

הַאֶשְׁכּוֹל

מאסף ספרותי ומדעי

נערך וזיל ע"י

ד"ר ע. גינציג.

כרך המישי.

קראקא תרס"ה.

בדפוסו של יוסף אישער (גראדנאססע נ' 62).

„HAESCHKOL“

Band V.

KRAKAU 1905.

Digitized by Google

אל הקוראים!

אחרי עמל ועבודה ממושכה אתכבד להגיש לפניכם את הכרך החמישי של „האשכול“, המאסף לחכמת ישראל וספרותה. בשנות תרניח—תרס"ב יצאו לאור ארבעת „האשכולות“. מן תרס"ב עד היום חדל האשכול לצאת לאור, ועתה הוא שב לתופיע, ואת מקומו לא ינח.—

ה„אשכול“ לא ספק ממני רסיון ידי בעליו, אך לדגלי צוק העתים והקמאון בשוק הספרים מארצנו במשך שנים אחדות. התנאים הרעים שבאו בעולמו החומרי של עמנו, עשו רושם גדול גם בספרותנו ותרד סלאים. העם פרוץ בעולמו ומצבו, שרוי בצער, והספרים נבוכים וכל הדברים יגעים, ונקל להביך, עד כמה קשתה העבודה, להיער את עובדינו ותלמידי חכמינו ולעוררם לעבודה רוחנית, ויארכו ימי העבודה, וכמעט עמד עלי נחשול הזמן לטבוע מעשי ידי בים.—

הנה בשנה האחרונה נשתנו גם בארצנו שני הדבר לטוב; הצבור המתגמנם התעורר ואותות חיים ותנועה שבו ונראו בשוק הספרים והסופרים. עברו שנות הרון והגיעו ימי שבע, עתה אמרתי כי בא מועד להוציא לאור את האשכול ולחדש נעוריו כקדם. ובנתיים הקרה ה' לפני איש כלבני, ידידי ואיש בריתי הרהיח דיר אָ פְּנֵה יִים באַלְמִיטִין, אשר נתן ידו לסעלי, לבצע את עבודת האשכול הנוכחי ולהשתתף בהוצאתו גם להבא. למותר אחשוב להניד, כי עיי ההתחברות וההתמכרות הזאת יעלה בידי האשכול לקנות לו מקום קבוע בספרותנו ויצא יצא לאור בסדר קבוע מדי שנה בשנה, וכל הרוחות שבעולם לא יזוהו ממקומו, ברצות ה' דרכו, כי חן סופריו עליו, והחיבה היתרה שנודעה לו מאת רבבות קוראיו היא חיבה נאמנה.

תכונת האשכול ושיטתו נודעה. דיוקנו חקוקה מאו על הכרכים שיצאו לאור עד היום, ואין מן הצורך לצאת עוד הפעם בקולי קולות, לתקוע ולהריע עליו באוני קוראינו, להודיע פרשת גדולתו, לקלמו ולחבבו על הבריות, ומה גם כי בחלה נפשי מאו בקריאת כרוזין בחיל ופרסטיניסא בשוקא, רק זאת הנני מבטיח לקוראי האשכול, כי אעמל ואינע בכל כחי לסאר ולשכלל את מאספי גם להבא, להגדילו ולהרחיבו משנה לשנה, לאסוף בתוכו כל הסגולות והמעלות המובנות שמנו החכמים בספר הנועד לכל העם, לעשותו לכלי מחזיק ברכה רבה לקוראיו וכליל תסארת לספרותנו.

הערך והמ"ל.

לָ שִׁי טָן בִּירַח כִּסְלוֹ תַרְס"ה.

תָּכֵן הָעֲנָנִים:

עמוד	מאת העורך	א
1— 8	יחזקאל לעזימ	בן הניבא (שיר)
9— 12	אינניניזר נ. נ.	לשאלת הישוב
13— 16	דיר שלמה רובין .	אנשי השם בחין
17— 52	א. ליבושיצקי .	הירדן (שיר)
53	דיר ש. ברנפלד .	אשר ננצברג (ציור מפורתי)
54— 77	ש. ל. צירוקן .	בין איש לאשתו (תמונה)
78— 84	דיר ע. נינציני .	רבי אברהם אבולאמיא
85— 112	ראובן בריינין .	שושנה (רשימה)
113— 123	ש. א. הורודצקי .	ר' יוסף קלוץ (מהרי"ק)
124— 131	מ. ד. ברנאדשטער .	ליג בעומר (ציור)
132— 136	יחזקאל לעזימ .	קינה (שיר)
137	זלמן עשמיין .	נחום סוקולוב וערכו המפורתי
138— 144	צהיר .	אכתור דצארון (ציור)
145— 151	א. ליבושיצקי .	תנו לי חיים (שיר)
152	שמעון יושקביץ .	התמימים (ספור)
153— 163	דיר ישעי' נעלבהויז .	לקורות השמרונים
164— 172	יחזקאל לעזימ .	האספו (שיר)
173	שמעון מנחם לור .	שכני ארץ ישראל
174— 188	דיר לואיס אלכסנדר .	חולם הנימו
189— 192	מרדכי סמרעליסקער .	ספר מעלות נשים (שיר)
193— 194	בן ישראל .	דיר משה פרידלנדר
195— 198	יצחק פֿערנהאָף .	הנר הכבוי
199— 202	אברהם לעבנסארט .	השכור
203— 208	דיר ש. מרגליות .	המהדורא בתרא לפחד יצחק
209— 220	דיר ברדימטצבסקי .	בין החיים והמתים (אגדה)
221— 225	ש. אלכסנדרוב .	כח תכלית מעשי שמים וארץ
226— 243	דיר א. לעווינסקי .	קדמוניות סמקסאות הילדסהיים
244— 248	ס. ה. וועטשמיין .	שברי לוחות (בקרית)
249— 255	אברהם עשמיין .	אגרות בקורת
256— 259		

259—264	דיר גרינהוט .	לא) תשובה מאהבה
264—265	ה. ד. פרידברג .	לב) ענף עץ אבות
265—266	איצק שמייר .	לג) קרא כמשיח
266	הניל .	לד) משה או משה
267—268	נ. ש. ליבאוויטש .	לה) סירורים
268—269	מיכל ראזנבלד .	לו) השערה חדשה בשירה החדשה
269	הניל .	לז) שני כתובים הבאים כאחד
	לה) רשימת ספרים חדשים (שימת עין ודברי בקרת קצרים) : ביבליותיקה עברית, הגורן, לח ארץ ישראל, אנשים חולים, מסעות בנימין, קרית ספר, מוסת הדוד, אוצר המלים, שילה וכו' וכו' מאת העורך	
270—277		לט) הדועית.

פני הדור.

אם נבוא לסמן את דורנו, את זרמיו ושאיופתיו, במשפט קצר ומקיף את כל פרטיו, אז נאמר עליו, כי הוא דור נבוכי-דרך, כמובן, בסימני החיים המוסריים והצבוריים של עמנו או מדברים. חזרנו על כל התקופות של ההסמוריה הישראלית ולא מצאנו בהן כתקופתנו הגוכחת מלאה נגדים והמכים, תסיסות וסתירות, פליאות ותמידות. המזור האמתי החל כעת בעמנו. לא די לנו בזה, כי לא נבין איש את שפת רעדו, אלא לפעמים יושבים או במדינה אחת, בעיר אחת, ושפה אחת לנו, אבל רחוקים או איש מאחיו ברעיונו ובהלך נפשו כרחוק מזרח ממערב. מה שזה מעריך זה מוסל ומננה; מה שנחשב בעיני זה בתור אידיאל שנשגב ונעלה, חברו מצא בו מן שמות והבל, מין רעיון רוח; מה שקדוש וטהור בעיני זה, טמא ומנונה בעיני חברו. ומה שהוא נרוע ביותר: אפילו ברוח איש אחד מהליף סמל האידיאל, ומה שקרבנו ומן מה נרחק אחר כן; מה שהיה בעינינו תמצית הקדושה והטהרה יהיה לנו אחרי כן שקוף משומם. לדורנו אבד הבסתחן בו בעצמו, האמנה באידיאליו ובמשאת נפשו. אמנם נמצא לפעמים בני אדם, אשר יתאמרו לנושא דגל אידיאל רם ונשוא, אבל – אלו הם הפחותים ביותר. דגלם הוא סמרטוט ועליו חרותים הדברים: אהבת הבעע, השקר והזיוף.

כמה התנאו בני דורנו בזה, כי עמנו העבודה החיובית: בנין בית ישראל, תחית עמנו, הקמת סכת דוד הגופלת, בעוד כי כדור שלפנינו שמו לבם להרוס ולעקור, וכל פעולתם היתה רק שלילית. אבל באמת היה בעבודה השלילית הזאת רעיון שלם, שבכל אופן האמינו בו. בימים ההם בסוד בכה ההתקדמות האנושית והאמינו באמת וחמים, כי יבוא יום ולא ישאלו לשום אדם: בן איזה עם אתה, ובאיזה אופן אתה מתפלל לאלהיך, אלא חביב יהיה כל אדם הנברא בצלם. תחלת נכונה היתה זאת, תקוה שלא נתקיימה. אבל הם האמינו ביעוד זה, ומה שעשו או עשו במסירת נפשם לאידיאל זה, להסיר גבולים ותחומים מבדילים ומפרידים בין בני אדם.

וכאשר הראה הנסיון, כי עוד רחוק הוא המין האנושי משלמות מוסרית כזאת, הקנאה הלאומית הפרידה בני אדם והסיתה אותם זה בזה, נתעורר רגיש הלאומי גם בעמנו, או יותר נכון: בחלק אחד של עמנו. ההתעוררות הלאומית היתה בשני אופנים ועל ידי שתי סבות משפיעות: התעוררות פנימית והתעוררות חיצונית. אלו מבני עמנו, אשר נדלם והגכס היה בהשקפה ישראלית, היו לאומיים גם בימים

שלא נדבר עוד בעמנו על אודות חיים לאומיים. כמדומה לי, כי עם בריא ושלם בחיי הלאומיים איננו צריך למשש בכל רגע בדפוקו. כדי לדעת אם חי הנהו, ועל אחת כמה וכמה כי איננו צריך להכריז על עצמו, שחי חי הוא, או להעמיד שומרים לראשו, כי יכו לפניו באצבע צרדה, כדי שלא יתגנב, בעם חי באמת שומרים ועוברים החיים הלאומיים ברב כח, ואפשר כי אין מן הצורך להעירם ולנרם, אלא דוקא להגבילם ולהשתקם, שלא יסאנו וירעשו יותר מדי. אמנם חיים לאומיים כאלה, בריאים וטובים, לא היו לנו בדורות האחרונים, וגם אי אפשר היה לנו לחיות חיים כאלה, אבל ככל אופן בחנוכנו העברי, בספרותנו הלאומית, בהרנשת תולדותינו (אני אומר במתכוון: הרנשת תולדותינו, שהרי קריאה חקירה בתולדות עמנו לא תספיק לנו) — בכל אלה היו חיינו הלאומיים מצאים יניקה. בלבנו נמצא רגש חי ומצבקה של לאומיות ישראלית, וכאשר היתה השעה ראויה לכך היה הרגש הזה להתעוררות לאומית פנימית.

ובעת ההיא קמה גם התעוררות לאומית חיצונית. בקצת המדינות של ארצות המערב, וביחוד בגרמניה ובאוסטריה-האונגריה נתעוררה השנאה לישראל בעצם תקפה. על צד האמת לא הדלה שם מעולם, אלא היו ימים — ימי מספר — שבהם בושו בני אדם לקרא בשם השנאה הלאומית והקנאה הרתית, ואז האמינו אזינו, כי ימי שלום ושלוה באו להם. הימים האלה לא ארכו, אבל הספיקו למחות את הרגש הלאומי מלבות בני עמנו. והיה כאשר קמה מחדש השנאה לישראל היו כלם אוכדי עצות, אלא כי רובם נשארו בהרנלם, והנם שדחפו אותם שכניהם עשרת מזנים באמת הבנין, הם לא נלאו מלעמוד לפני הדלת הסגורה בפניהם ולבקש רשות להכנס. ולעומתם קצתם אמרו לשוב אל האומה הישראלית, אל היהדות אשר זנחו — לא הם אלא אבותיהם ואבות אבותיהם.

וז היתה התעוררות לאומית שבאה בכח סבה משפעת מן התנין. בחיים הלאומיים אין לבקר ולבדוק אחרי הסבות, אלא העובדות הן עובדות — אחת היא איך היו ואיך יצאו לפעולה, אבל בתוצאות העובדות אנו מכירים את סבתן וכח ההשפעה שגרם להן. שני יסודות נבדלים זה מזה נתערבו בתנועתנו הלאומית: יסוד יהודים-יהודים ויסוד יהודים-לא-יהודים. יסלחו לי הקוראים את קביעת המושגים הזרים האלה בספרותנו, אבל אם בקרת האמת מסרתנו, אי אפשר לנו לחפות על הדברים ולהסתפק באיזו כנוי-שם, בראשית התנועה הלאומית קרא אחד הסופרים את השבים לאומה הישראלית מתוך התנכרות השנאה לעמנו בשם גרי אריות. כמובן, שמחים אנו גם על רבוי הגרים כאלה בעמנו, ויהודים-לא-יהודים חשוכים לנו בלי שום תנאי והגבלה. אבל אמור אמרנו, כי היסוד היהודי בתנועתנו ישפיע על היסוד הלא-יהודי, אלו אשר שבו אלינו, לאחר שהיו שבוים בין הגברים ישימו לבם להשתקע ברח האומה הישראלית, בשפה הלאומית, בספרותה, בתולדותיה, אבל הדבר היה להפך: היסוד הלא-יהודי השפיע על היסוד היהודי, ומהו היה לנו, כי עשר שנים של תנועה לאומית-סדינית-דפלומטית הביאו לנו חזון זר ומשונה כזה: יהודים אשר חנכו בארצות המזרח בידעת השפה העברית, ברנש לאומי טבעי ואמתי, באהבת קניני בית ישראל המסוריים והתרבותיים, לאחר שהיו זמן מה לאומיים-מדיניים הסכו לבם לשנוא את היהדות (איני מדבר ביהדות הרתית), את השפה

העברית. את ספרותנו הלאומית, את אדמתנו ההסמורית, את העבר הישראלי, את כל קנינינו הלאומיים. כל אלה הם בנדר, הבטלנות, המעכבת את נאולתנו וסודותנו, כדי שינאל עם ישראל מנלותו נחוץ לו, על פי הגיונם, לחדול מלהיות ישראלי, היינו למחות את כל סימניו הלאומיים.

החזון הור והמשונה הזה היה יכול להיות נושא ענין של סמירה חריפה כלפי פני הדור. אבל לא עת לשחוק על הזריות האלה, אלא להסתכל בהן ולראות את הספקן הגדול.

התנועה הציונית, בהיות כי היה עם לבה לכבוש את כל העם הישראלי, נתנה אל לבה להרוס ולהתם את האידיאלים הקודמים. אין יראה אחת מתקבלת בעם מרם שנעקרה אותה היראה, אשר קדמה לה. אידיאלים ישנים דחקים את רגלי החדשים, ולכן מטבע כל תנועה עממית להיות פורצת גדר ולקבוע מקומה ברעש מלחמה. זהו חזון הסמורי ומבין מאליו. אבל אוי לה לאומה, אם באה אמנה חדשה לכתת את פסיליה ואליליה. אבל לא העמידה לה אלהים חדשים, אלה-אמת, או מה שהוא מסוכן יותר: אם במקום הפסילים שכתתה העמידה אתרים כנגדם.

שנת תרס"ד החולפת היתה שנת שבר להציוניות. אי אפשר לי לתרוץ משפט, אם בא עליה השבר מחוץ על ידי המאורעות שתקפו עליה, או כי הוסר כעת המסוה מעל דברים מכוסים ונעלמים עד הגה, איך שיהיה, הציוניות לא תוכל למלאות עוד את חלל לב האומה. יען מלאה כבר ספקות והרדורים שונים, היא נוסדה בתחלה על בסיס הלאומיות הסמורית: היא לא חדשה על צד האמת כלום, אלא החזירה את עטרת היהדות ההסמורית ליושנה. מטעם זה העמידה בתור הנחה עיקרית לשאיפותיה יסוד ישוב מדיני יהודי בפלשתינא, כלומר בארץ ההסמורית של ישראל. היא אמרה להתמיד את שלשלת ההסמוריה הישראלית במקום שנפסקה לפני אלף ושמונה מאות שנה, לחבר את אברי האומה שנסרקו על ידי הגלות, להשתמש בקנינים ההסמוריים של עמנו אשר נשתמרו גם בארצות סוריו. באחת: היא לא באה להרוס אלא לבנות, לא לבטל אלא לקיים, לא להרפות אלא לחזק.

והנה יאמרו לנו כעת, כי שאיפה זו, שבה היינו כל השנים האלה ובשמה נקפו המעוררים להשיב את עמנו לתחיה, לא תקום ולא תהיה לעולם. אין זה אלא חלום בחקין, חלום נעים אבל גם במל, רומנטיקה, נענועים, מיול ושעשוע לשבעים, אבל לא לחם לרעבים. עמנו הוא רעב ללחם, הוא נרדף על צוארו, אין לו מקום להניח עליו את ראשו, ולסיכך אי אפשר להשביעו בדמיונות כאלה, אלא עלינו לרדוף אחרי הממשות, אחרי היש. מטעם זה מצאו לנחוץ לותר על חלק של הפרזנרטה הציונית: ישוב בסוה בפלשתינה — סמי מכאן, פלשתינה.

אפשר שכן הוא. אבל בשמונה שנים לא קבל מצבנו שנוי מרובה כמדוי. אם עכשו נוכחנו, כי לשאיפתנו ליסד ישוב עברי בא"י אין מקום במציאות, לאחר שחלמנו שמונה שנים חלום נעים זה — מי לידע יתקע, כי ההצעה שעלתה כעת על הפרק היא יותר מחלום במל? הן זו היתה נבורת הציוניות והשפעתה הכבירה, כי באה עלינו בשם רעיון מוחלט, ודאי, קבוע שאין בו שום ספק, לא אמרנו: גם

זוהי הצעה לרפא הריסות עמנו, אלא זאת היא ההצעה, היא אמתית, ממשית, ורדאית, ואין זולתה כלום. אם הסמיקו לנו שמונה שנים לעשות את הודאי לנמנע, אם כעת עלינו להגביר את כחנו רק בכמול אותו האידיאל, שהיה משאת נפשנו עד הנה, איך אפשר לנו לכבד עוד אל העם בכח איזה רעיון, יהיה מה שיהיה? הלא הספק וההרהורים ילוו אותנו על כל פסיעה ופסיעה. ההצעה החדשה הסמיקה להחריד את האמונה והבטחון בהצעה שלפניה, אבל החדשה לא תתקבל עוד על הלב. בכל אופן ישאר הפרוד, איך שיתפתחו הענינים. אפשר שינצחו אלו או שכנגדם; אבל בכל אופן יהיה במחנינו נצחיים ומנצחים. לפי דעתי יהיו כלם מנצחים. כח הציוניות היה ברנש האחדות ובתמציתה החיובית — אם אין אלו אין כלום.

ומלבד השבר שבא לה על ידי התפתחות הענינים בפנים, הנה אירע לה הסדר עצום במח תיודור הרצל, אשר בשנים האחרונות הרנילו את עצמם לראות בו התגלמת הרעיון הציוני. אם היה הרצל חי, אפשר כי היה עולה בידו לאחה עוד הפעם את הקרעים ולהשיב לתנועתנו הלאומית את האמונה והבטחון בה. אני אומר: אפשר, ממי כי הדבר מוטל לפי דעתי בספק גדול. גם השפעת הרצל נתמעטה כבר בימי האחרונים, ואלמלא קדמו המת, מי יודע איזו סכסוכים קשים שלא היה יכול להמיש צוארם מהם קדמורו אחרי כן, הציוניים נפרדו לשתי מחנות, וכל אחת משכנתו לצדה. גם המיריסוריאליסטים וגם המלשתינים החלו להרהר אחריו ולמצוא בו מנרעות. הבכיה הגדולה שהיתה אחרי כן במחנה הציוניים מכל המפלגות אינה סתירה לסברתי. מלבד שגם זו היתה עשויה בכמה מקומות, מלאכותית, העמדת פנים לצרך ידוע, הנה אין האבל על מת מורה על גודל השפעתו בחיים. ואיך שיהיה, גם בזה ראינו, כי נתדלדל הרעיון הציוני הרבה בשנים האחרונות. כבר חדל להיות כח עממי, אלא כי נמשכו אחרי איש אחד, ואם מת האיש הזה בלי יזמר נשארו כאובדי עצה. בתנועה חיה וכריאה יכנו את המת, אבל לא יתנו לבם להתיאש אף רגע אחד. די לנו לזכור, באיזה זמן נסל יהודה חשמונאי במלחמה. העם עשה לו אבל כבד, אבל לא עלה על דעתו אף רגע אחד, כי היה כיתום ואין לו עוד כלום בעולמו. המאורעות האחרונים הוכיחו לנו, עד כמה נקבעה בקרבנו ממשלת המליצה הריקה, איך נתרוקן בינתיים הרעיון הציוני מתוכו, איך היה למין ניות ועבודה זרה, לתנועתנו יש רק תכנה באופן אחד.

בסיס התנועה הציונית היא הלאומיות. שקר הוא מה שאמר המדייסים, כי המבטא, ציונית מדינית הוא ככל ענין במלות שונות. יש ציוניות שאינה מדינית, והמדיניות היא רק אחד האמצעים של הציוניות. הבסיס העיקרי היא, כאמור, הלאומיות. ציוניות לאומית — זוהי תאר השם מיותר. אין ציוניות בלי לאומיות, שהרי אם אין שאיפתנו לקיים את האומה הישראלית בצביונה ובאפיה ההסמורי — למה לנו כל העבודה הזאת? לנוף האומה הישראלית אפשר להביא תשועה בדרך יותר קצרה, אם לא נחוש לנפשה. שקר חיוף הוא מה שמעלילים עלינו נסי הרוח ומעמי השכל, כי אנו הציוניים הרוחניים אומרים להמית את נוף העם, כדי לזכות את נפשו ונשמתו בזכוריהונו. קיום הגוף זהו עיקר גדול בעבודתנו הלאומית. שהרי אלמלא כן אין אנו צריכים לשום עבודה לאומית. היהדות בתור הוון רוחני

תקיים גם בלי קיום האומה הישראלית. רוצים אנו בקיום העם, בהפרדתו החמריה, בהספקת גופו; אבל יודעים אנו, כי האמצעים שהם מציעים לפנינו לא יביאו אל הסמרה הדרושה. וכן אין די לנו בקיום עם שפרחה כבר נשמתו, אלא בקיום עם חי. וכי יש תועלת בכל המרחח העמל הרב הזה, כדי לקיים גוף בלי נשמה, אדם שיצאה נפשו כבר? אין האמת בחלוקה הזאת: אם לחם לרעבים או מזון רוחני ליחידי סגולה, אלא תחית עמנו וקיומו באופן שישבעו הרעבים לחם, ורחו ישראל יפיה וישושנו ועשה פרי.

בהוד-דברים זה נדוץ להיות לעדה לימים יבואו. ואולם בנוגע להתפתחות הענינים כעת קשה להאמין, כי דברי הניחן יעמדו בפני הקולות הממורסים של צעקנים דמנונים. אין אני מאשים את העם, אם ילך אחרי מתעזו בתהו לא דרך. מצבנו הוא רע מאד. רק חלק קטן של עמנו לא ידע רע. בארצות המזרח, אשר שם רוב בנין רוב מגן של ישראל אין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו. המצב המדיני לא נתקלקל יותר, מפני שאי אפשר היה לו להתקלקל עוד. לעומת זה נבר העוני באופן גורא, ולראובן לבנו עלינו להודות לעצמנו, כי עוד יתגבר. בכל פנה שאנו פונים אנו רואים קלקול הכלכלה וסתימת צנורות המינסה. רק תרופה אחת יש למחלה זו — האמיניציה. אבל גם זו מטמלת כבר בססך גדול. באנגליה הבינו חוק האוסר ליהודים את הבניסה. מלבד ההסדר החמרי העצום שנמצא בחוק כזה, עוד יגדל ההסדר המסרי; כי בעל כרחנו עלינו לשים אל לבנו, כי הסכו האנגלים את לבם בנוגע ליחוסם לשאלת היהודים. די הוא המאורע בפני עצמו, כי הצעה כזאת עלתה על שלחן הועד הלאומי באנגליה. ואם גם נדחתה לעת עתה, עדין לא תפודה. אלא אדרבה, ארתור בלפור מבטיח להציע חוק כזה בזמן מן הזמנים, שלפי דעתו אי אפשר לאנגליה להתקיים בלעדה. גם באמריקה ובנגב-אמריקה קשים תנאי-הבניסה לאמינינסים יהודים. פרטי העובדות האלה ידועים למדי, והכלל העולה מהם: אפשר עוד לאיזו מאות או גם אלפים של נודדים מורחים להבנם לארצות האלה — אבל אם יבואו בהמון גדול, אם יהיה שטף מרובה של אמניציה עברית יגעלו את השער במניה. באיזה אופן שיהיה. אמניציה במדה מרובה, כמו שהיתה בשנת 1881 ובשנה שלאחריה היא כעת בגדר הנמנע. ולעומת זה אי-אפשר להמין ישראל ביוסיה, גליציה ורומניה להשאר בארצות מולדתם. לשאלה זו אין פתרונים והיא מקרת במתנו. חברת יקא בכספה הרב, חברת כ"ח בהשפעתה המרובה, חברת העזרה הברלינית, ישנם היא נספחה עתה לעושי-המלאכה לתקן מה שאפשר לתקן. כל אלה מודות בעצמן, כי אולת ידן מלוהשיע תשועה גמורה, אלא מה שהן עושות היא רק הצלה מורתא. אם נתחנן להשתמש בציוו מבין בנקל נאמר: בכל שנים אנו מספידים רכוש לאומי העולה לרכבות, וחברות התמיכה מחזירות לנו אבדתנו באיזו שקלים או פרושות. כמובן, אין המכוון לריב בהן, אלא אדרבה, עלינו להודות, כי החברות האלה מודות ועמלות בכל כחן לסייע ולעזור. אבל ישנן שאלות מטובכות וקשות שאי-אפשר להמציא להן פתרון, מחלות שאי אפשר להמציא להן תרופה.

השפלות והדלות החמריה נרמה, כמובן, גם לשפלות ודלות רוחנית. על הורני יאמר בימים הבאים, כי לא היתה כמה תקופה בישראל עניה במעשים רוחניים. במסעולים מספרותיים, בעבודה מסרית, כימי, התחיה לישראל חדלו החיים המספרותיים

אין ספר חשוב, אין רעיון חדש שנגלה לנו בשנים האחרונות. לאות ועיסות, כשל וירידה, תשות-הכה, ספק ויאוש — זה מה שיראה לנו מכל עבר ופנה. גם הכמחוק בקום עמנו, האמונה בנצחיות האומה הישראלית הלכים ורופפים משנה לשנה מאפס-מעשה. בעל-טובתנו המטריאליסטים מקילים להם את עבודתם, כביכול, יותר מדי. הם עשו את העם למין צרוף-חשובות, לחבור של מספרים, ואינם יודעים כן לא על הלחם לבדו יחיה העם, וכעוד שהם אומרים להמציא לו לחם, ועדיין לא עלה בידם להדשים אף פרוסת לחם לנצרך לה, הכוז את כל מין עבודה רוחנית. עולמנו שמס מן הישיבות, מן האכסניאות לחכמה ולהתקדמות רוחנית, את המעט שהיה לנו בשנים הקודמות, ומה שנחקיים לנו בצוק העתים, אכלה הפרדה הצוחנית. גם בימים הרעים והמרים האלה לא חדלו בני עמנו לנדב לצרכים צבוריים שונים בין שהם צרכים אמתיים ובין שהם בדויים, בין למוסדים מעילים ובין למוסדים שתועלתם מוטלת בספק — לצרכי החיים הרוחניים אינם דואנים. עם הספרי גמר כבר את חשבונו לנמרי. אין צורך לו עוד בספרים, אלא במדיניות ובדפלומטיה ופה שיחה במלה אחת של אחד הדפלומטים, דברי-נימוס של איזה הנמך, הישבת-שלום של איזה, קרוב למלכותי מכל אשר חדש ישראל עד הגה ברחו ומה שהוא עתיד לחדש.

אומרים, כי עם ישראל לא הצליח, ברוחניותו, נראה מה שיעלה בידו. כנשמיוחרי.

בחי אחינו בארצות המערב אנו רואים שני ותמורה, ובמקצת גם תנועה של היים. בצרפת נהיה דבר גדול: ריב הממשלה בכנסיה הקתולית, או יותר נב בנשיאות הכנסיה הזאת המושלת ברומי ומצודתה פרושה על כל המדינות של עמי הישוב (מלבד הימנים שנים הם נחשבים כעת על עמי הישוב, ולהצלחת מחזיקים עוד בניחום). אין זו הפעם הראשונה, כי השפיעו המאורעות המדיניים של אז מדינה על מצב אחינו במדינה זו. יתום מאורע מפיסקוקן וריכלין לריפורמציון הדתית נודע לנו למדי. גם בצרפת משפיעים המאורעות על התפתחות שאלת היהודים. במשפט דריפוס החלו, ובהפרת החוס הדפלומטי בין הריפובליקה ובין הוויסקן התמו לעת עתה; ואפשר שיבוא הדבר לידי כך לבטל את הקתקורדס. אודהי החירות בצרפת עמדו כבר על סוד הדבר, כי לא את דריפוס האמלל הנו המטים משפט. אלא כי היה כאן קשר הקלדיקלים לשים אויקים על ידי העם הצרפתי ולחדש בו את ימי הבינים המלאים חשכה וקנאה דתית. אודהי החירות בצרפת למדו מפיו הגסיון, כי לא תמצא הכנסיה הקתולית די ספוקה בסבלנות דתית, אלא שואפת היא תמיד למשול ולדכא תחת רגלה את שאר הכנסיות הדתיות. קרמול היה אומר: עם כל הכנסיות הדתיות אפשר להתפשר, ומוכן אני לפתוח את שערי הארץ בפני כלן חוץ מכנסיה הקתולית, משום שהיא שואפת לממשלה, היא ואפסיה עוד. אין הדבר תלוי במלוני או במלוני, כי אם במכע כנסיה זו. האימפיור סוים העשירי נודע בתור איש אהב שלום ונוטה לסוים, ודוקא בשנה הראשונה לכהנו בתור נשיא הדת הקתולית אורע הדבר הזה, כי סרץ ריב בין הריפובליקה הצרפתית והויסקן. המאורע הזה

חשוב לנו מאד. עם צרפת היה הראשון אשר הכריז אהבה ואהה לכל בני אדם בלי הבדל הדת והגזע. בשנים האחרונות נשתכחה תורה זו בצרפת, וגם שם פרה הזדון, השנאה הדתית באופן מבהיל. עתה שב העם הזה למסרת שדותיה בידו מאת שנה; ואפשר כי תחל כעת תקופה חדשה בחיי עמי-אירופה. אמנם מן המאורעות האחרונים למדנו למדי, כי אין לנו לכפוח בנדיבים; אבל גם הצלה פורתא היא טובה. הנסיון הורה, כי אם תשלוט בצרפת חירות נמורה יתביישו לכל הפחות בגליציה ורומניה מלהכות ביהודים. בזמן ששנאת-היהודים היתה כעין מכתר מדינה בצרפת, אפילו שלא באו שם לידי הכאה, התירו בגליציה, רומניה וכו' את דם היהודים. האנטישמיות בארצות הגאורות היא חרוף ונידוף וחרם חברתי; ואולם בקרב עמים חשוכים שאינם בקיאים בגמסים טובים יודעים רק להכות ולהחריב. —

בגרמניה לא היה במצב המדיני של היהודים שום שנוי לטובה או לרעה. על פי החוקים לא נגרע כלום מזכויותיהם המדיניות. למעשה אמנם נהגים בשנים האחרונות להרחיק את היהודים מרוב הכתונות המדיניות. זה נשאר גם כעת כשהיה. מצבם החמרי של אחינו לא נתקלקל, ובכלל הוא תלוי תמיד במצב האיקונומי הכללי. בשנות ברכה ושפע מתעשרים גם היהודים, או לכל הפחות ימצאו את לחמם בכבוד וברוח, בשנות בצורת גם הם מרגישים תוקף השכר האיקונומי, ואם השנים כתקונן גם פרנסתם מצויה להם. אבל בכלל אין העוני מתגבר בהם, כאשר רואים אנו לדאבון לבנו בארצות המזרח. עדיין מספר התלמידים היהודים בבתי הספר הנכודים פשוטה או פשוטה מאשר נוסל בחלקם לפי מספרם ביחסו למספר עם הארץ. שאלת היהודים היא גם בגרמניה ברובה שאלה איקונומית, אבל היהודים במדינה זו החזיקו מעמד, ובנקל לא יהדסום ממצבם. בימים האחרונים נראתה בגרמניה תנועה עצומה מצד אחינו להקהל ולעמוד על נפשם, היינו, לכלי להיות עוד מן הגעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, אלא הם תובעים את עלבונם ורבים את ריבם. בין עלבון כבודם המתחלל בפי זרים ומחריסים ובין עלבון זכויותיהם המדיניות, אשר סקידי הרשות בועטים בהן. אי אפשר לכחש, כי בכמה פרטים עשו והצליחו. אמנם אין הממשלה עוזבת את מעשיה לזכות את היהודים בכל זכויותיהם המדיניות, אבל לכל הפחות חדל הדובר להיות לה כהיתר, וכפעם בפעם היא עושה מעט לפיכך את היהודים התובעים את זכויותיהם. וכן החלו בתי דינין בפרוסיה להזקק לחרפת צרינו, ולכל הפחות אינם שותקים לחרפת היהדות בתור דת מקיימת ומאושרת במדינה מצד הרשות. כבר זכינו לכך, כי הדלו האנטישמיים להכריז בסומבי, כי שוחטים היהודים נוצרים כדי לאכול דמם לצורך מהג דתי. שהרי אנשים שחכריו כזה, נענשו בעונש חמור. גם בחיים המוסריים של אחינו בגרמניה אנו רואים סימני תנועה. החברה להתקדמות חכמת ישראל שנוסדה בזמן האחרון לא הוציאה עוד כלום מכה אל הפועל, אבל כבר היא מכינה ספרים חשובים בכל מקצועות היהדות, ויש לקוות כי יעשירו הספרים האלה את התקירה המדעית של היהדות, בכל אופן נראה בזה השתתפות מצד הקהל שהיה מתנמנם עד הנה. סכומים גדולים נתגו כבר בתורת נדבה לתכלית זו.

בכלל אנו מתנאים בקצת העם גענועים אל היהדות, אל השפה העברית ואל

ההסמוריה הישראלית. ואל תפריע שמחתנו הבהרה, כי חבה זו לשפתנו הלאומית להסמוריתנו ולאדמת אבותינו נראית רק כספירות, המתבוללים, מתנגדי הציוניות, בעוד כי הציוניים מסלוח בתור, במלנותי המעכבת את נאולתנו. יבוא המוב מכל מקום שיבוא, ומתבולל שהדליק את הגר ישתמש לאורו ציוני. ההסמוריה הישראלית עשירה בחזיונות מפליאים כאלה, ולעמנו עמד כבר רוח הצלה ממקום שלא קרה ושלא עלה על לבו. אפשר כי בימים הבאים יבואו המתבוללים, אשר ימים רבים הקדשנו עליהם מלחמה בתור מתריבי היהדות, ויבנו מה שהרסו ויקרבו מה שרחקו. וכאשר תחול הצעקה ויתמו הקולות המבהילים העולים מתוך התביות הריקות ונבקש דבר מה להשיב את נפשנו העיוסה והצמאה, נשמח על קנינים שנאלו לנו בהסה הדעת.

הנביא.

עת יצא השחר מחביון רקיע
ובין ענני פקד לו דרך ופקיע
ואורו מתפשט ברום אין-הסוף ;
עת עוד בתבל שלטת הזמיה.
תגום כל עין ושלחה הבריאה, -
הנביא בקר געור ומתהלך בקרחוב.

הוא הולך במתינות, כסוף ראשו,
שניו עצובים, מלא קמטים מצורה,
עיניו תברקנה בשמי גחלי אש ;
על שפתיו מרחפת בת-אחוק שגגה
ומלאה היא רחמים, מלאה היא תורה
ועטוף הוא שחורים מבפן רגל עד ראש.

הולך הזמם הנביא... יום נקלא, יום אביב,
כמו שרצה השכינה על הארץ מסביב,
השמש מתנת ניצוצות של אור ;
האילנות מלב לבין; הדישא צומח,
הדודים רמסשו ומלאים הם לח,
כאלו זה שמה התרחצו ביאור.

רוח עדין ומקשם המה בדממה
ובמו חמק הוא ללחוש סוד לאדמה, -
יתרפק עליה בנענעיים של בן ;
עלי העצים למרקים מזרעעים
ואלה לאלה בשאתם לושים ;
יטה העולם ומלא הוא חן !

האשכול

הולך היקם הנביא, מלא עצבת,
 השמש את דרכו מן הקבת, מן הקבת,
 ושפכת על ראשו גלי-אור, שמעת חם;
 אך הוא לא יביט בייפעה, בגנהרה:
 לבו מתנעש מרב יגון וצרה
 לא יובל לו לאמר: "הקנע דם!"

לא יוכל! — מסקיב רק המעות נגרות,
 המעות עשוקים, חגיבי הצרות,
 שונאי המגל ואהובי הרע;
 החיים ברתח ומתים בלא עתם,
 השורים בדמעתם החמה את-פיהם,
 לחמם היבש, ברכ עמל הוא בא...

הולך הנביא... ולמסעם הרחם
 יביא, לאוניו: משנע איש הרה!
 אויל הנביא! לשוא יפצה פיו! —
 בה ידברו ישיחו השבים ועוברים,
 העושים תועבות, את-פי יי עוברים,
 האוהבים מצה, הקוראים לריב.

הולך הנביא... אך יעמוד למסעם
 ובקול גדול יקרא: "הוי, אנשי דמים!
 עד מתי תהותתו על עני ורש?
 מדוע תרכאו עניים בשער,
 לעשות תרעו מקל חיתו יער
 ושאר עמכם תאכלו — באכול בנר עש?!

לא יבא אליכם, הוי, משפט אלמנה,
 כי מנחה לא תביא, לשופט — מתנה,
 (הן השחד יעור ויכפה גם אף!..)
 תמיד תצדיקו את השיר הרשע,
 אף כי שאול חסא ותפאתו כשאול קשה,
 יען כי הוא יביא לקם מלא-הקרת...

את־יְיָ אֱלֹהֵיכֶם הִכְעַסְתֶּם מִמְרוֹרִים:
 לָכֵן דִּבְרֵי הַשָּׁמַיִם כְּדִבְרֵי הָאָדָמָה,
 לָכֵן תִּקְנֶה לְבַב וְתִפְרֹד כָּל חֵק;
 תִּעֲבֹדוּ אֵל נֹכֵר וְלִשְׁנַת תַּעֲמִיקוֹ,
 בְּאֲרָצְכֶם, מִעַמְכֶם לְלֶכֶת תִּרְחִיקוּ
 וּדְבַר אֲדֹנָי לָכֵן הִיָּה לְשִׁחוּק!..

הוֹי, אֲנָשֵׁי הַרְמִית: אֲבוֹי, אֲנָשֵׁי דָמִים!
 אַתֶּם חוֹשְׁבִים בְּלִבְכֶם, בִּי כְּלִבְכֶם חֲקָמִים
 וְנִבְיְאֵיכֶם – אֱלִילִים, בּוֹעֵרִים בָּעַם;
 אַתֶּם חוֹשְׁבִים בְּלִבְכֶם, בִּי תְמִיד תִּצְלִיחוּ
 אִם נִם תִּזְרְעוּ רָשָׁע, דִּבְרֵי שִׁקֵּר תִּפְיחוּ
 לְעוֹלָם לֹא יִקָּם דְּאִישׁ, שׁוֹפֵף דָּם...

רְחֲצוּ, תִּזְכּוּ בַמִּדְבָּרָה, בַּמִּדְבָּרָה,
 כְּמִדְבָּר יָבֵא הַיּוֹם, יוֹם גְּדוֹל וְנוֹרָא,
 יוֹם צָרָה וְתוֹכַחַה, יוֹם נֹכֵר וְרִישׁ:
 עַתָּה יָקוּם אֵל שִׁדְיֵי לַעֲרוֹץ הָאָרֶץ,
 לְפָרוֹץ הַרְשָׁעָה פָּרֵץ עַל־פְּנֵי פָּרֵץ –
 אֲשׁוּרְנוּ וְהוּא קָרוֹב, בֹּא יָבֵא חֵישׁ!..

הוֹלֵךְ נִבְיָא... וְלִפְעָמִים הַרְוֵחַ
 יָבִיא לְאֲזִיזוֹ: „מִשְׁנֵעַ אִישׁ הַרְוֵחַ!
 בָּל הַדְּבָרִיו – אֲוֹלַח וְתוֹכֹנָה אֵין בָּם!..
 כָּכָה הַמְתַּלְוֹצְצִים יִדְבְּרוּ יִשְׁיחוּ,
 הַפּוֹשְׁעִים הַפּוֹתִים, שְׁלֹשׁוֹן יִאֲרִיכוּ,
 הַפּוֹסְעִים בְּנִצְוֹה עַל רֵאשֵׁי הָעָם!..

וּבְסִנּוֹת הַיּוֹם לַעֲרֹב וְשִׁקְעָה הַחֲמָה
 וּבְרִקִיעַ הַתְּכֵלֶת בּוֹכְבִים מִתְנַוֹצְצִים –
 וְעוֹב הַנְּבִיא אֶת־קִהַל הַמְתַּלְוֹצְצִים
 וְהֵלֵךְ אֵל בֵּיתוֹ, וּבְרִמְשֵׁתוֹ הַחֲמָה

ימסרה את ערשיו ושסתיו תבענה :
 סלחונא אל סלת. לבני אמתך בענה!
 הביטה וראה ותרפתם בנזים.
 הם געים ונדים, בעללים הם תועים
 ועל קל מדרף בך בנלם רק ברקון וקוץ...
 אם תחפוך, כי תמה בעבודה ביראה.
 את כסא האויב לארץ הנירה.
 במען יסער מגרן, בלה את המען!..

ושכח הנביא יום עברה, יום תמה
 וערב לו דמי הליל.
 על שסתיו מרחפת בתצחוק נעמה
 ועל ראשו - שכינת אל...

יחזקאל לעזימ.

נו-יארק.

לשאלת הישוב.

(השקפה ציונית)

מאת

איננינאר N. N.

מצב הציוניות המדינית והאיקונומית הוטב מעט בשנה העברה. הידיעות הרשמיות הסטאטיסטיות שהורצאו לפני חברי הקונגרס הששי מאת ועד הפועל מוכיחות כי צעדה הציוניות צעד אחד לפני, בנוגע להתמששותה בין העם. מספר משלמי השקל בשנה העברה עלה לסך 221,566 לעומת 78,321 בשנת הקונגרס הראשון. מספר החברות ההולכות ומתרבות מיום ליום אמנם אין לדון כלל על מצב הציוניות, יען כי לרוב החברות האלה נוסדות ואתנהלות על ידי איש אחד המשיע שפע רב על המון התמים הגמשך אחריו ביחוד ברנעי ההתלהבות ובעידנא דריתתא ועל סוי יקום כל דבר הציוניות לשבט או לחסד, אבל ברור הדבר כי בשנה האחרונה התקרבה הציוניות לעצמותה, למה שהיא יכולה וצריכה להיות, לתנועה עצמית גדולה, ששואפת לתחית הרצון הלאומי, להסתדרות שלמה של כל חלקי האומה הבריאים ולהתאחדות כל מפלגותיה תחת דגל היספורי אחד, דגל ציון. הקונגרס האחרון הראה לדעת על פי קובץ מספרים כי כבר הכתה הציוניות שרשים חזקים בלב כל פנות העם וכבר תפסה לה מקום רחב בחיינו הלאומיים והרוחניים. כל יהודי, שהרגל לחשוב מחשבות על עתידות עמו ועל גורל קניניו הרוחניים, מרגיש היום במעמקי לבבו, שלא הקיום הטבעי כמו שהוא היא מטרת כל חייו, כי בלי עצות למרוק, בלי אידיאל משיחי, בלי התקוה לימים טובים מאלה, אין רגש הקיום הטבעי יכול להחזיק מעמד בסעדת החיים ההומים, ועל כן הוא מוכרח לבקש ולמצא תוכן לחיי האומה, שבשביילו כדאי להיות ולהתקיים ולסבול כל עמל ותלאה—בהציוניות, ובכל זאת שוררת ערבוביא גדולה בתנועה הזאת ומיום שנולדה, חבת ציון לא עמדנו עוד על דרך בלתי מונבלת מלאה סתירות על כל צעד, כבעת האחרונה.

בתוך המחנה הגדול, ששררה בתוכו זה כמה אחדות נמורה לשם הרעיון, נבראו בימים האחרונים כתות כחות או מפלגות מפלגות, שכל אחת מהן בורת וכונשת לה את הדרך היותר מתאימה להשקפותיה. יש ציוניים, המכחישים לנמרי את הצד האיקונומי שבהציוניות, היינו את מנמת הציוניות להטיב את מצבו האיקונומי של העם, ורואים בה רק תנועה לאומית רוחנית, כלומר, תנועה הצריכה לשחרר רק את רחננו הלאומי ולהעמיד אותו בתנאים שבהם יוכל להתפתח כל צרכי; ואחרים

מבינים על הציוניים האלה כעל אידיאליסטים, והם בעצמם, כנאשי מעשה, רואים הם בהציוניות תנועה הבאה אך להטיב את מצבם החמרי של אחינו. להקל מעליהם את עול הגלות הקשה ולהצמיח להם האמצעים הדרושים לכלכלת חייהם הנוספים. כן נפרדים הם בדעותיהם ובהשקפותיהם על דבר הדרכים המובילים להשגת המטרה הראשית של תחית עמנו. ובסערת המלחמה של הדעות השונות נצחו הראשונים את האחרונים ושאלת הישוב היתה כמעט למפל לעצם הציוניות חרימה השונים, בכל הישיבות והאספות נדחתה תמיד לבאחרונה, לבין השמשות, לשעה שאין יום ולא לילה, ועסקו בה רק כלאחר יד, ולבסוף ירדה לגמרי מעל הבמה. הציוניים המדיניים המעימו וחזרו והמעימו, כי שלשתינא אינה יכולה להטיב את המצב הכלכלי של עם ישראל מפני שאינה יכולה לקלוט מיליוני אנשים בפעם אחת, ואם רק לאט לאט תקלוט אפילו הרבה רבבות, במשך זמן ארוך ביחס, אז הלא מספר הנולדים במשך אותו זמן יהא מרובה ממספר הרבבות הללו, שיכולות להכנס לפלשתינא, ומאחר שהדבר כן, הרי אין המבת המצב הכלכלי יכולה להכנס לתוך גבולה של הציוניות ואין לקרוא הרצאות על אודותיה באספה ציונית. ככה נדחתה שאלת הישוב ונמחקה כמעט לגמרי מהפרוגרמא של הציוניות, כאלו לא היה לו להישיב שום יחס לשאלתנו המדינית ואפשר היה לה לזו למצוא פתרון בהתלבט בלי עזרתו של זה.

הסבה הזאת היא שגרימה, שתנועתנו התרחקה מצד אחד מן החיים, מעולם המעשה; האידיאליסטים שבה שכחו את ערכו הגדול של המקור האיקונומי בהיסטוריה, בחיי כל עם ועם, וישימו את כל לבם רק אל תעודותיו ההיסטוריים והרוחניים של עמנו; ושצד השני החל גם ההמוץ הגדול המבקש פרגמה להתרחק לאט לאט מהרעיון היבש שאין שכרו בצרו ולהואש אף מהצלה מרחתא לעתיד. ההמוץ מסתפק בחיי יום יום ואינו רואה דאנת מחה, ועל כן אין הציוניות המדינית מוכנה לו. הוא נותן ונתבע וניתן ומביא קרבנות גדולים ועצימים על מזבח האידיאה לא על מנת לקבל פרים בעתיד רחוק כשתתגשם בפעולה ממשית, כי אם כדי שתביא לו איזו מוכת-הנהגה תיכף ומיד, בהווה, להתקיים רק עיי התקוה לעתיד אי אפשר לעם הנלחם עם פנעים וצרות בלי הפסק ומקריב קרבנות עצומים על מזבח קיומו. הציוניות הרשמית, כשבאה היא אל העם, היא קוראה אליו: שקלו את שקליכם, קנו מניות של הקולוניאלבנק, תנו כסף לנאולת הארץ - ואת השאר נעשה אנחנו; אנחנו נבוא בדברים עם מי שהדבר בידו, אנחנו נקנה את הגחויץ ואנחנו ננהל את התנועה באופן המועיל. וההמוץ, העומד תמיד כנגד ואינו נכנס לפני ולפנים של הגעשה בתוך הציוניות, יושב ומקוה לאיזו תוצאות מעשיות, לאיזה עזר חומרי, שיביאו לו מנהליו, או לשמוע לכל הפחות איזה דבר חדש, איזה סוד מלמנים מן הקלעים, ובראותו כי תקותו זאת נשארה מעל, בראותו שאין הרעיון ההוא, שאליו הוא נושא את נפשו, יוצא לפעולה ממשית, הוא מרפה את ידיו ובא לידי אי-אמון בכחותיו ולהכחשה נמורה באפשרות תחית עמו בכלל, וסבת הדבר כבר גראתה לענינו בימים האחרונים: העם חל מבראות את מסירתו לתנועה הציונית ומהתלהב בעדה כבשכבר הימים וכל עניני הציוניות ינעים. האקציות הישנות של הבנק אינן נפרות ואקציות חדשות אינן נשכרות, הספרות העברית מתדלדלת מחוסר

קוראים וקנים רוב האגודות מתנהלות בכבוד ובצעלתיים, בלי חיים ותנועה ועבודה עצמית.

כל זה נלוי ויודע להציגים, למרות כל האופטומיזמוס המלאכותי, שמלא את הרצאותיהם של המורשים, והכל מבקשים את הסבה העיקרית, שנרמה להמצב הנורא הזה. בקשו ומצאו — האורגניזציה אשמה בכל! אלו היתה לנו אורגניזציה יותר טיבה, כי אז היה הכל נעשה על צד היותר טוב, אבל הם אינם רואים שמעוה גדולה בידם, שהעיקר הוא — מה שאין אנשים, או יותר נכון, שאין רוח עברי-לאומי וציני אמתי באנשים העובדים בשביל הצינויות, שאינם סבינים שצריך הוא, העם, לרפואה רדיקלית, וזאת שנית, שאין העם בעצמו עומד בתוך התנועה, ללחום בעד עתידותו, בעד חייו, לא אורגניזציה חדשה יכולה איפוא להכניס רוח חיים בתנועה הלאומית, אלא שני הפרוגרמא של הצינויות, יצירת תנאים חדשים בחיי עמנו, תנאים אשר ביכולתם לשנות ביסודו את המצב האיכותי של העם ואתו יחד גם מצבו הרוחני והמסרי.

התנאים האלה יכולים לבוא רק על ידי אמיגרציה מסדרה מארצות הנילה וקולוניזציה מסדרה בארץ מיוחדת — בארץ אבותינו. לדאבוננו הגנו צריכים עוד גם עתה להוכיח בראיות, שהארץ הזאת יכולה להיות רק ארץ אבותינו. ציונים בלי ציון הוא חיון כל כך מצוי בינינו, עד כי לא יפלאנו עוד, אבל דבר כזה לא היה יכול להמצא, לו עמד העם בתוך התנועה, רוב המנהיגים העומדים בראש התנועה אינם יודעים ואינם מכירים ששאלת הישוב היא חלק מעצם הצינויות, אשר לא תצויר בלחה, ושכל עצמו של הישוב החומרי לא בא אלא בשביל להיות היסוד להמרכו הלאומי הרוחני, שעתיד להברא בארץ אבותינו עיי הצורך הפנימי החי ברוח העם ומבקש ספוקי בחוקה, ובהיותנו משתדלים לברוא בארץ ישראל ישוב בריא ומסודר כראוי, הרי בזה עצמו אנו כוראים את הבסיס המבני הנחוץ לתחית רוחנו שם, בסיס שבלעדו לא יהיה חווק וקיום לאותו המרכו הלאומי הרוחני אשר אליו נשואות עינינו; הם שוכחים שהיסוד שעליו נבנתה כל הצינויות הוא העם, ההמן הגדול, ועליהם איפוא לכמל את רצונם מפני רצון העם וליסוד דעותיהם ושמותיהם על דעת הקהל העברי, שבשבילו נבראה התנועה הלאומית מעיקרא. תעודת מנהיגי התנועה היא רק לעורר את ההמן, לעזור לו ולתמכו כמעט בעבודתו ולהעמידו בראש הצינויות, רק הוא, העם עצמו, ידע, איך לאחד את ציכיו ושאיפותיו החמריים עם ציכיו ושאיפותיו הרוחניים, בתוכו לא נראה מחוה משונה כצינויות בלי ציון, הוא ירניש את הקשר החוק שבין התנועה הצינוית וארץ אבותיו; רק הוא, אשר כל עתידותיו תלויים בהצלחת התנועה הזאת, צריך ויכול הוא לעשותה לתנועה של חיים, אשר תוביל אותו להשגת המטרה הכבירה.

כל מי שיביט על הישוב בעת האחרונה אף במבט שפחי יראה, כי באמת החל הישוב להתקדם וללכת ולהתקרב אל הדרך הנכונה והרצויה בצעדים רחבים וגדולים, כי האכרים התחילו כבר למקיה את עיניהם ויחלו להבין את אשר עליהם לחמוץ ואת אשר עליהם לעשות וביחוד — את אשר עליהם להיות; גם המושבות החלו להתפתח ולהשתכלל באופן היותר מעיל והקולוניסטים החלו להלחם בכל מיני בלי-חיון של העזיה העצמית, לקנות קרקעות, ליסד בתי מלוה קטנים, להטיב מצב

החנך ועוד. וכל זאת נחנה מקום לקוח לשניים טובים. והנה באה הציונות והניחה צורי מכשול על דרך התפתחות הישוב. החלישה את רחם הכביר של בני הישוב ושללה מרובם את אומץ הלב הדרוש למלחמת הקיום הקשה והושך וקדחת יכסו פני כל בני המרשבות גם יחד.

במקרה מעציב כזה לא תועיל כל מנמת הציונות מאומה. ידים אמיצות וחרצות צריכות עתה להישוב. אך לא אותן, שמחזיקות בו עכשו. שסוף סוף אינן אלא ידי יחידים. ידי העם צריכות להתחזק בישוב. רק העם יכול לדוממו ולהביא בו רוח חיים! רב לנו, להציוניים, לעשות את הישוב כקננת-סעודה להאספית והקונגרסים לעסק בשאלותיו רגע אחד לפני נעילת שערים. אנו צריכים להקדיש בשביל את הזמן הראוי לו ולדון עליו בכבוד ראש. תחת פוליטיקה ודיפלומטיה מדומה, בבקשת סיועם סן הצד ומצדי צדדים, עלינו לחבל תחבולות להכשיר הישוב בדרך קצרה וישרה, להשתדל בהשגת רשיון לישוב איי עפוי נמסוי תוגרמה ורצון סמשלחה המרכזית, ולא נחכה עד כי תקום כל ארמת ארץ ישראל למקנה לבני עמים גדולים אדירים, עלינו להתאמץ כי לא נסיה את דעתנו מכל הגעשה בציון, ובתי ספר והטבת המצב הכלכלי בארץ ישראל יהיו לנו לענין יותר נכבד לספל בו מסלפולי פוליטיקה נבונה.

הנקודה המרכזית לכל עבודתנו צריכה להיות — שאלת הישוב. רק בארץ אבותינו נצטנו לעמנו עתידותיו החומריים והרוחניים ורק שמה יוכל להשתחרר מסצבו הנורא. ורק אז, בעת שהעם יעמד בראש התנועה וכל כחותינו יתרכזו בארץ אבותינו — רק אז נצא מעולם הרעיון לעולם המעשה. מעולם הדמיון לעולם החיים. מעולם ההצעות לעולם של עבודה סוריה, אשר תוליך אותנו ישר אל מטרנתו לחיות חיי עם בארץ אבותינו.

אנשי השם בח"ן.

(Mysticism)

בישראל ובאומות

מאת

ד"ר. שלמה רובין.

מבוא.

שני כשרונות נמנע היוצר באדם והיו תאומים בקרבו: השכל והדמיון. הראשון ישתמש ברוח קרה ובשקל הדעת את הרגשות החושים, להוליך אתהן נכחה, ולעשות מהן תוצאות מדעיות בפתרון חידות העולם; והשני יתלהב בחום הניגון, ויעבור את גבול החושים, ויברא חדשות בכח המדמה.

היה בנבור באנשים חכמים השכל על הדמיון, או יהיו חוקרים בשביל הניזון ישר, ומדברים בשפה ברורה ונלחיה, ואך כאשר רצו להסתיר חכמתם לפני ההמון החתילו אותה בלשון סתרים וברמזות המובנות רק לנבונים; אולם בנבור בהם הדמיון על השכל, או המה חידים כחולמים ומנמאים בשפה נסתרת וחידתית, והיתה עלמת חכמתם במשאון כמו חקירתם בערפל, כי חזו באספקלריא מאירה.

בעלי דמיון כאלה נפלגו למחלקות רבות בתכונתם: מהם משתדלים להשיג בכח המדמה שלהם את חכמת השכל, והם בעלי חן עיונית; ומהם עוברים מן העיון אל המעשה, והיו במחשך מעשיהם, והם בעלי חן מעשית; ומהם עוברים את הנבול בחזיונותיהם, וחולמים בתמימות דברים שלא היו ולא נבראו, והם תועים מתעתעים; ומהם יודעים בנפשם כי רועי רוח המה, וכונתם רק להוליך שולל אחרים ולרמות את הבריות, והם בעלי ערמה ומרימה.

לפי המינים האלה, בין בעלי דמיונות היותר מפורסמים בעולם, חלקתי את סרקי המאמר הנכחי, והכל בקצור נמין ובראשי פרקים, לפי מסת המקום הצר, אשר נמנה לי בליקט המאסף הזה.

פרק ראשון.

חכמי נסתרות בעיון.

(Mystiker.)

מראשית ימות עולם היו בעמים שונים חכמים ונבונים, אשר בבקשם למצא סתרונים לחידות העולם, לא שעו אל דרכי הבינה הטבעית שבאדם, ולא סנו אל נתיבות ההניחן אשר נמע המכע בהכרת החושים, כאופן נגלה ונראה לעיני בשר ורוח נסיחוד, ולא שמו אל לבם לדבר כאונוי שומעיהם, בעים או בכתב, בשפה נלזיה וברורה, כי אם יצרו להם ברוב שרעפי הדמיון וההזיה בקרבם, צורות רוחניות ודמיונות, הרדורים נסתרים מעיני בשר ונגלים רק לעיני רוח תרישית בסתרי ערפלי עלמה, ואת הצורות האלה השמיעו בלשון סתרים, כדי להסתיר חכמתם מעיני ההמין. בעלי דמיונות כאלה מתעסקים בחין העיונית בכוכב ראש וברח נאמנה בתמימתם (in bona fidae) ואין ברחם רמיה. מבעלי חין כאלה בישראל ובאומות נזכיר פה רק אלה אשר המציאו שימות חדשות, או שהצטינו בחכמתם ביד ושם לדורות עולמים.

א. בישראל.

(משה איש האלהים, ישעיהו הנביא, יחזקאל הנביא, דניאל התוזה, חברי האיסים, התרוסיים, טילון האלכסנדרוני, קיינת היהודי, סתורנין הסורי, מלכיו הסורי, חוקיא האלכסנדרוני, מרדכי הפלשתני, רבי עקיבא, רבי שמעון בן יוחאי, ר' משה די ליאון הספרדי, ר' משה קורדוארי הספרדי, ר' יצחק לוריא האשכנזי, ר' חיים ויטל האיטלקי, דון יהודה אברבנאל הספרדי, יוסף שלמה הרופא מקנריא.)

בתורת משה והנביאים לא נמצא שום שימת חין בדרך הקירה עיונית. התורה דברה כלשון בני אדם בשפה נלזיה ופשוטה כמשמעה, מלבד בשלש פרשיות החזויות לעתיד, ברכת יעקב ושירת האזינו וברכת משה, שהלשון בהן נשגבה במליצות חידות כמשמעה בסגנון נבואי. על כן נשגבת ונאדרת גם שפת הנביאים בחזיונותיהם על העתיד, כי ציירו את נבואתם בצורות שרירות לפי רוח הגעלה אשר הערה עליהם ממרוסיים. בלי כונה אל איזה סוד פנימי שיתחבא בתוכם כדרך חין למסתתרים. אמנם במחזה אחד בלבדו החביאו משה והנביאים איזה סוד נסתר ונעלם ברמו דק ובסגנון חידה בלי סתרון, הוא במראה חזונום על גלוי שכינת האלהים.

שעזו כוננו בעלי חין בישראל רבי סודותיהם ורמזיהם במצאם בכתובים כאלה מקום רחב ידים להתנדר ולהתמשש בו.

משה איש האלהים המתוקק הנעלה, בהגלות נגלות אליו האל בפעם הראשונה בסנה כוער באש, מזכיר שלשה שמות לאלהים בהדרגה זה אחר זה: אהיה אשר אהיה, אהיה, הויה, ולא הודיענו את המובן הכמוס בשלשת השמות האלה, שגם האחרון מהם נגלה לו לברו ולא לאבות לפניו, וכיו נתן מקום לדורשי חן כהראבי"ע והמקובלים לענות בו ולכנות עליו תלי תלים סודות ורזי עולם. הנביאים הוסיפו על השם הידיה עוד את המלה, צבאות, והאגדה הוסיפה על השמות האלה עוד השם של ייב השם של מ"ב אשר לא מסרו אותם אלא לצנועים, והמקובלים הוסיפו עליהם עוד השם של ע"ב. כל השמות האלה היו ליתר נאמן בחין הקבלה, לתלות עליהם תלי תלים סודות ורמזים.

בגלוי השני של שכינת אֵל למשה היחידה מתודרת עוד יותר, שכאשר שאל משה, הראני נא את כבודך באתהו התשובה: וראית את אחורי ופני לא יראו... רמז סתום וחתום אשר הרבה טרחו פילוסופים (כמו הרמב"ם ל"א וליה לראשון) ואלהיים לבא עד תכונתו.

ובגלוי השלישי (במדבר י"ב) מטעים הכתוב בגאום ה' את ההבדל בהתגלות האלהים למשה ולנביאים אחרים ואומר: אם יהיה נביאכם ה' יִמְרָאָה וְיִמְרָאָה... לא כן עבדי משה... ויִמְרָאָה ולא בחירות... בשניהם האמצעי ליהויק הוא מראה, אולם לנביאים ההיא מנוקדת בקמץ ולמשה בסגול—סי חכם ויבין זאת אם לא יתהלך בסוד ההבדל שבין שתי הנקודות האלה בתורת הלשון בשמות מופשטים לפני ההיא הסופית, ונרמז גם בשם המפורש המנוקד פעם בסגול תחת היי, כמו אצל השומרונים, ופעם בקמץ תחת היי, כמו לרוב בספרינו, והסוד בזה עמוק נוקב ויורד עד היסוד בגלוי האלהות רבני האדם*.)

ישעיהו הנביא מזכיר בגלוי שכינת אל צורה נעלה ונשונה, מקור החלק הראשון של הקדושה המשולשת בעדת צבא מרום השרפים ועם ישראל, בקריאת השרפים זה אל זה: ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו' וחז"ל מצאו בחזיון יזה קצור מעשה מרכבה של

יחזקאל הנביא, שבו מצאו בעלי האגדה ואחריהם הפילוסופים והמקובלים שיטה כמוסה סתומה וחתומה בהנהגת העולם, שלא מסרו אותה, כמו מעשה בראשית, אלא לצנועים, והזוהירו שלא לדרוש בהם בסרהסאי, והכתוב בו, ברוך כבוד ה' ממקומו היה מקור החלק השני בסודו הקדושה: קריאת חיות הקודש ברעש גדול לעומת השרפים, והרבה נתקשו במובן הכתוב הזה הסותר אל הכתוב הראשון, אבל הבקורת הידועה סברת לנו שציל, ברום כבוד ה' ממקומו' והוא סמור מסעי השכינה מלמטה למעלה (בחלוף האותיות מ' כ' הדומות בכתב העברי) ואין כאן קריאה כלל. דניאל החזה בהתאבלו על שבר עמו כסה חזיונותיו בניבי סתרים וברמזים על מלכים ושרים שלא רצה להזכירם בשמותם, ובגלוי שכינת אל, עתיק יומין' ראה צורה מכהילה, אשר נתנה יד ושם לבעלי חין בצורת, שיעור קומה' שלהם. החזיון

(* הרחבתי הדבור בזה בספרי סוד הספרות במרק רביעי, השם בן ארבע*.)

התגלות יוחנן (Apokalypse) היה חקי מנום ומסריו על חזיונות יחזקאל ודניאל. ונדע לנו עתה כי מחבר המגלה היא היה יהודי בימי בית שני, ורק בשנת השבעים לספרינו הוסיפו עליה שלש הפרשיות הראשונות בתוכן הדת החדשה. ומאן ואילך המגלה בתכנה היא יהודית לכל משמיה, מלבד ניבים אחדים באמצעה שהם הוספת מעתיק נוצרי.

בכל החזיונות האלה נוכל למצוא רמזים שונים, אך לא שימת חין בדרך חכמי הנסתרות. בשוג בני ישראל מגלות בבל הורו עזרא ונחמיה בשום שכל במקרא מפורש, בלי גלוי רזים וסודות. גם אנשי כנסת הגדולה לא הביעו שום נסתר בתורותיהם, גם במשניות הראשונות כמו בפרקי אבות לא נזכר שום סוד נעלם ברמיזה — אכן שתי חברות נזירים בודדים אשר התעסקו בסתרי האפלטונים החדשים, קמו אז בישראל, הלא הנה:

חברי האיסיים (Essener) בגליל בארץ יהודה, אשר התעסקו הרבה בחין והורו סודות ורזים בשמות הקדושים ובספרי התורה ומצותיה, הכל בחשאי ובלחש לחבריהם הצנועים. תכלית חקירותיהם בעיון היתה לבקש סוד פנימי ונסתר בתורה, ובשטתם נכר יסוד ושרש הקבלה (ריש מונק בספרו על הפילוסופיה היהודית), וזה סוד האצילות שלהם: האלהים הוא העולם הגדול, צלמו (העולם הקטן) הוא האדם. האל הוא איקסוף, בלי נבול ברום, בלי מדה בעומק, בלי מצרים ברוחב. האיך-סוף הוא מרכז ספירה בלי קץ, והוא נבול היקום. ממנו יוצאים קרני אור, שגם הם בטבעם איך-סוף. קרן אור אחד מתנוסס ממנו ברום למעלה, וקרן אור שני בעומק למטה, אור אחד מימנו ואחד משמאלו, אחד מלפניו ואחד מאחוריו. בהשקיפו על שש ספירות האצילות האלה ברא את העולם בששה מעדים שהם ששת ימי היצירה בתורה.

התרופיים (Therapeuten) בארץ מצרים אצל האגם מורים הסמוך לאלכסנדריא, בשבחם מספר

פילון (Philo) האלכסנדרוני במאה הראשונה (שהיה כפי הנראה חבר להם) וקורא להם, ריפוי הנפשי ואומר בספרו De vita contemplativa שהיו להתרופיים ספרי סתרים כי היו בעלי סודות ותוקרי נסתרות, ומיחס להאיסיים גלוי נסתרות בתורה ע"י רוח ממרום ששרתה עליהם. התרופיים היו הראשונים אשר נפו לשיטת התעורבה של הפילוסופיה היונית עם מחקרי חכמי קדם, שמה נתהוה האפלטונית החדשה, אשר התעסק בה פילון וכתב ברוחה כל ספריו. הוא בקש ומצא גם בתורת משה גלוי ונסתר כמו במסתרי האומות. בדמיון הצורות הראשיות האפלטונית חשב פילון קיימת בריאת עולם שכלי בכנוי, בן בכורי לפני בריאת העולם המחשי בכנוי. בנו המוגשמי שנברא מחומר קדום הוא היולי הפעול המקבל צורות מאת הנאצל הראשון הוא הדמיון, המצייר והמועיל, הוא המאמר לזוגם שר העולם. מבית מדרשו של פילון בסודות האפלטונית החדשה צמחו שני עצים רעננים אשר כמו באדרתם את פני כל הארץ: חכמת הקבלה בישראל והדת החדשה באומות העולם. שנראשיתה היו בקרבה יחידים רובם מתנצרים ברב או בעמם והקראים. נגוסטיקים (כלומר יודעים) שהמציאו בחין האפלטונית החדשה שיטות שונות ומשונות, ואלה שמות ראשיהם:

קרית (Crinth) היהודי, חי בזמן חורבן בית שני ולמד במצרים. הוא הורה כי אל אחר שהוא למטה במדרגתו מהאלהות העליונה ברא את העולם, והוא הוליד ספירת בן בכח המאמר, ובשיטתו מלאכים וספירות כשמות: המלוא, העומק, השתיקה וכו', ואמר שהתורה לא נתנה מהאלהים אלא מהמלאכים, ואלהי ישראל היה רק מלאך (*), וכדומה בהיות כאלה.

סתורנין הסורי למד באלכסנדריא בראשית המאה השנייה לספירה. בימי בר כוכבא ומלחמת ביתר, הוא כתב ספר מלא חיזונו, ואמר כי מלאכי מרום מסרו לו את הספר הזה. בשיטתו נאצל העולם ע"י ספירות או שכלים נצחיים (Aonen), כדעות יודעי חין בעמנו, כי הגנוסטיקים או היהודים היו ראשוני המקובלים ואבותיהם. מלכיו הוא בזילידים הסורי, גם הוא בדורו של ר' עקיבא, ולמד ג"כ באלכסנדריא. שיטתו באלהות היא, כי העלה העליונה, איך ששם המסתתר בחביון עז אצל שבעה כחות רחניים בשמותיהם: רוח, בינו, דעת, חכמה, נבונה, צדק ושלום, כל נאצל האציל את השני לו, באופן שרק הנאצל הראשון לבדו יצא מד' ה': כי מהנאצלים האלה האציל את השני לו, תמיד במדרגה פחותה ממנו, זה למטה מזה, עד המספר שס"ה בסכומם, ולכ"א מהם מניע שכל נבדל, והם משתלשלים ויורדים מן הרחני החתום הראשון עד הנלוי הגשמי האחרון בגשמות המציאות, והיו כזה סולם מוצב ארצה וראשו מניע השמימה, ושלבו מחברים את האיך שם עם עולם העשיה ע"י שלשת סורי הספירות או הכחות ההם, שהם כלם אורות בסמרא דימינא ברשות הטוב, ולמטה מהם כוחות החשך בסמרא דשמאלא, וכאשר נפלו האורות למטה נתערבו עם כוחות החשך, ונתהוה מזה כלבול (שבירת הכלים אצל המקובלים שלנו) היסודות הטובים והרעים גם יחד, שצריך האדם לתקן ע"י מעשים טובים בעולם העשיה, עד אשר יצופו האורות בעולם האצילות, וישבו למעין האור הקדמוני. תלמידיו חקקו וחרתו קמיעות אבר כסם במספר שס"ה אותיות על אבנים קטנות עם צורות חיות שרפים ואוסנים ושמות קדושים. קמיעות כאלה נמצאות עד היום הזה באוצרי קדמוניות.

חוקיא הוא בלטינום האלכסנדרוני, למד ברומי בדור הזה. שיטתו באלהות היא, כי העלה הראשונה (Propater), עומק איך חקר' הוא Bythos אחר אשר הסתתר בחביון עז רבבות שנים, ועמו שתי הספירות: השכלה ושתיקה, האציל מצמצום עצמותו את המלוא, המכיל שלשים עגולים עתים או נצחיים (Aeonen) דוכרא וניקבא משפיעים ומקבלים כסיו זוגות האלה: הרוח הקדמוני וכת זוג האמת הולידו את השכל וכת זוג היות, הם הולידו ששה זוגות נצחיים אחרים, ובראשם אדם הקדמון וכת זוג הכנסת השמימה. אדם קדמון והכנסת הולידו גם הם ששה נצחיים זוגיים, והאחרון שבהם: החסן והחכמה. אבל גם לאורות ההם צל חשך, הוא החומר הרע הנצב לשמן מל האור הטוב, והוא מסבב בעולם השפל כל רע טבעי ומסורי, והוא מהרס סדר הנצחיים עד שינבר אור הנצחיים

(* והפלא כי בדעה הזאת כי אלוהי ישראל היה רק נאצל ולא הס'ר החיוק גם ר' יהונתן אייבשיץ בספרו "שם עולם" והחליט אותה כראיות ברורות מספרי קבלה ודיתה לו בדבר ברור שאין לפקפק בו.

על חשכת החומר, בהשמיעם בקרבנו של אודות להמחיק את דינו. אכן בין כה וכה ילדה החכמה בת זוגנו של החסין את אם החיים ושמה אחממות (Achameth) אשר נטבעה במצולת החומר, ולמען תתנבר עליו בראה עיי. אומן העולם' הוא הדמיון את עולם העשיה תחת הנהגת שר העולם הדין. הגקרא אודן כל הארץ. הוא ומלאכיו יצרו את האדם מעוף השוך עם נפש שמימית דקה חכה. עם מלחמה בקרבנו. כמו בקרב העולם כלו. בין החומר ובין הרוח עד אחרית הימים. שאז תצדק אחכמות עיי אש לדהם מוסדות התכל מסיני החומר, ותעלה ותשוב אל אמה החכמה לשכון בקרב הנצחיים לעולמי עד.

מרדכי הוא מרקה הסלשתיני (מארץ ישראל) כמאה שנים אחר התורכן, ואמר כי רוח הקודש מגלה לו סודות, והורה מציאות ארבע ספרות בעולם האצילות: האיקדשם, השתיקה האב, והאמת. הנצחיים הם שמות האיקדשם המתגלים עיי ציורם אותיות הא"ב, וביחוד עיי ציורם אותיות השם המפורש. העולם המחש הוא כעין בת-קל מעומק איך-חקר בחומר היולי. סגנון לשון הגנוסטיקי הזה קרוב לדרך הבא אצלנו בספר היצירה, ואצלו נמצא הדבור: השיג ולא השיג הוליד ולא הוליד, להורות שאין להבין הדברים כפשוטם (כמו שנמצא דינמתו בלשון המקובלים האחרונים) והוא מסר סתרי ענינו בלשון ארמית (רניק במניחיו).

רוב הגנוסטיקים, אף אותם שהיו יהודים נאמנים, נמו באיזה צד לאמונה ברשות אחרת כבריאה וכתגונה, שיהיה אל אחר או מלאך או השמן או החומר, שע"כ נערו חכמי הפרושים בהם בנוסח וקראו להם מינים. גם סילון אשר לא הוכיר בפרוש רשות אחרת, לא שת ידו עם הפרושים לגמרי. על כן נפלאות היא בעינינו, כי בעצם הימים ההם התחוללה רוח חין (הדומה ברב או מעט לאותה של סילון והגנוסטיקים) גם בקרב חכמי הפרושים, והיה הראשון רבי עקיבא ראש תנאי המשנה כנגלה, העמיק והרחיב גם בנסתרה. הגזכר כה וכה באנחות התלמודים והמדרשים בסודות השמית י"ב ומ"ב, וברוי היצירה וההשגחה בשמות, מעשה בראשית ומעשה מרכבה; באוהרה למסור סודות כאלה רק לצנועים בהשאי ובלחש, ביחוד הסוד הגורא של, שיעור קומה; כמיש באלפא ביתא דר' עקיבא: אמר ר' ישמעאל אני ועקיבא ערבים בדבר שכך הוא שיעורו. לפרדם חין הזה נכנסו עם ר' עקיבא שלשת חבריו: אלישע בן אבויה, שמעון בן עזאי ושמעון בן זוטא. ר' עקיבא הזהיר אותם לאמר: כשתגיעו למקום אבני שיש סודות אל תאמרו מיס מיס, ובן זוטא אמר: צוטה הייתי בין מיס למיס ואין בין זה לזה אלא נ' אצבעות בלבד, הכל בלשון סתרים ובהירות, ברזו על היצירה בשם מיס כמיש בירושלמי תגינה ד': בתחלה היה העולם מיס במים... אבל שלשתם לא יצאו בשלום מן הפרדס הזה כי הציצו בו ונפגעו בנפשם ובשכלם מבלתי יכלת להביט בתואר הגמטר: בן אבויה יצא מתורה אבותיו כי ערבב בו חכמת יונינת וחלל מקדשה. בן זוטא יצא משכלו כי הציץ ונפגע ויצא מדעתו, ובן עזאי יצא מן העולם כי הציץ ומת. ר' עקיבא לכדו נכנס בשלום ויצא בשלום, והקיף את סודותיו בגדרים ובסינים באמרו; סיג לחכמה שתיקה, ולו היה מספרון מן דמיון: או שר

העולם הוא לונגס, ויחסו לו ספר מסתתר בשם. אותיות דר' עקיבאי, ויען אשר תוכן הראשי בספר הצירה ביצירת העולם עיי אותיות האב דומה לתכן הספר. אותיות דר' עקיבאי שבו נאמר כי באות ה' נברא העולם כלו שנאמר בהבראם בהיא בראם וכי וכדומה בסודות היצירה עיי האותיות בספר הזוא, עיי יחסו לר' עקיבאי גם הספר הסתום והכמוס הנמצא בידנו הוא. ספר 'יצירה' אבן הראשה ל. חכמת הקבלה' —. תוכן הספר הזה הוא שיח באדם הראשון על כוחות התבונה וכשרונותיה בהשתדלותה לבקש ולמצא את היסוד הכללי, שהוא ראשית כל מציאות היקום, ומצא אותה בעשרת המספרים עם כיב אותיות האי.כ, שהם בכללם ליב נתיבות מליאות חכמה שבהם נברא העולם. בחקירה הזאת הוא מתנהל בדרך המתנגד אל ספר היצירה הוא ספר בראשית בתורת משה, שבו מתחיל הספור מן האלהים ומשתלשל ויורד אל הבריאה, לא כן ב.ספר 'יצירה' הוא מתבונן בתחלה על הבריאה היא התבל ומלואה, ומבקש למצא האחדות בתוך הרבוי, הגלוי בתוך הסתומה, ועולה ככה מן הבריאה אל האלהות, הדרך הזה בפיע הוא רב תבונות ותועלת בהיקשי הניזון, אבל הולך שולל את המקובלים להמציא דמיונות המשויים והממצעים בין השמים ובין הארץ, בין הכחות העליונים ובין התחתונים, בין הנמצאים בפועל ובין אותות העיונות, בין הרוחניות ובין הגשמיות, ומלה הניבילו אותם אל היות נבואה ולחשים והשבעות וקמיעות ואמונות פסלות ודעות נפסדות בחלק מחין הנקרא קבלה מעשית. — הספר המסתתר היה מדבר ברמזיה חסומה כמלות מקומעות ובנייבים סתומים ותחומים כמנלה פסח ומכסה פסחים, ומזהיר על השתיקה לאמר בלום סך מלדבר. — תמצית סודותיו היא, כי עשרת המספרים המופשטים הם הצורות הכלליות של הדברים, שככה דים האחד הוא רח אלהים חיים, השנים רח אפו שלו ויצר המחיה את כלם, השלשה יסוד המים וכי' — כן הצובות וחקוקות כל אותיות האיב על הסיר ועל התבל, בראשן שלש האמות על כל השלישיות ברוחני ובגשמי, שבע הכמלות על הדברים המתנגדים ולי, ושתיים עשרה הפשוטות על יב מדות האדם.

רבי שמעון בן יוחאי תלמידו של ר' עקיבאי היה גם הוא, כפי הנראה מספורי האגדה על התבודדותו וכדומה, חכם רזים בחין, ויחסו לו מלבד הספרים, נסתרות דר' שמעון בן יוחאי' ותפלת ר' שמעון בן יוחאי' ביהוד את ספר, הוזהרי' שנים הוא אבן הראשה ל. חכמת הקבלה'. ספר, הוזהרי' מסתתר בלשון סתרים בשפה ארמית ובהתלהבות דמיונית מגלה סתרי תורה מן השמים, ועל אל אלים ידבר נפלאות ב.אדרא זוטא' הנספח אליו, שבו הוא מבאר בפרוטרוט את הצורה המבהילה של שיעור קומה' של רבותיו ר' עקיבאי ור' ישמעאל הניל, והולך ומגנה אברי הצורה הענקית בצלם בר אינש הנוכר בחיזין החזה דניאל: עתיק יומין' יתיב לבושיה כתלג חוד ושער ראשה כעטר נקאי ונאמר לו, סתום ותחום' מה שהאדרא הולך רכיל מגלה סוד בציורי הזקן והשערות והמח והקדקד וכי של 'עתיק יומין' הוא עתיקא קדישא' בספר הוזהרי'.

ר' משה דייליאון הספר די במאה הייג לספיהני, מחבר, ספר המשקלי' וספרי קבלה אחרים, ואצלו נתגלה ספר, הוזהרי' שנמצא אחרי מותו בין כתביו, ולפי השערה

קרובה לאמת היה הוא בעצמו מחברו. ידענו כי על שרש רבים מספרי קדמונים שאבדו התחקו סופרים אחרונים לקרא על ספריהם שמות אותם הספרים שאבדו. בהשתדלותם לחקות בספריהם כפי האפשר את תכן הענינים שהיו לפי השערה בספרים הקדמונים ההם. ככה היה הדבר כפי הגראה ב.ספר יצירה הנודע לחכמי התלמיד והמיוחס לר' עקיבא, שאבד ברבות הימים וקם לתחיה במאה התשיעית לספדי' ב.ספר יצירה שלפנינו. באפשרות שהיו לעיני מחברו שרידים ונתחים מן .ספר יצירה הקדמון, וכן נראה שהיה גם בספר, הוזהרי שנמצא בין כ"י של ר"ם דיליאון, בידעו או בשמעו שהיה מדרש כזה בדרות קדמונים אשר יחסו אותו אל ר"ש בן יוחאי, תעמד והתחקה על שרשיו בספרו אשר כתב, ואפשר ג"כ שהיו לעיני שרידים ממדרש הוזהר הקדמון בלשון סורית, והוא שת נוספות עליו כפי העולה על רוחו הכבדי, ובנוספות ההן יש מקום להשגות יעביץ ב.מספחת' שלו, וחשובות בר יוחאי עליהן אינן מספיקות; אך שיהיה, ספר הוזהר כפי שהוא עתה לעינינו בקימתו ובצביונו, הוא מעשה ידי ר"ם דיליאון, הוא היה הראשון אשר בנה את. חכמת הקבלה לשיטה שלמה במתכנתה, תחת אשר לפניו לא היתה בלתי אם סודות בודדים ונפרדים בלי קשר וסדר, רובם בדרך באורים ופירושים על .ספר יצירה שהיה בסיס יחיד לרזי הקבלה, או מזבלעים בנעימות איזה פירוש על התורה כמו הרמב"ן ור"ם דיליאון המציא להקבלה יסוד חדש וחזק בספר, הוזהרי אשר הניח אחריו, מדרש כתוב בלשון סתרים ובסגנון סתום וחתום בהתלזבות והיה יוקדת בשלהבתיה כמדבר מן השמים בענין ערפלי מורה, וכמעט פנה עורף אל דבקי, .ספר יצירה המונה עשר ספירות, והוא במקומות רבים בספר, הוזהרי שלו צמצם לרוב מספרן והעמידן על שלש ספירות סכוונות אל אותיות השם המפורש: ידד הוא אבא, היא היא אמא, ויו הוא הבן, וכל מצות עשה וליית שבתורה נכללות בסוד אבא ואמא. בספר הזה הכניס את ח"ן הקבלה לתוך התורה (אחרי אשר הרמב"ן לפניו מצא בה רק כה וכה רמזים זעירים) כעין באור מרחיב על כונתה הפנימית שהיא העיקר, כמו שהכניס בילון אל התורה את סודות האפלטונית החדשה, שכפי הגראה התודעה גם לר"ם דיליאון, ומכאן ואילך היה ספר, הוזהרי כן ובסיס לכל המקובלים שלאחריו המתפלספים בדרך הניגון (כמו בעלי שערי אורה ושפע טל ונתת אנה ומערכת האלהות והחיים ורב פעלים מר"י אבן לטיף) ובראשם

ר' משה קרווארי הספרדי, במאה הסי' שהיה לו ספר, הוזהרי כמשנה תורה, וספרו הנודע, פירוש רמזים אינו אלא באור מרחיב על ספר, הוזהרי ובספריו הרבים והעצומים שחיבר המקובל הכבד הזה בסגנון תקורות הניגוניות ובלשון חכמי הגולה ולרוב במליל חד החיף היה לו ספר, הוזהרי תמיד לעינים, שהיה חביב וקר ונכבד בעיניו כמעט יותר מספרי הקדוש תנ"ך.

ר' יצחק לוריא האשכנזי (הארי) במאה הסי', הפך משרש הררי הקבלה ההגיונית של הרמ"ק ופיעתו, כי הוא יסד אותה על נימטריאות ונומריקן תציוסי שמות וסרסי אותיות האי' ממנים שונים במלול הזה ובוער ברוחו הכבדי, והורה את שיפתו בדרך הניטה יותר אל הקבלה המעשית ואמונות מפלח, וזהו וצפה נסתרות וגלגולים ודבוקים בכל מערכות הטבע, והוריד ככה את. חכמת הקבלה:

ממדרגת העליונה בחין אל שפל מדרגת סכלות מלחשים, ועשה את הקבלה כעין קמיע ענקית ביד החיים מסליאים. מבית מדרשו יצא תלמידו המובהק ר' חיים ויטל האימלקי, אשר כתב על ספרי סתרים את כל אשר שמע ואשר לא שמע מרבו, ומימו והלאה היתה חכמת הקבלה לכלי חסין ביד כל תועה ומתעתע, ועברה דרך שבתי צבי ויעקב פראנק אל צדיקי החסידים בפולין, והיתה רק זועה. ר' חיים ויטל פרסם ספריו ע"ה ופע"ה וס' הגלגולים וכו' אחרי מות רבו. והיה לו הגקל לאמר בשם רבו את כל העולה על רוחו, על כן קראו עליו שונאיו ומרסו את הכתוב: כי לכלב (כלב)—היא מדינת מולדתו באיטליא (שמו חיים באיטלקית ויטא מזה שמו ויטל) טוב מן האריה (האריי) המת. באמת אמרו, לולא ערמת השועל לא נודעה נבורת האריה, ולשניהם נאווה תהלה ותהלה גם יחד. —

דון יהודה אברבנאל הרופא הספרדי (כנו של דון יצחק אברבנאל) פילוסוף אפלטוני ומקובל במאה הטיז, כתב ספרו בלשון איטלקית בשם שיחות האהבה (Dialoghi d'amore) בין האהוב, פילון (Philo) ובין האהובת, חכמה (Sophia) — ביוזגם Philosophie — והוכיח בהתלהבות חין איך כל עמודי עולם האצילות ועולם העשייה אך על האהבה הרוחנית לבדה כוננו. כי האהבה היא אבן שתיה לחבל, בה שמים וארץ נשקו, כל מיני יידידות וחבה חושק, וכל חיוני המשכה (Attraction) והתקרבות (Assimilation) והתדבקות (Adhäsion) והתקשרות (Cohäsion) בחומר כל נשם, בגלגלי השמים מעל ובתערובות חיסיות (Affinität) ביסודות הארץ מתחת, ושאר מיני התחברות והתאחדות ככל מערכות הנמצאים הנשמיים והרוחניים אינן אלא תולדות האהבה הכללית המקפת את כל היקום מן הקצה אל הקצה ואין נסתר מחמתה.

לדוגמא נציג פה שיחה אחת להבנת האהבה האפלטונית:

סופיא: מי היה האהוב הראשון ומי האהוב הראשון?

פילון: האהוב הראשון הוא האלהים ברעת ובחסין, וגם האהוב הראשון הוא האלהים ביופי ונשגב, האלוה בעצמו הוא האהוב והוא האהוב באחדות נמורה, כמו שהתאחדו בחקו המשכיל והמושכל והשכל שהם אחד, כן האהוב והאהוב והאהבה אחד הוא אצלו, אעפ"י שאצלנו הם שלשה מושגים.

סופיא: אבל איך תהיה אחדות נמורה בשלשה מושגים נפרדים?

פילון: זה מפני קוצר השנתנו להכיר עצמות האלוה בהשקפה אחת, ע"כ תתחלק בהשנתנו לשניבים רבים, כעין צבעי הקשת משבירת קרני השמש המופיעה נגדה.

סופיא: מדוע תתחלק ההשנה בהכרתנו לשלשה ולא למספר אחר?

פילון: מפני שהאחד הוא ראש המספרים ורזמו על הצורה הראשונה, מספר השנים רזמו על החומר הקדום, והשלשה על הנמצא הראשון המורכב משניהם, ואין בהניין אלא שלשת המושגים האלה: המשכיל והמושכל והשכל, שהם חלקים רק בכח ומתאחדים בפועל (1).

(1) קרוב לזה ביאר גם שפינוזה את אחבת האלקים לבני האדם, כי גם בשמינוזה היה מתנוסס בה זכה רעיון אפלטוני ומקובל, שכן שאב הרבה ממעיני חכמת הקבלה, וצמצם ספירותיה והעמידן על שתיים: Cogitatio et extensio מחשבה והתפשטות באחדות נמורה, והו יסוד כל שיטתו.

יוסף שלמה הרופא המכונה ישיר סקנדיא במאה ה־17 לספירה. אחד
 מגורי הארץ, מחבר בחכמת הקבלה ספריו הגדולים: נובלות חכמה, מצרף לחכמה, קצור
 עולם התקן, ששם מזכיר מה שאמרו חכמים, הנוך תופר מנעלים היה ועל כל תפירה
 היה מכוון להקבית. — הוא היה חכם הפכפך; אין תוכו כבדו, ואין פיו ולבו שוים.
 בפסחו בחכמת הנגלה והנסתר על שני השעפים, וכמו למרות היותו חכם גדול בטבע
 ברפואה ובהנדסה בספרו הגדול, אל"ם הפך לבו פתאם לשנא את הפילוסופיא
 והחכמות ולהזהיר נגדן, כמו שנזכר להלן, כן בחכמתו הרחבה בריו, הקבלה
 ומשועבד לה בכל נפשו ומאדו, היה יכול להתהפך להתנגד לה, כהודאת עצמו
 בספרו, מצרף לחכמה לאמר, והנה אנכי כותב כאן נגד הפילוסופים, ויצאתי לעזרת
 ה' להליץ בעד חכמת הקבלה, כי כן צויתי מאחד האלופים שרי יהודה אשר לבנו
 פונה היום לדברי המקובלים, ובהיותי נצמד בעבותות אהבתו פניתי מלמודי להפיק
 רצון רוממותו, ואם למחר רוח אחרת תהיה אתו ויתאו לחכמת הפילוסופיא ויבקש
 ממני לאמר סלסלה ותרוממה ובין נגידים תושיבה, אני אחליץ חושים ואאזור כנבר
 חלצי להגן בעד הפילוסופיא — ויש רגלים לדבר שהוא היה באמת מחבר הקונטרס
 מכתב אחוזי הלוענ ומתקלם לחכמת הקבלה ועושה אותה לעפר חוצות. החושב
 החפשי הזה שוכח נפשו ולבו גם יחד להאריך בספריו, אל"ם, עין חמישי, ומצרף
 לחכמה על אודות ההבדל שבין מלאכים מחבלים ובין שדים מוזיקים לפי חכמי
 האומות וחכמי ישראל, שלדיק עם היות המלאכים רוחניים ולבשו גופים לפי צורך
 שעה... ושיש כמה מינים מלאכים שמימיים ארציים אוריים... ושלדעת אפלטון יש
 להמלאכים גופים דקים איתריאים והם קלים מעופפים.. וכי שלדעת פילון האלכסנדרוני
 במאמר העניקים שמה שיקראו אצל הפילוסופים דימונים נקראים אצל משה מלאכים
 והם נשמות פורחות באויר... — ומי יודע מי בקש כזאת מידו להליץ בעד מלאכים
 ושדים! בספרו הגדול, בשמת בת שלמה נמצא (לפי דברי הקדמתו בסוף, אגרת
 אחוזי) גם פתרונים על ציורי היר והפנים, ככה התהפך החכם הגדול הזה בתחבולותיו
 הנה והנה, הוא חבר ספר, לכב חכמה על רפואות סגולות והשבועות כשפים; הוא
 הסביר פנים בספרו מצרף לחכמה לאבן החכמים, ועל הפילוסופים אמר
 שהם כותבים מלות בעלמא.

ב. באומות.

(צורואסטר הפרסי, הערמעו המצרי, קפלה ההודי, אורפֶּעוּס היווני, דמשקי הארמי,
 הרטם הכשורי, פתגורס היווני, לאו־טוע הסיני, תירקליט היווני, אפלטון היווני,
 בודדאה ההודי, צערודש הפרסי, מני הבבלי, אנריפפא האשכנזי).

צורואסטר (Zoroaster) הפרסי * מחוקק מסתתר בחביון עזו, אשר
 יצא מקרב עדת המגיים (Magier), הוא צורואסטר המכונה, הראשון, ושלם היה כימי

(* סופרי דורותינו נבוכים בתולדות הפלאי הזה, שמהם סוברים (כמו Huet) שהוא
 מרע"ה, ומהם שהוא אברהם אבינו, והאמנושים בבבל ופרס נשאו על צוארם קמיע של אבן טובה
 שבה הרתוח מלת אמת בתפארים שהם מכת אברהם שעליו אמרו חז"ל ב"ב ט"ז מרגליות טובה
 היתה לאברהם אבינו (בקרת התלמוד לר"י הלוי).

דריש מלך סרם. שאז היה צורואסתר השני, כי אם כחמשת אלפים שנים לפני סה'ג סודותיו בחין שלו, שהם יסוד ושרש רוב הסתרים (Theosophien) האחרונים. נאספו בספר צענדראפעסטא הקדמון ודישן, אשר הצענדראפעסטא הידוע לנו אינו אלא תוצאה מקומעת מהראשון, (ומיחסת אל צורואסתר השני). בספר הזה מדובר על שימות שתי רשויות של צורואסתר בכור היצירה, וסודותיו במעשה בראשית, בכריאת העולם עי מאמר באצילות האודי הוא אורמוצד מעצם האין סוף המכונה זמן בלי תכלית וגבול סמיר ונעלם ולו הדימה תהלה, ועמו יצרו בצלמו ששת המלאכים המזכים (אמטשפנדרס) ועשרים ושמונה עירין קדישין (איצדס) ושאר מלאכי השרת (פרוהרס) (המזככים את ראש האדם ומלומים אותו) שהם רעיונות אורמוצד בעבודת האש הקדושה לו, ולגנרו נצב במשך איזה זמן כצר מלאך ההשך אחרי מן בליית השדים המציקים (דע ויס) שהם חסם בצע אכזריות קד רעב עניות מחלה עקר ועקרה ומכלות, הגרוע מכלם היא המלשינות.

הערמעז (Hermes) המצרי, מלך חכם אלוהי קדמון (2780 שנים לפני סה'ג) אביכל חכמי חרשים בלהמהים ונבונים לחשים במצרים, גם שמו (בלשון מצרית Taut) גם קורותיו גם ספריו לומים במעשה סתר וערפל חתולתם, עד שעשאוהו המצרים (כמשפטם לכל אנשים מצוינים בקרבם) לאלה בקדושה או בגדולה משולשת (Trismegistus), חרשי אלכימיה (Alchimie) מיחסים לו המצאת, האומנות הקדושה האלוהית הזאת, החכם האלוהי הזה היה המיסד של כל חכמות הבהנים במצרים, וביחוד משל על כשרון הנביאים אשר העמיקו מחשבותיהם בחכמת האלוהית ובמילוסופיא, והם המבארים כל סתום במעשה בראשית. חכמת מצרים היה תכן שנים וארבעים ספרי הערמעז¹. יש אמרים² כי ספר הנגד הנזכר בזהר וברקנשי ובאותיות דר' עקיבא ובשאר ספרי קבלה, הוא ספר המיחוס אל הערמעז המצרי, ואחרים סוברים כי הערמעז הוא חנוך בעצמו, כמיש ריי מוסקאטו בספרו קיל יהודה על הכתרי א' י"א: תורמס הוא חנוך הקדמון, אשר הגיח תורות מתחלמות כפי משפטי אלקי הארצות, וקבע חנ בראשי חרשים על פי ראית הלבנה, והיה מפורסם בשלמותו בימים ההם, וביחוד בחכמת האלקות, כי על כן נאמר עליו: ויתהלך חנוך את האלהים. — הספרים הנשואים אתנו על שם הערמעז מכילים ענינים שואלים מספרי תורת משה ומספרי אסלאון, ומתברר חי לפי השערה בראשית ימי הגזרים. — האלכימאים חושבים בין ספרי קדמונים על סודות אבן החכמים, עוד ספר קדמוני בשם, לוח נופך אשר עשו לו זר זהב סביב באורים ופירשים רבים, ומסורה בניהם כי אלכסנדר מוקדון מצא את הספר הזה במצרים בקבר הערמעז אשר הסתירו הבהנים במעמקי היםרימדיע ג'זה, ופעם שם הספר לפי הנדחתם, כי יד הערמעז חרתה אותו על אבן נוסף גדולה בעט שמיר, וזיל אחד סרקי הספר לוח נוסך: אשר מתחת הוא כמו אשר ממעל, אשר ממעל הוא כמו אשר מתחת, לתכלית דבר אחד, כל הדברים באים באמצעות

¹ מה שזכרו הקדמונים (ימבליכוס בשם הכתן המצרי מאנעפתון) מספר ספרי הערמעז 36,525 הוא כלל הספרות של מבארים ומפרשים ונוספות אשר נתחברו על הספרים ההם במשך אלפי שנים.

² עין מ"ע Orient 1844, 8. 758

יש אחד. השמש הוא האב, הלבנה היא האם, והארץ היא המינקת... ספרי יתרום מן הארץ השמימה, ויחבר מלכותא דרקייעא עם מלכותא דארעא. בואת תמצא התכמה וכבוד כל התבל, ומזה יפי חין ערך הבריאה, זה שמי הערמעו הגדול בגדולה משולשת, המקדש לשלשת חלקי הפילוסופיא הכללית, זה דברי על מלאכת השמש. קפלה (Kapila) ההודי, חכם רוים קדמון, אשר התפלסף בסודות הספירות וכרמזי המספרים כבר לפני סת נורם ומקובלים, הסופר האנגלי Heckethorn (כספרו הגדול על חברות מסתרות בכל העולם ובכל הדורות) משער, כי משם החכם ההודי הזה קפלה או קבלה נחווה השם קבלה לחין שלנו, אשר שרשה בפילוסופיא הקדמונה היודית, השערה ורה ונכריה, המלה קבל הורה כבר כמשנה על מרדציה; משה קבל תורה ומסר... מסודה וקבלה. ובגמרא הורה השם קבלה על דברי הנביאים; דברי קבלה לעומת דברי תורה. ואח"כ חזרה הקבלה להורות על התורה הספורה, כנראה משם. ספר הקבלה להראביד הראשון, בכל מרדציה ישנם שני צדדים, האחד מוסר והשני מקבל, בבחינת המוסר המדבר נקראת מסורת או תורה שבעל פה, ובבחינת המקבל השומע נקראת קבלה¹. בעלי חין צמצמו השם קבלה לסודותיהם, התואר מקובל (במשקל סחוכם לידע חכמה במקרא) ליודעי חין הוא מוזמן מאוחר.

אורפֵּעוּס (Orpheus) היווני, כבר קדמן אשר ערפל חתולתו, ועל שמו נסדו עיי בעלי חין קדמונים ואחרונים סודי סודות ופלאי פלאות, ובעל כל חכם נפלא רבו גם עליו שירות והגדות וספורי נחמאות, ואומרים עליו כי בעז ננינתו נפת רוח חיים בדוממים ובמתים פנים, וכי בגבורת חכמתו עלה שמימה וירד שאולה. והרבה נפלאות כאלה, הוא היה אבי כל חזיונות המסתרים (Mysterien) הקדמונים בקרב היונים, ובית המדרש שלו היה מחולק; בגלוי לפחותי ערך, ובסתר לגדולי הרוח. על שם המסתתר הזה נזכר ספר יצירה² המתחיל לאמר: בראשית היו בעולם האצילות שלש ספירות עליונות: האויר העליון המניע את הבהו ואת הזמן אין סוף, את סודותיו דרשו וחקרו גם אריסטו ופילוסופים אחרים, יש אומרים³ שבין היהודים היוניים שקורין העלעניסמים החליפו קצתם כי אורס עוס למד ממשה רבינו, ויקרא בשם ה' בכל מסעיו.

דמשקי (Damascius) הארמי מעיר דמשק, פילוסוף מסתתר בחכיון סודותיו, אשר חי בסאה הששית לפני ספה"ג, היה אומר: אסוון היסוד הזכרי, סות היסוד הנקבי, המכונה גיב אם האלהים, היו שניהם הכוחות הראשיים ביצירת העולם. חרטום (Charatas) הכשדי⁴ הורה את סת נורם היוני לאמר: שנים המה מבראשית יסודות כל היקום: אב ואם, הראשון הוא אור, והשני חשך; חלקי האור הם החם והיבש הקל והמהיר, חלקי החשך הם הקר והלח הכבד והעצל. משני היסודות ההם, זכרי ונקבי, נברא העולם.

¹ ואצל הפרסים, תורה שבעל אוון" בבחינת תורתם המסורה אשר קבלו תלמידי הום לפני צוראסתר השני.

² Creuzer's Symbolik, IV, S. 81.

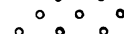
³ החכם Zoega בספרו Abhandlungen פרק המישוי.

⁴ לפי המסופר בספרו של אוריגנעס בשם דיודורוס ואריסטוקסעגוס.

פתגורס (Pythagoras) היווני הנודע קבל תורתו ממסתרי המצרים, ומסר אחת לתלמידיו בעים (כי לא כתב ספרים) במשטר המסתרים: בנלווי להעומדים עדין בחוץ⁽¹⁾, ובסתור להנכנסים לפני ולפנים⁽²⁾, ובחויב שתיקה ביחוד במדרגה הראשונה שהיו כאלמים בלי רשות לדבר בכנסיה, רק לשמוע ולהקשיב ולהאזין. סודות בית מדרשו הסתתרו בחיזיון המספרים שהם יסודות כל הנמצאים, שבהם נברא העולם, כמיש במספר יצירה שלני⁽³⁾, ובהם עומד ומתקים העולם הנשמי והרוחני וזהו משפטים קיה). כי חין שלנו קבלה הרבה מסודות פתגורס על המספרים, שהם הספרות בלשון המקובלים⁽⁴⁾. פתגורס היה אומר: האחד הוא יסוד היצירה, השנים רומז על העולם המוחשי שבו החלוק והסרוד, עד שבא המספר שלשה (המכיל ראשית ואמצע ואחרית) יסוד כל טוב והמתיק את הדין, ואחריו ארבעה יסוד כל בריאה חומרית ורוחנית (במספר ארבעה נשבעו פתגורס ותלמידיו) ובסכומם הם עשרה, מספר השלמות הקדוש שנם בו נשבעו פתגורס ותלמידיו. על כן צירף פתגורס את ארבעת המספרים הראשונים בתבנית משולש כזה:

$$1+2+3+4=10$$

שבו עשר נקודות כמספר ארבעה במלואו כזה שבכל צלע המשולש ארבע נקודות, וקראו לו מרובע (Tetras בלתי) כי המספר ארבעה היה להם מקור ושרש כל היקום כגיל. שליכת המספר ארבעה (השם הקדוש בן ארבע הייח Tetragrammaton) עם עשר הספרות, הגזרת בספרים שערי אורה לרבי ניקמיליא ושפע מל שא סיה דומה לסוד הזה אצל פתגורס, שקראו לו השם המרובעי (Quaternio tetraktys), ואצל המקובלים שמו מספר הקדמי (במספר השליה דף ו'). ואל תמונת המשולש הגיל דומה הקמיע של בעלי קבלה מעשית בתמינת מרובע באותיות, שמספר כלם לכל צד ואלכסון עשרה, תצלעותיו במסר אבניד ישר והפך כזה:

ד	ג	ב	א
ג	א	ד	ב
ב	ד	א	ג
א	ב	ג	ד

כמו בחכמת החשבון כן עסק פתגורס בחכמת המוסיקא כגיל, והמציא בה מלבד הערך המשולש הגיל עוד הערך המרובעי (Tetrachord), על כן זוהו נסתרות גם בקולות דנגינות, עד שהיו לו תנועות הגלגלים בשמים במערכת המוסיקא. הסמל של תלמידי פתגורס

היה בשני משולשים עם חמש קצות הוא אות פתגורס (Signum pythagoricum)

לאורימזע (Lao-tae) החיני בארץ הסינים, (כשש מאות שנים לפני ספיהני)

(1) ד"מ בלמוד המספר הורה אותם רק הנגלה שבחכמת החשבון, ונודע לוח פתגורס המכונה אבכ (Abakus) אשר המציא להכפלת המספרים, וכלל החשבון הנודע בשם Pythagoras räischer Satz, כן בלמודי המוסיקא הורה אותם רק הנגלה שבה, ונודעה המצאתו את הערך המשולש בקול (Trias harmonica).

(2) «אותם הורה את הסודות הפנימיים בחכמות החשבון והמוסיקא.

(3) שעיקר משער האנגלי פום מל הכתרגם, «ספר יצירה» לאנגלית, כי «ספר יצירה» היה לעיני פתגורס.

(4) השווי הזה הסב דמיון קצת מנומים (נשמת חיים לרמב"י ואחרים) כי פתגורס היה יהודי, לא רק באמונתו, כי גם במולדתו מורע חיהודים.

פילוסוף מסתתר בחיזון סודותיו, אשר הורה למודים שרגילים חכמים קדמונים ליחס אותם אל סתגורם ואסלטון, וקרובים אל שיטות הנוסטריקים והמקובלים. הוא מניח לעלה הראשונה של כל היקום עצם נעלה סמיר ונעלם שלא יושג לשכלנו בשום סנים, וכמו אפלטון הוא קורא לעצם הזה בשם המורה: הדעה והדבור, שר"ל בניה החיזון (Logos), הוא לוגוס היוני עם חברתו, חכמה (Sophia), ואמר כי העולם והאדם (העולם הגדול והעולם הקטן) המה בעלם האלהים. החכם הצרפתי Matter בספרו Histoire critique du gnosticisme I, 88 משער כי היהודים בהגלותם במדומי אסיה קימו וקבלו דעות הפילוסוף החיני בחיזון, ואחרים אמרים כי הפילוסוף הזה נמצא בסוף ימיו מערבה, וגודעה שם חיזון שלו. הוא היה אומר: לפני הולדת השמים והארץ היה תוהו, ולפני התוהו היה רק נמצא אחד איךסוף מחריש ברומיה, בלי שני, והוא מועל תמיד. העלה הזאת היא אם התבל. את שם הנמצא הזה לא ארע, אכן אכנהו ב'יג'ה. הצורה הראשית של האדם היא בארץ, אותה של הארץ היא בשמים אותה של השמים היא בנינה, ואותה של הבינה היא בעצמותה.

בטיב הפילוסוף והמחוקק הזה נפלנו השערות חכמים וסופרים: מהם מצאיים בשם Lao מבין המלה החינית Le המורה על יש רוחני בעל תואר, שהוא לפי דעת הפילוסוף הזה הבינה בעצמה כגיל, ואחרים מצאו בשמו הוראת, ילד-זקן, ולדיק הוא בודדהא (שנוכיר להלן) שנשתכש בלשונות שונות לשמות משונים, ובתוכם גם Lao או Lama, בקרב המון העם בחינא נולדה על שם הפילוסוף המסתתר הזה אמונת כת גדולה המכונה, הפאוסית' ודביקה מיחסים לו ספר בשם, צדקת תהו' (Tao-te-King) ואומרים עליו שהיה נמצא מראש מקדמי ארץ, וממקום קדוש ומדור יצא, מן הזכר הגדול הוא השמש בצורת כדור, נעה מסלואה כפנינה שוכבת ישנה בעת הצורים, ותפתח את פיה ותבלע את הכדור ההוא, ותהר פ"א שנים ותלד מירכה השמאלית את, ילד-זקן' ההוא, הצדיק תהו' נושא בחיקו את השמים וכדורו את הארץ, והוא נבנה מכל נבנה עד אין חקר, עמוק הוא מי ישיגהו, והוא ארך ורחב מלא כל הארץ כבודו, ושוכן בכל דבר מקטן עד גדול, וכל הדבק בו והולך בדרכיו לעולם בל יטמ. —

הירקליט (Heraklit) היוני, פילוסוף כמוסי, החכם Lassalle בספרו: Die Philosophie des Heraklit d. dunkeln, מראה איך שאב שיטתו בחיזון מתורות כהני המצרים והפרסים, ומאת אור פ"עום הנ"ל. הירקליט היה מעיר עפעזום מקום שבת הפילוסופיא הכמוסה מקדם קדמתה. הירקליט הרבה חקירות נסתרות על יסוד האש ועל יסוד וערך יסודות השמים והאש, כמו שהארץ לברר בספר ההוא (I, 258 II, 71).

אפלטון (Plato) היוני במאה הרביעית לפני ספ"ג, ראש חכמי נסתרות בזמן ובמעלה. הוא הורה כי העולם הנשמי (או עולם העשיה בלשון המקובלים) אינו אלא מ"חזה (מיא אצל היהודים) כלומר, אור חר' (Refler) של העולם הרוחני (עולם האצילות בלשון המקובלים) הוא עולם השכלים או הצורות הראשיות שבדוקקנין שלהן נבראו יצורי התבל, שהכל רוחני ונפשי, גם החומר הבלתי מונבל הוא רק בפ"ע משולל כל צורה, והוא בבחינת פ"עול לעומת הצורה שהיא בבחינת פ"עול.

ומתאחדות שניהם יצאת התבל, סמל האלה הבלתי נראה, האלה בכת, עצם חי בעל איברים, ולו גוף וחשים עם כונה ותכלית, גם נשמה שהיא נפש העולם, חומר או נו התבל הוא כתבנית כדור, שהיא התמונה היותר יפה, היא מציינת עגולים, ומלידה ככה את התנועה היותר שלמה, הצורה הראשית יצרה מתוך החומר בראשונה את הכוכבים, כוכבי שבת ולכת, ואח"כ את הארץ, כלם בריות מלוחיות, הארץ הולידה את האדם, כתר היצירה שלמענו נברא הכל, והוא העולם הקטן, לעומת העולם הגדול שנברא ע"י דמיון, נפש האדם כמו נפש העולם היא נצחית, נפש האדם כמו נפש העולם יסודתה על ארבעה כוחות: התבונה הראשית (a priori) בסוד האחד, המדע השני לה במדרגה בסוד השנים, ההיקש ההיגיוני בסוד השלישה מפני שהוא מורכב משלשה חלקים בחקי ההיגיון, וההכרה המבטית (empiria) בסוד הארבעה כמנין נבולים ראשיים של כל גוף.

בבדד הוא (Buddha) ההודי, חכם סלאי ומחוקק אלוהי, במאה הששית לפני ספדי' י, אשר התקופם נגד כהני חדו הבראהמינים וספרי קרשם הועדאם, וברא חדשות ונצרות בדת דבקה, המסתתר הזה היה בן מלך ונעשה נזיר, שמו העצמי היה סקימוני וכאשר נעשה נזיר קראו לו בודהא שריל חכם, זה שמו אשר יקראו לו כל העמים, בודהא בעצמו הורה רק בע"פ ולא כתב דבר על ספר, אולם אחרי מותו התאספו תלמידיו לכנסיה וכתבו כל עיקרי שיטתו בספרים שלשה הנקראים זוטרא, הספר השני מהמאסף הזה מכיל שיטתו העיונית בחי'ן, הלך נפש בודהא בחקירתו העיונית היא דקה מן הדקה, עמוקה בהייה אין חקר ודולקת ביקוד רמיון נעלה ונשגב: החומר היולי (prakriti) הוא אלוהי האחד העומד בעצמו, ובחומר הזה נמצאים שני כוחות בשתי תוצאות שונות: המנוחה והתנועה, במצב המנוחה עומד החומר ההיולי ריק בלי שום פעולה וכמדודו כאין, זה מצב האושר של האדם הראשי; במצב התנועה מתפרץ החומר לצאת מחוג פנימותו, ולבש צורות מונבלות, ומכיר א"ע בהיותו לצלם בן אדם, האדם לעמל יולד וימי חייו אך ינון ואנחה, אבל גם במותו אין לו מנוחה ונחמה, כי מתגלגל הוא מציור לציור ומגוף לגוף אחר, וחי לנצח, וישבע וינון ויגון לנצח נצחים, לכן למען יסדה האדם א"ע צריך לנדע בריחי מאסרו, לא החיים בלבד, כי אם גם שרש מציאותו עד היסוד בה, ועתה מה הוא שרש מציאותו? היא התאוה והדבקות לאיזה דבר ע"י חפץ ותשוקה וחשק, החפץ מביא לידי השגת הדבר, השגתו היא נניעתו, נניעתו היא מציאות החושים, ועץ אשר החושים מכירים רק מה שיש לו תואר ושם או נכול וגדר, ע"כ הנכול היא הסבה המועלת לתכלית המציאות, אל הצער והיגון, אל ארבעת השספים הרעים בחיי האדם: הלידה הוקנה המחלה והמות, נמצא כי הנכול היא תולדת החשנה או המחשבה, החשנה הזאת היא חיון מדומה, ליד הסכלות והבערות (avidya) הרואה עובר כאלו הוא קים, החושב תמיד מה שהוא רק צל עובר, התרומה לכ"ז היא התפסמות הגשמיית והדבקות ברחניות המחשבה (Dhyana), בהתבודדות ובהתרחקות מהבלי העולם ובהתדקות והתחלשות כל חפץ ורצון ותאוה וחשק ותשוקה, עד התפסמו מכל

(¹) צריך להעיר שיש קצת יודעי בינה לעתים חסודים כי בודהא לא היה ולא נברא, אלא משל הוא.

לבוש המציאות, ותקמץ האדם ותצמצם עד שזכו לאין, ויניע ככה למדרגת נירוואנא. הוא העדר ואסם המחלם. הברה מינים שטמט ודרמו את דבקי בודהא וקראו להם אנשי האסם והריקות. —

צ'ורדוש הפרסי. הוא צורואסתר השני מחוקק אלוהי בסודות וברזים במאה הששית לפני ספדיני בימי גלות בבל, אשר התקומם לשנות אמונת המגיים בענפים רבים, על כן רדף אותו הרביצג דורונסירון עד הרמה מיום הולדו¹) עד אשר עלתה ידו על המגיים בימי המלך דרויש היסמספס. וכתוב ספר משנה כעין קצור מתוך הספר הגדול, צענדראפעספאי שריל, לשון הדיים.

הספר הקדמון של צורואסתר הראשון היה כולל אחד ועשרים חלקים, והקצור ממנו המיוחס לצורואסתר השני מכלי שבועה חלקים, והמה נשאר לנו עד היום הזה. המצות והחקים בהם דומים הרבה לחקי תורתנו שבכתב ושבעים²). ויתכן כי בימי גלות בבל קבל צ'ערדוש מפי הגולים היהודים, כמו עזרא ונחמיה ואחרים, חקים ומשפטים שכתוירטו שבכתבו, ומסר להם מנהגים ונימוסים שכתורה שבעים. ביהוד העלו היהודים מבל עם שמות המלאכים הרבה מהגסתרות שבספרי הצענד³).

מני (Manes) הבל, במאה השלישית לספדיני, חוקר כמס' ברעוח חץ וכעל כשרונות רבים, הצמיץ גם בחכמת המוסיקא, שבה המציא את כלי הזמר המכונה (hölies), והיה גם רופא אמן, ומהיר בחכמת החשבון והנימטריא ובאסטרולוגיאה והיה ציר מפואר וכתב על החכמה הזאת את ספרו Ertengh המלא ציורי מסתרים בסודות וברזים, וכתב עוד ספרים אחרים בשמותם ספר המסתרים, אציר החיים, אנרת היסוד וכו', רבת דרפיהו המגיים ודבקי צורואסתר, והיה נע ונד כשנה תמימה, והתחבא במערה והתפנים שם מירקות, ותלמידיו אשר נשארו לבדם התציאו הקול כי מני עלה במערה השמימה, וכשזכו מתלאותיו במסעיו הגין בעדו דורמח מלך פרס, אבל

¹) ואלה תולדותיו בקצור מלים היוצאות מספר הפרסי, צ'ערדוש נאמעה: " כאשר נולד צ'ערדוש לאביו פרשף ולאמו דוגרו היה הילד מלא זיו אור נוגה על כן קראו לו המופיע. בימים ההם היה בארץ פרס שר המגיים או האמגישים ושמו דורונסירון. ויגל אלהים את אוון רב-מג הזה כי הילד הזה יהיה כמא ממטלתו בקרב הכהנים, ויקם ויבא אל בית היוולדת עם אנשיו, וירם את ידו לצות את סכתיו לחמית את הילד, ותיכש ידו ולא יכול להשיבה, אליו, וישב הוא והרומטיו בבשת פנים אל סקונו, אחרי כן נבבו האמגשוים את הילד ויביאוהו המדברה וישמיהו על סוקד זאת בויערה, ויהי הופת כמים ולא השתית בצ'ערדוש מאומה, ויגדל הילד ויבא אל ארמון המלך גוסמספס אבי דרויש המדי ויעמוד לפניו ויברכהו. וישאלהו המלך לאמר מי אתה? ויען צ'ערדוש ויאמר: ציר אורמוצד אלהי האור אנכי. ויעש אותות וכופתים לעיני המלך ולעיני המגיים וראי פניו ויעשו כן גם הם בלהטיהם, אכן צ'ערדוש הוסיף עליהם והפליא באותותיו ובמופתיו. בפרם נתן צ'ערדוש את תורתו לעמו התברד על הזר אלברדי ארבעים יום בלי מאכל ומשתה, ושם נגלה אליו אורמוצד מתוך האש, ויתן לו חקיו ומשפטיו.

²) שכשביל זה החליטו רבים מסופרי הפרסים והערביים והנוצרים כמו הצרפתי Foucher כי צ'ערדוש היה איש יהודי, מלבד השערות אחרות כאלה וכאלה.

³) עד שהחליטו רבים מחכמי ישראל עם החכם פראנק בספרי על "הקבלה" כי מקור, חכמת הקבלה" העיונית והמעשית בספרי הפרסים, כן ד"מ סוד השם של י"ב בדה"ל תמוך על אמונת הפרסים בזמן הצפון ובמאמר הגלוי, וכן מצאו המקור לשם של מ"ב ולגסתרות אחרות בח"ן הפרסים, כמו סוד אור שבעת ימי בראשית, אור הקדמון, אור הגנוז, שנמצא ונזכר לרוב בספר בן-דעהעש" הפרסי על מעשה בראשית בכנוי "האור הראשון".

אחרי מות המלך הורמוז מלך תחתיו המלך בהרם הוא Varanes אשר לא יכול עוד הצמינו מחמת אויביו, פרסים נוצרים ויהודים, ויפצרו בהמלך וילחצוהו ויצא המשפט מלפניו להצית את מני במיתה משונה, ויסת בן ארבעים שנה, שיסת מני היתה תערובה כמסית מסודות המניים הצודאסתר, ומהפילוסופיא האלכסנדרונית בדמיונות האמלטונית החדשה, והכנים לתוכה עיקרי תורות היהודים והנצרים, וסודות הננסופיקים והאמלטוניים המקובלים התערבו בה באופן סתום וחתום, הכל כאשר לכל בדמיונות וחלומות היהודים נפלאים, העיקר הראשי שהחזיק בו מני היא הדעה בשתי רשויות ובשניות בכל התבל ומלואה, הוא היה אומר: הכל משנה: אלוה משנה, עולם משנה, ואדם משנה, ובזאת הוא אבי כל בעלי השניות הנקראים מני על שמו, רבים היו חבריו ותלמידיו אשר נקראו בשם, בני האלמנה כי מני היה עבד שנשחתהר בעזרת אלמנה אחת בפרס, תלמידו בית מדרשו של מני היו בשתי מסלנות, כאחת היו הנבחרים אשר בצניעות חייהם מאסו בתענוגים נשמיים המחשיכים את האור השמימי שבאדם, ובשניה היו השומעים אשר לא דקדקו כי להשמר מתענוגות החיים, השפה הקדושה של הצנענים בכית מדרשו היתה בהתלהבות ובהתאחדות הקלות עם המחשבות, הנקראת ננינת הנלגלים בכית מדרשו של סתנורס.

כאלף שנים התבלעו המינים בין האומות ומלחמותיהם באמנות השניות, ולא קם בקרבם במשך הימים ההם יצר חדשות בשימות ח"ן, אנריפא (Curnelus Agryppa) האשכנזי במאה הפיו לספיה, חכם כולל ורופא, חוקר ומתחמק בסודות כל מיני חכמות נסתרות, קבלה אסטרולוגיא אלכימאה והשבעות מלאכים ורוחות, וחיבר והעתיק לאשכנזית ספרי קבלה ליהודים, והיה להחכם הכולל הזה באמת שאר רוח בחייה, וברוח לבנו פנה לכל דרישות חכמי דורותיו, ועשה נסיונים טבעיים אשר השתוממו עליהם בני דורו, וחיבר ספרים רבים ושונים, אבל לעת זקנתו צלחה עליו רוח אחרת, וכתב לפני מותו ספר אחד בשם, הבלי החכמת ומסקותיהן (De vanitate et incertitudine scientiarum) ששם הוא קורא בנערה וכנוסיה על הבלי כל החכמות והדעויות שבעולם: על הדקדוק, השיר, דברי הימים, הדבור, ההגיון, ההיקש, הזכרון, החשבון, ההגדה, הגנון, המדידה, הציוה, הבנין, התכונה, האסטרולוגיא, חכמת הפרצוף והיד, חכמת הקבלה, הפילוסופיא הטבעית, חכמת הנפש המעמאפזיק, חכמת המדינה, חכמת הרת והאמנה, הרפואה, הרקות, הנתות, הדין, הכימאיה וכו' וכו', ושם נאמר: מוצא אני שאין מזיק לאדם בנופו ובנפשו יותר מהרמדיים... התבוננתי בכל החכמות שבעולם והגה ראה זה מצאתי ראיתי כי בעל הלשון עוסק בדקדוקי עניות, המשורר בכויב בלדתו, הכותב דברי הימים משקר, בעל ספרי הזכרונות מכחש, המסלפל מכזב, המסיף מרמה את הבריות, המתפלסף מבלבל המחזות ומערבב הדעות, המחוקק מבטא בשפת יתר, החושב חובר חכר, המזמר דובר נבלה, המהנדס חגר וססה, המתאר ארצות התבל בונה עולמות ומחריבם, הבונה סותר ומבלה הכל, הססן חומס במצלת דים, הזכר שמים שונג ומשנה, המכשף פועל און, המקובל איש תכנים, הטבעי חולם חלום, הפילוסוף שד מזיק, המוכיח דובר שקרים, המדיני בלב ולב יחשוב וידבר, השר מונה ומשלה, השופט לוקח שוחד, הכהן עוזב תורה, הגזיר מחלל השם, הכנעני נשבע לשקר, הרב הרועה מאבד צאן מרעייתו.

הרומא הורג נפשות, הרוקח מוכר סם המות, הכימאי מתעה, העורך דין מליך שולל, היועץ מהולל, המקיד מסתולל, והאלוהי עולה בתודו ומציא את האדם מן העולם, הוי אומר שאין רע ומזיק יותר מחכמה ומרע בתבל... ככה מוסיף אדיר ח'ן הזה לחרף ולגדף את החכמות, כאלו הנסתר הרמזיני שבמחוז הכניע את הנגלה והניזיני שבו, כמו שקרה גם את חכם עמנו מדרה הוא, ישיר מקנדיא הניל הרומא הפכעי והמהנדס, אשר מרוב התעסקו גם בנסתרות, יהיה בכוכב או בקלות ראש (אם אמנם בנוגע לחכמה הקבלה היה שמאל דחה — שע"כ מיוחס אליו מכתב אחוד בלענ נורא על חכמת הקבלה — וימין מקרבת, שהיה למראית עין אחר סגורי הארי' היותר חרצים ומחבר ספרי קבלה בשיטת הארי') שסך לענו וחסתו בספרו 'ג'ר אלהים' על החכמות והמדעים, הלא כה דבריו שם: 'מעום הידיעה טובה כמלא לבשר, ורבויה להג הרבה ויניעת בשר, ויוסף דעת יוסיף עצבת בנפש דאנה בלב, גדולי החכמים נחשבו לגדולי הכופרים... השקוע בחכמות וכספרים אינו ראוי להגנה ובלי מעיל לא לאבותיו ולא לתולדותיו, החשק הרב לדעת הוא בכלל הפחיתות לא הגעלות... שכל עוד שתוסיף לקרא בספרי הפילוסופים תחסר מידעתך ותתעצב אל לבך ותדאג לאחריתך עד שתקיץ בחיך...' —

גנה כי כן, אשת, הח'ן אויבת את צרתה, התכונה וצורת את בניה, המדעים' ושוממת את בנותיה, החכמות' — שונאה היא להן מתמול שלשם! —

פרק שני.

הוויים בח'ן בעיון ובמעשה.

(Myslagogen)

היו חוכרי חבר להעמיד תלמידים בשימותיהם, או נבוני לחשים בהשבעות ובקמעות נגד פגעים רעים, או חכמי חרשים בסודות, אבן הפילוסופיה היא אלכימיה (Alchimie).

א. באומות.

(חוכרי חבר, נבוני לחשים, חכמי חרשים, ומבליזוס האלכסנדרוני, פרוקלוס היוני, נוצארי הערבי, גיובקינז האיטלקי, יעקב באהמע האשכנזי, עמנואל סווערנבורג השוועדי, פסליו הספרדי, בב הפרסי.)

לרוב חכמי נסתרות היה חבר תלמידים מקשיבים בקולם, למסור להם בחשאי ובצנעא סודותיהם ורזי עולם, ולזאת נקרא בפרק הזה: ח'ן מעשית. מלחשים בהשבעות ובקמעות נמצא כבר בין עמי ארץ הקדם, הכשרים והאשורים והבבלים והמצרים והרומיים והפרסים וקדמוני הנליים והגרמנים, באמונתם שיש בכח השבעות שמות קדושים לבטל נורות האלהים, וגם זאת לח'ן מעשית תתחשב.

דבק האלכימיה כנו את החכמה הזאת בשם. חכמת הקבלה וקראו לה: אומנות כל אומנות, ותאורה: האלהות, הקדושה, המצויה, הערמעמית וכיו, והתחבוא הסתתרו בבקשם אבן הפלאות הוא חומר כמים, אשר בכתו לשנות סררי בראשית, להוציא יקר זהב מזולל סמכת נרועה, ולרפא כל חלי ומדוה בשם Arcamum ולהאריך חיי האדם, ולברא אדם קטן (Homunculus), ומקצתם קראו לחומר הכמוסי הזה בשם רוח העולם (Spiritus mundi) שכנגלותו גם להחיות מתים, והתעסקו האלכימאים בעיון רוי עולם, במצאם באבן החכמה עיקרי הדת ותעלומות מסתריה. המה היו בפועל בעלי חין מעשית.

ראשי חכמי הקבלה המעשית משל שות המינים האלה נעביר פה לעיני הקורא לפי סדר זמן חייהם.

ימבליכוס (Jamblichus) האלכסנדרוני במאה הרביעית, הוא היה אחד האפלטונים החרשים שהתפלספו בימים ההם באלכסנדריא של מצרים, ונדע הלך נפשם בסתרי לחשים באלהות, ונקיבים עשיו מהורניים, בספר, סודות המצרים המיוחס אליו נאמר, כי השמות הזרים והגלענים ההם שבאו אלינו מן הכשרים והמצרים נחם רב וסודם גדול.

פרוקלוס (Proclus) היוני, מקצת מההוגנים ההם השתמשו בצקן לחשם גם לפעולות אדם כעין קבלה מעשית, ואחד מהמפורסמים שבהם היה במאה החמישית המילוסוף האפלטוני פרוקלוס בעיר אמהוקן, אשר עם כל עצום הגיונו בחקירות פלוסופיות הוליהו דמיונו שולל להשתמש בהשבעות ובלחשי גלעני לשון, לצות במסגית על האלהים ועל איתני מסודות הטבע לרפאות חולים, והתנבא גם בשאלת חלוס על עתידותיו, ונדע לו בתרדמתו כי נשמתו היא נשמת ניקומכוס תלמידו של סתגורס, האדם הגדול הזה בעל נפש יתרה ושאר רוח אסף אל בית מדרשו אשה אחת, היא אסקלפיניא בת פלוטארך השני, לשמוע לקח מסיה על חכמת הכשרים ושמשיה בחין מעשית.

נוזאירי (Nusairi) הערבי, גם כרת מחמד היו היום חיים בדמיונות חין, כמו כת המעתול (Mutaziliti) המבארים תורת מחמד בדרך רמו וסוד, ובעלי חין אחרים, הנדע בכלם היה נוזאירי במאה העשירית המסד חבר נסתר בארץ סיריא בשם הנלי נוזאירי, וכשם הנסתר Amus אמס, נוטריקון משלשת קדושים האלוהיים: אלי, מחמד, סלמך-על-פרי, חבר מחמד בעוריו, והשם המשולש הזה רומז על אור שמש וירח: האור הוא בלי גבול, השמש נוצר מאור השמים, ומשניהם נולד הירח, דתם היא תערובת עיקרי היהדות והנצרות והמחמדית ושירי הצאביה הקדמוני, בשמות זרים הם קוראים בתפלותיהם לאלוהם: אריה, שר הדבורים, סוף כל סוף, קשה הוא מאד לבא עד תכונת סידותיהם ורזיהם שהם מסתירים בערפל, מספר החברים הוא כשתי מאות אלפים עד היום הזה.

Giowachino האיטלקי אחד המינים האחרונים על האי סיציליא יסד במאה הייב לסטרינ חבר תלמידים (Beati Paoli) למקשיבים בקילז המתנבא, וערך להם בין שאר ספרים אלוהיים ספר על חין מלא הרדורי הגנוסטיקים והמקובלים, הספר הזה היד קדוש להחברים יותר מספרי תנ"ך, תחת להאמין כמינים האחרים בשניות האלהות,

האל והשמן, האמינו הם כאל אחד כודא רק הרע (בנמצע את התמוה הספתי בניע הכמס) והמות, בהביאו את המבול ובהסכו את סדום ועמורה.

יעקב באהמע (Jacob Böhme) האשכנזי במאה המיו, היה רחוק ובעל חין היותר גדול בעולם, מחבר ספרי סתרים בסודות האלכימיה והקבלה אשר למד מספרי סרצלווס שנוכד להלך, אמנם נמצא בקרב דמיונותיו גם הרבה רעיונות מדעיים. כמו על שבע איכות הטבע שהן המפתח לתעלומת התולדה. הוא היה רצון או סנדלר שלא למד מאומה בנעוריו, ובכל זאת מתחבאים בספריו הרבה מקרים ושרשים אל המצאות חכמי הטבע שאחריו, והטבעי הגודע Newton (אשר עסק בנסתרות גם הוא כנראה סטה ששאל כמה פעמים ממול לידתו Nativität ומבאורו אשר כתב על התגלות יוחנן) מביא ציונים רבים מספריו, ביוחד החיך הגדול והכולל של הכח המושך ביקום הטבע. גדולי החושבים במאות הייח והייט לספיהן שאבו מספרי הבעל חין האשכנזי הזה. בשימות הפילוסופיא של לייבניץ ושעללינג ולאמלאם התענעל ופיכמע ואחרים נכר החמו של באהמע, בילדותו היה רועה בקר, ובהתבודדותו בשדה וכיער דמת לשמיע בקרבו קול האלהים. אחרי כן היה מתלמד אצל סנדלר אחד בעיר מולדתו נאָרליִפֿן, ובשבתו יומם ולילה על הדומה היה כנדרם ותולם ונחשב כמשונע. וכרוב שרעפי חזיונותיו ותלומותיו אשר היה מיחס אותם אל רוח הקדוש התעורר והתעורר לכתוב רעיונותיו על ספר ראשון אשר קרא לו בשם, השחרי (Aurora) ולא מצא חן בעיני כהני הדת, ויצאה עליו המקדה לבל יוסיף לכתוב עוד שום דבר, אשר שמר ונזהר שנים רבות, אבל אחיב לא היה יכול לעצור עוד, וישב ויכתוב בשש שני חייו האחרונות ספרים רבים בסודות חין בשמותם: החיים המשולשים — שש נקודות — סראות אלהים — החיים הרוחניים — הסוד הגדול — רמזי הרברים (Signatura rerum) וספרים אחרים, כלם מלאים עם היות ודמיונות והרהורי חלומות גם למודים נשגבים ונעלים ושרשי ידיעות עצמות בערב רב סתום וכמוס של דמיון והגיון גם יחד. בשעת מיתתו בשנת 1624 אמר: עתה אני הולך לניע, הוא לא הורה לחברים מקישיבים, אבל שנים רבות אחרי מותו יסדה אשה אנגלית Jana Lead חברה כמוסה הבגיה על סודות באהמע, אשר נמשכה רק שבע שנים, ונכחדה מן הארץ.

פּשְׁלִיִו (Martines Paschalis) יהודי ספרדי מבית מדרשו של באהמע יסר במאה הייח חברה כמוסית בשם, חבר כהנים נבחרים אשר חברה הקדישו והעריצו את רבם, בלי לבא עד תכונת שימתו בחין, שהיתה כפי הגראה תערוכה מסודות הקבלה והיהדות והנצרות של הנוסמטיקים הקדמונים, הורה ברוח באהמע כי השכל והרצון הם הכחות הנפשיים היותר אדירים באדם להכנתו להכיר את הכח העליון Ens נפש העולם, היהודי הזה המיר דתו כדת הנוסמטיקים המתנצרים, ורק מעט מזעיר נדע מקורות חייו במלמולים המסוככים, היום התראה כאיזה מקום מבלי נודע מאין בא, ומחר הולך לו בלי נודע איפה ואנה, וככה היה נע ונר בכל הארץ, עד אשר מת בשנת 1779 באמערקא.

עמנואל סוועדנבורג (Emanuel Swedenborg) השוועדי במאה הייח היה לספיהן, חכם כולל הוה וחוה, אשר ברוב שרעפי חכמה ודעת בראשו, ובחום הגינר ודמיונו בלבו, ערבב בספריו הרבים, כחמישים במספרם, מדעים והיות חין ביחד, כמו

בספרו Arkana caelestia שמדבר בו על רוחות הכוכבים ומלאכי המלות בערבוב חקירות התכונה עם היות הדמיון, ולדעתו עצם השמים הוא בעלם. האדם הגדול, ואל האדם השמימי הזה מלמעלה מתאים בכל תכונותיו האדם הארצי מלמטה, וכן ערב רב בשאר סודותיו בענינים טבעיים ודתיים, והתכרים המקשיבים לנסתרותיו התפרדו באנגליטרא והיו לחברות שונות, ובראשן החבורה, הגאורים מן אכינג'ן בארץ צרפת, אשר חבריה התעסקו בדיעות פילוסופיות ומדיניות ובחכמת התכונה, הכל בלמדים סדורים לפי סודות סוועדנבורג, וביתד בעיר פאריז, ששם יסד הכונה החפשי Chartanier, ראש בית הועד, סוקראטעס, חברה בשם, האלוהיים הגאורים, חבורה אחרת בעדת תלמידי סוועדנבורג היתה ניכר בפאריז בשם, מבקשי האמת Philaletiker ובה בית עקר ספרי חביד ונסתרות האלכימיאה, בלעדי כל אלה נספרו עוד חבורות כמסויות אחרות בתכליתן (לפי דבריהם) לחזק את רוח האדם, ולקקוה מסיני חמר עפר ואפר, ולרוסמהו משפל סדרנתו אל מרומי תעודתו הגעלה לפי חוקי הבונים החפשים וסודות חכם הרזים סוועדנבורג, כל החבורות האלה ספו ברבות הימים, רק אחת מהנה המכונה, חזק סוועדנבורג' נשארה בצמון איירופא עד היום הזה.

כב (שער האמת) הוא אלי מחמד הפרסי (ממשפחת מהמד נביא הישמעאלים) הנה נפלא במאה הי"ט, יסד חברה כמסוית, וכתב עיקריה בספר Bijjan המלא סודות עקלקלות מנסתרות אפלסון ורמוי התברין Gebern ורזי המניים ושימות הפילוסופיא הצרפתית ממאה הי"ח, ועוד נימוסי אמנה מפלה בלחשים ובקמיעות, הספר, הקדושי הזה מחליט אלהותו של, בבי, ושל תלמידיו ודבקיו, שמות אלהים בחברה הזאת עולים באותיותיהם בנימטריא תשעה עשר, ע"כ היה המספר הזה קדוש להם בכל מנהגיהם; כהנייה י"ט, חדשי שנתם י"ט, ימי החודש י"ט, ומי התעניות, רמדך י"ט; בבי, הקריב אליו י"ח תלמידים נבחרים, אשר קרא להם בשם, אותיות החיים' דם עם רבם — בסוד, הגקודה הראשונה' היא נקודת הגלוי שממנה נברא הכל ואליה תשוב הכל — ממלכת התשעה עשר או, האחדות הראשונה, הממשלה בפרס תרדף החברה הזאת עד חרמה, והיא מתקמת וסתעודדת בחביון עזה עד היום הזה.

ב. בישראל.

(שלוש מיני ח"ן, אפרתי הפרסי, שמעון המגי השומרוני, אביון, ר' משה חיים לוצאטו האיטלקי, ר' יהונתן אייבשיץ האשכנזי, ר' ישראל בעל ש"ס הפולני).

שלוש מיני ח"ן מעשית שהזכרנו באומת נמצאו גם בישראל: חברים כמסים התחילו כבר עם האיסיים והתרופיים, שהיו אגודות נבדלות בנימוסי חברות בפני עצמן והסתתרו במעטה סודות ורזים ותעלומות סתרי ח"ן, והם המה היו נבוני לחשים הראשונים, ונם קמיעות לסגולות ולרפואות נזכרו כבר במשנה בשבח קמע מן המטמחה, ובכ"ז קרא להם הרמכים, שנעקן כותבי קמיעות' והדבר בקרב בעלי קבלה מעשית מעשה בכל יום, גם חכמי חרשים באלכימיאה היו בישראל, אלה רק בעיון שהודו באמתה, ואלה גם במעשה שהתעסקו בה, ושניהם לא רק בצד הגנלה

שבה, כי גם בצד הנסתר שבקרב, שכן החליט הסופר רחוקף ווילד בספרו על ערך סודות האלכימיה אל שאר ידיעות חין, כי חכמי האבן הפילוסופית התקדמו בתכלית הקירותיהם אל הגנוסטיקים והמקובלים, והעיד החכם שפנגלר כי הקדמת אבן המלאות התרחבה בימי הדורות שבהם התפשטה חכמת הקבלה בקרב היהודים והנצרים.

אפרתי (Ephrates) הפרסי כמה שנים לפני החורבן, יסד חבר בעל י חין בשם, חברי הנחשי (עיש שכבדו במסתריהם נחש חי שהיה להם סמל הנחש הקדמוני אשר היטיב להשיא את אדם ואשתו לאכול מסרי עץ הדעת למען ידעו להבדיל בין טוב לרע) היוונים קראו להם Ophiti משם הנחש Ophion בליי. עיב נקרא בשם, חברי הנחשי או, שרטיס' בלשונם Serpentariven, והיהודים קראו להם, נחשיים' (Nassener). החברים האלה היו בראשונה מסחרים ומסורדים בפרס וביהודה ובכל ארץ הקדם, עד אשר באו מצרימה, והיו כת קדמוניה במצרים, שנולדה לדעת Mosheim עוד לפני הדת הנצרית, ויצאה מקרב היהודים, וחבריה היו יהודים נמורים, ודבר לא היה להם עם הדת הנצרית, וכל סודותיהם היו מפתחים ומצוירים על לחות בצורות עגולות ומסירות, כדרך שעשו כדני חרטימי המצרים בסודותיהם. ורק הנבחרים שבהם הבינו עומק כונתם הפנימית, ולעיני ההמון הספיק הציור החיצוני. זאת שיטתם באלהות: האיין-סוף הסתתר בחביון דומיה סמיר ונעלם. עד שעלה במחשבתו להתגלות, ואצל מרוח בן בכור (אצל המקובלים: אדם קדמון, אריך אנפין, ישראל סבא, עולם גדול) הוא הוליד בן אחר (אצל המקובלים: זעיר אנפין, עולם קטן). אחיכ נולדה מסמרא דנוקבא האשה הקדמוניה (בסדר אמא היא מלכות בכחית לאה או רחל אצל המקובלים) ומשפעת זרע האדם הקדמוני אל האשה הקדמוניה נולד מסמרא דימינא משיח ומסמרא דשמאלא חכמה עם שבעת בניה.

שמעון המגי (Simon Magus) השומרוני, תלמידו של ר' דוסתאי (ראש הכת השומרנית הנקראת על שמו. דוסתאים) מעיר ניתון, לפני חורבן בית שני, אבי הגנוסטיקים, בעל חין בעיון וגם במעשה, שעיקר מכונו, הקוסם, הוא אמר על עצמו שהוא נלגול המלאך אשר נפח רוח חיים בעולם, וכי אשתו הילנא היא נשמת העולם. הירונימוס מספר כי שמעון היה אומר: אנכי מאמר האלהים, היופי האמתית, המנחם מלא אלהות והכל יכול, ומכרר החכם סר אנק בספרו על הקבלה, כי היא מדינבים ההם רומז על ספירה אחת בחכמת הקבלה, ומעיר קלעמנס כי שמעון שאמר על עצמו שהוא אצילות המאמר או לוגוס חפץ להגשים בת זוגו שהיא הממחשה, ודומה בזה אל שימת הקבלה שבה ספירת, חכמה הוא המאמר ברמז דוכרא, וכת זוגו היא ספירת, בינה שהיתה לפי רוב הגנוסטיקים רוח הקודש, גם בחין מעשית היה גדול שמו של שמעון ומכונו משיח, וכהני הנצרים מרקל וקלעמנס יחסו לו מעשי נסים ונפלאות, והסופרים הקדמונים ארניב ויוסטין מספרים עליו נפלאות, והיה כאלהים בעיני יהודי שומרון וסביבותיה¹.

¹ ע"כ י"א כי שמעון חזק לא היה ולא נברא אלא משל המיוני הוא, ובכ"ז האריכו החכמים פראנק בספרו על "הקבלה" ויעללינעק בכ"ע אריענט שנה עשירית לדבר עליו ועל שימתו בחין

הרומיים הציבו יד לזכרונו עם הכתבת : לשמעון האלהים (Simoni deo), גם תלמידו הנוססטיק מ'נדר נחשב לנביא האלהים. הספורים בשבח שניהם דומים הרבה אל שבחי הארי ושבחי הבעשים.

אביון Ebion תלמידו של קרינת הניל, בימי חורבן בית שני, ותלמידו נקראים בשם אביוניס (Ebioniten) והוא הנזכר בתלמוד (בבא קמא ק"ז). בי אביוני; והיו יהודים מתנצרים במועט, כי שמרו תורת משה, גם סומכס המתרגם היה אחד מהם, וכתבו ספרים בחין. נצר אחד משרשם היה חבר, הנצריס (Nazaraer), ספרם בלשון מורית (אשר נרפס עם תרגום לשון רומית) דומה מאד בחכנו ובסגנונו אל ספר הזוהר, ושיטתם דומה מאד אל שיטת המקובלים, ונמצא בספרם בוחיל: לפני היצירה לא היה זולתי העצם החבוי הנצחי והנעלם בלי אור ובלו צורה, ממנו נאצל Ajar sivo (איריו) הנקרא גם ממללא או לבושא או הנהר, הרומז על החכמה, שממנה נאצלו שלשה Farsufo (פרצופים) ועשר ספרות, ושם הפרצוף השלישי Abatur (אביתר), עתיק יומין מסתרי ושם חומר הקליפות של המקובלים בספר הזה Gew (גו) או Guf (גוף), הספרות המשתלשלות והיורדות מהאין סוף עד עולם העשיה הן הן הנאמרות והגשנות בספר הזוהר.

ר' משה חיים לוצאטו האילקי במאה הי"ח בעל דמיון בוער בלהבת השירה, וזקד בשלהבתיה בחין (דוקנין של ריש אבן נבירול), כי היה משורר שנשב ומקובל נעלה, היצונו לא היה כפנימו (לא מתרמית וערמה כי אם מפני היראה מחמת רודפו שהיריחו בו שמץ שיץ או הכנה וכשרון להיות כמדוה, כי בחיצונו התראה כמורה חכמת הקבלה במזג קר וגלוי לפי כללי ההניון (שבהם ביאר גם דרכי התלמוד בספרו, דרך תבונתי) בספריו, חוקר ומקובל, וקליח פתחי חכמה; אבל בפנימו התפרץ בקרבו דמיון עז וכביר כח עד לפתות אותו להאמין שהוא משיח — גם בקבלה מעשית לא התעסק בפרהסיא לכתוב קמיעות והשבעות, כי אם בצנעא בעדת חבריו או תלמידיו, ולפניהם עשה המימ שלו עם השמים, לא בשאלת חלוס, שבה לא היתה נחיצת לקבלה עיונית, כי גם רי"א מדינא שלא העמיק הרבה בקבלה עיונית, ועוד שסך עליה חמתו בספרו, ארי נהם; ובכל זאת עשה, שאלת חלוס; בתור אמונה מפלה פשוטה (כעין Incubatia הנודעת כבר בשנית חולמים בהיכלי הענקים ורמזה גם בדברי בלעם הקוסם באמרו אל מלאכי בלק, לינו סה הלילה...) ובכתבו גם קמיעות כחש כמעט בהתנגדותו לחכמת הקבלה וכי גם בקרבו כמו בישר מקנדיא נצו גם נעו סודות הקבלה הנה והנה לקרב ולרחק כאחד, שע"כ נגז ספרו, ארי נהם; ולא פרסמו בחייו, אכן רמחיל עסק בשאלות חכם, בשורת מן השמים עי' הכנות בשמות קדושים ובצירופים במחונת הקבלה המעשית, (הידועה למקובלים מכבר כנזכר גם בהא רביע שמות י"ד בשם ספר ריאל, ורבונו בחיי בפי נצבים ובפי תניא יודעים מן שאלה לשמים של רב שרירא נאון, והיתה גם על דינים הלכות בספר, תשובה משמים מר' יעקב ממירוש או מרי מקוריביל) ובחשבו שהוא משיח היה רק תועה במעוף היותו, ולא מתעתע כשבתי צבי, כי רמחיל היה איש תם וישר כמו שהורה בספרו, מסלות ישרים ועשה מלאכתו באמונה ובתם לכבו, משונתו לנה אתו ומררה את חייו הקצרים, בכל אופן היה רמחיל איש מופת ובעל כשרון יקר במציאות.

ר' יהונתן אייבשיץ במאה הי"ח, תלמודי מוסלג ודרשן נפלא, היה בקי גדול בקבלה עיונית, והתעסק בקבלה מעשית, בכתבו קמיעות לסגולות ולרפואות; אם כתב הקמיעות בשם שבת צ' ב' או בשם אל אחרי, אחת היא לנו, ודי לחוכר כי עוד זרות אחרת נוראה ואימה נמצאת בחקירת התלמודי הגדול הזה, הלא היא כתובה בספר, שם עולם שבו הוא מתאמץ בסלסול רב ועצום להראות מספרי מקובלים קדמונים ואחרונים, כי ה' אלהי ישראל (עלת העלות בלשון קדמונית) אינו האלהות העליונה או הסבה ראשונה (שאצלה לא יתכן עבודה ותפלה) כי אם עלול מהסיד ונאצל ממנו לחיי נצח, שערכ נקרא בסו המקובלים, איך-טוף בלבד ולא גם אין ראשית באשר באמת יש לו ראשית באצילות — וכיון בזה לדעת הגנוסטיקי הגודע קרינתו, כמו שהעירותי במקומו.

ר' ישראל בעל שם טוב במאה ההיא, אבי חבר החסידים בארץ פולין שהלכו לרגליו בחייו, ובעקבותיו אחרי מותו עד היום הזה, ריי בעשים לא למד הרבה, ואולי אף לא מעט, בקבלה עיונית, אבל התעסק הרבה בקבלה מעשית, בהשבעות ובלחשים ובקמיעות ובסגולות וברפואות, וכיון לא בתרמית ובאחוזות עינים כדרך, בעלי שם האחרים בדורותיו, כי אם בתמימות ובאמונה שלמה בדמיטו, כי שרפים עומדים ממעל לו, ומלאכי השרת נוקפים לו, לעשות רצונו וחפצו בשמים ובארץ.

פרק שלישי.

תועים ומתעתעים בח"ן.

(Occultatores)

א. באומות.

(פרצלום הסוויצי, אוהב האמת, רוזנקרייץ האשכנזי, עקיסטהוון האשכנזי, אליפו לוי הצרפתי.)

פרצלום (Paracelsus) מארץ שווייץ במאה ה"ז, מסתתר נפלא תועה ומתעתע הגודע בכל העולם, הוא התפאר כי ידיו רב לו בכח האלכימיאה ובקבלה המעשית לרפא חלאים עיי צרי נשמי הצרי רחוני, להאריך חיי האדם במשקה כמס, ולדעת עתידות בשמים ובארץ, באמת פעל הרבה במדעים סבעים באומנות נפלאה, דבקו קראו לו: שר הרפואים, פילוסוף האש, הרמז ארץ שווייץ, מתקן הפילוסופיאה, נאמן בית המבוע, וכרוסה בתוארים מספריים, דעתו במבוע נוף האדם היא וזה מאד, לדעתו כח החיים הוא רוח הבולע את הנוף, וכל חיי הנוף היא עבודה כימיאית תמידית, הוא הניח מספר שדים מזיקים כמספר יסודות החלאים שהניח גאלינוס, אודהב האמת (Philaletes) גודע במאה הי"ז לאיש חכם חרשים ונבון לחש, הוא סלאי חבו ונעלם, בלי שנדע ממנו עד היום הזה, לא מקום חזק מולדתו, ולא מקום חזק מותו, גם בשמו העצמי לא גודע, ורכים הם השמות והכנים אשר נתנו לו חוקרי דברי הימים עד כה, ולא נדע אם היה רק תועה בהיות רוחו המתלהבת.

או גם מתעתע לפזר אבני אש מאבן הפלאות במסעיו בכל הארץ, ובכל זאת היה האלכימיאי הזה בעל מדות תרומות. ספריו נקראו בשמות: קבר שמיות פתוח לחכמים — האור היצא מתוך החשך — מבוא פתוח אל היכל המלך הסגור — הוא היה רופא תולים ע"י אבני הפילוסופיה בשמת פרצלזוס, ובדבריו בעיני דת אמנה הראה לרוב אהבה וחבה יתרה לבני ישראל.

רוזנקרייץ (Rosenkreuz) האשכנזי במאה הי"ז. מחבר הספר. עולם קמין. בשונו ממסעיו בדמשק ובמצרים, ששם למד הרבה מפי בעלי חין, יסר חברה מסתתרת בשם רוזנקרייץ שהתפשטה בכל הארץ, ושחברו חכמים שונים לה יחדו לדרוש ולחקור בקבלה עיונית ומעשית, להעסיק בחכמות אלהיות, ולחפש סתרי אבן הפילוסופים, שהביא מורם מצרים, לפי דברי החברה ההיא, אשר לדעת רבים מלאה ערבה ומרמה בכונה רצויה לשם שמים, ועל פיהם נפרצה האלכימיה הרוחנית בכל הארץ. רוזנקרייץ האריך ימים עד מאה וחמישים שנה, שאז מאס בחיים והמית אי"ע לדעת. חברי הכת הזאת התכסו במשאון מאפליה בראשיתה, וכל שומעי שמעה לא יכלו לראות אף אחד מהם, שנאמת התפארו אנשיה שהם רואים ואינם נראים, ולא יכלו אנשי הדור הראשון לדעת, אם כנים הם או במרמה יסודתם, וגם הפילוסוף קארטזיוס בחפצו לדעת אותם חפש וחקר אחרי חברה בארץ אשכנז ונלאה למצא אותם, יאחריהם החליטו כי הפילוסוף לייבניץ כאשר נספה אל החברה הזאת בעיר נירנברג שאב מטקורה חכמה דעת מלא לבו וקרביז, בדור השני בשנת 1664 פרסם אחד החברים בריים מקצת ספרי המורה רוזנקרייץ אשר מצא בקברו, וחזק מחדש את החברה הבכמה הזאת, והתלקפו אל קרבה בעלי חין שונים, שהיו רובם רופאים, חפץ תמימי לב ואנשי אמת בקרב החברה היה לבקש אבן הפילוסופים הרוחנית, להפוך המדרגה הנרועה שבדורות האחרונים אל מדרגת האבות, למצא אמצעים להאריך חיי האדם, לדעת את הגעשה בחדרי חדרים, ולגלות כל תעלומה בכח חכמת הקבלה וצירופי מספרים, בעדת החברה הזאת היו הרבה תועים ומתעתעים ביותר, ספרות גדולה ורחבה נולדה על אודות החברה ההיא, ביתוד רבו ספרי החכם Andréë שעל ידם נפרצה החברה ימה וקדמה, ומשפטים שונים ודעות שונות התהלכו בארץ על אודות חברה המערימים ברובם — ואף גם זאת נשארו מחבריהם הרבה ספרי שירים נעלים וחקירות פילוסופיות כמעט במעלת הנימנחוסיסטים הודיים, במאה הי"ח התודעו הנימנחוסיסטים השונים בדרך הנספח להחברה, כבית מדרשם נמצא, הלוח הכמסוי (Tabella mystica) המכיל סדרי המדרגות: בהתחתונה היו הגעריים שלא ידעו מאומה, ובהעליונה, המגיים שידעו הכל, ואחרי אשר נשבע הנספח נמסרו לו השמות הסימינים שבהם יכיר את החברים, ברבות הימים נפרדו מהחברה הזאת רבות בנות עם נימוסים חדשים, ועד היום הזה נמצא ארץ ענגלנד חברה כזו.

על יסודות רוזנקרייזר נוסדה בקץ המאה הי"ח חברה מסתרת בשם בני קדם (Asiatische Brüder), בתי מדרשם נקראו בשם פודס מלני צדק. מקורה לפי הגדתם בארץ הקדם, למדיה היו מוסריים ולמשול על הרוחות ע"י פשר שבעת התחמות) וטבעיים במלאכת האלכימיה וסודותיה בחין הקבלה, שמות המדרגות היו בשפת עבר, אחד חברה, מרקס בן בינדי גלה סודותיה בריים, הנספחים להחברה

הצמינו בכנדים משונים בצבעיהם הרומים על איזה סוד נעלם ונסתר. ננמסים רבים נכנס הנספה לביה המדרש עד בואו אל מושב. הסנהדרין שהם עיב זקנים מלובשים בצבע רקמתי, ועליהם האסוד שעליו נארג השם המפורש הייח ברקמי זהב. על צוארם תלויה שרשרת זהב, ובקצה החיה האורים והתומים. מפי הסנהדרין קבל החבר החדש את סודות החברה, ונשבע בנפשו לבל יגלה אותם לאחרים. מוכן סאליו כי הרבה תועים ומתעתעים פרו וישצו בהחברה הזאת, אשר הפיצה אמנות מפלות ונספדות בשונג ובמיד, כנתנו בקרב כל מיני מקהלות חין כאלה.

מחברת. בני קרם נולדה חברה מסתרת אחרת בשם. תלמידי חכמים (Theoretische Brüder) ובתי מדרשה התפשטו בכל הערים הגדולות באיירוסא. הנספה לחברה בתשע מדרגות מצא על השלחן ספר תניך עם ציונים ורמזים שונים, ובהם כדור מוקף משתי מבעות, הכדור רמו על החברה, ושתי המבעות על שני היסודות זיג סועל ופעול. על הבמה פרושה שמלה לבנה, ועליה שני משולשים מבריקים עם השם הייח באותיות עבריות. הנספה נשבע להתקים באמנתו, לשחק על סודות החברה, ולעסוק בלמודי הטבע, סימך-ההכרה, שעל פיו התודעו החברים זה אל זה, היתה קריאת המלה תהוי (Chaos). החבר המניע עד המדרגה התשיעית שהיא העליונה היה בתור. מני היודע כל סתרי הטבע, המשל ברוחות השמן וכבני אדם, והמצא את אבן הפילוסוסים. עקרמסהוזן (Ekartshausen) האשכנזי בראשית המאה הייח יסר חברה כמסוה בשם. בני הערמעדי ותעודתה להסיץ סודות האלכימיאה. המיסד כתב ספר בשם. הענן הרוכב על ארון הקודש וכו מבעבץ יותר צד החין מחכמת האבן, שכו הוא מדבר על. הרכבה כימיאת של הששעים בסוד, ואסירה כל בדיליך. כי לעת קץ הימין נסוד ונצף ממשעיני שהם הסיג והבדיל הארצי בנו, והוסיף המחבר לברר יעודות הרכבת כל ששע, ולמצא ביסודות הגופניים מקור כל החמאים, כמו שמצא בכלל מקור היצר הרע השוכן בקרבנו כיסוד החומר Gluten הנמצא בדם האדם עיד שנמצא במקח דגן וכו' וכו'. —

אליפו לוי (Alphons Louis) הצרפתי במאה הייח, בעל חין רב ידיעות הציא לאור שלשה ספרים גדולים לברר אמתה המאניע העליונה בסתרי חכמת הקבלה המעשית והאלכימיאה, ובכח השבעה העלה את אפולוניוס מן מיאנה מקברו. התועה המתעתע הזה זכה לשם גדול בקרב בעלי חין בימים ההם.

ב. בישראל.

(ר' אברהם אבולאפיא הספרדי, נוסטרדמוס, שבתי צבי)

ר' אברהם אבולאפיא הספרדי במאה הייח, מקובל נודע הזה בסודות חין הקבלה בהתלהבות שלהבתיה ובויעי בדמיזנות רוגשים ורועשים עד אין חקר, והתלהב כיכ עד לכנות איע. נביאי גם. משיח, וייא שלא ר' משה די ליאון כי אם הוא היה המחבר של ספר. הוהרי. — לפי דעת החכם Landau במיע Orient קרא והנה אבולאפיא שדיה בקי בכל ספרי הפילוסופיא ביחוד הרבה בספרי אפלטון, ראש ספריו בחין הוא הספר. אור השכלי בסתרי נימטריאות, וצירופי שמות, שבוה היה כחו רב ועצום, ואחריו

ספר. האותי וספר. חיי עולם הבא' וספר. שומר מצוה'. ברוב שרעפוז בקרבו השתגע עד לנסות דבר אל האפיפיור מרמין הרביעי ולהשיארו להמיר דתו בדת הישראלית. כאשר עשה אחריו ריש מלכו, אבל לא נשרף חי, כי הכירו בו אותות שנעזן ואסרוהו בבית משונעים ארבעה שבועות *).

נוסטרדמוס (Michel Nostradamus) החכם הרופא במאה המיו, מחבר הספר בחרוזים הנודע בשמו Centuries שריל מאות בחרוזים, ספר חתום בסגנון לשונו וכמום ברזי סודותיו הקשים להבין. רבים מחכמי הדורות ההם עשו לספר ח"ן הזה באורים ופרושים. המלך והשירים נשאו את מחברו למעלה ראש ועשאוהו כאלוה, וכמה מאות בשנים היה האסטרוולוני המתעתע הזה למופת בפי חכמים וסופרים בכל הארץ. הנביא הזה היה מורע היהודים, והוא מתפאר בספריו שיצא מבני יששכר יודעי בינה לעתים. גם בנו היה נביא אסטרוולוני, אבל לא זכה לשם הנדול של אביו. שבתאי צבי במאה הי"ז הוזה מעמיק בקבלת האר"י ורחיו, איש הרוח ואיש תוכנים, בעל דמיונות נבזיים ושפלים יחדו, רב כשרונות בפה ממלל רכרבן, אשר באמצעות נימוסים זרים ומנהגים משונים ודמיונות מתלהבים עשה א"ע למשיח ונואל, וכן היה בעיני רבים משלומי אמוני ישראל ונדולי הדורות ההם. שרובם התחבאו והתעלסו בסתר על הגאולה ועל הפדות, ביחוד הנקובים, חסידים' ובראשם ר' יהודה חסיד ור' חיים מלאך, ועד היום הזה נמצאים שרידי השבתיים המתחבאים בחורין ובסדקין.

פרק רביעי.

חרשי ערמה ומרמה בח"ן.

(Mystificatoren)

המה הורו הראו נסתרות ונסלאות לרמות ולדונות את הבריות באחזת עינים, אף אם הכן למדיהם היו דבורים על אפני חכמה ודעת למראית עין, והיו ביניהם אנשים מצוינים בכשרונות שאינם מצויים.

א. באומות.

(אפולוניוס סן סינה, קוזא, ירמיה קרדנוס האיטלקי, פלאמפל הצרפתי, ספריוציוס.)

אפולוניוס מן Tyana במאה הראשונה המערבים והמסתתר (שהתפאר להיות גלגול פת נורם) דרש בחכמות והתוכה בארץ יהודו עם הברכהמים. אספיוס קיסר רומי כבד אותו כאלהים, וכאשר הרים ידו בקיסר דומיטיוס וחפץ להמיתו לא ערב לב הקיסר להרגו בחרב כמשפט. הוא רפא כל חלי ומרזה והחיה מתים וכדומה מנסלאות גדולות ועצומות, והודיע ליושבי עפצוזם כי במלאות לו מאה שנים

(* על הענין הזה הרחבתי לדבר במאמרי „ר' אברהם מכולאמיא" הנדפס הלן, עיין

העורך.

יעלה השמימה, ויהי כן כי בעצם היום הוא התעלם מארץ החיים, ויבקשו את נותנו ולא מצאוהו, והקול נשמע כי אמרוניו עלה השמימה לשבת במושב האלהים.
קרא (Nicolas die Cusa) במאה ה-15, מדבר בספריו על האלוהות התכונה והאיצטגנונות והקבלה והאלכימיה כמעט בנשימה אחת, ועמדה לו חכמתו בנסתרות לרמת חכמי דורותיו, והוא התנבא כי בשנת 1730 לספדי יחרב העולם.

ירמיה קרדנוס (Cardanus) האיטלקי במאה ה-16, פילוסוף בעיר סאדובה, מחבר הספר De rerum varie החזו בחיך בתרמית כדי להשתרר על חכמי דורו להוליקם שולל, כי אף בהיותו עוסק בתכונה ובטבע ובחשבון ובשאר חכמות נגלות, התמכר גם למעשה חרשים בחיך, ועשה באור על ספר החלומות של התועה סיני ציון, וחיבר לו ערך מליך על פתרון כל מיני חלומות, והיה מספר שבאו אנשים משוכני הירח תחת צל קורתו, וכדומה מכזבים קורי עכביש, באמרו, כי אף דברים נשמיים הוא רואה יותר בעיני רוח מבעיני בשר.

פלאמל (Nicolas Flamel) הצרפתי במאה ה-17, בראשיתו סופר מסכן, מים אוכל לחמו בצמזום, ובאחריתו בעל נכסים רבים ועצומים, סור נתן לאביונים הון רב ועצום לאלפים ולרבבות, וכנה בתי תפלה עם צוירים כמוסים ורזי רמזים, איש אשר חיתו נשארה חידה בלי פתרון עד היום הזה, והוא מסתתר בשיחות חיך באלכימיה ומתחבא במסתרים כנגב במחירתו, רבים חשבו למצוא משר החידה בהשערותם, כי כאשר נורשו היהודים בשנת 1894 מארץ צרפת במקדית המלך המשתגע קארל הששי, הפקידו הבורחים והגסים ההם ביד הסופר והמזכיר ספרים פלאמל את רוב הוסן יקר אוצרותיהם, אשר נשאר בידו באיך מוצה מה ואומר השב. פלאמל בעצמו מערים בספריו שהניח אחריו (הגמציאם עוד בכתי עקד ספרים) לספר באוזניו שיה כמוסי בחיך האלכימאי כזה: מן היהודים בא לחנותו ספר קדוש אחד המיוחס אל אברהם ובו אחד ועשרים דפים מלאים נבואות ונחמות לבני ישראל עם רזי סודות וצורות כמוסיות ברמי נסתרות, והיה לריק איזה באור על ספר יצירה, ואלה תמונות הצוירים ההם: הציור הראשון ברף הרביעי מראה לעינינו עלם וכנסים בגליו, ובידיו מטה מסוכך בשני נחשים, ומכה במטה על הכובע אשר על ראשו, העלם הזה הוא צלם דמות המלאך מרקור, ולעומתו מועף ככנסים פרושות איש זקן גבה קומה, בראשו מורה שעות, ובידו מלל כאשר ישא מלאך המות, וזא מתמרמר בחמת אפו להתנפל על מעוקד לעקור את רגליו. הציור השני בעצם הרף הוא מציג לפנינו בראש הר גבה פרח יפה אומלל עיי נשר, רגלי הפרח כמראה תכלת, נצניו לבנים אדמומים, ועליו נוצצים כעין זהב מוזקק שבעתים, ומביב המרדס הזה יקוננו שרפים מעופפים, ונשרי שמים מרחפים על פניו, ברף החמישי מתראה לעינינו נן נחמד ותאוה לעינים, ובתוכו שושן פורה הנשען על אלה חלולה, ולרגליה מפכה מעין מים צחורים המשתפכים אל תהום רבה, אך כשרם ישתפכו באשדותיהם עברו בינות זרועות עמים רבים, החוקרים והחותרים אחר מקור המעין הזה, אבל נלאו למצוא אותו, כעבר השני מרף שהוא מצויר מלך מוזיך בחיכות ומסית עיי אנשי צבא המון רב ילדים קטנים, ואמותם נאנות לרגלי הממיתים, ואנשי צבא אחרים אופפים את דם הילדים אל תוך מורק גדול, ששם רוחצים יחדיו השמש והירח, את הציורים האחרים אשר נמצאו בספר החתום הוא

לא נלה פלאמעל באמרה, כי אין לו רשות לנלות יותר, כי ירא עונש האלהים. ויהי כי הקשה פלאמעל להבין סודות הספר, ויראהו אל רב יהודי מקובל ושמו אברהם, אשר הורהו הראהו לדעת כי באור כל דף ודף נמצא בצדו בלשון רומית. ויהי הנקל אל פלאמעל להבין בדברי הבאורים ההם, אבל נפלא ממנו להשכיל בסודות הספר וברמזי ציוריו, עד אשר הקרה ה' לסניו יהודי מקובל ורומא מובהק ושמו אנוזעלם, ויראהו את הספר החתום אשר לו, ויזאל היודי לבאר לו מקצת ציוריו לאמר: סמל הצורה הראשונה הוא הזמן המכלה כל — הפועל הראשון שהוא האבן מצויר בתבנית מים צהורים וכבדים ברמז על כסף חי, אשר אך ברמי ילדים חסים ממשע נוכל לעכב תעופתו, ובהתערבם ביחד יתהפכו בתחלה אל הפרה המצויר שם, ואח"כ אל נחשים, אשר אם יתיבשו ויתבשלו באש, יהיו לאבק דק כזהב והיא האבן, ריש מלין ההם אשר יצאו מפי המקובל היהודי בנשימה קצרה לא הספיקו לפלאמעל לדעת את הסוד אל נכון, ויקם ויסע לארץ ספרד, וימצא שם את הרומא היהודי ושמו Cauches מקובל גדול אשר באר לו את כל סודות הספר באמרו כי יגיל ברעהו למצא ספר קבלה קדמוני אשר נאבד ברבות הימים, ויק שמו נשאר בוכרוץ המקובלים בקרב היהודים, בעזר המקובלים ההם צלה ביד פלאמעל למצא את אבן הפלוסופים, אלה הם הפספוסים אשר היו לבעל חין מערים ומסתתר הדוא כסות עינים לכסות בה אונו והונו במשאון נצח. —

כמהם היו במאה הדיא רבים מתעתעים כאלה, כמו הנודע בשמו ספריציוס המורה בבית המדרש בפירארא, אשר התפאר להיות מיוצאי חלצי צווראסתר הפרסי והערמעז המצרי ועסקולם היוני, וכן החברים המסתתרים בשם Theosophen שהתמשו בכל הארץ, ובראשם שני המתעתעים הנפלאים Saint Germin ותלמידו Cagliostro שנוכיר בסרק הבא.

ב. בישראל.

(יעקב פראנק, יוכפ בעל-שם, Saint Germin)

אשריך ישראל כי בעל חין איש השם שהיה לא רק תועה כי אם גם מתעתע לא נמצא בקרבך זולתי אחד, ושני מערימי חין שנוכיר אחריו היו יהודים רק לדיק, וגם ערמתם לא היתה בחין היהדות.

יעקב פראנק מנאליציא בארץ פולין במאה הי"ח, בראשיתו צורף י"ש במלאכתו התיצב (כשזכו מתוגרמה ששם התודע אל שירידי השבתאים) בראש חברת החיים בחכמת הקבלה בכלל, ובספר "הזוהרי" בספרו, שעיכ קראו א"ע חסידי "הזוהרי". בתחלה הגינו כהני הקתולים עליהם מפני שמצאו בסתרי, הקבלה שלהם (יחוד השלוש: עתיקא קדישא ומלכא קדישא והמטרונותא העליונה) איזו התדמות לסודות דתם, אבל אחרי מות מגינם הבישוף מטודוליא נרדפו עד חרמה, ופראנק נאסר בחצר הממרה, עד אשר הוציאוהו הרוסים לחפשי, ובא לעיר וויען, ונגרש גם משם, ובא לעיר אופנעבאך, ששם העשירוהו דבקי ויהודים במתנותיהם. אחרי מות פראנק נתפרדה החבילה

ואברה מן הארץ. וי"א כי שרידי בעלי הזוהרי נמצאים עד היום הזה בארץ פולין הנקראים 'יהודים מתנצרים', והם מחזיקים במקצת מנהגי היהודים, ומתעסקים בלמדו חין בהחבא ובסתרים.

Saint Germin כמאה הדוא, מתעתע נפלא ובעל שם גדול, היה לריק ¹⁾ יהודי יליד עלזאם ²⁾ ושמו שמעון וואָלף, או יליד שטראסבורג ושמו דניאל וואָלף ³⁾, אשר הרעיש את כל העולם במפעלות חין שלו בכת סודות חמימים הכמוסים אהו, שבאמצעותם היה גם רופא מפליא לעשות בחצרות מלכים ונסיכים.

גדול ממנו בתחבולות ובערמת חין היה תלמידו דורך בעקבותיו יוסף בעל-שם (Josef Balsamo) המכונה Cagliostro מצד אמו מרע היהודים ⁴⁾ (שהם נחננו לו הכני בעל-שם' ומהו נהרה שמו הלועז Balsamo). מתעתע נפלא אשר לא קם כמדוני, הולך בהכמתו ובערמתו שולל את גדולי הדור, בארץ צרפת ובארצות אחרות. יודע חין ואלכימיאי וחבר להחברה הכמוסה 1783 בשם, השחרי הכללי בעיר פאריז, היה מספר באוני מקשיביו שהוא בן דורו של ישוע הנוצרי והאריך ימיו עד הנה, בספרו, הפרדס המצוי' חדש גדולות ונצרות כסודות, הבונים התפשיס' והחליט כי מנמת הפצו היא שלמות בני האדם בנופם ובנפשם, בניפם באמצעות חומר אכן הפלאות הגותנת לאדם כח נעורים, ובנפשם עיי מציאות התמונה בעלת חמשה צלעות (Pentagon) המביילה את האדם אל מהרת צדקתו הקרמוניה, ואמר כי הנימוס (Ritus) הזה נוסד מאת חנוך ואלהיו הנביא אשר גם שניהם עלו השמימה, וכי בעצמו הוא שליח אליהו, אל חברתו, הבניה המצריית' נספחו אנשים בנימוסים מיוחדים להם, ונשים בנימוסים מיוחדים להן, בחרר הנקרא, סיני' הגו הסודות היותר נסתרים, וכמו כן בחרר אחר הנקרא, אריט', ולחש באוני מקדשו כי תמונת המחומש תהיה להם למנה אחרי התהלכם ארבעים יום עם שבעת המלאכים העליונים, והיא תשיב להם ימי נעוריהם במשך 5557 שנים, דאו יעזבו את אדמתם ויעלו השמימה. — כאשר שאלו אותו: מי אתה? השיב: אני אני הוא, או צייר לעיניהם תמונת נחש עם פתוח בפיו חנכו בעץ חין, תלמידו הרבקים בו כרעו והשתחו לטניו בשם Dive Callgiostro וחשבו להיות קדושים בננעם בו, בכתוב שבתהלים, זכור ה' לדוד את כל ענותי' נגנו בעדתו Cagliostro תחת השם ד.ו.ד. פרדכו היה פתוח לכל בעלי רתות, ביחור אל היהודים, שעליהם אמר שהם העם היותר נכבד בעולם, בעיר לונדון התרועע עם הרחה הגודע Georg Gordon שגם הוא נסה אל היהדות והתנייר בסוף ימיו. — אחרית תונה היתה ליוסף בעל-שם כי סח בבית האמורים ברומי בשנת 1795.

¹⁾ Vgl. Bülow, Geheime Geschichten u. räthselhafte Personen.

²⁾ Bülow הנ"ל. כמסרו

³⁾ Vgl, Oettinger, Abhandl. Saint Germin.

⁴⁾ Bülow daselbst.

פרק חמישי.

חרשי "גולם" בח"ן.

(Homunculus)

א. באומות.

(בריות דודאלום, היארבאם, ויולאנעווא, קאמיללום, אלבערט הגדול, פרצלום.)

מראשית ימות עולם התחרו חכמי חרשים בסתרי פלאים לברא נפש כל חי, כעין הבריות שנדעו כבר אל אפסל טון, והקדמונים מזכירים בריות דודאלום, שמדבר עליהן גם אריסטו, וכן נזכרים גולמי זהב של הנימנוזופיסט היארבאם, ועוד גולמי מערקור ודומיהם צלמים כמוסים מעשי חרש צקן לחש, אשר התנועעו ודברו כבני אדם לשרת אותם, לפי ספוריהם והנדחיהם, ובימי הבינים הואילו חכמי חרשי אבן הפילוסופים גם הם לברא גולם קטן בצלם אדם וקראו לו Homunculus שריל אדם קטן, והרבה אלכימיאים הבטיחו היות להם איזה שד יצור חרשת חכמתם, אשר בראו להם לשרתם בכל צרכיהם. אין בידנו להבין, אם כל מה שמספרים הבריות על יוצרי גולמים כאלה וכאלה באומות וכישראל מיוסד על עדי הראיה או השמועה או המדומה או החלום, גם לא נדע בברור אם כל חכמי חרשים כאלה היו תועים ומתעתעים או מתעתעים בלבד, או לא ידעו כלל את המסופר בין הבריות על אודותם. ואנחנו נרשום פה רק מה שמספרים הסופרים עליהם ומצאו אמונה בקרב המון העם, מפני שהיו מסתתרים בח"ן, וזה די להלהיב את הכח המרמה של הבריות, ולהביאם לידי שיחות פליאות כאלה.

Willeneva פילוסוף ורוסא ואיצטננין במאה הי"ג, עמל וינע ברוב ימי חייו לברא אדם חי עיי פעולות מעשה מרכבה היא האלכימיאה לפי חקי ספרו "שושן הפילוסופיא". קאמיללום (Julius Carmillus) ברא בכח האלכימיאה אדם קטן ורת ארכו, לפי עדותו של הסופר לויטנס שראה את הגולם ההוא בצלוחית אצלו.

אלברט הגדול (Albertus Magnus) במאה הי"ג, חכם נפלא ברוי מסתרו אשר ידיו רב לו בכל החכמות שבעולם, ויצא לו בכל הארץ שם אלכימיאי קוסם וחובר מחוכם אין על עפר משלו, ובחכמתו כי רבה פעל ועשה גולם מתנועע כחי. פעם אחת בא אליו תלמידו טרומוס די אקווין ומצא בחדר המשכית את הגולם ההוא, ויחשברו לנגב וירם את מקלו אשר בידו ויכתו ויפוצצוהו לשבבים, וכראות מודו הגדול את אשר עשה תלמידו ויתחלחל ויקרא: טרומוס! טרומוס! הרסת ברנע אחר מלאכה כמוסה אשר עבדתי בה שלשים שנה! ונמצא ספר בשם. סוד אלבערט הגדול המקיים אמנות חכמי דורו של הפילוסוף האמן הגדול הזה שהיה בעל ח"ן מעשית, שע"כ קראו לו מכשף.

פרצלוזום הנ"ל בספרו De natura rerum מחליט כי הבריות המשוונות של הקדמונים כמו ננסים נינאים ושעירים נבראו בסודות האלכימיה. והוא מורה לנו את האמצעים שעל ידם נוכל לברא לנו גולם כזה.

ב. בישראל.

(רבה, ר' פפא, ר"ש אבן גבירול הספרדי, ר"א אבן עזרא, ר' ליווא מפראג, ר' אליהו מזעלם, ר' ישראל בעש"ט.)

היצור הראשון בלהימי ח"ן היה בתבנית עגל, הלא הוא כתוב בתורה ושני בתלמוד. מעשה העגל אשר עשה אהרן (שמות ל"ב ל"ד) במדבר, היה, לפי האגדה (ורמו ע"ז גם הר"א אבן עזרא שם) לא עגל מסכה דומם, כי אם בריה חיה שנבראה בלחשי חרטומי מצרים (לדעת המקובל ר' שלמה מלכו בספרו "ספר המפוארי") שעלו עם בני ישראל באספסוף ערב רב, (או בצירופי "ספר יצירה" והמקובל הודיע ר' חיים ויטל יודע כי היה משקל העגל ק"כ כברים נגד ק"כ צירופים אלהים והי אותיות) עד שגם אהרן בעצמו מספר כמתפלא לאמר, ואשליכרו באש ויצא העגל הזה. ובתלמוד סנהדרין היו רב חנינא ורב אושיעא דהוי יתבו כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה ומברא להו עגלא תליתא, ומסופר שם גם מחד מינא שברא עגל. היצור שאחרי העגל היה אדם ממש.

רבה ברא נברא שדריה ל"י זירא הנה משתעי בהדיה.

ר' פפא היה לו שד-גולם לשמשו (חולין ק"ה). והפילוסוף בילבאנו הוא ר' אברהם בילבאנו בעל הספר דרך אמונה (מונא בסי מצרף לחכמה לישיב מקנדיא) אמר כי אלה שבראו עגל ואדם ידעו תעלומות חכמת הטבע ובכחה בראו חדשה בארץ, ושכן כתבו גם הנאונים הקדמונים.

ר' שלמה אבן גבירול הספרדי במאה העשירית, משורר נעלה ונשגב, ופילוסוף אפלטוני עמוק עמוק. בשתי התכונות האלה גם יחד הסתתר בחביון דמיונות אשר יסודתם בעולם האצילות, שירתו פילוסופית והפילוסופיא שלו שירית, בשתייהן שוררות היופי והגשגש, שירתו המסולאה "כתר מלכות" (אשר "שירי היחוד" הנשגבים דומים לה וכמעט מתראים כעין חקוי והעתקה ממנה) מכילה שימה שלמה פילוסופית, ובספרו הפילוסופי "מקור חיים" נמצא דמיונות ציוריים אשר לאפלטוניות החדשה במעטה סתר הדומה לח"ן הקבלה, ששם (מאמר ד') מזכיר כעין ספירות המקובלים בכני עגולים רחניים כמו שהמקובלים קראו לספירות בשם "כתרים", ושם התפלסף הרבה על הצורות האפלטוניות ברמזי המספר הכמוס ארבעה לאמר, צורת השכל דומה לצורת האחד, וצורת הנפש דומה לשנים, וצורת החיונית אל השלשה, וצורת הטבע אל הארבעה, ושם ד' ל"ב כתב: "ואפלטון חלק הצורה על שלשה מינים, האחת אשר בכחה המופשטת מהיסוד, והשנית הצורה אשר בסועל הרבקה בהיסוד, והשלישית צורת היסודות. על כן יחס ל גם איזו התעסקות בח"ן מעשית, וספרו עליו (לפי הנוכח בסי מצרף לחכמה לישיב מקנדיא) שברא לו אשה והיתה משרתת לו, היינו גולם.

ויש שעשו אותו לבונה אמן מעכאניקי, כנזכר בסיי ספר יצירה המיוחס במעות לרסיג חיל: וכן אמרו על רשביני שברא אשה והיתה משרתת לו וכאשר הלשיניהו למלכות הראה להם שלא היתה בריה שלמה והחזירה לקדמותה לנתתיה ואיבריה¹⁾, ונראה שכיונו על גולם מעכאניקי (Automat) כמו שהיה לפי הנראה גם הגולם של אל בערמוס הגיל.

ר' אברהם אבן עזרא הספירי במאה העשירית, חכם שאר רוח לו בכל התכחוח המדעים שבדורותיו: תכונה הגדמה חשבון הגיון דקדוק שיר וכו', אשר למרות שכלו החד והגיונו הישר הולך נכחה, נפה, מלבד לחזיונות אספרולוגיות (כנראה מספריו גורלות החול וספר המספר ובאוריו לכתובים בתורה) גם לנסתרות בפילוסופיא האפלטונית, (עד שיחסו לו כמה מקובלים חבור ספרי קבלה), בשפה סתומה וחתומה וברמיחוח דקות (עד שהרניק במנהיג מצא בהן שיטת הענעל); עיב נמצא מסורה בפי המתנים שיחות ואגרות, כי כשם שהתעסק בצורות מלמסאות להוריד השפעת מרמים על עצמים תחתונים עיד שרמו על הענל שעשו במדבר, כך התעסק בחיזן מעשית, ולפי ששמע הממרש ספר יצירה הגיל ברא אבן עזרא בריה... ואמר חוזר פנים ואחור וחזרה לקדמותה²⁾ ופוסף עליו ריי מוסקאפי על הכחרי אצל ספר יצירה לאמר: נתן הקביה כח לאותיות שאדם בורא מקרקע מנובלת וקובריה בקרקע ועושה ענול ונלגול סביב לבריאה ואמר בכל היקף אלפא ביתא וכן חסיב מעמים לחסיב אלפא ביתות ואם הולך לפנים הבריאה עזלת לחיים עיי כח אמירת האלפא ביתות שנתן בהם הקביה ואם ירצה לסתור מה שברא יחזור לאחוריו באמירת האלפא ביתות ותשקע הבריאה מאליה בקרקע ותמות.

ר' ליווא בר' בצלאל ספראג במאה השיו, בעל נור אריה ובעל הגולם, תלמודי מופלג ומקובל גדול, אכן לתלמידיו הורה רק בנגלה בנפית ולא בנסתר החיזן, וכיש שלא השמיע לאונם שמץ מסודות האלכימיאה שהתעסק בה הרבה, ונקרא פעם בעסק הזה אל חצר הקיסר ורודלף השני בספראג, שהיה עוסק בנסתרות ושוקד מתמיד באלכימיאה, להמתיק אתו סוד ממיר ונעלם (כמו שהראיתי לדעת במיע המנידי לשנת תרליב בהעתקת כתב יד סבן הגאון מהריל) שהיה בליס בסודות האלכימיאה, וברזי חיזן בספר יצירה ברא לו גולם לשמשו, שעזי מספרת שיחת העם, כי פעם אחת בערב שבת בין השמשות, ומהריל היה כבר בבית הכנסת לקבלת שבת, ואמרו המזמור שיר ליום השבת, נשמע קול הקריה תומה, כי הגולם מתרדצין במשונע ברחובות ספראג, והפץ להחריב את כל העיר, וימחר מהריל לצאת מביהיכ, וירץ אחרי הגולם ויחפשוהו ויקח מפיו את השם הקדוש וימת הגולם, ומהריל שב לביהיכני ואמר שם את המזמור שיר ליום השבת עוד הפעם, ונשאר מה המנהג בביהיכני הזה עד היום הזה לאמר המזמור הזה שתי פעמים, ונית הגולם מונחת על תקרת ביהיכני, ואיש לא יחזן לבא שמה, סן יסרפדו הגולם המת.

ר' אליהו אביד דיקי חעלם, שהיה בקי בספר יצירה ברא נברא... ראה שהיה הולך וגדל מאד, נחירא שלא יחוב העולם, על כן נתק השם ממצחו ונתבטל

¹⁾ Vrgl. Lit. hist. Mit. von Dukas, 176.

²⁾ Vrgl. Orient 1848, S. 29.

ושב לעפריהי ככה מספר לנו הרב חיד"א בספרו ועד לחכמים אות א' ומזכיר שם בשם הזוהר כיצד מבטל זה הנוצר עיי ספר יצירתו.
 ר' ישראל בעש"ט הנ"ל, מספרים עליו בעלי שיחת חולין בשבחי. כי בהיותו כפרי מתבודד ברא לו גולם לשמשו. הדבר הזה לא נמצא בשבחי הבעשים, אבל נהינא כד הינא מליא בחדר מלפרי, ספר לי כי פעם אחת צוה הבעשים את הגולם שלו למשוח את הענלה, בכונתו כמובן על ידות האופנים, והגולם משח את הענלה כלה בנפש, אז אמר הבעשים כי טוב לו נבאי או שמש בירד מחילופי הגולם בעל שמות קדושים, נתן עיניו בו ונעשה גל של טיפ.

פרק ששי.

אנשי מלאך יועץ בקרבם.

(Genius)

(צורואסטר, פתגורס, סוקרטס, הוראץ הרומי, פלוטניוס, טאכו האיטלקי, קרדנוס, אגריסטא, סוודרענבורג).

חומר מגזע חין היא אמנות בעלי דמיון כי מלאך יועץ מלא שיכן בקרבם. כמו שמסופר על אנשי רוח בין היונים והרומיים, שהאמינו כי איזה דבוק רוחני משמש בקרבם.

א. באומות.

צורואסטר הפרסי המתוקק האלהי, לפי שיטתו עיד הטרוריס המה המלאכים המלים את האדם, ביחד בעלי כשרונות המצוינים, ונודע באמנות הצורואסטרים הבאה אליהם מן האכדיים הקדמונים כי לכל אדם יש מלאך מליין בעדו ומנין עליו, כאשר קבלו מהם גם חכמינו באגדות התלמודים והמדרשים כידוע. פתגורס הנ"ל, ברוב שרעפי הדמיון בקרבנו, שכן בחביון עוז מלאך המגלה לו סודות וריים ברומ של עולם האצילות והעשיה.

סוקרטס הפילוסוף היוני, אשר מבית מדרשו יצא אפלטון, גילה את אחזן המקשיבים בלמדיו, שיש לו רוח בביתו המדבר אליו בקרבנו. אם הערים או האמין כך בחמימות, אחת היא אשר הסב את המתל הנודע אריסטו־פאנעס לתת אותו ללעג ולקלס בשירתו העבים, ואת צענון לקרא לו Scorta שריל שומה מצחק. הוראץ המשורר הרומי ספספ בפעם בפעם כי סיוט פנימי משוחח בקרבנו והוא לי למשגב בתועפות דמיונו.

פלוטניוס האפלטוני הנודע הקשיב רב קשב מבעל הלום המעיר והמעורר אותי.

טסוֹ (Torquato Tasso) המשורר האיטלקי הנודע בשירתו על ירושלים אשר נאסר כמשונע בבית שומים שבע שנים הבטיח גם הוא כי מלאך מנין בקרבנו.

קרדנוס הגיל אמר על עצמו שהוא בהתבודדותו מתרועע עם רוח מניד המלמדו גדולות ונצורות, וזוא מלווה בלי הרף, ושומר אותו מכל רע טבעי ומסרי. אנריספא החכם הכולל והמקובל הגיל. עליו מספר הסופר Paul Jave, כי המלאך או השמן יזעף שלא שלו היה בצלם כל ב המלוה אותו תמיד, וממנו למד את כל חכמתיו הגללות ודעותיו הגסתרות. סוועדענבורג הגיל גם הוא מזכיר מלאך המלוה אותו תמיד ליעצוה ולהבינו ולעוררו ולהעיד בקרבו רעיונות חדשים לבקרים.

ב. בישראל.

(ר' חסדא בסורא, רבה בפומבדיתא, ר' הנינא, ר' יוסף קארו).

ר' חסדא בסורא ורבה בפומבדיתא לשניהם היה יוסף השד אשר הורה אותם (עירובין מ"ג). לר' הנינא היה יונתן השד לדורות אותו (גיטות קכ"ב). ר' יוסף קארו בעל הבית יוסף והשולחן ערוך זכה לקבל בחדר למודו או על מפתו בכל לילה רוח או שד או מלאך. המשנה המנידי לו מה שיחוו צאתו ובואו וכל מעשיו ביום שעבר, מעיר ומעורר אותו על דעתו ואמונתו, ומלמדו להועיל בדרכי מסר ודרך ארץ, וכמעט בכל שבוע ושבוע הזהיר אותו על נחש יצהיר וסמאל החושבים להזמין ולאבדו. ביחוד השד קצקסוני עם אשתו צרעיתא (כ"ס משפטים), ואת כל הדברים האלה אסף וקבץ בספרו. מניד מישרים.

התלמוד האדיר והמוסק הגדול הזה השיק גם בילדי גסתרות, וגכספה נפשו לחכמת האמת. היא חי'ן הקבלה. אנדה מספרת כי חסין רייק בהיותו בעיר צפת יחד עם הארי' להקשיב מפיו לקח בחכמת הקבלה, וכן החלו לעשות; אבל כפעם בפעם התגמנם רייק בשעת הוראת החכמה, ואמר לו הארי' כי זה האות שאין נשמחו מסוגלת לחי'ן, אולם מיזם שדהרועע רייק עם המקובל הרוחה ר' שלמה מלכו. מחבר ספר המסוארי החל רוח הרמיון לפעמו עוד הפעם והתלהב ברוחו אחרי מות ר' שלמה על המוקדה כי, עד אשר ערנה נפשו שתהיה אחריתו כמוהו למות על קדוש השם, וכן הבטיחהו גם המניד שלו (בפ' וישב ובפ' בשלח) כי ימות כמות ר' שלמה מלכו. אבל לא נתקיסה נבואת המניד (כמו שלא נתמלאה נבואתו על אודות בנו שלמה בפליאות חכמת הקבלה ובפיי על הזהיר והשנות על הביי' שלא היה כפי הגראה תמיד איש האמת. שכן העיד עליו ר' חיים ויטל בספר הנלגולים שלו בנידון איזה נלגול לאמר: מה שאמר המניד לריי'ק... ש קר אמר ליי. ויש אשר נלה לו המניד סודות הקרובים למינות ואסיקורסות, שככה אמר לו בפ' משפטים כי אלהים בניי'ם הפ' בע, וזו ממש שיטת שפינוזזה באמרו בהקדמתו להחלק הרביעי מספר. חקר אלוהי: האלוה או הטבעי (Deus sive natura), ופעם אחרת אמר לו כי הספירות בחכמת הקבלה הן עצמות ולא כלים, וזאת היתה דעת קצת מקובלים, אבל היא הריסה גדולה באחרות האלוה שהוא לפיה איננו עצם ששזם כי אם מורכב מעשרה עצמים, ודומה באחרות המורכבת אל הדת החדשה, שעזי נער בהם הרשביש בשוית סיי קפיט לאמר: אם הגזרים מוענים השלישיות

אלו מענים העשיריות, וכן כתב הריב"ש באחת מתשובותיו: אחד מהמתפלסים מספר בנות המקובלים והיה אומר הגזרים מאמינים השלוש והמקובלים מאמינים העשיריות, המקובל ריא אבולעפיא הודה באנתו לאמר: כמו שהגרים אומרים הוא שלשה השלשה אחד, כן מקצת בעלי הקבלה מאמינים ואומרים כי האלהות עשר ספורות והעשרה הם אחד* — ומי יודע אם לא היה אותו המניד בעצמו, רוח ססקנית (מדרש תנחומא ס' האת הברכה) אשר השיא (כס' צו) את מרן הבי לערוך שלחן ססקים לדורות עולמים, ובעל המפה פרש עליו כנסיו אף אם לא היה לו מניד משנה, כי הוא היה יותר סילוסוף ממקובל, והמניד שלו היה הספר מורה נבוכים להרמב"ם, שלפידו התפלסף בספרו, תורת העולה, ועל שרש הרמב"ם התחקה בספרותו בכלל לאחז כמדו בשתי הקצות, מעבר מזה ססקי דיני התלמוד, התלויים בשערה, ומעבר מזה מחקרים חששים בני חרוץ, והקריב על מזבחו שני קרבנות שונים, האחד מכפר על השני, חטאתי לתורת הססקים, ועולה לתורת המחקרים, מפני מה נחשבים הססקים כקרבת חטאת המחקרים כקרבת עולה, לא נדע, כמו שלא נדע מעמי הקרבנות בכלל.

על פני מי הירדן.

על פני מי הירדן, על מימיו הנזבים
מעצבי כחלד אנוח;
משבריו בהמלה עננה שם מספים.
מעדן הרוח יפוח.

מעדן יפוח – ובקול דממה דקה
יתהולל בין גליהתבלת;
ובריחניחום בלמ תפלה וקה
שם שפכים דשמי השבלת.

הזמרים ישירו – וברגל ישרה
באזיר בסקר יעבורו;
על יפעת הבריאה על הודה ותקרה
שיר־תהלה במקהלה נזמרו.

שיר־תהלה ישירו – נאני בסידת דונה
בזרעות השנה אישנה.
שבגלי התבלת במחונה, במחונה
תתנודד חיש אנה נאנה.

תתנודד, תנוע בעריסת הנער
בזרעות הורתו התמימה...
שאני, שאני, הוי רוח־השער,
אל ארץ אבותי הנעימה! –

א. ליבושיצקי.

אשר ננצברנו.

(ציור ספרותי).

מאת

ד.ר. ש. ברנפלד.

א.

כאשר נעמיד חוץ אחדות קריה מסארה, רבתי עם, אז נשית ביחוד לבנו אל בניניה הגדלים והמפארים ונספר את מגדליה. גם בחקרנו על אודות תקופה היסטורית, קולטורית או ספרותית, יהיה עיקר דברינו לברר ולפרט את מפעלות ראשי המדברים בכל תקופה ותקופה, בכל דור ודור. להם נכנה בשם „מני הדור“ ועל פיהם נכיר ונבחן את צביון התקופה, את אופי התנועה הצבורית, את טבע הרוחות המגשבות בעת ההיא. עד כמה משפיעים אנשים בעלי שאר רוח וכשרון מזכה על הצבור ועד כמה תראה פעולתם בהליכות הזמן — מחקר זה איננו נוגע כל כך לנושא ענינו, איך שיהיה: אם נחליט, כי אנשים כבירים רב-פעלים מ'ס'דים תקופה חדשה, או כי הם רק נושאי התקופה היא ובהם התעצם השאיפה הכללית, אשר נולדה על פי סבות שונות — על כל פנים עושים האנשים האלה רושם גדול בהתפתחות ההיסטוריא. וכאשר ננסה את כתנו, להמציא ציור כללי של פני הדור, או בהכרח יעמוד האיש המדום, מסך צבא המלחמה, בשורה ראשונה ופניו יראו בולטים ומסומנים ביותר, על צד האמת — חושב אני — אין תקופה חדשה בהיסטוריא או בספרות, כי השאיפות הכלליות משולבות ומקושרות זו בזו מדור לדר; אבל בכל פעם ופעם יראו לפנינו אנשים חדשים.

אמנם באמת אי אפשר לכתוב תולדות איזו תקופה היסטורית — לפי שרנילים אנו לסמן בשם כזה — או ספרותית אלא אחר גמר פעולתה, אחרי סיומה. כי כל מה שנמריח את עצמנו, להמציא משפט צדק ואמת בלי משא פנים, הנה משפטנו יהיה תמיד משוער ברב או במעט על פי המאורעות הזמניים ויתוסנו אנו אל המאורעות האלה. מטעם זה עלי להודות, כי מסופקני מאד, אם יהיה הציור הכללי, אשר בדעתי להציע לפני הצבור הקורא עברית על דבר מ'אשר ננצברנו', אמתי בכל פרטיו. ודבר שאין צריך לומר, כי ברור לי, שדברי לא ימצאו חן בעיני רבים מן הקוראים. אשר ננצברנו הוא חוץ חשוב בספרותנו ומשך עליו את עיני העם, ומוכן מאליו, כי איש כזה, העומד בשורה ראשונה, ימצא לו קהל מכבדים ומקירים — ובהם אִמְנָה גם אני — וגם מקנאים ומגדים. אפשר שהראשונים ימצאו

כדברי מדה ועומה, שהרי בכל משפטי אני חושד את עצמי, שמא תקלקל אהבתי את השורה ולכן במתכוון אתרחק מכל התלהבות והתפעלות; ואולם אין ספק לי, כי מצד השני יריבו בי מקנאי ננצברנ ומגדיו. אך שיהיה, אני מעיד על עצמי, כי היה המכוון אצלי לבקש האמת בלי משא פנים ולשחרר את נפשי מכל משפס קדום. ההיסטורי של הימים הבאים אפשר שיתקן קצת מדברי, או כי יזימם ממקום אחר; אבל על כל פנים ימצא בהם קיום ורשמים לצורך הציור הכללי של התנועה הקולטורית בישראל בימינו אלה. מדברי ילמד לדעת, מה חשבו בני דורו של ננצברנ אודותו ואודות פעולתו.

בפעולה הצבורית של מר אשר ננצברנ יש מקצועות שונים, והצבור הישראלי נהנה ביחוד לאורך על פי פעולתו הספרותית. ואולם על צד האמת אין ננצברנ סופר במובן הרגיל. הוא בעצמו — אשר כל דבריו הם סלת נקיה, מבוררים כל צרכם מיוסדים על חקירה ישרה ודעה צלולה — הוא בעצמו כתב בראש ספרו. על פרשת דרכים, כי לא היה מעולם בעיניו. סופר אמתי, כלומר, איש שנפיתו הפנימית דחתה לעולם הספרות והוא עובר עבודתו לשמה. הוא נחשב בעיניו רק כאורח בהיכל הספרות, אורח הגכנס לפרקים, לשם מטרה מיוחדת, והיוצא מיד כשעשה חובתי (עמוד XIV). אין הדברים האלה רק מליצה נאה או התהדרות בפני הצבור (מה שלא נחשד האיש הזה עליו מימיו), אלא הבנה עמוקה והבחנה ישרה בטבע פעולתו. אך אשר נגדור ענין הסופר וטבעו בימינו אלה: אם בתור אדם כותב על מנת לכתוב, בלי שום דעה מסיימת ובוררה, אלא בכל יום ויום הוא כותב כדי מרתו, למלאות את הגייר החלק, עד כמה שיש לו לכתוב, והוא מתכוון לעשות מטעמים להקוראים בלי הבחנה, שהם קוראים רק על מנת לקרוא; או אם אפילו נצייר לנו את הסופר שמדתו מדת האמת, אשר חפץ הוא באמתת קצת מחשבות והעיונות ואל קיומן הוא נושא את נפשו — הגה סופרים כאלה עיקר מפעלם הוא הספרות ובפעולה זו יתעצמו כל שאיפות חייהם, מר אשר ננצברנ איננו נכנס לא בגדר הראשון (דבר שאין צריך להאמרו), ונס לא בגדר השני. הגהו אדם הונה דעות וחושב מחשבות, איש אשר נתן לבו להבנת טבע עמנו ולכל המסבות והמאורעות הסובבים אותו, לחדור לעומק טבע חיינו הפנימיים ולמצוא את התמצית הפלוסופית שבכל המאורעות והחיונות, על פי מקרה והודמן נתן בכשרון מרובה, להשמיע דבריו בצורה הנונית וספרותית נאה, בסדר מושך את הלב, בסגנון עז ונמרץ, ולכן היה לסופר לעת מצוא. הספרות היא ספלה למפעליו הרוחניים. הגהו סופר, כאשר יהיה לעתים כל אדם נדל לסופר, אם יראה, כי השעה צריכה לכך, שישמיע חות דעתו. אלו היו חיינו הכאומיים כסדרם, כי אז היה ננצברנ ממעט יותר ויותר בכתיבת מאמרים סובליציסיים, ואז לא היה שום אדם פועה להאמין, כי סופר הוא, כאשר לא ישעה להחליט על שופנהויר, למשל, כי היה סופר סובליציסיט. באופן פעולתו הספרותית נדמה באמת מר ננצברנ להפלוסוף הזה.

אך שיהיה, השמעת מר אשר ננצברנ על הצבור איננה בסגנון מאמרו (עד כמה שהוא נמרץ ויקר בעיני המבינים). אלא בתכנס; דבריו חודרים ללבות קוראים משכילים, שאינם מסתפקים בקריאה שטחית, בכח הניזום וטוב טעמם.

הרושם שיעשו דבריו איננו פתאומי, אבל גם איננו עובר, כטבע דברי הניזן, אשר לא יסעלו עלינו מרם נחקור בהם ונכיר אמתתם. ואולם מכיון שנקבע בלבנו שוב לא ימחה עוד, מפני שלא בהתפעלות והתלהכות נכנס אל לבנו, גם לא על ידי פתוי והרצאת דברים. ננצברנו משמיע גם על אנשים, אשר בעיקר השקפתם אין דעתם כדעתו ובפרט על אלו החולקים עליו רק בקצת הפרטים. והמעט לזה: כל משפטי ננצברנו צודקים הם תמיד כשהם לעצמם — על דברי הניזן אין לחלוק. הספק נופל רק באיכות יחוסם של משפטיו אלינו, אל החיים הצבוריים.

הנחתי הכללית במשפטי על דבר ננצברנו היא איפא, כי איננו סופר סובליציסי, ובוה יובנו לנו כמה פרטים בפעולתו הספרותית, אשר אין בה כל אותן הסגרות שמנו חכמים בספרות הסובליציסי. אבל גם לא אותן המעלות, הסובליציסי איננו נכנס על פי טבעו בהבנת הענינים, שעליהם ידבר, בכל פרטיהם בדיוק גדול; גם איננו צריך להבינם כלם, אלא די לו בראשי פרקים והגות כללית, למשל, סובליציסי הכותב על דבר הכלכלה המדינית איננו צריך לעמוד על החכמה הזאת על בוריה, אלא די לו בידעה כללית, אשר אותה יסביר לקהל הקוראים. החוקר המדעי לא ילמד כלום מדבריו ונם לא לשם תכלית זו הם נכתבים. ואולם מעלה יתרה נמצאה בדבריו, כי ימצאו ציור כללי של נושא הענין, עד כמה שצריך לאדם משכיל להבינו. מתוך שאיננו מעמיק בפרטים הוא מכיר ורואה את הכלל והנפש במתו ציור כללי. החוקר יבקש בכל פרט ופרט את האמת ההיגיונית, וכל פרט חשוב בעיניו ככלל גדול (שהרי על צד האמת אין הבדל בדבר, אם נחקור לדעת באופן מדעי טבע העכבר או טבע הגוש המשכלת), לנשוא ענין מחקרי חשוב מכל צד. וכשהוא יודע ומכיר טבע כל ענין קשה לו לחבר את הפרטים אל הכלל. ביותר נראה כזה במחקר היסטורי, איך שאני מכבד את החקירה המדעית כשהיא לעצמה, אין ספק בעיני, כי כמה חוקרים יהודים לכוון פרטי איזה מאורע בדיוק גדול, אינם יודעים ומבינים את החוץ ההיסטורי בכללו. הפרטים מסתכנים בפניהם ומעלימים את הכלל מעיניהם. החוקרים המדעיים אינם יודעים לסדר את הפרטים ולהמציא להם הרמוניא, יען כי בעיניהם אין גדול וקטן, חשוב ופחות, אלא כל ענין חשוב בפני עצמו.

אמנם מר ננצברנו איננו עוסק בחקירות קדמוניות, אלא מסתכל הוא בהחיים ומסכותיהם. אבל לפעמים הוא מועה מתוך דייקנית המרובה ביחוס המאורעות אל החיים הצבוריים. הדבר הזה מונח גם בטבע מחקרו והסתכלותו, הוא מביט על כל דבר מתוך כובר ראש ומשפשו הוא נמרץ וחותר. משפשו בפני עצמו בודאי צודק הוא, אבל ביחוסו אל החיים הוא מוטעה פעמים רבות. דיקנס היה אומר: יש בני אדם מעמיקים עצה ומחשבה ולכן קשה להם לתפוש במחם, היך בני אדם הולכים לראות במשחק הקרקסאות ומכשיב לשחק בעצמם ולהתהלל בשחוק הקרקסאות? מה טעם ותועלת מוסרית בדבר? בטובן יודע אמנה גם את מר אשר ננצברנו אל כת החוקרים האלה. מנרעת משפטיו היא בוה, כי צודקים הם ביותר, כי גצה בהם עומק הדין; הם קשים ביותר, יען כי יסרם על הניזן ועל מדת הדין, ואיננו נוכר תמיד, כי רוב בני אדם אינם חוקרים ואינם מפלטים כל מעשיהם בפלם הניזן, אינם מקדימים מחשבה למעשה, על צד האמת רוב מעשי בני אדם, מעבר לתחום

הפוג והרעי, אלא יש בהם קצת התפעלות פתאומית וקצת קלות דעת. המקרה ההודמן נטל בזה חלק בראש. מר אשר ננצברנ הוא חוקר עמקן יותר מדי, ולכן איננו מבין להפסיכולוגיא ההמונית, אשר כלה נגודים והמכים. אני חושד את מר ננצברנ, כי דבר כזה לא יכנס כלל למחוי: היך אדם עושה מעשיו שלא במתכוון וכלי דעת? היך הוא עושה כן וכן, מפני שהמקרה אנה לידיו?

אמנם ננצברנ איננו בא במשפט עם הפרטים, עם היחידים, אלא עם מעשי העם כלו. ואולם גם העם איננו אלא קובץ של יחידים. המשפט הנמרץ, אשר יחרץ מר ננצברנ לפעמים, יסודו בהנחתו הכללית, כי יש מעשים לאומיים, ובהכרח כי נוכל לבוא במשפט עם עם שלם, אם ישעה מני אורת, ואולם באמת יש רק מפעלים לאומיים על יסוד מעשי הפרטים. גם העם איננו עושה את מעשיו בחקירה הניזנית וברעה מיושבת, אלא נסחף הוא בורם השאיפות השונות, אשר לרוב קשה לעמוד על מבעק, גם במפעלים לאומיים הרבה המקרה וההודמן עושה, ובכלל עלינו לזכור תמיד, כי הסדר ההניזני אשר אנו מצאים בהליכות ההיסטוריא הוא רק פרי מחשבותינו, יען כי באופן אחר אי אפשר לנו להבין את המאורעות ההיסטוריים. הסדר ההיסטורי הוא דוגמת תורת המוסר של הפעולה האנושית, אשר ברובה היא רק הגחה מוסכמת מצדנו, לא שתהא קבועה במפע האדם. משפטי מר אשר ננצברנ על עמנו אמתים הם, אבל ביוחסם אל החיים הם פרי חקירה פלוסופית והניזנית שיש בה הרבה מן הקיצוניות.

אחד ממאמריו החשובים של מר ננצברנ הוא מאמרו: עבדות בתוך חירות, אשר, כנודע, עשה רושם גדול ונמרץ וכבר העלהו למדרגת מפעל לאומי כביר ורב העלילות. דבריו אלה תרנמו כבר לכמה שפות לועזיות וכמתנה הלאומיים היו לתורה שלמה — מה שהבינו הם בה —, אשר בה נמצא תמצית כל השאיפות הלאומיות בזמן הזה, את הפלוסופיא ותורת המוסר, את המחקר ההניזני של הלאומיות, אמנם במשפטו של ננצברנ, אשר הוציא על מצב בני עמנו בארצות המערב, יש הפרזה והפלגה. אבל הוא מצא את הצורך האמתי של המצב הזה, וכבר בכנוי השם אשר קרא למאמרו: עבדות בתוך חירות, הראה את הסתכלותו הברורה: חירות מדינית שנוסדה על עבדות רוחנית. הנוף הוא בן חורץ והרוח היא אסור בכלא. יש לו, להיוודי בארצות המערב, הרשות לחיות כאזרח נמור, אבל אסור לו לחשוב ולהרגיש כחפצו. הם, עבדים לזכותיהם, הם מוכרחים לשעבד לא רק את רגשותיהם, אלא גם את שכלם, למצבם המדיני, לרמות את עצמם, או לכל הפחות לפתות את נפשם, להאמין ולהחזיק בדבר שרגש לבם מרחיקו. הם כחשו בלאומיותם הישראלית ונתנהו סחיר וזכותיהם המדיניות, ועם כל זה רגש לבם לא נתנם לכחש מכל וכל במציאות היהדות, לכן ברו מלבם, כי הם רק בני כנסיה דתית, ובהיות כי מצד אחד נמצאים בדת ישראל כמה עיקרים לאומיים — שהם חייבים להרחיקם — ומצד השני מנהיגים שאינם מתאימים להלך נפשם ולהשקפתם המדעית — והמנהיגים האלה בשלים מאליהם — לכן בהכרח להמציא תוכן רוחני חדש לדת ישראל, ענין. מאור שבתורה, שדרי אלמלא כן, על מה הם נשואים בדתם? אינם בני לאום ישראל ואינם בני דת ישראל, ועם כל זה הם יהודים. במה ואיך? הם מבקשים איזו רוחניות מסרית חדשה, שהם מכניסים אותה

אל היהדות. כל הדבר הזה אינו אלא מקצתו הנואת עצמם ומקצתו גניבת דעת הבריות.

המשפט הזה הוא אמתי בפני עצמו, וכן יצדק מר ננצברג בטענותיו נגד אלו מחכמי ישראל שבמערב, אשר ברו מלבם ענין. תעודת ישראל בעמים, שאינו אלא לתפארת המליצה, ואין ספק לי, כי כל החכמים והסופרים שהתנאו במליצה זו, לא האמינו באמתתה. במאמרו של ננצברג איני מצא שום מנרעת ותוהוה, ואולם בהגחת יסודו, כמה שהוא מתוכח עם סופרי הדור, אשר מאמריהם נקבצו בספר לזכרון, אני מכיר ורואה, כי אי אפשר למר ננצברג לתפוש במחו: היך בני אדם הולכים לראות במשחק הקרקסאות ומכשיכ שמשחקים הם בעצמם בקרקסאות – אלו היה אדם סונה לננצברג בבקשה: תחזה לי דעתך בבידור אודות עם ישראל ומצבו בעמים, תכונתו וטבעו ותקותו לימים יבואו, אפשר כי היה הוא יושב חוקר הדרוש בשאלה זו בכבוד ראש, היה משריה בתחלה את עצמו לברר לו את השאלה המדוברת בכל מרשיה ודקדוקיה, באופן שלא ישאר לו שום ספק ספיקא. ואחרי אשר היה עומד בעצמו על אמתת הענין הזה, היה עמל וטורח לברר ולפרט את השאלה הזאת לקהל הקוראים. כל מלה ומלה שהיה כותב, היה בחנה וצורפה, אם מתאמת היא למדות מושגיו, אם מבטאת בדיוק גדול את העולה על לבו, לא סחות ולא זתה. ודבר שאין צריך להאמר, כי לא היה תולך אחרי המליצה והדבור הגעים והסגנון החרדוי, אלא היה מבטל את תפארת המליצה משום ההניגון והאמת. ומכיון שמר ננצברג בעצמו ענינו בכך, מכיון שאינו משחק בעצמו בקרקסאות ואינו תולך לראות במשחק הזה, הוא טועה להאמין, שכל אלה החכמים שכתבו ותו דעתם בענין תעודת עם ישראל ויחוסו אל העמים, אשר בקרבם הוא יושב, כתבו בכבד ראש ואחרי חקירה מרובה ובבידור כל הפרטים והדיוקים, ועין כי רואה הוא, כי אין דבריהם מכוונים אל האמת היא מקשה עליהם ולבסוף מכיח, כי סבת הניגום המעוקם היא במצב עבודתם: עבדות בתוך חירות.

ענין העבדות בתוך חירות הוא אמתי לאין ספק, אבל לא מטעמו של מר ננצברג, העבדות הזאת אינה בדברי החכמים והסופרים הכותבים, אשר יטריחו את עצמם, לשדר את השרץ בקין טעמים, היינו להורות היתר למציאות היהדות, שהיא פרטיקולריזמוס של איסור בעולם הפטריוטיזמוס הנמוה, האנשים הכותבים הפצו לכתוב, מפני שכן מצריך הנמוס, ויש כבוד והידור בזה, אם כבדם בעל השמחה לקרא להם, למען יסבו עמו בסעודה, לבוא ולסעוד ולדבר, מאמרים כאלה הם דוגמת כוס של ברכה, שאנו נוהגים לשתות לחיי פלוני ופלוני ולדבר בו ג' ו' בשבחו. מי יעמיד על דברים כאלה חוץ היסטורי? לא מלבם יצאו הדברים האלה ולא שימה ברורה ומסויימת הם משמיעים, אלא הם דברי נימוס ודי' שרגילים אנו בהם, בלי לכחן בהם כלל לאיזה רעיון. וכי עבדי אני לכל איש, אם עים הנמוס הרגיל אני חותם את אגרותי אליו: עבדך הסר למשמעתך?

העבדות המוסרית של אחינו בארצות המערב בתוך חירותם המדינית אינה תולדת שימה למודית או חקירה סלוסופית, אלא תולדה הכרחית של התפתחות הענינים ברור הקודם ושל מצבם בימינו אלה. כאשר נשאלה שאלת היהודים וזכויותיהם המדיניות בארצות המערב היה הדבר מקצתו ענין של פרנסה ודאנה

איקונומית ומקצתו ענין של כבוד ונימוס. רוב היהודים חשו בצער מצבם אז, יען כי נשלז מהם כמעט כל הפרנסות. בכמה מדינות לא התירו להם אפילו לקחת נשים ולהוליד בנים כהפצם. נצייר לנו מצב אחינו ברוסיא בזמן הזה. עם כל קלקלו טוב הוא, למשל, ממצב היהודים במדינת ביהם ובעיר פֶּרְנַקְפּוּרְט לפני שנת 1848. המצב המדיני של היהודים ברוסיא טוב הוא הרבה ממצב אחינו במדינת פּרוסיא אפילו אחרי צאת החוק של יום כיג יולי שנת 1847. בכמה מדינות אסרו להם את המלאכות השונות; בקצת המדינות אסרו היה לאדם מישראל, לשמש ברפואה; בעיר המבורג אסרו להם שירות האדווקאטורא; בעיר פֶּרְנַקְפּוּרְט התירו רק לשני רופאים יהודים לשמש ברפואה. במדינת פּוֹנָא נחשבו רוב היהודים כנרים חרים בארץ מולדתם. אפילו אחרי צאת החוק של יום כיג יולי שנת 1847; בערים, ההמשיכות ליבן וברמן אסרו להיהודים להשתקע בעיר. במצב כזה היו כל יעם והפצם של היהודים לחנות בזכות מדיניות. יען כי ראו עין בעין, איך קשה הפרנסה להם ואיך תקשה להם משנה לשנה. העשירים שביניהם לא חשו כל כך דחוק הזמן, ובכלל היה העושר תמיד כאבן חן לבעליו, ואפילו בימיו של המלך פרידריך השני, אשר הצר לישראל ככל האמצעים, עשו כמה קולות להעשירים שביניהם, אם התישבו בארץ. ואלא כמה חשו הם בתוקף הגלות? במצבם הסוציאלי — כי נפקד להם הכבוד החברתי. בנוהג שבעולם, אדם שיש לו עושר מרובה הוא מבקש לו פרנסות ושירות של כבוד. כאשר העמידו בממלכת פּרוסיא את שלמן הערים בידי האזרחים על יסוד שלמן של בחירו העם ובאי כחם, היו העשירים שבישראל מתאים ומבקשים שירות ופרנסות של כבוד, וקשה היה להם להבדל מני ולהיות פסולים לבוא בקהל האזרחים בסבת דתם. הם עמדו בראש התנועה, כאשר תבעו היהודים את זכויותיהם, ומאליו מוכן, כי על פי הרוב טענו בשם אחיהם העניים והבינונים, אשר מצבם המדיני דחק את רגלם בפרנסתם וכמוזנותיהם. כשענה זו היה יסוד ממש, ועל פי הרוב הכריעה היא את הכף לטובת ישראל. רק קצת אנשים מן סתנה הצוררים הכירו אל נכון בטיב השאלה הזאת וידעו מראש, כי באחרית הימים יהנו רק העשירים מן הזכות האזרחית, בעוד כי העניים ישארו בענים, ומצבם יתקלקל עוד יותר, כי בינתים יבדלו הראשונים מהם. הם ראו, כי כל שאלת האמצעפצין אינה אלא שאלת המצב הסוציאלי של העשירים.

איך שיהיה, מאמץ אני באמונה שלמה, כי מלכו הציא מר ננצברנ את הדברים המלאים התרונשות לאומית: המקנא אני בזכותיהם של אחינו אלה? ... לא ולא! לא הן ולא שכרן. אני, אם זכות אין לי, לא נתתי גם נפשי חמורתן; אני, יכול אני להניד בקול רם, כי אהובים לי אחי בכל מקום שהם, מבלי שאצטרך לבקש אמתלאות לדבר בשביל לישבו בדחוק; אני מותר לי לזכור את ירושלים לא רק בשעת עבודת הקדש, לקרוא איכותי בצבור וביחידות, מבלי שישאלני אדם, מה לי ציין ומה אני להי; אני אין לי צורך, להרים את עמי לשמים, לתתו עליון על כל גוים, בשביל למצוא היתר למציאותו; אני הנני יודע, מפני מה אשאר יהודי, או יותר נכון, איני מבין כלל, מה זו שאלה, כמו שלא אבין, אם ישאלוני מפני מה אשאר בן לאבי; אני, יכול אני להציא משפט כלכבי על האמונת הדועזת שהנחילוני אבותי, מבלי שאירא, מן ינתק על ידי זה הקשר ביני ובין עמי

יכול אני אף להחזיק באותה הכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוזין, מבלי שתצא מזה איוז סכנה ליהדותי; — בקצרה, אני שלי ודעתי והנשותי שלי, ואין כל סבה, אשר הכרחני להסתירן או להכחידן, לרמות את אחרים או את עצמי... וחירותי זאת הרחנית — ילעג לי מי שירצה — לא אחליפנה ולא אמיר אותה בכל הוכיותי שבעולם.

הדברים הנלכים האלה מוכנים לי די צרכם, ובודאי לא אלעג לנגצברג האומר, כי אינו מחליף את חירותו הרחנית בכל הוכיות שבעולם. יען כי באמת גדולה החירות הרחנית הזאת וכל הוכיות שבעולם לא ישוו בה. בתלפיץ כאלה יעלה לאדם רגש ודונה דעות כנגצברג שכרו בהסדרו. ואולם עלינו לזכור תמיד, כי להעם בכללו אין דעות כאלה ואין חרות רחנית כזאת. על פי אידיאלים כאלה לא יהיה עם שלם. היהודים לא נתנו כלום במחיר זכויותיהם המדיניות, אלא עמדו תצחו תמיד, כי צר להם המקום בהנישו, כי אוכלים הם את בשריהם מעליהם במצור ובמצוק וקשין להם המזונות במצב כזה, אלו אשר ותרזו על המציאות הלאומית היו מנהיגי העם. ששאפו למשרות של כבוד, לנאולה סוציאלית. האנשים אלה לא ותרזו גם כן כלום, מפני שלא היה להם כלום וכבר עקרו מלבם כל רגש לאומי, או יותר נכון, הרגש הזה ככה בלבם על ידי החנוך ומאורעות הזמן. אדם גדול, למשל, כנבריאל ריסר, אשר נלחם כל ימיו בשביל הוכיות המדיניות של אחיו, לא רמה את עצמו ולא את אחרים, בשעה שמען, כי בלאומיותו הוא נרמני ולא עברי. ולא זו בלבד, אלא הוא עמד על ההגחה האמתית, כי אין הוכיות המדיניות נזעזות ברגש הלאומי כל עיקר, אלא בחובות המדיניות, ובני אדם העושים חובתם לארץ מולדתם, יהיה רגש לאומיותם איך שיהיה. אין מסקיעים מהם זכויותיהם המדיניות. במחיר הוכיות האלה לא נתן נבריאל ריסר כלום, אלא הוא נחשב בעיניו בתור נרמני לאומי, ועם כל זה התיחס על הכנסיה הדתית הישראלית, הוא, אשר כחש בפוטבני בכל החלק המעשי של הדת, בתקוה לנאולה עתידה, במצות מילה, אשר מצא בה הוא כעור מרובה, גם הוא, אם כי לא היה יהודי לאומי, סבר כמר אשר נגצברג, כי יכול הוא להחזיק באותה הכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוזין מבלי שתצא מזה איוז סכנה ליהדותו. — אמנם אפשר למען, כי נבריאל ריסר חי קודם למתן שווי הוכיות לישראל, בעת אשר חלמו עוד בני עמנו, כי השנאה לישראל היא הולכת וכלה וכי נלחמים הם עם שרידי הבערות והעריצות הנושנה של ימי הביניים, ואולם בדורנו חי אדם גדול ונעלה במסורו ובמחקרו, הוא הפלוסוף הנודע ר' חיים שמינשל. בלבו חש רגש לאומיות נרמנית ותמיד התיחס על הלאומיות הזאת; דעותיו הדתיות היו קרובות, להכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוזין, ועם כל אלה נחשב בעיניו בתור בעל דת גדול — מה שהיה באמת — וגם בתור בן נאמן להדת הישראלית, מה שהיה גם כן באמת. בטוף חייו ראה את עוונות הדת הישראלית מצד אחיו היהודים במדה מרובה ונצטער מאד על זה, גם יצא לא פעם אחת במחאה נמרצה נגד בנר בוגדים ומשוכת חטאים, איך נפתור לנו את החידה הנפלאה והסתומה הזאת?

איני מתפאר בלבי, כי בידי לפתור את החידה הזאת בכל סרטיה, ובכלל איני מעמיד חזון היסטורי לחלוטין, מפני שברור לי, כי דברים כאלה מסוככים תרבה

יש להם סבות שונות. מקצתן ידועות לנו ומקצתן נסחרות מעינינו. התפתחות הדיסמוריא אינה דבר הגיוני, אשר אוכל להבין לה על פי מופתי ההיקש. ואולם בדבר אחד חושב אני, כי נסחרה לי החידה הזאת: הרגש הדתי חזק הוא בישראל מרגש הלאומי; על כל פנים היה הדבר כן בשנים האחרונות. ולפיכך אפילו אלו, אשר כבר התנכרו לקשר הלאומי לא יכלו לעקר מלבם את הרגש הדתי מכל וכל. אמנם עברו על כמה עברות שבתורה; אבל על זה לא הכה אותם לבם, יען כי כבר באו אל ההכרה, כי אין אלו נופי התורה. אבל לבוא במסרת ברית חדשה — והו בנידה בדת אבותם, מה שהיה קשה להם, תדע כי ידועים לנו כמה אנשים חכמים ונבונים, אשר היה קשה להם לבטל את מצות מילה. אף כי בטלו יתר המצות המעשיות הכתובות בתורה, ובאמת סען נבריאלי ריסר עליהם: על מה אתם מקפידים בשמירת מצוה זו יותר משאר המצות? במצות מילה — אשר צונץ אמר עליה, כי אינה מצוה, אלא עיקר — מצאו אות ברית, לא לעצמם, אלא לדתם, דוגמת המבילה בדת הגצרת. בבטול המצוה הזו ראו את הצעד האחרון, אשר היה קשה להם מאד. — אני אודה במקצת לדברי הפוענים שכנגדי, כי גם הרגש הדתי היה בעצם רגש לאומי, וכשסרבו להמיר דתם היה קשה להם, לנתק הקשר שבינם ובין עצמם, בינם ובין העבר. אבל מזה אנו למדים, כי כל ענין מסרי צריך לצורה מחשית ונראית, לצורה חיובית. בדת ישראל החויק בני עמנו תמיד, מפני שהיה לה חלק מעשי, אבל בלאומיות לא החויק אפילו שלומי אמוני ישראל, יען כי הרעיון הזה — בלי צורה מחשית — נתמסמם בידם. בכל העמים קבל הרגש הלאומי צורה נראית; שעל אדמתם, שפתם, התנך הלאומי. ואולם בעם ישראל איננו אלא רעיון ורגש. הרגש צריך למעשים ולזכרון, ובאין מעשים וזכרון יחלש מתקופה לתקופה, והרעיון הלאומי? אמנם נמצא במח יחיד סנולה, אבל כמה אנשים יש בכל דור ודור, אשר חושבים הם? הלאומיות תתקיים רק ברוב עם, כאשר נוון הרגש מהתלהבות לאומית. על פי התנאים שכרתי למעלה, לא היה כזה באפשרות כל עיקר בישראל, מעת שנתפרדה החבילה, מעת שחדלו היהודים לחיות בצוותא אחת. בדבר הזה נבין גם כן את עולם ההבדל בין היהודים בארצות המזרח ובין אלו שבמערב: הראשונים חיים עוד על פי הרוב בצוותא אחת ולכן הרגש הלאומיות שבהם לא רבה כל עיקר, זה שאין כן בין היהודים אשר במערב, אשר על פי תנאי החיים אין לאומיות עברית נוהגת בהם.

אם אמנם נכיר אנו שני הדור רק בחכמו ונדוליו, הגה אין ספק, כי התכונה הטבעית שבעם, המבע הפסיכולוני שבו, נכיר רק על ידי הבחנה ישרה בכחותיו ואופי חייו הקולטוריים. היהודים בארצות המערב הם נמשכים ברב או כמעט אחרי הדת הישראלית, אפשר שיש בזה רגש לאומי, אשר הם בעצמם אינם יודעים אודותו כלום; אבל כל מעשיהם ורגשיהם הם רק על אודות הדת. בזה שאינם מרדקים במצות כל כך אין סרנא להחלטתנו, שהרי לפי דעתם אין המצות, שהם מזוללים בהן, נוהגות בומן הזה. ולעומת זה הם מרדקים מאד במצות שהחויקו בהן. גם נכון הדבר, כי במקצת חשים הם קצת נגוד להעמים שכניהם, ואפילו אם יעשו עמהם מימ על פי הרוב אין לבם נמש אחריהם, ואולם מחיים לאומיים במובן

שהרגלנו אנו בו. אינם יודעים כלום. ולפיכך לא ותרנו הם עד מה בשביל זכירתהם המדיניות. אינם חשים שום קרע בלבם. שום נגוד בין רגשותיהם ובין המציאות. הם אדוקים ביהדותם, עד כמה שהיהדות חביבה להם. נשארה איפא רק החקירה על דבר קצת חכמי ישראל אשר במערב. האנשים האלה משכילים הם ואין להם התמימות הדתית של יתר אחיהם. היהדות בתור דת אינה שמה בעיניהם כלום; בתור לאומיות אין להם חלק ונחלה בה. ולפיכך, יש אשר יעלה על לבם הרעיון: על מה אנו יושבים בתוך בני ישראל. ולפעמים יבוא לנו המסד מרובה על ידי זה. ואפילו אם לא יספידו כלום, השאלה במקומה עומדת: מה להם ולהיהדות? אם יחקרו בשאלה זו בישוב הדעת, בינם לבין עצמם, או בלי ספק תהיה תשובתם: אנו נקשרים אל היהדות על ידי רגש לאומי טבעי, אשר עוד לא נמחה כלל מלבנו. יען כי חנוכנו היה עוד בדרך היהדות וכמה זכרונות יקרים נשארו לנו מימי נעודנו. אותם הזכרונות לא יתנו לנו לעזוב את המחנה. ואולם, כשהם נשאלים על זה בפרסום ועליהם להשיב בפרסום, או הם מתרצים את הקשיא הזאת בתשובות קלושות וחלושות, כאלה אשר הזכיר מר ננצברג ומען עליהן בחינונו הנמרץ, ובאמת עלינו לדעת, כי רוב ההכמים והגדולים, אשר החזיקו ביהדותם על פי תוקף התירוצים האלה, לא העמידו בניהם אתריהם ביהדותם. ואדולף כרמיה. אשר רגיל היה בכל מדברותיו הנעלות, להניח ידו על לבו ולקרא בקול התלהבות עצומה: לב יהודי לי! אותו אדולף כרמיה בעצמו הכניס את בניו בכנסית הדת הנצרת. לפי משגנו אנו, הלא נאמר עליו, כי היה יהודי לאומי, שהרי ברת ישראל לא החזיק מימיו. ואולם לאומיותו לא עמדה לו בפרנציא, לקיים את היהדות בארץ מולדתו פרנציא. היא הדבר, אשר דברתי: אין הלאומיות הישראלית מתקיימת בין היהודים שבמערב לפי תנאי חייהם.

ב.

מעלתו היתרה של מר אשר ננצברג היא בזה, כי רגיל הוא למצות עומק הדין בכל מחקר ומחקר. יש אשר יאמרו עליו, כי קיצוני הוא בכל דבר, ואולם קיצוניותו היא השאור שבקיעת היהדות, הקיצוניים היו תמיד הפועלים בתולדת ישראל, אלו אשר הצמינו בהשקפתם המוסרית ומסרו את נפשם על איזה אידיאל מוסרי. כל מי שכיבד בטיב התפתחות ההיסטוריא ידע, כי אי אפשר לאידיאל כזה לצאת לפעולות אדם, אלא כי אחרי תסיסה עצומה יתקיים במקצת, עד כמה שיש בכח העם בכל חלקיו לקבל עליו תורת אידיאל כזה. גם תורת משה לא נתקיימה כלה בישראל, וביחוד לא נתקיים החלק המשובח שבה, והמעט שנתקיים לא נתקיים לאלתר, אלא אחרי רוב תסיסות ונסיונות מרובים. ואולם אם יאמר אדם: מה תועלת בהפרות האידיאל, בהעמדת תורת מוסר, שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה? אז נשיב: הן הן גבורותיו והן הן נוראותיו, רק בכח משפיע עצום תבוא תנועה מוסרית, תסיסה רוחנית, ואז אפשר לקבוע, ערכי מוסרי חדשים בלב העם, עד כמה שמתאימים הם עם טבע הדור. רק בקיצוניותו המרובה של מר ננצברג — ועל צד האמת אין זו קיצוניות אלא השפעה מוסרית עצומה וכבירה — הוא משפיע על

הצבור. אין ספק לי, כי חלק גדול של שאיפתו לא תתקיים ונס אי אפשר להק להתקיים, אבל די לנו בחלק קטן של התורה הזאת. ואולם אם היה ננצברנ בא בשם איוז דעות חדשות, עד כמה שיכול הצבור העברי לקבל, לא היה משמיע כלום. כחו הנדול הוא בזה, כי מעמדו הוא חזק לא על פי תנאי החיים, אלא על פי תורת מוסר הניזונית. זהו אידיאל. האידיאל ידרוש, אבך אין החיים יוצאים מדי משומם. ואולם אם נס יפחיתו החיים הרבה מן האידיאל, הנה השפעת החזק הזה תגדל מאד, כנראה, לזה כיון מר ננצברנ כמה שכתב אודות טבע הנביא ואופן השפעתו:

הנביא הוא בעל צד אחד. רעיון מוסרי ידוע ממלא כל חרדי לבו ובולע אותו כלו, עם כל חושי ורגשותיו. עד שאין ביכלתו להסיח דעתו ממנו אף רגע; אינו יכול לראות את העולם אלא דרך אספקלריא של רעיונו, וכל חפצו ועמלו הוא להגשים את האחרון בשלמותו בכל חזיונות החיים. בעד האידיאל הזה נלחם הנביא כל ימיו עד מקום שידו מנעת, הולך ומסור כחותיו בלי חמלה ובלי חשבון ושימת-לב לתנאי החיים ולדרישת ההרמוניא הכללית. הוא צופה תמיד רק במה שצריך להיות לפי ההכרה הפרטית שבלבו, לא במה שאם שר להיות לפי המצב הכללי מחוצה לו. הנביא הוא על כן כח מקורי. פעולתו עושה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית, בעוד שהוא עצמו איננו נגרר אחרי הרמוניא זו, אלא נשאר תמיד בפרטיותו, קיצוני, מצומצם, שומר משמרת צד אחד ועינו צרה בכל נמיה לצד אחרי (מאמר, כהן ונביא, על פרשת דרכים עמד רי"ח—רי"ט).

בציור הזה כוון לשאיפותיו הוא בעצמו. האידיאל שלו — הקיצוני — הוא המוסר הלאומי.

ההכרה הלאומית בישראל היא עיקר חקירתו של מר ננצברנ. לה הוא מסור בכל כחות נפשו, ברגשותיו ובשכלו, בלבו ובמחוו. במסעלו זה יש חלק שלילי וחלק חיובי. הוא דוקר ודורש בטבע מצבנו הרוחני, בערך רכושנו הלאומי, ומראה את המגזעות והחסרונות שבחינו הלאומיים — ובימים האחרונים בא גם ליד מסקנא חיובית, שהיא לפי דעתו המוסר הלאומי. המסקנא הזאת היא תולדה הכרחית של מחקריו. גם אם ידמה לנו בהשקפה ראשונה, כי יש סתירה בין תוצאות מחקריו הראשונים ובין המסקנא הזאת (אשר מהותה ותכנה נבאר להלן), אחד המאמרים החשובים של ננצברנ (ועל צד האמת נמצא בו יסוד כל הניזונו הלאומיים) הוא מאמרו: תורה שבלבי (עפדיר קי"א-קי"ב). הוא אומר שם, כי אסוננו הוא מה שאין אנו עם ספרותי, כי אם — עם הספרי, ורצונו בזה, שלא התפתח עם ישראל להיות עם ספרותי, שחיו והיו ספרותו, הדורות והספרים, הולכים ומתפתחים יחד, הספרות לפי צרכי הדור, והדור לפי רוח הספרות, אלא היה ברבות הימים עם הספרי, כלומר, עבד הספרי, עם שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה כלה לתוך דברים שבכתב, כל חזיון טבעי או מוסרי המסוגל לעורר איוז תנועה בלב מזכרח להביא אתו הסכמה שבכתב על שהרשות נתונה לו לעשות זאת, ונס אז אין ההתעוררות עוד פשוטה וטבעית, כי אם לפי תכנית מיוחדת, מלאכותית, הקבועה ומגבלת מראשי. מר ננצברנ הולך וחושב דרך התפתחות עם ישראל במשך ימי קיומו, איך היתה תורה שבעים בתחלה באמת תורה שבלבי, ולבסוף נתאבנה והיתה גם היא תורה שבכתב.

ולב האומה נתמלא כלו רק הכרה אחת ברורה וחזקה: הכרת אפסותו המחלמת והשתעבדותו הנצחית אל הכתב.

מר ננצברנ חולק על קצת הסופרים שברוך העבר, אשר בשעה שנלחמו על ההשכלה הכריזו על הרבנים המוחים, כי רק מאכזריות ואכזריות הלב הם מקסדיים על קוץ וקוץ של המנהגים הדתיים לקיימם. לפי דעתו אין זה רוע לב מצד הרבנים. אלא מצב התאבנות של האומה. ננוברנ מביא את הספור הגדוע של ילינ: קצו של יודי, אשר בעיקרו הוא סובב על נפשו. התחרות של רב ופסי: דרך שלום לא ידע, חמלה לו זרה, ידע רק חרוב והחרם, המרף ואסורי. לפי דעתו של מר ננצברנ מעה הפייטן ילינ בתכונת נפש הרב המוסל את הנט, משום שנכתב שם המגרש הללי חסר יוד, ועל פי דעת רב ופסי הוא מלא תצריך לכתוב הלל. לא האכזריות הביאה את הרב למסול את הנט, אלא השתעבדותו אל הכתב, ויותר נכון לפי דעתו הציור של זנוויל, אשר צייר לנו רב אורתודוכסי שנתקדשה בתו על פי שחוק בני הנעורים, דרך חוכא בעלמא, וקבלה אחר כן נט פיסורין מן המקדש, ולכסוף ארע מעשה, כי נקשרה נפשה לאהוב איש סלוני וכהן הוא, אבל ממעם הדת ספת האי עזובתא, כי היך תנשא, מגורשת? לכהן? מאד כאב לב אביה בצרת העלובה, כי על ידי מעשה שחוק כזה יהרם אשרה, האם תחשבו, כי לא הייתי נותן נפשי בעד אשרה של חנה? אבל הקביה המיל את המשא הזה, ואני איני יכול אלא לשאתה עמה יחדי.

על המשפט הזה יש לנו רק להעיר, כי באמת ספורו של ילינ נוסד על מעשה שהיה (לא היה שם המגרש הללי אלא, הירשי ובנט כתבו, הערשי והרב ססל את הנט), בעוד כי ספורו של זנוויל איננו אלא חזון לב ומקומו לא באחת הערים הנשכחות מני רגל ברזיא, אלא בלונדון, היסוד הפסיכולוגי של מעשה רב ופסי נמצא באמת במצב אומתנו, שמרחה נשמתה מתוך לכה ונכנסה כלה לתוך דברים שבכתב. בעם שלם בנופו ובנפשו, אי אפשר כי יהרם אשר אשרה, יקן נתחלף בנפשה שם, הירשי בשם הערשי וכדומה, אמנם מרדקים גם בערכאות שלהם בכתובות שמות דברים שנוגעים ליחזי משפחה, ובודאי מקסיד נטריוס של המשלה בכתב יחוס בכנוי שמות, אם נכתב שם הבעל Schultze או Schultz וואלם אם נמלה מעות בכתב ע"ס מקרה, הנה יש לו תקנה, היינו, כי חוקרים דורשים, אם היה הבעל בשעת כתיבה ואם אין בזה רמאות וזיוף, אלא מעות בעלמא, ואז מתקנים המעות — מבין מאליו ע"ס הסכם המשלה והדיינים הספקדים על כך, כי אם אתה מדיף בנקל שמות בכתבי יחס, הרי אתה מחריב עולמות, איך שהיה, העיקר הוא נף המעשה ואינם רואים בכתובת השם כעין סימבול דתי, לא כן אצלנו, עם הספרי, הנט כורת, לא בהיותו כתב העודה, לדעת על ידו חסין הבעל ונמר דעתו, לגרש את אשתו, מה שהיה באמת על פי מצות התורה, אלא כאלו נמצא בו איזה כח נעלם, לכמל הקידושין ולכרות בינו ובינה, ולסיכך, אם לא נכתב הנט, כהלכתו איננו כורת והיא חסמא בעלמא, אפילו אם יבואו מאה עדים כשרים ויעידו, כי בפניהם אמר הבעל לגרש את אשתו, והם מכירים באותו הירש, כי הוא הוא שנכתב בנט בשם הערש, אין משניחים בהם והנט הוא ססול. — זהו בנוע לסבה העיקרית בדבר; אבל בנוע לתכונת הרב המוסל גם ע"ש שנתחלף הערש בהירש, על פי הרוב נאמן ציורו של

לינו. כי הרב הוא אביר הלב חסמן בהתגלותו כזה. להפריך ולאסור. ומעשים בכל יום. כי הרבנים במולדנאי המספרים זה את זה בהלכה נוהגים לסטול הנמץ שיצאו מדי חבריהם. כדי להדעיש עליו את העולם. ואינם מרנישים. כי בשעה שדנים הם על קצו של יודי. הם דנים דיני נפשות ממש. ואולם אין זה יוצא מגדר האפשרות. כי לפעמים הרב איש רך הלבב ובאמת לבו מר עליו לסטול גם משום קצו של יודי. ועליו לזכור גם כן. כי משלו של זננויל איננו בנש שנפסל. אלא במגורשת לכהן. והמגורשת היא בת הרב. כזה לא היה מקום להראות רוב בקיאות הרב חריפותו. ולכן אפשר. כי באמת הלב חסם מען רב שמואל: .הקביה המיל עליה את המשא הזה. ואני איני יכול אלא לשאתו עמה יודי.

בעם שלם ובריא בנוסו וברוחו אין מקום למאורעות כאלה. עמים דתיים ישנם הרבה בעולם. אבל אין עם ולשון. אשר הדת תהיה עליו עול כבד כל כך בכל צעד וצעד כמו עם ישראל. ידע אני כי נמצאים חקרנים. אשר מראים לנו בעובדות כאלה מין מסר דתי ושלמות עצומה. להתוכח עם אנשים כאלה אין מן הראוי. אבל נראה אח הצעת ננצברג. איך נרפא את הלב תחלה. כדי שיהיה בו כח מניע. היינו חפץ עז ונמרץ לשנוי עצום בחייו ובכל מעשיו. איך יולד בעמנו זרם של חיים חדש לחקן הלבבות. אשר יובא גם הוא אל לב הבנים באמצעות החנוך והמסרות. להיות שם לאחדים עם זרם החיים הכלליים היוצא מתוך ההשכלה ולמנוע ככה את האחרון מלשפוף ולמחות את הצורה העברית.

זרם של חיים כזה מוצא מר ננצברג ברעיון. חבת ציון. לפי מושנו הוא. חבת ציון זאת אינה לא חלק מן היהדות ולא הוספה עליה. כי אם היהדות עצמה בשלמותה. רק בשנוי המרכז. היא אינה מוציאה מגבולה את הכתב ואף לא באה להוסיף עליו או לנרוע ממנו בדרך מלאכותית; כי אם זאת כל מנתה. שיהיה המרכז לכל — שאיפה חיה בלב לאחדות האומה. לתחיתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה. על יסודות אנושיים כלליים.

אין ספק. כי תחית האומה. אשר אליה הקדיש מר ננצברג את כחו. תלויה רק על ידי זה. בחבת ציון. יען שלפי דעתו צריכים אנו למרכז רוחני שיהיה דוקא בציון. שיבת ציון איננה על פי המובן הרגיל. היינו להושיב מספר קולוניסטים על אדמת ישראל. אלא כי נשוב אנו בעצמנו ברוחנו לציון. כי נשוב לחיות חיים לאומיים. כמו שהיו לנו מרם נחרבה האומה והלכה בגולה. דים לאומיים. אשר יספיק לנו להתפתחות טבעית (או חפשית) על יסודות אנושיים כלליים. היינו. בעת שנהיה יהודים לאומיים לא נחדל אף רגע אחד מלדחות בני אדם. שלא תהיה אפשרות בנינו כי יסטל גם עיי שנוי שם מהערש להירש ולהפך. אחת היא. אם יסטול הרב את הנש מתוך אבירות הלב או מתוך שנשעתבד אל הכתב. מאורע כזה אפשר רק בעם שאיננו חי בעולם המציאות. כי אם בעולם הדמיון — הדת הדמיונית.

דבר זה הוא אידיאל יקר מאד. אשר חושש אני. כי לא יתקיים לעולם. כמרומה לי. כי לא נמצא בישראל אף מאה אנשים. אשר יכוננו את לבם להביא זרם של חיים לתקן הלבבות. באוסן כי אותו הזרם יכנס אל לב הבנים. להיות שם לאחדים עם זרם החיים הכלליים היוצא מתוך ההשכלה. ולמנוע ככה את האחרון מלשפוף ולמחות את הצורה העברית. על הדת הישראלית בצורתה הנוכחית מוכרחים אנו

לומר: היא תהיה כמו שהיא, או לא תהיה כלל. המאור שכתורתי ככה כבר ואנו אין לנו אלא מנהגים דתיים, מעשים בלי מחשבה, נוף בלי נשמה. היהדות בזמן הזה היא כעין פ'י' ש' ונרע מזה, כי בתרחיקנו את הסימיוש לא ישאר בידנו כלום. אי אפשר לנו לשבור את התבית ולשמר את יינה, כי בינתיים נתרוקנה התבית מין, ואם אנו שזכרים את התבית אנו רואים את עמידתנו הרוחנית דלים וריקים.

תיכף לאחר שפרסם ננצברג את מאמרו הזה נודמן לו להתוכח עם אחד הרבנים המבלנים והמתונים, אשר אמנם לפי השקפתו הדתית צדק מאד בחלקו על ננצברג. הוא מען: התינה ליליג שקמרני על הרב שפסל את נמה של בת שוע, כי הלופי שמות בין הלל והילל שנויים במחלוקת והיה לו לרב ופסי להקל משום תקנת ענינות. ואולם בדבר נרושה לכהן—ראוריתא היא! ומעולם לא שמענו שפסק שום אדם על זה. — אז הוכרח מר ננצברג בעצמו להביא אתו הסכמה שבכתב על שהרשות נתונה לו לעשות זאת. מר ננצברג לא מען, כי איסור נרושה לכהן הוא מנהג דתי כשאר המנהגים הדתיים; בזמנו היה לו יסוד, כי אז לא נרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה ערות דבר, והכהן היה צריך להקדש על פני אחיו, ולכן נהגו הכהנים סלסול בעצמם, לבלי לקחת אשה נרושה, בימינו אלה אין נירושוין ננאי כל כך לאשה, והכהן הוא אדם בעלמא, שאין לו שום קדושה ושירת הכבוד בעמנו, וממזד תיח קדם לכהן עיה, ולא רק איסור נרושה לכהן, אלא גם איסור זקוקה ליבם לשוק אין לו מעמד לפי תנאי החיים, וכאשר נשתנו כמה מנהגים דתיים או כי עברו ובטלו מן העולם, כך אפשר כי יבטלו גם האיפורים האלה, והדבר הזה, כי כתובים הם בתורה, לא יפחידנו כל כך, ואין איסור כתוב בתורה חמור מאיסור כתוב בספר. חיי אדם, אם אין לו מעם בימינו, — דברים כאלה לא השמע מר ננצברג, אלא נכנס בוכח עם סלוני הרב, להוכיח לו, כי גם חכמי ישראל בזמן הקודם עקרו לפעמים דבר מן התורה, כאשר נעשה שני ברוח העם ואיזה מנהג דתי הפסיד את מעמו. עוד הפעם אסמכתא מן הכתב! שהרי מה לי אסמכתא מן תורה שבכתב או אסמכתא ממנהג חכמים או מנהג העם בימים שעברו?

דעת ננצברג היא: שאין צורך כלל במתקנים ותקונידיה ולא להוריד חלילה את התלמוד מקדושתו, בשביל שברבות הימים ישתנו הלכות שונות הקבועות ומפורשות עתה בלי שום ספק, די לה להברת הלב הכללית שתתפתה במסתרים, על ידי שנוי לטוב בחיינו האנושיים והלאומיים, עד שתשוב ותתרום למעלה האבמוריסט מוסרי חפשי. — וממילא ישתנה לפיה, לאט לאט ובאופן בלתי מרוגש, כל מה שאינה מתאים לה, מבלי שיקמן עם זה האבמוריסט של הכתב אף כמלא השערה. ואולם רואים אנו בארצות המערב, כי נעשו, שנויים לטוב בחיים האנושיים של אחינו, ומה היה הדבר ביניהם? לרוב המשכילים חדלה, האבמוריסט של הכתב לא רק כמלא השערה, אלא כל עיקר, ואין שום סלא בדבר, אלא מנהג הוא בטבע התפתחות הענינים, וההמון גדול מחזיק ביהדות שהיא כמין עז ולא יותר, את זה נראה באנגליא ובגרמניא, בין אחינו, אשר כלם התאימו את חייהם האנושיים עם צדק הזמן והגיעו לסדרנה קולטורית שאין למעלה הימנה, בגרמניא נמצא פרוטסטנטים וחוקרים, מלומדים חשובים, המרעישים עולמות על בטול יקום

מורקן, או המסרים נמשם על העמדת העונב בבית הכנסת. וכי זו היא היהדות הרוחנית, משאת נפש יחיד סגולה בעמנו, אשר שאר רוח להם?

אין לנו להוריד קדושת הדת בעיני אחינו המאמינים, אבל בהכרח אנו רואים, כי היהדות האורתודוקסית היא צורת לתקת התחיה הלאומית משתי סבות: א) יש אשר הרבנים הקנאים צוררים בכיורו את הרעיון הלאומי, ואין ספק, כי מהשקפתם צדק הם, אלא שאיני מודה כלל בהשקפתם; ב) בכל מקום שהם נכנסים עם הציוניים לאסיפה ומתכנסים עמם אנו רואים השתדלותם, לתת להתנועה הלאומית צורה דתית, ולא זו בלבד, אלא כי ראשי ההגנה הציונית, בראותם, כי רב העם את אשר עם הרבנים מאשר אתם, הם נכנעים לפניהם במקצת ולמדו את לשונם לדבר חנופה, מרסים את עצמם או את אחרים, וכבר חברה צביעות דתית אל התנועה הלאומית. אפשר, כי נהוץ הדבר ממעטים דמלומדים שונים, ואולם מאחרי שאין אני פרנס ומנהיג בחברה הציונית, הרשות לי לחוות דעתי בלי כנוי שם ובלי הערמה, אלא דברים כדתיים: הגאולה הלאומית אינה צריכה לרוב עם, אלא לתוכן פנימי, לכה רוחני עז ונמרץ, אין אנו צריכים להמון גדול, אשר נמשך אותו אחרינו בכח פתויים ורצויים, אלא אדרבא, רק להאמת יש כח מצרף ומספה, וממנו איני מתר אף כמלא השערה, ובנוגע לגאולה המדינית, הנה מלבד שהיא מומלת עוד בספק ספקא, למרות הרעש העצום, איני בוש להגיד, כי בתוך חירות כזאת, אשר הם אומרים להביא לנו, אני מצא עבדות נראה, קשה מזו שאני חי בה כעת, איני חפץ להגאלי, כדי להכנף אל תחת רשות מנהיגים דתיים, שאין אני מודה כלל באבסורדיטם שלהם, ותורתם הדתית זרה לרוחי, וכוה איני מכריז עלי, כי מתנגד אני להדת הישראלית, אלא אדרבה, הנני בעל דת במדה מרובה, ודתי היא דת משה וישראל; אבל איני מודה, כי המנהיגים הדתיים שכפו עלינו בתקופות האחרונות הם דת משה וישראל, אלא הם מין עזי הרהוקה מהיהדות האמתית, איני מדבר בנגות התלמוד, ואיני מוריד אותו מקדושתו, אבל התלמוד לא היה לי קדוש מיום שעמדתי על דעתי, אלא נחשב בעיני בתור ספרות חשובה המבארת לי כמה חיוניות בתולדות ישראל; הוא אוצר של רשימות היסטוריות וקולפוריות ככתבי הקדש וככל ספרות ישראל בכל דור ודור. גם בכתבי הביבליאה יש הברל עצום בין ספר לספר במעלתו הרוחנית והמסרית, והברל כזה אני מצא גם בספרות התלמודית, בודאי חשובים לי לפעמים דברי רשי—עם היוזו אחרון—או אפילו דברי בעל השל"ה מדברי משנה סמורשת: אין פולין לאור הגר.

באה העת להתם את הצביעות הדתית התולכת ומשתרשת מחדש בעולמנו, וצביעות זו היא קשה משל הקדומה, כי הקדמונים היו מודים למחצה או לשליש ולרביע ובמדה ידועה היו תמימים עם הדת הרגילה, בעוד כי בדרונה החלו אתאיסטים לדרוש בשם הקדושה הדתית.

השאלה על דבר יתום הדת להלאומיות נתעצמה ביותר, משעה שקמו הציוניים המעריבים, אשר על פי הרוב כחשו באמתת הדת הישראלית והאמינו רק בלאומיות יהודית, הניזנם צדק אמנם: נרמני או לאומי לא יחדל מלהיות נרמני או לאומי, אפילו אם אינו בעל דת כלל, אף היהודי איננו חדל מלהיות יהודי במשוע הלאומי, אף אם חדל להאמין בדת ישראל ולקיים כל מצויה, גם נתעוררה שאלת, נשואי

התעורבות ב ישראל; אם סלוני הציוני חדל מלהיות יהודי ומכשיר ציוני, אם נשא אשה נכריה, היינו בת עם אחר, גם על השאלה הזאת ענו רבים מהציונים המערביים בשלילה: אין הצרפתי או האיטלקי חדל להיות צרפתי או איטלקי, אם נשא אשה מעם אחר. התשובה הזאת לא הניחה דעת הציונים המזרחיים וגם לא דעת המערביים המתונים.

נראה איפוא הזת דעתו של מי ננצברנ בשאלה העיקרית והחשובה הזאת. והתקירה הזאת היא רבת התוצאות, שהרי לרגליה העמיד ננצברנ את חזונו בדבר המוסר הלאומי, שהוא ענין חיובי בהשקפתו.

עיקר דעתו של ננצברנ בזה, כי הלאומיות או היהדות—איך שנכנה לה— אינה מחיימת בעבודה של ארעי, בהתלהבות לשעה, בשיחה נאה באחת הכנסיות, בזמר ושירה אלא צריכה היא לקביעות, להשפעה מתמדת בחיים. המשוכל אפשר לו שיקבע את הלאומיות בלבו על ידי פעולה רוחנית: הספרות, השפה העברית, ההיסטוריא הישראלית וכדומה, ואולם בשביל כל פנות העם אין די מזון לספקם הלאומי, העם צריך הוא לסימנים יותר מחשים, להשפעה יותר מתמדת, כדי שיתקיים הרגש הלאומי שבו. הלאומי המשוש, מרגיש צורך לחבר את לאומיותו עם הודים המעשיים, לדעת בעצמו, שיש לו בחייו חובות מיוחדות אשר עליו למלאותן באמונה. האיש אשר לב לו להתמכר לאיזה אידיאל רוחני, הוא דורש מן האידיאל שלו, שיהיה מוכשר לחדוד אל עסקיו לבו ולהתקשר שם עם כל רגשותיו ונפשותיו. באופן שירגיש האדם את מציאותו בכל עת, בקביעות ולא באקראי (חשלה כרך ה' עמוד 8).— המשפט הזה יצדק בכל פרטיו ועליו יסדתי תמיד את מענותי נגד הציונים המערביים, אשר כאורחים באו אל כנסית ישראל פתאום בין לילה, אשר בשכבר הימים התנכרו לעמנו ולא ידעו אודותה עד מה, ועכשיו באים הם להשתרר עלינו, היינו לכפות עלינו את הנהגתם הרוחנית והלאומית, הגאולה שהם אומרים להביא לעולם היא רחוקה רחוקה מאד, ואולם הם מכבים את נר ישראל, שהיה הולך והולך זה כמה אלפים שנה, אי אפשר להעמיד, עתיד בלי הכרת ההה והעבר, והבר שאין צריך לומר, כי אי אפשר לכוון עתידות אומה בהכחידנו את העבר שלה, ואולם עלינו להוסיף על דברי ננצברנ, כי אמורים הם רק כלפי עם ישראל ולא כלפי אומה עומדת על תלה, רק אנהנו היהודים, אשר חיינו הלאומיים אינם כתקנם, אשר אדרכא כח מגיע מחוץ מושך אותנו לכלות את הלאומיות הישראלית וכל תנאי חיינו הם מנגרים לה ופועלים נגדה, לנו נחוץ כח משפיע עצום לבטל את הכח שכנגדו, ואותו הכח הראשון צריך שיהיה מתמיד בהשפעתו, כי תיכף בספקו ישפיע הכח שכנגדו לבטל השפעתו וסעולתו; בעוד כי בנוגע למבע שאר העמים נותין על צד האמת כח מחליש את הרגש הלאומי, שמא יצא מגדר האהבה הלאומית המתרת והמועלה ויכנס בגדר הקנאה הגלהבה האסורה והמספרת, צריכים אנו לכח מעורר ומגביר את הרגש הלאומי, היינו אם יגביר את הרגש הלאומי האמתי ולא את ההתסארות הלאומית וההתלהבות המחיימת, אשר למורת רוחנו אנו רואים אותה בסחנה ישראל בכל יום ויום.

מי ננצברנ מבקש אותי הכח המשפיע, אם להגביר את הרגש הלאומי, או לשמור עליו לכל הפחות עד כמה שנשאר לנו באורך הגלות, הוא בא לידי מסקנא, כי הדין בחיותה אומית תרבה קנינים רוחניים מחייבת היא את כל הלאומיים להחזיק

בה. בדת צפונים עיקרים רבים וחשובים של המוסר הלאומי. על יחוסם השלילי אל הדת הלאומית יכולים הלאומיים לסמור עצמם מן הרצף במענה צדקת. שאין האמונה תלוי ברצון ואין עושים אותה בסיס לחיי-עם. אבל משבאנו לדי הכרה, כי בלבוש הדת מסתתר גם הענף היותר נכבד של החיים הלאומיים — המוסר הלאומי. הגובע מרחק העם ומחיו החיסוריים—האין לנו צדקה לדרוש מכל אלה. שהלאומיות היא להם יותר מפרזא נאה בלבד, כי ישימו לבם לדעת את אשר המוסר הלאומי דורש מהם ויחשבו להם לחובה לעשותו לקו המדה בכל הליכות חייהם? (שם עמוד 6).

מחזיבי הלאומיות, לפי דעת ננצברנ, הוא למד הלשון העברית והשמוש בה. אע"פ שאין בידנו להראות, איזו הן הסגולות האלה (הלאומיות) בלשון, ברוד לנו בכל זאת, שהשמוש בלשון הלאומית מקרבת את הלבבות אל הרוח הלאומי. ואם הלשון הן, המוסר על אחת כמה וכמה. המוסר הוא היחס הישר בין הרוח הפנימי ובין החיים החיצוניים, ואם הורגל אדם בכך, להתחייב אל כל עניני החיים בהסכם עם המוסר הלאומי, אף אם עושה כן מתחלה רק באופן מלאכותי. כמצות אנשים מלמדה, סופו להרגיש בלבבו את המעין החי, שממנו גובע המוסר הלאומי, ואז יודה לו המוסר הזה כדבר סבעי. היוצא מאליו מתוך פנימיות נפשית (שם). ננצברנ מסתייע מחוץ אחד בהדרמה, הנישו החדשי של תיודור הירצל, אשר אין ספק, כי אף שנמצאים בו איזו פרטים מכוונים אל המציאות ואל האמת, הנה בכלל אינו אלא ספוס מזויף של החיים. דיר שמואל (בחזיונו של הירצל) יוצא ליהרג בשביל שחרף אדם מן השוק אותו, והוא חושב, כי דוקא בהיותו יהודי חייב לבלי למתול על עלבונו. וכן הדיר כהן בחזיונו של נודרו, דבר זה מראה, כי לפי השקפת הירצל ונודרו אין היהודי מתרחק מן העברה הזאת (מלחמת הבינים), אפילו שהמוסר הלאומי אוסר עלינו דבר כזה *).

ואולם מאורע זה, שיצא אדם מישראל למלחמה על דבר שחרפו אויביו, הוא חזון בלתי נסרץ ואין למדן ממנו. יותר שכיח המאורע, כי יקח לו איש יהודי אשה מבנות העמים. מר ננצברנ שואל: אם במצב המזור והסרוד שאנו נמצאים בו עתה לא יגרמו הנשואים האלה סכנה לקיום הלאום? ואם יגרמו, האין חובה מסרית על הלאומי להגן קודם כל על קיום עמו ולהביא קרבן בשביל זה גם את אשרו הפרטי? (שם עמוד 8). ואמנם גם הדבר הזה איננו שכיח כל כך, הנה כודאי היא שאלה חשובה. אבל חושב אני, כי בניסיון כזה לא יעמוד אף ציוני אחד, אם לא יהיה גם בעל דת כמדה מרובה, ואפשר כי אם נעמיד אותו על הברירה ונמסר עליו: אם ציוניות בלי נשואין כאלה, או נשואין בלי ציוניות, יניח את הציוניות בשביל אהבתו להאשה, אשר נתן עיניו בה. על פי זה נחזור אל הנקודה אשר סמנה יצאנו, היינו, כי צריכים אנו לחנוך הדתי, כדי שתתקיים בנו הלאומיות, והשאלה במקומה עומדת.

* אינו נכנס להמליץ על חזיונו של תיודור הירצל, אבל חושב אני, כי טעה מר ננצברנ בזה. תיודור הירצל איננו משמיע מוסר לרואים את הדרמה, אלא עורך העברא כהיותה. אפשר שטעה ד"ר שמואל ביצאו ליהרג, אבל הטענה הזאת מצויה ואינה תלויה באיזו שיטה למודית, אלא בתנאים הסובבים את הציוני שבמערב.

האם אפשר ליהידי משכיל במערב אירוסא, לקיים את כל התורה הזאת? היכן הוא הנבול בין עיקרי התורה שנודעה כלנו בהם ובין המנהגים הדתיים, אשר חסדים האורתודוכסים להעמיס עלינו? על פי זה נבוא לידי מסקנא, כי אי אפשר לקבוע שעודין בדבר ועוד לא נתברר לנו במה יתקיים המוסר הלאומי — אשר אמנם נדה בתועלתו וביקרתו— ואיך נתרגל בו כחפץ מר ננצברנא, ואמנם גם מר ננצברנא מודה בדבר, כי עדיין לא נתבררה השאלה הזאת די צרכה, לדעת ידיעה אמיתית ופרטית, מה המוסר הלאומי דורש מאתנו, למען נחיה בו בפועל ונעשהו לאבן בוחן, להבדיל על ידו בין הלאומיים באמת ובתמים ובין אלו שאינם אלא נאה דורשים.

הגני מודה על האמת, כי גם אני לא מצאתי תשובה ברורה ומספקת להשאלה העמוקה הזאת, עם מה שהעמקתי בה והונעתי את שכלי לבוא אל תכליתה. מודה אני באמתת המוסר הלאומי, אמילו כי לפי דעתי איננו תורה שנכסה אנו אותה על הצבור, אלא להפך, התורה הזאת תתקם ברוח העם ברכות הימים על פי התפתחות חייו הרחניים, ואם יהיה לנו רוח לאומי שלם או יברא גם מוסר לאומי מספיק, ואולם מה יהיה משפמו, הנה באמת עלינו לדעת, כי היים אנו בתקופת המעברה: אנו עוברים מתקופה לתקופה בחיינו הקולפוריים והדתיים. אי אפשר לנו לדעת מראש, איזו צורה תקבל היהדות, כאשר לא ידעו זאת חכמי ישראל בזמן חרבן בית שני, בזמן ראשית המזרח הגדול בלי מרכז דתי לישראל, תורת המוסר אינה שימה שניסד אותה על ארני ההגיון והבחינה ונשים אותה לפני העם, אלא התפתחות קולפורית תברא לנו כמה משנים מוסריים ואותם נקבין אנו לשימה מסוימת, לתורה שלמה, אינה אפרירי, אלא אפוס פירירי.

במקום אחר (בספרי, דעת אלהים עמוד 603—599) רמתי על זה, כי שיטת המוסר הלאומי שיתבע ננצברנא מקפת חורה שלמה של הדת הישראלית בצורה חדשה לנמרי; אנו מצאים יסוד לקיום היהדות בזמן הזה, אלא שהשימה הזאת צריכה עוד לפועלים רבים שידרשו בה, ועל כלם עלינו לחכות לפעולת ההיסטוריא, לדעת איך תתפתח היהדות בצורה חדשה, אחרי שנמסלה צורתה הנושנת. אחד הצעירים הנלג על הדברים האלה באמרו: ובכן היה אתר-העם לפלוסופ דתי, ואולם איני מצא בלנלוג זה אלא עניות הדעת מצד המלנלג, דח ופלוסופיא דתית אינן מקיפות רק אותם המושנים הדתיים העוברים כעת מפה לפה וידי הכל משמשמות בהם, העמדת שימה מוסרית על יסוד מושנים הגיונים, זהו פלוסופיא דתית במובנה הרחב. מאד צדקו דברי ננצברנא בעצמו באמרו: עצם המושג של מוסר לאומי לא בנקל יובן על בוריו לפי שאינו רגיל בענינים כאלה, ועוד קשה מזה יהיה לרבים להביר כל גדל ערכו המעשי של המושג הזה בהיותו לאבן סנה לבנינו הלאומי.

ג

ספרו של ננצברנא—קובץ מאמריו בשם: על פרשת דרכים—עשה עלי רושם טובה, וזה היה על פי סבה מן הנוצין, כאשר יצא במאמרו הראשון (במע המליץ): לא זה הדרך! קראתי עוד את מהי'ע הזה, וכן אפשר שקראתי עוד מאמרו השני של ננצברנא, אחרי כן חדלתי מלקרא את המליץ, ובישבי או בארץ תלאובות, הרחק

מסקים הספרות העברית. ידעתי רק מעט מכל הגעשה בספרותנו העתית. אשר אמנם לא עמדה אז במדרגה השווה מאד. מאמרי ננצברנ קראתי אחר כן למקוטעין באיזו מאססיס. אבל בהכרח לא יפעלו כל כך באופן כזה על הקורא. ראיתי בהם דברי טעם והגיון, אבל מסקידה לסקידה נמזה הרושם הקודם. ובאופן כזה לא נקבצו הרשמים לפעולה והשפעה כוללת. בקיץ שנת התרניו באו לידי כל מאמרי אשר ננצברנ בבת אחת בקובץ הנזכר. וזורני, כי קראתי אותם כלם בפעם אחת. כמעט. בנשימה אחת, והרושם המרובה שעשו עלי התעצם ברעיון אחד. אשר עלה אז על לבי: מתוך שננצברנ הוא אחד הבונים בתולדת ישראל, מתוך שהוא עסקן בהתפתחות עמנו. אי אפשר לו לכתוב תולדת ישראל. היינו, כי תחסר לו ההסתכלות ההיסטורית והבחינה האמתית בדיית המאורעות. הוא מניש בלבנו, ואפילו מחשבותיו נעשות לו לנשיות. אי אפשר לו להפריד את המאורעות מעצמו ובשרו. לסק עצמו מהם ולהשוב אודותם. אלא הוא חי בהם. הוא מניש את דפיקות הזמן, ומה שהוא נתן לנו להבין את המאורעות האלה הוא נתן לנו להבין את עצמו. אדם כזה אפשר הוא פועל בהיסטוריא. אבל לא כותב בהיסטוריא. ההיסטוריא צריך לשחרר עצמו מהשפעת המאורעות. להתרוסם עליהם. לבלתי להרגיש בהם. אלא להבין אותם. כל מה שיצלח בידו, להביט על המאורעות כעל ענינים העומדים מתוך למציאותו, יצלח בידו יותר להבין אותם ואופן השתלשלותם.

אבל מי ננצברנ לא יצלח להיות היסטוריא, או אפילו להשיג את ההתפתחות ההיסטורית של עמנו על אמתתה. השקפתו היא צרה ומקומת מכל צד; איננו צופה ומביט במאורעות על פי קשורם וסדרם הפנימי ואיננו מסתכל בהם כדי להבינם, הוא חפץ להסתייע בהם לצורך הנחותיו שהעמיד מקדם. גם בתביעותיו הלאומיות איננו בא בכח שאיפות החיים, ובכל אופן בכח הבנתם. אלא הוא יצר לו ברוחו איזה אידיאל מסודר-לאומי. ועכשיו הוא עמל ומורח לבקש לאידיאל זה סמוכים מן ההיסטוריא ומן החיים — כפי שהבינם הוא.

עלינו לזכור באיזה זמן יצא מר ננצברנ וקמת המופרים בידו. בעת ההיא עברה תנועת ישוב ארץ ישראל (כמו שקראו אז לתרעיון הציוני) את זמן גדולה תצמיחתה וכבר נראו סימני תולשה ולאות בעם. ההתלהבות הראשונה עברה ובמלה; רוב הכותבים היו סמטמנים, כותבי מאמרים, והראיה, כי דבריהם לא נשמרו ולא עשו שום פעולה. הדבר בעצמו בא בין המצרים, במשעול צר מוקף נדה. באופן שקשה היה לצאת ממנו. הקולוניות שנחישבו כבר במלשתינא לא שגשגו על פי סבות שונות, ואיך שיהיה ענין החישובות הקולוניות העומדות ברשות, מסקידים, יחוס האכרים אל המסקידים, מירדתם בהרשות של ההגנה, אופן חות דעת הקהל על המאורעות האלה—כל אלה נרמו הרבה לקרירת הלכות, ובכלל חקף כבר הדאוש את רוב הלאומיים, אשר בראשית שנת השמונים למאה הייט נתעדרו להמציא צורה נראית לתרעיון הלאומי בישראל.

ישוב ארץ ישראל או חבת ציון היה באחרונה ככל עניני היהדות ענין של קבצנותי ושל נדבות. ברוסיא נוסד ועד מאושר ומקיים מאת הרשות לתמיכת הקולוניות. בבתי הכנסת העמידו בעדיכ קערות לקביצת כסף בשביל הקולוניות או האכרים

בפלשתינא. אין כונתי לפנוע בכבוד המתעסקים במצוה זו, בכבוד פעולה לאומית, אשר חלילה לי להקמינה או לנרוע ערכה. אבל הלב הרגש דרש תפקידו. בקש ענין רחני להחיות רוח נכאים. בכל פעולה צבורית טוב שיהיו עסקנים בפועל, אשר יתנו את לבם להנשים את הרעיון ולהתציאותו לפעולה אדם. אמילו אם יצלה זה בידם רק למצוה או לשליש ולרביע. אבל כשם שאיני מקפח שכר העסקנים והפועלים יודע אני, כי בלי סזון רחני ירשו באחרונה גם הדיים העוסקות. אין די במזון לנזק, גם הגשמה תבקש סמוקה.

רעיון. חבת ציון בקש את צורתו הרוחנית, תמצית מוסרית, צורה לאומית. בימים ההם נתעורר מר ננצברג וכתב את מאמרו הראשון: "לא זה הדרך" (באדר שני שנת תרמ"ט). הוא ראה והכיר, כי הרעיון הלאומי הוקץ עוד באביב ילדותו, קרמת שלף יבש. הסבה היא בסבע הדבר, כי אמרנו להיות לעם ולקום לתחיה, בשעה שהלב ישן ואיננו מתרנש מכל הנעשה. מרם שנעמוק בענינים לאומיים, צריכים היינו להקדיש ראשית פעולתנו לתחית הלבבות, להגדיל את האהבה לחיי הכלל, להאדיר את התשוקה להצלחתו, עד שיתעורר הרצון, והפועלים יעשו באמונה. העבודה הזאת היא קשה ומרובה, ולא בפעם אחת תעשה. גם אין ספק, כי אם היינו מתחילים כן לא היינו עושים כלום בארץ ישראל. אבל תחת זה היינו משתדלים ביתר עז לעשות עושים בישראל, להרחיב מעט מעט ממטלת הרעיון בקרב העם, עד שיקומו לו פועלים אמתיים, שיהיו מוכשרים מכל הצדדים לעסוק בהוצאתו לפעולה. ננצברג הוכיח, כי הקלקול הוא כזה, כי היתה חבת ציון לענין של חמיכת הענינים לדבר שבצדקה. באופן כזה לא יעור עם לתחיה. לא זה הדרך! לב העם הוא היסוד, אשר עליו תבנה הארץ, העם קרוע ופרוע... אין תקוה לחבת ציון להתפתח כראוי. לא מן הנדבנים המקשקשים בפרוטותיהם ולא מן הדברנים והכתבנים המצלצלים בפרוטותיהם ואף לא מן העסקנים המבקשים לנמשש מרעה טוב וחושבים למצאו בארץ ישראל; כי כל אלה ביחד אינם אלא חומר לבנין, עצמות יבשות, אשר לא תחיינה עד כי תבוא בהן הרוח על ידי אנשי הרוח (עפ"ד עמוד 28).

הדברים האלה היו אז דברים בעתם, על כל פנים נרמו, כי המזכים המשובחים שבין הלאומיים ראו והכירו, כי לא על ידי יסוד קולנויות בפלשתינא תשוב האומה לתחיה, שהרי סוף סוף אין הדבר נונע אלא רק לקצת משפחות שהתישבו שם. בעוד כי כל בני ישראל, העם כולו, דרש ומבקש מל של תחיה, אידיאל רחני ומוסרי להשיב את נפשו. מר ננצברג בא לידי מסקנא, כי האידיאל המבקש קשור בארץ ישראל, לא באדמתה, אלא ברוחניותה. ציון היא, מרכז רחני של האומה הישראלית. לרעיון הזה נמצא אמנם סמוכים בהיסטוריא הישראלית, המזור היה גדול בעמנו עוד בזמן בית שני, ואין ספק, כי מספר היהודים הנמצאים בארצות שונות היה גדול ממספר היושבים לפני ה" בפלשתינא. אם עלו הראשונים בעושר ולפעמים גם בהשכלה על האחרונים, אבל עם כל זה היתה פלשתינא מרכז היהדות, כל זמן שבית המקדש היה קיים. לבנין רחני כזה אנו צריכים כעת. ההכנה המוכרחת להתרכוזת האומה בציון היא איפוא—התרכוזת רוח האומה בחבת ציון. וכל משה אשר יעשה בדורנו (ומי ידע עוד כמה דורות אחריו) לשם חבת ציון, בין

בחזק לארץ ובן בארץ ישראל, צריך על כן להיות מכוון לא להתרכזות האומה. כי אם למה שלפניה, להתרכזות הרוח. ההבדל הזה אינו עיוני בלבד, אלא נוקב יורד עד לעמקי המעשים (עפ"ר בהקדמה עמוד XIII), מהשקפה זו אין לנו חפץ בקולוניות רבות רעועות, אלא יותר צריכים אנו לקלוניה אתה מתוקנת, שיהיה בכחה לחבב את הארץ על העם.

גם הרעיון הזה הוא אידיאל מופעה, אשר לא יתעצם כלו ולא יצא לפעולה. אין בכח שום קולוניה שבעולם להיות אבן החן, למשוך את כל העם אליה. הקולוניסטים הם אכרים ועובדים פשוטים ולא מלאכי השרת, גם אינם אנשי הרוח, ובכלל אין להעמיד אידיאל נעלה ונשגב על יסוד קולוניה של עובדי האדמה. ואולם האידיאל בפני עצמו הוא נעים עד מאד ומראה לנו, מה הם הנענועים של ננצברג לקולוניה מתוקנת בפלשתינא. בא"י יש אכרים עברים אמתיים, כלומר אכרים אמתיים, החורשים חזרעים וקוצרים בידיהם ממש, ועברים אמתיים, אנשים מן הישוב, הבאים מן השדה בערב וקוראים ושונים, ויין לא ישתו לשכרה... אכרים עברים בדור אמנציפציה השלמה. רבים מגדולי עמנו יבואו לא"י, כדי לראות בעיניהם את הפלא, וכשנבאו וראו בעיניהם את המחזה הזה, הרנישו בלבם רגש אהבה עמוקה לארץ אבותיהם ולאזניהם היושבים עליה, המפארים את שם ישראל לעיני העמים בזיהיה הטבעיים והבריאים. בדרך כזה הולך ננצברג ומכאן (עפ"ר עמוד 98 ואילך), איך יציר לו ענין תחית האומה על ידי החזיון הנהדר הזה, איך יצא מקולוניסטים כאלה דור שלם בנוסר ובנפשו, בני הנעורים בעלי כשרון ילכו לערי אירופא אל מקומות האוניוורסיטטים ללמוד בכל חכמה ומדע ובכל המקומות הם נדברים ביניהם בלשון עברית, הדבר הזה ימשוך עליו את עיני היהודים בארצות פוזריהם, אשר אם אמנם יצחקו בתחלה לראות יהודים מדברים עברית, הגה מעט מעט הורגלו בזה והתחילו בעל כרחם לחשוב את הלשון הזאת כאחת הלשונויות. אחר כן גלו בשפיע גם הן וטעם בצלולה והשתוקקו ללמוד לדעתה, ומכיון שרכו התפיס ללמוד, נמצאו גם מלמדים מורי עברית מארץ ישראל עצמה, אשר יבכרו אותם על פני המורים שלידתם בחיל, כמו שמבכרים בכל שפה אחרת חיה את המורים אשר מארצה יצאו.

על פי הדבר הזה נראה גם הספרות העברית ככמות ועוד יותר באיכות. זהו החלום הנעים עיד תחית האומה באמצעות חבת ציון, יותר שהשתלמו המעשים בא"י הלכו ורבו המשתתפים בהם, דעת ננצברג איפוא, כי חבת ציון צריכה לברא מזון רוחני להיהדות בתחלה, לרפא את הלב, וכאשר יבירא הלב וירפא ירוח להנף בכללו, ציון צריכה שתהא מרכז לאומי רוחני ליהדותה, האהוב וחביב על כל העם ומאחד ומקשר את כל העם, מרכז של עבודת הנוף ופזרת הגמשי, המציעה היותר עצומה להתנשמות האידיאל הזה היא לפי דעת ננצברג: כי בני עמנו מתאספים ומתכנסים לשכם עצה במה יושעו היהודים, והציונים אומרים לעשות את פלשתינא למקלס של נרדמים ונרדמים, של רעבים ופוששים יד לעזרה חמיה. על יסוד כזה לא יברא מרכז לאומי לעולם.

רואים אנו, כי משאת נפש ננצברג היא הרמת קרן היהדות, הגם שלא ברד, מה היא והיהדות לפי הבנתו, דבריו מוספים על יסוד רעיון אחד, אשר בחזם השני הוא הולך ונמשך בכל דעותיו והגיוניו. לפי זה נקל להבין מראש, כי

כאשר התעוררה בשנת תרנ"ו התנועה הציונית החדשה, המערבית או המדינית, לא יכול נצברנ להסכים לה בשום אופן, שהרי הדעה העיקרית של התנועה הזאת מתנגדת לדעתו העיקרית מן הקצה אל הקצה. הוא שואף לתחית היהדות, לתחית רוחה, הם שואפים לתשועת היהודים, להחיש מפלט להם, להכין מקלט לנדרים ונרדפים. השאלה היא רק, אם אי אפשר לשר בן שתי השאיפות האלה? אין ספק אמנם, כי הציוניים המערביים לא יבינו לעולם את שאיפת המזרחיים, שהרי רחוקים הם מדעת היהדות ומרוחה, ואיך יסכימו הם לתחית רוח היהדות? ולא זו בלבד, אלא שקצת ציוניים מערביים ראו ביהדות אסן גדול ליהודים, או לכל הפחות מניעה חזקה ליסוד מדינה יהודית חדשה, ואולם נראה, אם לא היה אפשר, כי יסכים מר נצברנ להציוניות המדינית, שהרי אם אינה הגאולה הרוחנית, הלא תוכל להיות מסייעת לגאולה כזו, ועל כל פנים אינה מתנגדת לה.

אחשוב לנכון, לברר בזה בקצרה את יחסי אני אל הציוניות המדינית ובפרט אל הקונגרס הראשון, מן הכרח הראשון שהוציאו הציונים המערביים היה קרוב לשעה, שאין הציוניות החדשה אלא, תשועת ישראל! בצורתה הקדומה — כלומר תשועה של קבצנות, של נותנים ומקבלים, כאשר ראיתי את הכרח הזה תקפני נועל נפש, כי נוכחתי, שאין לנו בזה אלא, תמיכה בצורה חדשה, ועל זה מקשרני אני זה כמה שנים, כי היתה היהדות למין קבצנות, משען לאביזנים, בית מחסה ליתומים, בית חולים, אוסף זקנים וכדומה, ומכין שאיני אבין מושט יד לבקש צדקה, איני יתום ואיני חולה ואיני זקן שתש כחי, איני מוצא בהיהדות הזאת שום סמך לי, אנו משתוקקים ליהדות של חיים בריאים, הציוניות הישנה היתה עלינו למשא, יען נהסכה למין, חלוקה חדשה, מטעם זה נכנס חשד בלבי על דבר הציוניות המדינית, כאשר ראיתי קצת אנשים חשודים מתערבים בה, ואולם לאחר זמן נסדרו אלו מן הציוניים בוניא, או אמרתי מפורש, כי במקצת הותרה לי כבר הציוניות המדינית ומסכים אני אל הקונגרס, ולא זו בלבד, אלא עצתי ערוכה לכל גדולי האומה, כי ישתתפו בהקונגרס, למען תבוא ההגנה לידי ראויים לכך, עצתי לא נעשתה, אבל איך שיהיה, ברחי לא הייתי רחוק כל כך מן הקונגרס, אם כי חלקתי עליו באיזו פרשים, לא כן מר נצברנ, אשר, לפי שכרתי למעלה, היה רחוק כל כך מן הקונגרס במאד, ולפי דעתו נשקפת סכנה גדולה להתפתחות היהדות, אם ישובו לעשות את שלשתיא למקום מקלט לרעבים וקשי יום.

ואולם אף אם לא היה הגנוד העצם הזה בין דעת נצברנ והשקפת הציוניים המערביים — גם אז לא היה מקום להשפעת נצברנ על הקונגרס, באופן היותר טוב אין קונגרס אלא כעין פרלמנט בארצות המערב, ואנו הלא נראה בחוש, כי רק בארצות ומדינות, אשר יש להן הנהגה כבירה ותקיפה (כממלכת גרמניא וכריפובליקא הפרנצית בימים האחרונים) לא יזיק הפרלמנט ובמקצת יועיל, ואולם במדינות בלי הנהגה תקיפה בודאי יזיק הפרלמנט הרבה והרבה, עכשיו הם אומרים להשיב נדחי ישראל, לבצר את חומת האומיות הישראלית באמצעות קונגרס! אומה לא שבה מעולם לתחיה על ידי וכוחים וגאומים, על ידי מחאת כף וקול קורא הייד! אלא על ידי מפעלים כבירים ומעשים נמרצים הנעשים בתוקף זים עממלאומי כביר, גם

הרוח ישפיע הרבה על תחית האומה, ואולם לא בפרלמנט יתגבר הרוח, אלא בספרות ובקצה טובה. יש כמה מעלות ויתרונות להקונגרס ואיני מתנגד לו בעצם; אבל אין לאיש כננצברג מקום והשפעה בקונגרס, אשר הרבה ישפיעו בו המליצה והכרת. לפני ארבע שנים אמרתי בנלווי, כי ארבע מאות אנשים חכמים ונבונים אם יתאספו ככנוסיא אחת לא יעשו תרשיה, אלא אדרבה תסרה חכמתם. בכנוסיא גדולה הכל מותר, והאולת היותר גדולה תמצא אוחן שומעת. וזכרני, כי כאשר נאספו חובבי ציון בווינא לפני כמה שנים—טרם היו עוד המדיניים בעולם הישראלי—אמר אחד הנאספים דברים של מעם; היינו, כי מן הראוי קודם לחקור את ארץ ישראל, אם מוכשרת היא לעבודת האדמה ולקולוניזציון. שהרי שמע אודותיה, כי ארץ מלחה היא. על זה ענה אחד התובעים הגלגלים: גם אם ארץ מלחה אדמת אבותינו, אין בכך כלום. ברמעות ענינו נרשיבה! מובן מאליו, כי מהאו הנאספים נה לפרה נבערה כזאת. בכנוסיא גדולה יקר מחכמה ומכבוד—סכלות מעט!

ננצברג הלך לבאזיל ושם נפשו נפש. כמר נפשו כתב או:

איהוסיים הם מחוללי התנועה הזאת, בקיאים בהלכות הדסלומטיא ובמנהגי הכתות המדיניות בימינו, ואת ההלכות והמנהגים האלה הם מביאים אתם למדינת היהודים.... שלוחים נשלחו קודם האספה ורמזים שונים נתפרסמו בכתב ובעל פה, לעורר בלב המון העם תקוה מנחמת לישועה קרובה, וכה הציתו בלבבות אש זרה, התלהבות של קדחת, אשר הביאה אל האסיפה בבזיליאה ערבירב של נערים, אם בשנים או ברעת, שהקדירו את ימעתה ועשוה לשחוק בהבליהם הרבים. ועדים גדולים וקטנים וקומיסיות לאין מספר, המון הצעות דמיוניות על דבר האוצר לאומי ויתר הפוליטיקא הגבוהה של מדינת היהודים—אלה הן התוצאות המעשיות של האספה. ואיך אפשר היה באופן אתר?

תשועת ישראל עתידה לבוא על ידי נביאים, לא על ידי דסלומטיים (השלח

נך ב' עמוד 570—569).

הימים דברו בינתים! עכשיו קצתם של הציוניים ברוסיא היו לציוניים קולטוריים. מדינת היהודים רחוקה ממנו מאד, ואלמלא עמדה כעת שאלת האוצר הלאומי, על הפרק, כי אז במלה כבר ההגמוניא המערבית, הענינים הולכים ומתבררים ומתלבנים על ידי פעולת הזמן, הגה ימים באים—הימים האלה קרובים מאד—והצבור הישראלי ברוסיא יעביר שינה מעיניו ויכיר את אשר עות וקלקל משנת תרניז ואילך.

למן הימים, שבהם כתבתי את דברי האמורים למעלה, עברו ארבע שנים ויותר, ורק על פי סבה מן החוץ לא נקבעו בדפוס עד היום הזה, כמה פרטים של השקפתי בענינים המדוברים כאן קבלו בינתים שנוי—לא מתוך סבה תלדה בי, אלא מתוך שנוי הענינים במרוצת הימים. ועם כל זה לא נמנעתי מלקבוע את דברי בדפוס במזמם ראשון ובאותו צביון, שבו יצא מעטי, אם יקטרנו עלי, כי דעותי קבלו שנוי, קטרוני שכבר בא עלי בספרותנו פעמים אין מספר, אני חושב שאין מן הצורך להתנגל על זה באריכות דברים, אמת ודאית ומחלמת יש רק בענינים הגרסיים, ואולם בשאלות החיים רק עקש וחסר לב, או מתרחק מן האמת, יתעקש לעמוד על דעתו ולא יבטל מדבריו כלום, אסילו כי באו המאורעות וספרו על סניו.

מאורעות ההיסטוריים לא התפתחו מעולם בדיוק כפי שהיו ציוד גיוספרי, אלא קבלו השפעה מן החוץ, ובהשפעת הענינים ותנאי החיים, עלינו לשנות גם את השקפתנו עליהם. אפילו בהשקפת מדעיות אין לקבוע מסמרות ולהעמיד חזק קבוע, אלא אדם הרוש את האמת, ורק את האמת, לא יבוש להתודות לפעמים בנלוי: דבר שאמרתי מעות היה ביד, ואם בחקירות מדעיות כן, בשאלות החיים על אחת כמה וכמה. מי שימצא עונג בדבר, להוכיח את הסתירות מדברי לדברי — תרשות בידו, ולא זו בלבד, אלא בדברי האמורים להלן אמציא לי בעצמי חמר למין, ורמינודו.

במאמרי על אודות אשר ננצברנ שלבתי את השקפתי וזות דעתי עיד הציוניות. בעיקר הדברים דעתי עתה כדעתי או. הנחתי הכללית היא: חיינו הלאומיים והמסריים צריכים שנוי נמרץ, ושנוי זה לא יהי בלי תקן גדול בחיינו המדיניים. התנועה הציונית הביאה תקנה בלבנו, כי השנוי בחיינו המדיניים, שלו אנו מתאווים, יבוא על ידיה. אבל מופת חותך אין לנו לתקוננו זאת. התנועה הציונית היא תנועה עממית, ועל פי טבעה היא עלולה להשפעה מכל צד. אין אנו יודעים, באיזה אופן ישפיעו המאורעות עליה. לא אבוש להודות, כי בימים הראשונים היתה אמונתי בכשרון המעשים של מנהיגינו גדולה וחזקה; אבל בימים האחרונים רפתה האמונה הזאת. שאיפותי ותביעותי נתקיימו כבימים הראשונים, אבל תקותי ואמונתי קבלה דחיפה חזקה וקשה. סובר אני, כי לא בי האשם, אם נתעוררה בי מחרש רוח הבקרת, ובמקום שהבקרת משפיעה, שוב אי אפשר לקבל כל דבר באמונה שלמה. אין חפצי להכנס בזה בוכיח-דברים על אודות המאורעות האחרונים בתנועתנו הלאומית, אלו המקסרנים ורכים בי לא ידעו, או לא יחפצו לדעת, כי יותר מהם חפצתי גם עתה להאמין בהתגלמות תקוננו הלאומית. ואם אירא פשר לי להאמין עוד ביושר המעשים והעובדות, הנה אהבתי לעמי ולהאמת תחייבני להביע את רגשי בקהל, לבבר את ספקותי ולבקר את המעשים, כסבורים האנשים, כי בולזולים נסים הם מתרצים את קושיותי ומסלקים את ספקותי — כחפצם יעשו!

במצב כזה הייתי מתקרב, אפשר, יותר למר אשר ננצברנ ולהשקפתו על דבר התנועה הלאומית, אלמלא היה הבדל גדול בינינו בננוע למסרתנו הראשית ולהשקפתנו הכללית על דבר היהדות. מר ניב המעים בכל דבריו ומאמריו, כי היהדות, אפילו שהוא מיהם לה הכשרן להתפתח באופן טבעי, היא עיקר החזק ההיסטורי הקשור בעם ישראל, ולפיכך הוא שוקד מאד על הדבר, לבלי ינרע מאומה מן התכונות הישראליות המקוריות. לפי דעתי העיקר הוא האומה הישראלית וקיומה, ובכל הימים שיתקיים עמנו, לא תאבד גם היהדות. אין מן הצורך שתהיה דוקא היהדות בצורתה הנוכחית או באחת הצורות שקבלה בימי התפתחותה בתקופות שונות, אלא יהדות שהיא יצירת האומה הישראלית באיזה אופן שיהיה. ולא זו בלבד, אלא שלפי השקפתי כל אותן הצורות שקבלה היהדות בתקופות שונות כבר נסללו והספידו ערכן; ולכן איני נושא את נפשי לחדוש אחת הצורות הקבועות בהתפתחותנו ההיסטורית, אלא לחדוש צורה, שכמה לא היתה עוד. רק התפתחות כזאת היא מביעת חיה, והשאר היא מין ריאקציה וריסורציה. השקפת ניב היא שאיפה לריסורציה, היא רומנטית בלי התמצית הסיוסית של הרומנטיקה. זוהי שאיפה מסוכנה ביותר, כאשר הורה הנסמן ההיסטורי. איראפשר לחזור אחרי מעשי ההיסטוריה

ולשנותם; אבל שאיפה כזאת תבלבל את המושנים ותחליש את המעשים ותכשיל את הכתות.

עדיין אני מחזיק בסברתי, כי חדוש החיים המדיניים והלאומיים בעמנו קודם, ואז יתחדשו הכתות המוסריים מאליהם. אין אני חרד כל כך לקיום מקצוע פלוני או מקצוע פלוני של היהדות, מפני שאיני מצא בה שום דבר, שלא יהיו תשלומים לאבדתו. אפשר היה להסכים לקצת דברי ניב בהלקם השלילי, כלומר כבואו לבקר את חיינו הצבוריים, המוסריים והלאומיים, אבל מכאן שקטרנו עליו קצת המופרים, כי כחו אינו אלא בשלילה ובבקרת חסרת המעשים, בא וחדש עלינו את תורתו החיובית. תורתו זו היא לקויה בהשקפה מושעית, מפני כי תחסר לו הבנת ההיסטוריה על בוריה, במאמריו האחרונים—אשר אמנם אינם מצויינים אפילו בסגנונם ובהרצאת הדברים—אנו מצאים פרי רומנטיקה קרה, מלאכותית, שלא תבוא מן הלב ומן הרגש, אלא מן המח ומן השכל. ברומנטיקה זו אין פרי ואין פרחים, ובאמת חדלו דבריו כבר להשפיע על הקהל הנדול, מפני כי אינם דברים יוצאים מן הלב. יחוס ניב לספרותנו איננו עוד טבעי, אלא ברדפו הוא מושפע ע"י רקלמה בלי הנונה ובלתי יספה כל עיקר. עדין אין אני חושד בו, כי הרקלמה המכוערת הזאת היא לפי טעמו וחסונו, הגם שלא עשה כלום למנוע אותה ולבטלה. ואך שיהיה, באופן מלאכותי אי אפשר להתמיד פעולתו הספרותית, לאחר שבטלה סבתה הפנימית.

סופר היה ניב כל הימים שהיה לו להגיד דבר חדש, בין שבא הדבר החדש מלבו, ובין שהיה כל-טבטא לרגשות בני דורו. אבל תעודתו זאת חלפה ובטלה כבר, ובהיות כי על פי ההרגל ובכח ההתמדה נשאר סופר, נכשל בעניינים בלתי מחוורים כל עיקר ודרם בידיו את אשר בנה בימים הראשונים, או, כאשר היה, מבקר הורסי, כאשר היה כל כחו רק בשלילה, לפי מה שקטרנו עליו בראשונה, היה על צד האמת בונה ועושה; ורק כאשר כלה את עבודתו, הבליה וההיוסי והחל לבנות, היה בנין זה הריסה, בכל אופן דרם את עצמותו ואישיותו הספרותית. זה השפיע גם על חכונתו האישית שלא למוכה, איני חפץ להכנס בדברים האלה, מפני שאפשר כי יצאו מגדר הבקרת הספרותית לגדר החשבון הפרטי, מה שמכוער ומתועב בעיני. הציור הספרותי של אשר ננצברג בטופס שני מצריך אריכות דברים וכוהרר הפרטים, מה שאי אפשר לי בזה מפני סבות שונות, ובעיקר הדבר, עדין לא הגעת במקצוע זה למדרגת היסטוריה דן בלי משא-פנים ובשקול הדעת חפשי מכל נטיה צדדית ופניה עצמית.

ברלין-שולסנבורג, מסו תרס"ד.

בין איש לאשתו.

(תמונה).

מאת

ש. ל. ציטרין.

א.

הגברת קלארא צימעסוואך קמה היום משנתה בפנים וזעפיים. עוד בבקר השכם בשכבה על מטתה נרעשו, עצביהי, ומאו דמי עורקיה רוחיים בקרבה כסיר גפוח ולבה כים נגרשו, השקט לא יוכל. היא כבר נסתה להשתמש בכל תחבולותיה ונסגולותיה הישנות, כלתה חצי זעמה בשסחות, במבשלות, התנסלה בשצף קצף על המורה-המתנכת ותמלא פניה קלון כאת אחת הרקות, אף מלמלה מלמלה את צרור המפתחות לכל ארבע רוחות הבית, השליכתם על השלחן, על המזנון ובאחרונה נסדו בשאון גדול לפי מנענעי הסנטר. היא כבר שתתה נמיאה אתר גמיאה שני בקבוקי מיוזלתר, הותה אל סיה הרבה נמסי סס-נל'יה, מרקה את רקותיה בחמין, רצה כצבי מרח מחדר האוכל אל האולם, מן האולם אל חדר המשכית, מחדר המשכית אל חדר הילדים, מחדר הילדים אל בית המבשלות, ובדרך הזה שבה על עקבה, וככל מקום באה העמידה קול וזעות ותרעש ותרנו ולא ידעה נחת. אבל כל אלה לא הועילו לה להשביח שאון לבה ולהקים סערת רוחה לרממה. עת הצתרים ממשימת ובאה, ועצמותיה עודן רועדות כמקרה הגורא. באחרונה התפרצה אל חדר המטות ותתנפל על הספה הרכה המרפדת סמוט ירוק.

— ההוא יעז לעולל לי ככה? — החלה לדבר אל לבה — ההוא יהן לאמר, כי עלי לחסר את נפשי ממה שיש לכל הגשים, ואף לאשה השפלה שבשפלות! מי האמין לשמעה?

— ומתי שמעתי מסיו — הוסיפה לקרא בחום — דברי בוז חלול כאלה? הן צחוק מכאיב לב הוא, כי עתה, כעבור עשר שנים אחרי חתונתנו, מצא פתאום, כי מדת השכלתי מצמצמת ואינה מספקת לכבודו הרם והנשא! האין זה עולם הפוך? הוא היה היום המשכיל, החכם, האציל, ואנכי? — אנכי צפון לבי משכל, אנכי נבערת מדעת, כסוס כפרד אין הבין, אבל תודות לאל, כי באמת לא כן הדבר לעת עתה. באמת אין אני יכולה להראות אתו לעיני בני-אדם מוזננים ובעלי הגמש היטה, באמת אני מתבוה על ידו בכל מקום צאתי ובאי, לפני בוערות כלפידים מבשלת מדי ארדו לחברה עמדי אל בית המשחק, לנשף חשק או לחג המסכות. לא לשוא חבה יתרה נודעת לו לבלות כל ימיו בבית אחורי התגור והכירים ולבלתי

היות מעורב עם הבריות. מה מאד נפגותי, נדכיתי, למשל, במצאי השבת העברה, בהיותי קרואה אתו אל ערב-המתחל בבית אליאב החוקר, ושם נתגלגלה השיחה בין הנאספים על דבר הספרות והסופרים. כלם, אנשים ונשים, נדברו נדונו יחד ויחוו את דעתם על כשרונות ויצירות, כל אחד מהם חריץ משפטו על סופר פלוני ואלמני, גם אני התוכחתי כשתי שעות רצופות עם אבצן המורה בבית הספר אשר להממשלה על ערך, התחיה, ספורו החדש של מולסמוי, ובראיזת נאמנות הוכחתיו לדעת, כי נכלודוב עוד לא עשה את כל אשר היה צריך לעשות מצד היושר והמסר, רק הוא, ה.שלומיאלי שלי, ישב כל העת לבדו בפנה דומם כאבן וכאלם לא יפתח פיו. לו סצתה ברנעים ההם האדומה את פיה תחת, כי עתה במעוף עין ירדתי אליה מבלי חשוב מחשבות הרבה. הגה כי כן ירעה לי נפשי בנללו באותו מעמד. בשכתנו אל המשתה לפני השלחן שמעתיו אמנם מדבר עם בן דוד אליאב, אבל על מה נסבו דבריו ועל מה התוכח? על שער שבלת השועל והמשתן ואפילו, הה מה גדולה התרפה, אפילו על שערות-חיוור!....

— חסצתי אסוא לדעת — שבה אחרי דומיה קטנה למענותיה — מפני מה ראה הפרא הזה על ככה להתעקש דוקא עתה ולא בשנים הקודמות? מתי יהיב עז בנפשו להתערב בעסקי אני? מתי השמיעני את דעתו במה שיש לי ובמה שאין לי צורך, מה נאווה לי ומה לא נאווה לי? הוא ידע תמיד רק אחת: יהודי, הבה כסף! ותו לא. והיום נשתנה הדבר פתאום! צוק העתים, רוע המצב, — הכל שוא, הכל בדוי מלב. האם כבר ספו תמו הסוסים מן בלהות, ואין דורש ומבקש עוד לשבלת שועל, או כי הייה יד הדבר במעלי הגרה ולא נשאר בהם אף כמלוא שוערה? לא ולא, כל התירגים האלה קלושים מן האויר, עורבא פרח! אין זאת כי לשון זרה באמצע! בחיי ראשי נשבעתי כי Cherchez la femme כאשר יאמר הצרפתי. יתכן כי יד המחנכת היתה בזה, או כי מקרובתו השפחה השחורה יצא הדבר, אחת משתי אלה לקחה חלק בו בודאי, אבל על אפו ועל חמתו אפדה משתיין, את משכן המחנכת אתן כרנע אחריו הדלת והמוחה, אך אשרקה—ואקבצה אלפים אחרות כמות, סחוריה זו מתגוללת היום בראש כל הצוות, וגם את פני השחורה לא אשא, כי באמת עומדת היא כעצם בנרוני מיום הצינה כף רגלה על ספתן ביתי. לו האריכו שפחות המקום ימי שרותן אצלי, כי אז כבר הקדמתי לשלחה לעזאזל אף כי שארת בשר היא לו ממשפחתו, אין אני מחויבת כלל להפקיר את עצמי בעד קרוביו ואין זה מן התגאים הרשומים בכתובתי, ולהחזיק בביתי את הצרעת הממארת הואתי למען תוכיני לרנעים את סאפיזישאק עיר מולדתי ותכנני לפעמים בשעות, וכיותר נכון במכון לבעבור הרעימני, בשם, היה שאססיע עמרת ראשי, בעלת הבית חיתי וכדומה במיני כנויים שפלים כאלה, השגורים בפיות היהודים הגבוים ודוקרים את בשרי כמדקרות חרב, — טוב לי המות, הה, מה רע ומר לי, והי הנני מתעלפת! —

ובדרכה קפצה מדר מעל הספר ותלחץ בחוקה את כפתור פעמן החשמל המדבק אל הקיר ממעל למפתה, ותשוב ותתנפל על משכבה.

כרנע נפתחה הדלת ועל המפתן נראתה המבשלת, והיא אשה צעירה לימים.

פניה שזופות ועיניה הגדולות והשהורות המעופפות בחזירהן מסיקות ערמה ומזמה. בהתיצבה על יד הפתח שאלה: מה הפצך, בעלת הב — — — נברת עדינה?

— בכל תתערבי, בכל תתקעי את חמטך! — הרעימה קלארא עליה בקולה נמלאות — השלח שלחתי לקרא לך? המבלעדך אין שפתות בבית? הלא יש לי, כמדומני, אוכלי לחם-עצבים די הותר! מהרי ולכי וקראי לי את מארע, ואת הביסי וראי כי ימעם הצלי לחך, למצער אל יהי ריח עשן נודף ממנו. עליך לדעת, כי לא כסאפייזשאן החשוכה — דרוסק.

— מארע, שרתי, עסוקה עתה, — ענתה אותה המבשלת בהשפילה את עיניה לארץ — היא מלמדת את צירקע.

— אל תערבי את לבבך לאמר, צירקע — נתנה עליה הנברת בקולה — התשמעי את מצותי? התדמי בנמשך כי עודך יושבת בסאפייזשאן מכורתך?

— פלחי נא לי, נברתי — הצפדקה המבשלת — בעת אשר הבעל עזבר בצבא, לא יסלא עוד אם ראש אשתו עליה ככרמל וכנלנל סובב הולך. מארע, הפצתי לאמר, מלמדת עתה את צירק... את צע... צעציליע.

— כלכל לא אוכל אותה ואת תירוציה — התנעשה קלארא — אמרי לה, כי תמהר לבא ת כף; אצלי אין האשכנזית המכוערת הזאת שרה גדולה כל כך. הוראתה אינה שוה בעיני בלאו הכי גם כרי פרוסת נחשת. אם המחנכת בבית זווערקרויש אומנת יומם וילילה את בנה היונק, רשאית זו שלי להמריח את עצמה וללכת לכל אשר אצונה.

המבשלת יצאה ואחריה באה המחנכת, עלמה רמת הקומה וצהובת-שער ופניה מכוסות בהרות בהרות קיץ, ותשאל: מה תשאל נמשך, נברתי?

— מה תשאל נמשי? ישאלו זאת שונאי ומנדי! — ענתה אותה קלארא בקול-רך מעושה — הואילי ולכי מהר וקראי לי הלום את סערצאוו; הנידי נא לו, כי אצל הנברת החלו המעשיות הישנים מחדש. רוצי, בבקשה ממך, חיש קל, כי עוד מעט ואחזני השבץ, אויה לי, הנני מתעלסת!

— הבה ידע עתה — קראה קלארא בצאת המחנכת מן החדר — הבה ידע, כי מי שאינו נוהן ליעקב ברצון, נוהן לעשו על כרות, והבעל שממאן לתת לרעיתו מה שהיא רוצה, מה שחיה תלואים בו, מתויב באחרונה להריק אמתחתו לרוסאים ולהעשיר את הרוקחים!

— לארוחת הצהרים לא אצא היום אל השלחן, והי מה! — החליטה בנפשה אחרי חשבה מעט — ישב שם לבדו בחברת הנויה הצהובה, אמנם צר לי מאד עליו והיני משתתפת בצערו, כי כמה יתענן עוד על פניה המכוערות? אל נא אפריעו אמוא, מתענוני בפעם האחרונה, אבל אתה, יהודי, הבה כסף מחירי! — ואם גם זאת לא תועיל — קראה בקול גדול — עוד נכוננו לו בידי שפמים אחרים יותר קשים, יותר מכאובים, ועוד ועוד ועוד, חיה שאָסס... קלארא לא מתה, הייא עדינה הייה!!!

ג.

מה עול נמצאה בו, כי ככה נתכה עליו כאש המטה? —
 משר הדבר הזה יבאר להקרא על פי השיחה, שהיתה בין הבעל ואשתו, בליל העבר, מורה השעות כבר השמיע את השעה הראשונה אחרי חצות. בבית לא נראה אור. כלם כבר נמו שנתם, ורק קלארא לבדה עוד היתה ערה. היא שכבה במטתה ולאור מצודה נחמדה מעשה ידי אמן מפואר העומדת אצלה על שלחן קטן עשוי מעצי-הבנים, קראה באחד מספורי זולה בתרגום רוסטי. לרנעים המטה את הספר הצדה, ותשב נשמה במגדנות אחדות לקרות מתבת ניר יפהסיה, אשר נמצאה על השלחן החז. הוא, הבעל, בא אך זה מעט הביתה. מאז הצדדים ישב בבית שותפו, ואתו יחד סדר את חשבון עסקיהם לכל השנה. כנראה עשה עליו החשבון רושם לא טוב, כי בשוכו היה מרוד וגפשו מפחרת מאד. הוא בא אל חדר משכיתו, וכחשך החל להתהלך על פניו אחת דגה ואחת הגה. רק כעבור רנעים אחדים הדליק את המנורה וברוציאו מארנו נסתר בשולחן הסופרים צרור של חשבונות שונים, ישב על הכסא ויחל לחשב על הסבלא של חשבון, המונח לפניו. בדומית הלילה, נקל היה להתבונן על פי מהירות מרוצת הנלגלים, כי היד המניעה אותם רועדת מעט לרנעים, ואתה רועד גם הלג וכל הגויה כלה...

— אני והוא — הופיע ברנעים האלה רעיון כבדק במח קלארא בהשליכה אל סיה מגדנות אחדות בפעם אחת — הגנו פאמת, כדברי הרומא פערצאוו, שני עולמות רעוקים זה מזה תכלית רחוק. את חייו הוא רואה בעצמות הסבלא היבשות, ואני — אני לא יכלתי לחיות גם יום אחד בלי טולסמיי ופורנונויב ודייני וסינקוויטש ויקמור הונג.

בשעה השניה נפתחה בלאט דלת חדר המטות, והוא בא. הוא ננש אל משכבו ויחל להתכונן למנוחת הלילה. היא עוד שכבה שקועה בספר ונס לא הרימה את עיניה אליו, כמו לא התבוננה לכאן ולא ידעה, כי הוא נמצא בקיבתה...

עוד רנעים אחדים עברה, והיא הניחה את הספר מידה ותכבה את המנורה, ומש חשך בחדר הדומיה שכנה מסיב.

— בענין התישן? — שאלתהו פתאום.

— לא.

— מעולם לא סללתי כי ככה תעשה לי מחמדי — הזסיפה לדבר, ובקול

מליה נשמעה כעין בקשה מדולה במעט רנו — היום החמשה עשר לירח דעצעמבער כבר עבר, ואתה עודך מחשה.

— מה לי וליום הזה? — שאל אותה בתמהון.

— רצוני לומר, כי עוד לא שלחת בעד השנה החדשה אל הרדקציות אף

נרת נחשת.

— שמעי נא, קלארא, — אמר אליה — אבל הרנעי ואל תרניו כדרךך.

— ומה? — קראה בנערה — הכבר יש לך חדשות עבורי?

— איזו חדשות? אנכי רק הסצתי לאמר לך, כי — — —

— אמור מדי, מה הסצתי לאמר לי?

— אנכי רק הסצתי לאמר לך בדרך עצה טובה, — ענה אותה בהנציאו

מפיו כל מלה בכבדות וברוב עמל — כי בשנה זו נמעיט מעט בהוצאת-כסף על עתונים ומאספים. יש לנו דברים יותר נכבדים ונחוצים על מה להוציא כספנו. הגה למשל, תעורת מסחר...

— הכן? הזאת חפצת להגיד לי? — השמיעה קולה כקול הרעם בגלגל — אבל אמור נא לי, איזה עתונים ומאספים מיתרים לי לפי דעתך? אולי, הגן, הנותן כמעט, בחציה-גם? בבליזתיקה שלמה מספרי גדולי הסופרים מלבד תמונות רבות יקרות הערך עם מדות פרוז מהאחרונות שבאחרונות עם כל מעשה-צעצועים שבעולם? האין לי צורך אפוא בילק, אשר בחודו ובמהתלותיו השנונות הוא מפיץ את ענני היגון הגסוכים עלי ומשכח את צערי? היכולה אני אולי להשתפק בלעדי הציור לספריות הנכרי, המביא לי מדי חדש בחדשו ספורים גדולים מאת המספרים החביבים לנפשי? האפשר שאין החיים נחוצים לי עם מאמרי הבקרת של סקביטשובסקי או התבלי עם בחירי שירי פֶּלֶטְנֶב? היתכן כי תדמה בלבבך, שאין אני צריכה לחתום את ידי על הצפוני, אשר אנכי דולה ממנו כמה מיני חכמות ופוליטיקה? התחשוב באמת, כי הגני אוספת את כל ידיעותי מן הרוח או מן האויר? אמור לי, אדרבה, אתה בעצמך, איזה מכל אלה אינם נחוצים לי ומאיזה אני יכולה לחסר את נפשי?

— יכולה את לחסר את נפשך מכלם, — ענה אותה בנחת.

— מכולם? — קראה בקול מחר ופרוע — מדוע אפוא ולמה? האיני צריכה לקרא עוד במניע וספרים? הכבר מתי לשחת?

— אינני אומר לך לבלתי קרא כלל; את צריכה, את מחויבת לקרא, אבל עתונים ממין אחר לנמרי.

— אויה לי ואכזי לנפשי אם אתה תחזה דעה על עתונים ומאספים. גם זה לי מבקר ספרותי! אבל הגידה נא לי בטובך איזה עתון אני רשאית לקרא?

— את צריכה לקרא את היהודי.

— מה, את היהודי? — צעקה — מה לי ולהצרה הזאת?

— זהו עתון זרנגני חדש, אשר בו תמצאי הכל; גם פוליטיק, גם בקרת. ספורי-אהבים, שירים וידיעות הטבע וכל אשר תאזה נפשך.

— בכך? הדך מצוני לקרא זרנגן? אני — זרנגן? אוי לאונים שכך שומעות! הו, איום, נורא הרעיון ומי יכילנו?! אם, אשרתי להיות אשתך, כבר חושב אתה, כי הגני שזה אליך, כי נופלת אני מפל, כי אשה מן השוק אנכי ככל השפירינצות סרות הטעם בנות סאפירישיאק עירך. הבה נסה נא לבא אל בתי זויערקרויט ופעערמאנגן: האל בית כל אריסטוקראטי, התמצא שם אף זכר לזרנגן? הבשכיל שמולי החשך גרם להנשא לנבר לאו בר נש שכמותך, שאינו שומע בלתי את הזרנגן היהודי והארור לברו, הספרתי? טוב ויסה, הכן? בלאו הכי תנחילני ענג רב, והגה קמת עלי היום כרועץ להכני חרם!

— להכותך חרם? ומי האיש החפץ בזה?

— בלי עתונים וירחונים חיי אינם חיים. עליך לדעת, כי אני אינני אתה, זאת כבר אומרים כלם. גם סערצאוו אומר כן.

— הלא אם כה או כה אינך קוראת אותם, — כמעט עצר כה לבטא בשפתיו.

— אינני קוראת? ומי קורא אותם? האולי אתה?
— מה בצע, קלארא, באונאת דברים? הנידי נא לי על דברתך, התרבי לקרא את כל העתונים והמאספים, העולים לי שנה שנה בדמים מרובים? האם לא יתגללו בכל עבר וסנה נם בטרם עלה הכורת על עליהם? האם לא אמצאם תמיד תחת המטות, בחדר המבשלות ובכל חור וסדק?
— שקרן נבזה אתה! — קראה בקול צפצוף — אנכי קוראת אותם כלם מתחלתם ועד סופם, ואפילו המודעות אני קוראת.

— בגונע להמודעות יוכל היות, כי את קוראת אותן באמת. בזה אין אני רוצה להתוכח אתך, אבל לא יותר.

— מדוע לא יותר?

— יען כי יותר.... יותר....

— מה כי יותר?

— יען כי יותר אינך יכולה להבין! — כמו התפרץ מפיו למרות רצונו.

— אינני מבינה? — קראה בשארית כחה בהתנשאה בחמה שפוכה מעל משכבה, אשר חשב להשבר תחתיה — אני איני מבינה? אינני? האם אוכל להיות עוד אחרי שמעי דברים כאלה? או ואבוי למולי, כי נקשרתי עם חדל-אישים אשר כזה, עם....

— למדת כתבי הלז על פה שמות חכמים וסופרים מצוינים, ובהם תרומי כל היום, — הוסיף לדבר בנחת מבלי שים לב לדבריה — ואת הכתוב בספריהם את יודעת, כאשר יודע התרנגול מה שכתוב „בבני-אדם“....
— תנרן רמאי! — צעקה ותרק על הארץ.

— אבל אם את עיני האנשים תנקרי, את עיני לא תנקרי, חתם בדבריו.
— יהודי ארור!

— קלארא, — אמר אליה אחרי דומיה קטנה, בקול רעד — מה יסכנו לך חרפותיך ונדוּפִיךָ? בשנה זו אבד לנו כסף רב בענינים רעים, ומצבנו יורד הלוך ורדת סלאים מיום ליום.
— לעתוני ולירחוני אין זה נוגע כלל; מה שאני מוצאת בו צורך, מחויב שיהיה לי.

— מי יודע — הוסיף לאמר בנחת — את האחרית הנראת, שאנו צפויים לה, אם תהיה הפרוסה כדמקרה בעינינו כאשר עד כה, עלינו להחל ללמוד איך לחשוך אנורה ליום רע חלילה.

— מצרכי אני לא תחשוך, כזאת לא תעלה על לבך לעולם.

— אנחנו צריכים, אנחנו מחויבים לשוב ולהתנהג באופן שהתנהגנו לשנים בשבתנו בסאפייזשאָק.

— לא תזכה לראות זאת בעיניך, חזיר מעיר!!

— חיה שאָסִסִיע, חיה שֶׁאִסִסִיע מִרְכִירֶת הֶעֱפֶרֶן! — התפרץ מפיו קול נחבא בנרון מדמעות.

— חיה שֶׁאֵי־סִי־עֵ? — קראה בקול אדיר וחזק — הא לך חיה
שְׁאֵסִיעַ! מדִּכִּירֶת הֶעֱרִי־רֵן? הנה לך מוכרת העמרן!

ובדברה תפשה בידה האחת את המנורה ותשליכנה באויר ובידה השניה הדסה
ברב כח את שלחן ההבנים. כמו חרדת־אדמה נוראה התפרצה ברנע זה בחדר. הכל
התרוסס. הכל קסץ ויתר ממקומו. הכל התנלנל ממצבו ברעש גדול. בשאון והמולה
מזדה. כקול כל־תותח בלול בנפץ הרעמים האחרונים. בהתפורם למעמים על פני
השמים כמושלכים במורד....

עוד רנע אחר עבר, ובחדר שררה דומית־מות — — —
כעבור רנעים אחרים הפרעה סתאום הדומיה מיללה עצורה ונסמקת מצדה
ומשתי אגרות כבדות ועמוקות מצדו, והדממה שבה להיות כשהיתה....

ביום המחר בבקר כאשר באה השמחה לעשות סדרים בחדר המשות. נגלה
שם לנגד עיניה מחזה כזה: ראי התלבשת יקר המחיר מנח מנפץ לרסיסים על
שלחן ההבנים. השוכב המוך על פניו ורגליו למעלה. ואצלו על הארץ מתגוללים.
מהם שבורים למחצה ומהם שבורים לגמרי. המן צנצנות ובקבוקים קטנים. תבות־ניר
מורקות מכל ראשי בשמים. וני־מרקחה ותמרוקי הנשים. לכד צעצועים יפים ונחמדים
עשויים מעץ. משן. מעשה. מזכוכית. מנביש ושיש. על הרצפה שפוכים בערבוביא:
פוך. מזר. אהלות וקציעות שונים במינם ובצבעם. והם לחים ורטובים כלם בנטפי
סמי בית המרקחה. המשתפכים בשטף עובר מ־נגה סמורו של זולה ויורדים — אלה
אל פי אגן מנורת הליל. המנחת על ידו עקומה וכמופת. ואלה לתוך ארנו דִּיק.
המתגלגל לנודיו בסנה אצל הפתח. ומהכל יחד עולה ובוקעת בלילה כימת משונה
מכל מיני ריחות: מנפט בלול במי־קולונייה. במי־רקוח. בתערובת אָנלי קרבול ובשאר
מיני־בשם חריפים. שלא ישימו קמרת באף....

— רעם־משש היה בלילה הזה בחדר המשות אשר לנברתנו. — אמרה
השמחה. כבאה אל בית המבשלות. להמבשלת.

— אמרי למצער: רחמנא לצלך. — ענתה אותה השחורה בלהג מר....

רבי אברהם אבולאפיא.

חיוו שמתו והלך נפשו.

מאת

דר. ע. נינציני.

מבוא.

הקבלה והתלמוד היו מאז מעולם שתי נשיות שונות מתנגדות זו לזו ומלחמה להאחת בשניה מדור דור. מעת שהחלה תורת הקבלה לתפוס לה מקום בחיי עמנו ולהשתרש בישראל נצבה כצרה לעומם השמה התלמודית ותדי עוינת את כל הדבקים בה והמחויקים במעודה.

בימים הראשונים, כל עוד היתה תורת הרזים הזאת בראשית עלומה, כל עוד לא העמידה חקר במעשה בראשית ובמסתרי הבריאה, היו שתי השמות האלה נאחזות ומסוככות יחד וישפיעו זו לזו שפע רב. כל היודע סרף בתכמת הקבלה הקדומה ימצא דמיון שלם והשתוות גמורה בין המקובלים הראשונים ובין בעלי התלמוד בכמה דברים: בנמוסי חייהם ובמדות דרך ארץ, בצניעות ותיקן, בחסידות אנשי מעשה, במנהגיהם בבית ובחוק, בשמירת מהרת דבורם, בזהירותם מכל נדר ושבעה, בהתרחקם מנאה ונאון ומתאות המותרות, בשקידתם לדתגבר על רוחם, לכבוש את יצרם, להכניע את החומר ולסגף את הגוף, להיות רצוי לכל אדם, וכיצא בהרבה דעות זאמונות כאלה. כבר ידוע כי חלק גדול של האגדה יסודתו בתורת הרזים ובחקירת הנסתר על פי התכנית שקבעה לה השמה הזאת בימים הרם. בנפוח המאה הששית לערב, שרם עוד נחתמה עבודת התלמוד בלמודיה, התחברו שתי הנשיות האלה יחד להשפיע שפע חיי הרוח על כל סזורי האומה ותפוצותיה ויטביעו חותמן על העת ההיא, אשר תוצאותיה נראו בילדי רוחם של חכמי ספרד בתקופה הפורחת המליצה והמדעים, ממקור אחד, מארץ הגליל, ערש ילדות אמונת הנצרים, יצאו שתיהן לקבץ את כל הרעיונות והדעות המפורחים אל מרכזן אחד, להעביר לפנינו את אשר הורו והגו בני עמנו בכל המקומות ובכל הזמנים לפני זה על דבר העולם והחיים, על דבר הישוב וההשכלה ועל כל עניני המחקר וההתבוננות בפלאי הטבע על פי סדר קבוע ושמה מסוימה, לעשות שלום בין דעות היהדות והגניי הפילוסופיא היונית ולחבר את התורה והחכמה, האמונה והדעת, להיות האוהל אחד, הגה אחד מספר הרזים והקדמונים, שעזר קומה, המכיל הנשמות נסות ונוראות, נולד על ברכי האגדה ועל ידה נודע לנו בסעם הראשונה מיבו וסבעו של הספר הזה, אשר היה ראש וראשון להשמה

הזאת. גם נעלה הוא מעל כל ספק, כי בעלי האגדה הראשונים עמדו בברית הקבלה ויעשו אתה חוזה, הגו התבוננו בה ויתנו לה מהלכים במשנתם ובדרשותיהם ולפעמים בקשו וימצאו עזר וסעד לדעותיה וחזקו להשערותיה התלויות בשערה, בהשתדלם להטות את הכתובים והמקראות אל מהלך השקפותיה ודעותיה הצרופות. כה נמצא באגדות דר' ישמעאל ור' עקיבא את הצורה המבהילה המשמימה, היא צורת שיעור קומה, שנאמר באלפא ביתא דר' עקיבא: אמר רבי ישמעאל אני ועקיבא ערבים בדבר הזה שכך הוא גדול כבודו אבל בשעור גבהו אין סוף זהו שנאמר ושכינת עזו בנבדי מרומים וכו' (1). ואמר רבי ישמעאל סח לי מן שרן שר הפנים בשעה שעלה משה למרום צוה הקביה אותי ונתן לי משיעור קומה שלו עי אלף פרסאות וכו' (2). מלבד זה נמצא בספרות התלמוד כר נרחב לחכמת המסתרים ועל פי הגיוני המחקר ועל פי רוח הסוד והתעלומה אשר במקומות רבים מבין שורות ההגדה יצוהו נכלל לראות את הקשר והיחס, את הרתוק הנעלם המחבר את התלמוד אל תורת הקבלה הקדומה. ע"י ההתחברות הזאת שהיתה בין הקבלה והתלמוד הצליחה תורת המסתרים להכות שרשים חזקים על אדמת ישראל ולפרוש לאט לאט את כנפי ממשלתה על כל תפוצות הגולה, אך כמעט הרחיבה הקבלה את צעדיה ותהי לשטה ערוכה ולספרות עומדת בפני עצמה, כמעט הרחיקו בעלי בריתה ללכת בדעותיהם ואמנת כדורבנים במפעלות אלהים היתה להם לראש פנה, אז החלה האמונה להביט בעין חשד על הכת המתחדשת הזאת ואז קמו בעלי התלמוד ויחזרו בכל כחם להשפיל את ערכה בעיני הרמון ולהגביל את קהל מעריציה, והמקובלים לא חזלו גם הם מעשות כל מה שבכחם להפיר עצת אויביהם, כי גם עליהם נחה רוח מלחמה ויצאו חוצץ לקראת הרבנים בעלי התלמוד, ועומי נפשם, לחרסם, לגרסם ולהמיט עליהם ועל למודיהם גם יחד לעג וקלס מרבה להכיל.

ככה הגנו רואים גם בתחלת מאת השלש עשרה למספר הרגיל, בראשית צמיחת הקבלה, רבנים מופלגים ארזי התורה כר' יהודה בר' יקר הצרפתי, הרמב"ן והרשב"א נוטים בסתר לבם גם אחרי הקבלה המעשית, לפי מוכן הזמן ההוא, ומשתדלים להתאימה עם התלמוד ולהשלים בינה ובין ההלכה, כאשר השלים הרמב"ם בין התורה והפילוסופיא, בין עיקרי הדת והמושגים הפילוסופיים שבימיו, אבל אחרי כן קם דור חדש אשר השקיע את עצמו בתורת הקבלה יותר מדי וישתדל לעשותה לתורת העם ולקנין הכלל, להרחיב חוג למודיה על כל עניני החיים המוסריים והדתיים ולמצוא בה חזות הכל: עולם מסודר באצילות אלוהית וכלו נבנה בחסד עליוני, תבל מלאה הדרת השכינה האלוהית ולית אתר סנוי ממנה, ואז עמדה נגדו היהדות התלמודית המקפדת על כל המעשים, על קיום כל מצות הדת בכל פרישהו ודקדוקיהו, ותערוך מלחמה עם בעלי הקבלה, יען כי ולזלו לפי דעתה בחשיבות התורה המסורה ובקיום המצות והכניסו כוננת זרות ומושגים זרים בפשט המקראות, בהקיסם את כל מלה ומלה שבתורה סודות ורמזים אין חקר, ומצד

(1) מוכא בפירושו של ר' הירץ טריוויס להתפלה, "האררת והאמונה" בשם המרדש אותיות דר' עקיבא.
(2) ילקוט ראובני בשם סרקי היכלות.

השני אזור גם המקובלים חיל ויגרו מדון בהיהדות התלמודית, כי לא מצאו די ספקם בנשמות חקירותיה ודרושיה, במנהיגיה ולמדיה הקרים, יען כי לפי הגות רוחם חסרה להם אותה הרוחניות, אותם החיים הפנימיים, התרוממות הלב והתפעלות הרגש אשר מצאו בהקבלה, ועל כן בוז וילענו לה ונהפכו לה לאויבים.

ההתנגדות הזאת היתה הולכת ומתמדת בכל מאת השלש עשרה ופעולתה נרמה: לדול השלמות המושכלת וריבות ומדנים על אודות אמתות ודעות בעולמו של ישראל. במשך הזמן דהפו שתי הנטיות השונות אשה את אחותה יותר ויותר ויגדל המרחק בין הקצוות עד מאד. בחצי המאה הייג הכניסו את השנאה וההתנגדות הזאת גם לתוך למודי הקבלה ועיקרי הלכותיה ותהי השנאה הזאת בעצמה לשמה חדשה בתורת הקבלה, והשמה החדשה הזאת יצאה מבית מדרשם של המקובלים החדשים, בעלי דמיון והזיה, שאחרי דור הרמב"ן, ובראשם עומד האיש אשר שמו הצבנו בראש מאמרנו זה.

א.

רבי אברהם ב"ר שמואל אבולאפיא הוא בכלל חזון בלתי נסרין בספרותנו, תמונה נפלאה ויחידה במינה. הוא היה אחד האנשים דמיוניים בצביונם ותכונתם; בו נחה תמונת איש מקורי בכל יתרונותיו ומגרעותיו. אבולאפיא היה נוטה מטבעו לדמיון והזיה והיה נבר נפלא במעשיו ופחו כמים ברוחו, בעל כשרונות נפלאים, אשר מוחו היה מלא רעיונות רמים ורגשות נעלים, סודות ודמיונות אין קץ. הוא היה חד השכל ובעל ידיעות רבות, אך בכל מעלות רוחו היה מתהולל ומשתגע וירקיע שחקים בהסתכלותו ויבקש לו תמיד חדשות ונצורות אשר בעולם החלומות ומסלאות הדמיון יסודן. אבולאפיא איש הרגש לא מצא קורת רוח בהגיוני, המתחכמים המתפלספים של בני דורו: הפלוסופיא מצד אחד והיהדות האסכולסתית מצד השני במשפטיהן הצנומים והיבשים בלי כל רעיון מלבב, בלי כל לחלוחית של רגשי לב והתפעלות הגנש, לא הרניעו את לבו הסוער והמתרגש, אולם גם בהקבלה ולמודי עשרת הספירות עם כל נצוציהם וקויהם הדקים, כפי שנתפשו או בין המקובלים השונים, בתור תולדה מתיבת מחשקפת בני הדור ההוא, גם בהם לא נתקררה דעתו, יען כי לא היה בכחם לחדוד לעומק לבה של האומה הישראלית ולא היו מכשרים לפי טבעם להסתגל לתנאי החיים ולהיות תורת העם, ועל כן היה כובש דרך חדשה לעצמו ויאמר לשנות סדרי מעשה בראשית ולשרד כל מערכות העולם הגנלה והגמתר על ידי למודים והגיונות חדשים, רמים ונשאים, אשר הפלוסופיא והקבלה של בני דורו לא תשויה אליהם בערכם.

דורו של אבולאפיא היה, כאשר אמרנו, דור התסיסה והתפרדות האמונה מהדעת; החסידות התרחקה יותר ויותר מן החקירה, והחקירה תלצה מהאמונה ותהינה שתיהן צרות זו לזו; ובעצם מלחמת הדעות והאמונות נגשה הקבלה והפרוש צלה ותסוכך בעננה את תורת יסודי דת ישראל, הוכחה, אם נמצאו בהפלוסופיא המימונית דעות נספרות, אם יש להתרחק ממנה, או אם דעותיה טובות ונכונות הן ועקריה

ויקדחתה תם הם עקרי החוקות ויקדחתיה — הומת הזה הזה ונעור עתה לרנלי ותורה החרישה שיצאה מבית מדרשו של המקובל תעציר הזה להאמיל במליחה את בית היהדות חרבנית ולהחזיר את העולם העברי לתנו וברו. גם אבולאפיא היה נמשך בתחלה אחרי מורו ר' הלל ברי שמאל מווירוגא אל חרדי הפלוסופיא המיטנית וישקוד עליה בשקידה נמרצה, אך עד מהרה משך ידיו ממנה לנמרי ויפנה לה עזרה וינמר בלבו לחדש את פני הקבלה, לרציאה ממסנר הפלוסופיא ולתת לה צורה חדשה, צורה רוממה ונשנבת, צורת קבלה נבואית, אלהית, תורית.

חיי האיש החולם הזה היו מתאימים לרנשי לבו הסוער, כי כל ימיו היה נע ונדד ונדרף מעיר לעיר וממדינה למדינה ולא מצא מנוח לבק רגליו, כאשר דרף כל ימי חייו אחרי נקודת האמת, מבלי מצוא מנועו לנפשו. מה שנאלץ ביהוד בחייו הוא רוע מזל. אף מאורע אחד לא סיע להתפתחות כחותיו, ולהיפך, כמה וכמה מאורעות עכבו את דרך התפתחותו ומנעוהו מלמצוא דרכו בחיים. אולם בכל מצבו החומרי הרע הצליח באמצעות נאונות רוחו, להצטיין בעולם הרעות והמחשבות ולעשות לו שם בחכמת הקבלה. ר' אברדם אבולאפיא נולד בשנת 1240 למסנר הרניל בעיר סרקוססא (סרנוסא) אשר במדינת ארנוניה, ובעודו ילד יצא עם בית אביו לפולידה אשר במדינת נבארדה. עד היותו בן שמונה עשרה שנה למד תורה מפי אביו — כאשר יספר בעצמו — עם דקדוק ובאגרי המפורשים וקצת משנה ותלמוד, ואז מת עליו אביו וישאר בודד ונלמוד באין משען ומגהל. שנתיים ימים אחרי כן תקפה עליו רוח דמאנו ותקיתנו לשוט בארץ לתור ולבקש את הגהר סמבמיון ושבטי ישראל העתיקים, אשר לפי פסורת ההגדה תקעו את אהלם מעבר הגהר והלאה. אבל ממני תגר שנבר אז בין ישמעאל ועשו, כלומר ממני המלחמה הכבדה שהיתה אז בין הנוצרים שהתיישבו בפלשתינא ובין המהמדים במצרים, היה מוכרח לשוב על עקבו ולהשאר בענו. משם עבר אחרי כן עוד במקומות שונים דרך ארץ ין ואיטליה ויבוא לעיר קפואה הקרובה לרומי. אחרי שבתו שנים מספר באיטליה שב ארצה ספרד ותיישב בכרצלונא. אמנם מפעומוי אלה מתחתית הררי סיריניאזה (ססרד ומורפוגל) עד לב ארץ ישראל ומשם לסיציליה ואיטליה הרחיבו זנן ידיעותיו וצירפו ובררו את דעותיו, כי למרות פחותו והתלהבותו היה הוא האיש אשר השכיל סכל סלמדיו ומכל חזיונות החיים, להיות צופה ומביט עליהם ולהציא מהם לקח טוב ולהתעורר על ידיהם למחשבות גדולות. כל צרותיו ותלאותיו לא עצרו בעדו מדרוש את החכמה ולא כלאו את רוחו המשתוקקת למדעים, ובכל הרעות אשר מצאוהו לא מש מעולם החקירה בידעות שונות ובדברים שהם כבשנו של עולם. בהיותו כבן שלשים התעוררה בקרבו תשוקה עצומה להגיון ופלוסופיא, לחכמה וידעה ברורה אשר לא עזבתו כל ימי חייו. בקפואה אשר במדינת איטליה התחבר להפלוסוף הנודע ר' הלל מוירונא והוא הורהו בחכמת הפלוסופיא והכין לבו בעודו בימי בחרותו להעמיק חקר בספר. מורה נבוכים ובשמות הפלוסופים בימים ההם. אחיב שם כל מעינו בתורת הקבלה ויהנה בה יומם ולילה ובפרי המקובלים השונים אשר צנו או כמגדן וספריות על אדמת ססרד. הגה בתהלה היתה הקבלה כל ישנו ותקצו ומשענו חיזקי בחיים; היא סלאה את כל חללו של עולמו ובאמסקלריא שלה ראה את כל העולם, המן כל המעשים שסבראשית אשר באו וגהו וכל

המעשים העתידים להיות. אך עד מהרה בחלה נפשו גם בה ובלמדיה הקרים והיבשים, כי גם היא היתה אז נעדרת כל רגש תנועה וחיים, יען כי התכונה ברי אמת של ההגיון והפלסוף, באופן שהדיוקים והשקלא וטריא במושגי הקבלה היו העיקר ואל התוכן הפנימי לא שמר לב, ועל כן פנה לו אל מקצוע אחר, למצוא את האמת הפנימית, ההכרה הצרופה והאמתית, המסתתרת בחקר אלוה ובסוד בריאת העולם.

באחד מספריו שבו רשם אבולאפיא קצת מתולדות חייו יתאר הוא בעצמו את הלך נפשו, אופן למדו ואורח חנוכו כדברים האלה: נולדתי בסרקוסטה של ארנון אשר במלכות ספרד, ופרס הנמל, כלומר בעוד הייתי יונק חלב משדי אמי (יצאתי) עם אחי ואחיותי, והעיר ההיא קרובה לארץ מולדתי מהלך שש עשרה פרסאות, וגדלתי על נהר אבריה הוא הנדר העובר בשני המקומות הנזכרים פה, ואחל לקרוא מקרא עם הפירוש והדקדוק ר"ל כל התורה שבכתב שהיא כיד ספרים לפני אבא מארי ז"ל, ואוסיף עוד ללמוד קצת משנה וקצת תלמוד לפניו ז"ל שרוב למודי היה ממנו. ואני בן חיי שנה הוא מת... ואשים פני לבוא לעיר קפואה ומצאתי שם איש נכבד חכם ונבון פלוסוף ורופא ממוחה ושמו ר' הלל ז"ל ואתחברה אתו ואלמד לפניו מעט מחכמת הפלוסופיא ומיד נמתקה לי מאד ואשתרל בידעתי בכל כחי ובכל מאדוי ואהנה בה יומם ולילה ולא נתקררה דעתי ומחשבתי עד שלמדתי מורה נבוכים פעמים רבות וגם למדתי במקומות הרבה בקפואה לארבעה במקרה ויצאו לתרבות רעות כי נערים כלי מדע היו ועזבתים... ואני בזמן היותי בן א"ל שנה במדינת ברצלונא העירני ה' משנתי ואלמד ספר יצירה עם פירושי ויהי עלי רוח ה' ואתבונן ספרי חכמות ומהם ספרי נבואות מופלאים ותחי רוחי בקרבי ורוח ה' הגיע לפי רוח קדושה נוססה בי ואראה מראות נוראות רבות ונפלאות על ידי מוסת ואות ובכללם התקבצו סביבי רוחות קנאות וראיתי דמיונות ושינויות ונבהלו רעיוני על כי לא מצאתי איש מאישי מיני שיוצני הדרך אשר אלך בה ועל כן הייתי כעור ממשש בצהרים פ"ז שנה והשמן עומד על ימיני לשמנה והייתי משנע ממראה עיני אשר ראיתי לקיים דברי התורה ולהתם הקללה השניה י"ה שנה עד אשר הגני אלהים עצת (קצת) מדע ויהי ה' עמי לעזרה...⁽¹⁾

הנה כן התאמץ אבולאפיא יותר מכל אשר לפניו למצוא לו דרך סלולה בהלך עיונו במחקר וקבלה, לבוא עד תכונת סתרי פליאות היצירה וההגנה האלהית, הוא לא הלך בעינים עצומות אחרי, המתחכמים והמתפלספים המתפארים בחבורי האמות, כי מצא את לבבו להניח הגחות ולהביע דעות לא לבד נגד בעלי הפלוסופיא כי אם גם נגד חכמי התלמוד ונגד אבות הקבלה בכבודם ובעצמם.

כנדע מציאות הספירות הוצ היסוד אשר עליו נוסדה כל הקבלה, עד שאם תפולנה הן תפול עמקן כל הקבלה, ובכל זאת נבוכו בהן מאד המקובלים, הוראת עשר הספירות היא בכלל לשבר את האזן ולקרב אל המשכל וההשנה האנושית את תוצאות הבריאה והעולם השפיל מסקור אל עליון העומד למעלה מההיה והמציאות.

⁽¹⁾ בספרו "אוצר ערן גנוז" כפי שהביא וילינג (בית המדרש ח"ג בכנא עמוד XLI).

על יסוד העיקר הזה כי האלהים הוא למעלה מן המושג, נשגב מעל כל מחשבה ואוכנתא דלבא, מצאו להם המקובלים לנהיג לבנות שמה שלמה ולהסביר על ידה את ההשגחה הרוממה והנאצלה בדרך השתלשלות והתפתחות עדי הגיעה אל הנבראים השפלים מה בארץ משה, והגבילו את מדרגות ההתפתחות וקראו להן ספירות ואח העשר ספירות יחלקו גם כן לשלש כוללות והן: שלש בעולם השכל, שלש בעולם הנפש וארבע בעולם המבוע, או כאשר יאמרו המקובלים המאוחרים: עולם השכליים, עולם הגלגלים ועולם השפל, ואחרים: המושכל, המורגש והמוטבע, והנה בנוגע לאופן ההתהוות של הספירות מחולקים בזה הדעות: לפי המקובלים הקדמונים אָ צ ל האיִךְסוף ממנו בתחלה את הכח או הספירה הראשונה, הכוללת בקרבה את כל הספירות; והיא, הספירה הראשונה, היתה נמצאת באיִן־סוף מקדם קדמתה, ואך על ידי פעולה באה לידי התנלות ותצא מן הכח אל הפועל, וממנה נאצלו אחרי כן כל יתר הספירות. בעלי השטה הזאת משערים ביותר, כי הספירה הראשונה וכל הבאות אחריה לא נבראו כי אם נאצלו, והחלוק שבין בריאה לאצילות ינדיר ר' עזריאל, אבי אבות הקבלה, על פי הגדר הזה: כל בריאה שנוטלין ממנה תתמעט ותתחסר, אולם כח האצילות שנוטלין ממנו ואיננו חסרי, וכהסבה הראשונה הנה שלמות בתכלית ובלתי מצומצמת במקום חמן, וככזו לא תשוונה להמאציל האיִן סוף בכל התנאים והסגולות; ולדעת קצת הנה האיִךְסוף לברו הוא נצחי, בעוד שהספירות וכל הנמשך אחריהן נולדו בזמן ונתחדשו ממנו, מהא"ס, בחדוש נסור, וגם עתה אינן מתקיימות כי אם מכח השפע שמשפיע עליהן האים, שאלו הוא היה מסלק מהן אורו אפילו רגע, אז יהיה הכל כלה ואובד, ריל אז ישוב הכל אל תוך האים אשר ממנו יצאו¹. והספירות האלה, שמספרן עשר, משונות הן כל אחת מחברתה ומה שיש בוו אין בוו ומה שתפעל זו לא תפעל זו², יוצא מזה, כי הספירות הנאצלות מהאיִךְסוף הן בלתי גבול ובכל זאת הן המינבל הראשון; הן מינבלות ובלתי מינבלות בזמן אחד: בזמן שאיִךְסוף משפיע עליהן מהשלמתו הן דומין לו בשלמות ובלתי תכלית, ובהמנע מהן השפע המה חסרים ובעלי גבול. כח התורה הזאת חשבו המקובלים להרחיק את הזרות הנראית להמתפלספים בהיחס הישר בין האיִךְסוף ובין עולם הנשם על ידי הכריאה, אבל לא עלתה בידם הישב. אולם הצד היחור רפה בהשטה הזאת היא כי אין לה מושג ברור והבנה שלמה מהות הספירות ותכונתן: לדעת קצת הן, עצמותי, ריל מעצמותו של האים³, ולדעת אחרים אינן מעצמותה, אלא הן רק כלים או מדות, ואחרים אומרים, שחיו לחשוב לא כזה ולא כזה, שהרי לדעת הראשונה היינו מטילים רבוי באיִךְסוף, וחיו לומר כן, ולדעת האחרונה ישאר האים בלי שום מדה וכלי, ויהיה אם כן כאלו איננו, והעולם יהיה נמסר לנמרי ביד הספירות, ומאחר שאי אפשר לחשוב בהחלט לא כזה ולא כזה, המה חושבים לתקן את הכל באטרם, שהספירות הן עצמות וכלים גם יחד, וריל שיש בהן נשמה ונפש, והנשמה היא עצמות והנפש הוא הכלי⁴. על הערבוביא הזאת התעורר

¹ מרדס רמונים שער ח' פרק י"ג.

² שומר אמונים וכוח א' סימן מ"ה.

³ אל הדעה הזאת כוון בלי ספק גם הוהר במאמרו (ח"ג באדרא זוטא רפ"ח):

„עתיקא קדישא ונהורין דיליה תד הוא“.

⁴ מרדס רמונים, שער ד' פרק א'—ד'.

אבולאפיא ויתאמץ להתיר את הקשר המסוכך הזה ולהסיר את הצעיף מעל פני המסתרים האלה. במקומות שונים ומפוזרים אנה ואנה בספריו השונים הוא מוציא דין קשה על הלמדים האלה וקורא תגר עליהם, אם כי כבר נתקבלו בימיו בכל תפוצות הגולה. נכה הוא מטיח דברים נגד בעלי הספירות האומרים, כי הספירות הן כחות נבדלים ונפרדים בטבע השם, ומתרעם עליהם לאמר: בעלי הקבלה והספירות חשבו ליחד את השם ולכרות מאמנת השלוש ועשרהו⁽¹⁾ וכמו שהגונים אומרים הוא שלשה והשלשה אחד כן מקצת בעלי הקבלה מאמינים ואומרים כי האלהות עשר ספירות והעשרה הם אחד, והנה הם רבוהו תכלית הרבו והרכיבוהו תכלית המרכבה ואין רבוי אחר העשרה, ואלה יודעים שלא עלה משה למעלה מעשרה ולא ירדה השכינה למטה מעשרה ולא הבדילו בין הצבור שהם תשעה ובין שליה הצבור שהוא עשירי⁽²⁾. במקום אחר הוא מקטרג עליהם ואומר: הם (המקובלים) אומרים שקבלו מן הנביאים ומן החכמים שיש שם עשר ספירות בלימה ועל ידי הספירות ברא הבורא העולם כלו וקראו לכל ספירה ומסירה שמות מהם משותפים ומהם מיוחדים וכששאלנום לא ידעו היודעים מהם אלה הספירות על איזה דבר יסלו שמותיהם בעצם אם על נופים ממש או על חומרים בלי צורות או על צורות בלתי בעלי חומר או על מקרים נשואים על נופים והם כחות כם או על נפשות נפרדות מבלי נושא או על דעות הנקראים שכלים נפרדים⁽³⁾. אבל אומרים שלפי אמונתם הם ענינים נשפעים מאלוה ית' והם אינם בלעדיו נמצאים ולא הוא זולתם היום, אבל לפני היצירה היו בו ית' מדמיונם ככה והוא אשר הוציאם מן הכת אל הפועל כשרצה לברוא את העולם וקוראים שם אחת מהספירות רצון ולא ימצאו בעצמם דרך לקראו נברא גם לא ימצאו דרך לקראו קדמון וכן קרה להם בשם מחשבה שקראוהו כתר עליון והוא אצלם ספירה ראשונה והעשירית אצלם שכינה וקראוהו צדק והשמות ידועים מספירהם והם נכונים בהם מאד⁽⁴⁾. לפי דעתו הוא, הכל הוא אחדות גמורה ומחלשת ועשר הספירות הן רק ציפוי שמות, שהם פעולות האל המיוחד, כי כשתתיר כל קשרי הספירות תיחדם בעל כרחך וכשתיחדם תכלית היחוד לא תמצא כם כי אם היחוד וכשתהיה מיוחד מן המיוחד לא תמצא שם שום ספירה כי אם הסכה הראשונה לבד.

⁽¹⁾ כרברים האלה השמיע גם הריב"ש בתשובותיו סי' קנ"ו: "וכבר שמעתי אחד מן המתפלספים מספר בנגות המקובלים והיה אומר הנוצרים מאמיני השלושה המקובלים מאמיני העשירות".

⁽²⁾ באגרתו לר' יהודה המכונה שלמון נגד הרשב"א נדפסה אצל יילינג (נגזי חכמת הקבלה עמוד 19).

⁽³⁾ על הספירות האלה עמדו מלבד אבולאפיא גם מתנגדים אחרים בסוף המאה הי"ג ובתחלת המאה הי"ד. כה יאמר ר' שלמה בן ר' שמעון דוראן (הרשב"ש) בשו"ת סי' קפ"ט: "עוד שהם (המקובלים) לא ידעו אלו עשר ספירות מה הן, אם הן תוארים או שמות, או השמעות שופעות מאתו יתברך". גם המקובל ר' יצחק אבן ווקר בס' הקבלה שלו רומז על חלוקי הדעות האלה: נפלה מחלוקת בין המקובלים... יש מהם שיאמר ששפיעו מן האין סוף עשרה שכלים וקראו אותם ספירות... והציעו שהספירות שפעה ממנה שפע שקראוהו כתר... ומהם מי שיאמין שאין שם כי אם י' ספירות ושהסכה האחת יתברך הוא השכל האחר מהם נקרא כתר ושפעה ממנה חכמה וכו'.

⁽⁴⁾ בספרו "אמרי שפר" (יילינג, הפילוסופיה והקבלה" עמוד 88).

באנרתו. שבע נתיבות התורה: אשר שלח לאחד מאהביז הוא קורא תגר גם על הקבלה המעשית שנתחדשה ונתשטמה לרוב בימים ההם בארץ אשכנז. יצן כי הביאה את המאמינים בה לכלל פעות גדולה, בהיותם, קוראים עצמם בקצת ארצות ידועות בשם מסורסם בדרכי הקבלה בעלי שמות, והמעזת היא, שהם חושבים שיעשו סליאות עם כח השמות בהשבעות כשיזכירום בסיהם בלי שום ידיעה והבנה בענין הוראתם ויאמרו שיהיו פורחים באויר על קנים וימיתו שנאידים בדבריהם ויכבו אש וישתיקו הים מזעמו בשם וכיוצא באלו השנענות והדמיונות אין חקר עד שהביאתם המחשבה הכותבת לחשוב שעם השבעותיהם ההכליות יכריחו אשת איש להביאה בתצי הלילה אל מטחם מעצמה כדמות משונעת עד שיתפארו קצתם בשתם כבר כתנו זה ונסדו ועלה בידם' ובספרו. חיי עולם הבא' הוא יאמר: אבל הפתאים שאין בהם דעת חושבים שהשם אשר מסר שמותיו שהם כלי המציאה כלה לאדם להשתמש בהם בהכלי מחשבותם ובשקרי דמיונות ולפעול בהן כחפצן שני מבעיות או ענינים דומים להפסי מבעיות או דברים דוקים להשיגם וישנו עם המבעיות והזכרות מדומות וכל זה אינו מודעת והשכל, שאין ספק שלא נתן כלי מלחמתו ביד אחרים להלחם כנגדו ולעמוד כנגד רצונו והכסילים האוילים חושבים שהנביאים והחכמים הראשונים פעלו בשמרת לצורך עצמם ומביאים ראיה מהכתובים הצריכים פירושים ארוכים ומפרשים אותם כפי דעתם כאלו הנביאים וחכמים הודיעם פירושי דבריהם... וזה כלו קרה להמון חכמי דורנו, ולא ינח ולא ישקוט מהוכיח את משונתם על מנייהם ומזהיר את השלמים אנשי המעלות להתרחק מן הכיעור הזה ולבקש את האמת בהשגת מציאות השם המיוחדת לחכמים.

אבולאפיא היה הראשון אשר הרניש בקושי הנמצאה בשמות המקובלים ההולכים לפניו, בהיות בהן לפי הבנתו סתירה למושגי היהדות, וישתדל להפיץ אור על העיני המסיבך הזה, ועל כן נתן אל לבו לחפש אחרי נקודת האמת, להחנבר בשכלו ובהארה פנימית ולהשתלם בהשגה אמיתית, כלומר להשיג על ידה סוד היות העולם ואמתת מציאות השם על בוריה, לתכלית זאת העמיק חקר בכל הידיעות השמושיות ובמחקרי הפלוסופיא, בלמוד, תלמוד נטרא ופוסקים, בהגיון וחכמת הטבע, בחכמת הרפואה ובחכמת האלהות על דרך המחקר, אבל עוד במבחר ימיו ראה והכיר, כי התורה בכבודה ובעצמה, כלומר הנמרא בכל סלפוליה וחדויה לא תעצור כח לקרוע חלונות בבתי אופל אלה וכי גם שאר הידיעות לא ישפיעו עליו רוח הקדושה ולא יביאו אותו אל תפארת הגבואה, אשר אליה תשוקתו, כי אם אל התהללות החכמה, אל אותה היוהרא המדעית אשר הצמינו בה כל תלמידי אריסטו ואשר היא רחוקה ממטרתו, ועל כן שקד יום ולילה על דלתי הקבלה ויהגה בה בשקידה רבה ועצומה עד אשר זכה לעמיד על סודה ולבוא עד תכונתה, ואז בהגיעו אל השמות ובהתירו את קשרי התותמת נגלה אליו ארון הכל ונלה לו את סודו והודיעו עד קץ הגלות חמן התחלת הנאולה: ואז זכה להארה אמיתית וימצא תחכולה להמשיך השראת השכינה ולגלות מסתרי הנבואה העליונה.

התחכולה הזאת היא המלאכה, הגמלאה והמושכלה שכתב אחזו בה רבים, מלאכת מעשה חושב מראשי תבות וצרופי מספרים ואותיות, הנחלקת לשלש מחלקות:

נוטריקון, צירוף, גימטריא; בה הרבה להשתמש באופן זר ומסובך, והיא לו הדרך האחד המוביל אל ההתנלות העליונה. להשגת מדרגת הגבוהה והעלומות סתרי כל חי. בסנה זו הרבה להעמיק מיום שעמד על דעתו והיה לו לנקדה תיבונה בכל הקירותיו ולמדויו. יסודי השטה הזאת היא: שבאותיות האלפ"א בית"א העברית מתעצמים ומתלבשים כל כחות הכריאה, והם יוצאים אל הפועל על ידי נתוח המלות שבתורה והשמות הקדושים והצטרפן לנוטריקון וגימטריאות. באור הדברים האלה הוא, שלפי המקובלים, ואבולאפיא בראשם, לשוננו הקדושה איננה כשאר כל הלשונות, שמצאו תדלו והסכימו עליהן בני האדם, אלא היא, המצאה אלוהית שקדמה לבריאת העולם, ומשמע תיבותיה בתחלה לא היה כי אם משמע רחוני, ואחיב, ר"ל אחרי אשר נבראו בני האדם, התבות האלה נתנו להם כמתנה והשתמשו בהן בדרך העברה בשמש הנוכחי. כן, לדוגמא, מלת עין הוראתה בתחלה היתה אותו הכח הרוחני המתחכם אל העין, וכשנולדו בני האדם השתמשו בה בהוראת העין משם, וכן גם צורת האותיות, אף על פי שנודע כבר גם מספרי התלמוד, שאינה הצורה העיקרית, אלא צורה שנתחדשה לנו בזמן בית שני, וכן גם צורת הנקודות והמעמים, אע"פ שידוע ומבורר הוא לכל, שאלה הם רק סמנים שנתחדשו לנו לצורך הקריאה בזמן מאוחר מאד, כלן לפי דעת המקובלים קדמו לבריאת העולם, וצורתן איננה הסכמית, אלא היא בדיוק כמו שמייב התיחסן וקישורן אל כחותן הרוחניים אשר הם בהספירות⁽¹⁾. מדיהם והתחברות הזאת בא בהכרח לפי הקבלה, שאם יניע איש האותיות או הסימנים האלה, יתנועעו מיד גם הכחות העליונים המתחכים אליהם, ואם יבטא איש תיבה של שתי אותיות או יותר, כמו, לדוגמא, בראשית, או יתנועע מלאך אשר תחת ידו כל כך כחות כמו שיש אותיות בתיבה וכל אחד מהכחות האלה יש לו עוד תחת ידו כמה כחות אחרים, כל תיבה שבתנ"ך היא אם כן שם של מלאך או איזה כח רחוני, אלא שאפשר לצרף עוד האותיות בסמנים שונים עד אין מספר ולהוציא בזה שמות מלאכים אחרים עד אין חקר. גם הקביה, כאשר ברא את העולם, ברא אותו על ידי השמוש הזה של האותיות, וע"כ אם היה איש יודע לעשות כל צירופי האותיות כראוי, היה יכול לברוא עולם חדש, ע"כ"ס וכל האדם ע"י השמוש הזה של האותיות לפעול בעליונים ולעשות נסים ונסלאות עד אין מספר⁽²⁾. אבולאפיא התפאר כי ידד לעומקה של החכמה הזאת והבין אותה על בוריה והיה מרוז את תלמידיו לעסוק בנסתרות האלה ולהקדיש להן את כל עתותם וכוחתם, אמנם ההתעסקות בהן לבדה איננה מספקת עוד לדיעת העתידות והשגת הגבוהה ודרושה עוד הכנה גדולה בסמנים, בפרישות וניירות מתענוגי התבל ומהמון תשואותיה; דרוש עוד להמית את יצר הרע ולבטל כל התאוות החומריות, לברוח מחיי תענוג ומתאוות בשרים, להדבק רק בחיי רוח ולדרוך אחרי הארה שכלית, להעמיק חקר רק בתורת משה ובסודותיה וריה הנעלים, ללבוש לבנים, לשבת כל היום עטוף במלית ומזכר בתפלין, להרבות

(1) סדרם רמונים שער כ"ז פרק א' וב'.

(2) השטה הזאת איננה חדשה ומקורית בעיקרה, ההשתמשות בצירופים גימטריאות ונוטריקון כבר היתה נפוצה באשכנז בבית מדרשם של ר' יהודה הסיד מרינינסבורג ור' אליעזר רזק מוויורמיזא וגם הרמב"ן החזיק בה בצידי ירדס, אבולאפיא מודה בעצמו כי בשפתו זאת שתקן בקבלה עליו להורות לחכמי המקובלים שבאשכנז.

בדקות והעלאת הנשמה השואפת להתחבר ליצרה, ולהציא אז בשפתיו את שם המפורש ושאר שמות של הקב"ה בקריאה ממושכת, קריאה נעימה ומחוקה בנגונים ידועים ובתנועות וכרכורים משונים, עדי, יתחדש עליו סחר וועדה ועמדו שעזותיו וידועו אבריו, או אז תפול תרדמה על האדם ובא במצב ההתלהבות ובמעמד סידת הנפש מן הגוף, או אז — בהתלקח אש הרגש בלב האדם ונילה ברעה תמלא את כל קרביו — ירד השפע האלהי על בחיר האנושי הזה ויחזה מזהו שדי ויזכה לירי השנה נעלה כזאת לראות במראה ולא בחידות, לירי הגבואה האלוהית העליונה¹), וההשנה האמתית הזאת איננה נקנית רק באמצעות התורה

(¹) בספרו „חיי עולם הבא“ הוא הולך ומונה ההכנות הדרושות לכל אדם, החפץ לבטא את השם המפורש, לאמר: „הכון לקראת אלהיך ישראל, הכון עצמך לייחד לבבך ושהר גודך ובחר לך מקום מיוחד, שלא ישמע קולך לשום אדם בעולם, והיה יחיד ומיוחד מבלתי אתר ומתבודד, ושב במקום אחד בחדר או בעליה ואל תגלה סודך לאדם, ואם תוכל תעשהו ביום בבית אפילו מעט עשהו, ואמנם הטוב והישר שתעשהו בלילה, והזהר לפנות מחשבותיך מכל הבלי העולם באותה שעה שאתה מכין עצמך לדרך עם בוראך ואתה מקבש שיודיעך את גבורותיו, והתעטף במליתך ושים תמלין בראשך ובירך כדי שתהיה ירא וחרד מפני השכינה, אשר היא עמך בעת ההיא, ונקח בנדיך ואם תוכל יהיו כלם בגדים לבנים, כי כל זה מועיל לכונת היראה והאהבה מאד מאד ואם יהיה בלילה הדלק נרות הרבה עד שיאירו עיניך וכו' ואח"כ תקח בידך דיו ועט ולוח וזה יהיה לך לעד שאתה בא לעבוד זכורת ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב ותחל לצרף אותיות ומעוות אם רבות וימנם ויגלגלם כבהירות עד אשר יחם לבבך בגלגליהם ושים לבך בתנועתם ובמה שתוליד בגלגליהם וכשתרניש בך שכבר חם לבבך מאד בצירוףם והכינות מהם בענינים חדשים אשר לא השגתם בקבלה האנושית ולא ידעת כעצמך מתוך עיון השכל וכבר אתה מוכן לקבל השפע והשפע נשפע עליך ומעורר בדברים זה אחר זה מחשבותיך האמתיות לצירי את השם ית' ואת מלאכיו העליונים לציריכם בלבבך כאלו הם בני אדם עובדים או יושבים סביבותיך ואתה ביניהם... ודע כי כל מה שיחוק אצלך השפעת שכלי הנכבד יחלוש אברייך החצוניים והפנימיים ויתחיל כל גופך להשתער שערה חזקה עד מאד עד שתחשוב עצמך שעכ"ם תמות בעת ההיא כי תפרד נפשך מגופך מרוכב שמחתה בהשגתה... ואז תדע שהנעת אל מעלת קבלת השפע“ (יילינג בהקבלה והפלוסופיה עמוד 44) וכמו כן בספרו „אור השכל“: „ואחר זה עיין מאד בצורת הכסוי בשעה שחרצה להוכיר את השם הנכבד הוה החקוק למעלה בנקודו, קשוט עצמך והתבודד במקום מיוחד שלא ישמע קולך לזולתך ושהר לבבך ונמשך מכל מחשבות העולם הוה וחשוב שבאותה שעה תפרד נפשך מגופך ותמות מן העולם הוה ותחיה בעולם הבא אשר הוא מקור החיים הנמצאים הספורים בכל חי והוא השכל שהוא מקור כל חכמה ובינה ודעת... וזה ציורי כשתחיל להוכיר את א' באיזה נקוד שתזכירהו מפני שהוא מורה על סוד היחוד אל תאריך בו כ"א לפי שעור נשימה אחת ולא תפסיק בנשימה ההיא שום הפסק בעולם עד שתשלים בסיווי ותאריך בנשימה ההיא המיוחדת כפי שעור כח אריכות נשימתך האחת בכל מה שתוכל להאריך בה ונגן בא' וגם בכל אות שתזכיר באימה ובראה ופחד עם צירוף שמחת הנפש בהשגתה שהיא גמולה וכו'“, ואח"כ הוא הולך ומצייר צורת הנגון בכל אות ואות, צורת הנקודות והקוים, לכל פרטיהם ודקרוקיהם ומשנה ומשלה את דבריו מכלי לתדש דבר. — אודות ההכנה ללמוד הסודות, להמית היצר והתאוות התורניות, אין כל ספק שכבר ידעו מזה הקדמונים בעלי הסודות כבבל, כמו שנראה מהציור שהעמיד רב האי גאון לפנינו בתשובתו הידועה: „כי הרבה מן החכמים היו סוכרים כי מי שהוא הגון בכמה מדות וזכורות ומבוארות כשמבקש לצפות בסרכבה ולהציץ בהיכלות של מלאכי מרום יש לו דרכים לעשות שישיב בתענית ימים ידועים“ (ראה הערותיו של הרמב"ם לר"ם דברי ימי ישראל העתקת שפ"ר, כרך המשי עמוד 81), האמונה ההבלית הזאת קנתה לה אחרי כן חוקת ישוב אצל בעלי הקבלה המעשית ותמספה לה מקום רחב ידים בהזיהר ובספרי הקבלה השונים, פרי רוח הזמן ההוא.

האלהית ובחכמה הנעלה הרמוזה בה, אם ישכיל האדם לעמוד על אמתתה ולחדור לעומקה הפנימי, ועל כן צריך גם כן שיהיה בקי מאד בסתרי תורה ובחכמתה כדי שיכיר מה שיוצא לו מן הצירוף, כי אמנם התורה כלה עם היותה כוללת כל הדרכים, הדרך המעולה שבכל דרכיה ושהיא סגולה לכל החכמות היא הקבלה המושכלת המביאה לידיעת התכלית האחרונה הנעלמת מכל האמות ונגלית לישראל לבד שהיא האומה המיוחדת ולשונה וכתבה מיוחדים וסגולות בידעת השם. הקבלה הזאת, כלומר, ידיעת צרופ האותיות והרכבת המלים, היא לבדה, מציאה הנעלם מאותם הענינים מן הכח אל הפועל ומגלה הנסתר שבהם לכל מקובל ומקובל גם כן לפי כחו ולפי קבלתו ולפי השתדלותו להוציא מה שבבא אל מעשהו, והדרך הזה, היא לבדה דרך הנבואה עם היות שמה קבלה, גם אעפ"י שהיא רחוקה מצד אחד מן הקבלות הראשונות המקובלות להמונו ולחכמינו, על כל פנים הקבלות הן בעצמן שרשי הקבלה הזאת המאוחרת הן יסודותיה ועיקריה, שאלמלא הן לא היה אפשר שתמצא זאת בעולם בשום פנים ואין כזה הצד שני המינים הנזכרים, הם הקדומים מזה הקבלה. וכוננו בזה, שאין ראוי לבח ולהתלוצץ על הקבלות הראשונות, היינו קיום המצות ועקי הדת, כי אם אמנם, הדרך הזה אינו נבואה, אבל היא מביאה אליה, שאלמלא התורה והדת לא היו עומדים בסוד ההשגה האמתית, אולם בכל זאת כשהם לעצמם אינם מביאים עוד את האדם לתכלית השלמות המכוננת, היינו לבוא בסוד ה', כי דברי התורה כפשוטם ועשיית המצות כהלכתן נועדו רק לגמי השכל ואנשים ששואפים כמו החלב ליונקים שדי אמס, אך ליודעי הן נמסר הדבר לגלות ריו עליון בצרופי אותיות שבתורה וחלופי מלים באופנים ותחבולות שונים, כבן דורו, חכם תורת הרזים הנצרי בונס'נסורא, חשב גם אבולאפיא את ההשקפה ע"ד הסוד, ע"ד סתרי התורה, לדבר היותר נשגב בתכל, לתענוג מעין תענוגי הנפש בעולם הבא, היא היתה שיחו ושינו ולכל בה חי רוחו, בה השקיע את כל תקותיו ושאיפותיו הלאומיות והאנושיות, בה מצא נחומים על כל תלאותיו בעבר ותקוה לעתיד, על ידה חזק נפשו באלהים בכל צר ומצוק אשר מצאורו ובה מצא מרנוע בעת אשר עיפה נפשו להורנים.

את השקפתו זאת לא עזב אבולאפיא גם אחרי אשר שבע נדודים ורונג ויסבל רדיפות הרבנים, אשר הרעימו עליו ויקראו אחריו מלא, יען כי מצאו את דבריו נוטים למינות וכפירה, גם רוחו הסוער מטבעו לא היה יכול להכלא בחוג דעותיו והשקפתיו לבלתי הורות אותן לבני עמו ולבלתי הפיץ מעינותיו חוצה, כשם שהאמינו המקובלים המאוחרים, שזכות העיון בספר הזוהר מספיק להשיב שבותנו ולהעביר גלותנו ועליו אמרו זכו אחישנה, כי בעבורו יהיו ישראל ננאלים ויקרא דרור שיהיו כל בני העולם בני חורין בשלה שאין כמודרי — כמו כן האמין אבולאפיא שבזכות למודיו יבקע כשחר אורנו ויבוא קץ לגלותנו, ועל כן השתדל להפיץ תורתו בין העם ולרכוש לה נפשות, בלי חשך היה מחזק ומעורר את תלמידיו ובני בריתו ללמודי הקבלה האמתית וקנית השלמות המשכלת לנפשם, הוא לא התיאש מפרסום שמתו במדה יתרה והיה מקוה ומאמין כי באחד הימים יתרחש ניסא אשר על ידו יקומו למודיו בשלמותם ובכל תוכנם, האלהות תגלה לו את אמתתה ותערה עליו ממרום שפע הגצנות הקדושים, למען הודיע ולגלות את השגותיו הנבואיות.

ב.

הזמן ההוא היה עת רצון להשתפכות סיומיות הזמן היותר מסונל לנביאים. למשיחים ועושי נפלאות. אשר קמו במקומות שונים להתעורר ולהטות מני אורח את ההמון העברי. למטמם את הלבבות ולשבש את הדעות עד לאין מרפא. מכל עברים הקיפו או צרות ומצוקות את מחנה ישראל. מאורעות רבים ושונים. מבית ומחוץ. חברו יחד להפשיט מעל האומה הישראלית את אדר תפארתה ובגדיה החמדות. להפוך הדה להשחית. לעולל בעפר קרנה ולשימה לסחי ולמאום וכעפר לדוש. כמעט כל איתני ארץ תקעו כף. קשרו קשר. להכחיד את ישראל מני. לחסום בעדו כל דרכי החיים ולהרחיקהו מחברת בני האדם. למען יהי כמנודה לכל באי תבל. בכל יום נתחדשו נורות רעות ועלילות משונות אשר הרריכוהו מנחה. הצרו צעדיו ויקפדהו ראש ותלאה. גם במדינות אססמיא ולוחיניא (פורטוגל). אשר שם ישבו בני ישראל ימים רבה בשלוה ויתעדנו ויתענגנו מרוב טובה. גם שם התרגשו או הצרות. ורדיפות ומצוקות שונות יחד כתומם כאו עליהם. למצוץ לשד חיתם ולאכול אותם בכל פה. הרדיפות באו או על היהודים בבת אחת בארצות שונות. בארנוניה (ספרד הצפונית) קם המושל דן סידרא השני וכצפת המלך פיליפ אויגוסט לעשוק ולרצוץ את ישראל ולענותו בלי חמלה. במצות אב הכנסייה הקתולית. האפיפיור אינוקינטו השלישי. איש הנורע. אשר התנאה ויתנשא או להרכיב תחתיו כל מלכי ארץ ולשעבר אליו את כל העמים יושבי המדינות באירופה. מים אוקינים המערבי עד קונסטנטינופול ומים התיכון עד ירכתי צפון. מקום קרח ושלג עולמים. להמושל העריץ הזה ולהאפיפיור הבא אחריו היו מתי מספר היהודים כקוצים בעיניהם ויאמרו לדרמם בחמת נקם ובאכזריות חמה. לקעקע את בירת היהדות ולמחות את שם ישראל מספר תולדות אדם. בימים ההם החלו נוסעי הצלב להתגודד עוד הפעם בערי אירופה וכתני הדת הקתולית הבטיחו בשם האב הקדוש סליחה לשעבר וספרה לעתיד לבוא לכל היצא למלחמת האמונה. על כל הפשעים והעונות שעשו ושיעשו. האחים נוסעי הצלב. ובכך שבו הפרעות וההרנות ביהודים להיות שנית למעשים בכל יום. ובערים שונות כבר נרמה המרת דת באינם. שוד ושבר. הרג ומטבת. ויהי קהל ישראל לזועה ולחרדת אלהים. לא טוב מזה היה או גורל היהודים במדינת בריטניא על ידי היינרך השלישי. בארצות אססמיא היו הימים ההם ימי הוכחים ודתיים. כי הכייתו מושלי המדינות את חכמי ישראל. הרבנים שבכל עיר ועיר. להתוכח עם כהני הדת השלטת על דבר אמתת הדת וענינים העומדים ברומה של האמונה. ערך הוכחים האלה ויחוסם לבני ישראל נדע. כי באמת נברו תמיד שונאי היהודים. לא ביושר הגיונם ובסברות מכריחות. אלא בכח וחיל בהיותם המרובים. בשנת 1242 ובשנת 1248 נעדנו מוקריאש לספרי התלמוד. ותלמוד תורה נאסר באיסור חמור מטעם הנסיכים והרוזנים וכראשם המלך לדוויג התשיעי. אשר בקלות דעתו ורסוץ רוחו היה לכלי זעם ביד הכוזבים להצר ולהציק את היהודים. וקנא להתורה הקתולית יותר מהאפיפיור עצמו. הגה כן. ככל אשר פגו ראו היהודים את היד החזקה. יד הכוונה הגדולה שברומא. אשר היתה כם להרוך אותם תחתיה ולהשכיך לעפר כבודם. למראה הצרות האיומות האלה. אשר קרו אותם תכופות. נמס כל לב ורפו כל ידים. רק זיקתקה אחד נשאר או לכל מחנת בית יהודה בארצות תפצותיהם במזרח ובמערב. התקה לקץ הגלות וביאת

המשיח. בה מצאו חזות הכל ועל ידה יתעורר לחיים חדשים. מבלי לחוש ולהרגיש עוד את הדאגות היומיות. לולא התקדה והנחמה האחת הזאת שהיתה להם לישראל בימים הרעים ההם, כי אז אולי נתקימה מחשבתם של שונאי ישראל, לעשות את בני העם הישיש הזה לחבר צוענים בני בלי תרבות, בווי אדם חלאת המשפחה האנושית. הנששים והנענים, המודלדלים מקצור רוח חשבו ומצאו, כי כבר כלו כל הקצין וכי הגיע, עת פתיחת תרעי שמיא דרחמי, ומן התעוררות המשיח והתגלותו בארעא דלילי, אותו הזמן שבו, קודשא בריך הוא בעי ביקריה דעמיה ואתא לבנה דמפרותיתא לאקמא לה ולמיהב לה ידא ולזקמא לה בסוף גלותא דאדום. לא ימלא אפוא בעינינו, אם דבקו אז בכל הוזה חולם ויקדמו בברכות טוב כל משיח שוקר כפני גואל צדק, כאדם זה המובע במצולת ים ויאתו בראש שבלת להנצל מרדת שחת, כן אחזו אז אבותינו האומללים, שכבר באו המים הודונים עד נפשם, בראש כל נוכל וצבוע, אשר נשאו לכו להגיד עתידות ולחת לחזון רוחו ומשאת נפשו מני נבואה אמיתיה, ואמינו בו כי ינאלם מכף צריהם וינהלם על מי מנוחות ושאננות, הלא לעזרה חומרית וטבעית לא היו יכולים לקוות ועל כן היו עיניהם נשואות אל השמים, שם, במרומים אין קץ, במרחב אין סוף להייה דמיון בקשו את המשיח בן יוסף הנואל, או לסתות את השמעת נצוצותיו על בחדים יודעים ומצוינים, אנשי השם ויחירי הסגולה שבצעמו, ככה התמשטה או האמנה בקץ הפלאות ובגלוי השכינה בכל הארצות וההמן הגדול היכה להבין את עצמו לביאת הנואל והיה מונה וסופר את השעות והינעים להתגלותו, מקובלים אין מספר ידעו להשתמש בשעת הברשר הזו ויתהוללו לקרוא לנפשם בשם נביאים ויאמרו כי נגלה להם ה' ובהם בחד להשיב שבות עמו ולהקים סכת דוד הנוסלה, וכמעט כלם מצאו להם מאמינים. עוד בראשית המאה השתים עשרה קמו משיחים אחרים אשר מלאם אותם לבם לבשר קץ הגלות ואתחלתא הנואלה ויוליכו שולל את לבב ההמן אשר הלך אחריהם ככהמה בבקעה וישם בהם מבטחו, הכי נכבד בין המשיחים האלה היה הגביא השקר דוד אל רואי, הנקרא גם כן בשם מנחם בן סלימאן אבן אלרוח, אשר התנבא באלמעדיה אשר בפרס בשנת 1160 למספרם (ראה על אדותיו בס' דברי ימי ישראל לגרמין כרך ר' ציון י' עמוד 387).

ככה סבבו המקרים עד תקופת ר' אברהם אבולאפיא וישאירו אחריהם רשמים קיימים וחזקים בלב בני הדור ההוא, יותר מחמשים שנה עברו מיום אשר עזב המשיח השקר האחרון את הבמה, ובכל זאת עוד לא חדלה התנועה היא לתוסם בלב הכנסיה הישראלית; כנחלים לחשות היתה מאריכה את חייה במחשך בחכותה לשעה מוכשרת, שעת דלודל התורה הגנלית ומסלתה, כדי שתוכל להרים ראש.

השעה הזאת אמנם באה על ידי המקובל החדש אבולאפיא, מילדותו הורגל אבולאפיא בשמועות וספורים על דבר משיחים, בחיירי ההשגחה, שעל ידם מגלה האלהות סודות ומסתרים לבני האדם ועל ידם ישנה ה' את סדרי העולם המבע לעשות חדשות ולחולל נפלאות גדולות עד אין חקר, ובימיו התנברה האמנה הזאת עוד יותר בלב העם, תוקף הגלות הוא שגרם לרבים וכן שלמים לחפש ולחקור אחרי קצו, וסחרי התורה, שבהם השקיעו ראשם ורוכס, הם שעזרו להם למצוא רמזים ונומריקון מפורשים על הזמן והשנה המיועדת והמיוחדת לקץ הפלאות. החקירה בסמני

ימות המשיח היתה כעין למוד מיוחד, ענף חשוב ורב הערך בתורה בימים ההם. לפי מסורת ידועה היתה שנת 1290 מקובלת ומוסכמת לשנת הסקודה והגאולה וכלם חכו בכליין עינים לבוא היום הגדול והגורא הדוא. אחרי כל אלה, אחרי כל ההגדות וספורי הנפלאות האלה שגודל בתוכם, לא נתפלא עוד, אם, אחרי העמיקו בקבלה ובשמותו הפרסית שהמציא ובספריו שחבר במקצוע זה, היה אבולאפיא מאמין בתמימות בכל מה שהוא מחדש ומגלה בכתביו כאלו נספרו לו מפי הגבורה. התפעלותו עברה כל גבול. עושר הצורות והפוש הכלל במסתרים ההם נתנו משמר ורוחב לדמינו הכביר להתלהב ולהתרנש במדה מרובה, ובהתפעלותו והתלהבותו הכבירה היה מאמין ובטוח כי בו בחר ה' להביא נאולה לעולם.

באור כינא שבאימליה פרסם בראשונה את שמו זה בספר הישר שחבר בשנת 1279 (5089) ושם נחה עליו רוח עזים ויאמר כי נגלה לו דבר ה', כי הוא המשיח, אשר בא לגזור מרצות היהדות, לרפא את הריסותיה ולהאדיר עיני בני עמי בהשגה אלהית אמיתית. בספריו וחזיונותיו שחבר בימים ההם הוא מונה את עצמו בשמות וכונים שונים כמו ריאל וזריהו ועוד, העולים בגימטריא למספר רמיה, כמספר האותיות של שמו אברהם¹). אבולאפיא קיים בנפשו את שמו בקבלה, הסתגף בטמטום והזיר עצמו מכל העונות העולם וחמדות התבל, כדי להגיע למעמד פרידת הגשמה מן הגוף, והיה מאמין בתמימותו וישרת לבו בכל מעשיו ופעולותיו, ועל ידי זה משך אליו לב רבים ויקנה לו עד מהרה פרסום גדול אצל המקובלים ובכל מקום בואו מצא לו מאמינים וחברים מקשיבים לקולו. מהמון תלמידיו שהעמיד במקומות שונים הצמינו ביותר ארבעה בהזוהתיהם המיוזנותיהם, אשר הלכו בעקבותיו ועשו כמתכנתו להתהולל ולהשתובב ולצדד נפשות בקבלתם המשיחית והנביאית, הלא המה: ר' נטרונאי מצרפת, ר' סעדיה בר' יצחק ממגילססי אשר באפריקה, ר' יוסף בן אברהם ניקמאליה שהיה נקרא גם כן בשם בעל הגמס' ור' שמאל הנביא, שניהם מעיר מדינת-שלום אשר בקשמיליה, האחרון יצא עוד בחיי רבו לתרבות רעה והיה תועה ומתעה את אחיו בנבואות כוזבות ובמשאות שוא ומדוחים ימים רבים וימיש שואה ומתמכה רבה על בני דורו. גם ר' יוסף ניקמאליה היה כנראה

¹ מלבד השמות הנזכרים יכנה אבולאפיא את עצמו בספריו השונים גם בשמות אחרים העולים בגימטריא כמספר שמו: אברהם בן שמואל, כמו: זכריה בן שליואל, רואיאל בן סקוראל, ברכיהו בן מעלי מעלזימאל, ברדהואל בן דבשמאל וכמהם רבים. גם את תלמידיו סבנה בשמות שונים ופעם אחת יכנה אותם: דינאל תגניה מישאל ועזריה, ולהאחרון יקרא לרוב גם בשם זכריה. — השם, ריואלי שכנה בו אבולאפיא יתן ידים לההשערה כי הוא היה גם מחבר הספר, ריואל הגדול, הדומה בתכונתו ואיכותו למין הספרים: שעור קומה, מדרש דר' נתוניא, אותיות דר' עקיבא, מדרש כונן, ספר הבהיר, היכלות דר' ישמעאל ועוד שנחברו בעת התיא, להגשים את האלהים ולתארו ברמות אנוש עם כל תבונותיו ותוארו, מעלותיו ומגערותיו. צתץ (בספרו) גאפמפעסדיענסמליכע פאָרשראָגע עמוד 177 (בהשגה) מייחס את ס' ריואל לר' אלעזר מגרמיוא בעל "הרוקח", ואחריו נמשך גם יילינג (ננוי הקבלה בחלק האשכנזי עמוד 29), אך זה לא יתכן, שהרי מצינו בהרבה מקומות להפך, שבעל הרוקח מרזיק את הגשמת הבורא ומתנגד להשגה הורה הזאת, בראותו בה הריסה וכגד ברת, עד שגזר אוסר: כל הסוברים על הבורא יוצר הכל שיש לו צלם דמות ואברים אין לו אלוה כלל (בספרו "שערי יסוד היתוד והאמונה" וככמה מקומות).

בצותא חדא עם הנביא השקר הזה. בהיותו בן סינ שנה חבר ספר. נגת אנוד ויצא בעקבות רבו לחבר את שימת הספירות עם שימת צדוסי השמות וסדרות האותיות והתיבות שבתורה בנטריקון ונימטריאות בצדוסייהם וחלופיהם. אך ככל זאת נראה שהיה ניקמאליה בעל מדות טובות ובעל נפש תמימה מלאה רגש דת ואמנת חכמים אחרי ששמענו שהעיד עליו ר' יצחק דמן עכו ואומר: לולא ששמעתי עליו שהוא ירא שמים הייתי אומר שבעשותו כן שהוא מאותם שאין בהם יראת שמים. מעולת ניקמאליה השמעתו על המקובלים היתה כנדע גדולה ומתמדת גם בדרות שאחיו וספריו היו למפת להמון התלמידים אשר יצקו מים על ידו ויחאבקו בעפר תורתו וחכמתו. ובצדק תמארו בו אבולאפיא לאמר: והוא הצליח הצלחה מפלאה במה שלמד לפני הוסיף מכחו ומדעתו הרבה וה' היה עמו. כי היה הוא תלמידו המובהק. שידע הבין לחזק את שמת רבו ודעותיו ולקבוע בהן מסמרות לימים רבים. לעומת זה לא השכילו שאר תלמידיו לקחת שבי את לבות בני עמם בקסם מחקריהם והזותיהם כמדו ולא הגיעו אל המדרגה שעמד עליה ניקמאליה ואבולאפיא רבו. בשנת 1280, דוא שנת הארבעים לימי חייו, בא לחזמי ויקו לעשות שם נפלאות ברחו. הוא חסין למשך אחרי ואחרי דעותיו את האפיפיור ניקולאוס השלישי. הגודע בעברתו הקשה לעם ישראל. ולהכניסו תחת כנפי האמונה היהודית. בנדע הדבר להאפיפיור. אשר התמהמה או בעיר סוריאנו. מהלך יום אחד מרומי. נתן צו לבלי חת לו לבוא בשער ארמונו כי אם לחפשו ולדונו בשרפה לפני שער העיר. סקדי האפיפיור הבהילו לשמור את מצות אדונם ויכינו בית מסבת סביב העיר. אך אבולאפיא לא שם לבו לזאת ושם פעמיו ביום כיב לירח אוינטסט לסוריאנו. על פי גם נמלט אבולאפיא מידי אורכיו. כי תנן ה' אותו לפי דבריו. בשחי סיות. או בשני קולות. ועבור בשלום את מקום המארב. את שער העיר הפנימית. הדגה כמעט דרכו כפות רגליו על אדמת סוריאנו והשמועה עשתה לה כנפים כי מת האפיפיור לפתע פתאום ויספה בלא זימן. אבולאפיא התברך בלבו כי הנצחון הזה נעשה על ידו וכתבו ועל זה רזמו בספרו האפוקליפסי. ספר האות. שחבר בעת ההוא. לאמר: להרג באו שדים ושעירים וכי על ידי מלך נער ורך. מריבו מת ברומי במריו. ככה שם אל חי וקים. כי ה' נלחם ברי¹). אבל המקרה הזה העיר חשד בלב נפירי קרתא ויקחו את אבולאפיא בחזקה וזיבילוהו לרומי ושם באה ברזל נפשו ורגליו בכבל ענו משך חודש ימים. רק בעמל רב נמלט אחרי כן סבף עריצים ומשני האנקווייציא הנוראה. ההשערה קרובה. כי היתה לו נפשו לשלל. יען כי היצע את שפתו לפני מגדיו ומצאו בה סמכים לתורת הדת השלפת. לתורת השלש של הנצרים. באמת נמצא במקומות שונים שבחבוריו ידים מוכיחות על החיקו בדעה זו וכי במקום עשר ספירות העמיד של ש. ואין אנו יודעים אם באמת חזר מחקירתו הראשונה וישנה את מעמו. אחרי שכבר ראינו שהתלוצץ על

¹ רבים סמכים את המאורע הזה אל האפיפיור סרטיין הרביעי אשר מלך אחרי ניקולאוס השלישי, (רעת אליהם להחכם כרגלר חלק שני עמוד 368 הערה 1; אלא ששם נפל טעות במנין השנים ובמקום, שנת ס"א לאלף הששי" צריך לתקן, שנת מ' לאלף הששי"). אבל ספור הדברים מתאים בריוק בנוגע אל האפיפיור ניקולאוס ויום מותו. ראה במ"ע של גרמץ שנה ל"ז (1887) עמוד 568 ובלוך במאמרו על הקבלה (ווינגער אוניד ווינגער) כרך ג' עמוד 265.

קצת מהמקובלים בחפצם לייחד את השם ורבוהו, או אם רק למראה עין נטה מדעתו הראשונה לתמוש את בני הדת השלטת בלכם ולהגדיל בזה את קהל מערציו המזחיקים בשמתו. בספרו, נן נעולי הוא יאמר כי רבות צרורות רודפו והרבה סבל בשביל התורה החדשה רזאת, אבל המה לא ירדו לסוף דעתו ולא הבינוהו לאשורה. הוא חשב ומצא כי מספר האותיות של תיבת, השכינה עולה למספר האותיות של, וזכר ונקבה ולמספר האותיות של, אנדרונינוס ועם המסקנא הזאת החליט, כי יש שני כתות מזדוונים בהאץ-סוף, והמה מתחלקים לשני סבעיים באופן סעולהם, אשר ככל היוחס מובדלים זה מזה נמצאים שניהם בהבורא ומתאחדים בו לאחדות נמורה, ומכנה לאלו שני האופנים בשם, וזכר ונקבה או, אבא ואמאי¹). והנני להביא מה אמרים אחדים הנושאים עליהם חותם למדי האמנה השלטת והמראים למדי כי אמנם הכנים אבולאפיא את תורת השלוש בתוך למדי ויחיק בה בשתי ידים, בראש ספרו אמרי שפר נמצא החרוז הזה, אשר בו יתנאה ברומ לבנו על עזבו את עשר ספירות ותחתן הורה רק שלשה:

וקם נביא בחיר האל, ופתח לשבח לנחד מאמרות,
ולא זכר שבחיו רק שלשה, והניח ולא סקד עשרות,
אצפה מענה מאל אמרות, לאמרותי אמרות המהורות.

במקום אחר הוא יאמר: ודעתו משם בן עיב שהוא שם בן בנך, והוא סוד השלוש והיחוד, כסוד אחד אחד אחר, רמו מל שעתיד הקביה להחיות בו את המתים בידיעת שמו, והוא סוד נאולה, ריל מל בנימטריא ני פעמים אחד, באשר עיי התגלות סוד השלוש והיחוד עתיד הקביה להחיות המתים להבא, ועוד במקום אחר: ואם במעולותיו בן איכ יש לו יתברך שם מיוחד מורה על עצם אחד שהוא ניב משולש והשלוש הוא יחוד, אין ראוי שיקשה זה בעיניך, זה יתגלה לך מסוד שמתו ית' שהם שלשה ושלשתם יחד מרים על עצם אחד מיוחד:

¹ ההשקפה הזאת היא כנודע הדעה חימרית של הוחר אשר כתוש חשני הולכת ונמשכת בכל הספר ועליה תלו המקובלים המאחרים כמה ציצים ופרחים, אך בעוד שאבולאפיא ותכריו מסבירים את ההתחברות וההתמזגות הזאת במליצת הנשיקה הנה הוחר מלא מרף לרף ממעשי ההזדוונות בציור נשמי, ולמשל אביא מה קצות דבריו: דאמר ר' שמעון וזוגא דדבר ונוקבא אקרי אחד באתר דנוקבא שריא אחד אקרי... בנין דדבר בלא נוקבא פלג גופא אקרי ופלג לאו הוא חד... ורזא דמתלא כנסת ישראל בגלותא וקב"ה סליק לעילא ואמתי יתקרא אחד בשעתא דמסרוניתא — גם התורה של יתודיה-שלוש, כפי שהורה אותה אבולאפיא, מצאה לה כר ובכמה מקומות. — גם התורה של יתודיה-שלוש, כפי שהורה אותה אבולאפיא, מצאה לה כר נרחב בהוחר ועל ירו קנתה לח אח"כ תוקת ישוב בלמורי היהדות. עיין זוחר ח"ב דף מ"ג ע"ב: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, יתודא דא הא אמרן בכמה דוכתי, יתודא דכל יומא איהו יתודא דקרא, שמע ישראל ה' אלהינו ה' הא כלהו חד, וע"ד מקרי אחד, הא תלת שמהן אינון והאיך אינון חד? אלא בחוינוג דרוח קדשא אתיירע ואינון בחיוו דעינא סתיסא למברע דתלתא אילין אחד, ודא איהו רזא דקל דאשתמע: קל איהו חד ואיהו תלתא גונון אשא ורוחא ומיא וכלהו חד ברזא דקל, אוף הכא ד' אלהינו ה' אינון חד, תלתא גונון ואינון חד" ובאירא קדישא וזסא (ח"ג רפ"ט ע"ב) הוא אומר: "ובנין דעתיקא קדישא אתרשם בתלת אוף הכא כל שאר בוציון דתחרן מינה כלילין בתלת" ודברים כאלה נמצא גם בתקני זוחר הקון כ"א ובכמה דוכתי.

אזיה אשר אהיה, וכן ה' ה' וכמו כן קדוש קדוש קדוש, זה הסוד כולל לפי מחשבת הנפש החכמה והבינה והדעת, כי חכמת השם היא כינור, ועוד: וההבדל שביניהם לא יכירו כי אם מי שהשיג אלה ואלה (בנימטריא ע"ב) והוא שהשיג ידיעת השם המשולש המיוחד על החכמה והבינה, ועוד: וזהו סוד שלשה שמות הקדוש המרים על יחוד השלוש ועל שלוש היחוד ברמו החכמה והתבונה והדעת ששלשום דבר אחד, וכן רמו סוד הזמן היה הנה ויהיה והכל שזה, אינ אמר מעתה ששלשת הנמשות הם נפש אחת מיוחדת ומשולשת¹). האמרים האלה, המפורזים מה ושם בתבוייו השונים, היו מוכשרים ומסוגלים לסעול על לב הנוצרים המאמינים פעולה עזה ונמרצה ולקחת נמשות כהן והקסם השפוכים על פניהם, וכלי ספק נכתבו ונאמרו במחשבה תחלה לתכלית זו.

בעזבו את העיר רומא שב לסיציליא ויסף להשתגע ולהתהולל, לדבר ולחבר ולהפיץ טענותיו חוצה, אך דעותיו השקפותיו העלו באחרונה ועף אף חסמה לא רק בלב הרבנים החרדים כי אם גם בלב התורניים המשכילים, אשר ראו בהתפשטות דעות אבולאפיא את חרבן היהדות ותתירה תחת כבוד האמונה, ובכך אסרו את המלחמה בקנאם את קנאת התורה והיהדות המסורה נגד ספרי אבולאפיא והמחזיקים בדעותיו ויתאמצו להכחיש את דעותיו ולבטל את השקפותיו בראיות זסברות המוכיחות את ההפך. בימים ההם התפשט למד התלמוד באיטליה וצרפת הצפונית במדה גדולה מאד ומפניו נדחה הלמוד בכתבי הקדש וספרי סודע, אז חשבו כי היותו ראבי ורבא והגדות שבתלמוד מישרות את הדעות ומקרבות את הבריות אל ה' ושהוא קרוב בתפלותיהן וצעקותיהן בקראם בתלמוד חולתו מחבורי ומחברי ראשי ישיבות²), ולא נתנו את לבם לעיין בספרי חכמה ומוסר, היהודים שבאיטליה וספרד היו חרדים לדבר ה' וקיימו בוריות גדולה את המצות הקלות כהמצוות, אבל אל פועל ה' לא הביטו ולא שחו לב אל התכלית הנרצה בקיום המצות, עיקר העבודה היה אצלם למוד התלמוד וקיום המצות סכלי העמיק חקר באמונות ודעות ומבלי רדת לתוך עמקן של החקירות הצפויות בהן ועיב העירו דמונות אבולאפיא וחקירותיו הסודיות חשד בלב התורניים ובצדק פחדו כי התורה התלמודית תהיה נכזית מחיפתה של הקבלה.

בהיותו בפלירמו אשר באיטליה פנו ראשי עדת העיר ההיא בשאלה אל ראש הרבנים בימים ההם, אל רבי שלמה בן אדרת (הרשב"א) ובית דינו בברצלונא, להודיעם מה סיבו של האיש הזה אשר הסב רעש גדול כזה במחנה ישראל בתקורותיו ודעותיו ואם יש קורטוב של אמת בשטתו החדשה בתורת הקבלה, על זה השיב הרשב"א לאחד מראשי הקהלה ההיא, ושמו ר' אחיטוב, תשובה נמרצה ושנונה בדברי ננדים, קשים כנדים, ויחליט, כי אין לאבולאפיא יד ושם בחכמת הקבלה וירחיב פיו לדבר נגד הבלי השקפותיו של, אותו הנבל שריי (שם רשעים ירקב) אותו אברהם ששם עצמו נביא ומשיח בסיציליא ופתה בכוביו כמה סבני ישראל ויעיר את אזני בני הקהלה ההיא על כל הרעה הנשקפה לכל האומה ממעשה

¹ האמרים האלה לקוחים ממאמרו של לאנדויער באריוענט לשנת 1845 עמוד 478.

² אגרות הרמב"ם דפוס וינא עמוד ד' ע"ב.

המקובל הקנאי הזה ויהודים. לחקור אחרי האמת בכל דבר וענין ולכלי הסות אויך קשבת לכל הוזה. מסית ומדיח.

בהודע לאבולאפיא דברי הרשביא ותוכחתו הגלזיה ראה הוא חזבה לעצמו לצאת ממחיצתו ולהשיב על דבריו. להתנצל וללמד סגוריא על שמתו. למען הסיר מעליו את תלוות משיניו ולמען הוכיח את צדקתו קבל עם. בשזבה נחת ערך את תשובתו לאחד מרעיו. ר' יהודה המכונה שלמן. להשיב על השנותיו של הרשביא ולשים לאל את כל הוכחותיו. ולהודיע לו ולכל קוראי דבריו כי אמנם. נהידין לר שבילי החכמות וקבלת עשר ספירות כשבילי הקבלה העליונה וכן כבר. קבל חלק הידיעה הראשונה בספרות הנזכרות לפני קבל החלק השני. כי קבלת עשר ספירות וענין קדמת לקבלת ידיעות השמות ולא ימצא השני אלא אחר המצא הראשון. עם היות בין שניהם שתוף גדול כשתוף נפש החיה עם המדברתי. ולמען הראות לכל באי עולם כי מה שחשב הרב ר' שלמה ברי אברהם בן אדרת על ענינו או מה ששמע היה הכל הבל ורעות רוח.

את אנרתו זאת כתב אבולאפיא בענות חן ודברי רצוי ופיוס ובכל דם הוכוח לא הציא מסוי דבר קשה נגד איש ריבו. בכלל היה אבולאפיא נח מאד לבריות. רחוק מאהבה עצמית ופניה חמירת. מעביר על מדותיו ומתרחק מן המחלוקת ומשאגת חנם. תמימתו זאת בלמת על כל דף מחבוריו. בכל עזבא מחייו. בתשובתו הגיל נגד הרשביא הוא מביא לבסוף גם את דעתו על שמת עצמו לאמר: .הקבלה הזאת. הנעלמת מהימן הרבנים המתעסקים בחכמת התלמוד. נתלקת תחלה לשני חלקים בכלל. והם חלק דעות השם על דרך עשר ספירות הנקראות נסיעות אשר המסירי בנייהן מקצין בנטיעות והם המצלים סוד היחוד וחלק ידיעות השם על דרך כיב אחיות אשר מהם ומנקדויותיהם ומטעמיהם הורכבו השמות והתחמתת הם המדברים עם הנביאים בחלומות ובאורים ותומים וברוח הקדש ובנבואות.

אך אנרתו זאת. תחת להשיב את שאון המריבה. הנדילה עוד את המדורה. הרשביא מצא בשמתו של אבולאפיא איהו רוח המתפרץ מחוג הדת המעשית. לעוף הלאה על כנפי הרמיון והמחשבה. ותהי בעיניו ככל הרחוקת הרעות שהתרגשו והתחוללו על תורתו בכל העתים הזמנים. בימי תפלוסופיה האפלטונית. היונית. הערבית ובתקופות המאוחרות. אבל תחת שבכל העתים לא ננעו רק במקצת מהעם. באיני יחידים מעמים. הנה ראה את הרוח החדשה. תורת אבולאפיא. עושה את דרכה הלאה בקרב העם כלו. להפוך את קערת היהדות העתיקה על סיה. להשפיל את המעשה ולדחיים את הרמיון. לרחק את ההלכה ולקרב את האנדה. או חרד חרדה גדולה ויצא וירניז עליו גם את רוח חכמי ישראל אשר בשאר הקהלות¹) וכלם כאיש אחד יצאו במחאה גלויה נגדו. תרפוהו נרפוהו. צמתו כבוד חייו וידו אבן בו וירדפוהו עד תרסה. ובכל זאת לא שב אבולאפיא מדרכו. אך טבע עוד יותר במצולת ההויה וההתלהבות. בהיותו נוטה טמבעו למרה שתורה ולמד להסתכל על הליפות החיים בבובד ראש. היה חי תמיד חיי התרגשות. התפעלות רחנית והסתכלות סנימיה. אשר. בהיוון קשורות עם תוקף אהבתו למחקר וקבלד

¹) יואל כספרו, מדרש הוהר" עמוד 66 בהערה.

מבלי הרפות את ידיו מהם בכל מאורעות וחליפות החיים. הן עוני הן גלות ואפילו כשזוהי אסור בבית האסורים, המשילו עליו את כח הרמיון במדה נפרזה מאד, באופן שעל ידי זה, על ידי התנברות רגשותיו על שכלו, היה עלול לעמוד על דעותיו ולהלחם עליהן עד חמצית דמו.

המשפט הרע, משפט חומא ופושע, אשר חרץ עליו הרשבי"א, סעל ברוחו התנגדות נמרצה אל התלמוד ואל כל המחויקים במעוזו ובכר רוחו הוציא דין קשה על מתנגדיו וימים עליהם ועל למודיהם גם יחד חרפה ובה מרבה להכיל, הוא לא חת ולא זע להניד מפורש כי המשנה היא קבורת החוק והמשפט ולנזור אומר כי רק המקובל הוא נקרא אדם, בעוד שהתלמודיים, המה השונים רק בתורת התלמוד לבד, הינם קופים אשר עליהם הננו מוכרחים לברך: ברוך משנה הבריות! (1) במקומות הרבה הוא מתאמץ לגלות קלון התלמוד בסני לומדיו, למעט דמות התורה הנגלית ולהוריד מעלתה נגד תורתו הנסתרת, בהציגו את התלמוד לסנינו כגיה חנוטה, שתוכה ריק ואין בה רק תמונה חיצונית, כגולם בלי כל רגש תנועה וחיים, בלי כל רעיון נאצל ורגש סיומי, בלי התסתחות וכשרון להסתגל אל צרכי העת ותנאי החיים. ביחוד מרה נפשו על התורניים אשר סנו עורף להקבלה והם לפי דעתו נרועים הרבה מהחוקרים מאומת העולם: ויצוה ה' לדבר לגוים ערלי לב וערלי בשר בשמו ויעש כן וידבר להם ויאמינו בשורות ה'... וחכמי ישראל המתפארים באשר לא חפצתי בדור הזה האומרים מדוע נחשוב שם ה' ומה תוחלת לנו בו כי נזכרנה ומה יועילנו חשבונו כי נחשבננו הלא טוב לנו חשבון מספרי מסקד כסף ומגדני זהב כי בם נכלל להועיל לנו ולכל אהבינו (ספר האות"א), וכן גם בספרו אמרי שפרי הוא מוציא לעז עליהם ושופך קתון של רותחין על פניהם כאמרו שהם הנם טבת האוילים אשר אין להם תקנה ואין רפואה לשבתם: חאת הכת כוללת רוב חכמי התלמוד היום, אשר חכמתם אצלם ואצל כל הנמשכים אחריהם היא תכלית כל החכמה, כאלו לא זכר נביא לעולם ולא חכם מחכמי המשנה והתלמוד זכרן כללי או פרטי בידעת השם ולהלן הוא מסיף ואומר: ההפרש בין התלמודי ובין היודע השם המפורש כהפרש שבין התלמודי היהודי ובין הגוי המלומד... וכבר פסקתי אני פסק נמור שבעלי זו הדעה הוכו במכה שאין לה רפואה, כי נשענו על כחם והחזיקו ידי דעתם (2).

(1) אריענט שם עמוד 489.

(2) כדברים האלה השמיע כנודע גם „הוזהר" במקומות שונים נגד למוד התלמוד (ראה בספרו הגדול של גרשן העתקת שפ"ר חלק חמשי ציון י"ב) ועל פי הראיה הזאת ועוד ע"פ כמה עדים נאמנים בא החכם לאנדויער (באריענט שם) לידי ההחלטה כי ר"א אבולאפיא הרה והנה את ספר הוזהר ורוב למודיו ותודותיו מבית מדרשו יצאו, אחריו קם יוליינק והחזיק בתחלה בדעת לאנדויער אבל חזר בו אח"כ והוכיח במקומות רבים, כי מחברו הוא המקובל ר' משה די ליאון, אם כי היה נוטה לייחס פרשיות אחדות שכזוהר לאבולאפיא. כימינו חדש החכם ברנצל (בספרו דעת אלהים ח"ב עמוד 889 ובהערה שם) את הדעה הראשונה ויהלים כי עיקר ספר הוזהר ולמודיו העמוקים יצאו מפי אבולאפיא, אם כי קבלו ממנו בע"פ או כי נודמו כתבי ידו לידי מסדרי הוזהר, ובכל זאת הוא מודה כי חלו בו גם ידי אחרים, כמו ר"ם די ליאון וחבריו, שעל ידם נתפרסם הספר הזה בלי ספק, השאלה הזאת לא נתבררה עד היום כל צרכה ולא נפתרה כראוי.

הנה כן ראינו את ר' אברהם אבולאפיא משתדל ומתאמץ להשפיל את כבוד התלמוד וערכו בעיני העם, לזלזל בלומדיו ולמדיו ולהוריד מעלתם נגד הקבלה; והיא שעמדה לו להסיר את לב בני דורו הגנררים אחריו מאחרי התלמוד ולהפניע בלבם שנאה עצומה נגד היהדות התלמודית וכל העומדים בכריתה. ובה שקיעו את השנאה הזאת בתורת הקבלה עלתה בידו להכריע תחתיו את הרבנים הלימודים, איבי הקבלה, ולהרחיב הניא המבדיל ביניהם.

ג.

השטה של אבולאפיא חוללה מרסכה גדולה בהשקפת העם הדתית ובמהלך הניגון, והרוח החדשה, רוח כחש והתנגדות אל התורה התלמודית, צירה בכנפיה רבים וכן שלמים מכל מקצועות העם והד קולה נשמע גם בלב בני הדורות הבאים אחריו. עוד כהוי אבולאפיא נמצאה מפלגת אנשים אשר מלאו את לבם להתיצא חולדות ממשפטי למדיו והקשיהם, ויבואו לידי מסקנות החלטות שנכחן להרעיש את היהדות ולהכחיד עמדתה. משנאחם העצומה אל התלמוד ואל מחזיקיו ובחפצם להשביח כלה את השלמון הרחוני של חכמי התורה עברו את הנבול שנבל להם אבולאפיא והרחיקו ללכת בדרכם הלאה מהמטרה שהציב להם: לסתור ולהכחיש גם את כל המסורות הדתיות, שהתנחלו בקרב העם מימי קדם כעין סלואים לדברי התורה הכתובה, ולהגביל את נבולי חובת המצות המעשיות ואופן עשייתן לפי שקול דעתם, מבלי להחלות בכל קבלה ומסורת קדומים, וכדי להצדיק את מעשיהם הורים ומתמידים ולמצוא להם סמוכין בדברי התורה הכתובה התחילו לנלות סנים בתורה שלא כהלכה, להוסיף עליה ולנרוע ממנה כפי חפצם, הכל לפי רוח התקנים אשר עלו על לבם, בהיות איפוא החפוש והחקירה בפשוטו של מקרא מסורים בידי כל איש ואיש לפי דעתו והשקפתו, מבלי כל יסודות וכללים קבועים לחובה בדרכי החקירה, נוספו כרבות הימים על התורה הכתובה הוספות, באורים והחלפות, הפוגות אל נפיות ומגמות שונות, שהיו קשות לעצם הדת כספחת, בהיותן ערכוביא של יסודות והשקפות מכחישים ומתנגדים זה לזה, ובתוכן מצאו מקום נכ יסודות ומסורות שאובים ממקור התלמוד, שבעטו בו תלמידי אבולאפיא זה כבר בבח ונאצה, חפשו ההגיון בחקירת פשוטו של מקרא הסב, כי נחלקה תורת המקובלים לתורות רבות, לפי השקפת כל חכם וחכם ולפי שטתי בחקירת המקרא, מאסם כללים יסודיים לעציר בעד פרוד הדעות, והתורה התנדדה חליפות באין מעמד, השתנתה והתחלפה לפי רוח מבאריה ומפירשיה ממקום למקום ומדור לדור⁽¹⁾.

(1) עד כמה הוליכם דמיונם של המבארים האלה שולל נראה גם מדברי הוזהר לפרשת בהעלותך (ח"ג דף קמ"ט ע"ב): "כמה חביבים מלי דאורייתא דככל מלה ומלה אית ריון עילאין ואורייתא כלל עילאה איקרי, ותנינן בתליסר מכילין דאורייתא כל דבר שהיה בכלל ויצא כן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא דהא אורייתא דאיהי כללא עילאה אע"ג נפק מנה חד ספור בעלמא ודאי לא אתי לאחואה על ההוא ספור אלא לאחואה מלין עילאין וריון עילאין ולא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא כנון דההוא ספור דאורייתא או ההוא עוברא אע"ג דהוא נפקא מכללא דאורייתא לאו לאחואה על גמיה

על פי הרמז הזה היתה שומה כי נם הרכה מרכנים המתסלססים, מכארי הדור ההוא, עזבו את הדרך הישר כבאוריהם ויגדו אחרי המקובלים, בעלי הרסיון והויה, בהכניסם עצמם בסודות ורמזים אשר בקשו בכל מלה ומלה בכתבי הקדש. הם הציבו להם למטרה את הדרש על הכתוב עץ חיים היא למחזקים בה: התורה נמשלה לעץ, מה העץ יש לו שורש, מצבת ענפים, עלים, פרחים וכי' אף התורה כן, ולכן התירו לעצמם לענות מני הכתובים ולהכניס בהם סודות ורמזים אין קץ, עד שנהפכו להם כל הספורים הנמצאים בכתבי הקדש למשלים וחדות, לסודות וכוונות רמות ונשנוכות מבינת אדם, ותחת שהמכארים הפשטנים השתדלו לקרב אל השכל את כל הכמוס והנעלם אשר בכתבי הקדש ופשטו מהם את אדרת הרוחניות וילבישום מחלצות הנשמיות, התאמצו המכארים המתסלססים להפך, להסיר מכל דברי תורה את מחלצות הנשמיות ולהעשות עליהם לכוש רוחני, כן נתנו לפסודי הבריאה חיי האבות פנים חדשות ויבארו אותם על פי כונה פלוסופית ומחקרית, שאין השכל הישר והרעת הנקיה סובלתה, אברהם ושרה היו להם לחומר וצורה, ארבע אמנות לארבעה יסודות המבוע, ושנים עשר שבמי ישראל לשנים עשר מזלות, ומלחמת ארבעת המלכים את החמשה היתה להם למלחמת ארבעה יסודות בחמשה חושים; פרעה — רמז להתאוה הבהמית, מצרים — משל להגוף וארץ נשן הוא הלב; משה הוא רוח האלהים, אשר תמלא את חללו של עולם הבריאה, האורים והתומים הם כלי האצטרלאב אשר בידי הוברי השמים בעלי התכונה ומחשבי תקופות ומזלות, עוד דרשו: וילך איש מבית לוי, בית לוי הוא רמז לכלל הרכבת האדם ולויתו וחבורו, והאיש הוא צורה, ובה לוי הוא החומר השלם, והיא שנולדה בין החומות, ר"ל שנברא אמצעי בין העולם הגשמי והרוחני... ותהר האשה וחלד בן, הוא השכל... ותרד בת פרעה, כנוי למלך מלכי המלכים, נגור מן בסרוע פרעות... ובתיה הוא השכל הפועל, והיא שתי מלות: בתיה, ומדרכה לפעול ולהשניח בתחוננים ולהציא שכלם המתפעל ולהשיבו שכל בפעל... ולכהן מדין שבע כנות, יקרא כהן מדין לנפש הדנה והמשנחת על כל דברי בני אדם, ושבע בנות הן שבעה כחותיה... ,לאה היא הנפש המרגשת וכניה ה' חושים והחוש המשותף, - אובן הוא חוש הראות, שמעון השמע, ולוי המשוש, יהודה הריח, יששכר הטעם, כי יש שכר לפעולתו, זבלון החוש המשותף, דינה היא

נפק בלבד אלא לאחואה על ההוא כללא עילאה דאורייתא כלא נפק... וזכאין אנן ישראל דאתיהב להו אורייתא עילאה אורייתא דקשום, ומאן דאמר דההוא ספורה דאורייתא לאחואה על ההוא ספור בלבד קאתי תיפח רוחיה, דאי הכי לאו איהו אורייתא עילאה אורייתא דקשום אלא ודאי אורייתא קדישא עילאה איהו אורייתא דקשום, תא חזי מלך בשר ודם לאו יקריה דליה הוא לאשתעי מלי דהדיוטא כל שכן למכתב ליה ואי סליק בדעתך דמלכא עליאה קידשא בריך הוא לאו ליה מלין קדישין למכתב ולמעבד מנייהו אורייתא אלא דאיהו כניש כל מלין דהדיוטין כגון מלין דעשו מלין דהגר מלין דלבן ביעקב מלין דאתון מלין דבלעם מלין דבלק מלין דזמרי וכניש להו וכל שאר ספורין דכתיבין ועביר מנייהו אורייתא אי הכי אמאי אקרי תורת אמת תורת ה' תמימה, ובמקום אתר הוא אמר: ווי לאינן חייבא דאמרי דאורייתא לאו איהו אלא ספורין בעלמא ואינן מסתכלין בלבושא דא ולא יתיר, וזכאין אינן צדיקא דמסתכלין באורייתא כדקא יאות, חמרא לא יתיב אלא בקנקן כך אורייתא לא יתיב אלא בלבושא דא" (שם ק"ב ע"א).

התפעל המחשים מן כח המדמה הפועל בהם, בלדה היא הכח המדמה ובניה דן
 ונפתלי, כי כשמדמה על נכח יקרא דן, ומעולתו במה שהשינו החושים כאמרו: ובני
 דן חושים; וכשמדמה הנמנעות והפתולים בהרכיבו המחשים, יקרא נפתלי, כאמרו:
 נפתלי אלהים נפתלי עם אותי, שהיא חמרגשת; ולמה היא הכח המתעורר, ובניה
 נד ואשר, בקשת הרבר (החיוב) נקרא אשר, והכריתה ממנו (השלילה) נד, לשון
 נדו אילנא; רחל, ורחאל, והיא הנפש המשכלת, ובניה יוסף הוא המעשי, ובנימין
 שהוא העיוני; ובני יוסף מנשה ואפרים, שהם המלאכותי והמחשבי¹). בדרשות של
 דפי וחסרות מעם כאלה בלו את כל ימי חייהם וישנו וידרשו בהן לא רק בחדרי
 ביתם כי אם ברבים בבתי הכנסיות ובראש כל הצוות, ראש המדברים בבית מדרשם
 של הממשלים משלים האלה היה ר' לוי בן חיים מעיר ווילנא אנש הסמוכה
 לעיר מולוצה שבצרפת הדרומית, בספריו (לית חין, ובתי הנפשי) הוא חותי ומתאמץ
 לפתור את ספורי כתבי הקדש, ספורי תולדות ישראל, על פי נאומי הפלוסופיה ועל
 פי דרכי הרמז והאליגוריה, ובכלל הלך בפירושי המקראות והגדות התלמוד בשיטה
 המטעיה שאין כחה אלא בנבוב דברים ועוזת הכתובים, כאשר נראה בדינמא אחת
 מספרו, בתי הנפשי: כמשכן עשר יריעות, להעיר על מצאות עשרה נלגלים
 הנקראים יריעות, כאמרו נוטה שמים כיריעה... ואלו העשרה הם: הנלגל המקף
 בכל, נלגל הכוכבים הקיימים, נלגל המולות ונלגל שבעה משרתים הנקראים ענני
 כבוד, המנורה נעשית על מתכונת שבעה משרתים, כי כמו שהמשרתים שבעה
 והשמש באמצעם, שלשה למעלה ממנו והם: שכתי, צדק ומאדים, ושלושה מקבילים
 אורם מהשמש, כמו שמבואר מן הדרה, כן במנורה שבעה נרות וכלם היו פונים אל
 הגר האמצעי; ובשל חן הערה על נלגל המולות כי בשלחן היה ערוך הלחם
 שתים מערכות, שש שש המערכת, כמו שנלגל המולות שני חלקים: ששה מזלות
 צפוניים וששה דרומיים... הארון בא להעיר על הנלגל התשיעי המכסה את הנלגלים,
 והמזבח משל לעולם ההווה והנססר, וצנה הי לעשות את האחד מנתושת
 שהוא הגרוע שבמיני מתכות, והשני שבהיכל מזבח הזהב, להעיר כי נורה מות תעבור
 על כל נוצר, קמן וגדול שם הוא, וגם מלת נחושת תעיר על הפסד והשחתה
 בחלוף אותיות ועשר חלות כנגד עשרה שכלים נסרדיים... אחרי החכם ר'
 לוי הזה החרו החזיקו עוד הרכה מבארים מתפלספים כמקובלים, אשר, עם כל היותם
 חמימים וחרדים לדתם ואמונתם, בקשו וגם מצאו בהרכה מאמרי ההגדה שבתורה
 לא רק ספורי דברי הימים מאשר קרה בשנות קדם, כי אם גם רמז אל ההרה, אל
 כל מעשה הנעשה תחת השמש בכל עת ובכל שעה וגם נבואה לעתיד לבוא, על
 הרמזים והסודות ההם תלו המקבילים והמתפלספים את שלמוניהם ועליהם תמכו את
 דעותיהם ושמותיהם אשר יסוד להם.

אכולאפיא, שכל כונתו ומגמתו היתה להפיץ אור על האמת מבלי חטוא
 לעמו ולדתו ומבלי לכסל את תורת היהדות המעשית בשביל דעותיו החסויות, לא

¹ דברי הררשנים האלה, בעלי המשל והמליצה, נמצאים מספורים בספר מנחת קנאות,
 ביועד במכתב מ"א עמוד צ"א, ובתשובת הרשב"א סימן תפ"ו ותי"ז, ששם הרעיש עליהם ועל
 חכמי פרובינציא והבדרשי בראשם שנתנו יד להמבארים האלה והלכו בעקבותם לעשות פרצים
 בחזמת היהדות ולהרבות זדון ומשוגה.

מצא קורת רוח במעשי תלמידיו המתפרצים וכדרכי המבארים המתפלספים הנמשכים אחריהם ויאמר להגביל את רוח החקירה והדרישה בכתבי הקדש בתנו צר. על פי שמה מסודרת ומסוימת ועים יסודות וכללים קבועים, המתאימים בנמיה אחת שזה כלי הפנים וסתירות. כבן דורה, חכם תורת-הדמים הגוצרי בונס'ינפורא הנזכר למעלה, שהניח ליסוד, שבע מדרגות ההשגה¹⁾, ערך גם אבולאפיא שבעה דרכים בהבנת ספרי הקדש. הדרך הראשון כולל הבנת קריאת התורה על פי פשוטה, והדרך הזאת, ראויה היא להמון העם, כלומר, לכל בני אדם יהיו מי שיהיו, ואפילו אלה החסידים להגיע למדרגה חשובה ונעלה בהתפתחות ההשכלה צריכים בתחלה להשיג הפשט ולדעת אותו היטב. שאין המקרא יצא מידי פשוטה, ואי אפשר שיהיה אדם שלם כמשכחות וברעות, מבלי אשר ידע בתחלה את התורה על פי מובנה הפשוט. הדרך השני כולל הבנת הקריאה על פי פירושי המשנה והתלמודי, שהם מנידים כאור פשטי התורה במקום שאין כונתם נלויה לכל. כענין ערלת הלב שחתורה צותה למול אותה שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם ולפי הפשט לא יחבן לקיים זו המצוה לעולם, אם כן צריכה פירוש, והוא כמו שנאמר ומל' ה' אלהיך את לבבך ובא אחרי ושבט עד ה' אלהיך, אם כן המלת הלב היא לקחת הדרך אל התשובה לשם יתברך. הדרך השלישי כולל הבנת התורה על פי דרשי, היינו על פי דרשות ואגרות חכמי, וכדרך הזה אפשר לחקור ולדרוש גם ברכים, בקהל עם. הדרך הרביעי כולל המשלים והחידות שבכל הספרים ומזו הדרך מתחילים החידים להבדל מהמון העם, כי המון יבינם על אחד משלשת הדרכים הנזכרים, קצתם יקחום כפשוטם וקצתם יפרשום וקצתם יבינום כדרשות, והיחידים ישינו שהם משלים, והמה בני עליה המעטים שבכל עם ועם. הדרך החמשי כולל דרכי הקבלות התוריות לבר. וארבע הנתיבות הנזכרות לפני זו הנתיבה כל האומות ששתפות בהן; המנייהן בשלש מהן וחכמיהן ברביעית עמם; אך אל הדרך החמשי הזה, התחלת חכמת צירוף האותיות בכללה, יזכו רק חכמי הקבלה הישראלים לבה, אחרי שהגיעו להשתלמט מדעית, וכוזה הם נבדלים מכל ההמון שבעולם ומחכמי האומות וגם מחכמי ישראל. הם הרבנים בעצמם, המתנגלים תחת שלשת הנגלים הנזכרים. הדרך השישי הוא נתיב עמוק עמוק ומי ימצאנו, הוא אופן החקירה, אשר יגיעו אליו רק יחיד סגולה, המה המתבודדים ברצותם להתקרב אל השם קרבה שיהיה פעלו יתברך ניכר גם לעצמם, ואלה הם הבאים להדמות בפעלם אל פעל השכל הפועל. ושם זו הנתיבה כולל סוד שבעים לשונות שהוא בנימטריא צירוף האותיות והיא השבת האותיות אל חסרם הראשון בהזכרה וכמחשבה על דרך עשר ספרות בלימה שסודם קדוש וכל רבר שבקדושה אינו סחות מעשרה ולא עלה משה למעלה מעשרה ולא ירדה שכינה למטה מעשרה. וכונתו בזה, כי הדרך הזה הגו הדרך המכויל אל תכלית השלמת העיונית, להשגה האמתית בהיות העולם ובאחדות המציאות כלה, להשיג כי הכל הוא אחדות נצורה וכי הרבו והשנוי אינו אלא

¹⁾ Von den sieben Graden der Contemplation (Noack, die christliche Mystik des Mittelalters, S. 129).

בצורה ועשר הספירות הן רק צדדי שמות. והכל נובע אל מקום אחד, השנה, שרק יודי סגולה, הם חכמי האמת, זוכים לה. הדרך השביעי הוא. נתיב מיוחד וכולל כל הנתיבות והוא קדוש קדשים והוא ראוי לנביאים לברם והוא הגלגל המקיף בכל ובהשנתו יושג הדבור הבא מהשכל הפועל על הכה הדברי, שהוא שפע שופע מהשם יתברך באמצעות השכל הפועל על הכה הדברי הוא דרך אמתת הנבואה ומרותה והוא ענין דעת השנת מרות השם המיוחד, כמו שנכתב ענינו בספר המורה להרמב"ם (חלק שני פרק ל"ו). ההשנה הנבואית הזאת היא החכמה היותר עליונה שבמדרגות האדם ותכלית השלמות, אשר באמצעותה ישיג האדם השכל הפועל על נקלה ועל ידה יתעלה על כל תוצרים וחכמי האומות מדור דור.

אלה הם שבעת הדרכים, שכל התורה נכללת בהן ועל פיהם יסבו אמני הבאור השונים להבין במקרא ולהעמיק בפרושיו, אם בדברים פשוטים ומפורשים או ברמזים וסודות היצאים ממלות, מצדדי שמות ונימטריאות ונומריקון. אך הדרך העולה על כלם, והחשוב מהם במעלה, הוא זה שעמד עליו אבולאפיא והוא דרך ידיעת צירוף האותיות והשמות הקדושים, שהיא חכמת ההיגיון המנימי העליון, והיא הקבלה האמתית, המיוחדת מכל קבלה, הקדמתיה כלן מושכלות ראשונות ונולדות מן המורשנות האישיות המביאות לידי המושכלות הכלליות.

אבולאפיא חותר להפעים ולהסביר את הענין הזה מעט על פי השכל, ודבריו אלה בנים על יסוד השקפת אריסטו בראש ספרו, המליצה, הגה אריסטו אמר, שהתיבות שידובר בהן מורות תחלה על המושגים והצדדים אשר בנפש והאותיות הנכתבות מורות תחלה על אלו התיבות, וכמו שהאותיות הנכתבות, ר"ל הכתב, אינו אחד בעצמו לכל האומות, כן התיבות שמסופר בהן על הענינים אינן אחדות בעצמן אצל כל האומות, ולזה היתה הוראת אלו (הכתב והלשון) בהם כמה לא כפ"ע. לא כן הענינים אשר בנפש האדם, היינו המושגים, שהם ציורי הנפש והשכל; הם אחדים בעצמם לכל ונמצאים כפ"ע לכלי, כלומר, בכל אדם יש הכנה להשתלם בשכלו ולקבל מושגים שכליים, כי בה חוננו מאת השם כל הנבראים בצלמו ועליה נוסדו חיי החברה וצוותא של בני אדם, אלא שכל אחד יבטא אותם על פי סגנונו, כל עם ועם בלשונו המיוחד לו, והגה ידוע, כי יש מלות אשר כשהן לעצמן אין להן כל מובן ורק על ידי ההרכבה והתבור, כלומר, בהצרפן לסמך שלם, כשהרכיב קצתן על קצת או נחלק קצתן מקצת יקבלו צורה, ובהפרדן אחר כך, כשנחלקו נפרדים, לא יורו לא על האמת ולא על השקר, כלומר, יסידו צורתן, ואולם אבולאפיא סובר, כי גם באותיות הדבר כן, כי לפי שהאותיות הם מורכבים מחומר וצורה והתיבות מורכבות מן האותיות והענינים מורכבים מהתיבות, מן הדין הוא אם כן שיוורו על כל המציאות, שכן נמצא באמת שגם האותיות מוכנות לקבל כל צורה שהיא והצורות מתחלפות בהן לפי הרכבתן וצירופן של האותיות, ואם כן כל צירוף אותיות של השם הקדוש הוא צורה מיוחדת בכחות של מעלה; ודעת אלו הצדדים על צד האמת היא השנת סבע האלהות בהשנה אמתית ובוררה, כי הצדדים האלה מורים על מציאות אלהית, וצדדי השמות הם על פי הערך המנימי שיש לכל אות ואת לפי מספרה וחשיבונה, ולפי החשבון המתחבב משמות מנינם ולפי סגולה המנינים שיש בהוראת כל אות ואת מהן

ודיעת השתחפותן והבדל צורתן, כאשר רמז כבר הרמב"ן. ועל כן יאמר אבולאפיא בספרו. סתרי תורה (שהוא לדעתו. סוד עיקר הנבואה) על האותיות שהם. אורים ותומים, המאירים עיני הלבבות, ומשלימים רעיוני המחשבות, ומזכים הדעות העליונות ומראים דרכי ההתבוננות, ומודיעים המעטדות, ומורים מציאות הרוחות הנפרדות, ומגידים העתידות, וכל המעמיק בצרוםיהן וחלופיהן להוציא מהן השמות הקדושים, או ישמיע עליו שפע רוח הקודש ישכיל לחדור חסיד אל הכונה המסתתרת הצפונה בכל מלה ומלה ובכל אות ואות, והדיעה הזאת אינה נקנית, כאמור, על ידי למדים ומחקרים, כי אם על ידי הארה שכלית, על ידי רוח נבואה אשר בהקבלה האמתית יסדרה.

זה הוא תוכן שמתו של ר' אברהם אבולאפיא ואלה הם הלמדים הראשים הסתעפים ממנה המפתחים אנה ואנה בחבוריו וספריו השונים למיניהם, הנה חקירותיו אינן אמנם פלוסופיה דתית כמלוא מוכן המלה הזאת, ומה גם פלוסופיה דתית של ישראל, כי רבים מעיקרי הדת הישראלית לא נכנסו כלל בחקירותיו, וגם אין בהן אף זכר לתורת המדות ולמודי המוסר, שהם התכלית המכוננת בכל פלוסופיה דתית; אולם בכל זאת אין ספק לנו, כי נמצאו בספריו כמה רעיונות טובים וחשובים, ועל כל פנים עלינו להודות, כי השפיעה הקבלה שלו — עם כל הערכוביא והתהווה השוררת בקרב — גם מוכה מרובה על התפתחות רגש הדתי בישראל, בהכניסה חוץ רוחני ורגש סיומי לתורת היהדות, אשר, על ידי המון המקרים, החליפות והחמורות, שהתחוללו והסתערו עליה בעת ההיא מעברים שונים, קבלה או פנים נעמים וצנומים ותהי כנייה חנוטה בלי רוח חיים, שאין בה רק קליפה ותמונה חיצונית, התועלת השנית, שהביאה תורת אבולאפיא, היא ההתעוררות וההתלהבות הגדולה, שקמה על ידה בקרב האומה בתקופת הקסאון והתרדמה ההיא ותפס כאפה נשמת חיים חדשים, חיי רוחנית ואצילית, את החזון הזה הגנו רואים גם בהליכות הטבע; אם שתי רוחות מנשבות משני עברים מהופכים אל עצם אחד העמד בתוך, או העצם הדוא נצב איתן על עמדו מבלי לנוע ולזוע מיושר מצבו; או אם שני מאורות גדולים שולחים את קרני אורם על מחזה אחד, האחד מעבר מזה והשני מעבר מזה, או יראה המחזה מאר באור גדול מכל צדדיו וסרו כל הצללים מסביבותיו, כמראה הזה ראינו גם פה, כל המלחמות המריבות והקטניות, כל הסנעים, הסערות והזועות, לא רק כי לא הכניסו בקרב האומה שמץ רוח יאוש, כי אם גם היו מאמצים אותה להשניא חיל, זההגדרות התקופה להתלמד ולכל נושאי כליו שקמה או בישראל להגלי שמת אבולאפיא, עוררה את האומה להלחם בכל מאמצי כח בעד תקומתה הרוחנית ובעד קיום קניי רוחה וסגולות דתה, ותשם בהם את כל מעיניה ותעמיק חקר להתחקות על שרשי כל קיהם הדקים, על תבנית כל צלילהם הנפוסים מהם ועל נקודות האור המופיעים על פניהם, ומה היתה נסבה, כי התפתחה ברוחה ושכלה, ותשכל ותעש חיל בכל דבר וחכמה, בחקר דת ובפלוסופיה ובכל ענפי חכמת סופרים, ובמשך זמן קצוב, בשוב המרגוע ובהשבת המלחמה, התאחדה עוד הפעם את כל תפוצת האומה למרכז רוחני אחד.

בנוגע לתמונתו המוסרית, להלך נמשו ותכונות רוחו, הנה כבר אמרנו כי היד אבולאפיא בעל מוג טוב וישר לב רוח, איש שסיו ולבו שוים, ואין כל

ספק כי היה רחוק מסגו העיין לברוח מלבו החן שיש ולדמות את העם. כי אם היה מרומה מהשפעת תעתועי חושי, וכל החוץ אשר נשא לבני עמו בתור התגלות הנבואה הם דברים אשר הרגיש אותם בנפשו והאמין בהם באמת ובתמים. אבלאפיא לא היה כופר בעקרי התורה. כי אם חוקר מתלמף שדעותיו לא נתבררו אולי גם לעצמו, וברחו היתה ערבוביא מדעות ואמונות סותרות זו את זו; כן לא היה פוקד ומלול את הדת כי אם שומר מצוה ונזהר בקיום המצות המעשיות ולא עלה על לבו לבטל את תורת היהדות המעשית בשביל רעותיו התמשיות. כי היה אבלאפיא סמל דמות מדרו רבי הלל מוירונא שהצמיח כנודע בענותו חסידותו. בישרתו ותוס לבבו, וכמהו אוהב גם הוא את האמת, היודר והתום יותר מכלם, אולם להגלי חיי הברידות והנזירות השקיע את עצמו במחשבה ועיין דת. ועד מהרה הרגיש בעצמו את רוח הנבואה שנאצלה עליו, ובחזונו ראה את האל היחיד, אשר זה כבר הרבה לחשוב על אודותיו, נגלה אליו פנים אל פנים, תם המיל עליו את התעודת הירוממה להפיץ דעת אחרות האלהים בקרב בני עמו. כנודע הנה כל בעלי דמיון היהיה, כל בעלי שנוען, חולי מחלת הנפש, משינים לפעמים מציאות מרומה של איזה דברים, לא על פי רשמים המתרשמים בקרבם על ידי כלי התרגשה ומעולות חיצוניות, כי אם על ידי תנועה פנימית המתחוללת בקרבם, הם סאמינים פעמים לראות, לשמע ולהרגיש איזו מעולות, אשר באמת לא מצאו להם כל מקום במציאות, אנשים ממין הזה אינם מתעים, כי אם מתעתעים ונחעים, איש כזה, בעל הרגשה ודמיון חזק, היה גם אבלאפיא, וזאת היא שהביאתהו לידי נבואה מרומה ומיפעת. דק אתרי שנמצאו מתנגדים רבים וחזקים לו, והנביא הגרדף נלאה מרוב הדידות והתלאות, המעצורים והמעקשים שאפסו אותו סביב, או הזכרה לאחז גם בתחבולות שוא ושקר להלחם בעד קיום המלאכות הדתית שהושלה עליו מאת האלהים לפי דעתו ולבצר את שטתו הדתית בחוץ ברים, בספורי נפלאות ובאנרות מוזרות ומתמידות, כדי לתפוש את המאמינים בלבם ולחלוץ אותם שבי בסקסם דמיוני היותיו, וגם אז אולי לא היה בעיני עצמו כחוסא ופושע על פי הפתגם הידוע: התכלית מבשרת את האמצעים, ועם כל זאת נשאר אבלאפיא בן נאמן לעמו ולמקור מחצבתו ולא חדל מאהוב את בני אחיו אהבה תמה וגאמנה; גם כל הצרות והמצוקות שאפסדו לא יכלו להכחיד בלבו את רגש תבת הלאום, כי כל משאת נפשו היתה רק תקומת עמו וחטנו הרחגי ותחי זאת חוץ לבו ומסרת חיו בחלד.

אחרית החכם המסכן הזה לעת זקנתו לא נדע, גם שנת מותו ומקום קבורתו לא נודעו לנו עד היום הזה. כנודע היה אבלאפיא כל ימיו נע ונד ממקום למקום ולא מצא מנוע לכף רגליו גם באחרית שנותיו, ואין כל ספק איפוא כי מת בדרך גדרו, הרחק מאדם העיר, רחוק מקרוביו, ממשפחתו ומתלמידיו, מערציו בחיים. אבלאפיא חבר לפי עדותו (במאמר, שבע נתיבות התורה) עשרים וששה (כמנין יהושע) חבורים בחכמת הקבלה ועשרים ושנים (כמספר האותיות של האלפא ביתא העברית) ספרי נבואה, אשר מהם ירדו כנראה אחרים לשמיון והיבם מתגוללים עוד בבתי ארצות הספרים השונים ומחכים ליד תרצה להסיר מעליהם אבק החלודה ולהציאם מססגר לאור.

- ואלה הם הספרים הנודעים לנו עד היום הודות לחקירות החכמים לאנדויער (בארבעים לשנת 1845 מצליח 24 הלאה) יילינג (בספריו: המלוסוסיה הקבלה יגנוי חכמת הקבלה), אשר התעוררו ראשונה להעלות אותם מטהום הנשיה:
- א. אוצר עדן ננו (נדפסו סמנו פירורים אחרים בביהמ"ד ח"ג עמוד XL).
  - ב. ספר חיי עולם הבא (חבר בשנת 1280 ונדפסו סמנו לקוסים אחרים אצל יילינג בספרו המלוסוסיה והקבלה עמוד 43).
  - ג. סתרי תורה או ספר מפתחות (פירוש לספר בראשית).
  - ד. פירוש ל.ספר השם' להראביע.
  - ה. ספר דקדוק (הביאו באנתו לר' יהודה המכונה שלמן).
  - ו. גן נעול, פירוש לספר יצירה (חבר בשנת 1289).
  - ז. אמרי שפר (חבר בשנת 1291; הפתיחה נדפסה אצל יילינג: המלוסוסיה והקבלה עמוד 38).
  - ח. אור השכל, עיד צורת האותיות והרכבתן (בעשרה ספרים).
  - ט. מלאות חכמה (חבר בשנת 1285; בספר האות שלו הוא אומר: בשנת ארבעים שנה וחמש שנים וחמשת אלפים שנה... בעצם היום הוא החל זכריו הרועה לכתוב סלאות חכמה, אך אין זה הם' סלאות הנזכר בתשובות הרשב"א בסימן תקמ"ח, כאשר שער לאנדויער, כי הדברים שם מוסבים על דבר הנביא מאחילא, כאשר יוכיח קשור הענינים בהפתיחה להתשובה הדיא; ראה יואל: מדרש הזהר עמוד ס"ה יילינג: ביימראנע מחברת ראשונה עמוד ל"א).
  - י. ספר הגם או נפ השמת.
  - יא. ספר האות (יצא לאור בשנת תרמ"ח ע"י יילינג בס' היובל לנרמן).
  - יב. חיי נפש, פירוש על הם' מורה נבוכים להרמב"ם.
  - יג. ביאור סודות המורה או סתרי תורה (נמצאה בידי ממנו העתקה עפ"י כ"י אכסמורד).
  - יד. אנת לר' יהודה המכונה שלמן (נדפסו בננוי הקבלה ליילינג עמוד 12).
  - טו. ספר הישר (חבר בשנת 1279 בעיר אורבינו).
  - טז. ספר החיים (חבר בשנת 1280 בקפואה).
  - יז. ספר המורה (נכתב ניכ בקפואה בשנה הדיא).
  - יח. ספר העדות (נכתב ברומא בשנת 1282).
  - יט. שבע נתיבות התורה (נדפסו בהמלוסוסיה והקבלה ליילינג מעמוד 1 והלאה).
  - כ. ספר המליץ (את ארבעת האחרונים האלה הוא מכנה בשם ספרי שבואה"י).
  - כא. ספר החשק.
  - כב. פירוש ספרי נבואה.
  - כג. רמזות לסתרי תורה.
  - כד. לקוסי מאמרים קמנים (ראה לאנדויער שם עמוד 418).

בכל ספריו ומאמריו, אשר בכלל מיסודים הם על ארני שמת צירופי המספרים והאותיות שהיא לדעתו מקור כל החכמות ותכלית כל החקירות, בחר לו המחבר סגנון פורסי, סגנון עצמי ברור וטהור ומצויץ במינו, בלי סלסולים ומליצות ריקות שהי נהונים אצל רוב המחברים בימים ההם, ועל כן היו ספריו למופת לצעירים רבים שהלכו בעקבותיו ויאצילו מרוחם שפע רב ועצום על הליכות רוח היהודים משך מאות בשנים. על ידי תלמידיו הבאים אחריו רחבו ונסכו הלמדים החקירות האלה בכל תפוצות ישראל ועד מהרה הושגו עליהם נוספות נסתרות, שבהם ימלאן על פי רוב הסודות אשר ערפל התולתם את מקום הבינה וההניון הישר ואשר העלו פרי בימים הבאים בעת צמחה הקבלה המעשית על אדמת ישראל, המלאה סודות אין סוף, חקירות בלתי תכליות, ריזן דרוזן, אשר ערבבו אור בחשך, עזי בהדיה, ופרשו מעטה כהה על כל הלבבות.

שׁוֹשְׁנָה.

רשימה

מאת ר. ברדינין.

באחד הכפרים הנאים של שוויציה שכרתי לי מעון בבית אחד האכרים. על יד חלון חדרי הקמין נוהל פלג זך כבדולח ועל שפת הפלג צומח יער צעיר ורענן. בימים הראשונים לשכתי בכפר הייתי שלו ומאושר. כעדן נן אלהים היה קרן בן שקמ זה בעיני. שמחתי על כל עץ. על כל עשב. על המית הפלג. על תכלת השמים. על עדרי הרחלים הרועים בשדה ועל האכרים המשוטים ומלבושיהם המיוחדים.

ימים אחרים עברו עלי ואני לא קראתי בספרים ובעתונים; לא דברתי עם איש דבר; לא זכרתי זכרונות העבר ולא דאגתי לימים באים. די היה לי רנע ההוד; די היה לי עולמי הקמין עם כפת שמי התכלת הנמזיה על ראשי. מזונתי היו חלב. המאה, נבינה. דבש ופירות. יין. שכר ובשר לא באו אל פי.

כל הימים הייתי או שוכב סרקדן על אחת הגבעות. לא רחוק מן הכפר תחת עץ מצל. או הייתי מביט שעות רבות על שמי התכלת סבלי לחשוב מאומה. לפעמים הייתי סוגה עורף להשמים הנבוהים. מהסך פני כלפי קרקע ומתבונן אל אחד היתושים הזוחלים על אחד הגבעולים או על אחד העלים. ולפעמים הייתי מעצים עיני, מאז ומקשיב לזמרות צפור או לשריקות תרנול ולא שבעה אוני משמוע את הקולות הגשניים אלפי פעמים.

שמחתי על היותי הצמחית. מכלי שאול וחקור מה תכלית ההויה, מה ראשיתה ומה תכליתה. על השאלות המסתיויות נתנה לי המבוע כעצמה חשובה משומה. מה למעלה? שמים! שמים ימים ובהירים. אשר לפעמים מסים עליהם בחסון עננים קלים ושקופים. עננים בעלי צורות וחבניות שונות. מה למטה? — שדות עמוסי בר; כרים לבושי ירק; יבלי-מים; סרחים ושושנים; יתושים ונמלים זוחלים. מה לפנים? — הר נבה ויער רענן! לאחור? — בתים קטנים. ימים וצנעיים.

כערב בבוא השמש הייתי עולה על מסתי היצועה לבנים זכים כשלג. ועד ארניעה היתה השנה תוקפת אותי. שנה חזקה. נעימה ומבריאה. בלי חלומות ובלוי הרדורים. עם השחר הייתי מתעורר משנתי ורץ אל היער הסמוך לראות ביקצת המבוע. כעבור שבוע ימים לשכתי בכפר עמדתי בבקר אחד על יד חלון חדרי ורואה במשחק העבים על פני קערת-השמים. מתאם ראיתי אשה צעירה ימים עוברת על

פני ביתי, וילד קסן מדלג אחריה דלוגי חבה. אנכי לא שמתי לב אליהם, יען כי עיני נלכדו בחבלי הקסם של העננים הרודפים איש את רעהו בנובה האופק, המסמסים זה על גבי זה ואחרי כן המה הולכים ומתסורים ועוד הפעם נצברים. ובאותה שעה אשר נדמה לי מתוך רשת קוי השמש, כי האשה מתבוננת אלי, היו עיני נפיות אל החופים הדקים והלבנים, הנארגים בחלל-האוויר ולאחד זבובי-הרקמה המתעלם באהבים.

עוד יום אחד, עוד — שנים, שלשה, ואני מאושר בהיותי המלאה, — יען כי ריקה היתה, הימים היו בהירים; האוויר רך בשמים וריחות חריצים; הלילות חמים יענונים, חושי כמו החחדרו; עיני הרחיקו והעמיקו לראות; אוני החלו להבחין בין הקולות הדקים והזוזזים השונים אשר באויר. אפי הבדיל בין הריחות השונים ואצבעותי החלו להרגיש עננ מיוחד במשוש הפרחים.

עברו עוד ימים אחרים. השעה היתה אחרי הצהרים; קוי השמש להמו כמו אש; כל הפבע היתה כמו מתעלפת. אנכי שכבתי במשום ידים ורגלים חתת אחד השיחים. והנה בתוך התנומה הקלה שהייתי שקועה בה הגיע אלי קול שירה בשפה המדוברת: למאנים היה מלך, להמלך היתה מלכה, להמלכה היה כרם, בתוך הכרם צמח עץ, על העץ היה ענף, על הענף היה קן, בקן היתה צמור; נומה, נומה, ילדי! המלכה מתה, הכרם נמש, העץ נשבר, הצמור הקמנה והיפה עזבה את קנה; היו ואבוי לי כי אכדו חיים ימים ונעימים כאלה. מי יספור את הכוכבים בשמים, ומי ימנה את הפצעים אשר בלבבי.

נשאתי את עיני לראות מאין יבוא הקול, שלא היה מחר לי, ואראה: אותה האישה הצעירה, אשר עברה לפני ימים אחרים על יד חלון חדרי, היא ישבה לא-רחוק על גבעה לא-נכוהה ועל ידה משחעשע ומרקד ילדה, לתומי התבוננתי אליה, היא לא ראתה אותי. נדמה לי כי כבר ראיתיה, כבר הכרתיה, אבל לא זכרתי באותו רגע וגם לא ינעתי לזכור איפוא ומתי.

יהי ערב.

אני יושב בחדרי, השמים התקדרו עבים; נשם מספספ בחוץ; החשך כסה את ההרים ורק חמר עב ועכור נשקף מתוך החלון, אין תאר דמות. אז הרגשתי בפעם הראשונה, כי חדרי צר מאד, אז חשתי כעין מעקה בלבבי, חלפה מנחתי הפנימית; הנפש שואמת ומתנענעת נענועים בלתי ברורים. פתאם חלפה לפני עיני רוחי תמונת האשה שראיתי בצהרים.

האם היא זאת?

לבי הלם בי, פתאם חשתי את הברידות בכל ריקנותה; נדמה לי באותו רגע כי אל אי-שם השלכתי, נפשי נמשכה אל האשה אשר שרה את השירה העצובה, עברו שעה ושעות ואני מתהלך בחדרי חפוש במחשבותי, והנה דסיקה קלה על דלת חדרי, רעד עבר בכל גופי.

פתחתי את הדלת, והנה לפני נצבת אשה עמופה שדורים, חורת פנים ומאירת עינים, אוד המנורה שעמדה על שלחני לא עצר כח להאיר את תוי פניה, ותראה בעיני כחיוך-ליל, כהרדור שלבש עור ובשר.

זה היה רגע, אשר הנענועים והמציאות נפגשו יחד.

— שמואל? ! קראה הבאה בקול נעים ורועד. בקול נונה ומלא יארש.
הקול הזה נודע לי היטב. אמנם ראזא היא.

— ראזא? !

— ובצדדים לא הכרתני?

— לא.

— ???

— ומה שונית! לא הכרתך, גם לא קייתי לסגוש אותך סה...

התבוננתי אל פניה והנה עיניה גדלו, לחייה רוו ונפלו.

— ילדי נחלה היום בערב, ואני לבדי סה, אין איש אתי... אין אני יודעת
מה לעשות... נורא הוא לשבת בודדה כל הלילה על יד ספת החילה...

— אם תרשי לי ללכת אליך ולהיות בעורך — הנני. כמעט שמחתי בלבי
על אשר נחלה הילד, אף כי עוד לא ידעתי מי אכיו.

באישון הלילה הלכתי אתה דרך רחוב הכפר הישן אל מעונה.

. . .

אל ראזא התודעתי בהיותה תלמידה של האוניברסיטה בנ. במעמד מיוחד ראיתי
את פניה בפעם הראשונה.

הדבר היה כן: אני יושב על ספסל בית-מדרש-המדעים ומאזין לתורת המורה
על אדות ונוס ממילו. בדברים ממושכים וכמעט יבשים תאר את יסיה ורכה לחקור:
כמה ארוך צוארה, כמה עביו של שיקה ומה היתה תבניתה של ידה הקטועה. תצאות
דבריו היו: ונוס היא חותם תכנית היופי. באותה שעה הפנית את ראשי שלא במתכון
ואראה על ידי יושבת תלמידה עבריה. זאת היתה ראזא. יסיה פעל עלי ככרך, כנלוי
מעולם רזק אשר הרגשתיו ולא הכרתיו מקרוב. כל דברי המורה הסמולסלים נשמעו
עתה באוני כסמסומים צנומים על אדות מין יופי שנתאבן, יופי מת וחנפו. אז
אמרתי בלבבי: ונוס וכל כת דילה — לעזאזל, עתה ראיתי בעיני, עתה הרגשתי בכל
חושי יופי חי ונושם, יופי חושב ומרגיש — : יסיה של שולמית עברית.

בהשעורים הבאים לא הייתי שם דעתי לדברי המורה בתורת האמנות היונית,
כי אם מסתכל מן הצד בפני ראזא. השבעתי את עיני מיסיה. עיני הנדולות היו
מאירות כשתי אבני שוהם, צוארה עשת-שן היה מלא רוך ותנועה, חן ונועם. כולה
היתה שירה חיה וצנועה, שושנת עמקים מלאת הוד ועודה.

ואני התודעתי אליה, יחד היינו הולכים אל שעורי הפילוסופיה והאמנות היפות.
יחד היינו מבקרים בתי-עקד תמונות ופסלים, ערבירומרה ובתי-חיוזן וגם הסביבות
היפות של העיר נ.. מקום שבתנו, בחברתה הרגשתי, הבינותי יותר את הפסלים,
הצוירים, השירה, מראות-המבוע ושעורי המורה, כל תנועות ניה, כל הגה שיצא מפיה,
כל סקירה שנמלמה מעיניה היו מלאים חן ויופי מיוחדים ובלתי מכונים. יחד תלמנו
חלומותינו לעתיד. בדמינונו ראינו כי עתידה מלכות-היופי להתפשט בכל העולם
ולקבוע את בירתה בירושלים, לשי תקותי אני, ובבוקרסמ, לשי תקוהה היא, כי אמנם
דעותינו ותקותינו היו שונות. אני הייתי עברי החפץ בתחית עמו, והיא עברה החפצה,
בלומד דמהה לחפון, בתחית הרומינים.

ימי האושר האלה לא ארכו הרבה. באחד הימים התודע אליה רוסא רומיני חציו אניטמור וחציו מלומד. הוא היה מכוּעַד עד לנעל-נפשו. אך בריא כשור פר. ומיום ההוא החלה ראוא להתרחק ולהשתמש מעט מעט מחברתי. הכל שלא במתכוּן. כאשר הלכה ראוא הלך גם הרוסא הרומיני. גם הוא החל לבוא יום יום אל שעורי הפילוסופיה והאמנויות היפות, גם הוא החל לבקר את בתי המוזיום ובתי-החזיון, מקומות אשר לא דרכה בהם מקדם כף רגלו. ובראותי כי נקעה נפש ראוא מעלי, בראותי כי היא מתבישת או יראה להפגש אתי, ואם הפגישה היתה מזכרת או היו דבריה קצרים ומקומעים ולא הבישה ישר לעיני, — בראותי כל אלה נסעתי לעיר אוניברסיטה אחרת. אז החילתי לחוש שאני אודה אותה, אף כי לא הנדתי זאת. מעולם באוניה.

. . .

עתה ישבתי בחדרה. החדר היה לא גדול ולא נבון. מגורה בעלת צמיו ירוק הפיצה אור חור על פני הכלים המעטים. הילד שכב על המפה וינשום בכבודות. על יד המפה עמדו שני כסאות, אשר ישבנו עליהם זה בצד זו, עד כי כמעט נגעו הברכים. התכוונתי אל פני הילד המתאנח בשנתו: — שערות ראשו שחורות ומסולסלות כשערותיה של אמו. שמורות עיניו ארוכות ודקות כמשי. את צבע עיניו לא ראיתי, כי סגורות היו. חוטמו עב ושרוע בפגזו; שפתו התחתונה עבה וגסה. ננוד גמור היה בין חציה-הפנים העליון והתחתון. לעין בוחנת היה נכר תיכף כי ילד זה הוא בךתערובות. בן שני נועים. שני השותפים שהשתתפו ביצירתו לא התמוגו בדמותו, כי חלקו של כל אחד ואחד מהם היה כילט היטב היטב.

לא נעים היה הרושם הראשון אשר עשה עלי הילד. ואף כי מתענג אנכי-תמיד על מראה פני ילדים ישנים, כעל פני מלאכי שלום ומנוחה, אולם בפני הילד הישן שראיתי עתה חברתי רשמי פני הרומיני והכרה זו מררה את רוחי. ברור היה עתה בעיני מי הוא אביו של הבר-גש הקטן הזה.

רנעים רבים, מספרים לא אדע, עברו עלינו בשתיקה עמיקה. היא יושבה עצובה, ענומה, עמוסה ופרופה. נכר היה כי קור סניכי מרעיד את כל גופה. עיניה ואוניה היו נפיוות אל ילדה. כל נדנוד, כל פרפור קל של אחד מאבריו החריד את יצירה כורם אלקמרי. דומם ישבתי גם אני. לא שאלתי: דבר לא רק בפי, אבל גם במבטי. הסתכלתי בפני ראוא, ואשתומם על שני הנוסחאות, על ההגהות והמחיקות שעשו בהם שש השנים שלא ראיתי. חותם היסורים הפנימיים עם זרהיוס הרוחני המלוה אותם היה מבוּע בכל רשמי סניה ותנועותיה. ראוא היתה עוד יפה, נעימה ומלאה חן, אך זה היה יופי של סר-חסתו, זאת היתה נעימות שיש בה מרירות-נפש וחן שהוא מעורב בינון השלכת.

יהי בנסותי לתקן את מראשותיו של הילד החולה נגעו אצבעותי באצבעותיה של ראוא. באותה שעה הרגשתי כי חימי קסם דקים מן הדקים הולכים ומשכינים מן האשה היזשבת כל כך קרובה אלי, והחוסים היו לרשת אשר שות שתו על כל היחי הפנימית.

לא אמת הוא הדבר, כי כל מאן דאלים נבר, בבני האדם לא החזק, לא בעל השרירים, לא האדם-הסיל הוא החזק, הוא המנצח המכרע במלחמת-הקיום, כי אם הערום, היפה, החריף, המשוכלל והמשלם. ומה הוא נבורתו של הנבר לעומת חבלי-הקסם הרקים והענונים של האשה, ומה הוא כח האנרז' והצפרנים לעומת המכמ של עיני אשה-יפה? נצחוננו של הנבר הנבור הוא גם ושפחו; בידיו הכבדות אי-אפשר לו לחזור אל הכל. לא כן האשה היפה, החריפה והמסונקה: — מכמה תודר לפני ולפנים אל חדרי הנפש ולמעמקי הלב, נצחונה הוא רק יופה בלי התאמצות-הכחות, בלי תואנים מכוערים: אנחנו נכנעים לפניה בעצמנו, אנחנו מתבקשים וחסצים להיות מנצחים על ידה; אנחנו חודפים אחרי רשתותיה הדקות והמסנקות, ונצטונה הוא עמוק יופה.

סתאום הפסיקו ברקים ורעמים את הדומיה המעיקה; ספות נשם נסות החלו לפססוף ולדפוק על זכיות החלון. נשימתו של הילד הישן היתה עתה במנוחה. היא החלה ראשונה:

... כפי הנראה אין אתה יודע מאומה מכל אשר עבר עלי במשך השנים שלא ראינו זו את זה.

קולה היה קול אשה עלובה, שנשמע בו מעין תרעומת עלי על אשר שכחתה כל אותן השנים, אשר נעלמה מעיני או התעלמתי מעיניה.

— הן את לא הודעתני דבר, כי מיום אשר בא הוא...

— כן... הפסיקה ראזא את התנצלותי.

עוד הפעם הפסקה. שפתי הילד דובבו משנתו מלים בלתי ברורות, קצות שפתי ראזא רעדו, נכר היה כי היא מבלינה בשארית כחותיה על סערות נפשה. הנשם חדל ודומית-החיוץ היתה שאננה.

סתאום כמו התעוררה מתרדמה, ותשאלני:

— ואחא מה, אם צריכה אני לשאול, ההגך עוד... כלומר...

— עוד רוק הגני, קשה לי לשכוח ראשונות...

— ? ? ?

ומי הוא המאשר, אם צריך אני לשאול, אשר היית לו את לרעיה?
מני ראזא הלבנו כפני מת, וידיה אשר ססלו בהשמיכה המכסה את הילד ירעדו...

— אנכי לא אשרתי איש ואיש לא אשר אותי, והילד לא פרי אהבתי ואשרי הוא, כי אם... אין אני יודעת איך אני, איך לננות את הדבר בשמו האמתי...
גו — פרי שכרון חוש, פרי המאתי.

תורדתי לארץ ראשי ולא יכולתי להסתכל עוד בפניה.

— רואה אנכי כי דברי המה חידות לך, על כן הגני לספר לך הכל, הכל, והיני ינולל אכן כבדה מעל לוח לבני.

בראותי את סערת לבה בקשתיה, כי תדחה את דויה לשעה אחרת, אף כי צמאה נפשי לשמע את הדברים המכאיבים, הגוראים המלאים חרפה, חרפת עלומיה.
— לא, — ענתה ראזא בעקשות מיוחדת, — דוקא עתה, רוצה אנכי לספר

הכל... עתה, — או לעולם לא יפתח פי להתודות...

נוכחתי כי קצר כחי לעצור את השתמכות נפשה, ואתן לה לדבר את דבריה אשר התפרצו מלבה סכלי להפסיקה אף בשאלה אחת. והיא החלה :

— ימים טובים ומאושרים היו אלה הימים, אשר הייתי, חייתי בחברתך. חברתך הרימה, זקקה את רוחי, אתה יודע זאת. והנה בא היא :—מרפין, מתחלה בייתי את צלמו, תעבתי את דבריו, אך הוא לא הרפה ממני, כצל הלך על יד ימיני. מתחלה דבר שנשנית באוני, גם הוא רצה להגלות לפני כראשונה כמלאך... כמלאך— חֲחִיחִי ! ואני הפתיה האמנתי לכל דבריו, ראיתי בו אדם-המעלה, אדם העליון... בלבבי הכרתי לו טובה, על שהוא שוכח מולדתי ונועי וכאח את אחות יתהלך אתי, והאח הזה השקה אותי באחד הנשפים יין על כרחי. שמועה טובה באה אז להתלמידים בני ארצנו... הכנוסיה נצחה... סחד נפל על האויב... בושתי לכלי לשתות, ואני שתיתי, שתיתי בפעם הראשונה בחיי ו.המלאך כמעט אנס אותי להוסיף לשתות עד אשר נתבלבלו חושי... ואני נפלתי ברשותו, אשר ארנה ימים רבים במזמת בליעל... אין אני חספה להצדיק את נפשי... להפך : אני מאשימה את עצמי... בנועל נפש. בבשת-פנים ובלב נשבר הנני זוכרת את המדחה שעשיתי... החטא שהמאתי בקלות-דעתי להזרו הבא, להורי, לאבותי, לנפשי ולנפש פרי בטני... החטא הזה לא יסח קעב, כי חיה יהיה ויליד חטאים לאיך-קץ... אולם חברותי קראו את היחוס אשר ביני ובין מרפין בשם אהבה חפשיה וכאחת החלוצות בדרך הקדמה הייתי בעיניהן... לא — עטרה זו אינה הולמת אותי, לא. אהבה חפשיה היה היחוס שבינינו, כי אם שעבוד גם ושפל. משועבדת הייתי לו כשפחה חרופה; הוא בלע את עצמותי. בסלה הייתי לפניו באופן בלתי מוכן לי כיום, שם הורי היה תמיד בסוד לגנאי וכבת אימה שפלה הייתי בעיניו שאין נוהגים בה כל חובה ונמוס.

הילד התעורר פתאום משנתו ויקרא : אמא, אמא !

— מה לך משהילע יקירי.— קראה ראוא ברחמים גדולים ותהפוך את משכבו. עיניה היו מלאות דמעה.

הילד התהפך על צדו וירעד באש קדחתו.

— הוא, — קראה ראוא בחימה עצורה.— הוא ספור עתה מהכל... הוא היה עוד כועס עלי על שאין אני מכרת טובה לו, להאציל ! בן אצילים, על כל הכבוד והחסד אשר הוא עושה אתי, את יהודיה בת סוחר ומוכר, בהשפילו את ערכו לחיות אתי במחיצה אחת...

ראוא הפסיקה באמצע הדבור ; עצמותיה רעדו, היא לקחה מטפחת צמר ותכסה את חצי-נופה העליון.

בראותי את ענות-נפשה החאמצתי להסיח את דעתה מדודיה ולהשיאה לשיחה אחרת, אך מאומה לא עלתה ביד. היא שבה לספר :

אך החילוחי לחיות אהו במחיצה אחת, והנה כבר הרגשתי כי רחוקים אנחנו זה מזו ברוח כשני כוכבים בשמים, אך קשה וכמעט איאפשר היה לי בעת הראשונה להשתחרר מאוזקיו, אשר שם עלי, — יותר נכון : אשר שמת עלי בידו אני, איזה דבר לא ידעתי אכנה, אך בודאי לא החלק הטוב והטהור שבי, משך אותו אל מעני זה. הרגש הרגשתי כי הוא מוצץ ממני מעט מעט, כי הוא מוצץ ממני מעט מעט את דמי

נעורי, כי הוא מחניק וממית את כל חלקי הטוב, היפה והתום שבי, — ובכל זאת הפת-אונים הייתי להמלט מעול שעבוד זה...

שפתי הילד דובבו בקדחתו; הוא הושיט ידיו הקטנות כמתחנן, כמתבקש על נפשו. ראוא התחלחלה ותקרא כנואשה: מה לעשות? מה לעשות? אם ימות הילד... לא, אז טוב מתי מחיי; בלי משה'לי לא אוכל רחיות, לא יהיה לי צורך לחיות... בעמל רב הרנעתי את רוח האם הסוערת. דברתי על לבה, כי אין כל סכנה במחלת ילדה. אחרי אשר שב מעט רחה אליה הוסיפה:

— ויהי כאשר נולד לי משה'לי מצאתי בו נחומים ותשלומים על כל צרות נפשי. ימים קשים ומרים היו לי בהולד הילד, אך גם נעימים מאד. אנכי עמדתי אז לפני הבחינות האחרונות בחכמת-הרפואה ואהיה אנוסה לבקר יום יום את האוניברסיטה ובתי-החולים. להיות אם, מיניקה ותלמדה בעת ובעונה אחת — זאת היתה לא עבודה קלה. אולם אני, שכה קשים היו לי החיים בחברת מרסין, נשחננו רגשותי אליו לטובה אחרי אשר נעשיתי לאם. בגלל הילד כמעט שהחילתי לאהוב את אביו. עבודתי הקשה וחיי המחסור, כי כמעט בעוני ובמחסור חייתי אז, לא הכבידו עלי ולא הרגשתי את עולם, יען ידעתי בשביל מי אני לוחם עתה בחיים, ונעים היה לי ללחום. בימים ההם הייתי נהגה ומתענג בשעה שהייתי רואה כי מרסין מחויק את ילדי על ברביו, והילד מורט בידיו הרכות את שערות זקנו. ומרסין בראותו, בהרגישו כי נהסך אליו לבני לטוב, וכי קרבתו לא לבד שחדלה להיות לי למשא, כי אם עוד שאפתני אליה במדה ידועה, רצה להשתמש בשעות הפוסם והרצוי להנאתו: הוא רצה לעשות אותי עוד הפעם לאם... אך הפעם שנה. הפעם משלתי ברוחי וכבשרי... אז החל להוקיר רגליו טמועוני... אז החל לדבר ראמות באוני אחת מחברותי...

ראוא כמעט שנתקפה בדבריה.

הלילה עבר; השחר התור נראה; ראשי ההרים בקצה האופק החלו להתרשם כחמרים ענקיים, החלו להתלבש בצורות וצבעים; זמרות הצמרים נשמעו בהשתפכותן ומסלוליקן. מעט, מעט היה שם, בחוץ, הכל בהיר, הכל מתעורר לחיים, לאור, הכל מבשר מרחב ועתיד... רק שושנת-האדם היתה עוד ענומה ותתולה ערפלי ינין נורא. היא ישבה מול ילדה ולא הסירה עיניה מעליו.

— התראה. — קראה ראוא מתאום בהתעוררותו. — כי רוח לילדי, כי הוטב לו. הריבה הוקל לו. — אני רואה זאת, אני מרגישה זאת; משה'לע ישן עתה במנוחה... האח, מה מאושרה אנכי...

— כן, רואה אנכי, נתתי תוקף לדבריה, כי סרה מחלתו מעליו. אז שבה לספר:

— באחד הימים כאשר נמלאה סאת עלבוני נרשתי מעל פני השלכתיו ככלב החוצה. כבשתי בלבי את רחמי לילדי. טוב היות לו, אמרתי בלבבי, בלי אב, מאשר היות לו אב כזה. החילותי להכיר את זכותו של הילד לבחור לו את הוריו בפרם שיולד, ואחרי שמשעתי למרי במני ובקלות-דעתי וחוס מזני נתתי לו אב שאיננו ראוי לזה. הגה הפצתי עתה להפסיק, לכל הפחות, את השפעתו על הילד ולבלי הוסיף לשנות ולהטוא...

מתחלה לא חפץ מרפין האמין שזאת היא החלטתי האחרונה: היא נסה להתרשם לפני, להכנע, לפייס ולרצות אותי בדברי אהבה ורבה, אך אני לא נתתי עוד לדרך על סף חדרי, גם ראות פניו לא חפצתי עוד. מני אז גם אני די לי... אושר אחר אין אני מבקשת בחיים, וגם אם אבקש לא אמצאהו...

ואת חוק למדוך נמרת ?

— האם אפשר היה במצב כזה ללמוד ולעבוד הרבה כראוי לפני הבחינות האחרונות ? מעמד החמרי של הורי שונה לדעה ולא היה עוד ביכולתם לשלוח לי כסף חדשי... אנוסה הייתי לבקש לי עבודה, למען החזות נפש ילדי ונמשי אני. ואני מצאתי לי עבודה: מלאכת התרגום. אמנם בקושי, אבל אני סבלכלת בשכרי המעט את נפש ילדי, ובשעות ידועות כאשר נחט עלי הרוח הגני גם...

— הגך כותבת שירים...

— כן... יש רגעים שאני מרגשת שמשוררת אנכי... רק מלאכת התרגום, פרנסתי הקשה, ממתה בי לאט לאט גם את רוח שירתי... עתה הגני מרגשת את עצמי כקמה לתחייה, מיום אשר סגשתיך מה התעוררה בי אותה הראוא שידעת בימי תומת נפשה... אותה הראוא שלא ידעה את רפי החיים.

השחר נוע והשמש התרומם על חוג השמים. ראוא היתה עיפה וינעה... אך רוחה היה ער, וכמו רוח לה אחרי ספירה הכל, לא, — הכל עוד לא ספירה...

— והוא ותר על הילד ? — שאלתיה סתאום.

— אמנם הוא לא חפץ לקחתו מידי, אבל רצונו היה לסבל את משהילי. הוא, הכוסר בעיקר, הוא, המתנגד לכל דת ולאומיות, — הוא השתדל לעשות את הילד דוקא לרומני, ודוקא לנצרי...

— ואת, ראוא, חפצה כי בנד יהיה כל ימיו זר בכל הארצות, כי יהיה נע ונד...

— בודאי חפצה אנכי כי משהילי שלי יהיה עברי, עברי נמור, כי יהיה נע ונד בכל הארצות כאבות אמו ואבות אבותיה עד אשר ימצא לו, לא עד אשר ירכוש לו בחרף נפשו את ארץ אבותיו, אשר בה יהיה אורח. מרפין חפץ לקשור על חזה הילד צלב, ואני אלבישו סלית-קסמן... חי-נפשי, מלית-קסמן עם ציצית...

הילד התעורר משנתו ויסקח את עיניו הגדולות ויבט סביבו מלא תמהן ופחד...

— מי הוא הרוח הזה, אמא, אמא ? שאל הילד וכלו רועד מסחד.

— הרוח העומד לפניך הוא רוח טוב, הוא אוהב אותך... אל תפחד ילדי נשמת, מפניו...

— ואותו הרוח, הגדול, השעיר ? לא, לא אלך אתו... פסעם הילד ועיניו תועות.

— אתי, נשמת, אתי תשאר, לא אתך לאיש.

הילד חפץ בורועיותו הקטנות את אמו ויחבנה ואמצנה אל לבו.

* * *

שלותי עברה, הפנע היפה של סביבות הכפר לא משכתי עוד אליה. רנשותי הישנים, רנשי האהבה, אשר כבר נרדמו בקרבי, התעוררו בי עוד הפעם לתחייה. אך לחיות חיים מלאים לא יכלו. ראוא העירה עתה בקרבי מלבד רנשי אהבה גם רנש

המלה. בשתי ראיות ראיתיה עתה. בעיני בשרי ראיתי את ראוא של עכשיו: צורה ענומה, מעט נובלת ומעט מדקנת! אולם בעיני דמיני ראיתי את ראוא התלמידה היפה, התמה, כמו שהיתה לפני שש שנים. בדמיני החלקתי את הקמטים הקלים שמתחת לעיניה, האדמתי את לחייה החורות והוספתי ברכ על ברכ עיניה, שהיו עוד ימות ונתצות, אך לא כמקדם. בדמיני החזרתי לצורתה, שהיתה עתה ממושמש, את תבניתה הפורחת ואת שרמשיה הדקים והענונים. מלחמה עזה התלקחה עתה בקרבי: מלחמה בין המושנים והמזכנים של העולם הישן, אשר למרות חשבי אותם למתים הניחו חיים ממעמקי רוחי שהיו קבורים בהם בשנים האחרונות, ובין אהבתי שהתחדשה עתה בקרבי ביתר שאת, אהבה שלא ידעה ולא רצתה לדעת ולזכור ראשונות, אהבה שלא היה לה, אהמולי, כי אם סתרי, מלחתי לראוא את פרי קלות-דעתה וגם חיבתי אותה בנשימה אחת, השמלתיה והממתייה בדמיני בנת אחת, האמנתי בה וגם חשדתי בה יחד, ונפשי היתה נבוכה, קרועה ומצועה.

אני אוהב אותה — סיק!

והילד... ואביו הירמיני... סק!

יפה וברה היא — סיק!

והכתם... וקלות-דעתה... סק!

כבר חזרה בתשובה — סיק!

התשובה הוא רסיון הרוח — סק!

כן נדנדו בי לבבי כמטולמלת בין שתי קצות. סיק—סיק—סיק—סיק. המוח והלב

לוהמים ואין אחד מהם נובר.

ובחשבי מחשבות על אדות ראוא החילותי למשמש גם במעשי: האמנם אנכי המאשים, המבקש צניעות, תמימות מלאה ובלתי-ימינה, לא חפאתי? האמנם הכרתי את כל האחריות המטולמת עלי בפני הדור הבא? גם לי, יוכל היות, יש ילדים ולא רק אחד. ההבדל שבני ובין ראוא: — היא מכפרת בקרבנותיה יום יום, שעה שעה את המשנה שעשתה מעם אחת בקלות דעתה, היא מכרת היטב את אחריותה בפני ילדה והיא נזורה בגללו מכל העולם ומחמדיו, ואני גם את נורלם וצער גדולם של ילדי לא אדע: אין אני יודע גם אם בחיים המה.

.
. . .

אני יושב בחדרי ונשקף מבעד החלון, משחק העננים על קערת השמים העיר בי עתה רנשי ינן: הכל עובר וחולף; כל צורה היא רק לרגע, כל צורה היא רק בדמיון הרואה. תחת ההרגשה השוטה והנעימה, ההרגשה הקלה והמשיבועה רצון שהעיריה כי הטבע בשבועות הראשונים, באה הפלוסופיה הארורה, באו נקורי המחשבה ובחרפומם החד נקרו בכל מצפוני נפשי וכל גרעין בריא ושלם שהיה עוד שם לפליטה מימי הילדות והנוער, מימי התום והטהרה, היה למז לברות. התום שארגו הפעם רעיונותי התארך, הסתבך יתר מדי, אך פתאם נפסק: ראוא באה אלי החדרה נפעמה ונדהמה.

בקרבת ראוא היה כישור-מחשבתי הצנום מתגלגל עם סקיעת ההיקשים לאחת הפנות היותר נסתרות שבנפשי, ואת מקומו היה לוקח הדמיון-הקוסם ואורג מחושי רגשותי יריעה בעלת צבעים כהירים שעליה היתה מצוירת ראוא בכל חן ויופי.

ברנעים הראשונים לא יכולתי להציל ספייה רבור ברור אחד. כשך מעט מערת רוחה קראה: — שזה נא בנמשך את מבוכתי. זה עתה קבלתי תלגמה מאמי. כי היום בערב היא באה אלי לבקרני. מה לעשות... מה לעשות... עוץ עצה... שני ראזא היו חורים כסיר וקולה היה הפעם נבוך ויבש. קשה היה לי למצוא את סתרון מבוכתה ואשאלה:

— הלא צריכה את לשמוח על ביאת אמך, אשר כה תאהבי אותה...
— אבל מה אעשה עם הילד... מה יהא על הילד... איפה אסתירדו... היא איננה יודעת מאומה... היא מאמנת כי עוד בבתולי אנכי יושבת... מה ואיך אניד לה — והיא חולה והיא זקנה. אם יודע לה פתאים כי אם אנכי ומי הוא אבי ילדי, אם יודע לה איך ובאיזה אופן נעשיתי לאם, או מות תמות ברנע שמעה זאת... לא. היא איננה צריכה לדעת מאומה... מה לעשות...

גם אני לא ידעתי ברנע הראשון מה ליעץ ואיזה נבוך גם אני...
— היא איננה צריכה לדעת מאומה. חולה היא, כל עוד נפשה בה... האם אקצר חייה. האם אקפח בידי שארית ימיה... הוי, מה לעשות... הילד אף כי שב לבריאותו. צריך הוא עדין לפסוח, לשמירה, לכלכלה טובה; עוד חלש הוא... פתאים באה עצה בלבי:

— שזכי למנוחתך. הרנעתי את ראזא — כי יש עצה...
ומה עצתך? ההצלה, הישועה צריכה להיות מהרה, תיכף... עוד מעט ותבוא...
— חני לי את ילדך ובחדרי יהיה, אתי ישב ואני אכלכלה ואטפחהו עד אשר חסע מזה אמך. כאב אדיה לו, אל תדאני...

— חי נפשי, עצה נפלאה ומחוכמה... במבוכתי נבקה מקרבי כל תחבולה... עתה נושעתי, אך סדר נא, יירי, להיות בעזרי להביא הלום את הילד ומטתו וכל כליו ומלבושיו... אמנם קשה לי להסדר מעל ילדי אף לרנע אחד... אך מה אוכל עשות, ותחבולה אחרת אין.

בעוד רנעים אחרים היה משה'לי ועריסתו בחדרי, וראזא אחרי נשקה וחבקה אותו בחסון רב מהרה ללכת לבית-הנתיבות לקבל פני אמה. בשעות הראשונות היה הילד עצוב, גם ככה מעט. הוא התגעגע על אמו, ואני כמו זר הייתי לו. לרנעים רץ אל החלון ואל הרלת לבקש את אמו. למחרת התרועענו ונשחק יחד במשחק ילדים עליים, וראזא באה כננבה לבקרנו. בראותה אותנו, אותי והילד, יושבים על הקרקע ומתהוללים כאחים מכבר, קראה בשמחה מהולה בינון: — אמנם זה דוד זה רעי... יראה אנכי כי ננסוע אמי מזה לא ירצה משה'לי להסדר מעליך, הוא דבק בך... בערב השכנתי את הילד על עריסתו ואבקש את האכרית, אשר בכיתה נתי. להשאיר אתו שעה אחת בחדרי, ואלך לבקר את ראזא. היא הציגה אותי לפני אמה: אשה זקנה ותולנית, אך מלאה התעוררות ואומץ הלב, סקתית על פי דרכה ומלומדת נסיון, בראותה את יחס הידידות השורי ביני ובין בתה הרבתה להלל את מעלותיה, יתרונותיה וצניעותה של ראזא...

פני ראזא אדמו, נכר היה, כי תהלזתיה כפי אמה דקרו אותה כמחמים חדים.
— אל תבושי בתי, קראה האם הזקנה. הן רואה אנכי כי זה הוא הזונני שלך... אמנם איך יהיה חושב אחרת, הוא רצה דוקא בלמדך, ברא אלהים... אבל

יודעת אנכי כי את הנך מכונת הרור החדש, כי את הנך מלומדה, משכילה... וצריכה את לבחור גם כן במלומד: מהאנשים של היום... ומסתמא יודעת את כמה הנך בחרות... יודעת אנכי כי צניעה הנך גם אם הרבית ללמוד בספריהם ובלמדיותיהם... ובודאי גם הזווג שלך הוא בחור חשוב והגון...

— אבל אמי, אמי, מה את מדברת, שמואל הוא ידידי ויחדיו למדנו בנ.
— אל תבושי בתי, גם אל תיראי, אביך יהיה בודאי יתן את הסכמתו לחתן נאה כזה, אף אם איננו בודאי מהודר כרצוני הוא, -- הן עולם חדש ומנהגים חדשים כיום... ואני מקוה כי את החתונה נוכל לקבוע לשבת נחמד... הן צריך לתפור לך בגדים כמנהג בעל-רבתיים חשובים, אמנם העסקים רעים כיום והפרנסה איננה בשפע, אבל בלי מעיל של משי איראפשה, גם של סמט דרוש, הן בלי זאת אי אפשר להוביל אל החופה, וכי שייך... אלא מה הגדוניה... הנה אלהים יעזור, בנות רבות אין לי, ואח הלא הנך הצעירה... אלהים יעזור...
— אבל אמי, מה את מדברת... הן...

— אל תבושי בתי, הן בת ישראל הנך וכבת ישראל צריכה את להנשא. ודי יהיה לך ללמוד... ללמוד, ללמוד... בלי קץ וכלי סף... די, הן את כל החכמות כבר למדת... די...

— אבל אמי, מה את חסצה מאיש זר...
— פתיה, אמך רואה ומבינה הכל, שומה מעולם לא הייתי ולשוא את מסתירה הכל ממני... כרגע הראשון שראיתי את הבחור הזה ואיך הוא מביט עליך הבינותי כי הוא החתן שלך, כן אזכה לראות ממך ילדים כשרים... אבל מי יודע אם אזכה לראות זאת בעיני, כי חיי תלויים בשערה... השעול, השעול...
זכרתי כי עברה השעה ואני צריך לשוב אל הילד. נמסרתי מפני האם ונתה ואמר לשוב אל חררי.

בפני המגורה הדולקת על שלחני התבוננתי אל פני הילד הישן: אמנם חוטמו העב ושפתו החתונה הנסה — של הרומני.

רבי יוסף קולון.

(מהרי"ק).

מאת

שמואל אבא האראדעצקי.

א.

באמצע המאה הני' לאלף הששי חי באיטליה העליונה התלמודי המצוין רבי יוסף ב"ר שלמה קולון (מהרי"ק). אביו שהיה נאון מפורסם בומנו ורבים שאלו¹⁾ לפסקיו בדת ובהלכה, היה מצור ורבו' והוא מכנהו: 'מופת הדור'²⁾. כפי הנראה היה האב המורה האחד של הבן.

מקום מולדתו של ר' יוסף אין אנו יודעים על נכון. בנעוריו היה נע וגד וישב לפעמים בגלילות צרפת³⁾ ופעם בשאבוויא⁴⁾ (Savoyen) ועוד, וכמה הרפתקאות נגלולים ופלסולים עברו על ראשו⁵⁾ ופעם באין מחסה לו, חנה על פני השדה⁶⁾. אחרי אשר התישב עם משפחתו בקנבארי (Chamberg) אשר במדינת סבייה ונתגרש משם עם כל היהודים⁷⁾, בא ותישב במדינת לוברדיה באיטליה. פה החל לעבוד את עבודתו הרחגנית. הוא החל להתבונן אל מצב ישראל בעמים, החומרי והרחגני, השפל מאד, מעבר מזה ראה שכל מחשבתם עלינו להתגפל ולהתגלל עלינו⁸⁾, לגזול את משפטי ישראל האורחיים, — ומעבר מזה נרמז כל הצרות האלה, כי רבו המתפרצים פורצי גדר התורה וארצנו שממה בקעית פרצות אין חומה⁹⁾. ומדי דור ודור העולם הולך ומתמעט והתורה משתכחת לרוב הצרות והגלות ומתמעטים הלכות¹⁰⁾. — לתקן לכל הפחות את מצב עמם הפנימי, להרים קרן התורה ולשפר מעשי הדור, יסדו הרבנים בימים ההם, ישיבות, שעל ידיהן יתוצו מעיני התורה חוצה ותרבה הדעת המאור שבה יחזור למטב. ואם רוב הרבנים בימים ההם יסדו ישיבות לנדולים, לפלסולים החלוקים אשר תועלתם מועטה, הנה הוא, ר' יוסף קולון, הבין אחרת. הוא הבין, כי באם היסוד רעוע כל הבית בסכנה הוא ובנקל יכול לנסול. לכן חסיץ הוא לחנך מקודם את הילדים והנערים הצעירים במסר השכל וברעת התורה והאמונה, ויקם דור חדש, דור בריא חזק באמונתו, וברגל התורה והאמונה יצא להלחם אחיז נגד פנעי הזמן

1) שו"ת מהרי"ק ס"ג ס"ט. 2) שם ס"ט, קט"ו. 3) שם פ"א. 4) שם ע"א קט"ו קנ"ט. 5) שם קי"ט. 6) שם קט"ו. 7) עיין דברי ימי ישראל ח' צד 281. 8) שו"ת מהרי"ק ד', 9) שם קמ"ט. 10) שם צ'.

הצרות הרבות והגדולות שתבאנה עליו; על ידיהן יוכל להחזיק מעמד בין נלי הים השוטפים סביבו. — ויסד ר' יוסף ישיבה לקמנים. ולא בוש כלל, אם כי היה אז כבר נאון מפורסם ורבים שאלו לדבריו, לכנות את עצמו: מלמד תינוקות¹. עד כמה היה מסור בכל לבו ונפשו אל הישיבה הזאת נראה מדבריו: אקום לקול הצפור, דק מחספס וכמפור, על צוארי יעלה, וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני, לרגלי המלאכה אשר לפני². אבל סוף כל סוף לא יכול לנהל את הישיבה לקמנים. הוא לא יכול לכלוא את רוחו הכביר; ורוחו שאף לנדולות: להריבין תורה לפני תלמידים גדולים ומבינים ותשוקתו זו נתמלאה רק אז בישבו על כסא הדוראה בעיר מגמובה. בעיר הזאת יסד ישיבה גדולה, אשר אליה נהרו וכאו, חברים המקשיבים, המתנדבים לכתת רגליהם ללמד וללמד תורה³. וכאו כן עתה לקחה הישיבה את רובי עתותיו הזיה כה שרוד עם התלמידים עד אשר קיצר בתשובותיו בססקי הלכה. מפני כישל בית המדרש בין חברים המקשיבים ללמוד יחד⁴.

הזדות לרוב גדלו בתורה וחיצתו נתפרסמה הישיבה שלו מהרה לשוב, ולא רק תלמידים מתחילים נהרו אליה, כי גם למדנים מפורסמים. הניעו הגה — הוא כותב לאחד ממכיריו — הלמדנים סבארנייש כדי ללמד בישיבה⁵. וישיבתו נעשתה איפוא, ישיבת חכמים חברים⁶.

הלמוד בהישיבה היה לרוב, בסוניות חמורות⁷ עפי' דרך הפלפול והחידוד כדרך רוב הלמדנים בצרפת בזמן ההוא. כשהוא לעצמו העמיד את הששפ הששופ והבקיאות במעלה זתר נבחה מן הפלפול: על מה שכתב דר"י מברונא⁸. שעיקר הדיבנות תלוי בפלפול, השיב הוא: דלאו כללא; ודואי מי שלומד לפני הרב בפרית זמן מה והרב מעמיד התלמיד על ששפ ההלכה על דרך האמת והיושר ודאי בענין זה נעשה תלמידו חייב בכבודו וזו רבו שלמדו חכמה... ואשר הרבית להביא ראיות דפלפול הוא דבר חשוב ודאי ששישא שכן הוא, אמנם הבקיאות הוא דבר חשוב מאד... ויש יתור ראיה לומר דעקר הרבנית תלוי בבקיאות מלומר שהיא תלוי בסול⁹.

ב.

בתשובותיו שהשיב לשואליו השכיל תמיד לרדת לעומקה של הלכה, תשובותיו אינן בנייות על יסוד הפלפול והחלוק כדרכי הרבנים בימים ההם, יסודן הוא התלמוד בבלי. היתור חשוב אצלו מן התלמוד ירושלמי, וככל זאת לא להעלים עין לגמרי מדברי הירושלמי, ויש לנו להשוות פסקי הירושלמי והבבלי כל מה שנוכל.

הוא לא השתמש בדברי התלמוד כמו שהם יבשים בלא רוח חיים; כי אם העמיק לחקור ולהתבונן בהם עפי' הניון והבקרת. הוא התבונן גם על מהלך פסקי התלמוד:

(¹ שו"ת מהרי"ק ע"ב. ² שם. פה מקום להעיר על מה שהביא הד"ר גירדעמאן ב, התורה והחיים" ח"ג פ"ז בשם מהרי"ק שקרא את הוראתו עם הקטנים, אומנות ארורה" שהוא מעות וכאמת בשו"ת מהרי"ק (לבוש תקנ"ח) כתוב: „אומנות ארורות". ³ שם פ"ה. ⁴ שם צ"ג ק"ו. ⁵ שם קמ"ט. ⁶ שם צ"ג. ⁷ שם פ"ה. ⁸ עיין מאמרי „ר' ישראל מברוניא" בספר היובל לרג"ס. ⁹ שו"ת מהרי"ק קס"ח.

שככל התלמוד שמוסק פלוני ופלוני הלכה כפלוני שלא ירדו בעלי התלמוד לסוף כל מחלוקת ומחלוקת לומר שיהיה הדין פסוק כדברי אותו שפסקו כמותו: כי לא יכלו חכמי התלמוד להכניס ראשיהם בין סלעי מחלוקות התנאים והאמוראים בכל מקום ולדעת הדין עם מי בסרסות, אלא שהלכו אחרי הרוב, כגון שראו שתנא אחד היה חריף יותר או מקובל מרבותיו יותר מחברו וכן באמוראים, ועי' סמכו לסוסק הלכה כמותו, לבד בקצת מקומות שידעו שהלכה כחברו החולק עליו. וכח היה ביד חכמי התלמוד לקבוע ההלכות כאשר נראה בעיניהם בלי ספק עד רב אשי ורבינא שהיו סוף בעלי הוראה ועל דרך זה קבעו ההלכות¹. כל הדברים האלה שייכים כמובן דק לחכמי התלמוד. אצלם, כמובן, לא נוכל ליחס את הכלל הידוע אצל הפוסקים לסוסק כבתראי, משום דבתראי ידעו במילי דקמאי — דעד אביי ורבא לא היו התלמידים לומדים אלא עפי' קבלת רבותיהם כפי מה שהיו שונים להם, מהם היו שונים עפי' ר' חייא ור' אושיעא ומהם עפי' משנת בר קפרא או מתניתא דבי לוי או מתניתא דבי שמואל וכן כלם ומשום כך ראוי לסוסק כדברי הרב כיון שהתלמיד לא ידע אלא תוך דברי רבו: ודברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים? אבל מאביי ורבא ואילך למדו כל הדעות ר"ל משנת ר' חייא ור' אושיעא ובר קפרא וכו' ולפיכך ראוי הוא לסוסק כדברי התלמיד משום דבתראי הוא². ומשעם זה, אין לנו להכריע כדברי הראשונים, אלא אחרי הפוסקים האחרונים יש לנו לסוסק, דהא הו' ידעי במילי דקמאי שפי מיני³. לכן, אחריהם ראוי להלך⁴. וקנאתו להאחרונים היתה גדולה כל כך עד שהחריסם לאיש שלא קיים דברי האחרונים.

מדרי"ק העמיק לחקור הרבה באופן קביעת ההלכות שבתלמוד: שלא נקבעו אלא מה שהתצרכו לקבוע: כגון על דינים שהיו נוהגין בימי חכמי התלמוד אבל על דיני נעעים וכיוצא בהם דלא היו נוהגין לרוב לא קבעו בהם הלכה ולא דברו בהם כלל באמרים: פלוני ופלוני הלכה כפלוני, ואדרבה היכא שהתלמוד פוסק בכיוצא בזה הלכה כפלוני פריך עליה: וכי הלכתא למשיחא?⁵ — ויצב נבולות להכלל שהעמידו חז"ל בפסקי הלכה: חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר — דהימ בהך עובדא נופא אבל בעובדא אחרנא מי הוא שימעה לומר שלא יוכל להתיר אם כן כשימעה חכם אחד בשקול דעתו ישמור טעות זו לדורות כיון שלא יחא שום חכם רשאי להתיר, ועוד שהרי מלאים כל הפוסקים לאלפים ולרבבות שרבנו שלמה שהאיר עיני כל ישראל ועפי' חכמתו ותורתו העולם עומד אפילו הכי בהרבה דברים אוסר ורית, בן בתו, התיר משקול דעתו⁶. אלא דור דור וחכמיו, דור דור פוסקו; הראשונים שנו ובאו האחרונים תקנו מה ששנו הראשונים.

סנון תשובותיו היה בענה נפרדה. לפעמים משיב לשואליו: מי אנכי בא עד הלום, לא הגעתי להוראה לא בחכמה ולא בשנים⁷. לא מומחה לרבים אני איש אשר כמוני, בער מאיש ולא בינת אדם לי⁸. ביותר הפריז על מדת ענותנותו אם היה השואל רב מפורסם. אמנם ידעתי — כתב מדרי"ק לאחד השואלים — כי רוב

¹ שו"ת מהרי"ק קס"ה. ² שם פ"ד. ³ שם צ"ד. ⁴ שם כ"א. ⁵ שו"ת מהרי"ק קס"ה.

⁶ שם קע"ב. ⁷ שם ע"ג. ⁸ שם פ'.

ענתך הביאתך עד הלום, כי כל רז לא אנם לך. וגם כי מה ידעתי ולא תדע. האמנם לרוב הפצרך לא יכולתי להשיב פניך כפני אלקים ויהי מה, עיב בקצרה אודיעך כי יותר מה שכתוב כאן ידעת גם ידעת מדעתך הרחבה ומדעתי הקצרה¹. אחרי מי רודף מלך ישראל — כותב לרב שואל אחר — אחרי פרעוש אחד אשר אין בו דעת².

בכלל אנו רואים אותו מרכיץ ראשו לפני גדולים וכשבא פעם אחת לסתור דברי גדול אחד הוא מתנצל מקודם ואומר: האמנם חיו לא באתי לתפוס אותך על כך דמה אדע ולא תדע? כי אם למלאות דרושך כמצווה ועושה אמרתי לנלות דעתי הקצרה מבלתי נטות ימין ושמאל וגם כי תורה היא וללמוד אני צריך אמרתי ממשניותו תציגני³. על ריש משאנץ הוא כותב: ואם כי תירצו נראה ברוח ק מידו מי אשר יבא אחר המלך? בשכבר נתפרסם בכל התלמוד מעשה תקפו ונבורתו הלא הם כתובים על ספר דברי התורה אשר יסדי⁴. מה אנו רואים עד כמה היה נכנע לפני הגדול, יהיה גם תירצו, נראה ברוחך, ואומר: במלה דעתי נגד דעתו. אם היה האיש הנוא — יאמר במקום אחר — נמלך במאור הגולה מטריר רפאל יצו אנכי אחריש ואתאסק ואכופ ראשי⁵. כי גדול ויקר היה בעיניו כבוד הלמדנים ולא רק את ראשו הוא נכון לכופ לפניהם כי אם גם את הדין בעצמו: תיתי לי דכי אתי צורבא מרבנן קמאי לא מזגנא רישא אבי סדיא כמה דלא מהפכינא בזכותיה⁶.

בכלל היה מהרי"ק מיראי היראה ואם השאלה שבאה לפניו היתה נאחזה בסבך מחלוקת הפוסקים היה נזהר להכריע ולפסוק הדין בעצמו. בהיות הדברים נאחזים בסבך מחלוקת רבו בין הפוסקים וצריך שקול הדעת גדול אמרתי להיות נושא ונותן את אשר עם לכבי עם הקצור אך לא כמסק וחותך הדין כי לא כן אנכי בעיני⁷. ביותר היה ירא לסמוך על דעת עצמו בעיני איש קנא קנאת הנשים ותבע עלבונן מבעליהן המתנהגים עמהן שלא כהוגן, כי אין ראוי לסבול שתהיינה בנות ישראל הפקר חיו⁸. ומתאונן על רב אחד, שהיה לו לחוש שלא לעגן בנות ישראל חנם חס ושלו⁹. — בכל זאת כאשר באה לפניו שאלה בעיניו כאלה ירא לסמוך על עצמו אפילו במקום שמצא ראיות נכוחות להתיר את האשה לבעלה: לא בעינא דלסמוך על הך פסקא דידי אם לא יסכימו עליו תרי נברי רב רבי תופשי ישיבה¹⁰. לפעמים לא רצה כלל לקחת חלק בשאלות כאלו: אם היא אסורה או מותרת לא אכניס ראשי כי ידעתי חסרוני ואניח זה לרבנן קשישי לקדושים אשר בארץ המה¹¹. עפ"י הרוב היה נוטה בפסקיו להחמיר. הוא העלה ממשנתו, רכח דאיסורא עדיף מכח דהתירא¹². והוא מתאונן: מה אעשה ואין הדור שומע להחמיר אלא מקלו יניד לוי¹³.

בתשובותיו משתמש לפעמים בדברי אחרים¹⁴. ובכלל וקיר מאד את ערך הרבנים הגדולים שהיו לפניו. בנוע לפסקי הגאונים הורה, כשפסק הדין שלא כדבריהם

¹ שו"ת מהרי"ק קיא. ² שם קכ"ט. ³ שם ו'. ⁴ שם קפ"א. ⁵ שו"ת מהרי"ק קס"ב. ⁶ שם כ"ה. ⁷ שם צ"א, קנ"ג. ⁸ שם נ"ו. ⁹ שם קס"ב. ¹⁰ שו"ת מהרי"ק ק"ס. ¹¹ שם פ"א. ¹² שם ל"ז. ¹³ שם. ¹⁴ התורה והחיים ח"ג פ"ז.

נעשה כמועה בדבר משנה וחזור¹. רשיי היה בעיניו, המאיר עיני כל ישראל ועמי חכמתו ותורתו העולם עומד². ופירושו על התלמוד, כולל כוונה מרובה כמעט דברים³. ועל רית הרץ משפט שאין בדינו להזיז דברי הגאון רית מסקמו ואפי' כמלא נימא⁴. יותר מכלם היה גדול בעיניו הרמב"ם. הוא ירד לתוך כוזת, ידו החזקה והשתדל לתרצו מכל קושיות. ועל אשר התאונן אחד משואליו על שלא הזכיר הרמב"ם את המקרים שמהם חבר את ספרו השיב הוא: אין לך בכל הפוסקים שיבאר דבריו יותר מרבנו משה ואם כי סתם ראיותיו הרבה פירש דבריו וכל זה להיות כוונתו לבלי יזכר אדם לעיין בנמרא זולתי בספרו, כמו שכתב בהקדמה... ראה נא, אחוז גם ראה כי האיל רבנו משה באר את התורה כלה מבלי יצטרך לבאור אחר זולתי⁵. כי רכנו של רבנו משה לילך בדרך רחבה ולבאר דבריו⁶. ולא נמצאה אצלו כוונה אחת במאמר אחד בלשונות מתחלפים⁷.

על מה שהרעישו מתנגדי הרמב"ם עליו בשעתם לאמר: כי חפץ הרמב"ם להוריד מעלת התלמוד ולהחליפו בידו החזקה עבר המהרי"ק בדבריו טעם ונחת בדיותו מנענע בראשו לאות הסכמה ורצון, לבלי יזכר אדם לעיין בנמרא זולתי בספרו.

הרבה נשא מהרי"ק בתשובותיו את פני המנהיג, אבל רק מנהג קבוע באומה שכן נהגו הרבה פעמים, לא פעם אחת ושחים⁸. והזקבע עפי' חכמי המקום⁹. ואם יש למנהג ראייה מן התורה או, רק או, יוכל לבטל גם את ההלכה¹⁰, ולא דוקא בדיני ממנות הקלים, אלא אפילו באיסורים יותר חמורים ויכל מנהג כזה לבטל ההלכה¹¹. ועץ כי האופטימט היה גדול בעיניו כאמור למעלה ע"כ החליט כי הגדול ויכל לבטל ולשנות את המנהג¹² או לברוא מנהג חדש¹³.

מטעם זה שידע להבחין בין מנהגים שיש להם טעם ובין מנהגים נרועים שאין אנו דולכים אחריהם¹⁴ — מטעם זה יצא לערער על המנהג שנהגו בו החרדים במקומות הרבה: שלא ללבוש בנדי נכרים, המנהג הזה שהורתו ולירתו היתה בצוק העתים, בימי הביניים, שנזרו על אחינו להצטיין במלבושים מיוחדים, כדי להבחין אותם בעיני רואיהם ולשימש לדראון עולם, המנהג הזה נשתרבו כיכ בעמנו עד כי היה ברבות הימים לחוק קבוע ואיסור נמור, הבגדים הבזוים והמנואלים שנשארו לנו מימי הביניים היו בעיני רבים לסמל הקדושה והצניעות עד היום הזה, וגם ינעו ועמלו למצוא סמוכין בתורה למנהג הזה שעל סיו מחויב היהודי לשנות את טעמו ואת בנדיו מכל העמים אשר סביבותיו. נגד המנהג המוזר הזה שאין לו כל יסוד נכון יצא המהרי"ק לערער והראה לדעת כי אין הישראלי מחויב להשתנות מן הגוי כלי¹⁵. ונגד אלה המצאים לו סמוכות מן התלמוד יצא להוכיח בראיות מן התלמוד בעצמו, שמעות בידם, אם אין מלבוש הישראלי מורה על היהדות או על הצניעות יותר מאותו שהגויים נהנים בו אין שום איסור לישראל ללבוש לבוש הגוים בין הגוים... ויש להביא ראייה לזה ממסכת מעילה (י"ז): פעם אחת גזר שמד על ישראל וכר

¹ שו"ת מהרי"ק י"ד, ² שם ק"ב, ³ שם ק"א, ⁴ שם נ"ב, ⁵ שו"ת מהרי"ק ק"ו, ⁶ שם נ"ב, ⁷ שם ק"ע, ⁸ שם ל', ⁹ שם ט', ¹⁰ שם ח', ¹¹ שו"ת מהרי"ק סי' ח' ט', ס"ה ספ"א, ¹² שם נ"ד, ¹³ שם נ"ב, ¹⁴ שם ח', ¹⁵ שם פ"ח.

הלך ר' ראובן בן אצמרב'ל לספר קומי והלך וישב עמם וכו' משמע שלא הצריך אלא ללכת לספר קומי כדי להתנכר אליהם ואם איתא הצריך הישראלי להיות משונה בלבושו מן הגוי עכ"ם היה לו לספר שלבש לבוש נכרי ונתכסה בשמלה חדשה כאשר ספר שהלך לספר קומי; בחולץ (ק"ו): מים הראשונים האכילו בשך חויר. מירש רש"י: שהיה הנוני ישראל מוכר בשך שהזמיה לישראלים ומבשל ומאכל וכשדגוי בא בחגיתו מאכילו נבלות. ובא ידווי אחד לאכול ולא נמל ידו וכסבור שגוי היה והאכילו דבר סמא עכ"ל. ואם איתא שהישראל יצטרך להיות מוכרל במלבושו עכ"ם. ואמילו יעשה הגוי מלבוש כדרך כל הארץ יצטרך הישראל להימין או להשמאל כדי לשנות לבושו ממלבושי הגוי כאשר חשבו האוסרים. איכ למה תלה התקלה בחומר מים הראשונים אדרבה יש לתלותו באשר עבר על בחקתיים לא תלכו דווא מדאורייתא... מכאן שהיהודי הווא היה לבוש בלבושי הגוים ראלתיה האך מעה בו התנוני ויחשבתו לנוי אם היה לבוש לבוש ישראל אשר אין הגוים לובשים אותה¹.

רבים המה גדולי הזמן אשר פנו אליז בשאלות מקרוב ומרחוק². ובהם גם חכמים הזני דעות כמו ר' יהודה מסיד ליואן³ ור' אליהו דיל מדינו⁴. וחשובותיו אשר דובן כתב. עוד בחיי אביו נאספו עיי התנו ר' גרשון דמרייבש. הנזכר בתשובותיו. ועיי אחד מתלמידיו ר' חייא מאיר בן דוד⁵. דבריו נתקבלו אצל המוסקים האחרונים ושקלו וסרו בהם כדבריו אחד הקדמנים⁶. גדול אחד בזמנו ר' יוחנן אלימן מעמידו בשורה אחת עם גדולי התנאים לאמר: לא על שלמתו בדין כרבי מאיר ורבי שרפון או כרבינא ורב אשי או רב אלפס ורבנו משה או כמדריד יוסף קולון⁷. מדריס אלשקר הסמדיי כותב עליו: אחד קדוש הווא היד יוסף קולון⁸.

ג.

איש האמת היה מדרייק ולא אחת ושתיים לבש עז כמדו לקנא את קנאתה. ואם כי היה נחבא אל הכלים כאשר מעיד על עצמו: כל ימי נתיחתי מהכנים ראשי בין שערי המחלוקות⁹. בכל זאת יצא מנודו לתבוע עלבון האמת גם ממקומות רדוקים אשר לא שאלו ולא דרשו עצתו. בשמעו פעם אותה שעתה וירצברוג הלבינה את פני רבה יצא לערער נגדה ובקול חוצב להבות אש כותב להם: שרעתם רבה ואמילו יקרבו כל צאן קדר ואילי נביות לא יתכפר אליהם עד אשר ישובו מדרכם הרעה¹⁰. הוא מעיד על עצמו: יודע כל שער עמי שמעולם לא נמיתי מקו המשפט כפי ראות עיני והאמת והשלום אהבתי גם לא חרשתי על רעי רעה¹¹. עד כמה היתה האמת נר לרגליו מבלי נשוא פני איש נראה ממלחמתו עם הנאון המפורסם בזמנו ר' ישראל מברוינא¹². על אשר רצה להחרים את ר' זלמני. אף כי היה

¹ שו"ת מהרי"ק פ"ח. ² התורה והחיים ח"ג פ"ו. ³ שו"ת מהרי"ק סי' פ"ח. ⁴ שם ג"ד, ע"ג. ⁵ שם י"ד, צ"ט, קע"ו, קפ"ב וע"ש בהקדמת הספר ובסופו ועיין התורה והחיים הג"ל. ⁶ יו"ד סי' ב' ש"ך ס"ק י"א, סי' נ"ג ס"ק י"ג סי' רנ"ב ש"ך ס"ק ב' ועיין דרו"ר ח"ה צד 277. ⁷ דבריו ימי ישראל ח"ו צד 281. ⁸ שו"ת מהר"ם אלשקר סימן ס"ו. ⁹ שו"ת מהרי"ק צ"ג. ¹⁰ שם ב', ע"ג. ¹¹ שם קע"א. ¹² עיין מאמרי ר"י מברוינא בספר היוכל לרג"ם.

מוכן ומזומן להיות ציית דינאי. הווא, מהר"ק, הציג משפט: כי היר ולמני יצא ידי חובתו נגד הרב יצוי התולק עליו בהיותו ציית דינא. ואם יפיל עליו הרב בעל דינו או רבנים אחרים בעבורו שום גזרה ועונשין נדויין או חרמות או שמתא הרי הן במלץ מעצמן דאין בהן ממש ואדרבה יש איסור ועונש על הממילין¹.

הדברים האלה הרניזו את ריי מברוינא וייתאונן לפניו במכתב על אשר פגע בכבודו. ריי מברוינא, מרוב כעסו, לא הבין כי האמת חביבה בעיני מהר"ק יותר מגדולת התורה שלו. והמהר"ק השיב לו: חס ליה לזרעיה דאבא להקל ולזיל נברא רבא דכוותך אבל מה אעשה ואבי שבשמים נור עלי: לא תשא פני גדול, ואמר רבותני דיל כל מקום שיש הלול השם אין חולקין כבוד לרב וידוע תדע כי בעיני הוא הלול השם, תמחול לי, כשהיה רי ולמוני צוח ככרזיא להיותו מוכן לעשות כאשר ינורו עליו דיני ישראל בכל מקום אשר תבחר... ולא אבית שמע ועל זה נסלאתי מאד, כי אין לך הכנעה גדולה מזו... וידוע להוי למר כי היה נראה בעיני ההמון שחס ושלום היית מתכוין להפיל ממנו להקיסר יריה, כאשר ידוע ומפורסם שכל מי שהיה נדוי שלשים יום שממונו מוכתב למלכות, או שהיה צריך לפייסך ברצי כסף או זהב למען התיר לו מנפות החרם, וגם ידע בית כי הם רבים עם הארץ מלעיבים במלאכי אלהים האומרים: אוי לו למי שלמד תורה דכלהו תנויי בנוקין הוא, וראוי ומחויב לכל מי שננעה יראת ה' בלבבו שלא לרדות את המינים ולא ליתן להם פתחון פה לחלוק, ועיכ היה רע בעיני המעשה וכתבתי מה שכתבתי לא תיש להקל בכבודך אפילו כמלא נימא... ואשר כתבת שלא חשתי לכבוד התורה ולמדינה, אדרכא חשתי לכבוד התורה ולמדינה אני ורבותי המסכים עמי, כי עתה יאמרו שיש אלהים שופטי צדק בישראל ולא יאמרו קמיר קא חזינן וכלהו רבנן קא מיתנפי אהרדי וכי אולינן מהאי עלמא ואמינא: תיתי לי דאפילו נברא דכוותך לא חנפתי¹.

הכאתי את רוב דבריו אלה בנדרן זה, יען כי מהם נשקפה צדקת נפשו ונחל אהבתו להאמת.

הוא לא הסתפק רק במסור השכל, כי אם התאמץ לסתור גם את הבנין המלפולי. שבנה מהר"י ברוינא על רוחי.

כפעם אחרת נכשל מהר"ק מאד מרוב התלהבותו לקנאת האמת ודבר זה הסיב לו צער ויגון עד סוף ימיו. בימיו היה רב הרבנים לכל ישראל בתנומה, רי משה קסילי. הוא היה החכם באשי הראשון לקהלות ישראל בתנומה, והעידו עליו כי היה חסיד וענו מכל בני דורו, מתענה כל השנה, יישן על הארץ, חי חיי צער ועמל בתורה², ויען שהיה מסרב למלאות בקשת שונוריים אחרים מירושלים הלשינו הם עליו לפני המהר"ק, כי הקיל ראש בעניני אישות, שהיו חמורים כל כך בעיני המהר"ק והוציאו עליו לעז: א) שבמל קדושין שקדש אחד את בת ישראל בתמרה שהוא סחות משה פרומה ולא חש לשמואל בתלמוד שאמר: המקדש בתמרה חוששין לקדושין שמא הוא פרומה במדי; ב) שהתיר בלא חליצה את היבמה שבעלה היה מומר; ג) שהכשיר את הגט שכתוב בו רק שם הכנוי ולא שם העצמי של המנרש; ד) שפטר בלא נט אשה שהיתה מוחזקת לארומת איש ימים הרבה והמיר הארום ואחיב נודע

¹ שו"ת מהר"ק ק"ט. ² עיין דברי ימי ישראל ח"ו צד 8—802 ובציון ו'.

שלא היו בעת הקדושין עדים כשרים כי אם קרובים הפסולים לעדות¹. בשמע המהרי"ק את הדברים האלה חרה בו אמו מאוד על ר' משה מבלי שאול וחקור אולי שקרים הדברים האלה ופסקים כאלה לא יצאו כלל מפי ר' משה. על כן ערך מכתב לעדת קונסטנטינופול ונחר עליהם בנחיש. שלא לשאול שום דוראה ולא שום דין לאיש הזה; כי הוא מחפץ את הרבים ומחלל שיש במכשול הרבים². וכי הוא מפיל חללים רבים בקונשטנטינה העירה. שעור בת רבים, להורות נתן בלבנו וכל רוח אין בקרבו³. גם כי לא הניע אפילו לרועה צאן ואינו יודע צורת דשמעתתא ומה לנו ולמכתו אשר אינה ראויה לו⁴. ובמכתבו הוא נתן עצה לעדתו למנות רב אחד תחתיו כי ר' משה לא רב ולא חכים יתקרי⁵. והוא מורה לצעקה⁶. — המכתב הזה היה מונח ביד המשולח שתי שנים, כי מי יערב את לבו להביא כתב שמנה כזה ולפרסמו בקהל? שנתים אחיכ נודע הרב ר' משה והוא אכף על המשולח למסור את המכתב לאחיו. כאשר הניע לידו המכתב קרא לאספה את ראשי הקהלה ויציע אותו למניהם. רעה אחזה את כלם בשמעם נדושים כאלה על אהוב נפשם. רבם ומרם, ונעו כלם בכבד. ר' משה לא הפמין גם הוא ידו בחיקו והשיב תשובה נמרצה למהרי"ק. בין כה וכה והדבר נתפרסם בכל הארצות. וחכמי ישראל בעת ההיא לא עמדו מנגד וקנאו קנאת כבוד של ר' משה. גם ידידיו של מהרי"ק כמו ר' מינץ באיטליה ור' אשכנזי באשכנז נתנו הצדק לר' משה. הראשון כתב דברי תוכחה למהרי"ק: על מי הגדלת מה, על מי הרימות לשון; על קדוש ישראל⁷. כאשר נודע למהרי"ק הרעש אשר המיל עיי מכתבו במחנה ישראל היה מתחרם על הגנתו המחרה ויצו לבנו ר' פריץ כי תכף אדרי מותו יסע אל ר' משה לפייס ולבקש ממנו סליחה בעד אביו ור' משה נעתר לו ותמך ביד בנו ויעשה עמו טובות הרבה.

במחנה אשר ישב מהרי"ק על כסא הרבנות היה גם המלומד ר' יהודה מיסיר ליואן לדיין ומורה דוראה. מסבה בלתי נודעת לנו פרצה מחלוקת בין שניהם, ואנשי העיר נחלקו לשתי מסלנות, אחת נסתה אחר מהרי"ק ואחת אחר מיסיר ליואן. המריבה גדלה כל כך עד שהמושל יוסף דובס גרש את שניהם מן העיר ומהרי"ק היה לרב בעיר סאוויא.

(עיין שם צד 806 וברד"ד ח"ה צד 279 בתערה. ² שו"ת מהרי"ק סימן פ"ג. ³ שו"ת מהרי"ק פ"ד. ⁴ שם פ"ג. ⁵ שם. ⁶ שם פ"ד. ⁷ עיי' דוד"ד ח"ה צד 280.

ל"ג בעומר.

מאת

מ. ד. בראנדשמעמער.

כנאות עדן במדבר וציה, כאי חמד בלב ים, ל"ג בעומר בימי הספירה, יום שמחות הוא בחוץ ימי אבל, שבע שבתות המימות לפניו ולאחריו, יום טוב הוא לשדכנים ורבנים, שמשים וחונים, כלי זמרי וברחנים, כי ביום הזה כתבים תנאים ונושאים גשים ומשמחים חתן וכלה, והוא גם יומא דסגרא לתופשי תורה, יום הסיול למלמדים ורישי דוכנא עם תלמידיהם וגם לבחורים ואברכים הכלואים בתוך ארבע אמות של הלכה בין כותלי בית המדרש כל השנה כלה.

האברך המוסלג ר' יחיאליק מפשיל את בתי ידיו למעלה ואת כבעו לאחורי ראשו, מתיד את חנורו ומתח את קמטתו לפניו, ושבע עונג ונחת הוא שואף רוח קורא בקול ממשך : א. א. א. א. א. א. א. —

א. א. א. א. א. א. א. — קורא גם רעדו ההולך אהו, האברך המוסלג ר' הימל, ממשך מכנסו בשתי ידיו למעלה ומתמתח לארכו בנחת רוח — חיי נפשות ממש, אלא שליבי נוקמי קצת, ר' יחיאליק, —

א. א. א. א. א. א. א. — לבך נוקסר, ועל שום מה ? —

חוששני שמא יש בזה משום מה נאה אילן זה, מה נאה גיר זה, —

שומר, כלום אתה שונה ומפסיק ממשנתך, ואם העולם הזה אמר בהנאה ? — אדרבה, עתידים צדיקים ליחן את הדין על כל מה שראו עיניהם ולא נהנו ממנו, אמרו חכמים' —

בצדיקים אמרו, אבל אנחנו כלום צדיקים אנו ? — נאנח ר' הימל בענה יתרה, — בכל הנאה והנאה שהצדיק נהנה כמה תקונים הוא עושה, כמה נשמות הוא מתקן וכמה ניצוצות הוא מעלה לשרשן של מעלה, אבל אנחנו ? —

הצדיק בודאי פועל ומתקן הרבה הרבה מאד, מחליט ר' יחיאליק, — אבל גם יהודי ששום, ובפרט אם הוא עוסק בתורה כל השנה כלה כמונו אנו תהיל, איננו דבר קמן, ובודאי גם אנחנו אין אנו מקלקלים הלילה ואין אנו סונמים שום סגסם למעלה חיו אם נהנה מעולמו של הקב"ה הגאה כל שהיא ביומא דמסגרי ביה רבנן ובשעה שכל הבריות שמחות ואומרות שירה.

ומניין אתה יודע שכך הוא. שהבריות שמחות עתה ואומרות שירה? מתקשש האברך ר' זימל, שמא עצבות הן ואומרות קינות? — כלום אתה יודע שיתת חיות ועופות? —

ביזמא ההלולא דר' שמעון בן יוחאי בודאי כל הבריות שמחות. עונה האברך ר' יחיאליק בלב במוח — ואולם אל תדמה בנפשך כי אפילו שיחת חיות ועופות בעצמה הוא דבר גדול כל כך עד שאי אפשר לכן אדם לשמעם. אדרבה, מעת שנתגלה אור הנגה, תבעשימ דיל, ונלה את הסדר להמניד מפולגא זיל, מלתא זוטרתא היא ממש. — יודע עתה תהיל שהמרכבה העליונה היא מני שור, מני אדם, מני גנשור ומני אריה, וכשם שנמשך ממני אדם החיות לאדם התחתון, ככה נמשך ממני שור של מעלה, בהשתלשלות המדרגות דרך עלה ועלול וצמצום, החיות לכל הבהמות של מטה, וממני אריה נמשך החיות לכל החיה של מטה וכן ממני הגנשור לעופות של מטה, וזהו סוד של פרק שירה, כי כפי הדבור בהמרכבה העליונה בכל בעל חי ובעל חי, כן משתלשל מטה מטה בהמות חיות ועופות, ומי שהוא חכם ומבין מרעזו ומסתכל בכל דבר על פי שרשו של מעלה במרכבה העליונה, יוכל לדעת מציאל כל אופני הדבור בהמות חיות ועופות, וזהו פשוט בתכלית הפשוטית. —

בגוף הענין לית מאן דפליגי. מקים ר' זימל, — לפני צדיקים בודאי מלתא זוטרתא היא, ואולם לאו מפעם ר' יחיאליק, מיספ בנאות נצחון ובצחוק קנפרי, לא מגיה ולא מקצתיה; אלמלי במרכבה עליונה הדבר תלוי, תיגח שיחת חיות ועופות, שיחת צמחים ודוממים מאי איכא למימר? ובפרק שירה בפירוש איתמר מדבר כך דא אומר, אילנות כך הם אומרים, — ולא עוד אלא אפילו דברים שנעשים בידי אדם מדברים ומספרים והצדיק שומע ויודע מה הם מדברים ומה הם מספרים כדאיתא בהדיא: .שעשה ששבת הכעשים זיל אצל צדיק אחד התחיל הנר לפעוע, אמר הכעשים זיל: הנר מספר לי שעשית מה שעשית לאור הנר והאמת כן יהיה. — אלא ודאי אין הדבר תלוי אלא בסיעתא דשמיא ותו לא. —

שומה שבעולם, מירתח ר' יחיאליק בריהא דתלמיד חכם ממש, — אני אומר לך דברים של פעם ואתה בא עלי בסיעתא דשמיא, אנא נמי סיעתא דשמיא ידענא, אבל למה לי להמריח את השיי כביכול בנסים ונפלאות ללא צורך? — אני מקרב את הדבר אל המבע ואל השכל הפשוט, הענין כלו הוא פשוט מאד בדרך עלה ועלול והשתלשלות ממעלה למטה, והוא הדין בבעלי חיים והוא הדין בשאר כל הנמצאים בעולם, בין מה שנעשה בידי שמים ובין מה שנעשה בידי אדם, כי סוף סוף הכל כאשר לכל הלא שרשו בעולמות העליונים כידוע, והיודע שרש הנמצאים בודאי יודע הוא מעצמו במה הם עסוקים ומה הם משיחים, והוא דבר שהמבע הפשוט מחייבו וטובן לכל בר בני רבי. —

הכמתך רבה מאד, לועג ר' זימל — נחזין לו לאדם לדעת רק דבר קטן מאד, רק את עלת הנמצאים ושרשם למעלה והוא יודע ממילא במה הם עסוקים ואיך הם משיחים למטה בארץ, — דבר גדול השמעתני הפעם יחיאליק. —

אין אתה יודע מה אתה סה, מתעבר ר' יחיאליק, אבל אין חפצי להתוכח.

אתך בדברים שאין לך בהם אפילו ידעה כל שהיא אפילו כקליפת השום. — אין לי עסק עמך בנסתרות. נעסיק בנגלה ותו לא. —

והנה הם עוסקים אמנם בנגלה. — כלומר מתנחמים ומתנוששים בכל עז ומנצחים זה את זה בהלכה, ולא ברכב ובטוסים המה נלחמים, ולא כתרב בחנית וכידון, הם ושלום! — כי אם בדרים ובנבעות שמתחנים זה בזה בסברה ומעפירים בעפרים לכמות עין השמש, — ובפילים גדולים ונוראים שמעלים בפלפולם בקומא דסחמא לצחק בהם כצפור לפני ה'; כראוי וכנכון לנבואי ישראל הלוחמים מלחמתה של תורה, מלחמה בשלום, לא לשלול שלל ולכוז בו, לנחול כסף וזהב ולרשת ארצות לא להם כי אם להגדיל תורה ולהאדירה, להרבות דינים טובים ונורות טובות וסינים טובים ונדרים טובים וחומרות טובות ומנהיגים טובים כדי לזכות את ישראל, לרשנם עונן ולהשביעם נחת, ואף כי להרבות כבודם בנים ולהאשירם בארצות לטוב להם כדיום הזה. —

מה מעת? — שואל הבחור ראובן בשחוק לענ על שפתיו, את רעהו הבחור שמעון ההולך איתו — מה מעת, חתן? —

הבחור שמעון מציא מכים הארבע כנפות אשר עליה, מורה שעות זהב התלוי בשרשרת זהב מעשה נבלות, פותחו ומביט בו בעינים מסיקות נחת ואמר: חמשה עשר רננים אחרי השעה החמשית. —

ראובן: כך? — אחרי השעה החמשית? — דעתי אפוא כי נחיש מעמינו מעט ונבא אל המנרש וואלקי, עת האספה המקנה ונשתה חלב מן החלבה לכבוד היום. —

שמעון: לוואלקי? — מה אתה סח ראובן? וואלקי לא מנרש הוא כי אם כפר, בוואלקי לא ידורו יהודים כי אם נים, אנכי לוואלקי לא אלך. —

ראובן: אל תהא סכל, כלום אנו הולכים עתה ללמד בישיבה כי נהדר אחרי מקום תורה דוקא? — לשוח בשדה אנו הולכים ואם נסור אל בית אחד מעם הארץ לשתות חלב סרה או עז מה בכך? — על חלבם של נכרים לא נזרו חכמים. —

שמעון: ואם יקומו עלינו הנים וישכו בנו את הכלבים מה תהא עלינו? — האם לא ראית אשר עשה אותו, השקץ, שוליא דסנדלרא, לתנוקות של בית רבן זה עתה? — אלמלא נעשה נם ונתפיים אותו, השקץ ונתרצה להריש דוכנא, מי יודע מה עלתה להילדים הלילה, כי כבר אחז הכלב בשוליי קפיטתו של אחד מהם, בעיני ראיתי. — בכפר בודאי יש כלבים ואשרי אדם מסחר תמיד. —

ראובן: אי משום הא לא אריא, אני זקני היה בן כפר ואנכי ידעתי מנהגם של כלבי הכפרים, המה יומם ינוחו בשלום על משכבם, קשורים בשלשלאות של ברזל במאורתם, ורק בלילה יסירו האוזקים מעל צוארם ויקראו להם דרור לשמור על רכוש אדונייהם בשעה שתכלה רגל אדם מן השוק, בשעה התשעית או העשירית

בערב, ואתה הלא מורה שעות לך ונשמרת לנמשך בעוד עת ורעה אלק לא תאונה. —
איזו טעה עתה, שמעון?

שמעון מציא שעונו שנית מביט, משתעשע בו ומביט בו כנאווה: עשרים
רננים אחרי השעה החמשית, ואילם אתה אינך אלא מועד, סבור אתה שאין הכלבים
רשאים לנשך אלא משעה שכלה רנל מן השוק, אבל כבר היה מעשה ונתק כלב
רע את שלשלאותיו וקפץ ונשך קודם זמנו ואין נכנסים למקום סכנה. —

ראובן: אינך אלא חתן ורך הלבב, אין אני מקנא בארוסתך כלל וכללי.

שמעון: אין אתה מקנא בארוסתי? — ומשום מה?

ראובן: שנאמר איש הירא ורך הלבב עבודתו פסולה.

שמעון: פסוק הוא בהרחמן הוא לברית מילה, אבל מה ענינו
לכאן? —

ראובן: סוד זה אין מגלים לרוק אפילו הוא חתן, אחרי חתונתך תבין ותדע.

שמעון: ואתה האם לא רוק הנך? — ואיכה ידעת אתה את הרבר הכמוס
הזה קודם חתונתך? —

ראובן עוצם עיניו ושוחק שחוק לענ: אנא שאני, אי בעית אימא קרא: סוד
הי ליראיו, ואי בעית אימא נמרא מפורשת: חכם עדיף מנביא.

שמעון מתרנש וכועס קצת: ביראת שמים לא נופל אנכי ממך אליבא דכולי
עלמא, והדברים הנחוצים לנשואי כבר ישנם אתי תהיל, שער הקדושה' מהם' הקדוש
ראשית חכמה, הספרים הקדושים, הופת חתנים, ומעין סדורי — ומה ידעת אפוא
ולא אדע אני? ומה ענין איש הירא ורך הלבב עבודתו פסולה אצל ארוסתי שאין
אתה מקנא בה מסני הפסוק הזה? —

ראובן: בפסוק זה יש אמנם משמ ורמז על פי נגלה ונסתר, והנה לנסתר
נשמחך אינה מסונלת כל עיקר, אבל בנגלה פירושו משום כדאמרי אינשי: אם יש
סחורה אין מורא, וממילא הוא הדין להפך: אם יש מורא אין סחורה, ובאין סחורה
הלא אין קמח כידוע, — ועכשיו שאתה ירא וחרד כל כך עד שהנך חושש חששה
זרה ורחוקה שמה יחפץ איזה כלב ממסרותיו ויאכלך לעיני השמש, עליך אך לשבת
תחתך עולם בהקלוזו, ואיכה תעשה לביתך כי תשא אשה? — הנם על זה שמת
את לך שמעון? —

שמעון: לעת עתה פסקה לי מחותנתי מזונות על שלחנה שש שנים רצופות,
ובינתיים... ראובן נכנס לתוך דברי חברו ומפסיקו: ובינתיים שנים יעשו ארבעה
וחמשה כנהוג, והמתנתה תפשוט לך את הרגל גם כן כנהוג, ואתה תצא נקי מכסף
הגדוניה שתראה בחזון והוא לא בא ולא יבא לעולם, הכל כאשר לכל כנהוג בכל
תפוצת ישראל, ומה תעשה או לאשתך האדובה ולבניך ובנותיך, אשר גם למרות
היוחך איש הירא ורך הלבב יולדו לכם במדה הנונה בעהיי? —

שמעון מתנודד ורוקק: אין זה אלא נבול פה בעלמא, מנבל אתה את פיה
כאחד הריקים ותו לא.

ראובן, בצחוק ובנגנן מסקנא לססק הלכה: שמע מינה שפתי גדול אתה אף על פי שיש לך מתחנת ויש לך כלה ויש לך מדה שעות זהב, ואף על פי שיש לך כל אותם המכשירים, כל אותם הספרים הקדושים הנחוצים לך לנשואיך. — שמע מינה שפתי גדול אתה, שזמה גדול ומפיש גדול עד שמי רום וכוכביהם, שמע מינה! — אבל איזו שעה היא, חתן? —

שמעון, מכיס בשעונו בגאות חתן ומדבר רתת בכעס אייל מתעבר: אתה בעצמך אינך אלא מסש, והשעה שעה ששית. —

ראובן, מעקם שפתיו בחגפי לעני מעונ: נעניתי לך, מחול לי. — אבל נמהר אפוא ונחיש הביתה, בן יקר חתן דומה למלך, כי עוד מעט ואתא ליל, בו תרמש כל חיתו יער, ארי בחוק, נמר בדרך, כפירים שואנים למרף ועריצי גיים בתוך רחובות ירצחו, ומי ידע אם לא שודד יבואך סתאם, ואם לא גרף ארובות יחמפך וישמך בשקו השחור? — אמנם כן, נמהר ונשוב העירה, חמדה סכנתא מאסירא. —

ק י ג ה

בְּכֹל מְקוֹם שֶׁאֲנִי פָּנָה – אֲרֹאֶה רִקְבוֹן,
חַיִּים שְׂבוּרִים וְרִצּוּצִים וּמְלֵאִים הָאֵבוֹן,
אֵין קֶנֶן אַחַת לְהָאִיר הַחֲשֵׁכָה...
לְפִי יִתֵּר מִמְּקוֹמוֹ, עֵינֵי נְגִרֹת,
אֲנִי רִמָּה בְּעֵינֵי פְּהוּלָךְ בְּבֵית הַקְּבֻרֹת
וּמְקוֹנֵן: „אֵיכָה!”.

חֲשֵׁכָה. אֵיוֹמָה בְּכֹל פְּנֵה שֶׁאֲנִי פָּנָה,
אֲנִי קוֹרֵא: „יְהִי אֹזֶר!” – וְאֵין עַר וְאֵין עֲנָה:
מִסְכִּיב חֲנוּטִים וּפְגָרִים חֲמָרִים...
אֲנִי קוֹרֵא בְּחֻזְקָה: „עוֹרוּ! אֵל תִּגְנוּמוּ!”
אֵךְ מִתִּים בְּל יְחִיו, רַפְּאִים בְּל יִקוּמוּ:
קוֹלִי – קוֹל קוֹרֵא בְּהָרִים...

מִנְעוּרֵי אֶת־נַפְשִׁי לְגִדְלוֹת נְשֹׂאתַי,
חֲבִיתַי, קוֹיְתֵי... וּמֵאוֹם לֹא מְצֵאתַי,
וּכְבֹּר הַזָּקֵן לַחֵד אֶת־חֲלָפֵי נְדָמֵי...
עַל גִּרְלֵי הַקִּשָּׁה עֲתָה אֶת־אֲוִנֵי,
שִׁירִים לֹא אֲשִׁירָה – אֲקוֹנֵן, אֲקוֹנֵן
עַל הַרְבֵּן עוֹלְמֵי!..

יחזקאל לעזימ.

נחום סוקולוב וערכו הספרותי.

מאת

זלמן עפשטיין.

לאחד הכחות היותר חזקים המניעים את חיי הצבור בזמננו עלינו לחשוב בלא שום ספק את הושוורנליזם. קשה לנו גם לתאר איזו צורה היו מקבלים חיי הצבור, לו הסתלק פתאום הכח הנערץ הזה, האדם הבינוני, המסוס הקבוע והיסודי של חברת האדם. נתון כלו, מכלי גם הבחין בעצמו, ברשותו של אותו הכת, המוח הגדול, המקורי, הושב המחשבות — מקומו ברשות היחיד, בפנה נאצלה של יחיד סגולה, — הושוורנליזם — מקומו ברשות הרבים, במרכז שוק החיים, ידו בכל יד כל בן. היו אומר, כי השפעתו יותר מסוימת ומוריה מהשפעת גדולי הרושבים, והוא המושל, בהתפתחות הכללית של רוב בני האדם.

ומה הוא ושוורנליזם ?

הקולטורא הקדמונה לא ידעה מזה דבר. בימי קדם למדו והטימו או חכמים מקוריים, הוגי דעות נאצלות, או אנשי רוח בבחינת נביאים ויוצרי דתות, אשר במעוף דמיונם התמכרו לרעיון אחד ובכחה של קדושת האידעאל המפשט עשו גדולות להסיץ למדיהם על ארץ רבה, אנשים מהימן האחרון היו מעט מזער, ונם לא בכל הדורות ולא בכל העמים הכירם מקומם, הם לא באו לתבל בתור חיון מצוי ונהוג, רק הופיעו כאשר יזיע פתאום הברק להאיר את החשכה מסביב, ובהופיעם עשו לפעמים גדולות וביאו תמורות ותהפוכות שלמות לדורות, אולם טמוסו של החכם, אשר על העם לשמוע וללמוד, היה חיון רגיל בחיים, ולכל עם לפי ערך השכלתו והתפתחותו הרוחנית נמצאו חכמים כאלה בכל דור, החכם היה צריך לשקוד הרבה על למודו ועל ספריו, לאסוף הרבה ידיעות, להמציא מחשבות חדשות, להעמיק בהתבוננות על תוכן החיים, — ותוצאות כל אלה היו למודים, שנתהוו לקנין הצבור במדה ידועה ושהראו את פעולתם ברב או במעט, לפי מצנם המצומצם של המדעים אז, אפשר היה לאיש הדעה להיות חכם כוללי, להקיף בשכלו את חנ כל הידיעות המתהלכות ועל פיהן להורות דעה לבני האדם.

אולם הדברים נשתנו תכלית שנוי בהעת החדשה, הודות לכל מכשירי התפתחות הדעת, התרחבו והתעמקו כל סעיפי המדעים במדה כל כך גדולה, עד כי כל חיי החכם היחיד לא יספיקו לעמוד על כל עקרו גם של סעיף אחד מאותם המדעים

דברים, ובאופן כזה חדל מטעמו של חכם הכוללי, מלמד האדם דעת בכלל, ונתהוו חכמים מומחים איש איש במקצועו, אשר על פי רוב בהכלאם בחינה הנברל והמצומצם של חכמתם המיוחדת לאיש איש מהם — יבנה כמו קיר ברזל בינם ובין רוב בני האדם, בעלי שוק החיים, שתופסים את המדומה לא מקץ זוית של מדע זה או אחר, רק מכל מלוא רחב ההשקפה האנושית ולו גם ששחיות ולא מדעית, לא למדית, לא הניזונית, ועיר שם ועיר שם אמנם ימצאו מדות גדולים ונאדרים, אשר מומות כנפי שכלם פרושות לחוק את רובי החכמות ולהביאן בחוברת ולכנות מהן יסוד מצק של חכמה כללית, מקפה ומאגדת ומאחדת; אך נאוני רוח כאלה, בהתרוססם כל כך על בני דורם, ירדוקו כל כך ללכת במעופ שכלם, עד כי הרוב הגדול של בני האדם לא יעצור כח ללכת אחריהם והוא נשאר אחרנית... והאדם הבינוני בטבעו צריך למנהיג, למלמד, למורה דרך — יהיה מה, כיון שהדבר יוצא מחוג צרכי יום יום, מחוג מחסורי ביתו ששמה ארון הוא לעצמו, הרי הגנו נוקק לשמע מה יאמרו — חכמים וטובים מטנו... ואו נוצר הושוּרנליזם, הוא התאים בדיוק לצרכי הזמן, לצרכי הרחמים והשכלים של אדם השוק, ויקנה לו עולמו בקביעות בחיי הצבור, ויהי לכת שומע ומתרחב, שאינו פוסק ושללא יחדול לחת סריו החדשים לבקרים, הושוּרנליזם ידע להסתגל למה שהזמן דורש — ויבוא וירא וינצח, הגה האדם המודרני הפרוד, השקוע עד צואר בהחיים הסבוכים והאחריותיים לפי תנאי ההוה, חפץ מכל זאת לדעת הכל — מבין הוא מאליו, לא דעת מדעית, יסודית, מקפה, רק לדעת בכלל, לקנות מושג ידוע ולא להיות זר להנאמר והנחשב, בפסירות העליונות של עולם המחשבה והחכמה, אז בא הושוּרנליזם ויצא לאשר שאלו, הוא, הושוּרנליזם, איננו חכם בהמבין המדעי, איננו חוקר הוגה דעות מקוריות, רק חונן בכשרון מיוחד של דבורה האוספת את צוף דבשה מכל הפרחים ועצי פרי באשר הם שם, מה מעט ושם מעט, לא ישהה יותר מדאי על מקום אחד, לא יעמיק חקור, לא יבנה לו שמה שלמה ומפיימת, הן גם עתו לא תרשה לו לעשות זאת, אך אין בכך כלום... יריח מסביב, יקלוט לתוכו גם מהאוויר של עולם המחשבה, יספוג את הרעיונות החדשים, את הלמדנים החדשים, ולוא גם על רגל אחת, דרך העברה, כלאחר יד, — אך ראה: הכל על מקומו יבוא בשלום, כי נקלם, נספג, נתהוה לו לעצמיותו, והוא עומד ומשיף ומלמד ומפיץ בריבים... ותורה יקחו מסו וכתו וגבורתו מלא עולם, כל אשר תחסר ההתעמקות, כל אשר יחסר, הנרעין הלמדני, המדעי, כן יכשר יותר להאדם הבינוני, כן יקל לו להבין ולעכל, בלא היגיעה יתרה, וסוף סוף הגרו הולך ומתפתח וחונן הבנתו יתגדל וישתלם, — דבר אשר בלא עזרת מטיבו ואיש חסדו הושוּרנליזם לא היה משיג מעולם.

מבין הוא מאליו, כי רוח האדם השואף אל על, המתגלה בכל פנות החיים, בכל מקצוע גשמי ורוחני שהוא, האדם, בוחר לו לעבודתו התמידית, אותו הרוח לא יוכל לבלי להתגלות גם בחלקת הושוּרנליזם, אשר מטאת איכותו וחוג השפעתו, למרות שמוחיותו ותכונת דרך ההעברה אשר לו, הוא מסיגל לפעמים ללכת בנדולות ולהראות מקוריות, אשר תעורר בנו רגשי השתוממות וכבוד גם יחד, באותה עת, אשר הושוּרנליזם הבינוני בתור בעל עבודה מעין זו הוא בגלי, זוחל תמיד, על הארץ, מתאבק בעפר צרכי הדתה התמידית, חי ושואף ומתעמק ביהוד עם אדם השוק בד' אמתו של האחרון, — הגה יש אשר גם על הושוּרנליזם תולו הרוח של אדם

המעלה ובהבלו יפול אותו הויק של האש הקדושה, אשר בערה בלהבה מתלקחת בלבות המסימים הנאדרים, כהגי האידעאלים הנאצלים, המה בחירי המין האנושי, מוריו ומאשריו וסוללי נתיבות בחיים, ובנסול זיק כזה בלבו של זשורנליסט — אז יהיה האחרון לנחול, למורה, לכהן ... אנשים לאלפים ולרבבות יכרעו לו ברך וילכו לאור אשו ותחממו ויאירו וינשאו וירוממו — לעולם שכלו טוב, אוד, דעת, קדושה, את אשר לא ישנו בעבודתו לרבים החכם, העוזר המדעי, המסובל בפרי עבודתו הרוחנית ומתנהל בכבודות לרגלי משא הדעת המעיקה עליו בכבודה ובהמץ חלקיה המסובכים, — ישנו קל הבנסים, האילה השלוחה, הרץ המבשר, אשר סבל רחוק וכשרונו יתרכו בהחצוצרה אשר בסיו להריע ולהתריע ... כיון שזיק האלהים לא יחסר, אז בהנחלים העומסים של עבודת הושוורנלים יבוא אש לא נפח והיה ללפיד מאיר ומבריק, המפיץ את אורו למרחקים, לא רק לדורו, אך יש ויש, אשר גם לדורות הבאים, זשורנליסט מעין זה היה בערנה לאשכנזים, בעילנסקי להרוסים, ובמדה ידועה ומגובלת — גם סמלנסקן אצלינו, זה הוא טפוס אחד של הושוורנליסט מהסוג הגבוה, המתרומם על סביבתו ומסולל לו דרך לבדו, אך ישנו עוד סוג נבזה ממין אחר, בו יתרום הושוורנליסט ברבוי הנגים, בשלל הצבעים המבריקים, כגונה מראה הקשת, אשר האדם ילך למצוי שבי, אל תבקשו מה את האור הגנוז מהאש הקדושה, בה יעבדו הכתנים, לאלהיהם על מזבחותיהם, אל תבקשו מה מלאכו ועושה דברו של אל עליון, הלזקח אה בן האדם בכנפיו ומרום אותו בכל כח מעל הארץ ושם עבים רכובו, — אל תבקשו! לא מה המקום... הכח הרוחני המתגלה בזה איננו תולך בראש החיים, אך אורי החיים, לא יראה להאדם אוסקים חדשים, לא יאירו כגונה השמש בהעולמות העליונים, לא יוליכנו למחיצת נהורא עילאה קדישא, שמה יששים האדם את חמירותו, — אבל תחת כל אלה יראה, יבריק, אם אפשר לאמר כן, להאדם את החיים כלם, כמו שישנם, יסדרם, יסבירם, יאירם — והאדם הבינוני עומד ומסתכל ורואה עולם מלא ושלם, אשר בעיניו הפרוסות מעודו לא ראה כזאת... מה יתגלו כבראי מלומש לא החיים שצריכים להיות, אך החיים שישנם, שהולכים ומתהווים ומתגלמים במציאות, חיי האדם אינם מלתא וזמרתא, מעולמים הם לפעמים בצעף עלמה, מכוסים וחתומים ואינם נותנים לחדור אליהם ולעמד על עקרים, ונחוצן אפוא כה נאדר מיחד שיוכל להיות לראי מלומש למגלת סתרים זו, לה חיי אדם יקראו, וכבוא כה אשר כזה — ערכו רב ורם, בהם בירו את החיים, בהראותו אותם, כהאירו את שמוני ממוני תוכנה ובששכו עליה צבעי הקשת, למען יזרח ויופיעו בכל נגיהם השונים, בכל מהותם המסתתרת...

וכה אשר כזה, במבן רחב מאד, הוא נתום סוקולוב, אשר את חג מלאות עשרים וחמש שנה לעבודתו הספרותית חגגו כימים האחרונים חזכבי שפת עבר ומקורי ספרות ישראל באשר הם שם, ואשר להכתנת ערכו הספרותי והצבורי אנו מקדישים מורינו אלה.

. . .

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים ונבי קדושי — תסיף לנו תורתנו, ומקודתיה השקפה הזאת היתה מפתח הראשית של ספר ישראל מימי קדם לא לגלם ולהבלים

בקרבו את תמונת החיים שישנם. אך לחקור ולדרוש ולהאיר נתיב להחיים הצריכים להיות. הספר צריך היה ללכת בראש ולנר אחריו את החיים אל על. על ההתאמצות להחזקת על שרשי העבר שאלו קדמונינו כתומחם. מאי דהוי — הוי, ואיזו תועלת יש בזה? אין אנו מציינים זאת במספר השבחים של עם ישראל. מתארים אנו רק את חכונתו. כמו שהוא נראה בדברי ימיו. אין כל ספק, כי מההשקפה האנושית הכללית יש לראות בחכונה זו קוצר ההשגה במדה ידועה. הנבלת רוח האדם הפעני בהרבה פנות כשאומתיו ומכשורנותיו. אפשר, כי לו חי עם ישראל על אדמתו והתפתחותו הרוחנית היתה עולה למישרים, כי או לא היה רוח העם מתכוין בחלקת אותו הספר המורה דרך בלבד והיה יוצר לו גם ספר שמדותו — מהות דרמי, לקלוט לתוכו כל קיי החיים ולהבליטם אחרי כן לעיני הרואים; אך יסור יסרו אל זועם, כי יצא לגולה והארץ נעה תחתיו. אז עזרו לו כל תנאי חייו מסביב לשמור לו בכל תוקף את מהות ספרו מקדמת דנא. להורות, ללמד, לבקש את דרך החיים. ולא להרכנו בחאור החיים שישנם ובדבחנום המלאה והמקפת. ולכן ראינו, כי גם בנשוב רוח הזק מהמערב וביא מהסכה שלמה בנאות יעקב, גם אז עוד נשכרה הדכונה היסודית של הספר ההיסטורי, כמו שנסדר בהעבר הארוך של ישראל. הוכן הספר היה דרש, המטרות היו הדשות, הדרכים חדשים — אך תמונת הספר, להורות את החיים ולא לחאר אותם, נשארה כמאז, לא נרע דבר. התכווננו לראשי סופרינו מתקופת ההשכלה, מן בן מנחם, וזל, הרניק, עד שדל, אדם הכהן ילי, הרפס — ככלם הננו רואים מורי העם, מטיפים לדעות ידועות, מראים בחום ובאמונת אומן בעבודתם מה הם החיים, אשר על העם לבחר בהם. לא עיזו אנו דנים, אם קלעו אל המטרה ואם היה פרי עבודתם חיובי או שלילי. מראים אנו רק על זאת, כי המה עמדו על עיקר ידוע, על נקודה יסודית בהבחנת החיים, ואותו העיקר, אותה הנקודה, היה לנו ליסוד מסוד לכל כתביהם, לכל השפעתם, לכל עבודתם הרוחנית, ובמחיצה זו גדלו ויעשו שם וירכשו נפשות, לאיש איש מהם היה מזבחה, איש איש כהם היה כהן לאלהיו, ולפי ערך מסירת הנפש אשר הראו בעבודתם, לפי ערך הכשרון לחכב את היכל קדשם, ללחום בשביל דעותיהם, ולהזכיר צדקת משפטם, גדול גם ערכם ויקנו עולמם לדורות גם על שמי ספרותנו, גם בחיי הצבור לעם ישראל. רק לסופר מעין זה ולספר מעין זה שם העם לב וירוממם ויקשיב לקולם, אם לא להורות, למאיר נתיב לעתיד — מה אפוא בא להשמיעני? — היה שואל העם של סופרים וספרים לא מהמין האמור (כמובן לא בשרי ובמליצה פויטית עסקינן) ולזאת לא יכול העם גם לחאר לו סופר גדול, אם לא מעולם המדעים המיושם, רק כחור לוחם, כובש דרכים חדשים ומנצח על עבודה רוחנית בשם איזו אידעה נאצלת.

ככה היו הדברים נהגים עד העת האחרונה. אך לכל זמן, לכל תמורה, המערב אביד הכה, אשר הניח את ידו החזקה עלינו ושם בנו את חותמו בהרבה מפנות חיינו מבית ומחוץ, השפיע עלינו גם בחלקת הספר אשר לנו ובהזמן היותר אחרון ברא לנו ושוורנליזם במתכונת הושוורנליזם האירופי, אות לא נעדר, והושוורנליזם הזה המציא לנו לבסוף סופר גדול מהסוג המצוי באירופא, אשר אנחנו כמעט לא ידענוהו ומחר היה לנו, הוא הסוג לא של הוראת החיים, רק של הבחנת החיים. לא

הפץ העם מראש לומר על מושניו הנושנים אדות מהות הסופר והמספר. הוא הורגל לדרוש מהסופר זיק של להבת אש מהלוחמים. מהעובדים לאל עליון אשר להם. — ופה לנגד עינו סופר מסוג אחר לממירי. ולזאת נסה העם לכסלו. לשזמנו לאל. להרפו אחרנית. אך כשבצע כל כח אמתי ומקורי לא נסג אחר ויגבר על כל המעצורים — הגיע למפתחו...

עתה ידע ישראל בכל מקום אשר שפת עבר מניעה. כי נחים סוקולוב הוא סופר גדול לעמו. אחד מהעומדים בשורה ראשונה. בעל השמעה מרובה. אשר דבריו מצלצלים ומפלסים להם נתיב בכל אפסי הגולה...
ובמה כחו גדול?

ראי מלוטש הוא לכל. היי העם בהעבר ובההווה גם יחד. סגולה מיוחדת לו להבליט את החיים על כל זוויתיהם לא בעזרת הדבור הציורי. אך בעזרת הדבור השופע. בכח ההסברה. בהשכל המכריק והמכחיץ דברים כחיתם עד זיבולא בתרייתא. נחום סוקולוב הוא זשורנליסט מכף רגל ועד ראש. ולא רק אשר לא ימציא לנו חדשות ונצורות בעולם המחשבה. לא רק אשר לא יתן לנו אותם משפטים הברורים והחותרים שהמדע המדויק נוהן. אך גם לא ישתעבד בעצמו לשיטה מסוימת שאליה יעבוד ובה ידבק ולה ישיף ויחמם ויאיר; חסר לו לזה החונן המגבל. חסר לו גם סוד ההצטמצמות בסנה ידוע בחיים... לנגד עיני נפשו החסועלת משתרעת בקעת מחשבות בן האדם על כל הליטותיהן ותמורותיהן. מרחביה של שעיים מאלויים. חזיונות. שאיפות. מנמות — כלן עולות ויורדות. מסתככות ומתפרדות. מתלהבות ומתקררות. והוא — חוצה בכלן עד צואר. בא עד תכונת כלן ורואה ומשקף בהן עד היסוד. עד התוך שבתוך; מוחו הוא מעין נקודה מלוטשת. בה יתכנסו כל הקיים היוצאים מהמון אותם חזיונות החיים ואיתן מחשבות בני האדם. ולפי תכונתו הוא לו דבר שאי אפשר להתרחק אל חלקה אחת ממרחביה ההיא. להשתקע שם. לבנות לו מזכה ולכהן סאר לאל עליון יחיד ומיוחד... עבודת הראי המלוטש היא כל כך עשירה ושופעת ומהנה ונוחנת מזון לרוח. עד כי תוכל למלא בהרחבה די והותר חיי האדם. אם גם ירבה כחול ימים. קצר לו המצע להשתרע על מזכה. אשר יבנה הכהן לאלהיו. והוא בוחר לו להיות נע ונר. לשופ במרחב המחשבה האנושית הכללית ולהסתכל בה. בתור עד ראיה. בתור צופה ומביט. בכל אשר החסתל ותתפרד להמץ נונים. קיים. צבעים. חזיונות... בזה שמן חלקו ונחלתו שפרה עליו.

נשימה אל המציאות פנינו. אל מעשים בכל יום. יהודה ליב נורדון לא עצר כח לדבר על רב ופסי הכורי מבלי חריקת שנים. הוא. נורדון. נתן כלו לעולם הקולטורא שהוא רואה במערב אירופא. ופה נגד עינו איש מזור המתנגד מן הקצה אל הקצה לאותה הקולטורא. נורדון. כלוחם. כעובד עבודה חמה לאלילו. יממיר אש ונפרית על ראש אותו. הסודרי. אשר דעת לא יחמרץ את אלילו הוא. של נורדון. מסו ח קצף ואלה סירו מלא ולשונו — קללה. סרץ סמולנסקין בדברו על ראשי הקבלה ועל החסידים יעפר בעפר. ישליך שיקצים וירם אנרוסו לאבד ולשבר ולמנר לארץ בחחק יד אותם החיים. אשר לא יעלו בד כבד עם אידעאליו הוא. הוא ישתומם על הפראות. על הבערות. על חסרון

הפעם, והגוה מתנפל בחמה שמוכה, להרוג ולאבד. — ולעומתם נחום סיקולוֹוו — עומד בקר רוח ומסתכל... הוא לא יכעס וגם לא יוכל לכעס, והוא כל כך מכין את ה.ת.י. של אותו הבריות, את הנרעין היסודי, את אוסן ההתהוות של אותם החיים, כמו שנרקמו בהמשך העת! כל אותם הנלגלים הרחניים שהגיעו ושהביאו לעולם תוצאות כאלה הגם עומדים חיים לשני הצופה הפקה הוה, והוא רק מתעניין להתבונן על כל דקותם ורבו הצדדים של הנלגלים השונים, מניעי הסכונה... נחוץ לקרוא את הספר, למרנן ורבנן, למען דעת איך היא יודע לרדת לעומק נפשם של שרירי הדורות הישנים, איך הוא עומד על אפס, על תוכן חייהם, על סגנונם, על כל ה.אניי הרחוני אשר להם, כמו שהתלקט לאט לאט מהמן תקופות יובלוח... ובלקחו את העולם המבדל והסגור הוה ובנתחו אותו לנתחו ובהפירדו אותו לחלקיו ולאסמיו, והכל בקרירות הרוח של צופה צדרי עומד ומסתכל ומתבונן איך הוא מרכב ומחזיק כח עולם מיוחד אשר כוה, — הגוה אז יותר איש האמת ויותר עומד על הנקודה הריאלית מלינ לדונמא, לוא גם נניח כי הנחות ילינ ביחס להרבנים במסקנותיו היו צודקות כשהן לעצמן, ביחוד מצד ההשקפה הצבורית ומלחמת הישן והחדש בחיי החברה, וככה גם בנוגע לקדושי החסידים ולכל המפלגות הזרמים השוררים בעמני, שערו נא את העולם המור של קדוש החסידים כעלי המקואות והיחודים בעיני האדם המודרני של ראשית מאה העשרים! וכמה התאבקו משכילים בשצף קצף וברעם ורעש עם אותו העולם הכלוא והאוריר, אך איש מהם לא עמד כל כך בבהירות ובהסתכלות בהפנים על אוסיו של העולם הוה, כמסרינו סוקולוב, ראי מלושש! הוא מראה לנו הכל, והגנו מסתכלים גם אנו ומבינים — וכמו גם לנו קשה לבעוס, למרות קדושת האמתיות, שלהן אנו מסורים, בעבודת המנהיג, המירה, המלמד דרך בחיים, הבחר שיטה מסוימת להשכיל ולהצליח בה את בני האדם, דרושה קצוניות יודעה, דרושה התרכוות נפשית וגם שכלית באחת מסנות הרוח, דרושה הכרעת הכף בהחלט נמור, בתוקף מסיי, לעבר מיוחד; — ופה נגד עינינו כה-הראי, אשר על ידו יושקף הכל בעצם נרעיני המציאותיו ויוסבר אוסן ההתהוות שעשה את הדבר לאפשר, לדבר של ממש ושל קיום.

ומשיני סוקולוב את כל אלה באיזו כח הסברה המיוחדת לו לבדו בתוך כל מסרינו, בסגנון לשונו העשיר והשושע והמבריק, בשכלו החד והממרט, שהגוה כמורג חרץ לנתד את פנים החיים, באשר הם שם, למקדתו עומד נכון כל אוצר ספרותנו העתיקה והחדשה מעבר מזה ואוצר הספרות הכללית מעבר מזה, פתאום — יניש לכם איזה נאום מתנצנץ, איזה פתגם חריף, נרעין סלסל, תבלץ — והכל יעמד חי לפנים! ואיפה לא יקה, באיזה מקצוע לא ישחמש! בתלמוד, במדרשים, בילקושים, בספרי יראים, בספרי קבלה, באיזה ספר עתיק שעין לא ראתה אותו, בשוחות חסידים, בהתחכמות של כתלי בית המדרש, — ומשמה, מהעולם החצוני הגדול, עוד הפעם מהכל: מן הומירוס וציצרה עד ליאו טולסטוי ומטרלינק, מן פתגמי הקדמונים ואנשי המופת עד איזה נאום בעל סעפים מודרני של עתון אירופי מהיום האחרון... ומכל הערבוניא הזאת, ילדת המן תקופות יובלוח ועמים חרמים ושימות, תערך לנו מרחשה, מרקחת, המתובלת כל כך במוב טעם ודעה, עד כי תבוא כשמן בעצמותינו והגנו מנישים עצמנו בתוך כל אותו הערבירב כרנה במים... ועל מה

לא ידבר הצומח החרוץ הזה. מה לא יסביר לנו. מה לא יחן לנו להסתכל ולהבחין! עומד הוא על המצפה ולא יעקף ולא יינע להציא לפנינו את כל צדדי החיים — ולהאירם ולהסבירם. וכיון שלקחכם אתו, אליו, החדרה, הרי לא ירפה מכם. עד שיסביר לכם הכל, מראש ועד סוף, עד היסוד בו. לא איש המדע עומד לפניכם, לא סופר דעות רמות ונאצלות, אשר האמנה הסנימית באמתן ובקדושתן תבעיר אש מתלקחת ותאציל מחומה גם על השומעים, — אבל חכם מתוכם בהיבן הריאלי, במובן תפיסת החיים כמו שהם, ספק עברי חרוץ, העומד בתוך, בתוך כל המטלנות הזורמים, ומסביר להכל את הנעשה ואת הנחשב...

מראש התקוממנו נגד הסברה כזו, יען רגילים היינו לראות בעולם סמורחתו המתקדמת רק לוחמים, מתאבקים, מתגוששים, התפצים דקא להפיל אפסים ארצה ובין רגע את המתנגד, — אך בכשרונו הגדול הכריח אותנו להשלים אתו, לבלוע את הסברותיו כבכורה במרם קיץ, לקרוא אותו בחשק ובשמחה.. להעתיק אותו לשפות אחרות כמעט הוא דבר שאי אפשר: תעורבת שני העולמות, המרח והמערב, באופן אריגינלי כזה תוכל להשאיר בכל תקפה ונגה זרה רק באותה השפה שבה נערכה, באותו הסגנון המצויץ שלא יומטר לכלי שני. גם, הבטלנותי שכמעט בסעם המצא מקום בהסגנון החרף והממרמ, גם היא דרושה להענין, למן אשר המרחשת הבלולה לא תחסר כל ותתאים למהותה בעלת הצדדים הרבים.

זה הוא נחם סוקולוב המובליציסט, אך ישנו עוד סוקולוב חדש מקרוב בא' רק זה שנים אחדות, הוא סוקולוב הציר, המתגלה לפנינו בלבוש מואם רב הכשרון, אשר כחו אתו לחפוס את החיים מצדם היותר דק והיותר סיומי ולגלמם בצדוסי מלים אדירות ומבריקות, אשר תהיינה לנפש חיה... אך על זה נדבר במאמרנו השני.

אִבְרָתוֹר הַצִּוְאוֹרִין.

(ציוו.)

מאת צה"ר.

גם השתא ערכה שמחת החג בבית אברהם, סרסור המוסים, או כמו דמתקראי כעת: האדון אדולף דינגערלאב, ושון גדול קם בתוכו. סער נורא התחלל על ראש אשתו מרת יענמי, או בשמה החדש הגבירה אנומונינא, כי אישה שבר ויפוצץ לרסיסים את כל כלי הבית הפסחיים ויך אותה מכה רבה, שוק על ירך, הכל כמשפמו שנה שנה, והסכה שהמילה הפעם את הרעש והסערה בבית ותערב שמחת החג היתה כפתור דצוארון כנתנו של אדון הבית.

בשנה דאישתקד קמה המדומה לרגלי המצות שלא נעשו יפה, לפני שנתים הקדיחה יענמי את תבשילה בליל התקדש החג, לפני שלש נעלם לפני הסדר הקיסל וכמו להכעיס לא יכלה יענמי למצוא אותו, לפני ארבע עשה הסנדלר את נעלי אברהם החדשות קצרות ומצמצמות ביותר שלא הכילו בשום אופן את מדת רגליי, ולפני חמש שנים נתקלקל מרקדהסלק (בארשט) שלא נחמץ כראוי וכנכון כאשמת יענמי שלא הבניה אותו בימי סדרה, כן אירע שנה שנה איזו תקלה בבית שהסכה את החג לינון ואבל ובשנה הזאת כאמר התחלל הסער לרגלי כפתור דצוארון הכנת.

כי לכם לדעת שהאדון אדולף דינגערלאב הוא בעל נוף הגון הגדנה מעצמו ומנופו הגאה משונה, הוא אהב מאד את הרוחה, והכל צריך להיות אצלו כרכבי למדוי, ודבר קל ערך שלא יעשה במתינות וברוחה כפי רוחו די לעורר גרוי עצביו לעביר עליו רוח קנאות, להריק את אוצר כלי ועמו ולהמיל אימה יתרה בתוך ביתו, ואז מנת אשתו צער ומכאובים רבים, או נטל עליה ששופ לשאת ולסבול בדומיה חרופים וגדוסים, אלות וקללות, מכות נמרצות, בו וגאצות, ואברהם הלא נחשב בין בעלי הבתים היותר חשובים בעיר כרכמיש, בין ראשי הגבירים והגנדים, הוא איש אמיד חנון, בעל נכסים הרבה ובעל כסף מוזמן, חוזן לא נפרץ בעיר כרכמיש, והכל צריך למריה דמוסיס, הוא חבר לכל חברות דמתא ובאהדות, הוא גם הגשיא היושב ראש, הוא נטל חלק בראש בכל עניני הצבור, הוא חבר לראשי הקהלה ויועץ העדה, בקצה: הוא זכה לעמרת, המשרות הגבירות, שכל נביר הגלות המצטץ במעולותיו ולפובת הכללי יזכה להבש אותה לראשו.

האשכול V.

ויותר שאברהם הוא בעל נפש רחבה האוהב את הרוחה בכל, הוא אוהב את הכבוד ואת התהלה ורוחף אחריהם במרצה נמרצה, ויותר הוא נוה לכעס ולשפוך את חמתו על כל סביביו אם נראה לו כי ימנעו את אלה ממנו. ועל זאת אין לתמוה כלום. הן הוא הורם מאשמות ממש. אביו ואמו, אחיו ואחיותיו, המה נפשות שפלות וגמוכות מאד. ורק לו לבדו צלה להתרומם מעפר. בימי נעוריו היה משרת בבית משקה שנים הרבה, ובשקידתו הרבה הצליח לקבל על יד איזו שקלים. אמנם אשרו הרב בא לו לאחרונה כאשר לקח אחרי כבוד להיות משרת-ראשי בהמחסיניציא העירונית אשר בכרכמיש. במשרתו זו הניע אל המדרגה העליונה שאליה יוכלו להגיע רק משרתים מלצרים בעלי כשרון נמרץ, כלומר לאסוף כסף ולקחת אשה. ואברהם שלנו לקח אשה ממש. זאת אומרת לא בתולה מעמיו כי אם אשה צעירה נדושה מאישה הראשון.

יענמי היתה באמת אשה יפה, ועקבות יפיה נכרים עוד כיום הישב אף כי הולך הלך וסוחות הלך והתנון. היא נשאת לאישה הראשון בעל כרחו. כי הוריה חשבו ומצאו שהיא בקיאה גדולה בענין ישוב העולם... ע"כ מצאו לנכון לפניהם לתתה לבעל שיהיה לה לכסות עינים. ובשרם עוד עברו שלשה ירחים מיום חתונתה ראה יצא חלציה הראשון את אור העולם... ואחרי הולידה את בתה השנייה אשר לפי עמא דבר היתה גם היא מן ההפקר... נתן לה בעלה. — שהיה גם דודה אחי אמה. ספר כריתות.

ובכן נשאה אחרי כן להמלצר דיננערלאב המהלל, ולא לכר שתי בנות הביאה אתה יענמי לבית דיננערלאב כי אם גם סנוס כסף מסוים. אביה היה אמנם כפרי, עם הארץ גם, אבל בעל אהדה גדולה ונכסים רבים, ובידעו הישב כי מרגנים אחר בתו, ע"כ הרבה לה מרד ומתן. ונוסף לכל אלה היתה יענמי מפליאה את כל רואיה ביסי תוארה וביסי מראה, ויותר לא בקש אברהם המלצר או.

כן הולך אברהם מחיל אל חיל. הוא יסד לו בעצמו בית משקה ואוכל וינהלדו בחריצות ובאומנות גדולה כממחה לאותו דבר. המון אורחים הגנים: סקידו בית המשפט וכל כתבניהו, שרי החיל וסקידיו וכל בעלי הכפתורים למיניהם נהרו רק אליה. כלומר: אל ביתו — זו אשתו, ואשרו נוסד על בסיס חזק.

וכרבות עשרו וחילו כן רב כבודו ותגדל גדולתו של אברהם אשר בינתים נשתנה שמו לאדולף ושם אשתו לאנמונינא. הוא נעשה שתוף בחכירת אותה המרוסיניציא עצמה שעכר בה למנים בתור משרת, ויבחר לאחד מראש הקהלה ליועץ העדה ועוד ועוד.

אכן מרבית הונן העתק והעצום שגדל יעצם יום יום הביאו לו סחרי הסוסים מבקרי ביתו, הבאים הגה מארבע כנפות הארץ, אל ירידי הסוסים, הגדולים ביחוד בעיר כרכמיש. הארוץ אדולף מצא חן בעיניהם מאד בגלל ישורו עשרו חריצותו, וביחוד בגלל קבלו את כל אדם בסבר פנים יפות, בקדות והשתתויות, כדת וכנימוס, ויבטחו בו בכל מעשה אשר יעשו ובכל עסק אשר יתעסקו וימצאוהו לנאמן רוח ולבר סמכא מאין כמדוה, ומאו נעשה דיננערלאב המוציא והמביא את כל עניני מסחר הסוסים וכל מקנה וקנץ נחתכו רק על פיו ובבית משקרו, ומשכרתו היתה כפלים

מלבד דמי סרסרות הגונים השפיעו לו שמע פדיון באכלם ושחותם אצלו כיד סחרי סוסים.

וידי מאז עסק הסרסרות עסק הראשי של אדולף בעוד אשר מלאכת בית משקהו ומאכלו נעשה רק ע"י אשתו ובנותיה מאישה הראשון, אשר בינתים גדלו זתימנה גם הן ותדענה מאד את החכמה הגפלאה לצודד נפשות בקסמן. — —

ערב סתה.

יציע העליון בבית משקה דינגערלאב, ששם מעזנו הפיטי, מלא תנועה וזכונה, כלי בית ספחים חדשים ויקרי ערך — הונחו ונתלו כל אחד על מקומו הראוי. באולם, בחדר-המסות ובחדר המשנית, כבר נעשו הסדרים הנחוצים וכמעט הכל כבר הוכן לסדר הלילה. בכל סנה שזרדת נקיות יתרה, הכל נוצץ כנחשת קלל הכל עשוי כדבעי למדוי.

אולם למרות כל העמל הרב הזה שעמלו וינעו משרתי הבית זה שבועות אחדים לנקות ולמדר את הבית בתוספת נקיות ומדרה בכדי שלא לתת פתחון פה לבעל הבית לבוא בריב אתם, עוד עבודה רבה עמוסה עליהם להשלים הכל. בכי טובי, כדת כראוי וכנכון בשעות האחרונות האלה, המוכנות תמיד לפורעניות בבית הזה, עוד רבה העבודה בבית-המבשלות למענם ויותר שתתקרב המלאכה אל קצה יותר תרפינה ידי המשרתים העובדים בזעת אפם וביגיעה רבה מאד, כגבורים אמיתים הגוסלים חלל בעמדם על פתח נצחונם.

וביותר כשל כח הסבל של הגבירה המסקחת על עושי המלאכה וצופיה הליכותיהם. לבה מהסם. היא חוששת שמא ח"ו שכחה לעשות איזה דבר קמץ שיוכל להקים את הסערי. התוכל לדעת אם לא יחסר מאומה? הן היא אך תואנה מכקש, יבקש וימצא. בכל שנה ושנה תרמה נפשה כי היא עשתה הכל כדונן, כראוי וכנכון, ולא הפילה דבר קמץ מעשותו, ולכסוף נוכחה לדעת כי התל יתל בה השמן, וכבר גואשה מלהאמין שאפשר לה להפיק רצון בעלה על צד היותר טוב. הוא יבקש בלי ספק גם היום איזו תואנה בכדי לשפוך עליה מרתנו, בודאי יבקש וכלי ספק גם ימצא...

וסני הגבירה נעצבו ונפלו. לבה יהגה אימה, אבריה רועדים ועל לחייה יזולין לפרקים דמעות עיניה...

עין בעין היא רואה כי יסד יסרנה יה על חמאות נעוריה, היא כבר קבלה עליה את הרין בהכנעה ובענוה יתרה, היא כבר התמכרה דומם אל גורלה המר הגמרה.

היום סנה לערוב וליל התקדש החג הולך והלך וקרבו, ויותר שיתקרבו הרגעים האחרונים יותר יסוג רוחה ויותר ירסק לבה, אי-מנוחה תקפתה בחזקה וכאוכרת עצות התהלכה בין המשרתים.

אבל לנדל תמדתן משרתי הבית עבר הלילה בשלום, בעל הבית האיר פניו ביחוד לבני יחידו שבא מאחת ערי שלזיה, ששם הוא לומד בבית ספר רעאלי, לימי החג הביתה ויבר אתו טובות כי הוא שבע רצון ממנו מאד מפני שהוא שוקד על

למדו בתריצות ונחשב להתלמידים הנבחרים, חזות בנה הנינה גם על האם, שהאב לא העיב פניו גם אליה ובכך עבר סדר הלילה בשמחה ובמנוח לב. ופני הנבירה אנפונינא נהרו מגיל. שנתה ערבה עליה בלילה הנוא אחרי עמל היום הגדול מאתמל מאד מאד. ואך האיר השחר קמה ממסתה ותעיר גם את כל משרתי הבית משנתם למען הבן הכל לארוחת הצהרים עוד בטרם ילכו אל בית הכנסת להתפלל. היא חשה איזו קלות בכל אברי גופה, איזו קורת-רוח שלא הרגישה זה כמה, כמו הר אלף נגול מעל לבה. היא יודעת כי אם יעבור גם היום הזה בשלום בלי כל מכשול לא תפרע עוד שמחת החג, ובשזותה לנגד עינה כי גם במעונה, כמו בכל בתי ישראל, תשורר השמחה בימים האלה צהלו פניה ודמעות ניל גולו מעיניה, כי זה לה לאות שדי מחל לה על כל עונותיה...

אמנם לבה יפוג ולא יאמין בכל המנוח הזה. האפשר כי יהפך פתאם לב אישה לטוב עליה, כי יחיד פתאם מקרבו את הרקב האוכל אותו מנפש ועד בשר ויצהיל אליה פניו? זאת לא קותה מעולם גם בחלום. היא אמנם איננה עוד מגונה כל כך, עקבות היופי לא נמחו עוד מעל פניה, וכל מבין דבר לאשורו יענה ויגד כי אשה יפה היא גם עתה בחצי ימיה, — היא התבוננה במראה התלויה לעמתה על הקיר ותבט בתמונתה בהסתכלות יתרה — אכן כחשה בפניה יענה כי כל יצוריה הולכים ומתנונים וכי לשד חייה כבר נאכל כלו; והיא יודעת היטב שאישה היא גבר בריא אולם חזק ומצק כעשת ברזל וכאשר תרפה תאותה הלך ורפה כן תתגבר רוח תשוקתו הלך והתגבר ומה גם אם מעולם לא היתה היא לפי מעמם המיוחד הידוע לה היטב: אשה רחבת-כתפים, בעלת נבחי-רשדים, בעלת קומה נבונה ומסבלת-בשר...

רוח עצבון החל עוד הפעם לפעמה, המאור שבחג החל להתחשך בעיניה וכמעט נפלה הקדרה עם המרק מידיה... —

ואדולף אישה עודנו שוכב סרוח על מטתו הכבודה אשר שמי-משי-תכלת. עליה מלמעלה, הברים והכסות מכוסים בסדיני-משי לבנים וצחים כשלג שבת. הוא כבר הקיץ משנתו שערכה לו מאד אחרי ארבע הכוסות מיינו המשובח ושוכב עוד מעט לשם הענוג, ויבט על כל סביבו בקורת-רוח ובהנאה משונה. ההכרה הגעימה: כי היום חג, יום המנוח שבימים הטובים לישראל, וכי ילך היום, בהמון חוגג, הרוז בלבושיו החדשים ויקרי-ערך, שעשו אותם כיום כהונן כמדוי הראים, אל בית הכנסת אשר שם יפלאו כל רואיו את ערך יקרת בגדיו ואת יקר גדולתו, פעלה עליו פעולה עזה ונמרצה עד כי נמר במחשבתו לקנות היום, חמישי, לו גם ירבו במחירו כמה שירצו, וראו כל אנשי העיר ונוכחו לדעת מה יקר ערך שם הארזן דינגערלאב...

פתאם התעורר ויבט על השעון, ובראותו כי כבר עברה השעה השמינית ירד מן המטה והחל לרתוע את בשרו במים חיים; הוא פשט את כתנתו ויהי חלק גופו העליון ערום כיום הולדו וימשמש וישפשף היטב את כל אברי גופו במים ובכל מיני סבון-מריח, בבשמים ותמרוקים שונים, ואחרי נגבו את גופו ושערות ראשו באלונטיות לבנות ונקזת שהוכנו בשבילו, לקח מך-הבקבוקים שעמדו על ארנו-הרציצה

בקבוק שמן אפרסמון וימשה את שערת ראשו היטב; אך כלה את העבודה הזאת ויהפך פניו אל המראה הגדולה מן הספן ועד להקרקע, אשר בקיר לעמתו. והנה על השלחן הקטן שלפני המראה כבר ערוכים ושמורים קופסות סמים ומברשות-שער שונות וקח שוב מהן ותחיל לסרק ולתקן שערו מדי הסתכלו במראה להתבונן בתמונתו...

וקורת רוחו לא עזבתו עד העת ההיא. הכל נערך בכוח בריוק נמרץ כאשר אהב. לא היה דבר שלא הפיק רצון מאתו. לא היה דבר שיזכר להעלות אפו ולהביא תקלה. הכל ברוחה וברחבה כאשר אהב.

אכן בכל רחוב דעתו וקורת רוחו, הנכרים למדי בפניו הרחבים השמנים המאירים לא תתגבר גם העננה החשכה השוכנת בין קמפי מצחו, אשר תעיב את שמי הצלחתו. נראה כי תרעומת מרה מגקרת במחוו ולא תתגוד להנות מאשרו הגאה שלמה.

התרעלה הזאת שמרעילה את חייו המאושרים ומניזה את עצביו, לפי התלחשות מגיד-בעלמה, המנלה בנלוי את סוד שיח האדם עם לבבו ורנשותיו שירנש בסתר, היא תרעומתו הגדולה על ההשנחה שלא הציגה לו. אנוח בנן עדין... הכל שהשפיעה לו ברחבה איננו שווה לו. הוא חפץ לפצח גם את האנוח שבנן עדין ולמעם את מעמם הערב. הלא הוא הארון דינגערלאב הנגיד והגביר שבקעיר ומרדע יהיה נופל מהסתות שבסתותים? מרדע יגרע חלקו הוא?...

במתינות נמרזה, וברחבת דעת גדולה, לבש את בגדיו. על ספה קמנה של פלוש ירוק, היו מנחים ערוכים במשטר נכון ובסוב מעם כתנת חדשה לבנה כשלה, דמגהצת קשה כדף, לולאת-צואר חדשה של משי שחור ומדור, חזיה של סמט, כפתור-ריזהב, וערך-הבגדים החדשים. במין תענוג משונה אחז בכל בנד סרס לבשו אותו, ויסתכל בו בכונה יתרה ובשמחת נפש גדולה וימששדו מכל צדדיו, ואחרי לבשו אותו ויזכה לדעת כי הוא כמדו ויאה לו בריוק התהלך בחדר הנה והנה בהתבוננו בתמונתו שנראתה לו מכל עברים מהמראות הגדולות שאצל כל ארבעה קורות החדר. הוא היה שבע-רצון; כתנתו לבנה תצהה, נקיה ומדורה, אין בה כל דומי. גם הצוארון נקי ומדור, זך וצח ומקיף את צוארו ברח ולא בצמצם, הכל כפי רצונו... אך אדה!...

סתאום התקדו פני הארון דינגערלאב ורוחו נעברה: הוא מנה אחד לאחד את כפתורי כתנתו וימצא חסר אחד, ויאחו בהסוץ ובהסתערות חמה בפעמון העלקסרזן לקרא לאשתו...

הצלצול מצא את יענטי במעמד-נפש איום ועיכ לא הבעית אותה כל כך. לבה נבא לה עוד מקודם חזות קשה, דמיונות נוראים הבהילוה, היא כבר ראתה דמיונה את הסער בהתפרצו בעוז חמה נוראה ומסרציץ ומהפך הכל לתדו ובהו.

בברכים כושלות באה הנבירה אנטונינא החדרה, ומכט אחד בפני אישה הזורים מכעס עצור הוכיחה שנבואת לבה תקים עד מהרה.

איזה כפתורי כתנתי? כפתורי כתנתי איים? נתן אדולף בקול אימה על אשתו. התשמעי נבלה-סרוחה! כפתורי איים? הבה את צופיה על משמרי הבית?... הבה משנחת את שלא יחסר דבר ושהכל יעשה כהונן?...

לשונה של יענמי נדבקה לחכה ומלים נעתקו מסיח מסחד ואימה. בלי דבר דבר, בלי דעת ובלי כונה מה היא עושה השתמחה על הארץ לבקש את הכפתורים. כל אנריה רועדים ולבה ידסק בחוקה...
אל תבקשי אמללה! נתן עליה בקולה. המרס תראי כי סה מנחיס כל הכפתורים ורק אחד חסר?...?

אישי היקר! — הוציאה בכבודת מלים מקושעות בקול רועד ונפסק לרנעים עיי התיסחות — הרף מאף ואל תבקש עלי תואנות... הרף מאף ואל תפריע את שמחת החג... ראה נא ראה... מה טוב ומה נעים שבת בשלוח ביום טוב כזה...
למראה פני אשתו הנמנה כלה מסחד ואימה נכמרו רנע רחמיז עליה ובקול רך מעושה ענה:

אבל מה יאמרו הבריות? : אין לו לאדון דינגערלאב אפילו די כפתורים לכנתותי וכדי בושה וכלמה. ואם אמרי לרכם את חשן כתנתי רק בכפתור אחד ראו הכל כי כפתור אחד חסר. הן עשה עשה לי החיס את חיותי מפולש ביתר כאשר כן הוא המדה החדשה ובאשר כן ציותיו למען לא יאמרו הבריות: דינגערלאב איננו מבין להתלבש עים המודה החדשה...?

לבש נא אישי יקירי חזיה אתרת — השיבה יענמי אשר שכיכת חמתו של אישה אמצה אותה מעט — החסר חיות סמט אתה כי תחפץ ללבש דוקא את זו היום ולהחשיך את זו תגנו? רחם נא אישי יקירי, עשה נא למען בנך יחידך שהוא לנו אורח יקר בחג, ואל תערב את שמחת החג ברבר תפל כזה, ראה נא והתבוננה מאד מה טוב ומה נעים שבת בשלוח ובעונג ביום קדוש כזה. האין זה עונש מן השמים להקים סעדה בבית דוקא ביום טוב ושמחה? והבריות מה יאמרו על בית כזה המלא ריב ומדנים? האין זה בושה וחרפה גדולה דגותנת אותנו לשמצה בקמינו?...?

תחנני אשתו עשו את הפעולה הרצויה. כי באמת אין גם רוחו נוחה מכעסו ותמיד אחרי המעשה הוא מתרס וכליותיו ייסרהו באופן איום מאד. ומה יתנו לו ומה יוסיפו לו תעלולי ועמו? רק נוק רב. ובכן רפה כעסו כמעט. דומם לקח סתארוץ חזיה של סמט יקרת ערך אחרת, ועוד הסעם נשקפה תקוה נעימה ליצנפי אשתו. אבל אהה!... עתה הוא נוכח לדעת כי הכפתור האמלל החסר הוא כפתור הצוארון ולא של החושן. אז לא הועילו עוד כל הבכיות והתיסחיות של אשתו, כל התחנות והבקשות של בנותיה ושל בנם. לשוא, לא הועיל כלום:

הוי ואבוי מה יאמרו הבריות? קרא בשצף קצפו. האדון אדולף דינגערלאב אין לו אפילו כפתור הגון לצוארונו! ובכל זה רק את אשמה את מסלצת נוראה! את נבלה-סרחוה, את שחף-עץ-יבש! את... .. קלמשש... קלמשש...?

אשתו ובניו המכים מכות נאמנות נסו בקול יללה נוראה מן החדר ואת העלה עוד ביותר את תרון אפו של אנרהם שמראוהו היה ברנע הנוא כשד משחית וישבר וימטר ויהרס ויפוצץ את כל כלי הבית והרהיטים לרסיסים, וכפריץ חיות רץ מחודר לחדר ועש כמעשה הזה בכל מקום בו... כל בני הבית התכאבו בתורים, וקול נפין נורא והרס איום נשמע לרחוק...

אחרי רנעים אחרים התפרצו השכנים מסביב ויתבוננו בהתורכה הגוראה במנד
ראשו. לפרקים עלה באזניהם קול אנקת הגבירה אנמוניא מאחת הזויות הנסותרות
וקול צוחת בניה הנחבאים, ויעש עליהם רושם כאנקת נסצעים במקום הדרגה, כי
באמת היה דמוץ הבית כלו כמבצר אחרי הלכדו במלחמה נוראה, או כעיר שרופה
באש.

בלב נשבר, נדכה שחוח, במל ומבוטל, ישב האדון דינגערלאב ביום ההוא
בבית הכנסת על מושבו בכותל-המזרח. ישותו הגסה כמו התכוצה או לנקודה קטנה
ודקה. הוא היה מפנה רק אל נמשו בכל עת התפלה, ואת, החמשי, העליה השמנה
הזאת שאליה הוא נושא את נמשו זה כמה, לא קנה גם בחג הזה.

*

*

מדי שנה ספרי בחדש לי החלפתי,
 שנתישן פהר ;
 ולדי תרהוררוחי מדייזום בדיקתי
 לאורו — נאבער.

תשקל לב בי קם ויתבע בי עלכוננו —
 הנתינו בתיניקה ;
 אור בי שאפתי, כבמועקת-עשת
 יראת לי העיקה.

ענה בא הקץ לשעמוס-הרקבון,
 גוילי-עש אונחה —
 וחי חדוש נצח, מרחב כל החיים
 בחוקרדי אקתה.
 א. ליבושיצקי.

*

חיים תנו לי, חיים! ספרכם הקל
 היה לי לחנא ;
 פשר לא מצאתי בו לחלם נערי,
 חביון לבי הנה.

כל ימי שחרותי הוליכני שולל
 ספר עב בקסמיו,
 נפשי בו נקשרה, טבעה באפל הפיו
 וביבשת רשמי.

בגודד-ליל ישן עיני העצמות
 אליו רק נשאתי,
 אשרי בו הפשתי, תכל שם בקשתי —
 ומאם לא מצאתי.

הַתְּמִיּוּמִים.

ס ס ו ר

מאת

שמעון יזשקביץ.

(חרנום י. א. הגדל-זלץ).

— בלי ספק, — החל גרשם, בתור מענה על איזו שאלה שנורקה מפי חברתנו, — החיים הם כל כך מסובכים וכל כך מעיקים עד כי רק לעתים רחוקות מאד יעלה בכה איש להתקומם נגדם ולהכריע אותם תחתיו. כמו פטיש גדל וכבר יפלו החיים על רצון האדם, מהלומה אחרי מהלומה מכלי הרף, ויפוצצו את הרצון וישעברוהו ויכניעוהו. אבל יש שיפגע וישחה הרצון יותר מדי ואז יופיע כרנע הדר האדם ונאונו. אין עוד אנהות, אין עוד דמעות. נרכה ומעונה האדם, אבל נאה נאָה. וברנעים כאלה כמו הוסר התבליל מעל עיניך והגך משתומם ומתפלא על חכמתו של הבורא המרכיב בגוף אחד גם את הנקלה וגם את הנשנב אשר אין אתה יכול להפרידם, אבל יודע אתה, כי ישנו גם כה נשנב כאדם, וכשעת הצורך הוא מתלקח כדתלקח הניצוץ בהכות הקורנס על הברזל.

הוא העיף עלינו את עינו התודרת ויחל את ספורו.

— איש מכם לא ידע, כמובן, את המקום הרחב והעוזב הנקרא לפנים בשם: רחוב היהודים, ואשר כיום ישתרע שם רחוב ארוך, וכמו שחושבים, גם יפה, הבנוי משני עבריו בתים גבוהים וחדשים ושרדות שמות משני עברי המדרכות. אבל כמו שמחליטים כיום כי הרחוב הוא יפה, כי הבתים הנכתיים והרחבים הגם יפים והאנשים אשר בהם הגם טובים, ככה אחליט אני מצדי, כי רחוב היהודים הישן היה בעיני הרחוב היותר יפה והיותר חביב בעולם, כי הריח אשר מלא אותו מהקצה אל הקצה היה נעים וחביב לי כריח נוחה וכי כל אלה הרוכלים היהודים העניים היו חביבים ויקרים לי כאלו היו האנשים הזוהר יפים והיותר משכילים בכל העולם.

הרחוב היה רחב כשרה, ותמיד נדו ונעו בו אנשים ונשים, נערים ונערות, כלבים, תרנגולות, אחים וברי-אווז, וכל אלה סערו ורעשו יחדו, ובתמימותם לא ראו כל הברל בנייהם. את התרנגולות והאחים שחטו את הכלבים הנקו, את האנשים כלאו במקום אחד ובכלל לא נתנו להם לחיות. אבל בעיקר הדברים הלא הכל אחד.

יען כי כל חי נדרף ומחויב להרדף, הוא מחויב להתגולל בדמו, והו כבר ממנהגו של עולם אשר אין גם החכם ואין גם הסכל יכול להתקומם כנגדו.

לשאון התדירי הזה אשר היה טבעי כמו שאון הגשם או המית דרזה, נלזה תכה, מראשית היום, גם שאון החרדים, אשר יהודים קמנים לעשרות למדו שם את התורה בכל כך התמדה ובקולות כל כך גדולים כאלו היו בטוחים כי הלמד הזה יצילם לעתיד מכל צרותיהם, — גם שאון קול הנשים המריבות, יען כי יהודיותנו המצובות לא יכלו להחל את עבודת היום מבלי אשר תריבנה לכל הפחות עם השכנות היותר קרובות, וכל הקולות האלה התאחדו יחד להמלה נראה, כהתאחד יחד הגחלים הקמנים לשטף מים כבירים, וממעל לכל אלה הופיעו השמים הכתולים ויביטו בחמלה, ובחמלה הקשיבו לכל השבועות ולכל הערמוניות התמימות, בדעתם כי גם האמת גם השקר, גם הצעקות גם התחנונים, גם החסץ למכור ולהרויח, גם החסץ לאכל הם הבל הבלים, וכל אלה יעברו במהרה וישתתקו כאשר נשתתק וחלף כבר כל מה שהיה טוב ורע, יפה ומכוער בארבע אמות האלה אשר בני האדם יחשבו את עצמם בהן לבחירי היצורים, והשמש הופיע ויתנצץ וישלח לנו את קרני זהבו למען סאך ולמען קשט לו רק מעט את בתינו הקמנים והחשכים ולמען החיות והאדם לו רק מעט את הפנים התורים והגונים אשר נעו ברחוב, ויאר את פניו, כאם רחמניה, להתרנגולות ולהאוחים המקרקרות המורדסים על צואר על ידי הגערים הקמנים, המורדסים אף הם אאבותיהם, המורדסים אף הם מהמות למקום מנחתם הנצחי, ולאט לאט שמו למז העבים מעל לראשינו, ממעל לצעקותינו, יעלמו ויספו הרחק הרחק מאתנו, לאט לאט ובשקט דממה כמו שיעלמו ויספו כל האנשים אשר על פני האדמה.

וכמו שבהשלולית שבאמצע רחובנו נשקפו במדה שוה גם התרנגולות גם הכלבים גם בתינו הישנים והטמים גם שמי התכלת והשמש המחזירה הנתצת, ככה נשקפו גם בהאבר המדולדל הזה שנקרע מנף העם הגרדף בארץ, כל שאיפותיה של האנושיות כלה; גם כעם גם רצון, גם עצב גם צער, גם מלחמה גם תקווה...

בקצה הרחוב הראשון תחת שמשיה שחורה הפתוחה תמיד והקשורה אל גזע עץ יבש, היתה יושבת יום יום מאז הבקר אשה רזה לבושה שחורים, בבואה היתה מעמדת במתינות שני מליידי קמנים אשר בתוכם היו מנחים בסדר זוגות זוגות של סחמקאות שחורים, אחרי כן היתה מציאה מחיקה זוג משקפים, אשר איש לא ראה עוד כמיהם לנודל, והיתה מרכבת אותם על תוסמה הרק, ובמבט סוקר וצודר היתה מקפת את כל רחוב היהודים מהקצה אל הקצה, ובהוכחה כי הכל כשורה וכל אחד הוא על מקומו נכון להחל ולהמשיך את שירת היום, היתה מציאה מהסל האחד סחמק בלתי ננמר והיתה מתחלת להגיע במהירות בצנרתיה, וכמה מן הרוד וההכרה העצמית היה מנח בשפתותיה הסגורות, מה רציני היה סכסה מבעד לזרכיות משקפיה הבלוטות, ומה רבו הקמנים העצובים אשר מסביב לפיה הסגור עד כי גם השכנות היותר מסמסמות לא נעזו להבנם אתה בשיחה בלא צורך מיוחד, ככה היתה יושבת כמו ססל שיש ורק ידיה חיו ותעבודנה את עבודתן וגם על שאלות הקונים היתה עונה רק מלים וחצאי מלים מבלי הירפית אף רגע מעבודתה.

— שלושים אנורות, אשה טובה, הזוג, אף אנורה אחת לא אוכל להחיל מהמחזר, ששה עשר, שבעה עשר, שמונה עשר, — היתה סופרת את עניבות הפחמק בקול, מה שלום אישך? השלום לו? שלשה עשר, ארבעה עשר, חמשה עשר; תהלה להשם יתברך, לא כל הנשים זוכות להזקין עם בעליהן, חמשה, ששה, שבעה, לא פחות משלשים אנורות.

בשעה העשירית בבוקר בדיוק היתה באה בתה, נערה חולנית ורזה, בעלת עינים גדולות ושחורות והיתה מביאה אתה קומקום פה וחתיכת לחם, ומרים יושבה לאכול את ארוחת הבוקר. היא היתה שותה במתינות ואחרי כל לנימה ולנימה היתה לזעמת לה בעיון את הלחם היבש, וככלות הארוחה, היתה פונה אל בתה בשאלתה התדריית אשר היתה נשנית מדי יום ביזמו באיזה מין רחך ונעימות שלא התאימו כל עיקר לפניה הרצינים והזועפים.

— השלום להרשלי?

וכשעני עיני הגערה השחורות בנדנוד עפעפיהן כי שלום לו היתה מרכבת עוד הפעם את משקפיה על אפה הצנוניתה החלל עוד הפעם להתננץ על פני השמש כסכינים משחוזים, וכל כך היתה נמסרת לעבודתה עד כי גרמה שלא נבראה האשה הזאת כלל להיות אדם, לאמר: לחיות, לשמות, להלל את ד', כי אם מראשית בריאתה מעודה, לשבת פה ברחוב היהודים ולספור: אחד, שנים, שלשה...

בפעם שלא נשתנה כד דבר במשך כל היום עד הערב, הצעקות והקולות נדמו לאם לאם סביבה ואלמו לאמם בדממת הצהרים, כל הרחוב כמו עיף וכמו איזו תרדמה נפלה עליו. שכנותיה ספרו זו עם זו כמו מתוך שנה, וקולם המצלצל של הילדים נשמע מתחת להגדרות אשר הסתתרו מחום היום, הכלבים שכבו למו במשום רגלים ויפסקו מאסם מעשה ומשממון, ובשויון נפש התבוננו אל התרנגולות המנקרות באשפה, הובוכים אף הם התעופפו כצעלתיים ובכבדות, וכל המעמד הגרם הזה הבלים עוד יותר את חיותה המתמדת של מזכרת הפחמקאות. בשעה השלישית או הרביעית נערו פתאום החיים עוד הפעם כהגער הרוח, ורחוב שב להמיתו התמידית, והיא סבבה וסבבה בצנורות אשר בידיה בלי הרף ובלי חול, והשמש, כשומר נאמן, סבב מכל עבריה את שמשיתה הפתוחה מבלי שהעיו להבט בפני האשה הזאת אשר ידעה לשאת ולסבול בלא אנתות ובלי המעות.

לפנות ערב היתה מניחה את עבודתה אל תוך סלה, היתה סוגרת את שמשיתה ובהשליכה עוד מבט חודר על פני כל הרחוב היתה שבה בצעדים מדודות הביתה.

ככה היה חי רחוב היהודים, ככה עברו מדי יום ביזמו חיי מזכרת הפחמקאות וככה היה נגמר היום בכל העולם מבלי שיודע על מה הוא בא ומבלי שיודע על מה הלך ואיננו.

אל תדמה כי הצנויותה העצובה והזועמת של מרים הביעו לנו את כל מעמד רוחה ונפשה. כמו השלם אשר לא יפרוש בפרוטרוט את כל הגמצא כחנות יודיע

רק כי פה נמצא חנות, ככה הודיעה חצוניותה של האשה הזאת כי לפנינו — אדם. סגיה הזועמים והעצובים כאחד הורו לנו רק דרך לפתרון חידת נפשת, אבל לא ספרו לנו את כל הטוב הצפון בעמקי הלב הזה הצפון מעין רואה, באמת היתה מרים אשה טובה ונכנעת, בעלת לב טוב מאין כמדוני, ובהרמוניה נפלאה היתה יכולה להשמיע לנו את כל קולות העצב והאהבה אשר אוּחַן האדם יכולה לשמוע, ולו יאמר איש לספר איך ענה החיים במשך חמשים שנה, והיה זה ספור נורא ומרעיֵש את הנפש, ספור המראה לנו איך השליכה הנפש השמחה הזאת אחרי גוה, לאם לאם, מעת לעת, חלק מגשמתה הרעננה למען הגקות מההבלים אשר יסובבה והמכאיבים כל חלקה טובה של חייה הפשוטים והמהורים. בשנת השש עשרה לימי חייה נשאת ננר רצונה לאיש הספר, אשר לא היה חסן לחזור אל החיים, ונעסף לזה היה גם מוכה שחמת, ומאו ועד עתה עברו עליה כל ימיה באיזו מלחמה נבערה בעד פת לחם, בעד רנע מרנע לנפשה, לידיה, לשדרתה, בעד כל ההבלים האלה אשר יחסרו תמיד לבני עני, ובהתמוסס מצב משפחתה אחרי עשרים שנות ניהולם, כמות עליה אישה ובהשאר לה מתשעת בניה רק בת אחת חלושה והעלגית ובן שלש עשרה הלש וחולני כמזה, היתה כבר האשה הזאת נכנעת להחיים מכלי אשר נסתה אף רנע להתקומם נגדם, עתה התרכזו כל חייה, אשר בנוגע לה ולנפשה לא היה להם עוד כל ערך כלל, רק ברעיון אחד של אהבתה הנדולה לבנה זה החולני ועל מוכה אהבתו הקריבה את כל אשר נשאר לה עוד, למען הנעים לו ולמען הקל מעליו כמעט את נמל חייו השוממים. כמה חשבה וכמה הרגישה גם הילדה החלגית בעלת השחמת אשר הבינה למצבה ותדע כי אין לה עוד לקות לשוב וכי רק על פי מעות נשארה עוד עד הנה בחיים. חי עוד גם אבי זקנו של ירושל, זקן בן תשעים, אשר כלו היה כמו מחאה חיה כנגד ארון העולם, הגותן חיים לאיש כזה אשר חייו עליו כבר למשא, והוא הגרו משא כבר על בני ביתו, והוא חי וחי ובשום אופן לא יוכל למות, כל בניו ובנותיו נכדיו ונכדותיו מתו עליו והוא חי וחי כמו לו שאף אל קרבו את כחם החיוני של כל המשפחה; ושוממים, שוממים היו חייו, חיי איש אשר נשאר עירי ונלמדו מרעיו ומבני דודו, איש אשר אבד כבר את כל אשר היה יכול תת איזה פתרון לחייו, איש אשר קומתו נכפסה, חלגית שדרתו נתקשו כאבן ושכלו מפש והתעכר לרנעים, לפעמים היה מתרנו ומתקצף ורק בכבודות היה עוצר ברוחו מכלי לקלל, ושפתותיו היו לוחשות בזעם:

— את כלם קברתי בחיי, את כלם קברתי, את כלם! והרשלי הרזה והחולני השקוע תמיד במחשבותיו היה שואל את אמו בהביטו על הזקן:

— למה הוא תושב, אמה?

— הלא חי הוא, היתה עונה בזהירות וכל חי צריך לחשוב.

— אבל למה הוא חי? היה הגער מוסף לחקור כמו את עצמו, — למי הוא נצרך? האם בעבור זה הוא חי למען הוליד בנים ובני בנים ולקברם בחייו? אבל הלא סכלות היא זאת, הלא אין כל רעיון בדבר הזה, או אולי נצרך היה לו, כי נשב שנינו, אני ואת ונחקור אודותיו ואודות חייו? אבל הלא פה מתעוררת שאלה חדשה: למה לו לחיות ולנו לחשוב אודותיו? צריך לעין היטב היטב בדבר.

ובהעמידו את ארכבות ידיו על ברכיו היה מניח את ראשו על כפות ידיו והיה מתעמק במחשבותיו והעיונותיו מבלי שים לב אל כל אשר סביבו.

— למה לי לאכול, אמא? היה שואל בהסירו מלפניו את קערת האכל ובהביטו אל אמו אשר ישבה אצלו ותתבונן בשום לב אל כל תנועותיו.

אבל מרים היתה רומזת כבר לבתה, וזו היתה מעמדת את סניה כאלו אינה מבינה דבר והיתה עונה בשמחה מעושה:

— לאכול, הרשלי, צריכים אנחנו למען נדיה בריאים. כאשר תהיה בריא, הרשלי, וגדלת היית לאיש, או תעבוד אתה ואמנו תנח; אז, הרשלי, תכלכל אתה את אמנו כאשר היא מכלכלת אותך כיום, אכול, מחמד.

— מבין הדבר, היתה מוסיפה גם האם, העיקר הוא כי תאכל היית בריא וחזק כאותם הילדים הצוחקים והמשחקים בחוץ.

— ולמה לי להיות בריא, אמא, היה הרשלי עונה בקולו המלא רוך ונעימות, ולמה זה נצרך כי תכלכליני או כי אכלכלך אני? כל יום ויום הנהו שזה לזה שקדמנו ולבסוף יבוא המות; והרבה דגך מבינה בה?

— אבל אכול, יקירי, היתה מרים מתחננת אליו בשעה שכל נוסה רעד מפחד, וברמזה רמזים של יאוש לבתה, הלא עוד לא החילות לאכול, אכול, נשמתי.

ואתרי הפצרות רבות היה פונה אל אכילתו, אבל היה אוכל בלי כל טעם וענין כשודר הלועם את התבן לשבעו.

ובהדרמו אחרי הארוחה על משכבו, היתה מרים מספרת ברמזים, לבל תפריעו משנתו, לבתה, איך היא מספרת ודואגת לחיי הנער, איך היא מספרת מפני הרון אשר שלח בבשרו וכי רק הוא, היושב בשמים, יודע מה יהיה בסופו, ובדממת הקודש אשר מלא את החדר הקטן ולקול הנחירה המהירה של הזקן, אשר לא היה יכול בשום אופן לנשום בפעם אחת אל ריאתו די אויר הנצרך לו, היתה הבת עונה גם היא ברמזים כי הרשלי הוא ילד נפלא כל כך עד אשר אין כמדהו. חכם הוא, נחמד הוא, דברו עיניו; אבל אצבעותיה אשר עלו וירדו חליפות באויר הוכיחו בחרדה כי ילדים כאלה לא ישארו לימים רבים עלי אדמות; כי המלאכים נצרכים להיושב במרומים...

לפעמים, בהיות מונ האויר חם ויבש, היתה כל המשפחה יוצאת לשוה, ראשונה היתה הולכת הבת וסל קטן בידה ובו פתי לחם אחדים משוחים בחמאה, אחריה היתה צועדת מרים באחזה בהזירות כירי הרשלי, ולאחרונה, בצעדי נמלה, בשדרה כפופה ובנרנך נסוי, היה סדרה הזקן, והוא נשען בשתי ידיו על מקלו ונשימתו נפסקת בכל צעד הצעד.

הם היו הולכים בדממה מבלי שים לב ומבלי סנות אל העוברים והשבים אשר לוו אותם במבטי השתוממות וכבואם אל מקום אחד, שמש ועוזב, המכוסה כלו בירק דשא היו יושבים על הסלע המונח סה זה רבות בשנים, והזקן עודנו וחל שמה מרזוק בנרונו הגמוי ובשדרתו הכפופה וידמה מרזוק לצב גדול.

— נו, הגה באנו, היתה מרים משיחה מתוך שמחה בהשיבה את בנה
במחירות ובהשתדלה כי ייטב לו לשבת, ועתה צריך למעום דבר מה, האם לא כן,
ליבא?

— הרשלי רעב, מסתמא, כפיל, היתה עונה הגערה בהכימה במחירות על
מני אמה.

— כפיל — היה הרשלי עונה ומנחך מעט, ומני הנשים נדרו, תני, אמא,
לאכול דבר מה.

אבל הרבה לא היה אוכל, נחוכו לא ארך ותקף היה שב למחשבותיו.

— הגה כי כן, אמא, היה מתחיל בקולו המגונגוני והמזמר מעט, ולקול הזה
היתה מרים מרמזת כבר מתוך יאוש לבתה, — הגה אני חושב היום מאז הבורך:
מה זאת אהבה, אהבה? הגה אני יושב אתכן יחד, ופה, בלבי, הגני מרניש...
מרניש כי למענכן הייתי עושה הרבה יותר מאשר הייתי עושה למען זקני, אף כי
גם אותו אודב, אבל מה הוא הרניש שארניש ולמה הוא? האם בשביל זה הוא
בא, בשביל שאעשה למענכן איזה דבר? אבל מדוע הגכן נוקקת לאותו הרבר?
הינא מזה כי כל זה הוא הבל, וככל זאת יש אהבה, והאכן אשר אנחנו יושבים
עליה והארמה אשר מתחתיה אינן יודעות ואינן מרנישות את האהבה, ואנחנו כאשר
נמות הלא נהיה לעפר וגם אנחנו לא נדע ולא נרניש את האהבה, וככלל אנה תבוא
האהבה אשר ישנה מבלי שנדע למה היא באה? בדבר הזה — היה מסים בהסחה
החכיבה לו ובהניעו באצבעו — צריך לעין היטב היטב!

בדברו היו אמו ואחותו מביטות אשה אל אחותה במבטי תונה ויאוש ושתייהן
הרנישו כי לו היה אפשר אז היו שתייהן צועקות ובכות מגודל צעון ויאושן.

— ועוד אני חושב, אמא, היה מוסיף בקולו העצוב אחרי שתתו מעט
מים, — הגה זוכר אני את אחיותי והגני אהב אותן, זוכר אני את דודי שאול ואת
דודתי סימא, הם מתו, ואני עודני אהב אותם, ובכן מה אני אהב? את העפר?
אבל הלא העפר אחר הוא והארמה אחת היא, ויכול להיות כי אנחנו רוסמים עתה
ברגלינו את הרוד שאול, ואיזו אדמה תוכל להיות אחותי, ואיזו — דודתי? וכאשר
אמות אני, ואת, אמי, תמותי, נהיה גם שנינו לאדמה, ואיככה זה תוכל אדמה אתה
להיות אם והשניה — בן? כל כך בלתי טובן, כל כך בלתי טובן, וגם כזה צריך
לעין היטב היטב!

הוא היה נשען בראשו על כתפה של אמו, ובהאנחו חרש היו עיניו נשואות
לשמים.

— הרי הרשלי, היתה משיבה האם בעצרה בכבודת בעד דמעותיה, ובנשקה
אותו באהבה על לחיו, מדוע זה תחשוב תמיד? לו יכלת להיות שמח ועלד כיתר
הילדים בני גילך, שאלות כאלה הלא אסור לנו גם לעסוק ולעיין בהן, אחרי שאי
אפשר לנו לתת מענה עליהן, אנחנו הרשלי, צריכים להיות עורים, ורשים ואלמים
בדברים, העומדים למעלה מהבנתנו, עלינו, הרשלי, להיות ברממה ובשלחה, ולבלות
ברממה ושקט את ימי חיינו הנתונים לנו מידי יוצר העולם, עלינו לעבוד ולכלי תמוס
הגם מקום בתבל עלינו לאהוב, לאהוב אנשים, להיות טובים ונחמים לבריות, וכל

יתר השאלות, יקירי, תסתרנה מאליהן, יען כי את הכל ועל דבר הכל כבר חשב הבורא יתברך.

— וגם בזה, אמא, היה עונה בשממון, צריך לעין, כן, לעין ולעין.

והזקן היושב אצלם נושם ונושם כל העת, ועיניו אשר זה עשרות בשנים לא חזו אור שמש ושמים, מושפלות לארץ, אמו הורתו, אשר עוד מעט ישוב אליה. וכמו עיף ויגע משנות תלאותיו וצרותיו הרבות היה הולך הלוך ושחח ונזו התמוטט מטה מטה אל האדמה כמו התהנן לה כי תמחר לקחתו אליה, מקום שם ישר לבסוף את עצמותיו הכפוסות וינח מעצבו ומרונו לעולמים, ולאזני החבורה הקסנה מניע קול המונה של העיר והוא נמוך ומלא שממון כל כך, והוא מעורר בלבבות שומעיו רנשי עצב ותונה חרישית יען כי צריך לעין, לעין ולעין הישב ולבכות ולהתאונן על גורלו של האדם.

וכל היקום מסביב, כמו הנוכבים בחשכת הלילה הממשמש ובא, נבלע ויעלם בתוך הדממה.

הינה חלה הנער, ועמף בנדים נקיים ילבנים כשלג אשר לא נפל עוד ארצה שכב במסתו, ובסניו החורים בלי ספת רם, ובעיניו החדרות והעמקות הנשואות תמיד לאיזו שאלה, לאיזו חידת עולמים, היה דומה מאד למלאך קמן אשר נפל בשגנה משמים, על פני מרים נוסף עוד קמט אחד, היא לא סרה עוד ממסתו ותתאמן למלא את כל מחסוריו ואת כל חסצו עוד בטרם ידרוש ועוד בטרם ידע בעצמו אודותיו... ושוממה וענומה ישבה הבת אצל החלון כצל בלי חיים וכלי נע, היא כמו זקנה הרבה ותכסף בימים האחרונים, ואף האב הזקן אשר שכב על התנור כגולם לא הראה כל אות חיים...

והימים עברו כמו לאט לאט, וכמו מבלי משים, ומצב הנער לא הוטב, להפך, מצבו הורע מיום ליום ומשעה לשעה, הוא חדל מאכול ומשחות ולעתים תכופות יתרו ויתר היה נופל במצב תרדמה ולא ידע נפשו.

— מה זה לך, יקירי, מחמדי, — היתה מרים שואלת אותו ברנעים הטובים, בשעה שרוחו היה שב אליה, — מה הגך מרניש? מדוע אינך מדבר אתי עוד? מדוע אינך שואל עוד אותי כאשר הסכנת לעשות מאז: מדוע, אמא, זה, מדוע אזרת?

— איני יודע — היה עונה בליאות, מאומה לא ארניש ומאומה לא אחסין, אינני זוכר עוד על מה הנני חושב; איני זוכר, איני יודע, ואותך, אמא, — היה מסיף — הנני אוהב מאד, מאד, מאד!

ובהאירו אליה את פניו ושבו כל הצללים השתורים אשר בבית וקמו לתחיה, דומה היה כי גם כל כלי הבית המשוטים והישנים השתתפו כלם בשמחה הגדולה הזאת.

— הזרדעת את, אמא, אמר אליה פעם אחת, — לו נקבצו אלי כל תושבי הארץ והיו מבקשים ממני כי אשוב לאיתני לא הייתי שומע בקולם, את אינך יכולה

להבין אמא. כמה מוב לי בשעה שהגני שוכב כה בלי נוע, וכל שאלה וכל מחשבה אין אתי. ובשעה שאני מקיץ ומצא עוד הפעם אך תדו וברו, שממך ותמהו, הגנ חמין עוד הפעם להדרם ולשכח את עצמי למען לא ארניש את יסורי מאז. אל תבכי אמא, הלא אודה אני אותך מאד, מאד. והשיבי נא אל לבך לאיזה צורך הייתי חי? לאיזה צורך ולאיוז תכלית חיות את, חי אבינו הזקן? מעפר היה אדם לעפר יהפך האדם עוד הפעם. כמה סתוית יש בדבר הזה? הגה גם את, אמא, תהפכי לעפר ולא יהיה לא הבן ולא האם. ולכן, אמא, כל כמה שנמדר לצאת מהמבוכה הזאת הרי יותר טוב ועלינו רק לשמח על זה.

ובהרנישו כי ידיה החמות הענוגות מחליקות בחבה את לחייו היה מנשקו ונשקע לאט לאט בתרדמה.

פעם אחת יעץ אחד השכנים למרים כי תצא עם בנה מן העיר לשבת בשדה. בנאות דשא, במקום שהאוויר טוב ומבריא.

מרים מכרה ונתנה תכף בעבוס את כל אשר יכלה למכור ולתת בעבוס, אספה מעט כסף ותשאיר את האב הזקן בבית והיא ובתה הרשלי הלכו לשבת באחד הכפרים. עברו שבוע, שנים ומצב הגער כמו הישב מעט. אבל שמחת האם האומללה לא ארכה הרבה; ביום בהיר אחד באה מהפכה בבריאות הגער וכחתיו הלכו הלך וחסר. לא הועילו עוד תפלות האם השכולה ולא דמעותיה; חיי הגער הלכו הלך והכבה כהכבות הגר. פעם אחת, היא נרדמה, עיפה וינעה, אצל מפת הגוע ופתאום נעודה בפרד ובבהלה. החלום חלמה או בהקיץ נדמה לה, אבל כמו שמעיה פתאום קול מזור ולא נודע לה מה העירה משנתה החמומה.

הרשלי ישב על מפתו ויבט בעינים חודרות ומפיקות תונה ועצב אל אמו היושבת על ידו. וברפגוש מבטי מרים עם מכשיו הוא, הבינה כרנע את הכל. בכבודת עצרה בעד הצעקה הגוראה שהיתה נכונה להתפרץ מלבה כדי שלא להבעיתו ובקול חרד שאלה:

— מה, הרשלי?

— מים, מים, בקש הילד, בנשמו בכבודת, הרי מה יבער בתוכי!

— ובשתותו ובנחו מעט אמר:

— למה, אמא, למה כל היסורים האלה? אל תבכי, שבי על ידי וחבקיני. היודעת את למה כל היסורים האלה באים? היש איש בעולם אשר יחשוב ברנע הזה אדותינו, אשר יחוס, אשר ירחם עלינו? כלם שוכבים, ישנים עתה וגם ברחוב מושבנו אין איש אשר ידע כמה אנחנו טובלים סה, ואחותי המתה אינה יודעת ואבא המת איננו יודע, וכל זה הוא כל כך בלתי מובן, כל כך אירכורו, כל כך לאין צורך!

— אבל אחרי האמונות הענונים יבוא האושר, התערבה הבת ותפריע את

דבריו — ואנחנו מה מאושרות הגנו בשכתנו אתך פה ובהביטנו עליך.

— לא, אין זה אושר אם הוא הולך וכלה ונפסד. איזה אושר האנשים שהיו כבר בתבל! צעק פתאום בהישירו לשבת — אם היה בזמן מן הזמנים אושר, איזה כעת, ואם לא היה מדוע הוא מרמה אותנו? וכל זה הוא אירמבן — אירכורו,

לאין צורך. הוסיף בהשפילו את קולו. נחוץ לחשוב הרבה—הרבה, הרבה מאד. לחשו שפתיו בהסבו את פניו אל הקיר.

האם הנדהמה הורידה את ראשה מבלי דבר דבר.

— מים, מים, נשמע לה קול נחרתו ודוא, דושים את ידו כמו חפץ לתפוש איזה דבר.

עד מהרה קמה מבוכה בבית. שתיהן, האם והבת, חשו לעזרתו... אבל לשוא; הגסיסה החלה...

מכעד החלוץ נראו עבים כבדים ושחורים והמה היו כמבשרים את השואה והעדרם הנכונים לבוא לרגלם הרוח דפק בקצף על תריס החלון ועבור משם וילך לבכות ולילל בשדה ובחרש הקרוב. האדם הקמץ עבר מן העולם. מן העפר היה אדם ועתה שב האדם להיות לעפר.

קולה של מרים ספק כרנע. בלחש צותה על בתה אשר התגמלה על המת לבל תבך ולבל תילל.

אל לבכות, אין צורך בדמעות!

כי יש רנעים כאלה בחיי האדם, ורנעו הרצון, השבור והנכנע יגיע עד קצה נבל ההכנעה והשפלות ואז יתנבר האדם על רפיזו ונבה ונשא מאד.

מה חשבה מרים ברנעים הנוראים האלה? לא זאת כי במות בנה נמסק החוש היחיד המקשר אותה אל החיים. אחרי שוב נמש בנה אל המקום אשר סמנו הצבה נחוץ הוא לנמול לו את החסד האחרון כיאות. אבל איך לעשות זאת? הרחק מן העיר בלא תעודת מיתה כחוק, תתגולל הגויה ימים אחדים מבלי בוא אל קבר. גם חרפה היא למת להקבר בלי כל הלוייה. להובילתו עתה בלילה העירה לא יחפוץ כל איש. מה לעשות? לבכות ולילל עליו עוד תספיק אחרי כן. עתה נחוץ לכלי תת להגויה להתהלל...

ורעיון אחד חולף במחאה: היא תוכל את בנה העירה בתור חי...

ובעצרה בעד שטף דמעתה המתפרץ לצאת קמה ותלך אל אכר אחד ממכרה ותשכר מאתו את עגלתו כי זיכילם תכף העירה, ובעוד שהאכר מספל בסוסו ובעגלתו מהרה היא הביתה ובעזרת בתה הלבבישה את בנה המת את בנדיז ואת ראשו עטפה במספחת, ושתייהן, האם והבת, אחזו אותו בידיו וכראנה גדולה וברחמים רבים משכו אותו הלוך ומשוך אל העגלה ותתאמצנה כי ירָאָה לעיני האכר כאלו הוא צועד ברנליה. מה נוראים היו הרנעים האלה! להרניש כי הלב מתפקע מכבי ומכאב עצור ולכלי הרציא אף הנה! לשכח כי מת הבן, התקוה האחת בחיים, ולראו רק לזה כי לא יבין האכר כי נער מת מושיבים על עגלתו! נעבור הלאה, אל נא ננע ביסורים האלו!

— האם רָחָ לך? דברה מרים בקול רם כפנותה אל בנה, זרקי, ליבא, מעש מים על פניו. הלקחת אתך את היין? עתה הוטב לך מעט, מחמד? מדולל שם ד', מי יתן וכבר באנו הביתה. הרוואה אתה, איבן, מה רע מצב בריאותו של בני, הרוואה אתה כי לא רמיתך? חליו נבר עליו ואירא להשאיר פה אתו כל הלילה. אולי תשתה, איבן, מן היין? תגי, ליבא, את הבקבוק.

היא דברה בפשימות ובתמימות ובקולה לא נשמעה כל עדמומיה, כאלו לא קרה לה כל אסון וסדרי חייה לא נשתנו עליה אף במאומה. אבל שתיהן, היא ובתה, רעדו כמו מקדחת ובלחיצות ידיהן הביעו אשה לרעותה את יונן העמק ומכאובן הגדול.

מה קשה היה להן להעלותו על העגלה! נשימתן נעצרה בחזיון מהתאמצות וממות סמות ידעה התגלגלו מעל פניהן, ובכל זאת לא תרלה כל אחת מהן מלהזיז ולזוז את רעותה.

השמרי, אל תלחציהו. הושיבי אותו באמצע, מה לא ייטב לו. הדומם לך, הרשלי? ורקי עליו מעט מים. השתית כבר, איבן? תן לו את הבקבוק ונתתי מעט לבני ושחה רוח לו!

לבסוף ישבו שתיהן בעגלה ואותו הושיבו באמצע. ראשו של המת נפל על שכם האם השכולה...

— הוי, יקירי, מחמדי! — הנה תוכל לנסוע, אמרה בקול, הצג נכונים! ושתייהן לחצו אשה את יד רעותה בכח עד כדי כאב למען עצור בעד זעקת השבר המתפרצת לצאת.

מה נורא היה הלילה! גלי הרוח הרענן והצח כמו סדרו לרדוף אחרי העגלה ובהשיגם אותה שוררו שירי אבל ויבכו את הצער התמים. שבלי הקמה המלאות הורידו את ראשיהן ויתלחשו בדממה, נדמה כאלו הן מתאוננות ומתאוננות לרגעים, וכאלו אין הירח יכול להבט במנחה על מסע האבל הזה, לכן הסתיר פניו בעבים ויבט בקצו האחר אל המקום אשר שם החל כבר השחר להבקע. ורק שריקת העגלה כקול אנהה גדולה וממושכה נשמעה בתוך הדומיה הכבדה, ויש אשר יתנגף האופן באבן ונשמע ההד למרדוק.

— הוי איך חסדה אני לצעוק! לחשה ליבא, — הן הוא מה ולא נשבו נראו עוד!

— אל תצעקי, השיבה האם, — הלחצי נא אליו, תבקי אותו, ספרי לו, לחשי לו באזני עד כמה קשה, כמה יכאב לנו להסרד ממנו! הפרדי ממנו, בתי. בביתנו נבך לרידה, הוי, בתי, מה טוב הוא המות בעולם! עוד מעט ונמות גם אנחנו ולא נסרד עוד. הן שמה, ליבא, לא יהיה עוד הרשלי מחמדי נער תולה וכראב תמיד, הוא יהיה בריא, עלו, שמה יתאחד אלינו גם אבך, אחיותך המתות יקדמו פנינו ואת כל יסורינו וצרותינו נשאיר פה עלי אדמות ביחד עם גיותינו הנתונות לנו לעמל נצח ולתונה נצחת.

ככה דברו ותנחמנה אשה את רעותה, בהבימן אל מתן המצול לפניהן ובדברין אליו דברי חבה ופיוס ובבקשן מאת האכר כי יסרה לנסוע. והמסס שרך את דרכו בכבודות, כבעמו על כי גם בלילה לא יתנו לו מנוח, ובהבימו בתרדה אל עבר הדרך בשעה שהיה האכר מכה אותו בשומו.

בבואן אל רחוב היהודים היה הכל כה שומם, כה עצוב, ודומה היה כי כל בתי הרחוב הם קברים גדולים ובהם שוכנים אנשים המחכים לבוא המות אשר ינמלם ואשר ינשאם למקום מנחתם האחרון במקום אין פנעים ואין אסונות.

הענלה עמדה אצל הבית אשר בו נרה מרים, ובאוחם העננים והעמל אשר
 בהם העלחו על הענלה, הנרידוהו עתה ממנה וימשכוהו דרך החצר; אבל תכף בהביאן
 אותו אל חדרן הדליקה מרים את הגר ותאמר לבתה:
 — עתה הילילי, בכי, צעקי, העירי את השכנים מסביב, נתוין שידעו כי זה
 עתה מת.
 ובשתי ידיה הבתה על ראשה, ובקול יללה איזמה ונוראה השתמכה על פני
 מתה היקר המוטל למגיד...
 בבקר ישבה האם האומללה אצל הבן המת ושערה הפך כלו לבן, ליבא ישבה
 אצלה בלא דמעות ובלי כל מחשבה.

להורות השמרונים ודברי ימיהם.

מאת

ד"ר ישעיה גלבהדיו,

רב ודרשן בק"ק וינא.

המשורר הנשנב. אסף, נעים ומירוח ישראל, ידמה את האומה הישראלית לנפן טוריה מלאה ברכת ה' (תהלים ק'). בהנפן הזה היו שני שרינים נחמדים ורעננים, הם המה שבט יהודה ושבט יוסף או שבט בנו, הוא אמרים. בשני השבטים האלה ישתרנו יתר השבטים, אם נתבונן אל קורות עם ישראל עוד במרם היותו לגוי נחזה תמיד את יהודה ואמרים כשני הסכים בתכונות רוחם והלך נפשם ובכל דבר הגונע אל הדת, יוסף הוא המכלכל אשר יפרנס את אחיו ויהודה הוא ראש המדברים אשר יתוכח עמו לריב את ריב אחיו ולדבר את אויביהם בשערי יוסף. הוא איש רב סעלים, בעל מזג טוב, מתנהג בחסידות ונודר בקיום מצות אבותיו גם בשבתו בארץ נכריה; יהודה הוא בעל מחשבות ודונה רעות, איש דברים, לוקח לבבות באמרי פיו ונכח להקריב את חייו קרבן על מזבח אהבת עמו ואושר משפחתו. המעלות והסגולות הטובות האלה התנחלו מאבות לבנים מדור לדור, משני השבטים האלה יצאו המושלים והמנהיגים בישראל ברוב כל הדורות וכל אחד החליט כי רק לשבטו יאתה הממשלה.

הראשון אשר לקח את רסן הממשלה בידו אחרי מות משה היה יהושע משבט אמרים, ויהי כאשר שאלו ב' אחרי מות יהושע: מי יעלה היתה התשובה: יהודה יעלה. בדורה הגביאה ישבה לשפוט את ישראל בין בית אל ובין רמה. בדר אמרים! והמושל היותר גדול בישראל היה דוד משבט יהודה. הקנאה שבין שני השבטים לא שבתה גם תחת ממשלת החכם מכל אדם, אך לא יכלה להרים ראש בימיו עד אשר נפלנה ממלכת ישראל לקרעים והאגודה הלאומית התפרדה לשתי ממלכות שונות ונספרות זו מזו במטרתן ורוחן, וצוררות אשה את אחותה במלחמות ותנרות קטנות תמיד. בהלך הדרומי של איי מלך רחבעם משבט יהודה ובחלקה הצפוני משל השבט אמרים עיי ירבעם האפרתי, אחרי הפלג הממלכה לשתיים החלה עבודת אלהי הנכר להתפשט בעם, בשני הממלכות יחד, אך לא כל העם פר מאחרי ה', כי אם נשארו עוד רבים וכן שלמים בכל אחת מהממלכות, אשר היה לבנם שלם עם היהדות והתרחקו מדרכי העמים אשר סביבותיהם. על מלכות יהודה אומר הנביא בפירושו: ויהודה עוד רד עם אל ועם קדושו נאמן (יהושע י"ב א') ועל מציאות

האמונה בחלק הצפוני תורה הקריאה של אליהו : עד מתי אתם מוסחים על שתי המעשים, אם ה' הוא האלהים לנו אחריו, ואם הבעל לנו אחריו. ושם נפגוש גם את עובדיה, איש ירא ד' ונאמן לעמו ולתורתו, אשר הסתיר מאה חמשים איש מנביאי ד' במערה להחיותם ולהותירם לסלמה בארץ. יהוא בהעבירו את הדת האלילית מפני תורת ישראל היה קורא לנביאי הבעל לתפוש חפשי מחופש אם לא נסתרו בתוך הנמצאים עובדי ד'. ודבר ד' יצא אל אליהו הנביא אשר בן ישראל שבעה אלפים אשר לא כרעו לבעל¹).

ולא רק בארץ יהודה היו מלכים חסידים כמו : אסא יהושפט יואש וחזקיהו כיא גם על כסא המלוכה באפרים היו יושבים מושלים, אשר נאמנה עם אל רוחם ואשר תורת ד' לא מזדה היתה להם מכל וכל ואשר שמרו מקצת מצות ישראל כמאמר ד' אל הנביא : הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימי (מלכים א' כ"ח). יהוא המלך החריב מזבח הבעל ושרף כהני הבעל ובעד עבודת האלילים מן הארץ ואליו היה דבר ד' : יען אשר המיכות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלכבי (שם, ו') ועל האחרון שבמלכי ישראל יאמר ויעש הרע בעיני ד' רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו (שם י"ז ב'). עוד יש ראה אחרת שבמלכות אפרים, היא מלכות של עשרת השבטים, נמצאים היו אנשים חסידים שומרי משמרת התורה, כספר האפוקריס. מוביה (א' ד'—ו') כתוב : כאשר ישבתי בארץ מולדתי בארץ אפרים בעוד הייתי בימי ילדותי היה שבט אבי, הוא שבט גפתי, כולו סר מאחרי ד'. ואני לבדי הייתי עולה לירושלים בחגים ובמעדים. בימים ההם היה עמוד התוך של מצות ישראל מצות הקרבנות. קודם שנבנה בית המקדש בירושלים היתה נודע הרשות להקריב אשי ד' בכל תפוצות ארץ ישראל בכמות ואחרי שנבנה ארמון ד' לא היו יכולים להקריב קרבן ד' רק בבית עולמים כמאמר דל : עד שלא הוקם המשכן היו הנבמות מותרות כיו משדוקם המשכן נאסרו הנבמות באו לגלגל התורם הנבמות וכו' באו לירושלים נאסרו הנבמות ולא היה להן דותר (נבחים דף ק"ב) ; אבל תקנת המצוה הזאת לא היתה מקוימת גם בארץ יהודה רק לעתים ידועות, כי גם מוזמן ממשלת מושלים צדיקים יאמר הכתוב : עוד העם מזבחים ומקטרים בכמות (מיא כ"ב מ"ד, מ"ב) ובמלכות עשרת השבטים הוכרחו גם החרדים בקיום מצות ה' ליבוח רק בכמות, יען כי חזקה עליהם מצות מלכי אפרים לבלו שוב לירושלים עוד, בתמצאם להסב את לב העם ממלכת בית דוד, ורק לעתים רחוקות מאד עלתה ביד אחרים לעבור מצות המלך, ובסכנה גדולה היו עולים להגל להמקום אשר בו בחר ד' לשכן שמו שם. —

אולם אם כי נשתחו בני הממלכות האלה במדה ידועה, אם כי נמצא בכל אחת ממלכות אנשים תמימים וחדים, בכל זאת היו נבדלים זה מזה בהלך עיונם ובהשקפתם הדתית וכל אחת כבשה לה דרך לעצמה במבוע האמונה ומדותה. יושבי מלכות הצפוני היו תושבים שעיקרה של האמונה הוא בקיום המצות, בפולות ומעשים, וכל איש יצא ידי חובתו אם ידור נדרים ושלמס, ואם ידבנו לנו להביא נדבות לבית ד' וכל אדם המרבה להקריב קרבנות הרי זה משוכח ועל כן היו נודרים

¹ עיון היידנהיים דייטשע פיערטעליאדערעסשריטט 1861 גליון א' עמוד 84.

בקיום המצות המעשיות ואל התוכן הפנימי של הדת לא שמע לב. לא כן יחשבו ארץ הדרומית. הגה גם הם היו שומרים משמרת התורה. אבל היו חרשים וזקרים אחרי כנות המצות. היו מבקשים לדעת מעם המקדים ויחזקו על שרשי רעיוני המשפטים למצוא ולדעת את הכונה העמוקה הצמחה בכל אחת של ההלכות המסורות להם; לדעת את היסודות שכל משפטי התורה נשענים עליהם ואת השפה שהם נשענים עליה. על ידם עברה תורת ישראל בצבול האמונה הדתית אל תחום החקירה והדרישה ותרו לענף אחד מענפי החכמה הגשנה. הנביא שמאל אשר פעל רוב פעולותיו בחלק הצמחי מאי הוכיח לבני עם הארץ את דרכם זה כסל למי בפניהם ויקרא לשאל אשר גם הוא הלך באורה הזה: החפץ לדי בעולות הגה שמע מזכב טוב כר. לנוכה זה אמר חד מלך ישראל אשר במחשבת בני הדרום הלך: זבח ומנחה לא חסצו אזנים כרית לי. הם המה הסמנים אשר בהם נשתנו בני מלכות אמרים מבני מלכות יהודה. בחלק הצמחי קדוק נופי המצות מבלי לפנות אחרי רעיון המקדים ומכלי להבין דבר מתוך דבר. בחלק הדרומי כבוד קיום התורה ביחד עם כבוד רוח המצות עם חקירה ודרישה אחרי מעמי המקדים והמשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם חיים רוחניים ומאושרים בזה ובכא. על כן הגביאים אשר מלחם על לשונם אשר המימו חזיונותיהם במומכי כנהר שוטף לא נבאו רק ביהודה ולא באמרים. ואם נביאים אחרים כמו אליהו ואלישע פרשו מצודתם גם על מלכות הצמחית לא נאמו נאום ולא המימו דברים רבים על גפי מרומי קרת בלשון עזה רק עשו פעולות וירבו אותות ומסמנים. ואם נביא אחד כמו עמס רצה לדודע חזיונותיו ונבואותיו גם בארץ אמרים גם התמימים שבאותו הדור אמרים לו: הנה לך ברח לך לארץ יהודה ואכל שם לחם ושם תנבא ובית אל לא תסוּף להגבא (עמס ו' י"ג י"ד); אבל הנביאים חזי יה לא נתנו סוגת להם הירימו כשומר קולם נגר מחשבות תהמוכות אשר בארץ אמרים לְשֵׁם את מקודי התורה לעשותם כמצות אנשים מלומדה. חסר חסצת ולא זכר דעת אלוקים מעולות. קרא הושע. כה אמר ד' לבית ישראל, קרא עמס, דרשוני חזי. וכמו כן גם ישעי' הרים קולו: למה לי רוב זבוחים יאמר ד' שבעתי עולות אלים כר.

מוכן מאליו שהזכחים האמרים כאן אינם קרבנות של עיו רק קרבנות הנקרכים לשיש. התוכחות ואזהרות של הנביאים אשר המימו ליהודה ולאמרים נשאר מעל וקצף ד' בא על שתי הממלכות: אמרים נגלה בראשונה עיי שלמנסר מלך אשור. ואחרי מאה וששים שנה הלך גם יהודה בשני עיי נבוכדנצר מלך בבל.

והי אחרי מלאת שבעים שנה לנלות יהודה, שבו בני יהודה ברשוין כרש מלך פרס לארץ מולדתם לחלק הדרומי של איי. אבל בחלק הצמחי התישבו תערובות בני עמים שונים אשר בשם, שומרונים נקראו, התושבים האלה, אשר ישנם במחוזות ההם עד היום הזה, קבלו עליהם את תורת ישראל ויסוד אל משמעתה. היו יראים את ד' בכל לבם ושומרים דת ומצות בוריות גדולה ויתיה. עד כי התלימו חכול: מצות שהחזיקו בהם כוחים מדקדקים בהם יותר מישראל (חולין דף ד'). השמרונים או הכותים לא יחשבו לקדש רק החמשה חומשי תורה בלבד (').

הכתות השונות בישראל, אשר עמדו במשך קורות היהודים ואשר יכחשו בתורה שבעל פה, יעריצו ויקדישו את ספרי הנביאים והכתובים, אבל השומרונים יחשבו את הנביאים לקסמים ולמששמים ויקראו טמא לנבואותיהם ולמליצותיהם ולכל דבריהם, ולירושלים לא יקראו עיר הקודש.

לכן נשאלה שאלה מי היו השומרונים האלה. האם הגם כתה אחת כמו הצדוקים או הפרושים? או מהלקה אמנית כמו האסיים? או מתפריים כמו הקראים?

הדעה הכללית היא שהם בני הגוים אשר הישיב שלמנמר במחוזות מלכות אפרים במקום עשרת השבטים שהלכו בגולה, ומיראה מפני האריות שנתרבו בארץ החזיקו באמנת ישראל, הם אלה שנקראו אחיכ בשם כותים (מלכים ב' יד כ"ד). אבל גם בהשקפה ראשונה נוכל לראות שהדעה הזאת איננה נכונה.

אם נתבונן אל קורות העתים נראה כי האנשים אשר מאיזו סבה שתהיה קבלו עליהם אמנה חדשה אשר לא שערה אבותיהם הם לא לכך שאינם מהרשים בה דבר או ממאנים ומבטלים קצת חוקותיה כיא להוסיף; הם מחזיקים בברית האמנה הזאת ומצניעים עליה ומקיימים סגנותיה בכל כללותיה ופרשותיה ואין מבטלים דבר או חצי דבר מכל מנהג ישן נשן כפי שנשתרש באמנה ההיא בעצמה. אבל הכותים אינם כן, הם לא יודו רק בתורת משה וכופרים בכל שארי חלקי ספרות אמנת ישראל. אכן הדעה הזאת נתמשמה ע"י המעות שנשתרכבה בקרבנו שמלך אשור נרש את כל תושבי מלכות ישראל לארץ אחרת ולא הגיה אף אחד מאמרים בארץ מולדתו. אבל לא כן הדבר. לא כל בני עשרת השבטים נגלו מעל אדמתם רק מקצת מהם. רובם נשארו בהמקומות אשר היו גרים שם, כנראה ממעשה חזקיה מלך יהודה ששלח סבתים לא רק אל תושבי יהודה כי אם גם אל שבט אפרים ומנשה לעשות הפסח. ואנשים משבט אשר זבולן ומנשה שמעו לקולו ויבואו לירושלים לשמור סקודתו. (ד"ה ב' ל' א'—יא) אבל גם הגרים חגגו את החג, והגרים האלה הם אנשים אשר התיירו וכאו תחת כנפי השכינה, כמאמר הכתוב: וישמחו כל קהל יהודה כו' והגרים הבאים מארץ ישראל (שם ל' כ"ב). ממלך יאשיהו יאמר שהלך לעיר שומרון והחריב את הבמות. וסרנון מלך אשור הוא שלמנמר כתב בגליון גדול בהרמ אגוש (קיליאנישריטט) שהולך שבי מארץ ישראל רק שבעה

דבריו כדי לברר את הענין יותר. השמרונים חשבו לעוקר תורתם את תורת משה, שקימו וקבלו אותה מאז היותם לכתה דתית, ועליה בנו את דתם, אחרי אשר ספחו על חמשת הספרים שבספר התורה גם את הספר יהושע, ויהי ספר תורתם כלול מששת ספרים. בדורות המאוחרים נספת אל ספר תורתם גם ספר תולדות השמרונים אשר נתקדש בעיניהם כעצם ספר התורה. השמרונים לא ידעו בושת לזוף את קורות ימיהם, וגם בעת שיסודו את אגודתם הרתית העיוו את מצחם להכחיש את קדמות העם העברי, ויחליטו כי הם הגם בני ישראל האמתים, ורק להם נתנה תורת משה למורשה. וכאשר העיוו הספיתים להתנשא על פני השבלים אשר משרש נוען צמחו, כן גם הרבו עוות להכחיש את פרי הבינה ותנובת הרוח אשר להעם העברי, בתתם את כל ספרי הנביאים לספרי חול ויכחישו את משנב קדושתם. על כן נשארו השמרונים בשפל הסודגה כסלם ההתפתחות הדתית, וכל הדעות הנשנכות הלזזות בספרי חזון הנביאים לא קמד להם לסגולה. גם בספר התורה שבידם אשר לא ידעו לשמור אותה בעצם סהרתה, חלו ידי שרונים ומויסים, אשר הכניסו אל תוכה את בדיהם ותרמית לבם. העורך.

עשר אלף ושתי מאות ועשרים אייט. ⁽¹⁾ ואם נשאל את השמרונים בעצמם עיר המקור שממנו חצבו, אז יאמרו מה אחד, כי יצאי הלצי מנשה ואפרים הם ושופכים חמתם על אלה שאומרים שהם מודע עובדי אלילים. ואיתא כבראשית רבה צד ס' ר' מאיר חמא חד שמראי איל ר' מאיר, מהיכן אתית איל מן דיוסף איל ר' מאיר לא. איל שמרא ואלא דמאן איל מן דיששכר איל מגא לך, איל דכתיב ובני יששכר תולע ופוח ויוב ושמרון אילין שמריא.

ולפי זה יתבאר לנו הדברים באופן זה: שלמסר הוליך בנולה רק רובם של עשרת השבטים ושאריתם הניח על אדמתם בארץ אבותיהם ואלהים הביא תעובת בני עמים שונים: מכבל, מכותה, מחמת ומספורים לשבת בארץ ולהאזו בה, אך לפי החלטת השמרונים חזרו לארץ מלדתם בזמן מאוחר, ואם לא חזרו נסמעו בין היושבים הישראלים אשר נשארו במלכות אפרים, ויתאחדו עמהם לנו ולעם אחד (*). נמצא שהשמרונים הם ברובם שארית מעשרת השבטים. ועייז נכין מדוע הם מחזיקים במצות ישראל, ומדוע הם מעריצים רק את גופי התוקים ולא יורדים לרעיון הקדוש שבהם. גם ברור לנו מדוע הם כופרים בנביאות הנביאים חזי יה ולא ידברו נכבדות בירושלים עיר הקודש ובבית ד' משוש כל הארץ. הלא הדברים האלה היו הסמנים אשר על סידם נשתנו אבותיהם ואבות אבותיהם בני מלכות אפרים מכני מלכות יודנה. מוכן מאליו כי הדבר הזה היה למקש להתפתחות הרגש הדתי והלאומי בקרב העם הצפוני וכרקב בעצמות האומה, ועל כן לא התפתחה ברוחה ובשכלה לעשות חיל בחכמה ולברוא ספרות גדולה ורחבה כספרות בני ממלכת יודנה. אבל טוב לצדיק וטוב לשכנו. שמש החכמה הנבואית הזורחת על שמי ממלכת יודנה שלחה את קרנות אורה גם על מתחות הארץ הצפונית והעם ההולכים בחושך ראו אור כמעט. ואלה הן בקצרה קורות השמרונים מראשית היותם עד היום הזה:

בימי זרובבל בנו להם השמרונים היכל מיוחד בהר גריזים כתבנית ההיכל אשר בירושלים אשר קראוהו הר הברכה, ועל הבית הזה תלו השמרונים את תקותם כי יתחרה בכבוד ההיכל אשר בירושלים. כיז שהיו תחת ממשלת הפרסיים היתה מדינה בפ'ע שעמדה תחת סחה אחד. גם אחרי כן נשארה כנסיה מיוחדת ונספרת בלב המדינה. ועליהם יאמר בן סירא בספרו מאמר נ' ס' כ"ה: שני גויים שנאה נפשי והשלישי לא-עם הדגו. זה אשר על הר שעיר מושבו, ועם פלשתים, והעם אשר אין תבונה בו אשר על פני חלק שכס ישכון.

מימות אלכסנדר מוקדון ואילך יתבררו קורותיהם ביותר. אחרי הלחמו עם צור ולכד אותה בשנת שלש מאות ושלושים ושתיים קודם מספרם נפל הכותי סנבלט סתת שומרון אל חיל המוקדנים עם שמנה אלף איש ואחרי אשר כבש את עזה לקח אלכסנדר את הלוחמים השמרונים עמו וביאם אל מצרים ושם נתן להם כנרת

⁽¹⁾ עייז, שראדער, דיא קיילאינשריפטען אונר דאס אלטע טעקסטאמענט.

(*) בימי התחיה לעם ישראל שקמה בימי נחמיה נספדו לספגת השמרונים גם אלה מגולי יהודה, אשר נתחייבו תובת גלות ויגרשם נחמיה מגבול יהודה, וכמו כן אלה אשר התנועה הלאומית והדתית שהתחוללה ביהודה היתה למורת רוחם ויבילו מעל ישראל.

ארץ במחז מהעבֵּעַן להֶאָחֵז בה. הלמי סוּמֵר נם הוא נרש מספר רב מהשמרונים למצרים. אנמיזכום עפיסֶאָנוֹס צרר בתחילה נם את השמרונים בשנאת דת ישראל, אך בהודע לו כי כבר נתקו מנוית האומה הישראלית ואין להם כל חבור וקשור עמהם אז הרסה את ירו מהם ורחח להם. בשנת מאה ועשרים ושמונה קודם מספרם לכד יוחנן החשמונאי נשיא ישראל את שכם ויחרימה ואת ההיכל הבנוי על ראש הר גריזים החריב והרסו עד השתות ובשנת 110 שם את העיר שומרון לעיים ולעי מפלה*). ובשנת 57 נבנתה מחדש עיי ההגמון הרומי נאמבינוס ובשנת 30 נתנה מאת הקיסר אויגוסטוס למלך הורדוס הראשון למנה. בשנת 66 למספרם לחמו השמרונים ביחד עם היהודים נגד הרומיים. אספינוס שלח עליהם את ההגמון צערעאלום עם שלשה אלף איש רגלי וששים פרשים ולכדו את הר גריזים בסופה וסערה ויהרגו אחד עשר אלף איש מהכותים. בשנת 194 ארדו לחברת מעסצעניוס ניגער נגד כת סעפטימים סעועורום והאחרין ענה אותם אחיכ בענייים קשים. במאה הרביעית למספרם נמצאות קהלות שמרניות במצרים ובא"י ים האדום. במאה הששית נמצא בית הכנסת לשמרונים בעיר רומי. במאה החמישית והששית פרעו השמרונים פרעות בשכניהם וישתוכבו משונה נצחת ותוצאותיהן היו רעות רבות אשר התחללו על ראשם. בשנת 480 בחג הבכורים נקhalו הכותים במקהלות רבות ונתעוררו מדינים בינם ובין התושבים הנצרים עד שסך דם. והקיסר צינו ענש אותם ולקח מהם את הר גריזים ובנה שם בית-כנסת נצרי. אבל הכותים התקוטמו על שונאיהם בחיל רב ועילו אל הר ההיכל ולכדו אותו בחזק יד ויכו את שומר בית הכנסת הנצרי.

תחת ממשלת הקיסר יוסטיניאנוס פרצה מריבה חדשה בין השמרונים והנצרים. בחדש אייר בשנת 529 המליכו הכותים עליהם למלך את יוליאנוס** ויערכו מלחמה נגד חיל הקיסר אבל צבאות ביצאנץ הכניעו את המרד ביד חזקה המלך יוליאנוס עם רוב אנשיו נפלו בתרב. כל בתי כנסיותיהם נלקחו מהם ונאסר עליהם לרכוש רכוש ולנחול אחוזות ונחלאות ימים רבים. העונש הזה הביא רקבון נמרץ בנית הכתה הזאת. והרקבון הזה העמיק לשחת את עצמותיה עד לאין מרפא. לאט לאט נחלש כחה ואונה וידל מצבה מאד ולא יכלה לשאת ראש ולבצר את עמדתה מתנוסת חיל הרומאים אשר שללו מהם את חרותם לאורך ימים. אז שב החשך לכסות את ממלכת השמרונים שנית. עד כי נמחו קוי האור הזרוע על פניה בימים מקדם ולא נודעו עקבותיה עוד. עד שבא בנימין מדודעלא בעל מחבר מסעות בנימין וחזכיר אותם. הוא מצא אותם במספר אלף נפשות דרום בערי שכם. קיסרי אשקלון ורמשק.

(*) הדבר היה ביום כ"א כסלו לשחתת לב כל בני יהודה, אשר עשו את יום הריסות בית מקדש השמרונים, הצוררים להם בנכליהם, ליום משחת וזמחה בכל שנה ושנה. ביום כ"ה מרחשין לשנה ההיא צוה הורקנוס להרוס את מוסדות העיר ולחפור בה חצירות ושוחות וברכות מים, להכניע את שמרון, לבל תוסיף להיות ראש ולבל תשוב להכנות עוד. ועל שם הברכות החמורות שם נקראה מני אז במי היהודים בשם "עיר הברכות" (עיר נברכתא).

העורך.

(**) או כאשר נכרא במי רושמי קורות העתים בישראל בשם לוליגוס.

העורך.

תחת ממשלת הערביים היה מצבם במוב. — למרות המדינים והמשטמה ששררו תמיד בין השמרונים היהודים, לא פנו אליהם בני ישראל עורף ומקולם לא עלה על לבם לחשוב אותם כורים וכנכרים לכל דבר, ותפוך הוא, כי נזרו אומר לעשותם כישראלים נמרים. כה נמצא במסכת כותים פ"א: דרכי כותים פעמים כעודרי כוכבים פעמים כישראל וחובן בישראל *).

וגם בעל הדעה האומר שיש הפרש גדול בינם ובין ישראל מדה שיוכלו הכותים להיות כישראלים אם יעזבו את מקומת מוכותותם והגירו את ירושלים לעיר ד' כדברי המשנה: מאימתי מקבלין אותם משכפרו בדר גריותם הודו בירושלים כי מכאן ואילך הנחל את הכותי כנחל את ישראל (שם סוף משנה נ"א, יען בענין אמנת ד' אין שום הברל בנייהם לבין הישראלים עד היום הזה. הם מחזיקים באהדת ד' ויאמינו בהשאת הנפש, בשכר ועונש לאחר המות בעולם הנצחי וכביאת הנחל. אבל בניין תחיית המתים לא יאמינו בתחיית הגופות. האמנה בביאת משיח היא אחד מעקרין הראשים מתורת ישראל אם גם רק הנביאים האחרונים ידברו ממנה בפירוש. כי האמנה החדת הישראלית, אשר בנתה ביתה רק על העתיד וכל תכליתה וכל ישעה חסונה היתה התקוה לימים דצרו, לעולם שכלו מוב, אי אפשר שיתקיימו מבלי רעיון ביאת נחל צדק, היינו מבלעדי המחשבה שיבוא זמן אשר בו כל העולם יהיה מלא דעת ד' ותורתו, כמים לים מכסים. לכן אפשר שגם השמרונים, אף אם לא יאמינו בנבואת הנביאים, מחכים להם לביאת נחל אשר לו בשם, תהבי יכו *).

* הרב המחבר הנכבד לא דקדק מה במשפטו על דבר יחס היהודים להשמרונים ודבריו נכונים רק למחצה. אחרי תורכן תבית היתה אמנם קרבת היחש בין היהודים והשמרונים כאות ברית שלום ביניהם, בהמותם חסד איש לדעתו ויתאחדו למרכו לאומי אחר. ע"י מלוכת ארדינוס קיסר, שהיתה לשתי המפלגות גם יחד כספחת, וע"י חקקים חקשים והמעיקים שהוטלו עליהן, חתפשו היהודים והשמרונים ויכרתו ביניהם ברית שלום, למען אשר תמצא ידם לחתקום בעירונג רדייתא נגד אובייהם בנפש, וע"כ נזרו אז חכמי הדת אומר לעשות את הכותים כישראלים לכל דבר. ובה הכתה קרבת היחש שביניהם שרשיה בחיי העם, עד כי בדרו של ר' מאיר לא רצו לקבל עליהם לפרוש מן הכותים (תולין ו' ע"א), גם ר' יוחנן לא היה נוהר מאכל משהימת כותים כאשר העיר עליו ר' אמי (שם ע"ב). אולם בני הדור שאחריו (דרו של ר' אמי ה' אמי) היו נדהים יותר בדבר הזה ויחלישו להבדיל את השמרונים מקהל ישראל ולהוציאם מכלל תורה לכל דבר וענין, וקבעו חלכה לדורות לעשותם, כנכרים גמורים" (שם), מבלי שום אל לב כי באמת קרובה הכת הזאת אל כנסית האומה בקרבת האמונה והנוע. המקרה הזה יצא לפעול בימי ר' יהודה השלישי, אשר נהג נשיאותו בימי מלוכת דיקלפינוס. סבת המאורע הזה היתה, כי דיקלפנוס בחפצו לכבד את תקומת רומא ולהאריך את קצה הכריה את הנצרים לעזוב את דתם ולהשתתות לשכילי רומא, וכמוהם נאמנו גם השמרונים ממעם המלכות להשתתות לאילי רומא ולהסוך להם נכמים (על היהודים לא נגזרה, תגזירה כי אותם תנן הקיסר, וכן איתא להדיא בירושלמי ע"י פרק ה' הלכה ד': כד מליק דיקלפינוס מלכא להכא נזר ואמר כל אומיא ינסכון בר מן יודאיי, ונסכון כותיא) והם לא עמדו במסח למסור את נפשם על קדושת הדת. או נעורה השנאת תגשנה בין היהודים והשמרונים אשר רפתה במשך איזה דורות ומאתת היתה נסכה כי נתקן היהודים את התוס המקשר אותם עם כת השמרונים ויחלישו להפריד מאתם כליל ולעשותם כנכרים גמורים. והגזירה הזאת נשארה בעצם תקפה עד סוף כל הדורות ולא נתבטלה בזמן מן הזמנים.

העורך.

1) גם החכם התוקף הרב דר' משה גירמאן נ"י יחליט שאמונת ביאת משיח הוא סימן קרמן ראשי של אמונת ישראל (נייטעסמאמענסמליכע שפוריען דף 82).

ולהתבטחה הזאת ימצאו סמך במאמר האל אל משה נביא מקרבך מאחזק כמוני יקים לך ד' אלהיך אליו תשמעון (דברים י"ח מ"ו). ומסורת היא בידי השמרונים שבאחריה הימים משה בעצמו יראה בתורה משיח לעיני כל הארץ. ולפי דעת קבלה אחרת לא נודע להם שם המשיח אבל יודעים כי שמו מתחיל באות כ. המקום אשר יתגלה ויתודע לעיני כל חי הוא הר גריזים. הר הברכה. אשר בעיני הנחמים כהר ציון יחשב. נוכל לשער שקודם בנין בית הראשון על הר ציון ע"י שלמה היה הר גריזים אחד מהמקומות אשר שם הקריבו קרבנות לאלקי ישראל ואולי היתה שם הבמה הגדולה. אצל בני יהודה נשכחה תעודת המקום הזה באורך הזמנים. אבל אצל בני אפרים המקמרים ומזכחים נבמחה. קדוש יאמר לו ונשא הר גריזים בראש ההרים. הם תמנו בזה על המסוק בתורה ונתת את הברכה על הר גריזים (דברים י"א, כ"ט). ובעזרא כתוב לאמור: וישמעו צרי יהודה ובנימן, כי בני הגולה בתים היכל לך' אלהי ישראל. וינשו אל זרובבל ואל ראשי האבות ואמרו להם נבנה עמכם כי ככם נדרוש לאלהיכם ולו אנחנו זוכים מימי אפר חזן מלך אשור המעלה אותנו סה. ויאמר להם זרובבל ישוע ושאר ראשי האבות לישראל לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו כי אנחנו יחד נבנה לך' אלהי ישראל. (ד' א'—ד'). הדעה הבללית היא שצרי יהודה ובנימן. הם השמרונים. ולפתע מתאום נתעוררה בהם אהבה לציון ולירושלים. אבל זה אינו כן. כי יען לא ה' לבני הגולה שום מעם וסבה לחשוב את השמרונים לצרים ולאיובים חספם האדיר לבנות עמם בחד את בית ד' היה בימים חתם לתועלת רבה. אבל אם נעיין היטב אין הכתוב מדבר בשמרונים כלל כי אם בהעמים השכנים לבני יהודה הבאים מהשני הם האמוריים מאב"ים עמונים אדומיים אשר בהגלות יהודה מעל אדמתו באו נגבולו ולקחו את ארצו לנחלה וישבו תחתו ברשות המלך אשור אשר חזן ויבנו מזבחותם בציון ובירושלים ואולי בתוך שאר קרבנות ע"ז היו זוכים וזכים גם לאלוקי ישראל מיראת שמו. וחדו כנת מליצתם ולו אנחנו זוכים מימי אפר חזן. ולפי"ז הצדק היה עם זרובבל וסיעתו שהמריעו אותם ממעשיהם לקחת חבל בבנין בית ד' יען כי הסכנה היתה קרובה שהם יבנו כהר ציון גם מזבחות לאילים ביהוד עם מזבח ד'. אבל על לב השמרונים אשר מעשרת השבטים מצאם לא עלה מעולם ליסד ולבנות היכל ד' בירושלים אחרי שכבר אשר מאסו בה. כי כהר גריזים בחרו וכל מעינם בזהו בו. —

אם גם השמרונים מאסו בחקירה ובדרישה אמנית לא יכלו למנוע את עצמם מתת אוזן קשבת לקצת מחשבות מחקריות הבאות להם בהשפעה מחוץ לכנסיתם. במאה הראשונה קודם מספר הגזרים התמטמה הדעה הפלוסופית בין היהודים בארץ מצרים להרחיק מהמקראות שבכתבי הקודש את משמעותם הפשוטה בכל מקום שבלפת מהם הנשמת הבורא בתור בעל קומה ומדה. כמו הראיה השמיעה והשמע והריח וכחומה. להסיר מעליהם את מחלצות הגשמיות ולהעמות עליהם לבוש רוחני. וההשקפה הזאת מצאה לה קן גם בבני ארץ ישראל. והשמרונים שהיו להם תמיד יחס וקשור עם בני גילם היושבים במצרים פתחו להודעה הזאת גם שערי ספרותם. כספר התורה שלהם אשר ישנתה בנוסחאותיו מהתורה שבידינו נתראים רשמי תורת הפילוסופיא היא. כה נמצא תחת מלת 'אלוקים' תמיד המלה 'ד'. תחת ד' איש מלחמה. נבור מלחמה, תחת ויהי שם עם ד'. ויהי שם לפני ד'. תחת ויבוא

די אל בלעם, ויבא מלאך אל בלעם, ובתרנום שלהם נראה זאת עוד יותר. המסוק ותמונת די יביסי יתורנם. נעימת די יסתכלי, על פי די, על מיט די, והיותם כאלהים, ותהנו כמלאכיא, ויראו בני אלהים, יענלו ברי שלמניהם (עין כרמי שומרון דף 51 להחכם רפאל קירכהיים).

מלבד ספר תורת משה והתרנום שלו שנכתבים בכתב העברי הישן נושן יש להשמרונים עוד ספר יהושע בלשון ערב אשר בו נכלל רק חלק אחד מספר יהושע שלנו. בו יסופר קורות השופטים אשר בשם מלכים נקראו ושמותם משובשים מאוד. *) גם לא יודיע שום דבר ממלכי ישראל ויהודה. ויספר ממלחמות נבוכדנצר שלכד את שומרון ויסיים בקיצור בתולדות אלכסנדר מקדון ואדרינוס קיסר, וכהן גדול אחד ששמי עקבן ואיש מסויים בבא רבה שמו. מלבד דברי הימים לאלמאנ ופירוש להתורה מאבן מאוד יש להם עוד תפילות ותחינות, אשר בשם מדרשים יכנו ומצאנם משנים קדמוניות, קצתם בלשון עברי וקצתם בלשון ארמי וקצתם בשפה בלולה ומעורבת משני הלשונות. בשנת מאות האחרונות דרבו חכמים נוצרים מארצות איירופא לבקר אותם ולחקור ולדדוש אוודותיהם ואודות המפרות שלהם. בשנת 1853 התארה אצלם מורי המנח חסיד מחסידי אריה פי־אסעסאר היינריך פעמערמאן אשר ספר לי הרבה מהם. מספרם היה בעת ההוא מאה ועשרים ושנים נפשות, היינו מאה ועשרים משבט אפרים ושתי נערות משבט מנשה. קעת הם חיים בהתבודדות, נפרדים מהמחמדיים אשר צורדים להם, וכן גם מהיהודים אשר לא יתסצו לבוא אתם במגע ובמשא והנם תולכים ומתמעטים מיום ליום, ולכ כל איש אשר שאר רוח לו יתבונן אל השורדים האומיים התם יזכיר המעשים הנדולים אשר עשו אבותיהם בימים שחלפו ועברו בשמץ גלי הזמן ורגש עצבון ימלא חדרי לבנו.

הַאֶסְפֹּר!

הַאֶסְפֹּר אֶל תַּחַת דְּגָלֵנוּ,
כָּל דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹם צִיּוֹן אֲרֻצְנוּ,
כָּל אִישׁ, אֲשֶׁר לָבֹו לֹא מָת...
בְּאוֹ! אֶל תַּעֲמִדוּ מִרְחוֹק!
הַעֲמֵה הָעֵת לְכֶם שְׁחוֹק –
וְעַמְנוּ הֵן תִּלְוֵי בְּנֵים?...

הַאֶסְפֹּר-נָא, זְקֵנִים וְנְעָרִים,
וְכִלְנוּ דְגָלֵנוּ אִזְ נָרִים
בְּמִסְכֵּי־הַנְּפֶשׁ וּבְחֵם...
טוֹב לָנוּ, כִּי נִפּוֹל חָלָלִים
מִלְחָמוֹת בְּגוֹלָה כְּשֶׁפְּלִים...
הַאֶסְפֹּר – כִּי כָּבֵד כָּא הַיּוֹם!...

הַאֶסְפֹּר – כָּל עוֹד לֹא יָפוּחַ
הַיּוֹם, וַיִּבֹּא לְפֶתַע הַרוּחַ
וַיִּכְבֶּה אֶת-שְׂאֵרֵי־הָאֵשׁ...
הַאֶסְפֹּר, כְּנִינוּ – בּוֹנֵינוּ,
וּבְנֵי-נָא מִשְׁאֵאוֹת אֲרֻצְנוּ
וּלְעַמְּכֶם אִזְ תִּאמְרוּ! „לָךְ רֵשׁ!“...
יִחְזַקְאֵל לַעֲוִיט.

נִירִיאֵרֵק.

שכני ארץ ישראל.*

סאת

שמעון מנחם לזר.

בני לזר.

השבת העברי העתיק הזה, שיצא גם הוא, כאחיו השבת האברמי, דרך ארצות ארם מארץ שנער, נקרא בימים קדמונים, חרץ, הוא המתחכם בתורה לבן תרח השלישי, שמת בנעוריו. בצאת השבת הזה מארם נהרים ביחד עם השבת האברמי כבר היה נשכח השם הרן ונקרא מאיזו סבה, לושי, המתחכם בתורה לבן הרן, על כן נאה המסורה בקרב העברים, כי הרן מת על פני אביו לזר בנו בא לדחום והעמיד שני עמים, וכבר בררתי במאמרי הקודמים, כי במסורות העמים לא נקראו השבתים והעמים על שם אבותיהם, אלא להפך, האבות נקראו על שם בניהם; וכפי מספר השבתים ושמותיהם ותכונותיהם ומדותיהם נמסרו ההגדות על אדות אבותיהם. השם לזר התקיים על שני העמים האחים מאב ובני-עמון בכל ימי שבת ישראל על אדמתו, כמו שנראה בס' דברים (ב' טו' וי"ט) ובתהלים (פ"ג ט'). כאשר תפיש לו השבת הזה מקום ברחם נפרד לשני עמים מיוחדים, אשר אמנם עמדו עם רוב תחת יד מלך אחד מאביו או עמוני תליפות, אך בכל זאת נשאר כל אחד מיוחד בתכונותיו, בדחו ואוליו גם בלשונו.

א מואב, העם הזה ישב במזרח ים המלך ועל שפת הירדן השמאלית סמוך לשפך הנהר לים המלך, בערבות ירחו ובארץ המישור, אשר בין נחל ארנן ובין נחל יבוק, המישור הזה נקרא בתחלה, שוה קריתים (בראשית י"ד ה'), בהיות עוד יושביו הקדמונים, האמים, קימים. קבלה היתה ביד המואבים, כי אביהם ישב בסדום ואחרי שנצל מן המהפכה בדרך פלא בא לשבת ברה, הוא הר מואב במזרח ים המלח, עיר ממלכת מואב חיתה קיר-חרשת ובשפת המואבים קרחה ועל שמד נקראת הארץ עד היום הזה קירק, המואבים בבואם לארץ הזאת הורישו את האמים, הם ענקים ממשפחת הרפאים (דברים ב' י'), שישבו בה לפנים, כמו שכבשו יתר השבתים העברים את ארצות מושבותיהם מיד הרפאים והענקים.

המואבים חיו בראשונה, ככל העמים רועי צאן, חיי פטריארכים; זקני המשפחות משלו עליהם והם נקראים בתורה, אילים (שמות מ"ו ט"ז) על שם עתודי הצאן,

* ראה, "האשכול" כרכי ב', ג' וד'.

התולכים בראש העדרים וגם נקראו בשם וקנים' (במדבר כ"ב ז'). בימי משה התחילו המואבים והאדומים והאמריים שכניהם, להמליך עליהם מלכים. המלך שמלך במואב לפני בלק בן צפור, נקרא בתורה. המלך הראשון' (שם כ"א כ"ז). אבל לא הצליחו המואבים במלכם, כי בימים ההם יסדו להם גם האמריים היושבים בגלעד ממלכה וסיוחו מלכם לקח מידם את החצי הצפוני של ארץ מואב, היא ארץ המישור, מנחל ארנון עד חשבון ועד הירדן, וחשבון נכנתה לעיר ממלכת סיוחן. גם שמחת האמרי לא ארכה בארצו החדשה, כי ישראל לקח אותה מידו והיא היא נחלת שבט ראובן. הראובנים ישבו בארצם ביהוד עם המואבים ואלה האחרונים לחצום כל דמים וינשלום בסוף מעט מעט מאחוזתם. כי לא נאלו לשבט ראובן חבלים בניעמים בארץ נחלתו בתוך המואבים, נראה ממה שלא התערב השבט הזה בעניני האומה הישראלית בשום זמן, לא בימי השופטים ולא בימי המלכים, ולא נמצא בכל דברי ימי ישראל שום אדם מצוין משבט ראובן, ולא עוד אלא שגם מצבו המוסרי של השבט הזה היה שפל מזה של יתר שבטי ישראל, כי למדו מדרכי המואבים שכניהם והיו כמותם, בלתי נזדריים בעריות. וזהו יסוד הגדת ראובן ובלהה פלוש אביו. גם מדת התמדה והחזקה בנושנות, שהיו המואבים מצוינים בה לפי ירמיהו (מ"ח י"א), עברה אל ראובן, ע"כ לא התעוררו מעולם, להלחם בעד המשיחות, אלא גפו שכמם לסבול עול זרים ועול המנהג וע"כ לא קם מהשבט הזה משיע לישראל. רק בימי דוד ושלמה, כפי הנראה, היתה נחלת בני ראובן חלק מארץ ישראל וזמורה לה, אבל ביתר הזמנים היתה נחלת ראובן נחשבת לחלק מארץ מואב, כי הלא בדברי הנביאים (ישעיה ס"ז וס"ז וירמיה מ"ח) נזכרו ערי בני ראובן שביחודשע (י"ג) בתור ערי מואב. המואבים לחצו את הראובנים, עד אשר הכרתו לעזוב את הארץ ולהתפור לכל עבר ורוח. על כן נמצא משפחה ראובנית בנחלת בני יהודה, היא משפחת ברוך בן ראובן' (יהושע ס"ז ו'). מושבה סמוך לירדן על הגבול בין יהודה ובנימין, ומצד השני נדרו רבים משבט ראובן מורחה למדבר ערב. שם ישבו רבים מהם עם בניקדם יחד עד נהר סרת. ובימי שאול עשו בני ראובן מלחמה עם ההגריאים וגברו עליהם וישבו באחליהם על כל פני מורח לגלעד (דהייא ה' פ'—'). התשעיה קרובת, כי גם משפחת הצרון הראובנית ישבה בארץ יהודה ביהוד עם משפחת הצרון של יהודה, כי בכל מקום שנמצא במקרא שתי משפחות של שני עמים שונים, ששמותיהן שרים, בידוע שבמקום אחד ישבו. כה נשארו בני ראובן בנחלתם, אשר בארץ המישור בעבר הירדן, מתי מספר. ועל כן ברך אותם משה: 'יחי ראובן ואל ימת ויהי מתי מספר', כי התמעטו בני ראובן כל כך בימי המלכים עד שהיו צפויים להחמות מחזית שבט בישראל, ובכל זאת לא חדלו מחזית שבט מיוחד עד שהתבלבלו כל חשבשים בימי בית שני והתערבו בשבט יהודה.

הגני להעתיק מה ספור מלחמת המואבים עם ישראל, הכתוב בספר הששי מהספרים המיוחסים להסופר הכנעני סנהניאמן. כי אף על פי שיש מספקים באמתת יחוסם של הספרים להסופר הקדמון הזה, אין ראיה ברורה, כי הספרים עצמם בודיים הם. ואם רק שמץ דבר מסורה אמיתית נמצא בהם, עלינו לאחוז בהם, בצדן לנו מקורות אחרים לדברי ימי המואבים. שם כתוב לאמר (ע"פ תרגום ד"ר ש. רובין):

השמרונים¹) הורישו את ארצות המואבים, העמלקי הבשן, והיה להם שם עדרים רבים ויהמדו יושבי הבשן את עדריהם ויתחברו עם המואבים, לגרש את השמרונים ולשלול את מקניהם, ודברו אליהם לאמר: כאשר ישלחו השמרונים היושבים בבשן נודד לשוטט בנבל הארץ, או ישליכו (אנשי הבשן) כפיסי עץ בירדן לאות, כי השמרונים נתקו ממקומם ואז יפלו המואבים על השמרונים, הנשארים בארץ, והיה כאשר יצאו השמרונים מן הבשן וישאו המואבים את עיניהם ויראו כפיסי עץ צפים על פני הירדן וימדדו לעזרת אנשי הבשן ויהרגו את השמרונים הנשארים בארץ ויקחו שלל רב בבקר ובצאן, והיה כשמוע השמרונים היושבים בארץ מאב את צרת אחיהם ויחתו גם הם ויטו ערף בתהלה, אך אחרי כן שבו ויכו את מאב ולא השאירו מהם שריד וסליט. רק את ארץ הבשן לא יכלו לשוב להוריש וישבו על יד הירדן; השמרונים סמזרח והיהודים מים, אחרי כן דורישו השמרונים גם את מלכי הקרנים (עשתרות-קרנים בבשן) וילכדו את ארץ ההר, אך לא יכלו להוריש את יושבי העמק אשר על הים²).

רוח הספור הזה היא שמרנית ונראה מתוכו, כי נמסר או נכתב על ידי איש שמרני מימי בית שני שישב בפיניקיה, ע"כ הוא קורא את כל ישראל שמרונים על שם בני עמ, שהתימדו תמיד בשם ישראל, ואם יש קורטוב של אמת בספור, או היתה המלחמה הזאת בימי השוממים.

מדברי ימי המואבים אין בדינו רק מה שנזכר מהם בכתבי הקדש ובכתבי מלכי אשור בנוגע לעם ישראל ולעם אשור, לפני מלך מלך למואב בימי משה היו המואבים כפי הנראה נכנעים למלכי מצרים, ככל עמי סוריא וננען, ממכתבי תל אל אמרנא נראה, כי בימי צאת ישראל ממצרים רפתה יד המצרים באזיה וכל העמים מידו במלכות פרעה, או הקימו להם אדום ומואב ואמרי, ובזואי גם מלכי ננען, מלכים, ומאו נחשבו לממלכות עומדות ברשות עצמן והביטו בחשד על ישראל ההולכים גם הם לרשת איוז ארץ, ע"כ פנעו המואבים בישראל בשנאה גלויה, כאשר לקחו בני ראובן את חצי ארץ מואב מיד האמרי, מדרו המואבים אחרי מות ידושע, לשוב לקחת את ארצם מיד ישראל ויסרו להם ממלכה חזקה, שהתפשטה גם על בני עמץ ועל משניהם הערבים (עמלק), גם ירשו חלק גדול מארץ הנלעד, ועברו את הירדן ולקחו מיד בני בנימין את ארצם וענלן מלך מואב כונן את כסאו ביריחו עיר-התמרים, שנחשבה לנחלת בנימין, יריתו היתה בימים ההם עיר ממלכת מואב ומשם משל ענלן על בני לופ ועל בני ישראל יחד (לפי בעל ספר שוממים) שמונה עשרה שנה, או קנא אדוד בן נרא בן-הימיני לשבטו והרג בערמה את מלך מואב והציל את ישראל מיד לחציו; וכל חיל מואב ופקידיהם, אשר בארץ ננען, נהרגו ע"י ישראל ומלכות מואב שבה להצטמצם על שדה מואב לבד.

כאשר הרגילו המואבים את הערבים למעום מעם ארץ נושבת, בהביאם את

¹) הוא קורא את עשרת השבטים שמרונים, להברילים מהיהודים שבארץ יהודה, ומה יש להוכיח, כי חי הסופר בימי בית שני, כי רק בימים ההם נקראו יושבי הצפון שמרונים.

²) ים כנרת, ידוע כי בימי בית ראשון ישבו הגשוריי והמעכתי על שפת ים כנרת המזרחית ובני שבט מנשה ישבו הלאה ממזרח להם.

גדודיהם לארץ ישראל¹). לא חדלו עוד הערבים מבא על אדמת ישראל ולהתפשט לשלול שלל. כפעם בפעם התנמלו גודדי עמלק ומדין. לא על ארץ ישראל לבד, כי אם גם על כל ארצות שכניהם, מאב ואדום ובני עמון, שהחזיתו את יבול הארץ ונולדו כל אשר לא היה קבוע ומחונבר לקרקע.² כאשר לא יכלו עוד העמים לעמוד בפני השוטים, התעוררו הדד בן ברד מלך אדום ונרעון בן יואש השוטם בישראל, לשבר את זרוע הערבים ולגרשם מן הארץ לעולם. ממה שהכה מלך אדום בעת ההיא את מדין בשדה מאב, נראה, שהיה מאב בעת ההיא ממלכה חלשה מאז הכניעהו אהוד בן נרא. עיכ רק בעזרת מלך אדום נצולה הארץ מיד השוטים.

בימים ההם, בהיות שלום בין מאב ובין ישראל, התישבו משפחות יהודיות בארץ מאב. כמו שנראה מספור אלימלך היהודי (רות א') ושחרים בן הימיני (דהייא ח' ז'), וכן נראה גם מהמסוק הסתום: ויזקים ואנשי כנבא ויואש ושרף אשר בעלו למאבי (שם ד' כ"ב), ממה שלחצו בני-עמון את ישראל בימי יפתח ומכל דברי המשא והמתן בין יפתח ובין מלך בני-עמון (שופטים י"א) נראה, כי בני-עמון משלו אז במאב, כי מלך בני-עמון תבע מישראל את חצי ארץ מאב, מארנן עד היבוק ועד הירדן, ויפתח התנצל, כי לא לקחו ישראל את ארץ מאב ואת ארץ בני-עמון רק את ארץ סיחון האמרי ולא באו בנבול מאב, וכן נראה מבענת יפתח, את אשר זירשך כמוש אלהיך אותו תירשי, וכמוש הלא הוא אלהי מאב, חיל בני-עמון היו נצבים אז בארץ מאב, כי יפתח הכה את בני עמון, מעדוערי אשר על נחל ארנן (שם ססוק ל"ג), ימים רבים נראה את בני-עמון עוזמים בראש בני לום, עוד בימי שאול ודוד משל נחש מלך בני-עמון בכל ארץ הגלעד, ודוד, שהפקיד את אבותיו וביתי אביו ביד מלך מאב במצפה מאב (שם כ"ב ג'), שלח להודות בעד החסד הזה למלך בני-עמון (שיב"י ב'). כאשר כבש דוד את ארץ מאב לא נזכר כל מלך למאב, כי לקח את הארץ מיד מלך בני-עמון, ולא כן במלחמת דוד עם מלך בני עמון, חנן מלך בני-עמון היה מלך עז ועשיר, עד שעלתה בידו לשכור חיל גדול מכל עמי ארם, מעריצות דוד נגד המאבים (שם) נראה, שגם המאבים לחצו את ישראל היושבים בקרבם בעריצות ואכזריות בהיות ידם תקיפה, אם אין ראיה לדבר יש זכר לדבר, בדהייא (ה' י') נזכר, כי בימי שאול הכרתו רבים מבני ראובן (היושבים בנבול מאב) לעזוב את ארצם ולנודד אל המדבר, לבקש להם שם ארץ אחרת, בודאי לא הלכו ברצונם החפשי, אלא בחזק יד המאבים שכניהם חאת עשו בעת שהיה כבר מלך לישראל, מזה נראה, שהיתה אכזריות המאבים גדולה, אחרי שכבש דוד את מאב ישבו המאבים לכמה תחת יד מלכי ישראל ושלום אמת היתה בין מאב ובין ישראל, בתוך גבורי החילים אשר לדוד נמצא יתמה המואבי (דהייא י"א מ"ו), שלמה לקח נשים מאביות ורשות נת להן, לבנות ברהותים במה לכמש אלהיהן (מ"א י"א, ז' ו"ג), בעת ההיא, כאשר

¹ בספר שופטים (ג' י"ג) נאמר מפורש, כי בעזרת עמלק, שהוא גודדי ערבים, משל עגלון על ישראל.

² מההערה הקצרה בפרשת מלכי אדום (בראשית ל"ז ל"ח) על אדות מכת מדין בשדה אדום נראה, שהיה מדין בימים ההם משותף גם את אדמת אדום ומאב.

היתה ארץ מאוב מדינה יהודית, שבה שארית שבט ראובן, בכל אופן לזמן קצר, להחשב לשבט ישראלי ולהשתתף בנחלת שבטי ישראל תחת ממשלת המלכים הנחלים בעת הזהב. בתוך נבורי דוד נמצא את עדינא בן שיוא הראובני ועליו שלשים (הזיא ייא מיב) ואת שמע ועיאל בני חתם הערערי, גם כן משבט ראובן (שם מסוק מיד, ועיין עוד שם יב לזו וכיו ליב וכשיב כיד הי').

מיתוסו של מאוב לישראל וליתר העמים בימי ירבעם ובימי בעשא לא נזכר בשום מקום. אך, אם יש לסמוך על מצבת מישע מלך מאוב, שמצא כהן המשלחת קליין בשנת 1868 בחרבות דיבון, נראה כי מימי שלמה עד עמרי לא היו המואבים כפוסים תחת יד ישראל. מישע מספר במצבה הזאת, כי עמרי לכד את מירבא אשר למואב ומשל בה הוא ואחאב בנו. מזה נראה, כי עד ימיו לא היתה למלכי ישראל הדיסת הרגל במואב.

אחרי מות שלמה משע מאוב בישראל, כמו שמשעו גם עמי ארם ופלשתים וגם תחת יד מלכי בני-עמון לא עמדו עוד המואבים כמו לפני ימי דוד.

לא למותר יהיה להעתיק פה את עקר דברי המצבה, שנכתבה על אדוותיה ספרות שלמה, לבארה, לחקור בה ולהשוותה לכתבות אחרות ובמקום גם להוכיח זיופה. שם מספר משע (שם כתוב משע בלי יד וכן כל התבות חסרות, כמו בכתבות הדיניקות הידועות), בן כמש[ג]ד¹, כי עמרי מלך ישראל לחץ את מאוב ימים רבים, לכד את העיר מירבא מיד המואבים והעיר היתה ביזו וכיד בנו (אחאב) ארבעים שנה², מישע חזר וכבש את העיר מיד ישראל וגם את העיר עמורת, ששבט נד ישבו בה מעולם ומלך ישראל בצר אותה ועשה אותה לעיר מבצר. מישע לכד את העיר הדין את יושביה ורבים מהם הוליך בשבי והושיב בעיר את בני עמו. כמוש אמר לי, כן מתסאר מישע, לך לכד את נבו ואלחם בה מבקר עד צהרים ואלכרנה ואהרג בה שבעת אלפי גמש ואקח משם את כלי הי' (במצבה כתוב שם הייה במלאו ומזה יש ללמוד, שהיתה לשבט נד כמה להי בעיר נבו) ואסחכם לפני כמרש. גם את יהץ ואת חרונים לקח מישע מיד ישראל. כאשר נבר מישע במלכותו בנה במות ובנינים גדולים אתרים בעיר ממלכתו קרחה (קירית-רשת, קירק) וילחץ את בני ישראל אשר בארצו לעבודת הגם. מישע בנה את הערים ערוער, בית-במות, בצר, בית-דבלתים, בית-בעל-מעון וקיריתים. ונשר בנה על נחל ארנון, וסקודה נתן לכל המואבים, כי יחפור לו איש איש באר בחצרו.

כל זאת כתוב במצבה הנ"ל, אשר כאמור יש חושדים אותה בזיוף. בכל אופן אין להתוודים ראיות מכרעות לדעתם, על כל דבריהם יש תשובה. בדברי המצבה

¹ בין אותיות כמש ובין אות ד' האחרונה האבן לקויה ולא נבר איוה אות היה שם וחסותרים הוסיפו מדעתם נ'.

² ארבעים שנה אי אפשר, כי לפי ספר מלכים מלך עמרי י"ב שנה ואחאב כ"ב ואם ננכה עוד ד' שנים שמלך עמרי עם תבני בן גינת ביתד (שגם בספר מלכים לא נחשבו, עיין שם מ"ז ב"ג ובמספרים), שאז בודאי לא היה יכול להלחם בתוך ארץ, לא תשארנה רק שלשים שנה לשניהם. ע"כ שער גלויגל בספרו, כרוגולוגיה דער ביבלי כי המואבים חשבו חצאי שנים לשנים כהעברים הקדמונים.

אין שום סתירה למה שכתוב על מישע מלך מואב בספר מלכים. המצבה וספר מלכים משלימים זה את זה. במלכים כתוב, כי מישע מלך מואב היה עבד נושא מנחה לאחאב מלך ישראל ובמות אחאב ששע בישראל. יהודים בן אחאב קבץ את חיל ישראל ויקרא גם ליהושפט מלך יהודה ולמלך אדום ללכת אתו עם צבאותיהם, להכניע את מואב. המואבים התאספו. מכל הונג חנורה ומעלהי ויעמדו על הגבול. אבל לא יכלו לעמד בפני ישראל. צבאות ישראל נכנסו לארץ מואב והרסו את הערים, השליכו את אבני הבתים על כל חלקה טובה להשחיתה. כל מעין מים סתמו. כל עין טובה הסילו. ומלך מואב בצר לו, לקח את בנו בכורו אשר ימלוך תחתיו ויעלה על התומה ויהי קצף גדול על ישראל.

מן המלים האחרונות נראה, כי אחרי כל המצה, שהכו ישראל את מואב, כהבסחת אלישע הנביא, ואחרי כל הרבן שהחריבו את ארץ מואב לא נכנע מואב ולא יספו עוד מלכי ישראל למשול על מואב. הכותב במלכים סתם את דבר הקצף, שהיה על ישראל, כי הוא לא רצה רק להראות, שנתקיימו דברי אלישע, שהכה יהודים את מואב, כי בכלל לא נכתבו ספרי נביאים ראשונים בתור דברי ימי מלכי ישראל, אלא רק בתור מעשי הנביאים. וכל דבר שלא השתתפו בו נביאים לא הזכיר בעל ספר מלכים. מלשון קצף נראה, שפרעה מנסה במחנה ישראל¹ והיו אנטים לשוב בטרם ננמרה כבישת הארץ. על כן הצליח מישע לעשות ככל הכתוב במצבתו.

מונק בספרו על ארץ ישראל התאמן להוכיח, כי המצבה נחרתה לפני המלחמה הגדולה הגיל, כי אלו נחרתה אחרי המלחמה לא היה מישע נמנע מלהזכיר את נצחונו ואת דבר הקרבת בנו לעולה. אבל נראה ברור שהמצבה אם בכלל אינה מזויפת, נעשתה אחרי המלחמה, כי על כן נזכר בה, שבנה מישע את כל ערי מואב וצוה לכל עמו לחפור בארות בחצרותיהם; וזה מפני שהחריבו צבאות ישראל את הערים וסתמו כל מעינות המים, כמסופר במלכים. ביחוד מתפאר מישע בבנין קרחה, שהיא קיר, מפני שישאל הרסוה עד היסוד. ומה שלא הזכיר מישע את דבר המלחמה, הוא משום מפני המכה הגדולה שהוכה בה והחרבן הגורא שעשו בארצו. ואחרי שלא הזכיר את דבר המלחמה לא היה צורך להזכיר את דבר הקרבת בנו בכורו².

אחרי שהשיג מישע מלך מואב את חרותו ובנה את עריו וכבש את ערי בני ראובן וקצת ערי בני נד, לא היה עוד קץ לנאותו והחליט בעצת מלך ארם ובעזרת בני-יעמון לנקום ביהושפט מלך יהודה על עזרו את מלך ישראל במלחמתו. לחכלית זאת קבץ את בני-יעמון, שבדואי היו כפוסים בימיו למלך ארם, ואת העמונים יושבי דר שעיר, להתנפל על ארץ יהודה. המלחמה היתה בעין-נדי, אשר במדבר יהודה. אבל יושבי דר שעיר לא היו נאמנים בביתם עם מואב, כי הם היו מן העם האדומי, שהיה נאמן בעת ההיא למלך יהודה ונחמו על התחברותם למואב ולא אבו לבגוד ביהודה לטובת מלך מואב וארם. על כן בטרם החלה המלחמה קמו בני-יעמון ומואב

¹ כהורות „קצף“ במדבר א' נ"ג, יז' ו"א, י"ח ה', והיא כ"ו כ"ד.

² ראה ספרו של ד"ר אלכרם לוי ע"ד מצבת מישע.

על יושבי הר שעיר, להחרימם ולהשמדם המלחמה נגד יהודה נשבתה והיהודים באו לשלול שלל בלי כל עמל (דהייב כ'), לדעת הרב מלכים נסוד מזמור סיג על המלחמה הזאת. שם כתוב כי אספו אליהם כני לוט את כל העמים שכני ישראל, למען הברית את יהודה.

בתוך שנים עשר המלכים, שהתחברו בימי אחאב ובן-הרד השני נגד שלמנאסר השני מלך אשור, ע"ס מצבת שלמנאסר הזה, לא נזכר מישע מלך מואב, כמו שלא נזכרו גם מלך יהודה ומלך אדום ומלכי פלשתים, כי מלכי הנגב לא התערבו בדבר, כי בימים קדומים כאלה לא הציעה אימת האשורים עדיין אל הדרום. ולעמדת זה נמנה בתוך י"ב המלכים מלך בני-עמון, כי העמונים, שמקומם היה בצפון מואב ובמזרח ארץ ישראל, נחשבו בתוך העמים הצפונים, כי נבולם נגע כנבול אדם.

בימים הרעים, שהיו לישראל בימי יהואחז בן יהוא, היו גם המואבים בתוך הלחצים את ישראל, וגורדיהם באו לרוב כנבול ישראל ומשמו עד שמרן להשחית בישראל ולכו בו וגם בימי יואש בנו באו עוד (מ"ב י"ג כ').

בימי יואש מלך יהודה היה שלום בין יהודה ובין מואב ויהודים התנתנו בבנות מואב ועמון. זכר (או יזכר) בן שמעת העמונית ויחבר בן שמרית המואבית היו שרים בהיכל יואש ואחרי כן קשרו עליו ויהרגוהו.

בימי עזיהו נכזה, המלך האדיר והגדול בכל מלכי יהודה, אשר בימי עמד כל מלכי סוריה ויתר העמים השכנים תחת חסות מלך יהודה (כמפורש בלוח זכרון של תגלת פלאסר מלך אשור מראשית מלכותו, בהסכם עם המסופר על המלך עזיהו בספר דברי הימים' שלנו), היה גם מואב תחת יד יהודה ומלך מואב השיב מנחה למלך יהודה. בתוך שמנה עשר המלכים מן המערב, הגחשבים במצבת תגלת פלאסר בתור עבדיו, שעשה אותם למס עובד, לא נזכר מלך מואב, כי הוא חסות בצל עזיהו.

בימי אחז בן יותם, כאשר נפל יהודה וישראל ביד אשור, נפל גם מואב עמדה ביד תגלת פלאסר, ובלוח האחרון של מלך אשור זה נזכר של מן מלך מואב בתוך המלכים שנפלו לידו. ועל מסלת מואב זו נבא עמוס (ב' ב'—ג'), את: הפסוק, כשודר שלמן בית ארכאלי (הושע י' י"ד) יש לפרש על שלמן מלך מואב זה, ארכאל היא עיר ידועה בנליל. מזה יוצא, כי המואבים התפשו על ערי ישראל לשלול שלל כיום אידם, כאשר הצד להם חיל אשור.

שנאה עצומה היתה בימים ההם בקרב המואבים על אדום, שנמשכה מן הימים שהיתה ארץ אדום תחת יד יהודה. הגביא עמוס מזכיר, כי המואבים שרפו עצמות מלך אדום לשיד. וזה היה בודאי בימים ההם בימי חיי עמוס.

סנחריב לפני בואו ליהודה הכה את מואב ואת בני עמון (שראדער), ומדברי ישעיה (פו' ז' ופ"ז ב') נראה, כי הלכו רבים מהמואבים לגולה אשורה בימים ההם. כאשר נפל המואבים ויתר העמים אשר במערב אוזיה ביד האשורים ורק יהודה העם המצער עמד במרדו ולא רצה לשוב להבנע תחת יד סנחריב, היתה השנאה בין מואב ויהודה וקנאתם זה בזה עזה וקשה, כנראה מדברי ישעיה (פו' ט"ז וכו'). ישעיה שפך חצי לענו על מואב וקרא להם, כי יבאו לחסות בצל חוקיה (פו' א' וכו').

ומדבריו (כ"ה ו' י"י) נראה שהיו מאבים בתוך חיל סנחריב הצרים על ירושלים, וזממלת חיל סנחריב אברו גם המאבים.

אסרחדון בן סנחריב ואסרבניסל בנו מזכירים בתוך המלכים, שהשיבו להם מנחה את מצור מלך מואב.

בימי מלכי יהודה האחרונים היו המאבים רגילים לחרף ולגדף את יהודה ואת אלהיהם, ומדברי הנביאים האחרונים (צפניה ב' ח'; ירמיה מ"ח ויחזקאל כ"ה) נראה, כי שנאת מואב ליהודה היתה חמה מאד לשנאת האנטימימים את היהודים בימינו. סבת השנאה היתה רוח הגביאים וספר משנה תורה, שהתמשמו אז לרוב בקרב היהודים ועל סידם החזיקו היהודים את עצמם לעם נבחר מכל העמים ואת ירושלים לכסא אלהים, שאי אפשר לשום צר ואויב לבא לשעריה, ועל פי הדעה הזאת לא אבו היהודים לשאת עליהם עול זרים, על זאת כעסו המאבים המתנאים ולענו להם והתאמצו להשפיל את כבודם ולעזור את אויביהם, שרצו להכריחם מהיות נוי, מהיות המאבים עם עברי כישראל וכבירי ימים מהם, לא יכלו לסבול, שלקחו להם היהודים, דגוי הצעיר לפי ערך, את משפט הבכורה על כל העמים העברים.

את המצב הזה נכיר בברור בדברי הנביאים מן הימים ההם על מואב: צפניה (כ"י י"י) אמר עליו: זאת להם תחת נאונם, כי חרפו ויגדילו על עם ה' צבאות, ירמיה (מ"ח כ"ה) אמר: השכירוהו כי על ה' הגדיל, ואם לא השתוק היה לך ישראל, אם בנגבים נמצא כי מדי דברך בו תתגודדי, יחזקאל (כ"ה ח') אמר: יען אמר מואב ושעיר דגה ככל הגוים בית יהודה וכו'.

כאשר כבש חיל נבוכדנצר את כל ממלכות סוריה, כבש גם את מואב (ירמיה ט"ו כ"ה, כ"ה ט' וכ"א, יחזקאל כ"ה ט', יוספוס קדמוניות 2 10), החרב את כל עריהם ומואבים רבים גלו מארצם (ירמיה מ"ח), ובכל שנאת המאבים את הכשדים צוריהם עזרו אותם ברצון, להחריב את ארץ יהודה וירושלים, כאשר מרד יהויקים מלך יהודה בנבוכדנצר, באו נודדי מואב ואדום ליהודה להאבדו (מ"ב כ"ד ב'), כי לא יכלו המאבים לסבול, כי יהודה חושב את עצמו לבחיר העמים, שלא ישלמו בו צוריהם, את שנאת המאבים בימים ההם לישראל מתארת הגמרא בצענים מדיינים (סנהדרין ס"ח).

אחרי גלות יהויכין המליך נבוכדנצר את צדקיהו לא רק על ארץ יהודה וישראל, אלא עשה אותו לראש כל מלכי העמים השכנים לישראל, ואז נמצא מלך מואב ביחס שלום עם מלך יהודה, (ירמיה כ"ז ג'), משם נראה שהגביאים והקוסמים כמואב וביתר הארצות השכנות חזקו את לבות העם, כהגביאים ביהודה, לבלתי עבד את מלך בבל (שם פסוק ט').

בימי מלחמת הכשדים ביהודה ברחו יהודים רבים מאלה הממאנים במלחמה לארץ מואב (שם מ' י"א), מואב נשאר בעת ההיא נאמן להכשדים, בעוד שכני עמון מרדו בהם כהיהודים (שם פסוק י"ד ויחזקאל כ"א כ"ה).

בראשית ימי בית שני היה איש יהודי נציב מלך פרס במדינת מואב, ואחרי כן, בעלות נחמיה ירושלימה היה הוא ובניו נחשב בין זקני ירושלים וחוריה, ולכבודו קראו את שם המשפחה. בני פחת מואב (נחמיה ג' י"א ו' מ"א¹), בימים ההם

¹ כי אי אפשר שבמקרה נקרא איש יהודי בשם משונה כזה, ועיין עוד עזרא ב' ו', ח' ד' ו' ל'.

היה כפי הנראה יחס ידידות בין המזאבים ובין היהודים, כי בתוך צוררי יהודה, שעמדו לשמן ליהודים בעלותם מבבל, לא נמצאו מזאבים, בעוד שהיו ליהודים צוררים בכל סביבותיהם, וכיחוד צררו אותם העמונים. גם התחתנו היהודים את המזאבים ובגורת עזרא ונחמיה שלחו היהודים את נשיהם הנכריות (עזרא ט' א' ונחמיה י"ג כ"ג).

בימי היונים נמצא שוב את המזאבים בין צוררי יהודה, וגם אז היתה סבת השנאה מה שנבדלו רוב היהודים מן יתר העמים השכנים ולא קבלו את מנהגי היונים כמדם, בחשבנם את עצמם לעם סגולה. המזאבים לקחו את היהודים היושבים לבשח אתם וסגורם במבצרים בדימון, בצרה, בצר, עלמון, חשבון ומקד. בהודע הדבר ליהודה המכבי, הלך שמה עם שמונת אלפים אנשי חיל והכה את המזאבים מכה רבה (חשמונאים ספר א' ה' כ"ה—ל"ד). אחרי המלחמה קבץ יהודה המכבי את כל היהודים היושבים בארץ מואב ונלעד והוליכם לארץ יהודה. רק אנשי נבו במואב השלימו עם יהודה וכתרו ברית עמו והיו נאמנים ליהודים גם אחרי מות יהודה המכבי ואחי יהודה בסווד בהם עד שהפקידו בידם את רכושם. בלכת יוחנן אחי יהודה לבנו, להפקיד שם את רכוש משפחתו נפל בידי המזאבים, בני ימבריי מסדבא, שהרגוהו. אָחיו מצאו אחרי כן עת מצוא, לנקום נקמתו (שם ט' ל"ד—מ"ב).

אלכננד בן הורקנוס החשמונאי מלך יהודה התרים את מואב ועשה אותם למס עובד (יוספוס קדמוניות ספר 8, 5, 13).

ככל העמים שכני ארם ויהודה, שמתוך, שלשתיים, מיניקה, בכל ואשור) עזבו כודאי גם המזאבים בומן הרוא את לשונם העברי וקבלו שפת סוריה ולא נכר עם במני עם; כלם נקראו בשם הכולל סורים או ארמים, כמו שנקראים בימינו כל יושבי הארצות האלה ערבים בגלל שפתם הערבית. על כן לא נזכר בספר החשמונאים השם מואב בפירוש, אף שידוע הוא, כי ממנו הוא מדבר, בומן מאוחר, בימי הרומיים, כשפסקה מלכות הסורים, החלה השפעת הערבים סביב ים המלח ועבר הירדן, ומואב ובני עמון ואדום נקראו כבר בשם הכולל, ערבים. יוספוס ואורוגנס קראו כבר למזאבים ערבים. מאז והלאה לא נודע עוד דבר על אדות המזאבים ויתר העמים הקטנים ההם, נשכח זכרם וחזלו מהיות עם מיוחד, ואולם בומן החשמונאים, כאשר נכללו המזאבים בארמים נודע עדיין, כי שארית מהמזאבים קיפת, כמו שנראה בספר הניאל (י"א מ"א). כל הפרק ההוא מדבר כנודע על ימי החשמונאים.

ברור הוא שכמו שהתמזרו היהודים מעט מעט בסוף ימי בית שני בכל הארצות, כן התמזרו המזאבים ויתר העמים הקטנים, כאשר לא יכלו עוד נשוא את עול הרומיים הקשה, אך תחת שהיהודים בשמרם את דתם המיוחדת לא יכלו להתבלל בנוים, התבללו המזאבים ויתר עמי אויה הקטנים בעמים החדשים ולא נודע, כי באו אל קרבם, יען קבלו באונם דת נכריה ותרבות זרה.

ישראל בני מין בספרו, מסעי ישראל, מספר, כי מצא בארם נהרים מקום, שיושבין מתיחסים לזרע מואב, אפשר מאד, כי יש אויה יסוד למסורה זו, גם חכמי התלמוד ידעו, כי התישבו עמונים ומזאבים בבבל.

מתרבות מיוחדה להמואבים לא נודע כמעט מאומה. ממצבת מישע, אם אמיתית היא, נראה, ששפתם היתה שפת עבר וכתבם כתב עבר הקדמון, שהוא כתב הפניקים והשמרונים (כהפניקים לא היו גם הם כותבים שום אות נחה בתוך המלים, כגון מואב, כמיש, מעון, חורונים כלם הם במצבת מישע חסרים וכן מישע ומידבא בלי יוד). הספרים מהרן, מלום וננותיו בסדום ובעמרה וספור מהפכת סדום, הם בודאי מסורות מאביזה, וכני ישראל קבלון מהם. המואבים היו שמוצי זמה, כנראה מהספור שהזנו את ישראל אחרי ננותיהם (במדבר כ"ה). גם עבודת בעל פוער היתה, כפי שמסרו לנו אבותינו, מעשה זמה. על כן הגדת ננות לופ נאה להם ובודאי ממקור מואבי באה אלינו.

מלשון הגביא עמוס (ב' ג') והכרתי שופט מקרבה נראה, שהיתה ממלכת מואב ממלכה מסודרה ומשוכללה בסדרי בני תרבות. וביחוד היו מהוללים במשפטיהם הישרים. את המדה הזאת, הצדק והמשפט, יחסו המואבים ללופ אביהם. עקבות המדה הזאת נראים לעינינו מהספור על אדחת המריבה, שהיתה בין דעי מקנה אברם ובין דעי מקנה לופ, שסוף המריבה היה, שלופ ותר על שלו והגיה את כל המרעות לאברם והוא הלך לבקש לו ארץ אחרת. זה נראה גם מהמאמר ולופ ישב בשער סדום (בראשית י"ט א') וכל ישיבה בשער שבמקרא היא ענין משפט¹). והמסורה אומרת שהיה לופ ראש השופטים (בראשית רבה פרשה ג'), ונאמר, האחד בא לגור וישפט שופטי (שם סטוק ט'). זה נראה גם מהמסופר בהגדת. ספר הישרי על אדחת המשפטים המעוקלים והמנחכים, שדנו שופטי סדום, ובבראשית רבה שם על אדחת חמשה שופטי סדום, להגיד שלופ היה הרפך מהם ושעל כן נצל מן המהפכה. על נמוסי המואבים היסים רמזו כבר חכמינו הקדמונים ואמרו שבשנילו זה יצאו מהם רות ומלכות בית דוד (מדרש רות ב' ט' וילקוט רות רמז ת"ר).

המואבים היו נבורים ואנשי חיל במלחמה (ירמיה מ"ח י"ד). על פי עדות התרים, שתרו את ארץ מואב ואת תרבותיה, היתה הארץ הזאת מרובה באוכלוסין כל כך, עד שעיר אחת לא היתה רחוקה מחברתה אלא כחצי פרסה וערים רבות היו מוקפות חומה. הבקעה, אשר בין ים המלח ובין ההרים אשר במזרח הארץ, היתה פוריה ודשנה עד מאד וכן גם המישורי, נחלת ראובן, שהיה באמת נחלת מואב. זה נראה מדברי ישעיה (מ"ז ח'). ההרים אשר במזרח הארץ היו מלאים כרמים משובחים (שם) ועוד בימינו כשהארץ בחרבנה מביאים הערבים מארץ קירק, היא מואב, חמה ושעורה לירושלים (ר' יוסף שזוארין). במסחר לא עסקו המואבים כי בין העמים, שהשתתפו במסחר צר (יחזקאל כ"ז) לא נזכר מואב. המואבים היו שנואים מאז לשכניהם על רוב נאותם ורום לבם. על כל יתר העמים הביטו בבוז וכשאם נפש (ישעיה מ"ז ו'). נאותם נוסדה כפי הגראה על נמוסיהם המסודרים והקיים הישרים, שבהם החזיקו עצמם לעם נבחר והתחרו בזה עם ישראל.

ברתם ובכמוש אלהיהם היו דככים מאד. הרבה כמות וכהנים היו להם בעריהם הרבות ובעיר אחת היה מקדש ראשי (ישעיה מ"ז י"ב, ירמיה מ"ח ל"ה ומצבת מישע).

¹ עיין בראשית ל"ד כ', דברים מ"ו י"ח, שם כ"ב מ"ו וכ"ה, כ"ה ז', ישעיה כ"ט כ"א, עמוס ה' י"ב ו"ג, משה לו כ"ב, איוב ה' ד', רות ד' ב', איכה ח' ט"ו, אסתר ב' י"ט.

ענין הקרבת קרבנות היה נפרץ מאד (ירמיה שם) ובעת צרה הקריבו את בכוריהם, זבחי אדם, לאלהיהם (מיב נ' כ"ח). ונראה שגם את שבוייהם זבחו לאלהיהם ושרפום על המזבח (עמוס ב' א'). מלבד כמשו היו עוברים גם את הבעל (במדבר כ"ב מ"א) ובעל-סעור (שם כ"ג כ"ח).

מפרשת בלק נראה שהיו אלהי קסמים. מאכזריות דוד נגדם (שיב ח' ב') נראה, שהיו גם המואבים אכזרים.

הגביא ירמיהו היה מכיר במואבים רוח מיוחדת ודעות ומדות לאמיות מיוחדות, שהחזיקו בהן כל ימי חיותם על אדמתם ולא המירוהו באחרות ולא קבלו כל השפעה מאחרים. זאת הביע הגביא במליצתו: שאנן מואב מנעוריו ולא הורק מכלי אל כלי ובנולה לא הלך, על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמרי (מ"ח י"א).

המואבים היו מצוינים במדת הכנסת אורחים¹. על כן בהיות רעב ביהודה הלכו יהודים לגור בשדה מואב (רוח א'), ודוד בהיותו נדרף מסני שאול מצא מפלט לו ולבית אביו בארץ מואב (שיא כ"ב נ'). גם יהודים אחרים גרו בארץ מואב (דה"א ח' ח'). וזוהו נבין את דברי התורה: על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך (דברים כ"ג ד'), כי כן היה דרך המואבים, לקדם בלחם ובמים את כל אורח ונודד, ובגלל המדה הזאת, שהיו המואבים רגילים בה, קמה בקרבם ההגדה מלוט, שמסר נפשו על אורחיו כהביאו אותם לצל קירחו והגין בעדם מפני מבקשי נפשם וההגדה על אדות כתו, ששרמה הסדומים בעבור הוציאה סת בכרה לעני כסתר (ב"ר ס' מ"ט), ואת ההפך מזה אמרו על אנשי סדום המסוכה.

על דבר מהפכת סדום כתוב בספרו של סנחניאטון הצידוני ספר שני לאמר:

אמרי הכנעני הוליד שני בנים, שם האחד שדים ושם השני חת. חת לקח אשה מכנות הענקים וילד את אדוני, הוא אבי העיר ערד ושדים ישב עם אביו בעמק השדים, שהיה כלו משקה ויבן שם עיר וקרא שמה סדום. בימי שנת מלך מצרים (סעסום) ברדו אנשים ממצרים ויבאו אל עמק השדים. אמרי קבלם בארצו ויתן להם שדות, אשר לא עלה עליהם כל עשב. המצרים עשו שם תעלות וברכות מים ויהפכו את האדמה לעדן. כאשר נאחזו המצרים בארץ עשו להם שם שני עגלי זהב, זרתים קומתם ועיניהם אבני חפץ ויבנו להם היכלות וכמית ועבדו אותם. ורע הדבר בעיני אמרי וך את המצרים ויגרשם ויגול מידם את עגלי הזהב ואת כל רכושם. אז קנא שדים בן אמרי באביו על השלל הרב, שלקח מיד המצרים וילחם בו ויגרשוהו. והיו אמרי נע ונר בארץ ויתפלל לאלהיו, כי ייסר את בנו. אלהים שמע תפלתו ויהפוך את עמק השדים ואת העיר סדום וכל אשר בה ירד לשחת וים המלח כסה את כל הככר. סנחניאטון מספר עוד, כי לאנשי סדום היה בעמק השדים מכרה מיט היוצרים וסוחרי מצרים באו לקנותו והסדומיים עשו כזה עשר גדול. — בני חת מלכו בערד שמונה מאות וארבעים שנה עד אשר כבשו השמרונים (ישראל) את העיר. בספר השלישי פרשה מ"ז כתוב, כי מואב ובני עמון וכן גם אדום, עמלק וישראל היו מפלימי התיקסום, שגרשום המצרים מארצם².

¹ וגם בזה החפך כמה שספרה ההגדה על סדום.

² את ספור התיקסום, שירדו מצרימה ומשלו שם ימים רבים ואח"כ גרשום המצרים,

ב. בני-עמון, המתחיסים בתורה לנכדעמי, בנו השני של לזט, ישבו בצמון אחיהם המואבים, בארץ שנקראה לסנים הם (בראשית י"ד ה'), שלקחה מיד השבט הענקי מן הרפאים, שנקרא זחיים או זומזים והתפשטו בארץ הנלעד עד היבק ועד הירדן, עיר ממלכתם רבת בני-עמון היתה נקראת בימי הזונים והרומיים טילארטליה, ונראה שלא היו להם ערים רבות, כי פרוזות ישבו או באהלים.

כפי המסופר בתורה ובספר שופטים לקח סיחון את חצי ארצם המערבי מן הירדן עד היבוק ומשה לקח את הארץ הזאת מיד סיחון ונתן אותה לנחלה לשבט נד, זאת היתה סבת השנאה התמידית בין בני-עמון ובין ישראל, וביחוד סבלו הנלעדים בני נד הרבה מתגרת השכנים העזים האלה.

בימי משה ובימי השופטים עד יפתח לא נזכר מלך לבני-עמון; אולי היו אז נכנעים תחת יד מואב או תחת יד נשיאים רבים כהערכים, ענלון מלך מואב שבימי אתוד משל גם עליהם (שופטים ג' י"ג), אך בימי יפתח נשתנה הדבר, או קם מלך חזק לבני עמון, שלא נודע שמו והוא מלך גם על מואב ודרש מיד יפתח את חצי ארץ מואב, הוא לחץ את שבטי ישראל יושבי עבר הירדן בחזקה העכיר את חילו גם למערב הירדן, להלחם גם בשכמים המערבים יהודה ובנימין ואפרים (שם י' ט' ו"א).

בתוך ערי בני בנימין נזכרה עיר ששמה, כפר העמוני (יהושע י"ח כ"ד), ונראה שבימי השופטים ההם, כאשר משלו בני-עמון בישראל, יסדו להם העמונים מצובה בארץ בנימין בשם הזה.

מן הימים ההם והלאה אנו מוצאים את מואב כמטל לבני-עמון, שהיו העם השליש בכל מזרח ארץ ישראל, כי גם בימי שאול ודוד לא נזכר מלך למואב אלא לבני-עמון, יפתח הנלעד הכה את בני-עמון והציל את עמו מידם הקשה, אבל לא לימים רבים, כי בימי שמואל שבו העמונים למשול על ישראל וללחצם באכזריות ומפני הלחץ הזה הכרתו ישראל לשים עליהם מלך (נשיא י"ב י"ב), המלך שאול מצא את חוכתו הראשונה, להציל את יושבי נלעד מיד בני-עמון וגם הצליח ובעבור מעשדו זה הראשון הכירו כל ישראל את מלכותו, בהיות דוד נרדף משאול תמך נחש מלך בני-עמון ביד דוד ונתן לו ולבית אביו מחסה בארצו בגבול מואב (בתור ארץ מולדת משפחת דוד מרות המואביה; ש"ב כ"ב ג'), אך כמעט נמשח דוד למלך נדפכו בני-עמון לאויבים לו, וכאשר שלח דוד מלאכים, לנחם את הגון מלכם במות אביו ידו בעד החסד שעשה לו, חשדו שרי בני-עמון במלאכי דוד, כי באו לחפור את הארץ והשיבו את המלאכים בחרפה, או קמה מלחמת בני-עמון הגדולה, מלך בני-עמון שכר חיל צבא מכל עמי ארם, להלחם ברוד וכאשר הבניע דוד את כלם, כבש את כל ארץ בני-עמון ומואב, כמו את כל ארצות סוריה וססון לארץ ישראל, מרבת בני-עמון לקח דוד שלל הרבה ואת עשרת האליל מלכם שם על ראשו, את העם הבה דוד באכזריות נוראה (ש"ב י' ו"ב ל' וכ"ו), כי כן עשו העמונים לישראל בהיות ידם תקיפה (שופטים י' ה' ושיא י"א ב').

וישראל ואדום ומואב ובני עמון היו, מליטיהם יש להשוות בכל אופן עם המסופר בתורה על אברהם ולזט, שירדו מצרימה בימי הרעב ואח"כ עלו משם ברכוש גדול.

אחרי המלחמה היו בני עמון עברים נאמנים לרוד ובתוך נבוי דוד נמצא צלק העמוני, וכאשר ברח מפני אבשלום לעבר היהודים הוציא אליו העשיר העמוני שבי בן נחש מרכת בני עמון את כל צרכו ונולד. כי מלכי ישראל היו מלכי חסד (מיא כי ליא) ואחרי שהכה דוד את אייכז והבניעם, התנהג עמהם, כפי הגראה, בחסד וברחמים, על כן אהבוהו. ואולי היה שבי בן נחש אחי המלך הנזכר בן נחש, רודד הרימוהו לנציב ומישל בבני עמון אחרי הכתו את המלך, עיב נמל חסד לרוד, המלך שלמה הרים את אשתו נעמה העמונית מכל נשיו, לעשות את בנה ליורש עזר למלך תחתיו. וכל מלכי בית דוד היו איפא מצד אמם מזרע בני עמון, רחבעם (בן שלמה) הוא כפי הגראה שם עמוני, עיב הרכב ממלת. עם מהשם, עמון, כמו שהשם נעמה כולל אותיות עמון. וירבעם בן נבט האסרתי קרא את עצמו בכונה ירבעם, להרמות לרחבעם, שהתחרה אתו במלכותו⁽¹⁾.

כאשר נחלקה מלכות ישראל נקרעה ארץ בני-עמון מיד ישראל ולא שבה עוד לידם, כי גם עמרי, שחזר וכבש את מואב, לא כבש את בני-עמון, כי בני עמון מלכיהם היו על פי רוב, כפוסים לארם ביחד עם ארץ גלעד הסמוכה לה.

בתוך שנים עשר המלכים, שהתחברו בימי אחאב עם בן הדד, להלחם במלך אשור, נמנה במצבת שלמנאסר השני גם בעשא בן רחוב מלך בני עמון, שלמנאסר הכה גם אותו, אבל לא כבש את ארצו. כאשר הלך יהורם מלך ישראל בלויח מלך יהודה ומלך אדום, להלחם במואב, לא יכול מלך בני עמון לבא לעזרת המואבים, כי היו העמונים, כאמור, תלויים ברעת מלך ארם. לפי דעת (או מסורת) חכמי התלמוד (פסחים קי"ט) נלחמו בסוף בני עמון בבן הדד וגברו עליו ולקחו ממנו שלל רב מאד והשינו את היותם (?).

אחרי מלחמת שלשת המלכים במישע מלך מואב באו בני עמון ומואב והעמונים מדר שעיר לארץ יהודה להשחית (דהייב כי א"י) להגם ביהושפט על בואו לעזרת יהורם נגד מואב, כן נראה לכאורה, אבל בראותנו את בני-עמון בחברת המואבים והעמונים, עלינו לשער, כי מלך ארם נהה את נתיניו העמונים במלך יהודה, להתחבר את יתר שונאי יהודה, למן קחת נקם מהם על עזרם את מלך ישראל בראמת גלעד, עיב עמדו העמונים במלחמה ההיא בראש העמים המחוברים, ועיב כתוב שם (פסוק ב') באו עליך המון רב מארם, כי ארץ בני-עמון נחשבה אז למלכות ארם, ומלך ארם שלח את העמים האלה, כפי המסופר שם היה עמל העמים המחוברים לריק, כי קמה טריבה בין בני לופ ובין יושבי שעיר והיתה הרב איש ברעו, והיהודים שללו שלל רב בלי מלחמה.

בימי יואש מלך יהודה נמצא זכר בן שמעת העמונית בין הקושרים על המלך, ונראה מזה, כי נהגו שרי יהודה לקחת להם נשים עמוניות ומואביות.

עזיזו מלך יהודה, שהגון ברוב עזו על כל מלכי הדרום מפני מלך אשור, (מצבת תגלת סלאסר), הגין גם על בני-עמון וברצונם השיבו לו מנחה (דהייב כי ח').

⁽¹⁾ כי ברור הוא שכל מלכי ישראל ויהודה בעלותם על כסאם נקראו בשמות חרשים ולא נקראו עוד בשמותיהם הראשונים.

בימי יותם בנו, כפי הנראה, מרדו בני-עמון ביהודה ועיכ נלחם בהם יותם וגבר עליהם ועל כרחם השיבו לו מנחה מאה ככר כסף, עשרת אלפים כורים חטים ועשרת אלפים כורים שעורים שלש שנים. ונראה, כי שב אז מלך בני-עמון למשול על מואב, כי הלא המואבים היו קרובים ליהודים מבני-עמון ומדוע לא היו לעזיהו וליוחם דין דברים עם מואב? גם המס העצום הוא גדול ביותר להעם העמוני הקטן, אם לא השתתף עמו גם מואב.

בימי אחז מלך יהודה, כאשר שפטה ממשלת אשור את כל ארצות המערב וגם יהודה וישראל נלכדו במכמרתה, נפלו גם בני-עמון ביד אשור. בתוך המלכים, שנכנעו לפני תגלת פלאסר השני, נזכר בלוח התפארת שלו גם שנאב מלך בני-עמון. על כבישת בני-עמון זו נבא עמוס (א' י"ד): והצתי אש בחומת רבה ואכלה ארמנותיה בתרועה ביום מלחמה בסער ביום סופה הלך מלכם בגולה. גם כאשר הגלה בעת ההיא תגלת פלאסר את שבמי גר ומגשה, נאחזו העמונים בארץ הנלעד והתאכזרו מאד נגד שארית בני גר, שנשארו עוד בארצם כמו שמעיד עמוס (שם): על בקעם הרות הנלעד למען הרחב את גבולם. וצפניה אמר (כ' ח'): אשר חרפו את עמי ויגדילו על גבולם, וירמיה אמר (מ"ט א'): מדוע ירש מלכם את גר ועמו בקרוי ישב.

סנחריב, לפני בואו לארץ יהודה, הכניע את סדה אל מלך בני-עמון והכריזו במצבת תפארתו. גם אסרחדן בנו מזכיר בתוך המלכים, שהשיבו לו מס, את סדהאל מלך בני-עמון. אסרביניסל בן אסרחדן מזכיר בין המלכים עבדיו את עמינאדב מלך בני-עמון.

בתוך צוררי יהודה בימי מלכי יהודה האחרונים נמנו גם בני-עמון. הם שמחו בכל שאם נפש על בית ישראל ויהודה, כי נפלו ביד אויביהם (יחזקאל כ"ה) ועזרו לצוררי יהודה להרבות את מסלת ירושלים. בימי יהויקים מלך יהודה שלחו בני-עמון את נחדיהם על פי נבוכדנצר מלך יהודה להשחית (מ"ב כ"ד ב'), כאשר המליך נבוכדנצר את צדקיהו ושם אותו לנציב על כל שכני יהודה, היו גם בני עמון תחת ידו וכאשר מרד צדקיהו נבוכדנצר מרדו גם בני-עמון ובלכת נבוכדנצר להכניע את ארץ יהודה ולהחריב את ירושלים הלך גם להכות את בני-עמון ולהחריב את רבה (יחזקאל כ"א כ"ה). בהגיה מלך בבל ביהודה את שארית יהודה תחת יד גדליהו היתה עין בני-עמון צרה גם על השארית הזאת, על כן שלח בעלים מלך בני-עמון את ישמעאל בן נתניה למצפה להרוג בסתר את גדליהו ואת סקידי מלך בבל (ירמיה מ' י"ד). מזה נראה, כי נמלטו לארץ בני עמון רבים מנחלי יהודה ומזרע המלוכה ממסלגת המורדים בבבל, יען גם בני-עמון עמדו במרדם. אבל בארץ יהודה נשארה המסלגה הנכנעה לפני בבל על פי ירמיה.

כבישת ארץ בני-עמון ביד בבל לא נזכרה, אבל יש לשער שלא סלח להם מלך בבל על ששעם ואז נתקמו בהם דברי הגביאים צפניה, ירמיה ויחזקאל.

בשוב יהודים לארצם על פי כורש, שבו כפי הנראה גם בני-עמון לארצם. כנבואת ירמיה (מ"ט ו'), והמה עמדו אז בראש צוררי יהודה, שהפריעו את היהודים בבנין ירושלים על תלה. פו ביה העמוני השאיר שמו לזכר עולם בדברי ימינו

בתרופו ובנדרפו ובנכליו נגד שארית יהודה בימי נחמיה (נחמיה ב' י' י"ב. ג' ליה). סגבלם התרזני וזכיה העמני עמד בראש הערבים העמנים והאשדודים, שהתתברו להלחם בירושלים (שם ד' א' וכו').

גם בימי ממשלת היונים עזרו העמנים את הסורים, להצר להיהודים אשר בארצם. תחת יד מימותיאוס שר צבאם נלחמו העמנים ביהודה המכבי. יהודה המכבי הכם והציל את היהודים מידם (חשמונאים א' ה'). בימים ההם השינו העמנים כמין ממלכה אומונומית. כי יוספוס מזכיר מימי הורקנוס הראשון את זנו מלך סילאדלסיה. היא רבת בני עמון (קדמוניות 13, 8, 1). הורקנוס ואריסטובל בנו כבשו את ארץ בני-עמון והיתה למס למלכי יהודה. העם העמני בימים ההם היה מתי מספר. כי ספר דניאל (יא) בתארו את התרבן, שעשו היונים באויה מזכיר אדום ומואב ושארית בני עמון (יא ט"א) ⁽¹⁾.

אחרי התרבן מזכיר עוד יוספוס הקדוש לנצרים את העמונים. אבל אורייגנס מזכיר את אדום ומואב ובני עמון בשם הכולל ערבים. כי אמנם שארית העמנים האלה בהיותם מתי מעט התערבו בערבים שכניהם וקבלו שפתם ונמסיהם ומעט מעט נמחה שמם ולא נשאר מהם שם ושארית כנבואת יחזקאל (כיה) עליהם: והגני נתנם לבני קדם למורשה וישבו מידותיהם כך ונתנו כך משכניהם. המה יאכלו סריך והמה ישתו הלבך ונתתי את רבה לנוה גמלים ואת בני עמון למרבץ צאן והברתיך מן העמים והאברתיך מן הארצות אשמיוך. למען לא תזכר בני-עמון בנוים. ובימינו לא נכר אף מקום ארץ בני עמון, כי התקיימה בה נבואת צפניה (כ' ט'): מואב כסדרם תהיה ובני עמון כעמורה. ממשק הרול ומכרה מלח ושממה עד עולם.

ע"פ התלמוד היתה בבבל בימי התנאים והאמוראים מושבה עמונית, שהצדו יושביה ליהודים שכניהם. רבי אומר הזמניה איכא בבבל כולה דעמנאי היא (קדושין ע"ב).

מתרבות בני עמון ותכונתם נודע רק, כי לא היו שמונים בומה כהמואבים. כדרשת חכמינו על בת לוש הצעירה. אבל לא מצאנו בהם גם טעות טובות, שהיו המואבים מצוינים בהן. כלם היו עובדי אדמה. על כן לא ישבו בערים. מצבם החמרי היה טוב והתנאו בעשרם. ירמיה אמר עליהם: מה תתהללי בעמקים וכו' הבוטחה באוצרותיה ואומרה מי יבא אלי' (מ"ט ד'). נחל יבוק השקה את ארצם והיתה פוריה מאד. סחרי ישראל היו מצויים מארץ בני עמון. חמי מנית' (יחזקאל כ"ז י"ז); מני' היא מקום ידוע בארץ בני-עמון (שופטים י"א ל"ג). ממם החטים, שנתן מלך בני-עמון ליותם מלך יהודה (כניל). נראה, שהיו היהודים מביאים תמיד חטים משם. העמנים היו גבורי מלחמה ואלכיהם היו עייצים ורבי מעלים. על כן ברוב דברי ימיהם משל מלך בני-עמון על המואבים, אף שהמואבים היו עם זקן וגדול מהעמנים ורק כאשר משלו מלכי ארם על העמנים היה להמואבים מלך בסני עצמם. האליל מלכם הוא כפי הגראה מולך הצידוני והמים הוא הוססה.

(1) שם כתוב, "וראשית בני עמון", אבל ברור הוא ש"ל, ושארית".

”חולם הנימו”.

ס א ת

דרך לואים א. אלכסנדר (נויארק).

מדי פעם בפעם, כבואי ממעלה העיר נויארק, ששם ביתי, למורד העיר, אני חש צער נורא, יגון עמוק...

ההבדל גדול מאד, נורא מאד, ואני מרגיש אותו!...

במעלה העיר — בתים יפים, חדרים מרוחים, אור נקי ומבריא את הנוף; ובמורד העיר — הבתים בנוים זה בצד זה ולית אתר סגור, החדרים קטנים, האוויר משחת ומלא אדים נשחתים, המשימים לפעמים מחנק לנפש...

ובכל זאת אני אהב את, מורד העיר!

שם, במעלה העיר, על פי הרוב, — עשירים ומתעשרים, גדולים ומתגדלים, ששרש נשמתם רק המטבע, ומערקור — אלילם היחיד, שאותו לבדו ביראה יעבדו.... ופה, במורד העיר, על פי הרוב — עניים מרודים, בני הגולה, הגזונים ברוח ומתפרנסים ברח, ובכל זאת רבים בתוכם אנשי רוח, אידיאליסטים נמורים.

אני מתהלך במורד העיר ולבי הסין להתפרצן...

מה נורא המקום הזה — אני חושב — אין זה, כי אם בית הקברות למשכילי ישראל ולספריו!....

פה סת המשורר-המקונן יצחק ראבינאוויץ, שמוכרח היה לכתוב ארבע עשרה שעות ביום חמנים משונים בושארנגן לבלתי מות ברעב.... פה מת הרב א. ד. דובצוויץ, שעזב לאנחות משפחה גדולה, שלולא תמכה אחרי מותו, כי אז מתה מכסף ומחוסר כל... פה סת המדקדק הגדול והאיש המצוין במדותיו ר' משה הכהן רייכערזאָהן, שסבל ימים רבים חרסת רעב ממש וחי ברוחק גדול עד רגעו האחרון...

פה יושב החכם הישיש א. ת. ראָזענבערג, בעל, אוצר השמות, העובד בבית דפוס, הנמצא במרתף צר ואוסל, כמועל ששוט ממש.... פה מתנודר נ. ה. אימבער, בעל התקוה, ומחיה את נפשו ב,קצבה, הקצובה לו מאת השופט היהודי מאיר זולצבערגער מפהילארעלסֶהיא...

פה מתהלך המשורר מ. מ. דאליצקי, שראה עני בשבט עברתו, עד אשר עשו לו אחרים הגדוּבֵל ויקבצו בשבילו נדבות, המצילות אותו ואת ביתו בשעה זו-מחרסת רעב....

מה מתהלכים עוד רבים אנשי רוח, החיים ברוח ומתים בלא עתם, השורים
 ברמעתם החמה את פתם, לחמם היבש ברב עמל הוא בא...
 ועל המחנה הגדול של משכילינו וסופרינו, העניים בחמר העשירים ברוח, נוסף
 לפני שנתים המשורר הצעיר לימים מר יחזקאל לעזיט.
 מר לעזיט — חיון בלתי מצוי כל כך בשוק החיים!
 הוא כותב שירים, ספורים ומאמרים בשלש שפות: עברית, רוסית, וזרנונית.
 על אדות עבודתו בשדה הספרות הזרנונית אינני חסין לדבר, יען כי (את
 חמאי אני מזכיר!) אינני מאוהבי השפחה המכוערת הזאת ואינני ממצדי בוכות
 קיומה...

על אדות עבודתו בשדה הספרות הרוסית לא אוכל לדבר עתה, יען כי יארנו
 הדברים ולא יספיק לי המקום בזה, ורק בקצרה אומר: כי לכתוב פואימה כ.דבורה
 ושירים, כרוב השירים, הנמצאים בקבוצת שיריו, צריך להיות משורר Par excellence.
 ועל אדות שיריו העברים אינני חסין לכתוב עתה בקרת ארוכה, כי אם דברים
 אחרים, מחשבות אחרות.

בשירו המצוין, רוח ארץ אומר המשורר:

רוח ארץ בי מְעִטְרִי,

אֲתַנְשָׂא כְּלִבִּיא;

לְמַעֲשִׂים כְּבִירִים הַדּוֹלִים,

יִבְסוּף וְיִקַּל לְקִבִּי.

כָּל מְרוֹת אֵינִי מְקַבֵּל!...

שֶׁל גָּחוֹן לֹא אֶתֵּל

לְפָנַי כָּל סִקּוּף וּמוֹשֵׁל —

מִשְׁאֲתוֹ לֹא אֶתְחַל...
 רוח ארץ בי מְעִטְרִי —

אֲבִנָּה לְקַמְנוֹת...
 אֶלְעַג לְחַצְרִים הַשְּׂפִלִים,

הַרוֹלְבִים מְעַדְנוֹת

וְיָדֵי כָּל הַמְצִיִּים יִנְשָׁקוּ

וְאֶת־רֵאשֵׁם יִרְבִּינוּ

לְפָנַי כָּל נִקְלָה מִתְעַשֵּׂר

וְלִדְבָרָיו יֵאֱוִינוּ...

(¹) ראה מאמרי Ezekiel Lewitt, a Dreamer of the Ghetto ומאמרי הסופר הנודל

לרוכים מר ד. מארדאוועו ב, נאוואסט.

בי נטע היוצר שאיפה
 לדברים נשקבים —
 בשמחה מות אריה אבקרה
 מתני הקלבים...

השיר הזה מתאר את לעוויט כמו שהוא בחיים ובספרות. בעבודתו הפרטית ובעבודתו הצבורית: הוא עשוי לכלי חת, לבו כלב הארי, כל מרות איננו מקבל ולא יכרע ולא ישתחוה לענלי הזהב, התפוששים זהב וכסף וכל רוח אין בקרבם... בדירה קטנה וצרה יושב הוא עם אמו (אביו הנכבד מת בשנה העברה), אחיו ואחיותיו. פניו — חולניים ומסיקים ינון-עולם ועצבת מחרדה; על מצחו הגדול תשכון עננה; עיניו מסיקות צער נורא, מחאה נמרצה, בח ליצורים שפלים, לנקלים מתעשרים, להולכים על גחון...

הוא טובל ימורים רחניים רבים מאד, ולעתים לא רחוקות יסבול גם ימורים נופניים וחמריים — ובכל זאת לא יותר על דעותיו ולא יעשה קומפרומיסים ונסיגות לאחור...

באמונה הוא עובד לפונת היהדות והחזיונות, לפונת הספרות העברית וכל קניינו הרחניים, ולא ישים לב לדברי בני שם, בני בלי-שם, המקנאים בו והמטילים קוצים על דרכו... בצדק יוכל מר לעוויט לאמר:
 גאמרי פי רבות נקשתי,
 בעשתי לי אויבים רבשתי,
 מקפחם מהגדול, מהרוב!
 וקבל זאת האמת את-דגלי תפארה,
 השקר הנעים יהיה לקשר,
 אמתנו קטב!...

הסגנון הוא האדם' ובסגנונו של לעוויט נכיר גם את עצמותו. שפתו היא צחה וברורה, אין בה לא מליצות נשנכות בעקב, תפארת הלשוני ואין בה עזות השפה וקלקלה בעקב המושנים החדשים, ככל אשר יעשו המחדשים הבלתי יודעים את רחה.

מראשית ימיו שם לעוויט את לבו לחיי בני האדם לדעת אותם והליכותיהם ויתבונן ויחדור אל לבם לראות את כל הנשותיהם ותגועותיהם אשר יתעוררו בם. מבין מאליו, כי איש כזה לא מצא עונג ונתת במראה עיניו וחזיונו לא השביעוהו רצון, כי לכל פנה אשר פנה ראה אך ננע צרעת ותהום נורא רובץ בין הלב ובין החיים. את הרוח הזה שפך לעוויט על פני רובי שיריו וחזיוניו.

באחד משיריו המעטים בקובץ השירים אשר לפני הוא מתאר את חמדות הקסם אשר בטבע השקט ומתחת עמו יוצא בית נמלא תצורי כזה:
 הולך דזקם הנביא... יום נפלא, יום אביב
 כמו שרונה השקינה על הארץ מסביב.

השמש מתנת ניצוצות של אור;
האילנות מלבלבין, הדשא צומח,
הנרדדים רמקשו ומלאים הם לת,
באלו זה עתה התרחצו ביאור.
ריח גרין ומקשם הטה בגמקה
ובמו חספן הוא ללחוש סוד לאדמה -
יתרפק עליה בגענועים של בן;
עלי העצים לפרקים מנדנעים
ואלה לאלה בקשתם לוענים:
יטה העולם ומלא הוא חן?

החרוז הזה הוא נחמד מאד, מלא חן סומי וקסם נמלא שאין למעלה הימנו.
השיר, מה אשרי הנמצא בקובץ שיריו הוא אומנות יפה מאד. בו הוא מתנה
את צורתו ועניו, מלבו נתכת שפעת אנוחת המבכות את העבר ואוש נורא ממלא
את כל חדריו, יאוש מחיים ומתקה לעתיד. את השיר הנמלא הזה הוא סמיים:

השבת... ובתקנה השמעתני קול דברי,
ואשיר את שירי, גם נברו הרקנות,
עתה אני עומד על משואות עברי
מבבה חללי - תקומתי הישנות...

ערירי גשארתי, ערירי!
נקמלקה מפני השכינה...
נקסק באקצע לפתע קול שירי,
חדלה הרנה!...

שמנה השורות האלה, וביתוד ארבע השורות האחרונות ראווח להחרת בעט
זהב על אבן שיש, כי נמלאות הן, מרעישות את הלב ומזעזעות את הגפס...
בשירו המצוין: לי אומרים... אומר המשורר:

את-עמי, את-אלי לא אקיר
בקנלות, מכמנים ויקר:
מוב לי קבר בקברות אבותי
מבתי תעננים של זר!...

האם רבים הם כמפורחתי השירים, שבהם מוכעים הנענועים והאהבה לעמנו
ולדתנו בסיוט יותר נשנב ובמשמעות אמנותית יותר מצוינה?

ספר "מעלות נשים" מימים קדמונים.

א.

אל בית עקד ספרים
 בא איש דורש תבונות,
 ויבקש בין המכתרים
 למצוא צפונות וטמונות.

ב.

וירא בין השורותים
 ספר אחד לעפתו,
 תאדה הנה לעינים,
 אף נחמד ביעפתו.

ג.

ויקתהו ויפתח שערו
 ויתפלל מאד בלבו;
 כליל הנה בהדרו
 וישן נושן כתבו.

ד.

"ספר מעלות נשים
 יקר מכל קנין;
 ישנים גם חדשים
 כל ישו לו בענין". —

ה.

אז מהר ויפתחנו
 ויבקש גם פנימה,
 אך לשוא יחפשונו,
 כי לא כתוב בו מאומה. —

ו.

אז יביט וישתומם
 ולא ידע פתרונו;
 מה יסאר מה ירומם
 ספר זה כיתרונו? —

ז.

אז נגש בשאלתו
 לאשר על הספרים
 ולהגיד לו תדתו
 שאלהו בצוף דברים. —

ח.

"אניד לך מה ידעתי"
 השומר אז ענהו;
 "באשר שמוע שמעתי
 על מה אנניו המבועו:

בִּי לֹאֵת מִחֲבָרוֹ יִסְדֵּי
 וְהִפְצֹו בֶּן הַשְּׂמִיעַ.
 יא.
 „אֵךְ מִה־גְּדֹל תִּפְלֵא
 וְכִפְּהָ זֹאת נִמְצְאָה:
 בִּי אִשָּׁה בְּכָל אֵלֶּה
 מִנִּי אִזְ לֹא נִמְצְאָה!” — —
 מַרְדְּכַי מִטַּרְעֵלִיסְקֶער (*).

מ.
 „אִם תְּהִי גֹדְעָה
 אֶל אֶחָד מֵאֲנָשִׁים
 מֵעֵלָה בִּי נִמְצְאָה
 בְּאַחַת מִן הַנְּשִׁים;
 י.
 „אִז פֹּה יִכְתּוּב יָדוֹ
 וְלִפְּל זֹאת יוֹדִיעַ;

(*) השיר הזה, ביחד עם קובץ שירים אחרים אשר לא ראו אור עד היום, נמסר לידי
 מאת ידידי הרב ד"ר פראַסניטץ, רב ומטיף בק"ק שאַנברג במורביה, אשר לידו מסרה בת המשוור
 מרדכי בן דוד טרעליסקער, היושבת בהמבורג, את עזבונו כתביו להדפיסם לעת מצוא.
 העורך.

ד"ר משה פרידלנדר.

כל חכמה וידיעה, כל דעה ומחשבה יש לה בכל העתים והדורות אנשיה המיוחדים שיעריצוה ויסלסלוה, שיקרישו לה רוב או גם כל ימי חייהם. וחכמת ההסתוריה להיותה מקפת כל חזיונות החיים וכוללת כמה וכמה תקופות יש לה בכל הדורות מעריצים שונים הרבה מאד, כי כל איש גדול שאיננו נבלע בתוך הכלל אלא מצטיין בעצמיות מיוחדת, כל חכם שיש נון מיוחד לדעותיו ושאיפותיו, הניא נותן להצבור יותר ממה שהוא מקבל ממנו, יש לו תקופה חביבה מיוחדת מתקופת ההסתוריה שהוא חי עמה. שהוא מצא בה שרש נשמתו, מהותו, היותו ומציאותו.

ישנם חכמים המשקיעים ראשם ורבים בהקירת תקופת היונים הראשונים, תקופת העלילים והחומדים, וישנם חכמים, שכל הגינם וכל מעינם בתקופת ימי הבינים, ימי ההתלהבות העזה וימי הרומנטיקה הגדולה, וישנם חכמים ששרש נשמתם מחובר בעמקי תקופת התקופה וההתחדשות.

וכל אחד מבני העליה הללו חזר תמיד על התקופה תאות נפשו, והוא מעבד אותה היטב היטב, חזר לתוך עמקיה ומסתוריה ומראה בה נפלאות וחדשות אשר לא שערו חכמים אחרים חזכבי תקופה אחרת.

ולד"ר משה פרידלנדר, התוקר והתושב הגדול, הפיטן והמספר הנפלא, יש תקופה אדובה חביבה בין תקופות ההסתוריה, תקופה, אשר כל חייו, כל שאיפותיו ומאוייו, כל מחשבותיו ורעיוניו התדבקו והתלכדו והשתרשו בה עמוק עמוק, והיא תקופת התהלת הדת הנוצרית, התפתחותה והשתלשלותה, תקופת רבת-הערך לידיעת תולדתנו וקורות ימינו אנו, באשר לה התיחסות וקשר הסבות עם הספרות התלמודית, ורק חכמים מעטים בינינו הקדישו כחותיהם לה, לדעת אותה על בוריה, התקופה הזאת, ימי התלקחות הכתות המתנגדות והתחרותם, תקופת המלחמות של שתי התשוקות, תשוקת כח הבשר הקשור בחיים הבהמיים, חיים חומריים, ותשוקת כח הרוח הקשור בחיים שכליים, חיים רוחניים, תקופת האספים והחסידים, תקופת אריסטובלוס ופילון האלכסנדרונים, הלל הבבלי ומתבריי מכתב אריסתאוס, ספר חכמת שלמה (המיוחס במעות לשלמה המלך, מעות שהחזיק בה גם המשורר ויזל), ספר טוביה, שירי הסיביליות העבריות, הגנוסתקים העבריים, ההלניסטים המניירים, תקופת הגנוסתיקה הנוצרית והסיביליות הנוצריות, האפלטוניים והסימטוניים החדשים, תקופת מאתים שנה זאת היא העשירה והיותר פוריה בתולדתנו וערכה רב על כל תקופת ההשתלשלות וההתפתחות של הקולטורה הגדועות לנו.

ופרידלנדר יודע את התקופה הזאת כאשר יוכל לדעתה חושב והוקר גדול. בעל משפט חרוץ ונלד-דעה. מזדיין בידיעת כל השפות שיש להן יחס אל דברי התקופה הזאת. מזוין בעין סוקרת וחודרת אל תוך עומקה של ספרות המדרשית. בבקיות נסלוא בתלמוד בבלי ובשים ירושלמי וביתר שאת בספרי הפילוסופיה האלכסנדרונית.

הספרים שחבר במקצוע הזה משנת 1878 עד שנת 1903 המה חשובים ונכבדים מאד, כלם נכוחים למבין חמדים לשוחרי דעת. מהמצוינים שבהם, שיש להם באמת ערך מדעי. הגני חושב את אלה: א) לתולדות התפתחות הנצרות (Zur Entstehungsgeschichte des Christentum); ב) שפת היהודים שלפני הנצרות (Der vorchristliche Gnosticismus); ג) האנטיכריסט; ד) סאמר ריסמישע אונד סאלמדישע שמודיען; ה) תולדות ההצטרקות העברית (Geschichte der jüd. Apologetik). הספרים האלה הולידו התעוררות עצומה בין המומחים לאותו דבר. בספריו נמצא אמיתות תולדותיות. מפתחו והגזותיו הגיונים מציאים אותנו מידי ספק וסתירה בדברי ימי התקופות הנזכרות, לא הגיה פרט אחד שלא בררו כראוי. בכל מה דאפשר ישתדל לחקור בעצמו על כל המקורים שמהם שאבו סופרי ההודות מבלי השען על עדות זולתו. כי אין דומה שמועה לראיה. לסיכך אוצרות בקרבן מסקנותיו לקח טוב שעליו תבנה ההסתוריה וממנו תסתיים שמעתתא בכמה שאלות הסתוריות. דרנשתו דקה וסחודרה לפתור כל חדה נעלמה ולהביא ממרחק דנמאות, בקרתו תגלה לעינינו את עמק השקפתו וכח המשער אשר לו, כי כל השערה השערה יחוק במסמרות, במזפתים והוכחות ברורות ונאמנות. הגנו מציאים נל של העדות האורות בודדות וסחודות הגה פרידלנדר בא וכהמתים בבקעת יחזקאל כן יקומו לפנינו הנפצות והסחודות הגשכחות והגעלמות והתלקפו והתכוננו יחד היו לבנין בניו כמו רמים, איתן וחוק.

וכאשר נמצא עח הרוח ועמק המחשבה בספריו המחקריים, כן נמצא מעוף הרוח והתנשאות הדמיון בספריו אשר התרומם בהם למעלת מספר מהמדונה הראשונה. ספריו די ררי בעלפער, אפיאן (תרגם עברית עיי היש זיל), דער פרייזילינע דעם נהעטא ועוד ועוד, מרגליות ואבני חן המה בספרות היפה, בכל אחד מהם מתגלה ומתבלט, מתעצם ומסתמן כחו הספורי והפיוטי בהדר וכן, בסגנונו הנמרץ הקל ונוח לקריאה ומושך הלב, וכמעט כל השאלות החברותיות והמוסריות, המנקרות בלב עמנו, מצאו להן הד ביצירותיו הפיוטיות של פרידלנדר.

כדאי היה לספר כל מקרי חייו ומאורעותיו בספר, למען ידעו קוראי עברית גם המה מי זה האיש הגדול אשר יעבוד כל ימי חייו למונת חכמת ישראל ושכללה אבל יען כי אין לו רשות להאריך במקום הזה ארשום רק פרטים אחדים מתולדות ימי חייו; בתור עובד חרוץ להפיב מצבם החומרי והמוסרי של היהודים, אשר לתכלית זאת הקדיש כמעט כל ימי חייו.

החכם הריר משה פרידלנדר נולד בעיר ב. סט. נעארנין במדינת אונגריה. בשנת חריב לאביו הרב דקהלה הזאת. אביו היה תלמיד מובהק של החתם סופר. בילדותו כבר נראו בו אותות כשרון והנער משה הצמיין בהרצאתו ושקידתו על כל

בני נילו. בכחרותו, עד שנת סיו לימי חייו, למדו אביו הנאון ויחנכו אך בתכסיסי התלמוד ונושאי כליו כנהוג הוא עשה חיל בכל למדויו. אך הלמודים האלה לא התקררו את דעתו ואת רוחו, ועיכ החל לשקוד גם על למדי חול ולמד. בשעה שאין יום ואין לילה גם יסודי שפת רומי ויוני ותר הידיעות הנחוצות. ככן סיו נכנס לנימנוזים בוניה, ואחרי גמרו ביים הזה הלך להשלים ידיעותיו באוניברסיטה בעיר פראג ששם שקד על למודי הפילוסופיה והחקירה, ויצא משם מוכתר בנימוסין, אולם גם את תורתו לא עזב ויצק מים עיי הרהיג שייר אביד בפראג, אך בשביל דעותיו החפשיית לא חסין לשמש בכתר הרבנות ולקבל על עצמו עול הוראה, לכן הלך אחרי הקריאה להיות פדגוג בבית אחד הנבירים המצוינים שבקהלה ישראל בוניה. בשנת תרל"ד נתמנה בתור מורה דת ישראל בביים הבינונים בעיר הגזורה ובשנת תרל"ט למוכיז החברה כי"ח. ויהי בשנת תרמ"א החלו רדיפות היהודים ברסמיה. זמחמת הגרושין הלכו אלפי יהודים בגולה דרך נבול העיר בראדי, ותשלח החברה כי"ח מלאכים ושלוחים לבראדי למען ישלחו הלאה את הגורדים ואת הגולים לאמריקה, ונשלח הריר פרידלנדר מצד האליאנס בווינק, בתור ציר ושלוח לעיר בראדי. במשך שבועות וחודשים היתה עליו עבודה רבה וקשה להסיב מעט מצב המאוללים ולשלחם לארץ ששמה יגדו מעט מעצבם ורנום, או כתב את מחברתו. המששה שבועות בבראדי אשר בומן קצר זכתה לשלש מהדורות. התמונות הגוראות מסלמול ויאוש שתאר מהיי האמינרנסים האומללים עוררו את הדתענינות מכל הצדדים בעדם, הרבה ימי עמל ראה בבראדי בשנות תרמ"א ותרמ"ב בהתאמצו לעצור מעט בעד זרם האמינרציה, עבודת סרך הוטלה עליו להיות צופה הליכות הגורדים ולנהל את עניני היציאה, לכל תעבור חק ותפרוץ נבול. או למד לדעת היסב את גורל היהודים בגליציה עיי בואו עטם בגניעה ומרמ בעיר בראדי ולכו נמלא רנש צער ורחמנות על מצבם הרוחני והגופני שעמד בשפל המדרנה, וכפרט הדור הפעום, כלומר בני הגעורים, המתחנכים בלי כל שמה ומטרה בחיים, כששב ווינה צייר את מצבם הגורא כאשר ראו עיניו, לפני חברי החברה כי"ח ועל פי ההלסת הזעד נסע עוד הפעם נסיעה-של-למוד לגליציה, וכל המחוזות והידיעות שקבין תאר בכתב זכרן (ממורנדם) מפורש הכל כסוב מעם ודעת. הכתב הזה נדפס אז באכנסמפלרים אחרים אך ורק בשביל חברי החבורה. גם להברון הירש זיל, נשלח אכנסמפלר אחד, ויהי כאשר קראה זאת הברונית ניע ולנו דמעות בערות מעיניה. ציוריו של פריד, מהרבן התומרי והרוחני של ההמן היהודי בגליציה עשו על שניהם, על הברון ועל הברונית, רושם אדיר וקבלו על עצמם להושיע ולהושיט יד עזרה לאחיהם הרלים, מניה וביה נקרא הריר פרידלנדר מאת הברון הגרבי הירש לבוא פאריזה, לדבר אתו סא"ם ולסכס עצה כיצד להציל ולסייע לכהים בהצלה מורתא. ליסד בתי ספר לעס בעד יהודי גליציה כבר נגמר בלב הברון עוד קודם ביאתו של הריר ב, אבל הפצו היה לתת הפאנד הגדול במתנה לממשלת אוסטריה בכדי שתיסד היא בעצמה בתי ספר בעד ילדי בני ישראל ותגדלם ותחנכם שיהיו ראויים להכנס לביהים הכוללים ויתבללו ויטמעו לגמרי...

הריר פרידלנדר התנגד בכל תקף ועז אל המחשבה הזאת, ובראיותיו זוכחיו השמוע על המיסד כי יכטל את רצונו הקודם ויסכים ליסד את בתי

הספר באותו הצביון שהם עומדים וקמים עד היום הזה באופן רצוי ותכלית הגרצה.

ביחד עם ההתיסדות של בתי הספר יסד הברון עסיי עצת פרידלנדר מסוד לצדקה (וואהלסאמינקייטס ביראדט) בערי לבוב וקראקא, בכדי להושיע להסחרים הקטנים בהלאות בלי רבית ונם עיי תמיכות בשעת הצרך. למטרה הזאת נתן הברון דון רב, אבל לדאבוננו, לא הצליח המוסד הזה ולא עשה פרי, יען כי המפקחים לא ידעו את אשר למניהם ואיך להשתמש בו... לעומת זה פירדה ושונשנה ההתיסדות של בתי ספר. במשך עשר שנים נתיסדו חמשים בייס, ואלפי ילדי ישראל מתחנכים למלאכה המחיה את בעליהם. ומאות מורים ומורות ימצאו מחיתם בכבוד. כי דאג תמיד הדיר פרידלנדר להטיב מעמד המורים בכל האפשרות, ואחר פטירת הברון זיל כשקבלה הברונית בחמימות את הנהגת ההתיסדות בידה השתדל ה. אצלה נתנה ביד נדיבה את הפנסיאנספאנד בשביל מדי בייס היסוד, ונם גרבה ה מליונים פראנקס למוסד חדש, והוא בתי ספר לנערות עניות ללמך מלאכת התפירה והבשול, ולהלביש ולהוין יתומים ויתומות עניים.

ויהי אחרי מות הברונית, אחרי שהמוסדות כבר עמדו על בסיס נאמן וקים משך הדיר ה. את ידו מהגרונה, בכרי להקדיש כל עתותיו לחכמת ישראל. אלה הם שרסומים וקים קצרים מאופיו של התוקר, הפיימן והעסקן הצבורי, ר' משה פרידלנדר, אשר תיל מרס בלה מלאכתו.

בן-ישראל.

הַגֵּר הַקָּבוֹי.

מאת

יצחק פערנהאף.

ממרתו מטמפף על האילנות. המסים נופלים מן הענפים והיו לדמעות עצב. בין שדרות העצים מתהלך סיל בודד. רנש הדאבון פרוש על פניו בכל עמקו. מצטער האיש הזה באופן נורא.

הרוח נושב ומילל. העצים מורידים דמעות. והמיל הולך במל. זה שעות. לרנעים הוא מוריד עיניו לארץ, מעזה פניו, מקמט מצחו ומישר אותה. ושפתיו מנגמנות איזו מלים מקומעות.

לא תמיד הלך במל בעל המחשבות הלו. אדרבה, בשכבר הימים לא מצא לו עתות הסנאי. ידיו היו מלאות עבודה על שלחן הסופרים תדיר. סופר עברי היה. מספר פורה, ואין צריך לאמר כלל, כי לא בלי כל כשרון ספר.

הרבה כתב לפי ערך ימי חייו המעטים. כל החיונות והמראות שראו עיניו ראה חושית או שכלית שפך על פני הניר. הוא ראה תינוק בוכה (דבר שאינו יוצא מנבול הרגילות ולא יעשה רושם כלל) ויבין את ההסתערות האצורה תחת הסנים הכוכים האלה, ויתאר את נענעי התינוק, הוא ראה יתומה קטנה רצה לבית החרשת לעבוד ופניה צומקים מפיקים איזו השתוקקות, וידע המספר כי לבה הולך אחרי צלצל פעמון בית הספר ששם תלמדה הנערות בנות גילה... הן רצות ללמוד להשתעשע... והיא לעבוד ולעבוד... ונתפעל המספר, וצייר אותה, הוא שמע את זעקת השפלות, את אנתת הדלות ויתאר אותן על ידי פרצופים ומפוסים שונים — עיי המודה העברי, עיי הסופר העברי ועיי החנוני והסרסר העברי. בעל דמיון עז היה, והרנשתו היתה הריפה וחדה ומתעוררת לכל תנועה, אפילו דקה מן הדקה, כל מאורע וכל סקרה שקרה את עמו הביאו לידי רתיחת הדמים — ויכתוב. אדם מישראל נקף אצבעו, תכף הוא מרניש, תכף הוא מתרנש וירשום. הוא חי עם החיים וחש עמם. בטבעו היה אהב ביותר את חשכת המציאות, התמונות השתורות מן החיים לקחו שבי את לבו ונשמתו. אבל גם לדברים נשמיים ובהמיים נוקף, ואם כי הוא לפי נטיות רוחו הטבעית, לא היה נמשך בעצמו אחרי נשמייתו של העולם הזה ועביותו, היה עומד מלבר ומסתכל וסיקר על הצהלה המנוולת, על העליזות המנועלת, על הדוללות וההשתובכות — ויתאר. הוא לא היה קר רוח לשום מחזה ממהות

היופי. באיזו הנאה משונה היה מצייר רעידות האהבה. נשיקות נפשות ונשיקות שפתיים. דממת ככבי ליל ודממת היופי...

הוא היה שואף לעבודה, מהיר ומזרח. הוא העביר את עמו הבלתי מוסק עבודה גדולה. ויצירותיו הספרותיות היו נוחות, ששונות, קלות ושוקמות כאפיו. יצירותיו רכשו להן סמיכות בקהל קוראים גדול, וגם המבקרים היווה מדקדקים הדו כי לא היו בלי ערך-ספרותי ידוע.

הנה פתאום היה הדבר. העובד התרץ הזה נשתתק. מסכות שונות ומעיקות, שלשלת של מקרים לא מאשרים החשיכו את חייו ונסתתמו צנורות ההשמעה. איזה יגון חריף מרדף באוויר ויבלבל את ראשו ויתחיל לכחש בעצמו, לכלי האמן עוד בכוח הרוחני. איזו רעיונות ומחשבות מבובלות נקרו במחש ודברו את זיו שכנית החיים. עבודתו התחילה להיות אצלו לא חביבה, כמותה מיום ליום יותר מצומצמת, עד שהגיע את עמו לנמרי, ואיזה קרע שבלב, איזה נגוד נפשי העירו מינא בלבו לכל אשר כתב עד הנה, ולו היתה בידו היכלת היה מעביר ספוג לח על פני לוח הספרותי למחות בפעם אחת את כל אשר כתב הדרסים.

שקוע בתוך עצמו הוא מתהלך זה כמה כצל, כנולם בלי כל רגש תנועה וחיים, בלי כל רעיון נאה וכלי כל זיק תקוה. מסתפק ומעונה, מתאוש ומלא כעס הסתבך בידוסים מעציבים אל רעיו מלפנים, אחים לעט. על אשר לא רגישו בשתיקתו ולקוי נשמתו, על אשר לא יחישו את ספירתו מעולם הספרות ולא ישתלדו לעורר בו את כשרונו הינע והמעונה.

כה נתיבשה בו כל הלאחות הפואזיה והמחשבה; כה עלתה חלודה על כל יצירתו; כה הסב את פניו ממנו עצמו, ושכה את עצמיותו.

היו שעות שבהן הרגיש מעט את עצמו... הרגיש את עצמו בכל העצב שבמהותו. חש איזה צרך נפשי, איזו ריקניות אחרי שלקח משם איזה דבר, ויקח עמו, ויחמרץ לכתוב... אבל מחשבתו כה זוחלת, כה זוחלת, בהירת שכלו כה עממה... חסרהרמניה נתבלט בכל משפט שהוא כותב, כל רעיון כה עשוי, כה אנוס... ונוכח כרנע כי מלאכה זרה הוא עושה, מלאכה שאינה שלו, פנימיותו אמנם מרגישה את האמנות, מקור היופי לא זר לה, אבל אינו יכול לשלוט ביופי, אינו יכול לכוון דעתו להיופי, והוא סובל עני ויסורים קשים, דגשמה הקרועה שבו מצטערת בצער גענועים, יגון, תאוה להייה, תשוקה לדבר שאין באפשרות להשיג אותו, והוא ירא להשאיר עם עצמו, תקף הוא משליך עמו, ובורח מפני עצמו — עוזב חדרו ויוצא למקום שאין שם עט ודיו...

נשם סתו יורד יורד על העצים והם מורידים דמעות, והוא הולך לו בין שדרות העצים; רגש הראבון, התמוזות והסחת דעת מעצמו, פורש על פניו, זה משך שעות פוסע הוא אנה ואנה, מחשבתו תעוף, הוא מקמט ומישר מצחו, מפרפר בידיו ורגליו, ושפתיו ממללות איזו מלים מקומעות...

הוא אינו חסץ להודות בהספקת כשרונו, בהסתלקות נשמתו היתרה לבד, הוא רוצה לבטל בחשאי, בינו לבין עצמו את הכל... הוא חסץ לעקוד הכל... מהשפופרת שהוא משקיף על נפשו הוא משקיף על הסופרים

הסופרים בכלל... הוא מתחיל להאמיל בטלית שתורה כל הכשרונות הרעננים, כל הכוחות הטובים בספרות העברית.

אך בינונים הם, לא, אך קטנים סעומים זעירים הם, הוא מחליט, אין פה נאון, בורא, יוצר חפשי, כלם משועבדים לרוחות אחרים, הנאונות ססקה, בטלה לנמרי, רפש ושיט הגלות מעכב את הקלוח בצנור ההשפעה העילאית, חשכת העכדות הרוחנית מעכבת בעד התמשמות האור, אין התגלות בספרות העברית ואין נחגים יכולת להתגלות, אין נשמה חדשה, אין יצירה עילאה, אין מלה חדשה יוצאת מעט הסופר העברי, הכל מעוך וקמוט מרוב השמוש, רק להם, לאומות העולם, נתנה חיות ושפע, רק אצלם יבראו כוחות חדשים ונשמות מקורות, ואצלנו — הכל חקי.

בכל מה שהוא מנקר ביצירותיהם של סופרי אומות העולם, אזי ידע ביותר פחיתות ערכם של הסופרים העברים, שעדיין לא התחילו לסמוע אפילו פסיעה אחת להתקדמות והתפתחות. התרשלות רוחנית שולפת בכל פעולותיהם, אף רעיון אחד לא רקמו עוד עד קצתו האחרון, אף מפעל אמתי אחד לא יצא עוד על ידיהם לאור, תמונותיהם ממושמשות לא מעובדות ומסתתות, ואינן מכוונות לצרכי האדם החדש בהוה, למעם העם ולרוחה המיוחד של האומה, ספוריהם ומחזותיהם שאולים הם מזרים, מליצתם היא השתפכות הנפש הקטנה, הגנסית והחושבת עצמה לעולם מלא, במלנות מלמדות בכל דף מספריהם היותר טובים, ריה של פשפשין...

והגשם יורד, ענן עצב כבר פרוש על פני היקום. הרוח שמסיע יללתו...

סקומט ומקופל, צמוק ומצומצם הוא שב אל חדרו הקטן, מגורת נפט הקטנה מפצה אור כהה על הבתלים, על כלי הבית, ועל ספריו המונחים זה על גב זה. הוא יושב ומסתכל בדומיה על הספרים שלו, שהיה רגיל לקרא בהם בשכבר הימים.

בלי כונה הוא לוקח מחבית חדשה שזה עתה השיגה. בלי כונה הוא מרפף בה, וימצא מאמר בקרת המקיף את כל הספרים החדשים אשר יצאו במשך השנה העברה בארצו. והגה שמו מזוהר לנגד עיניו, רעידה חשאית הוא מרגיש בנופו. הוא משתוקק לשמוע דעת הקהל על אודותו, על ערכו הספרותי לפנים, ועל נסינתו אחר בזמן האחרון; אבל רק שורה אחת קצרה נכתבה עליו, משפס קצר הוציא עליו איזה מבקר גם רוח ובעל נשמה שתורה:

גר הסופר זרחי כבר כבדי.

אז נכבתה המנורה מתאום... וכחדרו חשכה גוראה ואימה...

הוא אינו יודע קשור הענינים, איך ומי כבה מגורתו.

אז הוא מרגיש שפודין תחובין לו בעיניו.

הוא אינו יודע מי תחב אותם...

אז ישום כמות ידיו על עיניו וימששן בחזקה...

אז תפקחנה עיניו ומתנצצות, נצים נתזין, נצצות מתנצצות מהן, ותמונה

והנה חדרו הצר ויתרחב יתרחב עד בלי קץ וגבול... הכתלים הולכים ופוסעים
 הלאה הלאה... התקרה תתרומם לעילא לעילא... והיא מכולה באור-אין-סוף, וערסלים
 זהירים רועדים ומתמתחים על פניה. שפחה הארץ משתרע ונהרי נחלי שמן זורמים
 ושופפים, רועשים הגלים והמשברים... והנה נר נדול ונורא המצב ארצה וראשו
 מגיע עד לרום התקרה, חלק בחדרו. אבל מרגע לרגע הוא הולך ודועך... הולך
 וכבה... מחמת רוב השמן המתרבה ועולה, מחמת רוב האור הבהיר המצוחצח
 יכבה הנר.

או יתעורר זרחי הסופר במירות אכזריה ויבטא בפיו:

בן, הצדקה אחו, את המבקר המכווץ הזה. אמנם כבה נרי, אבל ריבוי
 השמן והאור גרם כיבוי הנרי.
 והוא מתמרקד על הספה ומסתכל בעינים חולמות על מגורת הנפש הקטנה
 הדועכה... ועשן סגרתו מתפתל ונעשה ענולים ענולים, והולך ומתדוקק עד אשר
 יהיה לאין... וצפורי הבקר בוקעים ובוקעים דרך החלונות...

הַשְׁכּוּר.

מאת

אברהם לבנסארט.

שבת בבוקר לפני זמן התפילה.

בית המרחץ הומה מהמוץ הגננסי והיוצאים למבול גופם במים מרם יקרו. דבר יהודי לתוך פיהם. ההבל מההסקה של אתמול שורר עוד בכל תקפו. ריח עלים גובלים, נשירות המטאמאות, ריח זיעה ומים מעופשים משתמשים פה בערבוביה אבל אין שם לב לדברים פתותי ערך כאלה, בשעה שהרנעים ספורים, הזמן קצר והמלאכה מרובה, צריכים להעביר הסירה שנים מקרא ואחד תרגום, צריכים להכין את עצמם לתפילה, לזה יש עוד איזה שעור קבוע, זה יהפוך עוד לשמע ה-קדושה החדשה של החזן בבית הכנסת, וכאן זמן התפילה בהקלויז ממשמש ובא.

על האצטבא העליונה שוכב נחום שכור פרקן, מפוי שזמסות קללות כנחל. הקללות הן חריפות ומפללות ויש בהן גם מעט גאונות, ואינן מאלה הלקוחות מן השוק שנתמעכו מרוב תשיש בשיות נשי הרעוב, מתובלות הן מעט בנכול פה ובמעט מלות, לשון קודשי שנשתבשו בפיו והמפוררות שחוק בין הבאים למבול. נהום שלנו לא ישים לב לשחוק הזה, בכלל הוא אינו מתכוין בקללותיו כלפי הקהל שלמטה ממנו, הוא אינו מסיב אף פניו האדמים אליהם. עיניו תלרות על התקרה, ידיו מפשלות תחת קרקדו ומפיו יזה קללות כמצליף.

והחסידים עושים את שלהם... אלו נננסין ואלו יוצאין ולא ישומו לב כלל להשכור וקללותיו. אחרים יעמדו בעגולה וישוחחו חרשות, פוליטיק, ציונית, לשון הרע, חסידות וכנראה לא יעשו דברי נחום שום רושם עליהם. כאלו אינו כלל. ספתמא לא זה היא פעם הראשונה שהוא מחרף ומגדף את כלל ישראל, ובאמת מי ישום לב לדברי איזה שכור? וכי מה איכפת לן שהוא נובח? יקלל נא ויקלל עד להסקע, הלא כלב מתוסר שנים הוא.

בלי מתכוין התמלט מפוי אחד היהודים שחוק ונהימה קלה עם הקריאה מתוך הגאה, הע, נתוסל שכור!

הקריאה הזאת פעמעה בקרבו של נחום כארם של עכינאי, הוא לא הרגיל שיסמקוהו, בתנועה אחת התהפך על צדו כלפי העם, סמך ראשו על ידו וישאל בנחת

— מי הוא זה הקורא אותי שכור ?
 כמובן לא שנת איש לב לענות לו על השאלה הזאת, שיותיתיהם ומעשיהם
 נמשכו הלאה. נחום ששחק כאלו המתין על תשובה בראותו כי אין עונה לו. נתלהבה
 בו חמתו כבמדורה ובקללה אחת קלל את כל הקהל הקודש :
 — יננס הירח באבות אבותיכם עד אברהם אבינו !

שזקק אריר פרוץ מפי כל מבקרי המקוה לשמע הקללה העם-ארצית הזאת.
 הדעם התיצב נחום מנים אל מנים עם הקהל ובראותו איך קבלו את קללתו ואת
 הפעולה שעשתה עליהם, בעדה בו כאש חמתו, ישב לו על האצטבה בכעס והתחיל
 צווח כנגדם.

— את מי תקראו שכור, האותי תקראו שכור ? הלא כלכם אתם עדת זוללים
 וסובאים, זוללי בשר וסובאי יין וסירחים על מסותיכם כל הלילה על כרים וכסתות.
 ואנכי, אני אראה לכם את קיבתי כי אך לחם יבש בא אתמול לתוך פי, כי כל
 השבוע לא טעמתי מעם תבשיל, קרש האצטבה לחיץ כל אברי ומשבר כל עצמותי,
 וגם את התענוג הזה תגולו ממני ביד רשעה בבואכם הגה לפנות בוקר ותדרו שנת
 מעיני, ועוד ירע בעיניכם השכר שאני שותה, היישי שאני קונה במיטב כספי. הכי
 אך בעדכם נבראה התבל ואותי גם, עצמות לא תתנו ללקק ? המעט מכם העולם
 הבא שאתם המצים לערום מיד הקביה על ידי המקוה, ואשר שם האמרו בלככם
 להדפני ככלב מצורע, כי גם לחיות, לשאוף אויר לא תתנו לי ? המתינו נא ! אני
 אלמדכם סרק בדרך ארץ !

— אנכי אראה לכם כי עדת הנפסים הנכם, אני אנלה קלונכם ברבים ואסיר
 המסוות מעל פניכם, הראית מימדך רשעים כאלה, העושים כל תועבה ומתחפשים
 כצדיקים גמורים, הולכים למקוה ועושים מה שלכם חפץ, כסבורים הם שצדקים בזה
 את הקביה. שאל נא אותם ויאמרו לך שכל העולם הבא שייך אך להם, הם יחלקו
 את הלויתן בינם לבין עצמם ולי לא יתנו אף קצה הזנב, כי אני הגני נחום שכור,
 הגני עם הארץ, איני מתפלל, איני מתנועע, איני הולך למקוה, אוכל בלי נשילת
 ידים, תוסף כאן חתיכת בשר ושם חתיכת נבינה, אוכל בבית נוי, ועוד ועוד. אבל
 המתינו נא, אני אספר להרכונו של עולם מה הנכם אתם, אני אראה לכם שכל
 העוהיב שייך לי, הלויתן ושור הבור שייך אך לי, ואתם תהמו ככלבים אלמים.

— אני הגני שכור, הסיף לצוח, ומה אני שותה ? הלא אך יישי ששום בלתי
 מזוקק, ואתם הלא תסבאו יין ושכר וכל המשקאות ותזוללו עד שתפקע כריסכם ואין לכם
 חולה כלל על העני שאין לו אף לחם נקודים לנקות שניו. התדעו מה שעושים אם
 הרעב בוער, אם הקיבה הורשת תפקידה ? או שותים יישי ! התדעו מה שעושים אם
 נודדים כל היום ככלב שומה, אם מנרשים מהבתים במקלות ורחיפות, אם הילדים
 בורחים כמו מפני שד והנערים השובבים זורקים אבנים ? או שותים יישי ! התדעו
 מה שעושים אם רואים את הפרצוף שלכם ? או שותים יישי !

— אני הגני עו פנים, יען שאתבע את חלקי, את מחיתי שאבדתי על ידי
 עבדי אתכם, על ידי שהקרבתו לכם את מיטב כחותי. הגני עו פנים יען כי לא
 אחנוף אתכם, יען כי לא אחלל למיניכם. ידעתי במה אתם המצים, המצים אתם כי

אומר אליכם. בעל הבית יחיה! עד מאה ועשרים שנה תזכה לחיות עם משפחתך בעד פרוסת החלה שנמלה חתה שלחנך ושנמאסה בעיניך ושנתת לי, ועוד תזכו לחלק עצמות לעניים ולבעלי מזמים לאורך ימים! כן חפצים אתם שאומר לכם, למען תוכלו להוציא אנהה עלי ולחשוב. הרבשיע רואה עתה את מעשי הטובים, גם העניים כולם יודעים אשר אנכי בעל-הבית הגון. לא! אנכי אינני עז פנים, אתם הנכם עזי מצח שאין כמהם, וזחלים תולעים הנכם נגד מי שגדול ותקף מכם, ונחשים ועקרבים אתם נגד מי שירכם רוממה. בהחנפה שלכם הנכם עזי פנים בלי כל בושה, גם את האלהים שאתם מתפללים אליו תחפצו לחנוף מכף רגלו ועד ראשו, אבל הוא יודע אתכם כמוני, הוא יאמר לכם. עזי פנים! מה תחפצו ממני, כבר לקחתם חלקכם, נחום שכור הזה לו אני חייב עוד כמה וכמה חלות ובשר ודנים וי"ש ושכרי, כן, כן יאמר לכם.

— אני הנני נ נ ב, הנם שלא ננעתי מעודי באותם האצרות שגנבתם ושקבצתם אתם שלא בצדק, והיה בבואי לביתכם תביטו עלי כלכם בשבע עינים ותספרו כל מצעדי. כשאתם נותנים לי שירים של תבשיל תוהרו שלא לתת לי בקף של כסף מן אממגרו בשקי, אבל זאת אבטיח אתכם, כי לא בחייכם תתמשו אותי בקף, בשעה שאנכי מכיר ומבין היטב כל גנבותיכם שמצצתם מזיעת העניים העוברים אצלכם כל עוד שיש עוד כח באכריהם, ונזבים אתם ממנו, מהמועל העני, את הנשמה, מצצים אתם אותו כל זמן שלא מסר עוד לכם את כל לשדו, והיה כאשר יזקן או יחלה תזרקו אותו לגל האשפה. העני, המועל, הסבל הזה מוסר לכם את חייו, ואתם עוד תתגדרו בשם בעל הבית, בשם נותני לחם, רוצחים הנכם, שודדי לילה אתם כלכם!

— אני הנני כלב שבכלבים, שאינו מתפלל, שאינו עושה כל מה שעל יהודי לעשות, ואתם הנכם צדיקים נמורים, תתנועעו כלולב בלתי נאנה, ותצווחו בשעת התפילה עד שיבקע לפניכם הרקיע השביעי. יש לכם ספרים גדולים וספרים קטנים אשר תתנועעו עליהם, אך אנכי יודע יותר מה שכתב שם, מה שאמרו הם. שם נאמר: מיד כשנקברים בא מלאך דומה ומכה על הקבר ושואל, מה שמך? ואז צריכים לסתום פיו באיזו מין ססוק, גם אנכי ידעתי את הסוק אבל שכחתי, אין לי צורך בו, כבר אדע איך למעון עמו. מה דעתכם? כי אך את היודע האותיות הקטנות, אך אותו יכניסו לנן ערך, האנשים המשוטים יעמדו בהיזן? התאמרו כי תועיל לכם הערמוניות? לא באלף רבתא! שם שוקלים אך כמה למראות בשר האדם אכל, כמה קנוקנות, כמה ששמידאות ועוד, ועוד. כי לכל אחד קצובים מזונותיו עוד פרס שישמר המלאך על הפה, והיה, הם יראו כי נחום שכור או קבצן פלוני אוכל בשר אך משבת לשבת כדי אכילת פרס, מיד יכניסו אותו לפני ולפנים, וישיבו אותו אצל השור הבור ואצל הליתן, ה ת נ א ק מ א ימוזג הכסות מחמר מרת דמבראשית, משה רבנו ינגן על כנורו, ואנחנו כלנו נצא במחול, קחאק כדבעי למהוי, ואתם תביטו מנוכה ורירי יזה מפיכם.

— מה תאמרו? גם שם תחפצו להיות יהודים ימים? הע, ראה נא יהודים הימים שלי! אנכי והרבשיע יודעים אתכם היטב, אותנו לא תרמו. אני יודע אתכם בשמכם בבניכם ובגנותיכם.

— יודע אני את ר' שמאי ראש הקהל ואת זקנו הרחב ואת כרסו המלאה שהוא מחליקה כפעם בפעם בהנאה. עושה הוא ככסף הקדשים. השייך לי, כאדם העושה בשלו, ועוד יתנאה על זקנו. על יחוסו ועל אוצר הברזל שבביתו, הלא את אביו ידעתי וידעתם גם אחס, הוא היה שכור ששזם כמני, אך בההרשש שלא התגלגל ברחובות; גם יודע אני באיזה אופן התגלגל הכסף לכיסו...

— יודע אני את הרב שאינו מבין אך קורקבן וכני מעים. יודע אני את השוחט, את המלמד, את הדיין... אני סוקר לתוך תוככם ואין דבר נסתר ממני. אמרו נא לי, במה הגכם ימים? האינכם אוכלים ושותים ועושים צרכיכם כבני אדם? האינכם מתחככים בשעת גרוב כמני? התתנאו במה שתגוררו ותמרכסו זה את זה? התתנאו במה שתאכלו בשר צלי ואנכי סת קבר? או במה שתמצצו אותנו כל עוד שיש ספת לשד בעורקינו ותרמסו אותנו ברנל אחר שאין עוד לכם עוד חסין בנו?

— ראו נא אותי, הרי אני לפניכם, הגרונרת שלאחר המצצה!

— בואו נא ואספר לכם מעשה, איך נעשים לנחום שכור!

— סבל הייתי אצליכם מימת נעורי, מיום שנמסרתי מהתלמוד תורה. כחמור עבדתי בפריקה וטעינה של סחורתכם. בעל הבית הגון הייתי במגן החישים. נתנו לי עליה הגונה, אנכי הלבשתי הכלי קודש, ססי ומסי בני ביתי חשכתי אוכל ועשיתי קדושי בכל שבועות, גם ר' נציל היה בא אלי, ר' נע ציל העובד עם שמונה פועלים, גם המגיד בא, שכנא שבח את הדגים ולקק האצבעות. יעקל קורקבון מזג לו כוס אחד וכוס שני ושאלני אנה השנתי. המסרה היקרה הזאת. המגיד אמר תורה מלאה, לשון קודש, לא אדע אם אנכי לא הבנתי מה יחפון או גם בעצמו לא ידע חסונו. הקצור היה כי הכל ברכו אותי ואת בני ביתי לכנוס חיים לנן ערן.

— אולם מה יעשה הרבשיע? הוא רוצה ואנינופל תחת משאתו של ר' שמאי ראש הקהל, ואשבור יד ורגל. חודש ימים הפכתי משכבי בחליי, כל כלי הבית נמכרו אחד אחד, רעב ויסורים סבלתי אני וביתי, כל הבעלי-בתים שלי וגם ר' שמאי בתוכם שכחוני כמת מלב. כי באמת, מה להם הגרונרת לאחר שמצצה?...

— כשהחלמתי וקמתי ממטתי, הלכתי ישר לבית ר' שמאי ראש הקהל, אשר בזכותו קרני האסון להתדפק סבעל הבית הגון לשנודר ושכור. כיון שבאתי אליה, נתמלא מיד רחמים עלי, בחמלה רבה שאלני על ימי חלייתי, על מצבי ומצב ביתי עד שהניע להשאלה: מה דעתי לעשות מעתה. אנכי התחלתי לבכות מנהמת לבי, — אז הייתי עוד חתלתל מתחמא כמכום — כי גם בעצמי לא ידעתי הדרך אשר לפני מעתה. התחלתי לגמגם, אשר רצוני שיתנו לי מלאכה קלה, למען אתפרנס בכבוד ולו גם בצער ודוחק עוד יותר מקדם, אבל שטף הדמעות עצר בעדי להוציא הברה מבנת מנרוני. ר' שמאי הנביד שקרא בתחלה למראה דמעותי, נעביך! נעביך! אבד כבר אריכת-האפים לשבת על צדי, ובכן שט בעיניו דגה והגה כמבקש מסלט, לבסוף קם ממשבו, הושיט ידו לתוך כיסו וימסור לתוך כפי שתי אגרות שלמות, ויאמר: זה משלי! ושאר בני ישראל לא יקסצו גם הם את ידם להושיעך ברב או במעט...

— ובכן זהו הדרך שהתורה הוא לפני...

— ברנע אחד נהפכתי משה נאלם לחיה מורפת. כעם בלי תהום בא ללבי העלוב ונרש את האומללות ששכנה בו עד עתה. כנשוך קפצתי ממקומי הצלפתי הפרוצות על ראש הנדיב — ואברה. רצתי, רצתי ותאורנה פתאם עיני, צעקה נפל מעל פני ותיכה ומיד הכרתי למה נעשיתי ברנע הזה. ישר רצתי לבית היין ואשת לשכרה, קללתי ושתיתי, קללתי ושתיתי, ויותר שהנחתי יי"ש לנרוני, יותר נפקחו עיני וראיתי אתכם עם כל השקר והערמימות שבכם. עוד הפעם באתי לר' שמאי הגבאי, התחלתי לדבר אתו בנוסח אחר לגמרי. ספרתי לו כל ידעו מאלף עד תיו, ואז פתה לפני את אוצרו המוב והעניקני ביד נדיבה. כן עשיתי לבעל בית השני וכן לשלישי... ככה נהייתי לנחם שכור! אז נוכחתי לדעת כי הכל הפקר, הכל מותר, רחמנות כבר מתה, אך בחזקה, בורוע, צריכים לשאול את חלקו.

— אתם תעשו כלכם כל מה שלבכם חפץ, ומדוע לא אשתה גם אנכי יי"ש כאות נפשי? האם אכבד בעינכם אם אצער עצמי מן היין?...

— אשתי, עליו השלום יצאה כמעט מדעתה בשעה שראתני בפעם הראשונה שב שכור הביתה. קללתי, הכתני ואנכי שחקתי למכאוביה. הפצתי להורות לה בינה כי יפה עשיתי, אבל היא צעקה כל כך עד שבעל כרחי שבתי עוד הפעם לבית היין. היא עשתה את שלה ואנכי עשיתי את שלי. ומה היה הסוף? בעת הראשונה לא הניחה אותי לצאת ההוצה, והיה בצאתי, הקסתני עם בני ביתי ברחוב העיר והרימו קול צעקה מרה. אנכי הדפתים בידי השמאלית הבריאה, התרסקתי מזועזועם ואלך דרכי הלאה. הם באו אחרי לבית היין, שם הרימו שנית קולם, אבל אנכי שחקתי למפשות לבם. הושמתי גם לה, לה. פלזונית שלי כוס יי"ש, בפעם הראשונה ושניה שפכתו על פני, אחרי כן שתתה ממנו לחצאין, אחרי כן הגיחתו כלום... מאז נשתתקו הקסמות... אמנם גם הלאה באה לקרוא אותי יום יום מבית היין כמקודם... גם בשעה שידעה כי לא תמצאני שם... אבל לא נדבר עוד ממנה, כבר יעלו עשבים בלחיה. תנוח נא על מקומה בשלום.

— גם את בני הצאתי מהתלמוד תורה שלכם, שכל עיקרה לא נעשית אך בשביל להמנות גבאים ושמשים. בכלל לא הפצתי שיהיה איש נבזה כמכם, לא הפצתי שידע את האותיות הקטנות ויתכייש עם אביו השכור, לא הפצתי שיהיה בהמה בעינים סנורות כאשר הייתי אני על ידי התלמוד תורה שלכם.

— אשאל אתכם שאלה קטנה: מדוע תכברו איזה קבצן מלוכש בבנדי משי אשר תכנו שמו. נכדרי, שהוא באמת אך סוס עצל החי על חשבון אחרים, יותר ממני? בזיעת אפי עבדתי למענכם כל עוד היה כח בידי, ועתה שיכת כל הצדקה לי. כל הצדקה היא שלי, אך שלי, ונגבים ורצחים אתם אם תתנו את חלקי ליהודים יפים הבאים מארבע פנות תבל. אמרו נא, מה כתוב בסדרה? בסדרה כתוב, כי יהיה איש סבל, ונפל ונשברה ידו, או מחוייב הרב והבית דין לתן לו כדי חייו ועתה מדוע לא תתנו לי את שלי? אתם שותקים? הפצים אתם לקנות לכם עדיב בעד הכסף השייך לי, ולכן לא תחפצו לתת לנחום שכור העם הארץי שאין לו בגד משי, שלא ידע לחנוף, ומה עלי לעשות? עלי לשחות לשכרה, לבוזת אתכם, לצעוק, לקלל עד שבעל כרחכם תתנו לי את שלי. כך נוהגים עם אנשים שכמכם.

— ברצון הטוב לא יתנו לי מאומה, עלי ללחום בכל מאמצי כחי. כל עוד
 פי עמדי לא אירא מקהלכם מאומה.
 — נם מהמלאך דומה לא אירא. במוח אני בחלקי לעולם הבא. בחזקה
 אדרשנו! כשיקרב אלי מלאך דומה, וישאלני. מה שמך? או אעננו: שמי גודום
 שכור! ומה תחמיץ עוד? מה? יש לך מענות עמדי? לא התפללתי? לא הלכתי
 למקוה? טוב מאד! נעשה נא חשבון בינינו! מדוע שברת את ידי? מדוע ישנתי
 בימי זקנותי על האצטבה הקשה? מדוע סבלתי חרפת רעב? שקול נא לי חסאים
 נגד ידי הבהה הזאת!...

— נם שם אצעק, אקלל, אחרף ואתבע את חלקי!...

סיו חרב חדה! אומר יהודי אחד היוצא מן המקרה.
 עסרא לסומיה! עונה השני לעומתו.
 על השם ועל משיחו! נומר השלישי.

המהדורא בתרא ל"פחד יצחק" (*).

שני ערכים לדונמא עם הערות

מאת

שמאל צבי מרגליות (פלורנץ).

זה כמה שנים בא לידי כ"י ממהדורא בתרא לס' פחד יצחק שהזכירה המחבר ר' יצחק לאמפרונמי בעצמו בספרו הגיל בערך נעיניא דף ס"ז סוף ע"א. והנה הרב חיד"א בשם הגדולים (הוצאת בן-יעקב) ח"ב ערך פחד יצחק כתב שהרי לאמפרונמי עשה עוד מהדורא בתרא כמו י"ב ספרים אחרים. ור' יצחק ברוך הלוי מפירארא העיד בסוף ספרו. תולדות הרי"י לאמפרונמי (יצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים, ליק 1871) ש.אחבי תורה אשר בפירארא קנו את הכ"י והוא מיד בעליו בשנת תרי"ט ויתנוהו באוצר הספרים אשר בתלמוד תורה ולהיות שהכ"י שלי אינו רק כרך אחד מולוי גדול אמרתי אולי יחסרו בו מאמרים רבים שהיו בכ"י שהזכיר הרב חיד"א. וכדי לברר הדבר בקשתי מידידי החכם ר' יוסף ירא. רב דק"ק פירארא. להודיעני מה מינו של הכ"י המנחם שם באוצר הספרים של הת"ת. והוא השיב לי שמספר הכרכים של הכ"י הגיל עולה לשלשים וחמשה אבל ככל כרך וכרך יש הרבה דפים חלקים ובהרכה דפים אחרים כתובה רק שורה א' באופן שאם יקבצו המאמרים המפורדים ויכתבו זה אחר זה בלא הפסק יעלו לערך ארבעה או חמשה כרכים קווארט בלבד. מתוך תשובתו זאת של ידידי הרב הגיל, אשר הואיל בסובו להעתיק לי גם ראשי פרקים אחרים של הכ"י אשר לפניו למדתי שהכ"י שלי מכיל את כל המהדורא בתרא בשלמותה ממש כאשר יצאה בצורתה האחרונה מתחת יד המחבר. — סדר המהדורא בתרא הוא כסדר נוף הפחד יצחק ע"ס א"ב, ולכל אות ואות ישנם גם כאן ערכים רבים ארוכים וקצרים וגם מראה מקומות וצינונים הרבה אשר לפעמים ימלאו דף שלם ויותר. השו"ת הגמסחות אל תוך הס' הן לרוב בלתיק אבל יש מהן ניכ בכתב ולשון איטאליא. גם נמצאו בו תשובות רבות מתלמידי המחבר ובפרט משלשה אלה מטיבי צעד. הלא הם ר' יעקב דניאל אולמו (Olmo)¹).

(* מאמרי זה היה מונח אצלי מוכן לדפוס משנת תרס"א ושלתתי להרב עורך „האשכול“ בתורף שנת תרס"ג אבל לא הספיק להדפיסו עד שירידי הרב ר' יוסף ירא מפירארא הוציא לאור את הערך „אברהם בן עזרא“ (הראשון משני הערכים לדונמא שהבאתי כאן) בס' ברכת אברהם שנדפס לכבוד הרה"ח ר' אברהם ברלינער נ"י במלאת לו שבעים שנה. ויען שהרב ירא לא נכנס לדבר לא על הכ"י בכלל ולא על העניינים הפרטים של הערך הגיל לא חשבתי למותר להוציא לאור את מאמרי כמו שהוא.

¹ הוא מחבר ס' ערך שנדפס בוויניציא ביחד עם ס' תפתח עורך מר' משח זכות וראה מה שכתב אודותיו הר' הננאל גיפי בספרו „זכר צדיקים לברכה“ הנמסח לתולדות גדולי ישראל מרמ"ש נירונרי צד 187.

ר' פנחס ברי' מנחם חי ענו¹ ור' מרדכי יוסף ברי' זאב קארפניטי (Carpaneti)² אשר בהם התפאר הרי"ל³ ושלשתם היו יקרים בעיניו וחביבים עליו עד מאד כאשר נראה מהסמכותיו שדרכו לכתוב בשולי פסקים ותשובותיהם.

הגהה הספר הזה, כדאי וראוי הוא שיפננו מעינותיו תוצה למצן ישתו רבים לרעה מבאר מים חיים המרה אחד מגדולי חכמי ישראל. אך יען אשר מרוב כמותו לא דבר קל הוא להוציאו לאור בשלמותו, לכן חשבתי שאמסיק רצון מתופשי התורה ומאובהי חכמת ישראל בתתי לפנייהם בזה שני ערכים מתוכו לדונמא, ובחתי בשני הערכים האלה מסני שמתוכם יכירו הקוראים כי יותר שהיה הרי"ל אמפרונטי בקי בכל חדרי התורה שבעים ויודע לשחות בים התלמוד ולרדת לעומקה של הלכה כחד מן קמאי, עוד און חקר במידוש המקרא וברקודק לשון הקודש ועמל וינע לחמש בכ"י וברפוסים ישנים כדי לתקן זגירות כמעט כא' מחכמי דורנו, זה באמת דבר יקר בימים ההם אשר רוב הרבנים של שאר הארצות לא היו יוצאים אף פסיעה אחת מתוך ד' אמות של הלכה וכל מי שעסק בהכמות הצונזות ואסילו ברקודק להיק כמו זה נחשב בעיניהם, וראה זה מצאתי שהערך, יהושפט מלך יהודה הגדס במהדורא קמא, ואשר בו ידבר המחבר על הקוישיא הגודעת, שברדי ב' כ"א ב' יתשפט נקרא, מ"לך ישרא"ל, כתוב בצורתו גם במהדורא בתרא⁴, רק שנטסו עליו המלות האלה החסרות ברנס: ואין בידי לעת עתה סאנטי סאנינו לראות מה כתוב בו, והנה זה האיש סאנטי סאנינו הוא הבור הגודע Santes Pagninus שהעתיק המקרא ללשון רומי⁵, ומי לא ישתמם על המראה שרב גדול ונכבד אשר יראתו היתה קודמת לחכמתו החיוב עז בנפשו לבקש התרת ספקות במידוש המקרא בספרים שכתבו חכמים נוצרים וכומיים! אך באמת אין זה דבר יוצא מן הכלל אצל חכמי ויבני איטאליא הקדמונים כי כבר ידוע שעל בני ספרי הגדולים שבהם במעט בכל דור ודור מרחף רוח חומשה וחרות שלא נמצא בספרי חכמי אשכנז צרפת כי אם לעתים רחוקות ובמדה מועטת, ומעט הדבר כי ביי יושבי הארץ הזאת, ארץ איטאליא, אף שנים עליהם עבר כום התרעלה של שנאת הדת, מכל מקום לא סבלו צרות רבות ודעות ותלאות קשות כי כן כמו אחיהם אשר בשאר ארצות ולכן

¹ גיטו של הקדום, ור' חננאל גיטו בספרו הג"ל הרבה לספר בשבתו, ועיין גם בשם הגדולים ח"ב ערך נבעת פנחס.

² חביאו ר"ח גיטו שם צד 188 בין תלמידי הרי"ל.

³ שם צד 296.

⁴ ביהוד עם כ"י של המהדורא בתרא באו לידי גם חלקים אחרים מתכ"י של פתד יצחק וכנראה הוא חכ"י שהשתמש בו הסרפיסים וחנה בכ"י זה של המהדורא קמא הערך "יהושפט מלך יהודה" איננו כתוב בגוף הספר כי אם על חתיכת נייר בפני עצמה שברבקה אח"כ לשולי הרף וזה מורה לכאורה שהערך הג"ל לא נכתב מיד המחבר בתחלה במהדורא קמא כי אם במהדורא בתרא ואח"כ ספתחו הוא בעצמו או המו"ל למהדורא קמא.

⁵ ההעתקה הזאת נרפסה בין השורות במקרא דפוס אנוירשה 1571, דפוס ליפסיאה 1657 ודפוס לונדון בשנת הנזכרת, וסאנטי סאנינו חבר ג"כ מ' רדוק לשון הקודש שנרפס בליאוני 1526 וס' אוצר לשון הקודש שנרפס בעיר הג"ל 1529; וקצוד מזה האחרון נרפס באנוירשה בשנת 1570 ונמצא גם בפוליגלומי שיצאה לאור בעיר הג"ל בשנת 1672.

לב חכמים וסופריהם נשאר פתוח כפתחו של אולם לקבל את האמת ממי שאומרה ועיניהם לא חשכו מראות אור כי יהל אף אם מתוך למתנה ישראל² דף ל"ח ע"ג ח"ל אלו וההרדים על דבר ד' שבתם, ובכללם גם הרב הגדול ר' יצחק לאמפרונמי ז"ל, כשהיו מתנאים פרי יפה בשדה אחר היו עושים כר' מאיר: תוכו אכלו וקליפתו זרקו.

א.

אברדם בן עזרא רבנו הגדול, שמעתי ותרנו בסני לקל המלה כקול מחנה הרב ר' יהודה (ליווא ז"ל¹) בספרו תפארת ישראל² דף ל"ח ע"ג ח"ל אלו הם דברי הראב"ע³ הוסיף עוד דברים כאלה וכאלה ואסף דברי רוח בחסניו ויש בושה כמדקרות הרב והוא פירושו כי שמור הוא כמו זכור כי זכור פירושו שלא ישכח איזה יום מן השבוע לקדשו וכן שמור את יום השבת שלא ישכח מלקדשו זאלו דברים כמה שרמז הרמב"ן ז"ל [על הראב"ע]⁴ שלא ידע מן השרשים אשר הם לחכמים אשר אמרו כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה לכך שמור את יום השבת לקדשו אין ספק שהוא לא תעשה ואלו זכור את יום השבת בודאי היה עשה וכו' עכ"ל. ראו נא רבותי עד היכן הניעה כחה של ההשגחה לומר על הראב"ע שלא ידע שהשמר פן ואל אינו אלא לא תעשה דבר שאסילו תיגוקות של בית רבן יודעים אותו. הן אמת שמצאנו ראינו להרמב"ן ז"ל שכתב⁵ ח"ל הדמסם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בשים וכו' עכ"ל אבל אינו ענין אל מאמר ר' יהודה הגיל כאשר יראה המעיין בדבריו. ואנב נררא אודיע אל ידידי הקורא כי בפירושו הרמב"ן על התורה דפיס⁶ כתוב בו ח"ל: והפעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שהוא רגיל בתלמוד וכו'. איברא הדרב ר' יצחק דמן עכו בעל ס' ברכת אברדם כ"י⁷) אשר היה תלמיד הרמב"ן ז"ל⁸ ועשה ביאור לפירושו⁹ הביא לשון הגיל כאשר הוא לפניו והאריך ביאורו על זה ולא ננע ולא סנע על הראב"ע אסילו אות א'¹⁰) ולמען דעת צדקת הראב"ע וכי יודע והגיל

¹ הוא ה"ר יהודה בן בצלאל ליהא הנדע בשם מהר"ל מפראג.

² דפוס וויניציא שנת שנת ש"ס.

³ רומנו אל המאמר הארוך שחקים הראב"ע לפירושו על עשרת הדברות שכפ' יתרו.

⁴ כן הוא בתפארת ישראל שם.

⁵ בפירושו על התורה שמות כ' ח'.

⁶ המחבר רצה לכתוב את מקום הדפוס אבל לא כתבו והניח את הגייר חלק ובלי

ספק ראה את הנוסחא שהביא כאן באיזה ספר שלא היה תחת ידו בעת כתבו את מאמרו זה

דשכח את מקום הדפוס. ואני עיינתי בדפוסים שונים וישנים ולא מצאתי את הנוסחא הנוכרת.

⁷ לא ידעתי מה סיבו של הספר זה שלא נזכר משום כותב קורות הספרות.

⁸ עיין בשם הגדולים. והר' שמואל אשכנזי כתב בסוף ס' נובלות חכמה (דפוס בפסליאיה

שנת ש"ס דף קצ"ה ע"ב) שר' יצחק דמן עכו היה תלמיד חבר ובעל סודו של הרמב"ן.

⁹ הוא ס' מאירת עינים שנמצאו ממנו כמה כ"י ועיין בהערה שאת"ו.

¹⁰ הרב ד"ר פינקלשערער ממינבען הואיל בסובו להעתיק בעבורי מתוך הכ"י של ס'

מאירת עינים הנמצא שם בבית עקד הספרים אשר לסלכות (lod. 17 fol. 64) קצת מפירושו

ובקי היה בתלמוד אציעה נא מה שמצאתי ראיתי לזכותו בזה על פי התלמוד הזה החלי בעיה. גרסינן במנחות דף ל"ז ע"ב תניא ושמת את החקה הזאת למעדה מימים ימימה ימים ולא לילות וכי אמר ר' אלעזר כל המניה תפלין אחר שקיעת החמה עובר בעשה ור' יוחנן אמר עובר בלאו לימא בדבני אבן איר אילא קא מיפלני דאמר כל מקום שנאמר השמר מן ואל אינו אלא לא תעשה לא דכיע אית להו דיר אבין והבא במאי קא מיפלני מר סבר השמר דלאו לאו השמר דעשה עשה ומר סבר השמר דעשה נמי לאו ופי' רש"י השמר דלאו לאו ר' אלעזר סבר השמר דכתיב במילתא דמודר רחמנא לא תעשה דיר לאו נמור ללקות כגון השמר בנגע הצרעת דמשמע דלא יקוץ בהרתו וכן השמר לך מן תכרות ברית וגו' אבל השמר דעשה כגון האי דמשמע לעשות תפלין עשה הוא עכ"ל. והרמב"ן עצמו בהשנותיו לס' המצות בשורש הראשון כתב ח"ל אבל חשוב תקומת שמנה בעל ההלכות הוא מצות עבוד שנים על התקומות דכתיב שמור את חודש האביב וכי וזו מצות עשה הוא כמו שאמרנו הכמים השמר דעשה עשה וכי יעוין שם באורך; גם הרמב"ם מודה ששמור את חודש האביב עשה הוא ואינו לאו מדלא מצאו בכלל הלאוין אלא שלא מצאו לעשה בפני עצמו לפי שהוא סובר שעשה זה נכלל ג"כ בסמוך החדש הזה לכם וחשב כל תקוני העבור עשה א' כאשר כתב הרמב"ן ח"ל שם ע"ע ואפשר שאף ר' יוחנן מודה בשמור את חודש האביב שיהיה עשה דעד כאן לא קאמר ר' יוחנן השמר דעשה לאו אלא בדבר שהמצוה בעצמה היא מניעה כמו שלא להניח תפלין בלילה ופירוש הכתוב כך הוא השמר לך במצוה זו של תפלין שצויתך שלא יהיו עליך אלא ביום ומכיון שהוא מצוה אעפ"י שהוא השמר דעשה היינו דכתיב בענינא דמצות עשה דתפלין הוא לאו והכי דייק לישנא דרש"י ז"ל שכתב אבל השמר דעשה כגון האי דמשמע לעשות תפלין עשה הוא עכ"ל

ר' יצחק דמן עכו על דברי הרמב"ן אשר אנתנו עוסקים בהם ז"ל: אבל החליף ברבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה כו' סוד הלוף זה ותוספת זאת שהחליף הכתוב והוסף יראה לי כמיעוט שכל שבי שהוא לרמוז גראת (צ"ל גרועת) העובר ע"ז שגורם לז"א של שם המיוחד להסתלק מהתמונה הכלולה מכל התמונות והוספה הכתוב בש' (ר"ל בועל שלשים) שהוא סוד הגלגול לרמוז שאותו רשע בעבדו ע"ז היתה נשמתו ראויה להכרת כרייה עולמית אלא שהשם ברחמיו שהוא"ו רומז להם חשב מחשבות לבחלי ידה ממנו נדה ומגלגל נשמתו סגוף אל גוף לדבנה ולצרפה ולהחזירה אל יסודה אם תוכה כי רחמיו על כל מעשיו. ואע"פ שאמר הוב על חסרון ותוספת וא"ו זו אין בכך כלום וגם היא לא נתכוון כלל בזה אני אומר דברים נכוחים הם למבין ונקשרים בעיקר המקובל ויהי רצון מלפני מאיר עיני הרואים שתמיד יאיר עינינו והאיר כל כוננת הרמב"ן ז"ל בכל דבריו והוסף עליהם ויגלה עינינו ויראינו נפלאות מתורתיו אמן. והפעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד ר"ל פעם זה על יתרון האותיות וחסרונו מכאן ותוספתו כאן שאמרנו שאין בזה כלום לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד כלומר אין כת באדם לסבול זה אלא אותם שאינם רגילים הם לברם הוא שאין להם כח לסבול אבל הרגיל בתלמוד הוא לכרו יכול לסבול שכן אז"ל גרעין ומוסיפין ודורשין כמו שדורשין על פסוק ונתתם את נחלתו לשארו ונתתם נחלת שארו לו (ב"ב ק"א ע"ב) עכ"ל. — העתקתי את כל המאמר הזה מפני שמתוכו יכיר הקורא את תכונת הפירוש הזה שמחברו הלך ארחות עקלקלות אל כל אשר נשאו רוח הקבלה ללכת ועם תיותר נקרא, תלמיד חבר ובעל סידו של הרמב"ן ז"ל" (עיין בהערה ה') לא הבין את דברי רבו. ראה לסמך עמוד 214 הערה ב'.

(חז"ק¹). מעתה נוכל לומר ששמור את חודש האביב שהוא לומר שיהיה שתורש
 גיסן יבא באביב שהענין בעצמו הוא חוב בעשה כולי עלמא מדור דהוי עשה והיינו
 סעמא דהרמב"ם דל שססק בסיד מה' תפלן דהמניחן אתר שקיעת החמה עובר
 בלאו כר' יוחנן דהוא רביה דר' אלעזר דסבר דהשמר דעשה נמי לאו אעיג דשמור
 את חודש האביב הוי עשה לירידה כדכתיבנא ובהו נוכל לומר בשמור את יום השבת
 דהוא עשה כמו זכור לקדשו בדברים כדברי רז"ל וכפי הפשט שישמור לידע בכל
 יום איזה יום מהשבוע הוא כדי לידע מתי הוא שבת כדברי הראב"ע ז"ל דהוי עשה
 לכיע ונכלל בזכור ושניהם דבר א' ובדבור א' נאמר דנמצינו למדין שאם הראב"ע
 סירש שמור את יום השבת לקדשו שהוא עשה כמו זכור אתיא שפיר כדיל לכיע
 ואי נמי לא אתיא אלא כר' אלעזר דלית הלכתא כותיה ניהא ניכ מכין שנמצא
 א' מרבתינו שסובר כך ובהו אתי שפיר מפי שפטיה דקרא יתרי מלומד ששמור הוא לא
 תעשה אין מן התימה אם הראב"ע ס' ששם הפסוק כאותו מאן דאמר כי גם רש"י ז"ל
 בהרבה מקומות בפירושו על התורה ס' פסוקים כדעת מי שאין הלכה כמותו לפי שפירושו
 יתיר מיושב על דברי הפסוק וכי מפני זה נאמר עליו שלא ידע את השרשים אשר הם
 לחכמים וכו' או שאינו רגיל בשים חזו וגם הרמב"ן בעצמו ב' ואתחנן כתב ח"ל והתחיל
 לבאר להם זכור במקום שמור (צ"ל שמור במקום זכור וכן הוא ברמב"ן) על דרך הפשט.
 ועל דרך רבותינו בדבור א' נאמר ע"כ. איכ אין שום תרעומת על מי שפירש כפי
 הפשט ששמור הוא כמו זכור ולזה נמצינו כמזכירים לומר שמה שאמר הרמב"ן
 בפרשת יתרו והמעם הזה לא יסכול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד עכ"ל היינו
 לומר שאינו רגיל לפרש הפסוקים כדרך התלמוד אלא כפי הפשט והו דעת הרמב"ן
 ז"ל אבל כבר העירתי בצדק שנים כפי התלמוד נוכל לומר ששמור הוא עשה. והנה
 שמעתי א' קדוש מדבר והלא נמרא ערוכה ב' מי שמתו דף כ' דגרסינן התם נשים
 חייבות בקידוש היום דבר תורה דאמר קרא זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו
 בזכירה ופי' רש"י בשמירה דלא תעשה מלאכה אלמא שמור הוא לא תעשה.
 דאיברא דלפי' רש"י ז"ל שמור הוא לא תעשה אבל כבר אפשר לפרש לשון
 התלמוד בזה בדרך אחר באופן שנוכל לומר עפי' התלמוד ששמור נמי עשה הוא
 כאשר תהלה לאל יעתי ומצאתי בספר הסמיג עשין כ"ט שכתב ח"ל נאמר בדברות
 הראשונות זכור ובאחרונות שמור ועשה א' הוא וגרסינן ב' מי שמתו ובפיג
 דשבועות נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה שנא' זכור ושמור כל שישנו בשמירה
 ישנו בזכירה עכ"ל. ואיכ כפי הסמיג ישנו בשמירה היינו לומר דמצות עשה דשמירה
 לשבות בו ממלאכה ופי' הפסוק שישמור את יום השבת ויקדשוהו לשבות בו
 ממלאכה ובהו ודאי נשים חייבות כיון שיש בזה ניכ לאו דלא תעשה כל מלאכה
 זה משום ואעפ"י שרז"ל הציאו מזכור שקדוש היום דבר תורה ואיכ איך יהי עשה
 א' זכור ושמור והלא שמור מזכור ופי' שישנו לומר דשבתה ממלאכה כדי
 שיתחייבו בה גם הגשים לתת מקום לדרש רז"ל כל דאיתנהו בשמירה איתנהו

¹ ר"ל דותו לר' אלעזר אבל לר' יוחנן האי ושמרת, דלענין הנחת תפלן ביום הוא
 עשה, לענין הנחת תפלן בלילה הוא לאו, ובעין זה אמרו התוס' בעירובין צ"ו ע"א ד"ה
 השמר דעשה.

בזכירה דע נא המעיין שמצות קדוש היום הוציאוהו חיל מלמל לקדשו ולא מזכור כאשר כתב בביתור הרמב"ן ויל בפרשת יתרו בשם מכילתא ניכ יע"ש. את כל זה כתבתי להשיב על פי הדרך אשר דרך בה הרב בעל המארת ישראל אבל המעיין ביושר דברי הראב"ע יראה בביתור שאין מדבריו שום סתירה לדברי חיל במה שאמר שמלח שמור הוא לא תעשה כי הוא לא אמר כי שמור היינו שישמור את יום השבת שלא ישכח מלקדשו כאשר כתב הרב דני אלא אמר שמלח זכור הוא כללית שבכל יום יתן דעתו לידע איזה יום הוא מהשבוט כדי שידע איזה הוא יום השביעי שהוא אסור במלאכה וישמר מעשותה והיינו שמור וזהו שכתב שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה ולא אמר שישמור את השבת לקדשו כאשר כתב הרב הגיל אבל כחנת הראב"ע לומר שזכור ושמור בדבור א' נאמרו היינו שבכלל זכור הוא שמור שזכור את יום השביעי כדי לזהר מעשות בו מלאכה דהיינו שמור שהוא לא תעשה ואיכ דעתו בזה כדיל זכור הוא עשה ושמור לא תעשה ובדבור א' נאמרו¹) ואף הרמב"ן ויל בכלל דבריו על זה ביאר על דרך ששם פסק זכור וסיים דבריו חיל וכן פי' ריא²). וגם ראיתי את הלחץ אשר דבר

¹) לא ידעתי מדוע לא הביא הרב המחבר את דברי הראב"ע שאמר שם בפירושו, דע כי השמונה רבויים (ר"ל תין מאנכי וכדו) כולם "מצות לא תעשה" ולפי זה כל המלפול אשר בו עמל רגע המחבר לחיוב את צדקת הראב"ע והסכמת דעתו עם דעת ר"ל בענין היות שמור מצות לא תעשה היא ללא צורך. ואודבה אם יש לבצל דין הלחץ על הראב"ע לא יהיה זה אלא בפירושו למלח זכור שלפי דעתו פעם כפי שמור דהיינו לא תעשה ולדעת ר"ל היא מצות עשה.

²) אין ספק אצלי שבגוף הענין הדיון עם הרב המחבר, ר"ל שבאמת לא עלה על לב הרמב"ן כן לומר על הראב"ע שלא היה רגיל בתלמוד, אבל בפירושו דברי הרמב"ן גם הוא במח"כ לא דקדק ופה ולכן נכנס בדחוקים כאשר יראה כל קרא מבין. והגני לבאר כקצור את עומק כוונת הרמב"ן ויל והלוק דעות שיש בינו ובין הראב"ע. תנה להראב"ע הוקשה בתחילה: מאין באו כל אלה השנים שבין הדברות האחרונות לדברות הראשונות ובפרט השני מזכור לשמור. אמת הוא שרבותנו ויל אמרו זכור ושמור בדבור א' נאמרו אבל אם נפרש במאמר זה כפשוטו או מלבר הקושי שיש בעיקר הדבר יקשה ג"כ מה נאמר בשנים האחרים, לכן אמר הראב"ע שהדברות האחרונות הם דברי משה ששנה ופירש לבני ישראל את עשרת הדבריים ששמעו מפי הבורה ושם הטעמים ולא המלות וזאת היא לדעתו גם כוונת ר"ל באמרם זכור ושמור בדבור א' נאמרו היינו שישמור שאמר משה הוא פירוש ומעם לזכור שאמר הש"ת כי מעם זכור הוא שזכור את השבת כדי שישמרו מלעשות בו מלאכה חרי זה כאילו הם דבור אחר. וכפי כן גם חשונים האחרים הם בפירושו וביאור שעשה משה לדבר ד'. והנה גם הרמב"ן ויל מודה שהדברות האחרונות סמי משה יצאו כאשר יראה כל מעיין בפירושו ביתרו וכואחתנן רק שהוקשה לו מפני מה הקפידו חז"ל לתת מעם לשנוי של זכור ושמור ולא הקפידו על השנויים האחרים ולפי דעתו המעם בזה הוא כי בכל השנויים האחרים אין שום ניס' הכל יורעים שהם בפירוש והרחבת דברים אבל בזכור ושמור יש חלוק מ"עשה" ללא תעשה ולכן פירשו הם ויל שזכור ושמור בדבור א' נאמרו היינו שיצאו מפי הבורה. ועל זה כוסבים דבריו, והמעם הזה לא יסכול אותו וכולי" ר"ל המעם שאמרתי שבשבילו הקפידו חז"ל על שנינו של זכור ושמור ולא הקפידו על שאר השנויים לא יסכול אותו וכולי. אלא שהדברים האלה כאשר הם לפנינו בכל הדפוסים קשים להלום ואין להם שום פירוש כי איך יאמר על המעם שנתן הוא בעצמו שלא יסכול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד? וגם אם נקבל הגירסא שהביא הרב המחבר (ר"ל "אלא מי שהוא רגיל בתלמוד") אין הלשון, לא יסכול אותו"

הגדול ראים¹) לחץ את רבינו והדריק על פסוק ארמי אובד אבי שפירשו אובד על יעקב שכן כתב ד"ל ההכנס ראביע מען ואמר כי מלת אובד אינה מהפועלים היוצאים וכו' וכן כתב הרי"ק וכו' ואח"כ כתב שחכמינו ז"ל העתיקו על פי קבלתם איש מפי איש עד מרעיה מפי הנבורה שארמי הוא לבן ושאובר הוא יוצא עכ"ל והן אמת שד"ל דרששוהו על לבן²) אבל כבר ידענו שזה על דרך דרש ושבעים סנים לתורה והשמש לא יושמש וא"כ אין לנו הכרח לומר שקבלו ד"ל שהמירוש האמיתי במשם פסוק ארמי אובד יהי שעל לבן מרבר אלא שד"ל קבלו שלבן הארמי בקש לעקור את הכל כמו שאמר לו יעקב לולא אלקי אבי בעזרי וכו' כי עתה ריקם שלחתי ונס לבן אמר לו יש לאל יד לעשות עמכם רע וכו' וקבלו ד"ל בזה שכונת לבן בזה לא היה על הממון לבד אלא גם על הנפשות וממנו זה לפסוק ארמי אובד אבי אשר, כפי השמש שמדבר על יעקב כמו שסיים ירד מצרימה ויגר שם וכו' כפי הראביע וסיעתו, ק"ק שהיה לו לומר אבי ארמי אובד ודו"ק אלא שהחכימה התורה לומר ארמי אובד אבי לרמז לנו שמלבד שיעקב בדווחו בארם היה אובד כלומר עני אירע לו ניכ שם שארמי היינו לבן בקש לאכדו ולזה אמר ארמי אובד אבי ליתן מקום לדרשה זו ואעפ"י שאובד הוא בינוני או תואר ואין מקום לקרא

מיושב. לכן עלה בדעתי שפ"ס יש כאן ובקצו לא יסבול צ"ל לא יסכול, מלשון סבל הנהוג אצל סופרי ימי הבינים במזכר חסרון ידיעה (עיין אמונות ודעות הוצאת סלוצקי צד 45 : ואלה... סבלו מפני הבאת הראיה; מ"נ ח"א פ"ב; ומי שיסכול השחייה יצלול; ושם ח"ג פ"ח: וכאשר סבלו אנשי חצאבה מציאות השם וכו'). ולפי זה פירוש דברי הרמב"ן הוא כן: המעם הזה ר"ל שרבותינו הקפידו על שינוי זכור ושמור מפני שיש בו חלוף מעשה ללא תעשה לא נעלם אלא ממי שאינו רגיל בתלמוד אבל מי שהוא רגיל בתלמוד ידע ויכיר כי נכון הוא. — והנה בקשתי את יודי הרב קאמפריני סמארמא לעיין בכ"י של פירוש הרמב"ן על התורה הנמצאים שם בבית עקד הספרים ושמחתי לראות מתוך תשובתי שקלעתי בהשערתי אל נקודת האמת והגני מעתיק בזה את תשובת הרב הנ"ל: חמשתו בכל הכ"י של פירוש הרמב"ן על התורה הנכבצים פה (794, 608, 489, 7 codd.) ובכולם נמצא המאמר הנ"ל כאשר הוא בנדפס, אלא — וזה דבר פלא בעיני — שבכל הכ"י המונת הב' של יסבול היא כמו כ' עכ"ל. ואח"כ העירוני יודי החכם ד"ר עלבאגנען נ"י שבפי' הרמב"ן דפוס וויניציא ש"ח הנמצא בבית עקד הספרים של ביהמ"ד לרבנים אשר פה חכם א' בלתי נורע שמו כתב על הגיליון שינויי נוסחאות, בלי ספק עפ"י כ"י א' או יותר שהיו בידו. והנה במלת "יסבולי" רשם החכם הקרמון הנ"ל: נ"א יסכול. היוצא לנו מזה עכ"פ הוא שהרב בעל תפארת ישראל טעה בחשבו שהרמב"ן כונן חציו על יתר נגד תראב"ע, ובאמת אין חלוף ביניהם אלא שהרמב"ן מפרש דברי רז"ל, זכור ושמור בדבור א' נאמרו" כפשוטן והראב"ע סובר שכונתם לומר שהם כדבור א' מפני שהשני הוא שמו הראשון, ובדרך אנג אעיר פה, על שנגה שיצאה סלפני שליט הוא הראב"ע שמוי דבור בשניונים שבין דברות האחרונות לדברות הראשונות כתב בדבור העשירי ח"ל: בראשונה עבדו ואתו קודם שורו וחמורו ובשנית שורו וחמורו לפני עבדו ואתו, והכמשך דבריו תוסף לכתוב פעם שנית, ועוד איך יאמר עבדו ואתו ואח"כ שורו וחמורו ויאמר בבת אחת הפך הדבור, ועוד פעם שלישיית בתפצו ליתן פעם לכל השניונים כתב: ,וכנגד הכית והשדה הקדים (בדברות האחרונות) שור וחמור שיתרוש בהם אח"כ עבד ואמה". וזה טעות נפלא כי שינוי זה לא היה ולא נברא ובדברות האחרונות כמו בדברות הראשונות עבד ואמה כתובים קודם שור וחמור.

¹) הוא ר' אליה מורתי במירושו לרש"י על התורה.

כן למי שרצה לעשות הפעולה ולא התחיל ולא עשאה עדיין, זה מתורץ שבגוים מחשבה רעה הקביה מצרפה למעשה¹) כאשר כתב רש"י דל ובודאי שכל זה הוא על דרך דרש ואין מדרכי המשפט לקרוא למי שרצה לפעול ולא פעל כשאין שם הכרה נמור אשר על כן הראביע וסיעתו מפרשי המשפט בתרו להם דרך אחרת ופירשו אובד בודד כדרך זאת המלה שלא תבא מן הקל כי אם בפועל עומד והביא ראיה לדבר (שכפי המשפט אין לפרשו על לבן) מפני שלעומק הבנת משפט הפסוק היה נראה שכפי המשפט המה אמורים דברי רז"ל ולזה הכריח הראביע שאין לומר כן אבל כבר ידענו דבריו ממקומות הרבה שאין דעתו לטתור דרשות רז"ל והמשפט יושפט (צ"ל ל א יושפט כלומר לא יסתר. עיין לעיל צד 215) והדרשה תדרש. ולמען לא יתעקש אדם ויאמר הלא הרמב"ם דל בריש מס' תרומות כתב שבעלי המשנה היו בקיאים בלשון הקודש יותר ממנו וכן כתב בפי"ב בכלאים משנה ב' יע"ש ואם הם דרשו בהגדה אובד פועל יוצא ושעל לבן ידבר למה לו להראביע לפירשו על יעקב אבינו ופועל עומד אף אני אודיעך קשט דברי אמת עפי' דקדוק הלשון: אין ספק שלשון הקדש הוא כמו שאר הלשונות שמדברים בו בני אדם והוא א' משבעים לשון ומקורו הוא מעבר הנהר ולזה נקרא לשון עברי כפי הדיק בהקדמת המכלול, וכפי בעל ערוגת הנושם בהקדמתו הוא הלשון הקדוש ועליו נאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחרים וכן דעת רש"י הראביע כמו שנראה מדבריהם על זה הפסוק וגם בעל המכלול אפשר שיודה בזה אלא שנקרא לשון עברי מפני שנשאר ביד עבר ויחצוי חלציו בהתמלג הלשונות ובאותו הלשון הקדוש נתנה תורה וכו' היו מדברים (בו) בני עמנו בהיותם בארצם ומיום נלותם והתערבם בגוים נשכח מהם לשון הקדש ולמדו לשונות העמים כמו שהתערעם עליהם נחמיה ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית²) אלמא לשונם הנהנו היה לשון הקדש וכיכ המכלול בהקדמתו הגיל ובענותינו לא נשאר אצלינו היום בלשון הקדש כי אם הכיד ספרים המשנה והגולה אליה ולזה נוכל ללמוד דרכי לשון הקדש גם מהמשנה במה שלא נמצא בפסוק וכן הוא מנהג המדקדקים ואם מצאנו במשנה מלה בשורש א' ובפסוק נמצא כמות בשורש אחר כמו תורמן³) לא מפני זה נאמר שאינה לשון הקדש אלא גם היא חחת סוג לשון הקדש נכנסה כמו שבמקרא ניכ מצאנו ב' שרשים בענין א' כמו הלך וילך ודומיהם וגם אם מצאנו במשנה הפרש מהפסוק מלשון זכר לנקבה כמו מרחלים רחלות⁴) כיצא בזה ניכ מצאנו בפסוק שלשה שבועים ימים שבעה שבועות וכן אם מצאנו בפסוק מסכה יינה⁵) וברברי רז"ל מזוג (ע"ז דף נ"ח ע"ב) גם בפסוק מצאנו פעלים רבים מורים על דבר אחד כאשר כתב בעל ערוגת הנושם פי' וע"ש וא"כ ודאי על (צ"ל עם) כל אלה השינויים גם לשון המשנה והגולה אליה בכלל לשון הקודש הוא ומכיון שידענו שהמשנה היא מחוברת בלשון הקדש אם מצאנו בה מלות שלא מצאנום במקרא או באופן אחר מהמקרא נודע בודאי שגם

(1) ירושלמי פאה פ"א ה"א.

(2) נחמיה' י"ג כ"ד.

(3) תרומות פ"א ובהרבה מקומות.

(4) חולין פ"א מ"א ומ"ב.

(5) משלי ט' ב'.

באותו הסגנון היו אומרים בעלי לשון הקדש אותה המלה ואומרים זיל לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמם (1) אין כונתם על לשון התלמוד שהו ששימא שלשון התלמוד היא בלשון ארמי ועוד שזה אמרו על לשון המשנה כמו רחלות בתולין ס' ראשית הגז וכן מצאנו להם במונו שהוא לשון עברי בע"ז דף נ"ח אלא כונתם שאעפ"י שבפסוק נמצא מלה באופן א' אין מן ההכרח להמצא כן שלא באופן אחר בדברי רבותינו כי לפעמים נמצא להם מלות בסגנון אחר מהפסוק והמעט למעיד הוא הואיל זה זה היכשר בלשון הקדש היו אומרים אותם הענינים בלשונות הנהוגים להם יותר וששמעו אותם מפי רבים כי חייב אדם לומר בלשון רבו (2) וא"כ נמצא להם באיזה מלות כמו לשון לעצמו כלומר שלא נמצא אותו הלשון בפסוק ע"כ היותו לשון הקדש כמו חור מחל וכדומה והו אמרם לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמם ואלו ואלו דברי קדש הם. ומעתה מה שכתב הראב"ע על ורבים מעמי הארץ מתהירים חיל ותשו' על מלת תורמין שאמרו רז"ל לשון מקרא לתוד ולשון תלמוד לתוד והמה דבריו אשר כתב על פסוק אל תבהל על סדך חיל וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינם לשון הקדש וכן אמרו לשון מקרא לתוד ולשון תלמוד לתוד כונתו לומר שלשון קדמונית ז"ל אינו כולו על דרך המקרא ממש ורק דרך הוא בפני עצמו כמו שכתוב בס' צדוק דף קס"ז ע"ב (3) חיל ודע כי יש בדברי קדמונית ז"ל פעלים אינם על דרך דקדוק המקרא והם יודו כן שאמרו לשון מקרא לתוד ולשון תלמוד לתוד והנה אמרו מן תרומה תורמין וכו' וסיים דבריו חיל רק לשון קדמונית ז"ל דרך היא בפני עצמה ע"כ. זה בשני פנים א' הוא לשון הנמ' שכלולה מכמה לשונות כאשר כתב הראב"ע הנ"ל בפסוק אל תבהל הגיל חיל וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינם לשון הקדש וכן אמרו וכו' ומי הביאו בצרה זאת וכו' וסיים שם ולמה נתפלל בלשון מדי וסרס ואדום וישמעאל ע"כ והפן השני הוא לשון משנה והגולה אליה שהם בלשון עברי ובלשון הקדש כאשר כתב הרמב"ם על מלת תורמין אלא שאין המשנה הולכת כולה על דרך לשון המקרא דוקא שלפעמים נמצא בה הפרש מהפסוק וא"כ גם במשנה אף שהוא לשון הקדש צח ומצוחצח יצדק גם בה לומר לשון חכמים לעצמן כיון שאין כולה על דרך לשון המקרא ממש וכוה צדקו יחדו דברי הרמב"ם והראב"ע ולא סליגי אהרדי כאשר חשב הרב בעל תי"ט בריש מס' תרומות (4). אך אמנם כמה שמצאנו במקרא טוב הוא להתבונן מנה דר

(1) תולין קל"ו ע"ב.

(2) עדיות פ"א מ"ג.

(3) המחבר העתיק מס' הצחות שנרפס בוויניציא בשנת ש"ז ביהר עם ס' מהלך שבילי הדעת מ' משה קמחי וס' פתח דברי בלא שם מחבר (ורמ"ש מיהסו לא' מתלמידיו ר' משה ו' חביב, עיין באוצר הספרים לבני-יעקב בערך פתח דברי) וס' המאונים להראב"ע, כל אלה תברו יחד בסדר א' ע"ו ר' אליהו בתור ונרפסו בשנה הנ"ל בשם הכולל, דקדוקים, ומספר הדפים הולך כסדר הזה: ס' מהלך שבילי הדעת א'—נ"ב; ס' פתח דברי נ"ג—קל"ב; ס' הצחות קל"ג—קצ"ד, וס' מאוני לשון הקודש (הוא ס' מאונים) קצ"ה—רל"ו.

(4) ר"ל שהרב בעל תי"ט אתר שהביא את דברי הרמב"ם בענין מלת תרם שהיא לדעתו, לשון מלשונות העברים" כתב וז"ל אבל ראיתי להראב"ע בס' מגלת אסתר במלת מתיהדים, כתב על מלת תורמין שהיא בכלל מאמרם ז"ל לשון מקרא לתוד ולשון הגמרא לתוד ע"כ וסוה נראה שלדעת הרב בעל תי"ט הראב"ע תולק על הרמב"ם.

לשון הקדש ועליה נבנה יסוד הלשון כמו שכתב הראב"ע בשער הא' מספרו יסוד מרא ח"ל רק טוב הוא למשכיל שיתבונן יסוד לשון הקדש מהמקרא וכו' ובס' הצנח"ת באות היא כתב ח"ל אנהנו המדקדקים לעולם נדרוף אחר הכתוב¹). והגם שאמרנו ופירשנו לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן זהו שאנו רואים בכירוי שלשונם באיזה מלה אינו על דרך המקרא אבל במה שלא מצאנו הכרה בדבריהם שיהיו באופן אחר מהמסוק אין לנו לחז מדרכי המקרא דברי ח"ל ניב עליה ננהוג וכן נאמר באובד שנים לדלל מעל עומד כפי המשמ' כדרך הקל מזאת המלה ומה שדרשהו על לכן ויהיה מעל יצא הוא על דרך הדרש מהמעם דלעיל² ובאר היטב אמרו בספרי ארמי אובד אני מלמד שלא ירד יעקב לארס אלא לאובד ומעלה על לכן הארמי כאילו אבדו³ וכן הבין הראב"ע שעל פי הדרש אמרו ח"ל זה לכן אבל לפי המשמ' אין ספק בו שהרשות נתונה ביד המפרשים לפרש כרצונם ובא האות והמספת כי מלבד הדיק הגיל גם הריי אברכאנאל בפירושו על התורה הביא דברי חז"ל ודברי הראב"ע והאריך וסיים דבריו וכל דרך איש ישר בעיניו עכ"ל הגה שאף הוא ראה אנה הגיל ולא שמע ליה שתהא מקובלת מפי מרעיה ואף הרב בעל תולדות יצחק⁴ פירש המסוק כדברי רבנו וז"ל ארמי אובד אני כלומר איני חושב שהארץ שממנה התנח"ת אלו הבכורים (ש)ירשתיה מאבותי שיעקב אבינו איש נאמר ועני היה וקראו ארמי ליעקב לפי שגר בארם וכו' והאחרון הכביד הרב הגדול רבנו בחיי בס"י על התורה כתב ח"ל ארמי אובד אני קרא ליעקב ארמי ושיעור הכתוב ארמי היה אני וכיאר אובד עני ויאמר כאשר היה אני בארם אובד היה כלומר עני היה בלא ממון וכן תנו שגר לאובד ועין שהארץ. ואחרון אחרון חביב הרשבים ז"ל אשר היה בדורו של הראב"ע כתב בס"י על התורה ח"ל ארמי אובד אני אברהם ארמי היה אובד ונולה מארץ ארם כדכתיב לך לך מארצך וכדכתיב ויהי כאשר התעו אותי אלקים מכית אני לשון אובד ותועה א' הם כהארם הנולה כדכתיב תעיתי כשה אובד בקש עכ"ל. צאן אוכדות היו עמי רועיהם התעום, כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ותנה הקביה לנו עכ"ל ופשימא שכל אלו השלמים לא הסכימו לסכרת הראים שתהיה קבלה בידנו מפי מרעיה שארמי הוא לכן ושאובר הוא מעל יצא כאשר כתב הוא ז"ל. הנזיל וזאת לידן הרשבים ז"ל ראיתי להעתיק

¹ דפוס וויניציא הג"ל דף קס"ט ע"א.

² מה שכתב להרב המחבר לחאריך כאן כ"כ בעיני יחוס לשון המשנה ללשון המקרא הוא מה שכתב המזרחי לקיים את פירוש רש"י עפ"י דרשת חז"ל על פסוק ארמי אובד אני וז"ל שם: ודרכי המשנה שאצלנו היום הם כדברי המקרא בעצמם מפני שחכמי המשנה קבלו הלשון מפי רואה הספרים הראשונים אשר היו טרם גלותנו ונפסדו ממנו וכו' ע"ש.

³ עיין בספרי הוצאת פריעדסמן ובהערת המו"ל שם, ועיין עוד בלקט"י סכילתא לס' דברים מ" דוד צבי האספמאן (יצא לאור בס' שי למורה שגורם לכבוד הרב ר' עזריאל הילדעסהיימר ז"ל, ברלין תרנ"ג) צד 28 והערה רל"ג. ואולי מלה לאובד בספרי הוא שם על משקל שירק כמו שכתב הרד"ק בס' השרשים על פסוק ואתחיתו עדי אובד (במדבר כ"ד ב').

⁴ הוא פירוש על התורה מ" יצחק בר' יוסף קארו שהיה דודו של הרב בעל

מה שכתב בפירושו על התורה בפי' תולדות¹ חיל אלה תולדות יעקב ישכילו ויבנו אדוני שכל מה שלמדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מדי ששמו².

ב.

רש"י. בראותי מפרשי רשי זיל מתחבטים לפעמים לפרש דבריו ובנוי סודותיהם על שקר או טעות הדמים השבתי דרכי להביא לפני כל מבין דבורים שלשה בחומש שלי דמוס סאלוניק קדמון ומצאתי אחד מהם גם במקרא בבית הגעלה כמר משה מלאדיא יציו דמוס סאלוניק נדמוס ביום אחד לחודש [כסלו]³ שנת עודה כבודי⁴ אשר תחת המלך סולמאן סולימאן ירה. בפי' וארא בדמוסים שלנו כתב וארא אל האבות: כאל שדי; הבמחתי הבמדות ובכולן אמרתי להם וכו' ובמקרא שלי דמוס ישן הכתוב הוא כך וארא אל אברהם אל האבות הבמחתיים הבמדות ובכולם אמרתי להם אני אל שדי⁵: באותה פרשה במכת ברד כתיב כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי ובדמוסים כתב רשי מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות ונתחבטו המפרשים לפרשו עד כי יש מהם שבנו בנינים רועים וסוף סוף החליפו הדמוס וכתבו מכאן שמכת גבורה⁶ ובחומש שלי הניל כחוב לאמר מכאן שמכת בצורת⁷; בפי' ויקהל כתב רשי בדמוסים כולם זיל ויקהל משה למתרת יום הבפורים וכו' ויקהל לשון הסעיל שאין אדם אוסף אנשים בידים אלא הם נאספים על פי דבור ותרגמו ואכניש. ואם תביט בכל הדמוסים תמצא תרגום ויקהל וכניש אבל בחומש שלי הניל שיש שם גם התרגום נדמוס ואכניש⁸ הגה לך שעל פי שלשה עדים יקום דבר שאין לאדם להתעקש לפרש דברים שמועים כאילו הם אמיתים. והרב הגדול כמחריר אברהם יצחקי⁹ ואחריו כמחריר דוד מלמד¹⁰ ואחריהם כמחריר חיים בן עמר¹¹

¹ צ"ל בפי' וישב.

² בכתב יד הובא כל המאמר של הרשב"ם שם בתחלת פי' וישב על דבר יחוס פשוטו של מקרא למדרש חז"ל ועין כי המאמר הזה נודע לכל לא ראיתי צורך להעתיקו.

³ בכ"י חסר התורש והשלמתיו עפ"י עדות די ראמסי (Annale 109).

⁴ היה שנת רפ"א (1520) ומלת כבודי אינה מן הכינוי, עיין די ראמסי במקום הנ"ל ורשימת ספרי הברדלוינגא לרמ"ש (נו' 184 p. 7).

⁵ עיין במזרחי שהקשה למה לא הביא רש"י לשון הכתוב וארא אל אברהם וכו' ופירש שרש"י רצה לקצר הלשון. ונגד זה הביא הרב המחבר את הנוסחא הישנה שכתובה נראה שאין זה קצור לשון אלא פירושו חז"ל מה שהבמחתי לא ברת אני רוצה לקיים לבני מ. ועיין ברמב"ן שנואה שהיתה לפנינו נוסחא דומה לנוסחא הישנה תג"ל.

⁶ הוא פירושו הר"ב בדעת זקנים והוא במזרחי.

⁷ הד"ע מברוננורא בספרו עמר נקא כתב: ויש משנים הגירסא ואומרים מכת בצורת.

עיין בפירושו שד"ל על התורה שכתב שכן הנוסחא בדמוס לסכונא ובהרבה כ"י.

⁸ עיין מה שכתב שד"ל בספרו אוהב גר הנדמוס מחדש (Krakau 1895) צד 56

סימן 189.

⁹ עיין אודותיו בשם הגדולים (הוצאת בני-יעקב) ח"א דף ו', והוא זה הר' יצחקי

שיצא במלחמות תנופה נגד המתעה הגודע נחמיה חיון (ראה גרעסץ חלק ו' צד 845

וצד 851).

¹⁰ עיין בתולדות גדולי ישראל צד 76 סימן ס"ז וצד 77 סימן ה', ובשה"ג (ח"א צד

114, סי' 412) בערך ישראל זאבי.

¹¹ הוא בעל ס' אור החיים על התורה וחבר עוד ספרים אחרים (שה"ג שם דף ל' סימן מ"ב).

שלוחי ארץ ישראל וכמה רבנים מתחנה לארץ ראו הרברים האלה בחומש שלי והם רוצים להביאו עמדם לארץ ישראל ולא אביתי לשמוע בקולם לפי שלא מצאתי לקנות כמותו בדמים אפילו ביוקר והראיתי המעויות האלה לכל תלמידי גדולים וקטנים ונם לכל תלמיד חכם אשר בא לבית מדרשי ואולי אם הזמן לא היה לי יקר הייתי מצא עיי חומש הגיל גם שאר מעויות. וראיתי חומש אחד נדפס בשנת רנ"א באשכונה בבית אחים המפוארים לוצאט¹ בחודש אב שלשת אלפים ערך עלי אלפים² ושם גם התוספת נדפסה³ ובו כל התיקונים הגיל בפירוש רש"י ואולי אחרים ולאפס פנאי לא אביאם לסנדך.

¹ המלות „בבית אחים המפוארים לוצאט” נכתבו תוך למקומן, שהוא אתר מלת „וראיתי” שלמעלה, ר"ל שראה את החומש הנזכר בבית האחים הנ"ל.

² ראה די רוסי (Annales XV) צד 82 שהביא שתי שורות מהשיר הנמצא בסוף המקרא דפוס ליסבונא הנ"ל וא"ה הן: „גשלם באשכונה שנת רנ"א כאב שלש אלפים ערך עלי אלפים” ואולי כסוף שורה הראשונה צ"ל „אב” בלא ב' השמש מפני שנראה שהשיר מיוסד על משקל ב"ת ויתר וב"ת ויתר וג"ת.

³ כן נקראו ההוספות לתרגום שנדפסו בסוף ח"ר של המקרא דפוס הג"ל, עיין ברשימת הספרים של בהמ"ד לרבנים בברסלוי מהה' צוקערמאן ז"ל (Breslau 1870) צד 29.

בין החיים והמתים.

א נ ד ה

מאת מ. י. ב.

I.

שם, באשדות הגדה יתכן, בעקמו דרך כפר זרקובה ועובר אל העיר מלופה מחנשאים גבעות ירוקים מעבר האחד ומנביהים את האדמה, כאלו משם מתחלת ארץ חדשה ורחוקה; ומעבר השני בשפולי השדות, הזרועות לרוב ששתה, ישתרע בית הקברות ליהודים הישן במצבותיו הישנים מעשי עץ ואבן, שמרם הרבה נפלו ועלה בהם חציר. בית הקברות לא יפתח עוד למתים, השער סגור ומשולב בקרשים, היה: כל הבא מן החיים על קבר אבותיו באלול או בשאר ימות השנה, עליו למסס על החיץ השבור, שנבהו אמה. בכל שנה ושנה בנסס הקרח של הגדה הזה ויצא וישטוף, יתוך לו רצועה משולי בית הקברות ויבלע איזה עצמות נרקבות אל לתו. דומית המות שוררת סה בכל תקפה כאלו התאחד מאו עם המבע, כאלו שכחו כל הנקברים את כל אשר ראו וחיו בהקף חייהם... רק זעיר שם, זעיר שם לעתים רחוקות עוד יבוא אליהם עוד מת חדש, אחד מזקני העיר, שקנה לו שם בשכבר הימים קבר משפחה ורוצה הוא להקבר אל אבותיו. גם הרב דמתא צוה לפני מותו, שלא יקברוהו בבית עלמין החדש, רק בבית עלמין הישן על יד קבר הרב הקודם לו רבי יצחק לבית שמלקים ז"ל.

ישומר בית הקברות הגר שם בבית הקטן, קנין קהלת היהודים, וסיל שמו, הוא בן אשה ובנים ארבע ושנים כלבים ועז אחת, כי סרה אין לו בעניו. העז תרעה בכית הקברות באין מחירד ותאכל את החציר לשובע, רק הכלבים רעבים ומוכנים לקפוץ על כל איש עובר ולהחרידו בקולם, רק בקושי יעצור בהם הגער או האשה, בבוא אחד מהיהודים לבית הקברות ואנורות חמשה בידו כדרך כל מבקר, השכר המעט והגן לתפוחי אדמה ולאבטחים ולבצלים, מעט החלב ועבודה בת יום, שיעבוד האיש או האשה בתור משרתים ושכירי יום לסעמים, יתנו להם את לחמם בדוחק, דגים קטנים על שלחנם יבאו מדגרי, לסעמים תתע סרה מזרע היהודים והלך וסיל לבקשה ולמצאה ויבוא על שכרו, בתורף יקח לו את הגרן ויבקע עצים בכית המדרש הגדול ויקבל ריכ שלם בעבודתו, גבאי הקהלה ישתמש בו לכל דבר נתון לו וגם ישלח אותו סעמים עם מכתב או חשבון לזרקה אל בית הרחיים אשר שם, בערב ססח וסיל השומר קונה את כל החמץ של העיר בעד רבע רבבה שקל ויריח

מכל העסק הגדול הזה כארבעים פרומות ושני צלחות יישי במזמנים. וכיום הכפורים היא מכבה את הנרות המעשנים ומלא את שני בתי ידיו בשעוה מן הזקדש. בכלל בדיני שלי ושלך הוא מן המקילים מעט. ואמר עליו שבשעת הרחוק ששום נגב תכריכי מת אחד ומכרם. והי הדבר לנס. איך לא ירא מן המת. אבל נס אדוב לא הזה היה בשכבר הימים. את אשתו ירינה אינו מכה כנהוג. אבל נס אדוב לא יאהבנה הרבה. הוא בכלל מן השוחקים ואינם מדברים הרבה ומתחם לכל דבר בשויון נפש. בקיץ הוא נושא מעיל ישן של צמר, שכבר יראו בו החוסים ובחורף הוא לובש אדרת שעד של עז עם עור לבן ממעל. שבו משמשים גם אשתו ובניו לצורך הלילה והיום. אשתו ירינה ממליאה היא שקים ישנים למני הקציר בעד המחירים למלאות אותם בתבואות השדה ותקבל מהם מסת יד חלף עבודתה ואת ותהי איסוא גם בזה עוזרת לאישה בכלכלת הבית.

המתינו! עלי להגיה לעת עתה את שומר בית הקברות וסיל ולספר לכם עוד מאדם אחר מבני היהודים, שיש לו קשור הדברים לכאן. את כפר ודקבה כבר הזכרתי, שמה נלך עתה לרגל ספורנו.

II.

יצי נחמן הנאמן של בית הרחיים של האציל הפולני לבית ודימליוף בבפר הגיל היה איש ישר וירא את ה', את דבריו עשה באמונה, לא לקח שחד מצאת הפוחנים, כדי שיבואו על מלאם, הם היה על כל דבר של אדונו וסתמק בשברו המעט לו ולביתו. בנים שנים לו והתנים שלשה, וכלם הם מתצנים את עבודתם בבית הרחיים, אם גם העבודה קשה וינעה. בטבעו של יצי נחמן להיות סרוד בלבו ובמחו בעניני הרחיים ערב ובקר וצהרים, מבלי להסית דעתו מהם גם באכלו ושנתו; בכל אשר עשה היה שקוע ראשו ורדכו בעניני הרחיים. הוא היה יודע תורה בימי נעוריו, והה שלושים שנה רצופים, שלא פתח ספר, גם ביום השבת, מן יבלבל אותו בימות החול; והוא הלא, שכיר זם, הוא ואמור לו להתרשל בדברי שוכרו. גם בעת נשואי בנו, בשעת ארוסין או ברית מילה לא שכח את הרחיים. בעבור הרב דטלוסה או השויב דרך וקובה לנבות כסף על, מעות היסין או צדקה אחרת, או אם גם נבאי של הצדיק מטלנא בא לנבות את המעמדות, שבדאי אורח חשוב היה, יצי נחמן נתן ונתן, אבל תושב הוא בתוך כך בתרחיים ובעבודת היום של הרחיים... חבל, כי הממשלה לא תתן להצדיקים לצאת מעירם כל הימים, אבל לו עבר דרך וורקבה גם הצדיק בקדושתו בעצמו, הינוקא או הקשישא, לא היה שכח יצי נחמן לרגליו את עניני היום, ולא היה מרפה את ידיו אף רגע מעבודתו. אם מקבל אתה שכר מאת אדונך, היה מיגלא בסיו תמיד, או עליך להיות מסור לו בכל לבבך כיאות וכדן, וגם הרבי בעצמו לא ידרוש ממני אחרת, אבל אתה הוא עושה גם על יד עבודתו, הוא מתפלל הרבה, לא שימסיק מעניניו ומתפלל, אלא מתפלל הוא בתוך עניניו, מתפלל גם באיזה כונה; ושניהם, עניני חול וקידש, אינם מתערבים זה עם זה ואינם נונעים זה בזה... היה הרבר כאלו היה לו לב בתוך לב ונמש בתוך נמש, ונמשו של

יצי נחמן אינה טובה, להפך כעסן הוא לפרקים ואדם קשה הוא, אבל מינע את עצמו להיות נוח לבריות, מפני שכתוב בספרים ששוב לעשות כן, מרחמים שבלב אינו יודע, אבל נתן הוא צדקה כדי לשבר את הברזל הקשה שבו. קשה לו להראות פנים שוחקות לאדם, אבל ירא הוא את ה'. גם לנכרי יתן את שלו ולא יגנוב את דעתו חיו, לא מפני שאינו יוכל לעשות זה, רק מפני שזה אסור. —

III.

תורה קשה היה, השלמים היו מונחים חמרים חמרים ויכסו את כל הדרכים, כל עובר ושב בלילות היה בסכנה, כי הסעדות לא חדלו והסוסים לא ידעו את דרכם. בליל סועה וסער כזה, בניו של יצי נחמן נסעו להעיר ונשארו שם מבלתי לשוב, חתניו לנו בבית הרחיים, כי שמירה מרובה היתה צריכה או, והוא עבד כל היום קשה וינוח על משכבו החם וימצא מנוח. — הפעמון השמיע שתיים עשרה. חצות הליל. והנה אכר אחד תעה עם עגלתו כל הלילה הינע עד ביתו של יצי נחמן, מבלתי יכולה לנסוע הלאה. רגליו כמו קפאוו, הסוסים עיפים וטבועים בשלג, והוא דוסק בחלונו של יצי נחמן להעיר אותו משנתו, כי יפתח לו הדלת ויתנהו לבוא הביתה. יצי נחמן תפוש בשנתו וחלומות הרחיים במחוו, הוא אמנם שומע את הקול הדוסק, אך איננו חפץ לקום ממסתו, כי שנתו ערבה עליו והחם ינעם לנופו. בקש היצהיר להמרידו בשעה זו מן העולם! הוא שוכב על משכבו ואינו פותח. רשע! הוא טוען עם לבו, בן-אדם נתון בקור ואתה שוכב ושומע את קולו הרועד ואינך פותח לו! הוא מתאור לקום דוקא להכעיס את היצר הארזי וקופץ ממסתו ופותח להאכר את הדלת ונותן לו כוס יין שרף לחמם, אבל כל זה הוא עושה רק בדמיונו, והאכר דוסק ומקלל, ובראותו כי אין שומע הוא מקלל לשובע, יכה את הסוסים העיפים וינהלם הגבעה לבקש מפלט, יצי נחמן נטל את ידיו במהרה וילך חצוי מלוכש וחצוי ערום התצהה ויפתח את הדלת בקושי, כי הסוגר נקסה על צירו, אבל הסער כבר יפריד בין קולו ובין עגלת האכר, הוא רק שומע נחרת הסוס או הסער ותמונה אינו רואה, והנכרי תועה, תועה ומבקש בית וכמעט נקסה בקור, ויך לב יצי נחמן עליו, כי הרשיע. וגם במרום נכתב עליו הדבר לחמא, סוקד אלמים כל בשר...

למה אאריך? יצי נחמן לא הציא את שנתו, הריאה שלו כבר היתה חלושה מימים רבים, יש אומרים מסבילה בהיתוך הקר בימי הסתו, וימת בחורף הבא ויצו לביתו אחריו: עבדו את האדון הלאה ואל תרעו בעבודתכם, את עזבנוי חלקו ביניכם חלק כחלק: הבנים יקבלו פי שנים והחתנים אך שלישי; חמישים רויכ תתנו לבית המדרש של מלוסה וחמישים רויכ לבית המרחץ, עשרה רויכ על התלמוד תורה שם ועשרה רויכ על העירוב; ואותי תקברו בבית עלמין הישן לא הרחק מהרב רבי יצחק שמלקים, ככל אשר ישיתו עליכם. ויהי הדבר כן.

בית דיין של מעלה פתח גם בימת התורה, וכיון שאין משא פנים לפניהם, קראו את יצי נחמן תכה אחרי קבורתו לדין, ואם אמנם מצותיו לא היו מעמדות ומכריעות על עונותיו וגם זכות אבות היתה לו וגומר, לא היה יכול הסניגור למחוק אותו העין

שעשה נגד האכר, בהקשותו לבו ולא מרד לפתחו לו, ויצא דינו ללכת ב.עולם התהי ולהתלכש כנכרי ולילך ולהפיש את אותו הנכרי, שחטא כנגדו בלילה ההוא ולשרת אותו כעבד, עד כי ימצא את לבבו וימחול לו את אשר עשה. בדרך דין צדק.

IV.

ליל מנוחת העורף היה, הקור נחל ויקפיא כל בשר, קרש היתרן, הנבעות יעמו לבן, ובית הקברות קבור בערמות שלג, ורק פה ושם יראה עץ שבור, או ראש מצבה נכוה לננה הידה, שישופך את תמרונו על כל מכסה הלילה, והנה קבר אחד יפתח ומת שחזה לברש לבנים ינחה מלועו, וקם על רגלו והולך לאמו עד קצה הגדר הנפתח לפניו, ומשם הוא בא לפתחו של השומר, הצות הליל הניע, הבית של השומר ישן שנת החורף, כמו קרש הוא אל האדמה ואל מכסה הלבן, כוכבים שנים נוצצים, המת ישא את עיניו ויראה את כל הככר ההוא, אין מסילה ואין דרך והתכריך הלבן הגדו כסרח העודף של כתנתו, האמנם יצי נחמן הוא? ואיה האכר?... והוא דוסק על דלת השומר פעם ושתיים, ובשלישית כבר נצב וסיל לפניו ויכידו ויחכך בראשו ואומר לו: האמנם יצי אתה, בא הביתה, כי קר לך, לא אוכל לבוא אליך, השיבדו המת, אבל אם לבך טוב עלי שאל לי את מעלך וכובעך ואדרת השער שלך, ונתתי לך סימן לאשתי בודקובה וקמת בבקר ותבוא לשם ותתן לך איזה כסף מחיר זה, ויסלא וסיל את שאלתו ולא שאל אותו עוד דבר.

וישם המת את המנעלים ברגליו ואת הכובע השחור שם בראשו ואדרת השער עמף על תכריכו ויעלם ולא נודעו עקבותיו בשלג, וידי בבקר השכם, קם וסיל מוכה תמרון, הלום קשה חזה, ויחפש הנה והנה וירא כי מעליו וכובעו ואדרת השער אינם אתו ויספר לאשתו את כל הדברים האלה אשר קרדו ותפחד ותחשבהו למשונע.

איני יודע, באיזה אופן השיג וסיל מנעלים וכובע ובגדים אחרים, אבל אחת אני יודע, כי בגדיו החדשים לא החמו לו, ואדרת השער, עם המנעלים והכובע אשר לו עתה לא יכלו להסר מלבו אותו התמדהן אשר נשאר בו ממקרה הלילה ההוא, בערב כאשר שכב ונח מעבודתו, והלך נם יצי לישן והסיר מעליו את אדרת השער, ולב וסיל לא ידע רע כאלו לא קרה כל דבר, אבל בבקר, כאשר קם ממשכבו ויקם יצי נם הוא וישם עליו אדרת השער ויצא לעבודתו לאותו האכר, שמצא מצאו שנים עשר פרסה הרחק ממרתצה, ונעשה לו לפועל ולשכיר יום, אז החל רוחו של וסיל לתעות ולא ידע את נפשו ויחפש אנה ואנה... ובהגיע הלילה ובעלותו על משכבו, אז כמו סר ממנו קשה רוחו ורח לו; ובבקר השכם עוד הפעם כמו איזה דבר מתחיל לענות אותו, והי למשא על אשתו ירנה ותקלל אותו בעד כל הנה ודבור ויהי נם למשונע בעיני אכרים אחרים, בסגשו אותם ויספר להם את אשר קרדו, ויתלוצצו עליו צעירי בית המדרש, בבוא לשם לבקע עצים, באמרם, כי שתה את אדרת השער שלו לשכרה ונכנס זבוב במחוו... והוא היה באמת כמו מוכה אלהים, דרש במכשף ולא מצא פשר.

יולך אל כהן המקום להתודות ולא עלתה לו ארוכה. גוו שלו ורחו לא שלו. הוא חושב לפעמים, שמשמו אותו ערום והולך להתחבא מפני הבורשה, עד כי ימשמש בבגדיו ויראה, כי לא כן הוא. ואם יבקע את העצים, או יפנה אנה ואנה מיראתו סתאום פן יחפף אצלו הנחן. פעם אחת שכח את שמו שני ימים רצופים, עד כי פגש את הבלן ויאמר לו: היה שלום וסיל ויהי הדבר בעיניו לפלא, כי שמו וסיל ולא נאאום... מוכה אלהים היה והוא חף מששע.

V.

משפט רשעים בניהגם שנים עשר חדש. אבל שנתים ימים ומחצה עבר יצי נחמן בטלקה בחצר האכר יון מתקה בקרמזינה ויהי עוזב אצל הסוסים והשורים ועוזר בבית ובשדה בכל עבודה. גם את אשר לא יכול יצי לעשות בחייו, היה מוכרה יצקא, כמו שמתקרי עתה, לעשות, ובהסירו מעליו בלילה את אדרת השער וסר גם הכח הזה מאתו ויתפלא על עבודתו הרבה והקשה שעבד ביום. הוא אינו אוכל ואינו שותה, את הפת יאפה לו בעצמו ואת תפוחי האדמה יבשל לו, אם גם אינם אוכלם. פסור הוא מכל המצות וימים רבים ישכח לנמרי, שהוא אינו יצקא. הוא רק אורח בהאי עלמא, ובבוא הרוח ויפשל את אדרתו ויראה את תכריכיו נוצצים מתחתו יזכור לרגע כי מן המתים הוא וישכח את הדבר תכה.

בלילה ישכב בארות הסוסים בקיץ ובחרף, ולא יחס לו ולא יקר לו; בשרו אינו מרגיש כאיזמל ואת החלום אינו יודע, רק לפעמים ירגיש חרסי חרש על עיניו ועל סיו ועפר על גבו... ואת נזר דינו כבר שכח, אם גם יבין מדוע ולמה הוא כאן. מתקה יחשבוה לאיש זר, שעובר על אחת שבע ושכר לא יבקש. לפעמים אמנם מתירא, פן יקום האיש הזר הזה ויצית אש בדיש שלו ובגורן, ובלילה יקוה ויתנב בלאט לראות, אם אינו שותה מעטן חלב הפרות כדי לכשפן... והנה פעם אחרי נסע מתקה לפרוצה בליל חרף ושלגים, ויקח אתו את יצקא בעגלת החורף והסער סוער ויכביד על הסוסים ללכת, רק בקושי הם הולכים לאט לאט, והנה תעו מן הדרך ויסבכו עד חצות הליל עד כי הגיעו לפני שער קרמזינה. ויספר מתקה ליצי את אשר קרה אותו לפני שלש שנים בהיותו תועה פעם אחת בליל אמש ואפל, איך נקפה מקור בדרפון על דלתי בית יהודי אחד והוא התרשל לפתוח לו עד כי כמעט יצאה נשמתו. או חרד יצי חרדה גדולה בשמעו את הספור הזה מפי האכר ולא יכול להתאפק ויאמר: אנני הגני היהודי הזה ואנני הסבותי בכל אלה ועתה שא נא לחטאתי וסלח לפשעי, כי לא ידעתי את לבי. נרעש מפחד ומבהלה נדרש מתקה לשאלתו ובקול כאוב מארץ ענה: אמנם כן, הגני סולח לעונך, אבל אם שר אתה, אל נא תזיקני, ואז נפתחו חרצבות יצי ונתקן מוסרותיו ויעלם לעיני האכר, שכמעט מת מפחדו. ובלילה הזה דפקו בחלון וסיל והושבו לו מעליו וכובעו ואדרת השער אשר לו ובקום וסיל משנתו מצא כלם מונחים לפני הסף כאשר לקחו אז ולא נשתנה בהם מאומה לרעה בכל משך שלשת השנים, כאלו לא נגע בהם איש. ותפעם רוח וסיל עליו מאד ויעשה את הצלם וימשמש בבגדיו וישאל לאשתו: איזה יום בשבוע הוא, היום? וישב לאכול על השלחן ורחו שב אליו כקדם. וגם מנחתו של יצי נחמן בקברו בכבוד.

תכלית מעשי שמים וארץ.

מאת

שמואל אלכסנדרוב.

פרק ג. *

ישראל והומנים.

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם: מועדי ד' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי: ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש, כל מלאכה לא תעשו, שבת היא לד' בכל מושבותיכם (ויקרא כ"ג ב'). תנא תנא קמיה דרבינא, מקדש ישראל והשבת והומנים. אמר ליה, אטו שבת ישראל מקדשי לה, וזאת שבת מקדשא וקיימא? (פי' רש"י בזה"ל: „בשלמא זמנים צריך להקדים קדושת ישראל לקדושתו, שע"י קדושת ישראל נתקדשו הם, ואלו לא נתקדשו ישראל לא היו קובעים חשיש וקובעים כועדים בב"ד, אבל שבת מקדשא וקיימא מששת ימי בראשית ואינה תלויה בקביעות דר"ח"). אלא אימא מקדש השבת וישראל והומנים (מסכת ביצה דף י"ז).

בהמקראות אשר הצבנו סה נראה פליאה בולטת כמה שנוכר סה – בהפרישה הזאת המדברת ע"ד המועדים, — מצות שבת, הלא שבת אינה בכלל המועדים? ביחוד נמלא להבין כמה שפתחה הפרשה במועדים, אלה הם מועדיי ומסיימת בשבת ששת ימים תעשה מלאכה וכו' ? כן קשה בזה כעין קושיית התלמוד, אטו שבת ישראל מקדשי לה, היא שבת קביע וקיימא מששת ימי בראשית, ואיך איך נאמר סה בפסוק, אשר תקראו אותם מקראי קדשי, שר"ל בזה קריאת בית דין וקביעתם, הלא שבת אינה תלויה בקדושת ב"ד ובקביעותם ובקריאתם? ואמנם בישוב דבר זה כבר נתחבטו גדולי ישראל מימי חכמי התלמוד עד ימינו אלה (לדוגמא, עיין מסכת קידושין דף ל"ז ע"ב, ובמסכת נדרים דף ע"א ע"ב), ואשר אחזה אני בזה הוא, כי אם אמנם כן הוא שהשבת במובנה הכללי ע"ד האמונה באל אחד בורא שמים וארץ היא מיחסת לכל המין האנושי, ואלם שבת במובנה ע"ד תעודת ישראל להסיין את הרעה האלוהית בעולם, דבר זה אמנם תלוי רק בקדושת ישראל שבבעבורה זכה להתעודה הרוממה הזאת, ובכן מנקודת המבט הזה עלינו להתבונן על

השבת כמו על שארי מועדי ישראל התלויים בקדושת ישראל ובדברי ימיהם אשר אין לעם אחר חלק בזה כלל, כי כלום למצרים ירדו שארי העמים שבעבור זה יחזנו חג הפסח? או האם זכו לסוכות ענני כבוד שיוצגו את חג הסוכות? או האם קבלו את התורה על הר סיני שיוצגו את חג השבועות? ועל השבת מנקודה התעודית של עם ישראל ניכ אין לשארי העמים חלק בו, כי האם נצטוו להפיצה, דעת השבת, ברבים? נבאר נא את הדבר הזה לאשורו! בלחות הראשונים כתוב: וזכור את יום השבת לקדשו, ששת ימים תעבוד וכי' וכי', על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ' ח' - י"א) ואולם בלחות האחרונים, אשר שניהם מרעה אחד ניתנו כתוב כן: שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך, ששת ימים תעבוד וכי' וכי' חזרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת (דברים ה' י"ב). והנה כבר התבוננו רבים על שנוי הלשון מכור לשמור, ונדעת דעת רד"ל בזה כי שמור חזק בדבור אחד נאמר מאל המיוחד, ואולם עלינו להתבונן על הכונה הרחנית בזה, ומדוע זה נאמר שמור חזק בדבור אחד? ולאיה צורך? כן כבר התבוננו רבים על השנוי הבלוט בטעם השבת בין הלחות הראשונים להאחרונים, שאלו בהראשונים נאמר טעם השבת לזכרון חרוש העולם, ואולם בלחות האחרונות נאמר טעם שמירת השבת מפני זכרון יציאת מצרים, הלא דבר הוא? כן כבר חקרו לדעת מה היא הכונה באמר, כאשר צוך ד' אלהיך, איפוא ציונו? והנה נודע דעת רד"ל בזה שהוא מוסב על מרהי' כי שבת עוד במרה נצטוו עליה (עיי' במ' סנהדרין דף נ"ז ע"ב ובמכילתא בשלה), ואולם עדיין יסלא, מדוע לא נאמר כן בלחות הראשונים? והנה אמנם יש לסלפל בזה הרבה ואולם עפי' הפשט נוטה אנכי לדעת המבארים כי הכונה היא כאשר צונו בלחות הראשונים על מצות שבת, ואמנם גם זה יש להבין שהלא מצות שבת נזכרת בלחות האחרונים כמו בלחות הראשונים, ואיכ לאיה צורך אומר: כאשר צוך ד' אלהיך, הלא עצם הצווי נזכר גם פה? ואמנם ישנם מי שבארו שהוא מוסב על מצות, וזכרי' שלא נזכר בלחות האחרונות, ולכן הוא אומר: שמור את יום השבת כאשר צוך ד' אלהיך לזכור אותו, באופן שעליך לשומרו ולזכרו כאחד, אך הענין הוא כך: רעיון השבת כפי שהוא מבצבץ ובלת בלחות הראשונים, הוא רעיון כללי לכל המין האנושי, כי אחרי שהוא מורה על חרוש העולם הכללי ואיכ הלא כללי הוא לכל המין האנושי וכפי הגזכר כיס שהשבת במבן הכללי הזה הוא מנת חלק האדם בכלל, ואולם שבת, כפי מה שנראהו בלחות האחרונים, הוא ענין לאומי המיוחד לעם ישראל שיצא ממצרים מבית עבדים ואחרי כן נח מעבודתו, ואיכ אין לבן נזכר חלק בו. והנה כמה שנאמר בלחות הראשונים: וזכור את יום השבת לקדשו, וכבר בארנו כי עקר הצווי היה רק על הזכירה, ר"ל שלא לשכוח, כי אמנם עיקר השבת הלא כבר היה במין האנושי עוד בהתקופה היותר קדמנה, ואולם יען כי מין האדם שכח את תעודתו בעולמו, ולכן שאל הקביה מאת העם הנבחר לזכור את תכלית מעשה שמים וארץ, וכפי שבאר לנו התנא האלהי רשבי' במליצתו הנשגבה במדר' בראשית הגזכרת: וזכור מה שאמרתי לשבת כנסת ישראל הוא בן זוגך... כי תחת אשר אצל האדם הקדמוני היה השבת רק בבחינת שפחה חרופה אשר נרשה החזירה

כי אם לפי נטות רוחו, ואולם ביהוסה לעם ישראל היא בת זוגו החי עמה באהבה וריעות כל הימים שהוא חי על פני האדמה.

הנה כבר אמרו חז"ל (במס' נדרים דף כ"ב): אלמלא חטאו ישראל בענל, לא ניתנו להם אלא חמשה חומשי תורה בלבד, וספר ידועע מפני שערכה של ארץ ישראל היא: ובכן לולא חטא הענל לא היה כל תעודה מיוחדת לעם ישראל, שהיא הפצת דעת אל אחד ברבים, בכל העולם, אחרי שהיה חי רק בארצו המיוחדת רק לו, ואמנם לרגלי חטא הענל אשר היה עפ"י חסין הבורא מראש, נתסור ישראל בכל העולם, ועיניו נתעשרה ספרות ישראל בספרי נביאנו הראשונים וכן האחרונים העומדים לנם עד העולם, ובכן נעשה ישראל לבעל תעודה מיוחדת. רבי יוחנן בשם רשב"י אומר שישראל לא היו ראויים לעשות את מעשה הענל, אלא שעשו את הענל עפ"י חסין הבורא כדי להורות תשובה לרבים, (מסכת עכרים דף ד' ע"ב יעוי"ש) ולפי דרכנו יש לאמר בזה, שאמנם לרגלי מעשה הענל אשר עי"ז זכה לספרותו האלהית הקדושה והרחבה, בזה הלא הורה תשובה לרבים, ר"ל לעמים רבים השוכנים על פני כל האדמה. ישראל חטא בענל ובכן גם הוא צריך למורים מאשרים הם המה נביאיו וחזויו וספריו האלהיים ובכן הוא משפיע ומשפיע כאחד. וכן בתקופת האחרונות הוא משפיע משארי העמים בכמה ענפי חכמה בינה ודעת והוא משפיע עליהם רוח דעת ויראת ד', כן הוא מסיר גם את הארס הכרוך על כל החכמת האנושיות, וכנזכר בפרק השני שישראל מתקן את זוהמת הגחש הקדמוני וארסו על עין הדעת וישראל מראה לדעת כי אמנם רוח אלהים מרחפת על פני המים הזדונים. והנה בפרק א' אמרנו כי לרגלי עין הדעת וארסו נעשה ענין השבת בתור, תשובה ולא בתור קנין קבוע בנפש האדם כאשר היה קודם עין הדעת, ובכן יצדק מאוד מאמרו של רשב"י כי לא חטאו ישראל בענל רק כדי להורות, תשובה לעמים רבים וללמד להם לדעת תכלית מעשה שמים וארץ באופן שאכילת עין הדעת להארס הקדמוני היה לשובת הדעת הבלתיית, ועשית הענל היתה לשובת הפצת עין החיים, זה התורה, בעולם, ואם אמנם האדם הקדמוני וכן ישראל בחטאם חשבו אותה לדעה ואולם האלהים חשבה למצבה, להחיות עם רב, וכל מין האדם, בחכמה ודעת וביראת ד', כנוכר.

הנה הלוחות השניים נתנו לישראל אחרי עשותו את הענל, ובכן הלא מכרח היה ישראל סבא להיות נע ונדר בארץ ולשאת את אות השבת על מצחו, בעוד שהעמים חותרים להסיר ממנו את האות הזה בחזק יד, ולכן נאמר לו גם לזכור כי עבד היה בארץ מצרים ויצאו ד' משם ביד חזקה ובזרוע נמויה, ובכן האות שבת הוא גם אות על מצחו למען לא יהרגנו כל מצאו בימי נדודו. על האות הזה נכתב ונחתם בטבעת מלכו של עולם כי. אני ד' לא שניתי (אחדות האל) ואתם בני יעקב לא כליתם (נצח ישראל), ועי אות שבעתים הזה (שבת הוא בן שבעה ימים) יוקם ויחיה ישראל לעולם. בלוחות הראשונים נאמר, זכור כי אמנם על ישראל היה רק לזכור את יום השבת ולא לשכחו מעצמו ע"י תאות שונות, אבל בלוחות האחרונים שכבר יקומו עליו מן החיץ ליקח ממנו את השבת בחזק יד ובכן צריך הוא גם לשמרו כבבת עינו וללחם בעד שמירת השבת עד נטף דמו האחרון. הזכירה הוא במלבושים נאים ובקדוש על היין ולשמור במעשה ד' בעולמו (זכור

הוא מ'ע, כנודע) השמירה היא במלאכה שישראל לא יעשה מלאכות אחרות כי אם בהפצת דעת השבת כעולם (שמור הוא לית כנודע) והו: שמור את השבת כבבת עינך כאשר צוך ד' אלהיך בלוחות הראשונים לזכור כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וכו', ואל תאמר איך אעשה כזאת לשמור את השבת ולא לעשות מלאכה, הלא רבים מסביב יקומו עלי לדרוש את נפשי ממני? לכן תזכור כי עבד היית בארץ מצרים ויציאך ד' אלהיך משם וכו', ובכך עליך לדעת כי ימים כאלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור שעומדים עליך לבלותך ורק הקביה מצילך מידם, ועל כן, גם מטעם זה צוך ד' אלהיך לעשות את יום השבת, בתור זכרון לציאת מצרים.

אם נעמיק מעט בזה נמצא במלת זכור את השמורי ובהשמורי את הזכורי, כי אמנם בשעה שאמר הקביה לישראל, זכור את יום השבת לקדשו הלא כבר נראה כי אפשר לשכוח את השבת, כאשר כבר קרה כן לדור המבול ועוד ולכן נאמר: זכרו מאחר שאתה בא להשכיח... ואיכ הלא הקביה בכבודו ובעצמו אומר בזה כי יצר לב האדם רע מנעריו, ובכך כבר נראה בזה למעשי העגל וכל חמאת בית יהודה אשר יעשו באחדיית הימים ובכך כבר נראה בזה ברמז נצני תעודת ישראל בגוים המכוון במלת שמור... וכן במלת שמור נראה גם את – הזכור, כי אמנם אחרי שישראל ישמור את השבת ולא יעשה מלאכה וככו יהיה לנצח ואיכ הלא גם מזה נזכור את האל הבורא את כל היקום ונפלאותיו בקיום עם ישראל, ואיכ הלא בצדק יאמר כי זכור ושמור בדבור אחד נאמרו... שני הפכים בנושא אחד, וכמעט שאין האוזן יכולה לשמע ולא הפה יכולה לדבר דברים כאלה: לזכור את האל באותה שעה שהכבשה עומדת בין עי' ואכים מרפס ואיה המה גדולותיו ונפלאותיו? לשמור את השבת ולא יעשה בו מלאכה ובכו לחיות על הארץ, ואולם הן הן גדולותיו! הן הן נוראותיו! (יומא ס"ט) ושמור חכור בדבור אחד השמיענו אל המיוחד (להורות) כי ד' אחד ושמו אחד לשם ולתפארת ולתהלה, בכל העמים ובכל הלשונות, ואל זה כון גם רשביי שלמינו באמרו: אלמלא שמרו ישראל ב' שבתות מיד ננאליס' (שבת קי"ז ע"ב) והתפלאו רבים על חשבון ב' שבתות? ואולם רשביי בהתבוננתו בסבת מעולת העגל לישראל כנזכר, כן בהשקפתו עיד בת וזנו של כנסת ישראל שעליה לזכור ולשמור את השבת יאמר בצדק שלו שמרו ישראל את ב' השבתות האלה, שבת של הלחות הראשונים והשבת של הלחות האחרונים, השמור חכור, כי אז כבר מלאו את תעודתם על הארץ והיו ננאליס' משעבודם המר והיו יוצאים לחרות עולם.

עתה נשימה נא את מבטנו על ענין קדוש החדש בעם ישראל, ועייז נבוא לבאור הפסוקים והמאמר התלמודי אשר הצבנו בראש פרקנו זה, ונקדים לזה מאמרו של ר' יצחק במכילתא פרשה בא ובפירשי על התורה בראש סדר בראשית ח"ל: אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה מעם פתח בבראשית? משום, כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת נים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסמים אתם שכבשתם ארצות שבעה נים, הם אומרים להם: כל הארץ של הקביה היא, הוא ברא ונתנה לישראל ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נמלה מהם ונתנה לנו.

עכיל. וכבר התפלאו הראשונים לאמר: היתכן כי ספור בריאת העולם עיי אל אחד הוא אחרון במעלה למצות החדש? הלא האמונה בחדוש העולם הוא ראש סנת הדת? ביותר נפלא שהלא הרבה מצות קדמו למצות החדש הזה לכם: מילה, ניד הנשה, ואיכ הלא איננה מצוה ראשונה, ואלם הגראה לי כזה הוא עפ"י מה שיש לאמר בטעם מצות קדוש החדש לעם ישראל, והוא בהקדם מאמרים ויל במדיר (פרשה בא ט"ו): אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבשע אימתי אתה עושה את המועדות? וכי אמר להם אני ואתם נמכים על מה שישאל נומרין ומעברין את השנה וכו', וכן הוא אומר: אלה מעדי ד' מקראי קדש ונו אתם בין בזמן בין שלא בזמן אין לי מועדות אלא אלו (כמס' ריה דרשינן זה, מדכתיב אשר תקראו אתם חסר ו, קרי ביה אתם, שקדוש החדש ועבור ריה תלוי רק בישראל, ואפי' ממועין, ואפי' נמרו למעלה לעבר ולמטה החלימו שלא לעבר וכדומה, אנו סומכים על החלפת כ"ד של משה, וכמה אנחות שונות בזה) אמר להם הקב"ה לישראל: לשעבר היה בידי שנאמר, עשה ירח למעדי, אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם ברשותכם, אם אמרתם הן הן אם אמרתם לאו לאו מי' יהיו החדש הזה לכם כו' לכך נאמר החדש הזה לכם עכיל המאמר הזה, ובאמת עלינו להבין מדוע זה קביעות החדש ומעדים תלויה רק ברעת של משה? ביהוד יש להבין מדוע זה שונה משבת שהוא קבוע ועומד ואינו תלוי בקדושת ישראל ובית דינו? ואלם מעדי כל עם ועם תלוים רק בדברי ימי, בכל אחד מהתנים יש זכרון הימים שעברו עליה, בהם נראה ימי ששוננו ושמתו וגם ימי עניו ומרדו, לדוגמא בעם ישראל מורים התנים על ימים טובים ומאושרים, ולהיפך הצומות על מקרים רעים שעברו עליו, והנה יען כי המעדים הם תולדות דברי ימי ישראל, ולכן עליו בעצמו לקבועם ולקדשם. מה שאין כן שבת היא מיקדשא וקיימא עוד מששת ימי בראשית, שאמנם כן הוא ששבת, במבנה עיר תכלית מעשה שמים וארץ, ניתנה לכל מין האדם ואינו תלוי בדברי הימים של איהא אומה ולשון, כי כפי שאמרנו השבת הוא שיר הבריאה הכללית לקונה, יום השביעי משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת, וככן קדושת השבת איננה תלויה בקדושת ישראל, ואמנם היא קדושת כל התולדה, כנזכר בצאת ישראל ממצרים ונעשה לעם הראה הקב"ה למשה דמות לבנה ואמר לו כזה ראה וקדש (עין מנחות דף כ"ט וכ"ט) הלבנה היא סמל דמות ישראל המתחדש בכל שעה, וחוק הוא לישראל שהם עתידים להתחדש כמותה, וישראל מתקדשין בראשי חדשים ולכן, ישראל מניחם ללבנה (סוכה דף כ"ט ובמד' בא) כי אמנם בהלבנה החדשה ראה הוא גם חדשו ועיני ראשי חדשים לעמך נתת בתור אות על תשועת נפשם מיד שזנאי, כנדע, המקרה הראשון והנכבד שנקרה לישראל בתור עם הוא יציאת מצרים בחדש האביב, בחדש הזה נתחדש ישראל אחרי בלותו ושעבודו הנורא בארץ מצרים, ולכן החדש הזה הוא לישראל ראשון לחדשי השנה, וכפי מליצת המדרי' בא, כשיצאו ישראל ממצרים אמר להם הקב"ה אין לכם חדש אחר גדול מזה, לפיכך נקרא ראשון שנאמר ראש חדשים, ומה גם כי החדש הזה נוסף תמיד בימי האביב בזמן התחדשות הטבע, וכן ישראל אך כמעט קט נעשה לעם ועודנו בימי אביבו, ולכן ראוי הוא שהחדש הזה יהיה ראשון על כל חדשי השנה, והדברים עתיקים, החדש הזה נקבע גם לנאולה עד העולם ו.בניסן ננאלו ובניסן

עתידים להנאלי (מסכת ריה פינ ובכי"מ) כי אמנם ראש הוא לכל דברי ימי עם עולם עד העולם.

וכזה נוכל גם לכונן במאמרו של ריל הגרוע: .מה נשתנה שעיר של ראש חודש שנאמר בו לדי? אמר הקביה שעיר זה יהי כפרה עלי שמעמתי את הירח (מס' שבועות דף ט' ע"ב ועיין במס' חולין דף ס' ע"ב) וכבר נתחברו ספרים ודרושים שלמים בבאור המאמר הזה. ע"ד מעוט הירח וע"ד כפרה להקביה חיו שהוא מזר מאד, ואמנם כמה שישראל מונים לירח כבר נראה בזה דמות ישראל סבא המתקמן והולך עד כי מכרח הוא להתחדשות הרבה פעמים במשך ימי גלותו הארוך המלא חשכה ואורה ולקיים שונים. הקביה אמנם אמר להירח להפיסה כמה שישראל יקבעו חדשים ומועדים לירח (עיי"ש בחולין) כלומר שישראל יצא לחרות ויחונן מועדים שונים: תנוכה, פורים ועוד, ועוד תתחדש הבת היפה כלבנה הכנסיה הישראלית, ואולם עוד לא נתקררה דעתה והיא אומרת לקונה: לא מדובשך ולא מעוקצך, אין לי חפץ במועדים וראשי חדשים ולא בצרות הקדומות תמיד להמועדים, ואף אם היא מדת צדיקים לקבל יסורים באהבה וכמה גדולי האומה יחסו א"ע להלבנה ונתפארו בקטנותם דוד הקטן שמאל הקטן (עיי"ש בחולין) ואמנם זה הוא סוד גלות ישראל כדי להצרף למען ייטב לו באחריתו, ויסורין הם יסורים של אהבה (עיין מדר' בראש פרשה שמות), ועכ"פ עוד לא נתקררה דעתה של הבת היפה כלבנה, ולכן אמר הקביה הביאו עלי כפרה על שמעמתי את הירח... והיא מליצה שנשבה על גלות השכינה אשר ככל צרתם גם לו צר ובכל מקום שנלו ישראל שם שכינה עמהם... כנודע. ואמנם ישנם מי שננעו בזה ואולם אין בית המדרש בלא חדוש. ועכ"פ נתברר לנו ענין קדוש התודש והמועדים המסתעפים מזה, באופן שבוה נכלל כל סדר דברי ישראל וקורותיו עד העולם.

ואמנם זה הוא גם עומק שאלתו של רבי יצחק: .לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, ריל שהתורה הנתונה רק לעם ישראל לא היתה צריכה להתחיל בענין חודש העולם שהוא ענין כללי וחיוני לכל הגברא בצלם, והתהלתה היתה צריכה להיות מהחודש הזה לכם שהיא המצוה הראשונה והחודרת בכל דברי ימי ישראל בכל המקומות ובכל הזמנים, כנוכר, ועל זה ישיב ר' יצחק בצדק כי אמנם בזה הקדים רפואה למכה, שאחרי שמצות קדוש החדש ומועדים עושה את עם ישראל לנע ונד בארץ, וא"כ הלא בכ"פ שיבוא ישראל יאמרו עליו שונאיו ומגדיו לסטים אתם, החיים על חשבון אחרים, ולזה הקדים נתן התורה רפואה למכה למען ידע ישראל מה להשיב, כי הקביה ברא את השמים ואת הארץ יש לכל מין האדם חלק בה בשוה, זאת ועוד אחרת, כי ע"י התשובה הזאת הוא גם ממלא את תעודתו לתקן עולם כמלכות שרי כי מורה הוא לכל מין האדם את חדוש העולם ע"י בורא כללי, וא"כ גם ענין חדוש העולם מיוחד ביותר לישראל בתור מפיץ הדעה, ולכן מתחלת התורה מכראשית ברא אלהים, ועיין מה שכתבתי בספרי. של תחיה עמוד 50 ע"ד מאמרו של ר' יצחק הזה.

הגה בכ"ז תצא לנו כגנה צדקת המאמר האגדי המוכא בפירשי על התורה בפרשת אמור על הפסוק. ששת ימים תעשה מלאכה ויל: .מה ענין שבת אצל

מועדות? ללמדך שכל המחלל את המועדות מעלין עליו כאלו חלל את השבתות. וכל המקיים את המועדות מעלין עליו כאלו מקיים את השבתות. שאמנם כן הוא שהשבת ביהוסו לזכרון יציאת מצרים כמו שכתוב בלוחות האחרונים, ואשר בי נרמו חקודת ישראל בנשים, הוא ניב חלק אחד משארי המועדים התלויים בקודשת ישראל ובדברי ימיהם, והמקרא קודש הזה קרא ישראל מעצמו עיי קדושתו, ועיו לא נאמר שבת קביע וקיימא כי זה מוסב רק על השבת של הלוחות הראשונים שעליו מצוה כל הנברא בצלם כמו שנתבאר הרבה פעמים במאמרנו זה, ולכן המחלל את המועדות, שבוה הלא מראה לדעת כי אין לו כל חלק ונחלה בדברי ימי ישראל, אדרי שאיננו נוטל חלק לא בצערו ולא בשמחתו, ולכן הוא גם כמחלל את השבת ותעודת ישראל בנים שהוא ניב זכרון ישראל ליציאת מצרים והחלק היותר גדול בדברי ימי ישראל, והנה במס' קירושין (דף ל"ז ע"ב) שאלו בתלמוד: בכל מושבתיכם דכתיב בשבת מה תיל (ר"ל, אחרי ששבת חובת הגוף היא ולא חובת הארץ, ואיכ ששיטא שנהגת בכל מושבות ישראל אף בחו"ל) והשיבו ע"ז, שהואיל שנאמר בענין המועדות הייתי אומר שצריכה קדוש ביד כמועדות? ת"ל בכל מושבתיכם ועיי"ש, והכונה כזה הוא כי אם אמנם ששבת מנקודת זכרון ליציאת מצרים יש לה התיחסות לשארי המועדות, ואיכ לבעי קדוש ביד, אחרי שהוא ענין הסתורי וחלוי בקדושת ישראל, ואיכ הייתי אומר שצריכה קדוש ביד, ולכן נאמר בכל מושבתיכם להורות לנו כי שבת נהגת בכל מקום שישראל יושבים אף במקום שאין ביד, ומה נראה כי שבת איננה צריכה קדוש ביד, שענינם מיקדשא וקיימא מנקודת חדוש העולם, ולכן איננה צריכה קדוש מיוחד בכיד של משה גם מפני הזכרון ליציאת מצרים הנמצא בה אחרי שהוא מיקדשא וקיימא, כיתוד אחרי שזכור ושמוד בדבור אחד נאמרו ואיכ הלא בעקרבם מתייחדים הם ב' השבתות והיו לאחדים בידנו, כנוכר, ודגה בזה נוכל להסיף אור בהיר על האמור במס' נדרים (דף ע"ח ובספרא אמר, ועיי"ש בהתורה והמצוה) על הסוסק, וידבר משה את מועדי ד' אל בני ישראל: האמור בפרשה שלפנינו בזה"ל: רבי יוסי הגלילי אומר: מועדי נאמרו ולא נאמרה שבת בראשית עמהם וכו' (ושאלו ע"ז) והא כתיב שבת עמהם? (ומשינין) הכי קתני מועדי ד' צריכין קדוש ביד, שבת בראשית אין צריכה קידוש ביד, ופירשי דיה צריכין קידוש ביד דכתיב אשר תקראו אותם במועדים ועיי"ש, והנה תשובת הגמ' נפלאה מאד לכון בדברי ר' יוסי הגלילי שאומר, ולא נאמרה שבת בראשית עמהם שמובוארת הכונה שלא נאמרה כלל, וקידוש ביד מאן דכר שמה? כן נפלא מדוע מכנה כאן את יום השבת בשם שבת בראשית? ויעון בראיש ובמפרשים, ואולם לפי הגיל נכון מאד, שאמנם גם לריהיג היה קשה מה ענין שבת לפירשה מועדות? ומפני זה החליט ניב כפי הדברים הנאמרים שהשבת הנזכר פה, בפרשה אמר, איננו מוסב על השבת מנקודת חדוש מעשה בראשית, שאמנם מה ענין שבת מנקודה זאת לפרשת מועדות, ואולם השבת האמורה פה מוסכה על השבת שנאמר לישראל אחרי המא העלל בלוחות השניות, והוא השבת שהוא זכרון ליציאת מצרים, ואיכ הרי הוא כשארי המועדות והוה, מועדי נאמרו, ולא נאמרה שבת בראשית עמהם, רצה לאמר שהשבת האמורה פה אינה נאמרה על השבת בראשית הקבועה ועומדת מששת ימי בראשית, ואולם היא מוסכה על השבת השנית שהוא זכר ליציאת

מצרים, כנזכר. וזה הוא גם עומק כונת המתירץ. שבת בראשית איננה צריכה קדוש ביד, שהשבת האמורה פה איננה השבת בראשית שאינה צריכה קדוש ביד, ואיכ עיכ נאמר שהשבת האמורה פה מוסבה על שבת השני, שהיא תלויה בקדושתם של ישראל, ואם כי אף הוא איננו צריך קדוש ביד, ואולם זה הוא רק מפני ששמור חכור בדבור אחד נאמר, אבל בעקרו צריך קדוש ביד, ועיכם הלא מוכרח הוא לקדושתם של ישראל, שהוא מעין קדוש ביד של משה, כנזכר.

וכיו נאמר למשה מפני הנבונה לאמרם לישראל: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מועדי ד' אשר תקראו אותם מקראי קדוש אלה הם מועדי, ששת ימים תעשה מלאכה וזכר כל מלאכה לא תעשו, שבת היא לדי בכל מושבתים. שאמנם כן הוא שבהמועדים אשר תקראו אתם, ריל התלוי בקריאתכם ובקדושתכם, נמצא גם את יום השבת האסור בעשית מלאכה, ריל השבת של השומרי שבו ישראל רחוק הוא מכל מלאכה ומקדש את עצמו קדוש לדי ולתורתו, והשבת הזאת הוא לדי בכל מושבתים, ובכל מקום גלותכם שבכל מקום שגלו ישראל ואינם עושים מלאכה הלא תעודת השבת עמהם, ואיכ הלא שבת הוא לדי בכל מקומות שאתם יושבים... וכל זה כנזכר מקודם. והנה כעת נבין גם דעת התנא דחני קמיה דרבינא מקדש ישראל והשבת והזמנים, הלא שבת מקדשא וקיימא כשאלת התלמוד, ואולם גם דעת התנא הזה מוסבת על יום השבת מנקודת השמרי, והשבת הזאת הלא באמת תלויה בקדושתם של ישראל להסיץ את רעיון האחדות בכל העולם והוא גם זכר ליציאת מצרים, ואולם השואל הבין ככונתו שמוסב על שבת בראשית ולכן שאל בצדק, אטו שבת ישראל מקדשי לה, והא שבת מקדשא וקיימא? ביחוד צודקת שאלתו אחרי שזכור ושמור בדבור אחד נאמר, ואיכ הלא אין שבת צריכה קדוש ביד בכל האומנים, ולכן תקנו לנו חכמינו לאמר מקדש השבת וישראל הזמנים, כי השבת קודמת לישראל מנקודת הדוש העולם, שאם אמנם שבת צריכה לקדושת ישראל אבל הלא איננה צריכה קדוש ביד, ומה גם ששבת בראשית אף לקדוש ישראל אינה צריכה, ולפיז דברי חכמינו מבוארים כל צרכם.

פרק ד'

דרור בארץ.

וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם, ושבתה הארץ שבת לדי: שש שנים תזרע שרץ וכו' ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, וכו' וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים, וכו' והעברת שומר הרועה בחורש השביעי בעשור לתודש ביום הכפורים תעבירו שומר בכל ארצכם: וקדשתם את שנת התמישים שנה, ויכל הוא תהיה לכם וקראתם דרוו בארץ לכל יושביה: (ויקרא כ"ה א' — יא.).

החכם הרפורסור קארל וואלקער מלייסיני אומר: לולא היתה היהדות בעולם כי אז היה מטל עלינו לבראה מחדש לתועלת ההשכלה התפתחות האנושית

הכללית. אמנם כן הוא! תורתנו הקדושה היא תורה אלהית המתאמת עם רנשי מין האדם בכלל אף בהתקופה היותר אחרונה להתפתחות האדם במדיניות ובמוסריות. כל משפטי התורה וחוקיה נוסדו על אדני ההצלחה המדינית לפי מבט חכמת האיקונומיה הבהירה. כן חוקה אחת, לתורה האלהית, לני ולאורח הארץ, ובכל מקום תרדוש מובת העניים הגדכאים, באופן שיהיה שווי המשקל בין כל אישי החברה. העבדות הקדמונית תבזה התורה, אחרי כי אל אחד לכלנו ואב אחד בראנו ומדוע זה נעבד איש באחיו? עברי הם ולא עבדים לעבדים! תתן תורתנו הקדושה ברחובות קולה, ובכן הלא אין לך בן חורין כמי שעוסק בתורתנו הקדושה אשר חרות היות על כל משפטיה וחוקיה, ובכל דבריה תדרוש דרוו בארץ ולכל יושביה באין תחומים מברילים בין עם לעם כנודע. ובכן הלא צודק מאד הסתנם האומר כי היהדות מכרתת לטובת ההשכלה וההתפתחות השלילית. הן מה ההשכלה הכללית דורשת מאתנו, הלא שווי זכוית לכל מין האדם, בטול העבדות, הסבת מצב העניים ולקרוא דרוו בארץ, והרברים האלה הלא כבר כתובים הם באש שחורה על נני אש לבנה בתורתנו הקדושה, ובכן הלא יש לנו הצדק לאמר כי היהדות היא היא החלטת המין האנושי בקץ השתלמותו והתפתחותו... והנה אם נבוא להאריך כזה ולרואות זאת בעליל, הלא עלינו לצאת ממונ מאמרנו זה, בשנם כי כבר האריכו בזה חכמים גדולים, מבני ברית ומאינם בני ברית, והראו לדעת כי כל משפטי די אמת צדקו יחדיו לטובת מין האדם, ואמנם עלינו לנטע בזה עיד שמטח ויובל שהנא שבת הארץ, באופן שנם במ נמצא תכלית מעשה שמים וארץ הגמצא בשבת קודש, ונם באופן שנקרא דרוו בארץ, וזה הוא.

היסוד הראשון והעיקרי, להצלחת כל עם ועם בפרט ומין האדם בכלל, היא ההשקפה הקוסמופוליטית לפי החלטת החכמים היותר גדולים בתבל, ההשקפה הזאת תוציא את האדם מגבולו העממי הפרטי ותוליכנו לעולם שכולו ארוך עדי כי נעשה לאורח התבל, במלוא מובן המלה, ובכן בכל מקום שהאדם נמצא, שם הוא מקומו, אם כי איננו יושב על ארמת מלדתו, וכל העולם מקומו... ההשקפה הזאת באה לו לאדם רק אחרי רכשו לו השכלה וזה במדה מרובה, כי אמנם רק ההשכלה הכללית מוציאת את הגדר המבריל שבין עם לעם, ורק היא בוראה רנש אהבה כללית לכל הגברא בעלם בהאדם, ואמנם כן ענינו הרוואות כהיום הזה כי כל עם ועם המצמיין בהשכלתו יצמיין באהבתו הכללית ובהקוסמופוליטיזם שלו, ההשקפה הזאת לא תניח את כל עם ועם ללחום עם רעהו, כן היא משבתת כל ריב וכל קטטה בין איש לרעהו, אחרי כי הגנו אזהבים את מין האדם בכלל ובפרט, ואיכ מדוע זה נכנר איש באחיו? מדוע זה ננטו? מדוע זה נשמוך דם חנם? ובכן לרנלי ההשקפה הזאת הרשעה כולה כעשן תכלה, באופן שהרנש המצמרי הכללי יתגבר על יצר לב האדם שהוא רע מעורויו לרנלי מלחמת קיומו הגוראה, ואין פרוץ ואין צוחה במחנה האנושיות, ההשקפה הזאת היא בת המאה התשע-עשרה ונולדה לרנלי ההמצאות הכלליות המתברות בעולם, התלנרף ומכוננת הקיפור התציאו את כל עם ועם ממחבואו הפרטי לעולם הכללי, מושני האדם נתחלפו לרנלי ההשכלה הכללית ההודרת ובאה במחנה האנושית, כי באו האנציקלופדיסטים הצרפתים, בקץ המאה הייה, ובבללו את כל העולם כולו כנודע, באופן כזה עלינו להחליט כי הקוסמופוליטיזם,

בן המאה הי"ט, נולד בטומאה... כי אמנם הלא כל ההמצאות החדשות הורתן ולידתן שלא בקדושה, כי מקורן הוא מלחמת הקיום... כל ההמצאות הנה סרי עין הרעת אשר מין האדם אוכלם רק מפני שתאווה הם לעינים... ואדם הנחש כרוך על עקבם ואמנם אנו רואים בעליל כי ההשכלה עם כל טובה ויפיה הביאה גם רעה מרובה בעולם, הללית ותאות נמננות המשחיתות את האדם בנוף וברוח, והפתגם, כל ראלם נברי הררוזיני הלא כתוב הוא באש וכדם על כל מעשה הדור הגוכחי ותחבולותיו. השיטה הרארוזינית היא אמנם בת השכלה גדולה ורחבה, ואולם הלא היא מלוכלכת בזוהמת הנחש הקדמוני כי היא מקור משחת לכל נבלה ותאוה בחוק הטבע אשר הגדול בולע את הקטן והאדם נעשה כדני הים... אחרי כי אין כאן צלם אלהים ומותר האדם מן הבהמה אין, ובכן עם כל התפתחות הרגש הכללי במין האדם, ככזי נטבע הוא בתהום מלחמת הקיום, השכל גובר על הרגש ומכניעו. ובכן כמעט אין כל תקוה למין האדם להבנות מהקוסמופוליטיזם בדמותו הגוכחי, ואולם תודות לאל נמצא לנו קוסמופוליטיזם קדוש וטהור בן אלהים חיים, הנשקף לנו מבין תרכי התורה, ואשר נושאי רגלו הם בני ישראל, ואשר רק הוא יוציא את מין האנושי לחרות עולם ויקרא דרור בארץ לכל יושביה, נתהה נא על קנקן השמיטה והיובל ונראה מה סיבו. חכמינו זיל אמרו בטעם השמיטה: אמר הקביה לישראל זרעו שש השמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי (סנהדרין ל"ט). באופן הזה נראה בשמיטה ויובל ענין קדושת שבת ומסרתו, שכמו שיום השבת בא להורות למין האדם כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וכיום השביעי שבת וינמש, כן שמיטה ויובל באו ללמד כי הארץ היא של הקביה, ועוד באופן יותר בולט, כי אמנם שמיטות ויובלות הלא נמשכות שנה תמימה רצופה בלי הפסק, וכמשך זמן רב כזה הלא יש ביכלת האדם להתבונן על זה, באופן שההתבוננות הזאת תשאר תקועה וקבועה בלבו עד העולם. ההתבוננות שהורה הזאת מביאה גם לידי קוסמופוליטיזם על טהרת הקודש, כי הבריאה מתדמית לבוראה והצורה ליוצרה, ומה הוא אחד כן הבריאה, ואם אמנם כי ד' בחר לו עם אחד, הוא רק יען כי הם בחרו בו, ואמנם מפעולת העם הזה הוא לאחד את כל גויי הארץ ולתקן עולם במלכות שדי, באופן שכל עמי הארץ יעשו שכם אחד לעבוד את ד' ומלאה הארץ דעה ויראה, כאשר נתבאר כל זה במאמרנו הגוכחי. אבאר מעט את דברי!

הקוסמופוליטיזם של המאה הי"ט באה מהמאוחר אל הקודם ואולם הקוסמופוליטיזם של תורתנו הקדושה בא מהקודם אל המאוחר: הקוסמופוליטיזם הגוכחי בא למין האדם ע"י הרעת בחכמת הטבע כי רואה הוא אחדות כחות הטבע בכל מקום שהוא פונה, ולכן הידיעה הזאת הביאה להאדם להכרה כללית עיד הצורה ויוצרה בכלל, ובכן הקוסמופוליטיזמוס מתרביית בארץ, ואולם תורתנו הקדושה תלמד לנו מהאלוה הקודם אל הבריאה המאוחרת ותאמר: ד' אלהים אחד ברא את העולם הכללי הזה, והגה כמו שהאמנה בדי טובה היא רק כאשר היא באה מהקודם אל המאוחר, ולא מהמאוחר אל הקודם, כנודע, כן בכל הדרגשות הכלליות, שמקורם אמנה ודמיון כלל, שבבואם מהקודם אל המאוחר יתקיימו במהרתם ובתמימותם, גם נותנים הם יתרון להאדם כתור בעל צלם אלהים, ואולם כבואם מהמאוחר להקודם, יבואו נחש כרוך על עקבם, כי הכלליות איננה כ"א יליד הטבע הכללית ומותר האדם

מן הבהמה אין, כי חיוק טבעי אחד לכולם, ולכן המהומה עוד מתרבה במחנה האנושית, והגדול בולע את הקטן, אם כי לא כאופן נס כאשר היה בתקופתו הבהמיית, אבל בכל אופן יכלענו, ברמת בתבנית מדעיית, כאשר נודע להמתבונן על מעשה הדור הגוכחי ועלילותיו.

נצייר נא ברמיזנו עם יושב על ארמתו תחת נפנו ותחת תאנתו, והנה פעם אחת בשבע שנים הוא שובת לפתע פתאום שנה שלמה מעבודתו ואיננו עושה מאומה למלחמת קיזמו, זאת ועוד אחרת! פעם אחת בחמשים שנים הוא קורא דרור לכל עבדיו ומשלחם לבתיהם בשלום, וכן כל השדות שהוא קנה במשך החמשים שנה האלו חוזרם לבעליהם הראשונים כלי כל מענה ומענה, עם כזה, מה הוא חושב במשך ימי השביתה הארוכים האלה? איזה רמיזנות יקלטו במשך הארוך הזה? על כרחנו נאמר כי מזה העם הזה מלא רק מרעיונות קוסמופוליטיים וכלליות, כי אי אפשר הדבר שעם כזה יחשוב רק על דבר ארצו ואדמתו המיוחדת והמנוכלת רק לה, אחרי כי באמת איננה שלו ולדי הארץ ומלוואה וברצונו עובדה וברצונו האלהי הוא מוכרח להשביתה שנה תמימה והיתה הארץ שבת לדי... ואיכ אם הארץ היא לדי' הלא יש בה חלק לכל המין האנושי בשוה... כן בשעה שהוא חוזר את השדות לבעליהם הראשונים ביובל, הלא רואה כי אין אדם קונה ארץ לעצמו בשום אופן, ואמנם אם כי היא חזרת לבעליה הראשונים, אבל הלא הבעל היותר ראשון הלא הוא הקבית... ורק מסגי שאין אנו יכולים לתתה ליד בוראה הנעלם מן העין והשוכן בתוך הבריאה בעצמה, ולכן מוכרחים אנחנו עכ"פ להודות במעשינו כי איננה שלנו, זה אנחנו מראים בעליל בחזרתה לבעליה הראשונים כאמור, כן במה שמשלחים אנחנו את העבדים לחרות עולם, הלא מוכיחים אנחנו במעשינו את אחדות מין האדם כנר כאורה כעבר כאדון... רעיונות כאלה אם אמנם קוסמופוליטיים הם אבל הלא הורתם ולירתם בקדושה, כי יוצאים הם ממקור התמימות הכללית ויש אלהים במקום הזה... הדרור בארץ אשר קורא עם ישראל בשמיטה וביובל איננו דרור לכל אדם לעשות זר מעשהו למען מלחמת קיזמו, הדרור הזה איננו מרשה לכל אדם למלא את תאוותו החמריית עדי יקרא דרור לכל מעשיו המנוגים להזית בן חורין ומופקר לכל פרסיו ודקדוקיו, בנוסח המאה ה'... ועל דרור כזה בצדק נוכל לאמר: כזה ראה וקדש.

והנה כמס' אבות פרק ה' אמרינן: גלות בא לעולם על עכ"פ ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ועל שמיטת הארץ, והנה כמה שגלות בא על עכ"פ וניע ושפכדי הוא ענין המתאים עם ההגיון, עפ"י מה שהגנו רואים בעליל כי כל עם הנמוך בהשכלה יבלע בהעם הגדול ממנו בהשכלה, ובשעה שתלחם אירוסה באוזה ואפריקה תמיד תצא אירוסה המנצחת, וכ"ז תידות להשכלה, ואשר על ידה גלות בא על בני אויה ואפריקה, ואיכ עם העובד עכ"פ הלא נמוך הוא מאד בהשכלה ולכן גלות בא עליו... וכן עם המסור לתאוות בשרים כמו גלוי עריות ניכ גולה ממקומו, כי הרגשותיו האנושיות נטבעות בים הרגשותיו המנוגות, ובאין רגש לאומי הלא ינוצח תמיד מהעם האחר המלא רגש לאומי ולחם בחרף נפש בעד עמו וארצו... וכן אם העם מלא משפיכות דמים, ולית דין ולית דין, הלא ממלא אין כל תקומה להעם היושב על אדמה כואת, ובכן גלות בא עליו... ואולם כמה שגלות בא על שמיטת הארץ הוא ענין קשה להבין

בהשקפה הראשונה, ואם אמנם כי מקרא מלא הוא כתורה, אז תרצה הארץ את שבתותיה בהשגה מהם (כחוקותי), ואולם הענין צריך באור, בשנם כי לשון הפסוק, אז תרצה הארץ את שבתותיה מורה כי הארץ תנח מעפה על ידי נלות ישראל, והמליצה בזה קשה להבין, ואולם כבר התבוננו רבים, כי חלוף גדול יש בין ישראל לעמים, שתחת אשר אצל כל העמים ארץ קדמה לתורה, כי אמנם לא מצאנו עם על פני הבל שיקבל תורתו ואמנתו עוד בטרם תהיה לו ארץ מיוחדת, ואולם בעם ישראל נראה ההיפך, כי תורה קדמה לארץ, כי אמנם ישראל קבל את תורתו האלהית על הר סיני במדבר כארץ לא זדועה, מי שנה קודם נחלו את ארצו הקדושה, ובכך רבים מצאו בזה סוד נחצ ישראל וקיומו בניים, כי לרגלי חנוך עממי משוכלל בזה, יש לעם ישראל להתקיים אף בשעה שאין לו ארץ מיוחדת, משאיכ בשארי העמים שתחלת התהוותם לעם נעשו על ידי ארץ ולכן בנלותם מארצם תחבטל גם עממותם ויחדלו מלהיות לנו בארץ, אבל לא תהיה כזאת בישראל סבא, שתחלת יצירתו היה על ידי התורה, ולכן בכל מקום שהוא גולה תורתו עמו, ובכך עממותו קימת לעד ולעולם, אם נעמק מעט בזה הלא נמצא בנלות ישראל ענין השמטה והיובל, כי לפי הגיל ענין השמטה בא להראות ולהורות את רגש הקוסמופוליטי, לבל יהיה העם מיוחד רק לארצו, ואולם הענין הזה הלא נראה בכל זיוו הדרו בנלות ישראל שאו הוא מתקים אף בלא ארץ, ובכך הלא לא נפלות הדבר אם נלות בא לעולם על עון שמטת הארץ, כי רק עיי נלות מתקן עם ישראל את עותתו להרגשות הכלליות והקוסמופוליטיות, ורק עיי נלות תנח ארץ ישראל מעפה, כי אמנם אינה דומה ארץ ישראל לשארי ארצות, אחרי שאויר נשמות חיי ארצו, ואין תורה כתורת ארץ ישראל (אבות דרינא), כי אמנם תורת שארי הארצות ושארי העמים היא תורה לאומית — המיוחדת רק לארץ ההיא, אבל תורת ארץ ישראל היא כללית, ולכן העם היושב עליה מכרח לשמר שמטה ויובל להראות כי איננו קשור לארצו כי אם לתורתו הגתונה על הר סיני, אבל אם איננו שומר שמטה ויובל אזי הלא מכרח הוא לצאת בראש גלים, ואז תרצה הארץ את שבתותיה... בכלל ארץ ישראל היא ארץ הרת הקוסמופוליטיזם עיי עם ישראל שנחנך בחוכה בהרגשות כלליות ובתורה כללית, וגם בקץ ההתפתחות הכללית תהיה ארץ ישראל ראש לכל עפרות תבל, וישראל עוד ישוב למקומו הראשון לנוח מעבודתו הרבה במשך נלותו הארוך ולהשפיע אור על כל הננים מרחוק.

והנה כמה פסעים דברנו במאמרנו זה עיד תעודת עם ישראל להפיץ דעת אל אחד בעולם, ואולם קעת נאמר כי ישראל נודד בניים רק להורות יסודי הקוסמופוליטיזם המדור בעולם, אשר מצאו מאמנת אל אחד המדורה, כי אחרי שמאמינים אנחנו באל יחיד ומיוחד, ומאחדות הבורא הננו באים לאחדות הבריאה, אחרי שמקור הבריאה אחד הוא, ואמנם הפיזור של ישראל בעצמו בכל העולם בלי כל ארץ מיוחדת הלא הוא עצם הקוסמופוליטיזם בכבודו ובעצמו... וקיום ישראל בימי סוזרו הלא הוא מורה לכל האדם אחדות הבורא ואחדות הבריאה, ולולא היה ישראל בעולם כי אז היה עלינו לברוא עם כזה כדי לקבל ממנו הלמד המדור והכללי הזה, כאמור, ובכך ישראל וקביה ואורייתא כולא חד הוא; אחד הבורא, התורה כללית לכל מין האדם כאחד, וישראל ניי אחד בארץ הכללית, והנה כמו שאמרנו במאמרנו זה כי

גלות ישראל הביאה טובה לכל המין האנושי ביחס האמונה באל אחד. וכן נאמר כעת כי גלות ישראל הביאה ברכה לרנשי הקוֹסְמוֹלִיטִיזְם בכל העולם. ולו שמד ישראל שמטות ויובלות ולא היה נולה בנוים. כי אז אם אמנם שהוא בעצמי היה מאמין באל אחד ולא היה מיוחד לארצו. אחרי שהוא מראה בימי השממה והיובל לדעת כי לה' הארץ ומלוואה. אבל כל זה לא היה נודע בכל העולם כי אם רק לו לעצמו. ואיכ מה בצע היה להקיסמוֹלִיטִיזְם אם רק עם אחד בחר בו... ובכן לא חטאו ישראל בשמטות ויובלות רק כדי להורות יסודי הקיסמוֹלִיטִיזְם על סהרת הקודש לעמים רבים. ואשרי העם שככה לו!

ועתה נבוא לבאר הפסיקים הנצבים בפתח סרקנו זה. והנה נודעת שאלת הראשונים: מה ענין שממה אצל הר סיני? והלא כל המצות נאמרו בהר סיני, ומדוע זה נזכר פה הר סיני בפרט? (עי' רשי' פ' בהר) ואולם כבר התבוננו חכמים רבים ע"ד ההתדמות שנמצאה בין מתן תורתנו בחג השבועות על הר סיני בכלל, ובין מצות שממה ויובל בפרט, באופן שבנתנית מצות שממה ויובל על הר סיני כבר נראה את כל התורה במהרתה כמו שהיא. וזיל האברבנאל פרשה בהר: שני חסדים טובים עשה הקב"ה בעולמו. הא' הוא החדוש הכולל: ובריאת ההווים שנתן לכל דבר טבעו. והב' הוא התורה האלהית שנתן לעמו כדי להשלימם בשלמות הנפשי. וצוה יתברך שיעשו ישראל בעבודת הארץ ובשנים שני דברים מזכירים ורומזים לה'. הא' היא השממה שהרמזו לבריאה הכוללת שששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ זביום השביעי שבת. ולהיות השממה תורה על שבת בראשית נקראת בשם שבת בערך הארץ. כי כמו שהיה יום השבת בערך ישראל מורה על זה בימי השבוע כן תהיה השממה בערך הארץ ועבודתה בשנים מורה על שבת בראשית וכו'. אבל ביובל לא נאמר בו לשון שבת. לפי שאין טעמו לזכור חדוש העולם בשממה אלא לזכור מתן תורה. וכפי שהתורה ניתנה ליום החמישים אחרי יציאת מצרים וצוה שיספרו ימים מ"ט כאמרו. שבעה שבועות תספר לך וביום הני' מקרא קדש כן צוה שיספרו שבע שבתות שנים שהם מ"ט שנים ובשנת החמישים יובל. וכפי שמתן תורה היה בשופר כמו שנאמר וקול שופר חזק מאד ויהי קול השופר הולך חזק מאד. כן צוה ביובל שיתקעו בשופר. וצוה לאמר ששלחי בית דין ירעו ויעבירו קול שופר שהשנה היא שנת היובל קדש לה'. ולא צוה כן בשממה. כי אין השופר מתיחס לבריאה הראשונה. ולפי שבמתן תורה צוה יתברך שיתקדשו. כמו שאמר וקדשתם היום ומחר לכך אמר ביובל וקדשתם את שנת החמישים וכו'. ולפי שאחרי שבת בראשית נהג המבצע מנהגו בהויה והסדר בחכמת בוראו כפי מה שהמביעו עליו. לכן אמר בשממה. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולבהמתך ולחיה. שהכל שווים בהנאתה כמו שיהנו מהדברים הטבעיים שהומן המבצע הכל בשוה וכו'. וכו'. והנה אם כן צוה ביובל ג' דברים שיהיו בני ישראל חסמים שכן היו במעמד הר סיני בני חורן שיצאו מעבודות מצרים. וכמו שאמר. כי לי בני ישראל עבדים. ושלא יורעו ושלא יקצרו. דומה למה שהיה בהר סיני לא זרעיה ולא קצירה. ושישובו הנחלות לקדמתם. כמו שהיו ישראל או אדוני הארץ ולא היה להם נחלת שדה וכרם וכו'. והנה צוה שיכירו היובל בעשור לחדוש השביעי ביום הכספים לפי שהוא ריה לשמיים ויובלות. כי כמו שבחדוש ה' קבלתינו כדעת ר' אליעזר שנכרא העולם. ומשם התחלת בריאתו. כן

התחלת היובל תהיה משם, ונס מצד שהוא יוה"כ ונסלח לכל עדת בני ישראל ביום ההוא. כן כל אדם יכסר ויסלח לבעל חובו ולעבדו ולנחלתו ויצא הכל ביובל בני חרוין, על כן אמר בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחותו וכו' וכו', יעייש דמסחיה. ואולם לפי דרכנו עלינו להוסיף ולהתבונן על מה שנאמר: מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות וכו' תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם (דברים ל"א). והנה בפרק הקודם חינו דעתנו בטעם קריאת התורה בחג הסוכות, ואולם כעת נבאר מדוע זה נקרא במועד שנת השמטה דוקא? כי אמנם השמטה וסוכות הם ענין אחד, כי כמו שבחג הסוכות אין לו לעם ישראל דירת קבע ורק דירת ארעי, כן בשנת השמטה אין לו לישראל נחלת שדה וכו', ואמנם גם בימי הסוכה הכללית, בזמן הנלות, ישראל מסיף דעת השמטה בעולם, והוא להורות כי כל הארץ שלו היא... ובכן שבת הארץ הוא יסוד כל התורה שניתנה על הר סיני. והנה כמו שחרות תרות על הלוחות כן גם ביובל נראה את הדרור הקדוש בכל זיוו והדרו, היובל ביהוסו לשמטה הוא כעץ היחס שיש לשבת של הלוחות האחרונים להשבת של הלוחות הראשונים, השבת של הלוחות האחרונים הוא זכר לציאת מצרים ושבתה מעבדות, וכן היובל, וכמו שהעם שיצא ממצרים הוא מוכרח להסיף את השבת של הלוחות הראשונים, דהיינו דעת אלהים בארץ, כן גם ישראל מקדש את היובל כמו שהוא מקדש את הזמנים. לקבלת התורה הכנייה על יסודי התורה המהורה מוכרח היה ישראל לקדש את עצמו מ"ס יום. כי אמנם רק בהתקדשות נוכל לקבל את החרות, אבל לא נוכל לקבל את החרות ממקור התאוה ופריקת עול, ולכן גם לקבלת היובל שבו הננו קוראים דרור לכל יושבי תבל מוכרח היה ישראל להכין עצמו מ"ס שנים, כי אמנם עלינו לקבל את היובל רק אם הוא יוצא משבע שממות, ר"ל, אחרי שנשרש בנו שכל הארץ של הקביה היא, רק באופן הזה לא תזיק לנו העומש והדרור, וכן התורה לא קבלנו רק אחרי ספירת שבע שבועות שבהם כבר רכשנו לנו יסודות השבת בקדושה ובטהרה, ואמנם החרות הזאת תמסר לנו רק ביום הכפורים, ואמנם זה הוא עצם ההבדל שבין חרות ישראל לחרות העמים, שתחת אשר אצל כל העמים באו להם יסודי האהדות והחרות על ידי האכילה מעץ הדעת שיסודו מלחמת הקיום, ולכן אין דרור כזה סופו להתקיים, משא"כ בישראל מקור החרות הוא מעץ החיים, זו התורה, ולכן יקבל חרותו ביום הכפורים שאין בו אכילה ושתייה ומלחמת הקיום, להורות כי הדרור הזה איננו יוצא ממקור המשחת של מלחמת הקיום אשר רבת חללים תפיל גם בימי ההשכלה הנוכחים, ואולם דרור היתא לאור עולם ביום הכפורים סופו להתקיים. ביום הכפורים נסלח לישראל עון העגל, והוא כנוכר שלא חטא ישראל בעגל רק כדי שיצא בראש גולים וללמד תכלית מעשה שמים וארץ למין האדם, ואמנם בהלמוד הזה כבר נראה יסודי החרות והאהדות של מין האדם, אחרי שכולם יוצאים ממקור האהדות והטוב המחלמם, ולכן, כיון שהגיע יום הכפורים תקעו ב"ד בשופר, ופסרו עבדים לבתיהם, ושדות חחרות לבעליהם... (ריה ח') ואמנם במשך היובל הזה לכל מין האדם לעלות על הר סיני ולקבל את הדרור הקדוש הזה, אזי נקוה כי גם ארץ ישראל תחזור לבעליה הראשונים מרצונם הטוב של שארי העמים, ואז לישראל בפרט ולמין האדם בכלל יהיה אור במושבותם.

פרק ו'

יום שכולו שבת.

הניא רבי יהודה אוסר משום רבי עקיבא, וכו' ביום
ו' מהו אוסר? מזמור שיר ליום השבת, ליום שכולו שבת.
(מסכת ראש השנה דף ל"א ע"א).

מנמת מאמרנו הנוכחי הוא לברר תכלית מעשה שמים וארץ, ובאנו לידי
החלטה, שיסודתה אמונה, כי מנמת הבורא בבריאתו היתה רק שהבריאה תכיר את
כבוד בוראה ותתן כבוד לשמו, ואולם כעת נאמר הדברים האלה בסגנון אחר.
תכלית הבריאה היא במה שנבראה... ותכלית ומטרת הבורא בבריאתו היא מפני
שהוא בורא... באור הדברים האלה הוא פשוט מאד, כי אמנם אין לך תכלית יותר
גדול להבריאה ממה שנבראה ע"י בורא חפשי במעשיו הגעלה מעל רעיון האדם,
ואיכ הא נשמת שדי תחיה ואיכ האלה הכללי שזוכן בתוך הבריאה בעצמה, והאם
צורך לנו לחפש תכלית אחרת יותר נכבדה מזו? מי זה לא ירניש ולא יבין כי יותר
טוב להבריאה בכלל ולהאדם בפרט להיות נברא ע"י בורא טוב ומטיב, מלהבריאות
מעצמו וע"י מקרה? באופן הראשון האלה האדם חי הוא ברוחו של הקב"ה החי וקיים
לעולם, ובאופן השני הוא בן מקרה ותמידה בלי כל תקוה לחיים רוחנים, באופן כי
צודקת מאד דעת האומר: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא... (עירובין י"ג)
כי להאדם הנברא נמצא חלק אלוה ממעל ויש לו יתרון על כל היצורים, מה שאין
בן להאדם שלא נברא ע"י מאמרו ורוחו של הבורא הכללי, כי איננו כ"א חלק קטן
ודל מהטבע הכללית המתה, ומותר האדם הזה מן הבהמה אין... וכן אם נחפוץ
לחקור ע"ד חסין שדי בבריאתו כי אז אין לנו דרך יותר טוב לצאת מן המביכה
הזאת כי אם במה שנתבונן בצדק כי אמנם האלה בורא הוא ולכן ברא את העולם...
ואם אמנם להתבוננות הנקיה מביאה לחשוב כי אדונו הכללי מלך גם בפרס כל
יציר נברא, ואולם אחרי כי הוא גם בורא חפשי, ואיכ מדוע לא יברא האל מ"צונו
הטוב את העולם ומלאו, אחרי שלא ביניעה ברא את העולם, ורק ברצונו הטוב,
ורצונו האלה חפשי הוא, וברצונו בורא וברצונו סחריב, ולכן הוא בונה עולמות
ומחריבם....

ההתבוננות הנקיה הזאת ע"ד הבורא והבריאה, אם כי פשוטה ותמימה היא
מאד, ככ"ז אחד היה רק אדם הראשון, קודם חטאו בעץ הדעת הכלל שהכיר את
עצמו שהוא נברא, ולכן בכל מקום שהיה הולך ד' עמו... האדם הקדמוני בתמימותו
הנקיה התבונן על עצמו, ומצא כי הוא אדם נקרא יציר כפיו של הקב"ה, ואולם כיון
שחטא האדם הקדמוני, ולרנלי מלחמת קיומו לא היה לו שהות להתבונן על עצמו
חפשי, וכמעט ששכח שנברא הוא... (ע"ן במס' סנהדרין דף ל"ח, אדם הראשון
כופר בעיקר ומין היה... ודוא כפי דברנו מה); מני אז ועד עתה עוד לא בא האדם
אל המנוחה ואל המרגוע השלימה שהוא רצה בה... יתרון האדם מן הבהמה הוא
בהכרתו העצמיות להתבונן על עצמו כמו על דבר נפרד ממנו, ואולם אין להתבוננות
הזאת מקום כבהמה (ע"י בספרי, טל תחיה על המשנה בפ"א מאבות, אם אין אני
לי מי לי, כי שם הרחבת דברים ע"ד ההכרה העצמית וטיבה) והנה אם כי לרנלי

סרי עין הדעת נתרבו המשיגים של האדם הכרתו העצמית. ואמנם הכרתו העצמית הפשוטה והתמימה שהוא אדם נברא מבורא נשכחה ממנו. האדם מכיר את חכמתו והשכלתו, טבעו ותכונתו. הטבע הכללי והטבע הפרטי; ואולם ההכרה התמימה שהוא אדם נברא, ההכרה הזאת שהיא מקור אשורו של האדם בנהו ובעתיד, ההכרה הזאת שעל ידה נעשה האדם לכן חלק אלה ממש. ההכרה הזאת נשכחה מהאדם ע"י מלחמת קיומו ונפית דעתו לכאן ולכאן, באופן שהאדם הקדמוני רק בתמימותו הכיר את עצמו ונפשו בתמימותה... ואולם האדם הגוכחי כל ימיו כעס ומכאובים, תפוש בחכמת הטבע והזקיה, מלחמת קיום נוראה, השכלה גדולה, ואולם אין כאן מנוחה ושלוה. הכרת הבורא והבריאה במדרתה כמו שהיתה אצל האדם הקדמוני בשכבר הימים. חכמתו זיל, נמצו ונמדד כי נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועכשיו שנברא ישמש במעשיו... (עירובין י"ג שם) וכבר התמלאו רבים למצוא יאוש נורא ופיסימים איום כזה בדברי חכמי התלמוד האלהיים, להחליט ולאמר כי נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, דברים הנאותים לצאת רק מבעלי האפס ותהו (גיהלסמים), ביוחד אין כל מוכן למה שיאמרו. ישמש במעשיו, כי מה היא עצה כזאת לבעלי האיש ובעלי התהו? ואולם בשעה שהאדם חוקר אם נוח לו שנברא יותר משלא נברא אם לא, זה הוא אות נאמן כי הכרת העצמית איננה עוד שלמה ותמימה ופדורה בתכלית, כי לולא זאת הלא כבר הכיר האדם בעצמו ובפנימיותו כי הוא נברא... ובכן הלא הספק בעצמו עושה את האדם לתכלית נברא, ואמנם לפי מצב ההשכלה הגוכחית נוח לו לאדם להחליט שלא נברא יותר משנברא... כי בכל מקום שהוא סונה רואה רק חוקי טבע קימים ובלתי משתנים, באופן שגם האדם לא נברא, ומותרו מן הכתמה אין, ובכן הלא באמת נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, אחרי כי אין אלהים במקום הזה. ואמנם, עכשיו, אחר חסא עין הדעת, אם יחפץ האדם להכיר שהוא נברא, ישמש במעשיו, כי ע"י תורה ומצות יבוא לידי ההכרה המדורה שנברא, וכונת חז"ל בזה, כי אדם הראשון קודם המאו היה חי בעולם שכולו שבת ומנוחה, כי אם אמנם שלא קיים את התורה במועל, ואולם הכרתו העצמית המדורה שהוא יציר כפיו של הקב"ה היא יסוד כל התורה כולה, באופן שיומלץ עליו כי טרם אכלו מעץ הדעת כבר שמר את השבת... כאשר הארכנו בזה במרק ראשון, והכונה כי כבר היתה לו המנוחה השלמה בכל-מקום שהוא סונה, ונח לו להאדם הקדמוני הזה שנברא יותר משלא נברא... חכמתו זיל יאמרו (במסכת מנהרדין דף ל"ח ע"ש) שקדם שאכל אדם הראשון מעץ הדעת היה גדול מסוף העולם ועד סופו, וכיון שסרח בעץ הדעת נתמעט בגדלו... והכונה היא, כי אמנם האדם הקדמוני היה מרגיש בקרבו את האל האחד שבראו, ובכן הלא כבר נראה בהכרה הזאת יסודי הקוסמופוליטיים והחמשיות המדורה (לפי דברנו בתמרק הקודם שההכרה האלהית המדורה היא עצם ההכרה הקוסמופוליטית). והאדם שיש לו הכרה הזאת הוא גדול מסוף העולם ועד סופו... בלא תחומים מבדילים בין עם לעם, כי ד" אחד והבריאה שהיא שמו של הקב"ה אחד, והאדם אחד... ואולם לרגלי חסאו בעץ הדעת, כבר היה מוכרח האדם לקבל עליו את השבת בתור, תשובה, באופן שכבר היו ימים, ימי חול, שבהם שכח את האל האחד, באופן שבהמשך הימים קבל ישראל את התורה, שהיא רמות אפי רברבא של השבת, על הר סיני, למענו ולמען

התפל וכו' וכו' קץ ההתפתחות. באופן שבמשך קבלת השבת בתוך השוהבה ובמשך קבלת התורה, ובמשך גלות ישראל כבר נתמעט האדם בגדלו. מאדם כללי נעשה לאדם עממי ולאומי הגמרד לפנים שונים אשר לכל אחד ארץ ושפה מיוחדת. ובכן הלא נתמעט האדם בגדלו. מקוסמופוליס נעשה ללאומי, ומבן חדין לעבד. כי אמנם האדם הקדמוני היה חפשי מן התורה ומן המצות, לדגלי הכרתו המתורה שהיא שקולה ככל התורה וככל המצות. ואולם כעת מכרח לסימנים ואותות שעל ידיהם יזכור את אלוה עושיהו, והם המה תורה ומצות, דברי נביאים וכתובים, קרבנות בימים הקדמונים שעל ידיהם נתקרב לתאל הכללי, (ראה מחברתי. אנדת אש מן השמיים) מעדים שונים, שהם זכר ליציאת מצרים מעברות לחרות ולהפצת דעת אל אחד ויסודי החושש והקוסמופוליסמיזם בעולם, וכיון שעל מין האדם לדעת שנברא ולכן מכרח לשמשש במעשיו, דהיינו בתורתו ובמצותיו, בקרבנותיו ובדברי נביאיו, עד עת קץ, שאז יהי ד' למלך על כל הארץ, וכל המין האנושי יתל להכיר את עצמותו באופן תמים וטהור, רק אז יתבטלו המצות והנביאים והכתובים (שנתחברו רק כדי להורות תשובה), והקרבנות והמעדים, שאמנם אז יהיה יום שכולו שבת, לכל המין האנושי, ולכן יהיה פסוד מן התורה ומן המצות, כי שקול יהיה השבת הארוך הדיא ככל התורה וככל המצות שבתורה... כעת מכיר המין האנושי את האל עיי שמשש במעשיו ועיי מצות, ואולם לעתיד לבוא אך למחר יהיה לצות כי מין האנושי יחוש בעצמו ובפנימיותו את האל הכללי, באופן שבמקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים נמורים יכולים לעמודי (ברכו ליד), כי האדם הקדמוני היה צדיק תמים שלא אכל מעץ הדעת, ואולם האדם של התקופה האחרונה הלא כבר מלא את כריסו בכל פרי עץ הדעת, ובכיו נקרב העץ הדעת אל העץ החיים ויקדש... הלאומים נתקרבו זה אל זה, ואולם יחד יעריצו את קדוש ישראל, ובכן הלא נדול הוא האדם האחרון מן הראשון בעץ הדעת, ובמה שנוגע למצות שבת של האדם הקדמוני, הלא גם למדרגת זו הגיע בתשובתו עד שזכה ליום שכולו שבת...

והנה במדרש משלי נמצא דעת האומר שאף אם כל המעדים יהיו בטלים, בכיו יום הכפורים אינו עתיד להבטל, והוא נכון מאד כי אמנם בימי הכפורים כבר נראה את הדרור הכללי וחיים שכולו שבת, אחרי שבו חוזרים עבדים לבתיהם ושדות חזרות לבעליהם, ואיך הלא מין האדם מתאחד ביהוד נמר והוא דוא הקץ העתיד בכבודו ובעצמו... כל המעדים בטלים, שאחרי שאינם כי אם זכר ליציאת מצרים, ולא יאמר עוד חי ד' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, (ירמיה כיג ועיוין במסכת ברכות דף י"ב ע"ב) ואולם יום הכפורים, אם כי בעקרו גם הוא זכרון ליציאת מצרים, ואולם הלא כבר נראה בו נצני הדרור הכללי וקבוץ ישראל מכל אפסי תבל אחרי מלאו את תעודתו בחיף נפש, ואמנם הלא יאמר חי ד' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צמונה, ומכל הארצות אשר הדחתים שם, (ירמיה שם) והענן הכללי הזה הלא נראה בימי הכפורים שהוא יום שכולו שבת ובו ימלך ד' על כל העולם, ושדות כל עם ועם חוזרות לבעליהם, ועבדים חזרים לבתיהם, ואין סריץ ואין צוחה בין הלאומים ובין השבטים השונים שעל פני האדמה, וביום הדין הלא יהיה ד' אחד ושמו אחד, וד' ימלך לעולם ועד!

והנה במסכת סנהדרין (דף צ"ז) תנא בכרייתא, בשם שהשביעית משמטת

אחת לשבע שנים, כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנה. שנאמר, ונשנב ד' לבדו ביום ההוא, יעוייש כי הוא נוטה לרעת תנא רבי אליהו שששת אלפים שנה הוי העולם וחד חרוב. ועיין במאמר. אור החיים' להנאוך בעל. תפארת ישראל' ובאברבנאל פירשה בדר ועוד הרבה מהראשונים והאחרונים, החוקרים והמקובלים. האריכו הרבה עיד ענין שמיסת העולם הכללית ואולם ענין השביעית וכן השבת, יום השביעי, וכן חג השבועות. שדוא אחרי שבע שבועות, וכן הימים הגוראים וחג הסוכות שהם בתודש השביעי, וכן היוכל שהוא אחרי שבע שממות, ענין כל הדברים האלה הלא הכל הולך אל מקום אחד, כדי להגיע אל התכלית המכוון בהבריאה הכללית שדוא להכיר כבוד אל האחד ועלילותיו הכללית, וכרי לנחל עיז את החרות הכללית והחמסיות המחלמה, כפי שנתברר כל זה במאמרנו זה, ואיכ הלא כל זה הוא רק הכנה להשמיטה הכללית של כל העולם העתידי... והוא העולם שבו יום שכולו שבת, יום של אלף שנה, שבו נאמר, ונשנב ד' לבדו ביום ההוא... הוא קץ ההתפתחות האנושית ברעת ובמסר, עד שיהיה בכדו להיות בן חורין אלף שנה בלי כל פריץ ובלי כל צוחה, ובכן הלא ישאר כן, המין האנושי, עד העולם. ואמנם זה הוא גם עומק מאמרו של רבי עקיבא הנצב בסתח פרקנו זה, כי אמנם המזמור שיר ליום השבת, אדם הראשון אמרו בשתי נוסחאות... מסהא אחת קודם החמא, ואחרי כן אמרו בנוסח. שבת תשובה' לאחד שאכל מעץ הדעת, ונשתכח מדורו עד שכא משה רבינו וחדשו על שמו, באופן שהמזמור הזה נתראה לנו בדמות תורתנו הקדושה... כאשר נתבאר כל זה בהפרקים הראשונים, ואולם בעיקרו יוסודו הראשון גועד מאדון העולם להתקופה האחרונה שבה נוכח להיום שכולו שבת, באופן שהמזמור הזה יהיה מזמור כללי של כל המין האנושי, ויהי ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד! הרחמן הוא ינחילנו יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים! —

קדמוניות מפנקסאות ישנים בהילדרסהיים.

מאת

רד אברדם לעזינסקי (הילדרסהיים).

ספר-האזכרה אשר לקהלתנו, שנשלח הגה זה מקרוב מארץ החדשה¹), מכיל רשימה נדולה של מתים, אנשי שם מבני קהלתנו, שחזו מה לפני רבות בשנים. ומספרם עולה לערך שבע מאות ומעלה. אחרי חלק האזכרות, המעבירות לפנינו כבני מרון דור דור ורבניו, מנהיגיו וקציניו, חכמיו ומטיביו, ואשר נערכו ונכתבו כפי הנראה על ידי נזכר הקהלה מענדל חיים ווארנהיים (באמצע המאה הי"ט) על פי הפנקס האורנינלי שאבד ברבות הימים, באות לבסוף שתי רשימות קצרות משמות האנשים שחזו מה ומהן מכילה האחרונה שמות הילדים שמתו בעודם כאבם, בנעוריהם בית אביהם. על נוף ספר האזכרה ועל המתים הנזכרים שם, שיש להם ערך נכבד לקורות דברי ימי עדתנו ומהם סנה ויתר לבנין קהלתנו ושכלולה, ארחיב לדבר באחד ממאמרי הבאים. מה הנני להביא רק האזכרות שנעשו שם לכבוד הרבנים אשר ישבו כסאות למשפט בשערי עדתנו מדור דור, על הרבנים ששמשו ב.הקהלה היפה והחרדה; הזאת (הימשי פרומי קהלה²) במאה היו ימיץ הפנקס שלמיניו רק אור מעט, כי הוא חסר בכמה מקומות³), ואנחנו למדים הסתום מן המפורש בפנקס הישן של הח"ק הנמצא עוד תחת ידינו⁴). רק זכר ארבע נשים בא שם מזמן הרוד התוא, והן נשי רבנים מצוינים הנודעות בשמותן: א) רייזל בת ר' ישראל שפרינג⁵), ב) אשת הרב שמעון מהילדרסהיים⁶), ג) יענטל בת ר' ישראל⁷), ד) מרים בת ר'

¹ ראה מאמרי ע"ד הרב שמואל האמלן בס' תהלה לדוד לזכר נשמת הפרופיסור ר"ר קויפמאן עמוד 326.

² זכרונות גליקל פאן האמלן הוצאת קויפמאן עמוד 142 וראה גם מאמרי שם עמוד 330.

³ הרשימה מתחלת בסימן נ"א ומלכד זה נלקו גם עלים רבים בחסרים, כי כזר היו לברות למלתעות הזמן.

⁴ ראה לכשל ההערה ע"ד מות הרב שמואל האמלן דף 196 ודף 224 של פנקס הח"ק הנדפסה בס' תהלה לדוד עמוד 384 הערה ב'.

⁵ בזה"ל: וא"נ הצנועה והחסידה הרבנית מ' רייזל בת הר"ר ישראל.

⁶ ראה מאמרי ע"ד הרב שמואל האמלן שם עמוד 326.

⁷ בסימן נ"ה בזה"ל: וא"נ אשת חיל הצנועה והחסידה הרבנית מרת יענטל בת הר"ר ישראל ז"ל, ובסוף הפנקס נזכרה עוד הפעם.

זיסקינד¹). הראשון מרבני הילדסהיים, אשר זכרנו בא מפנקס שלפנינו, הוא הרב המפורסם מהר"ר צבי הירש בן יצחק אפנהיים², שלשמו ולכבודו באו שם המורים דאלה:

צ'ור פעלו תמים, בכל דרכיו משפסיו אמתים ושלמים, יזכרו לשובה ויסקדו ברחמים, הנאהב ועניו לעדת מי מנה, ירד לעוסקי הלכה כשמואל ברינא, רמשא וצפרא עסק בתורה, שנה הלכות משנה וגמרא, בנה וסתר במלפול וסברא, נזר ועמרה היה לכלנו, רגוא ניהוא תרב הגאון מורינו ורבינו, רבי צבי הירש בה' יצחק אופנהיים. רבא דעמא ואב"ד דקהלתינו ק"ק הילדסהיים, ידיו היו פתוחות לעניים וכאבים, צדקה ונ"ח עשה לרחוקים וקרובים, קוילץ מסעגיים כמה נפשות מישוראל אשר היו בבית אסורים, קרא להם דרוו ואיש אל משפתו שבים ועוורים, אָת לומדי תורה ותלמידיהם החזיק בתמותם, ולתהלוואי נפש המציא מזור ותרופה למכתם, פתחו פתח לרוחה, כנגם נצב יצא בשמחה, היה רץ כצבי לעשות רצון קונו, ימציאהו נא אלקים בעבור זה סגולה נכונה, יהנה נשמתו בנ"ע בתוך שאר צדיקי חסדיו עמר, (לויז כבוד שכינתך להשביעה טרב מוכר אשר צפנת ליראיך: נפטר ונקבר בהספר גדול וכבר כיום ג' ה' המזו דהאי שתא לסדר ולפ"ק ותתא נשמתו צורה בצ'רוך החיים אמנ³).

את זונתו הרבנית נגענדלה בת הרב מהר"ר יוסף אפנהיים (כנו של הרב הגאון מהר"ר דוד אפנהיים אב"ד דק"ק פראג)⁴ מזכיר הפנקס בדברים האלה:

יזכרו אלקים את נשמת האשה השובה חמדת וזב יקרה היא מפנינו עמרת לבעלה הרבנית מרת נגענדלה בת הרב הגאון מהר"ר יוסף אפנהיים זצ"ל אשת הרב הגאון הגדול מהר"ר צבי הירש אפנהיים שהיה אב"ד פה ק"ק הילדסהיים היא עוסקת יוסם ולילה במצות ובטהרה ועוסקת כמה שנים בביקור תולים ובנמילות חסדים ירי' היתה פתוחה לעניי' וכאבים וביתה היה פתוח להכנים עניים נפטר ונקברה ביום ג' כ"ד אייר תקל"ד לפ"ק בכבוד גדול ובחסד יקר פה ק"ק הילדסהיים בעבורה וכתב נשמתה ניתן צדקה ובעד הזכות נשכר זה התעורן נשמתה ורוחה בנ"ע ותהא נשמתה צורה וגי'⁵).

בהרשימה הקצרה שבסוף הפנקס נזכרים גם אחרים מיצאי חלציהם כמו יוסף, אליעזר, דוד ויענאי שנקטפו באביב שנתם מוזעזות וזריהם, בעוד שבנם האחד שמשון אפנהיים, שהתגורר לרגלי למדו במרקפורט ע"נ מאין וימת שם ג"כ בנעוריו, גזר במקום אחר שבפנקס הדוא⁶).

בכבוד גדול מזכיר הפנקס שלנו את נשמת בנו של רב ממורסם אחר, שישב על כסא הרבנות בעירנו, היינו נשמת הרב החריף מהר"ר משה בן אברהם הלוי מחעלם, שלכבודו בא שם הציון הלז:

¹ נזכרה שתי פעמים בדף א' וברף ג' של הרשימה הקצרה במסן 17, רק בפעם השנית גרסמה בשם "הרבנית".

² על קורות חיי האיש המורם הזה ופעולתו בתוך עדתנו אפיץ אור במאמר מיוחד.
³ הציון הזה כתוב ורשום על עמוד מיוחד אחרי סימן 386, ומלבד זה נזכר גם בהרשימה הקצרה שבסוף הפנקס בה"ל: וא"ג הרב הגאון הגדול מהר"ר צבי הירש אופנהיים אב"ד דק"ק הילדסהיים.

⁴ עיין על אודות כעלה במאמרו של הרב לעווינשטיין בס' תחלה לדוד הנ"ל עמוד 548.
⁵ סי' 448.

⁶ לעווינשטיין שם הערה 4. ראה גם הערותי במכ"ע המזכירי שנת 1901 דף 178, מקום שם הבאתי החזרה של ר' שמשון אפנהיים. עיין גם בס' אבני זכרון להר"ר הרווייץ מ' 2591 וסמאר הבקרת שלי במכ"ע הנ"ל שנת 1902 דף 41.

יזכור אלקים את נשמת מורינו הרב בננו מלא ספרא המפלא והמפלא תרוש
ובקו קב ונקט מוה"ר משה סג"ל בן הגאון הגדול החסיד מוה"ר אברהם הילמן
סג"ל זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק הילדסהיים והלך לעולמו בשנת תקמ"ו לפ"ק בעבורו
ובעד נשמתו ניתן צדקה וגו' ⁽¹⁾.

הרב ר' אברהם ברבי משה מחעלמא לא נזכר בנף המנקם כי אם בהרשימה
הקצרה בזה"ל:

וא"נ תגאון הגדול החסיד המפורסם והענו מורי מורינו הרב ר' אברהם סג"ל
פה הילדסהיים ⁽²⁾.

לזכר נשמת הרב מוה"ר משה צבי הירש בן ר' שלמה ולמן נייפעלד (משודה
חדש) באה שם הקינה הזאת:

בשמים למענו דרוין, צדיק במעשיו יי, העלית יומי ראשית לשימחה,
ביריד נפשנו כמנו הרחקת, וי ראו ראיונהו, לזכר לבנו משמח התג, זה לאבל
מתללנו הנח, זכרתו לטובה לנצח ה', כיוו לזכינתך הודים השביעה — חסידך
דורשי שפך, איש בנעריו דפס פתחי התורה, קרב קרוביה, החליש' מיו לדעת
דברי סוד ה' יום יום מאד וכל היצא כפיו דברי יושר נחמדים היו י'. ⁽³⁾
ירצם ⁽⁴⁾ עלין אלקים תמים היו אורחותיו, נא שרי כלך הם ונתמים, ציור
רצו ונשמתו רסת המתורה, בשכר צדק רב וענתתו רבה העמיתו חיים יום
יעשו מאמיני אל כלך נאמן ה' זה ארונו מורינו ורבינו הרב המאד הגדול החסיד
והענו מוה"ר משה צבי הירש בן מוה"ר שלמה ולמן ולה"ה משה זוש אב"ד פה
ק"ק ה"ה ולקח אתו אלקים כאור ליום נ' ר' דעה"ס ש"ס בחסידות רבה בשנת צדיק
במסגרתו יהיה אמן ⁽⁵⁾.

במקום אחר שבמנקם נמצא החרוז הזה לזכר נשמת הרב הגיל:

אל מלא רחמים, שוכן במרומים, המצא בנונה מנוחה, כגן ערן אשר צדיקים
וחסידים בתוכה, במעלת מוהרים וצדיקים, אשר עשה בישראל משפטים וחוקים, את
נשמת הגאון הגדול מורי מורינו הרב רבי צבי הירש בן הגאון מורינו הרב רבי שלמה
ולמן אשר לעבודת ה' גבר כאחי וכלכיא, תעשה בישראל משפט וצדקה, ויראת ה' בלבו
איתה חוקת, עמל ויגע ויגיעות הרבה בתורה, סקרא משנה ונמרא, מסנו לא נעדרה,
על כן בעל החמים סלך נזורא, בצרור החיים תהא נשמתו צדורה, בשכר שצדק לעמו
תורה, ותמיד יהי' נהנה מזיו השכינה, אמן כן יעשה האל ברחמים העצומים ⁽⁶⁾.

חרוז כזה נמצא גם לזכר נשמת הרב מוה"ר צבי הירש בהרב ר' אבנדר ⁽⁷⁾,
אב"ד דק"ק הילדסהיים, שנאסף אל עמיו ביזם נ' ר' אייר תקמ"ו לפ"ק ⁽⁸⁾.

⁽¹⁾ סי' 504.

⁽²⁾ גם ב' החברות הנמצא בבי' בקהל עדת ישרון של אמן (Peine) בא זכרו בזה"ל:
ונשמת מורי מורינו רב ר' אברהם בן מורינו רב רבי אברהם הלוי ובמנקם הח"ק פה רשום בסי'
878 תציון: ונשמת ארונו מורינו ורבינו הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"ם פה ק"ק הילדסהיים
יע"א מוה"ר אברהם הלוי מחעלמא הלך לעולמו ביום ד' ונקבר ביום ה' כ"ד ניסן תקמ"ה
לפ"ק, ראה על אודותיו: לווינשטיין, נאמאניעל ווייל צד 73 שורה 4.

⁽³⁾ סי' 549, בהרשימה הקצרה כתוב רק: ונשמת הרב הגאון הגדול מו"ה צבי הירש
בן מוה"ר שלמה ולמן אב"ד דק"ק הילדסהיים.

⁽⁴⁾ בסי' שלפני 594.

⁽⁵⁾ ראה שלשלת היוחסין של משפחת מירלס-העלר-טרנקל אצל לווינשטיין: בלאטסער
פיר יידישע געש. אונג ליטעראטור IV (1903) ג' 1 עמוד 2 שורה 25.

⁽⁶⁾ אגורי הסי' 569, גם המנקם של הח"ק עמוד 217a מוכיחו במסמן 211.

בשני מקומות מזכיר הפנקס את נשמת הרב מהיר מרדכי הלוי, אשר שמש ימים רבים בכתר הרבנות בעירונו; בסימן תתיח הוא מזכר בנוסח התפלה הגיל ובסימן תריצ נזכר שנית בזהיל:

אל מלא רחמים, שוכן רמים, ועיניו יחוו תמימים, הוא יפקד ברחמי הרבים, עם אבותינו הקדושים ועם שאר צדיקים והישירים את נשמת מורי מורנו הגאון והחסיד המפורסם מהור"ר מרדכי מג"ל שהיה אב"ד פה ק"ק הילדסהיים אשר יואת ה' כל ימיו בלבו כסמונה, ועבד את בוראו כאמונה, ועמל ויגע בשקידה בתורת ה', מקרא משנה וגמרא סמנו לא נעדרה: הלך לעולמו במצאי ש"ק ט' סבת וקברו אתו בשם טוב לכבודו יום א' יו"ד בו תקס"ד לפ"ק: נשכתו נטוח בנן עדן ותחא צורה בצורו החיים. גם זכר אשתו הרבנית מרת נערכא, בת הר' חיים בן הרב מהיר יצחק שווערעניץ מליסא, שנאספה אל עמה בדמי ימיה, ארבע עשרה שנה לפני מות בעלה בעיר פרידעריציא אשר במדינת דינימארק, בא שם בסי' תקמ"ט בנוסח הזה:

וא"נ האשה חשובה הרבנית נערכא בת מהור"ר חיים בן מהיר"ר יצחק שווערעניץ מליסא אשת הגאון הגדול הרב מהיר"ר מרדכי אב"ד פה ק"ק הילדסהיים... והיתה עסקת יומם ולילה במצות ובמדתה ומטיבה עם עניים ואביונים... יום ויום השכים והעריב בבח"כ ועסק בג"ח וצדקה, נפטרה בשם טוב ביום ג' יו"ד שבט ונקברה באותו יום הג' שנת תק"ן לפ"ק פה פרידעריציא בעבורה ובעד נשמתה ניתן צדקה ובעד הזכרת נפשה ותחא נשמתה צורה ונ'.

עמוד שלם מחזיקה התפלה שבאה שם להזכרת נשמתו של הרב הישיש המוסלג מהיר משה בן אלהנן (מעשיל עלקאן)¹ שהאריך ימים על כסא הרבנות בעירונו, זה נוסחה:

אל מלא רחמים, שוכן במרומים, ברחמי העצומים, המצא נוחות מטעמים, בתוך גן עדנים, אשר שם שוכנים, אנשי צדיקים וחמידים, תמימים וישירים, במעלות מהורים, עשה כישראל חוקים, לבית יעקב משפטים. ושם ינוח נשמת ב'י לשתורה ה'וואה ב'ישראל רב ימים א"ל חנן אתו ברעה ובשיבה טובה (שהגיע לבן ג'נן שנים), היא נשמת הגאון מורינו ורבו הרב מהיר"ר משה הסכונה מעשיל בן סורנו רב מהיר"ר אלהנן אב"ד דקהלתנו והמדינה והיה כל ימיו עובד ה' ביואה, עמל ויגע יגיעות רבות במקרא, עסק תמיד במשנה ובגמרא, דורש לערות דת ומברת, וכל טוב סמנו לא נעדרה, על בן אל מלך נורא, בצורו החיים תחא נשמתו צורה, בשכר שצדק לעמו הודה, ועסק בכל עת ועונה בתורה, ולקח אתו אלקים אור ליום ויו זיון הפסח בשנת ה' אלפים ל'שה עולה אל האלהים עליון לפ"ג ונקבר בכבוד גדול ובהספדות רבות: ול"י נערים העלבים לפני שמתו עם רביהם ושררו וישב כמתר עליון, זכותו יגן בעדינו, ביום א' אפרו חג של פסח תקמ"ב לפ"ק נתצב"ה אמן².)

האחרון והחביב שבין הרבנים הנזכרים בהפנקס שלנו, הוא הרב הגדול מהיר אהרן וואלפסוואן³, שפעל ועשה הרבה לטובת עדתנו, ואשר לדאבנו לב כל מקוריו לא האריך ימים על כסא רבנותו. זה נוסח התרח הרשום שם להזכרת נשמתו:

¹ ראה הרוויטץ: דיא איוואעליטען אים קאניגרייך וועסטפאלען, עמוד 91, שם מביא את, הרב עלקאן אב"ד בק"ק הילדסהיים, גם הפנקס דעיר פ אן מוכיר את הרב הגיל במלים האלה: ואת נשמת מורי מורנו הרב רבי משה בן מורינו הרב רבי אלקנה ונ'.
² סי' 686.

³ צונץ גר"ם הוצאה ראשונה עמוד 466 הערה א'. בנו הוא הרב ד"ר וואלפסוואן שהיה רב ומטיף בעיר שטארנארד (Pomm.-Stargard).

האשכול

אָנא האל רחם וְנִרְאָא!
 הַפִּירָה מִשָּׁחַת וְצָרָה,
 רַחֲמֵי! מָקוּם דֵּל מַעֲרָה,
 נַא יַעֲלֶה לַפְּנִיךָ אַדְוָן,⁽¹⁾

נשמת מודנו ורבעו הגאון החריף והשגון אשר תורת אלהיו חיתה אומנתו כל ימי חייו הרב מוה"ר אהרן בן מהר"ר זצ"ל. אב"ד דקהלתנו והמדינת יע"א. הלך לעולמו בש"ק ב"ך אייר ונקבר בהספד גדול ביום ב' כ"ד בו תקי"ץ לפ"ק. נפשו יגוה בקבר במנוחה נכונה, ונשמתו תגוה בגן עדן בצרור החיים להושיבה אצל נשמת אברתם יצחק ויעקב ועל טוב יזכר שמו הגדול, כי הוא עמד פה לשרת בקדוש רק ארבעה שנים, ובתוך הימים האלה עשה כמה תקנות גדולות ועצומות לתועלת העדה והמדינה יע"א דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל עדתו להשקיש מהם כל ריב ומצה שהיה מקדם, כי הוא ידע ע"י חרשיו ודברי תוכחתו הנעימים להכניס בלבבות בני אדם יותר מכל אשר היו לפניו, הוא הריבוי תורה בישראל וגם הוא יסד והקים בית הספר לילדי עדתו בשנת תקפ"ו לפ"ק: אחרי היותו פה על כסא ממשלתו שנה תמימה, ללמד בתוכו ידיעות רבות ושונות, ובפרט לתנוך בו הגערים והנערות בדת אל חי להביאם בבית לחסות תחת כנפי השכינה גם לחיות לשוננו הקדושה שגורה ולמורה בפיאם: זכותו יגן עלינו וימליץ טוב בעדנו ויחי נועם ד' אלקינו עלינו ומעשי ידינו כוננהו, ובעבורו וכעד הזכרת נשמתו אנחנו נודדים מתנה לצדקה ונשמתו תהא צרורה בצרור החיים אמן.⁽²⁾

⁽¹⁾ ארבעה השורות האלה שבהן רשום בראשי תבות וספורי תבות ג' פעמים השם, אהרן" כתובות הן בעצם גיד הפנקס באותיות גדולות ונקודות.

בקרת.

שברי לחות.

לחות זכרון ספר כולל תולדות רבני העיר קראקא, קורות חמסית, פרנסיה וסובי העדה, מאמצע המאה השלישית לאלף הנכחי עד ימינו אלה, בצרוף העתקות ציוני קברותיהם, עם הערות הנוגעות לקורות היהודים במדינות פולניא ואשכנז. סאת חיים דובעריש פריעדבערג סקראקא. הוצאה שניה עם הוספות ותקנים. פראנקפירט א. מאין. י. קייסמאן תרס"ד.

לכאורה נראה, כי הספר „לחות זכרון“ ספרידברג לכש בתוצאתו השניה צורה חדשה לגמרי והוא עתה מתוקן כל צרכו, עירך בסוב פעם השפה, הסגנון וההגיון, ונקי מפעויות נסות וממעשה גערות, ספליגט ודברים בדויים ומגוינים הנמצאים במקומות הרבה בתוצאתו הראשונה, ומשוכלל בהוספות שלא היו עוד לעולמים, והוא „ממש חדש“, ממש כדברי המו"ל המו"ס קייסמן בספרו"ם במודעה שלו עיד הספר ב„הצפירה“ וב„המצפה“. וכאמת אין הדבר כן, והחבור „לחות זכרון“ לא פשט צורתו הישנה אף פשוט כל שהוא, וכאז כן גם עתה הוא חסר מעם הסגנון וההגיון ומלא שגיאות הלשון, מליצות נפחיות ומשונות ומעשה הילדות, מפשט וכזב ודברים לקחים מספרי אחרים; „הכל כדאמתול“, כפי הנוסח הישן, כפי הגירסא הראשונה. זכאותו התומט שיגדל הוא וכיתו עמו, כן יגדל המחבר והוא יולדותו אתו, ותעתם הבטלנות שבוט על כל הספר. ולראיה אביא איזה דוגמאות ממנו:

(א) אחרי „פתח דבר“ ע"ד „פרי תגובתו (של המחבר, כלשונו הנמלצה), כי עזרו ד' לקבץ כעמיר גורנה מערסות שוכני עפר, גדולי ק"ק קראקא וגאוויה, רכבא דכולא ביה, מצבותם ופרטי חיהם, אשר ארה כשרה הלמודים, לעזרי ישנים ולהקיץ מתרדמה מוסדות דורות קדומים, ואחרי אשר ידבר נכבדות רמות ונשגבות, כראש הספר עצמו על התורה ועל מרכיביות, ראשי הישיבות בכלל, לאמר: „שה פוורה ישראל, מסוור ומפורד בכל קצוי ארץ, סאו נדח מעל אדמתו ארסת הקדש והגלה הגלת שלומים, ופזר ונפץ בין העמים, את תורתו לא הפך ברית וירשה לדור דור לדגל תפארת ועמרת גאות, ובכל מקום בוואו הקים ד' סכנו יחירי סגלה, הנשארים מן השרידים אשר ד' קרא, והם נירו ניר כבית ישראל, העסיקו וירחיבו מעגלותיה!“ אחרי הדברים האלה, אשר הקדמים יוכו בהם (באותם הדברים של מעם ונשגב הבלתי סקיים) בהיסח הדעת, אנב אורחא (כעין פרס בלתי מצוי, סחן שכר צדדי לכל קורא הספר הסמיעי „לחות זכרון“), יבוא המחבר מן הכלל אל הפרט, אל עצם הענין ששם לו למסדה, וכותב שם (צד 1) בנוגע לקורות היהודים בקראקא: „כגורל ישראל סבא בכל הערים הרבות, אשר בהן מצא קן לו ותקע אהלו אהל התורה והתעודה, היה גורלו גם בעיר קראקא; פה חתישב עם ישראל (עם שלם ובפעם אחת ולא לפרקים) לפני שנת ד"א תשצ"ג (1088) וישב שוקט ושלאנו, ויהי לו הנהגת קחל ועדה ויבן לו בית תפלה להתמלל (ולא לשחוק בקוביא וכיוצא בדברי תול) ולשפוך שיח לפני יוצרו (כפל הענין במלות שונות לחזק המליצה, כדי למשוך את אהבי מליצות גם לחבר מדעי). גם ורע עלי תלמי לבות בני הנעורים, את התורה הכתובה והסמורה, כי שמה ויחקה על לוח לבם, ובה תדרוך נפשם עז ותעז ידם (ומעז יצא מתוק). כחיכל בית

הכנסת הישן" — מסיף ואומר שם המחבר — „ישנו חדר קטן ושם מעל קופת הצדקה הרוות הפרט „קל רבה ויושע“, המעיד לכמה (?) על שנת הגמר בנין בית הכנסת הזה הנחרד ביסודו. בשנת תרמ"ז בא לעירנו יורש העצר רודאָלף, בן ארזינו הקיסר פראנץ יאָזעף הראשון, (ראותו (!?) ויבקר (פלאי פלאים), ובעינים מסיקות גיל וחרזה (שמעו שמעו והתמחו תמחו) הסתכל על (?) חפציו, ועל (?) בניני המפואר, אשר כלו אומר כבוד“. והנה ביה"כ הישן עמד כמתא קוימירו (שהיא עתה חלק העיר קראקא ועד סוף ימי המאה העברה חיתה עיר בפני עצמה), וקוימירו נבנתה בשנת 1846 סמלך קוימיר הגדול, שעל שמו נקראת כן מאז ועד היום הזה, והיה קראקא קבעו שם את מושבם בחומת הישן בשנת 1484, ומ"ב כמה מעותך הדבר, כי עוד לפני שנת 1088, לפני הבנות העיר קוימירו, כבר היו לב"י שם עדה וביה"כ הגל".*) וכן כמה מן החכא ושלולא, הפסגוס והזרות, להביא בכלל את דבר בואו של יורש העצר לביה"כ הישן, דבר שמסקמו הוא כעתון יומי ולא בספר מדעי, ומה גם לגוס ולכרות מלכו דבר שקר והפירה כזו, כי „יורש העצר בא לעירנו לדארות“, כמו כל עיקר סמרת בואו של יורש העצר לקראקא בעצם ובראשונה, לא היתה אלא כדי לראות את ביה"כ הישן, וכמו לעדות ולראיה על גדול חשיבותו של ביה"כ, הזכה המחבר אותנו במאורע החשוב ועוכדה החיסוסרית תואת, „ספרי תנכותו, אשר עמדו ר' (בגנות התעור, לזכר בו את הדינים) וארה בשרה ה ל ס ו ד י ם, לעורר ישינים ולהקיץ מתרדפה פסרות דורות קרומים“.

ב) המחבר יאמר (צד 8 סי' ו'): „בשנת רס"ג כבר השתדל עבודו (עבור הרב הרומא משה פישל) הבתן הגדול ספונגא (ערצבישאף) ויתן לו המלך זיגמונד מכתב מיוחד לפסור את היהודים החוסים תחת ממשלתו מכל תשלומי המסים אשר להם לשלם שנה בשנה“. וזה שקר גמור הוא. הן לא „את היהודים החוסים תחת ממשלתו“ פטר המלך מססים, אלא רק את היהודי הרומא משה פישל בלבד, ולא „מכל תשלומי המסים“, אלא רק מססים תדירים המגיעים לו שנה בשנה מכל איש יהודי ולא מססים הכלתי מצוים, כגון בשעת חירום וכדומה (Berson, Tobiasz Kohn p. 44—46). פרידברג לא קרא את הדבר במקורו הראשון והיינו בספר סוביה כהן מאת ערווחן הגל, אלא בספר עיר הצדק, שמחברו רי"ם צונץ לקחו משם (מספר סוביה כהן) ויעתקו להכרוז בהערותיו צד 17, וכן נראה מלשונו של פרידברג הלקוחה משם מלה במלה מלשונו של מר צונץ הכותב שם (בהערות עיר הצדק בסופו עמוד 17) בזה הלשון: „ובשנת רס"ג השתדל עבודו הבתן הגדול (ערצבישאף) ויתן לו המלך זיגמונד מכתב תהלה ורשיון מיוחד לפסור מכל תשלומי המסים, אשר על כל היהודים תחת ממשלתו לשלם שנה בשנה“. ופרידברג שאינו יודע עכרית כפשוטה (זהו אמנם סיסן מצבהק ללסדרנות) ואינו בקי בשיב הענין, שחזר דן עליו, טעה בדבריו החכם צונץ ודמה, כי המלך פטר את ח י ה ו ד י ם חוסי שבכו, מכל תשלומי המסים, אשר עליהם לתת לו מדי שנה בשנה, ויצא העגל חזה.

ג) המחבר עושה לראשי הישיבות ולהרבנים האב"ד, לכאור"א מדור בפני עצמו, ומביא את הראשונים לעוד ואת האחרונים לתור, ערד ערד לבדו, ששמשו ברבנות בקראקא רצופים ותבוסים וא"ו. וכותב למשל (צד 8), כי ה"ג"ם אשר, אכיו זקנו של מוד"ם מלובלין, היה האב"ד הראשון בקראקא, ועל כמה של האב"ד ר' משה פישל ישב אחריו האב"ד ר' יצחק ב"ר דוד הכהן שפירא, ויען „כי אחד ירש מתיבתא היה גם ב"ד קבוע כלכד בני ד"ר שהיה להרב אב"ד, וברבות דימים נכנס כל אחד נבבול רועה ועי"ו התעורר ביניהם ריב ומדון, ולכן שסן מנהיגי עירם (בימי האב"ד בעל תוס' יו"ט) לב לתקן המעוות הזה (?) ויבקלו עליהם לתקן, שלא לתת עטרת חרבנות האב"ד, וזלת (?) על (?) האישי אשר יהיה ראוי גם לאיצטלת (?) הר"ם“, ככו

*) לדעת חוקרי קרמוניות, סכיני בנינים עתיקים, כנאים ואוריכלים, נבנה ביה"כ תישן — ע"פ תכניתו, צורתו וגודתו — בתחלת ימי המאה ה"ו, והמקדמים זמן הבנותו יקדימורה לכל היותר רק עד ימי המאה הי"ד ותו לא, ואומרים — ע"פ השערה והגדה בעלמא — כי ביה"כ הישן היה לפנים אותה האונברסיטה, שהקים קוימיר הגדול אותה בעיר קוימירו בשנת 1364 ואחריו שבעתקו האוניברסיטה בשנת 1400 מעיר קוימירו לקייט קראקא. היה בית האקדמיה בקוימירו כמשך השנים לבית התפלה של היהודים.

הרבנים האב"ד שקדמו לבעל תוס' יו"ט, כגון ר' יצחק שמירא הג"ל ותתנו מהר"ם מלובלין ור' מעגל ר' אביגדורש ור' פייבש ותלמידו בעל הב"ה, שכלם הרכיבו תורה בקראקא ועמדו פה המסידים הרבה, גדולי ישראל ומאורי הגולה, כנודע, לא תעלמם גם עמדת הר"ם ולא כתבו פה מאר גם כבוד, ראש ישיבה", וכמו בזמנו של האב"ד בעל תוס' יו"ט ואחרי מותו, לא היו נוהגים עוד לקבל בקראקא גם ר"ם סינודי. כל הדברים הג"ל ויוצאים מפי המחבר, פה ממלל וברבן, פניק מרגליות, חרשות ונצורות, כהנהגות הגרסיות ומקובלות, כ"הלכות פסוקות, בדוקות ומנומרות, שאין להפיק בהם ולהרהר אחיהם אף פקוק והרהור כל שהוא. ובאמת מה דפשוט ליה להאי פשטן ועמקן, להאי "מוסק", לידון טיבעיא טובא וכל אותם הדברים אינם אלא דברי הבאי ומפסוה בעלמא. ביום 26 מאי שנת 1519 יצא דבר מלכות מלפני המלך וינמונד הראשון לאמר: להגלי המחלוקת שפרצה בקהלת ישראל בעיר חנירה קראקא, כי ישנם כאלה החפצים שרק רב אחד ישב על כסא הרבנות, וישנם כאלה החפצים למנות שני רבנים, ועל כן מציעים הננו לפניכם למנות שני רבנים את פ"ר צ'היה כבר רב זה שלש שנים; ואלה שאינם חפצים בהרב הזה ימנו להם לרב את א"ש ר, התנהג של רחל, כאשר הציעו לפניו היהודים בעצמם, והרשות לכל יחדי להיות נשפט לאחריו משני הרבנים. וצנייהם ישתמשו בבית הרבנות ובני הקהלה מתיביים להצביע לפניהם והמסורה את פיהם אחת דתו להביא מזה ס"ק לגני המלוכה" (כירשסקי כוזאמארד שנת 1893 חוברת סיפסמבר ובתרגום עברי מהחכם שפ"ר בדברי ימי ישראל ח"ק שביעי ע"ד 31). וביום העצרת החדש נובמבר שנת 1519 פוצה סריכה בקראקא בין אנשי העדה הפולנית ובין אנשי העדה הביזנטית, למי משתי הקהלות זכות בית הכנסת הישן דפה, וינישו את עצבותיהם לפני המלך הג"ל ויוציא משפטם, כי לגני העדה הפולנית, אשר הרב א"ש ר, חתן רחל, עומד בראשה, משפט הבכורה, ואסור לבני העדה הביזנטית, אשר הרב פ"ר צ' עומד בראשה, להתחלל בבית הכנסת בלי רשות הרב א"ש ר, חתן רחל, אחרי כי נודע הדבר על פי עדים נאמנים, כי בני הקהלה הפולנית הקימו מכספם את הבית ויחקנו אותו מדי פעם בפעם, במרם היתה הקהלה הביזנטית בקראקא (Metz. Kor. T. 84, f, 170). הרי אנו רואים משני המאורעות החשובים בנוגע לקורות היהודים והרבנות בקראקא בשנת רע"ט, כי שני רבנים שיים כבודתם משמרתם עמדו בראש היהודים דפה בימים ההם, אחד בראש הקהלה הפולנית ואחד בראש הקהלה הביזנטית, וכמו ר' פ"ר צ' כן ר' א"ש ר, לא שמשו מעולם בתור אב"ד בקראקא, אלא רק בתור רב בלבד, ומשמרת האב"ד, רב הכלל, שרם היתה נודתה בכלל פה בימיו של הג"ם אשר. ועתה שמעו"מ מלובלין קורא את אביו וקנו ר' אצ"ר בשם אב"ד בקראקא (שו"ת מהר"ם מלובלין סי' פ"ג), הוא רק תואר הכבוד והתפלת השבח בעלמא. ומצויאם אנו כיצא בזה גם אצל הג"ם יוסף כהן צדק בעל שארית יוסף ואצל הג"ם אליעזר אשכנזי בעל פעשי ד', שאזכרו שניהם בשם אב"ד, והראשון לא היה אלא רק ר"ם בקראקא והאחרון לא ישב פה אלא רק בתור איש פרמי (ע"י כלילת יופי ח"א דף ו' ע"א וע"ב ודף ו' ע"א ומאמרי במה"ע החדשי של וידינו הרכב המפורסם ד"ר בראון כרך 45 עמוד 174). ולחשוב ולומר, כי אחרי שנת רע"ט, במשך השנים, נתמנה ר' אשר (ור' אשר נפצר בשנת רצ"ב) גם לאב"ד, והיינו לרב הכלל על כל שתי הקהלות, קהלה פולנית וקהלה ביזנטית, דבר זה הוא רק מחשבה ואמירה בעלמא, והקובע מסמרים במיחו הלטה היסטורית או ביוגרפית, עליו להביא ראיה, אות ומניפת דעתך ע"ז. ואם אנתנו אסרנו על פי השערה - כי כוונת האב"ד היתה בכלל נודתה בקראקא כבר בימים ההם, בימי המאה השלישית, היינו אומרים יותר על ר' פ"ר צ', כי הוא (ולא ר' אשר) היה האב"ד הראשון בקראקא, בראותנו אותו משתמש בתור רב העיר (ולברו על כל שתי הקהלות) (1) "זה שלש שנים" קודם למינוי ר' אשר לרב הקהלה הפולנית (כאמור למעלה) ור' יעקב מילק, בעל החילוקים, ראש גאוני חובן החווא, שסמנו יצאה תורה לכל הארץ פולניא, הוא ספית דינו של ר' פ"ר צ' הג"ל (2). התנהגותו ר' פ"ר צ', שנודע לנו משתי העובדות ההיסטוריות החשובות, האמורות והאחרונות - את הרב סקודם והיינו את ר' פ"ר צ'.

(1) וכן נראה מדברי המלך וינמונד הג"ל מיום 26 מאי, כי עד שנת 1519 היה ר' פ"ר צ' לבדו רב על כל אנשי העיר קראקא, ומאז חצו וישיבה היהודים לשתי מפלגות, לשתי קהלות סינודיות, קהלה פולנית וקהלה ביזנטית, ותכנתה הראשונה לה לרב את הרב ח"ד ש' ר' אשר, והאחרונה - את הרב סקודם והיינו את ר' פ"ר צ'.

למעלה, ומספר, כרכת המים" לגמ'ס מיכל ר' יוזס מקראקא, כי היה מה רב בדרו של ר' אשר זקדים לו עוד לשמש כאן ברכנות משך שלש שנים, יפקד מקומו בכל הספר, לחתת זכרון" ולא יזכר ולא יפקד אף ברומ קל, לא בין הרבנים האב"ד וראשי הישיבות, ולא בין מצוי העדה החכמית, ולא זכה לעמוד בצותא חדא ובמחיצה אתה אף עם ר' צבי ב"ר ישראל פיאסקר, איש פשוט בתכלית הפשטות, שכל זכותו היא, כי בן בנו ר' הירש, נכד אדם פשוט מן השוק (כידוע בקראקא לכל יודעיו, שומעי שמו), היה אבי אמו של הסדר. אמנם הרב שנוכל לאמר עליו בכירוד נמור, ע"פ אות ומצפת חותך, כי היה באמת אב"ד בקראקא כבר בתחלת ימי המאה הרביעית, הוא הרב והרומא משה פישל, ולא שום רב אחר, שקדם לו לכהן מה במשרת הרבנות. וזה אנו רואים, משה שמנה המלך זיגמונד הראשון, אותו ואת ר' שוכנא מלובלין, רבו וותונו של הרמ"א, ביום 12 דצמבר שנת 1541 (בראשית שנת ש"א) לרבנים כוללים על כל פולין קטן (עיי' Schorr, Organizacya zyd. w Polsee, p. 12-18).

כן לא נכון הוא, מה שכותב המחבר, כי על כסאו של האב"ד ר' משה פישל ישב אחריו ר' יצחק הכהן שפירא, שהיה בראשונה ר"מ בעיר קרעמניץ. כי הרב ר' משה פישל נפטר לערך שנה ש"ג ולא אח"כ (כי בנקס הח"ק הוא משנת ש"ג, ולוא מת אחריו השנה הדיא, בא זכור באותו הפנקס). ובעל, צמח רוד", שלמד תורה בקראקא מפי הרמ"א כותב שם (ח"ד שלי"ג), כי ר' יצחק הכהן הגדול היה תופש ישיבה בקרעמניץ בימי הרמ"א ובתחילת שנת הרמ"ב והאחרון בשנת שלי"ה, ונמצא איפוא, כי מקומו של ר' משה פישל מלא רב אחר ולא ר' יצחק הכהן ר"מ בעיר קרעמניץ, שלא בא משם לקראקא, לשמש מה ברכנות, אלא לאחר שלשים שנה ויותר לפטירת הרב משה פישל. בנקס הח"ק דמה (דף ל"ז ע"ב) מובא: "ויזכר אלהי, נשמת מוריני הרב ר' יצחק בן הקרש ר' משה זצ"ל, וכפי הנראה, היה אותו, מוריני הרב ר' יצחק", שנפטר בקראקא בשנת שלי"ה, כמובא מדף החזרות, רב העיר מה ומקומו הוא מלא אחריו אותו הרב ר' יצחק הכהן שפירא, שהיה מקודם ר"מ בק"ק קרעמניץ, וימת בקראקא בשנת שם"ב.

בתחלת שנת ת"ם, בימי משמרתו של הגמ"ס יצחק הירף, שנתמנה בקראקא לאב"ד בראשית שנת תל"ו, נתקבל מה בעל, תפארת למשה" לדרשן ולראש ישיבה, ולפ"ז נמצא איפוא, כי גם אחריו מתו של בעל תוס' יו"ט (שמת בקראקא בשנת ת"ד) היו נותנים מה לקבל מלכד האב"ד גם ר"ם סיוחה. המחבר יאמר (צד 25): "בראות העדה כי זקן האישי (ר' יצחק הירף) ובא בימים ולא יוכל עוד לצאת ולכוזא לפנייהם ולנהל הישיבה, לכן קבלו עליהם את בעל תפארת למשה" לר"ם, וזה אינו נראה משתי תשובות בדבר: אחת כי בשנת תל"ו נתמנה ר' יצחק הירף לאב"ד בקראקא, ובשנת ת"ם נתקבל מה בעל, תפארת למשה" לראש ישיבה, ואיך יתכן איפוא לאמר, כי במשך הזמן הקצר, משך שלש שנים, זקן ובא בימים ר' יצחק הירף כ"כ עד כי מרוב זקנה ושיבה לא היה יכול לנהוג הלאה ישיבה, ומנהיגי העדה היו מוכרחים לקבל ממקומו ר"ם אחר; ושנית, כי מכתב הרבנות של ראשי הקהל בקראקא לבעל תפארת למשה, מוכח בפירושו, כי ישיבה בכלל לא היתה מה משנת תל"ו ועד שנת ת"ם, בכל ימי משמרת האב"ד ר' יצחק הירף, לרגלי המגפה וצוק העתים ששלמו בקראקא בשנים ההן. וד"ל כתב הרבנות: "בעז"ה זה שלש שנים (וכתב הרבנות נכתב בשנת ת"ם) שעברו חזי ימי זעם ועברה, כי היתה יד ר' בנו במארה, ופשפשנו ותלינו בכישול תורה, ולסבת צוק העתים והצרות צרות בשמלתנו שעלתה בימינו, פסקו הישיבות ונתרפו ידינו... אמרנו לחיות לנו לראש ישיבותינו ולחיות אומנתנו בכל עת ועונה, כאשר היה מקדם". דעי אנו רואים מה, כי באותן שלש השנים, שעבר ר' יצחק על משמרתו בתור אב"ד, לא היתה בכלל ישיבה בקראקא ובעל תפארת למשה נתקבל לר"ם לא מפני זקנותו של ר' יצחק הירף (שלא היה תופש ישיבה כלל בכל אותן השנים), אלא מפני, מפני שכך היו נהגים בקראקא (גם אחריו מתו של בעל תוס' יו"ט) לקבל ר"ם מיוחד, שתהא אומנתו בנך בכל עת ועונה, כאשר היה הדבר מקדם", וזה מפני כי האב"ד היה פטור במילי בו"ה" אף על פי שצפ"ה כתוב חסר וי"ו בתורת, ומה ר' פ"ר פ"ר היה מסדר הגמ' על ידי אותו שליח" (ברכת המים דף מ"ו ע"א ערך צפרה). ולמדים אנו מה, כי ר' יעקב פולק בעל החילוקים, רבו דרבני של הרמ"א (תלמיד ר' שוכנא מלובלין), היה חד מבי רי"ר של הרב פ"ר, היינו של רב העדה הכיחמית.

דמא ובכל עיני הקהל ולא תמיד היו לבו ושעתו פגוים ללמד וללמד בעיון ובחדוד ובפסול ולתגוד ארבעה חילוקים בכל שבוע ולקרוא אליו כל הבהורים בכל יום ה' ולשאל את פיהם מה שלמדו וכיצא בזה (ע' כתב הרבנות מקראקא לבעל תפארת למשה ב, דעת קדושים" חלק "יתרון דעת" צד 18-10).

ד) המחבר כותב (צד 80 הערה 22), כי אחרי פטירתו של הג"מ זאב ב"ר גר אבד"ק וואיידסלב (המובא במאמרי "דברים עתיקים" בהוצקו שנה שנייה צד 72), מלא מקומו הג"מ מנחם ציון ב"ר זלמן רבינו הנקרא ר' זלמן גבאי, מחבר הספר "נחמות ציון" על דרושים (דפוס פטר"ם תל"ז), וזה הוא דבר נמצע, כי הג"מ זאב ב"ר גר נפטר (בוואיידסלב) ג' תמוז תכ"ב (ע' נוסח מצבתו בעיר הצדק צד 182 סי' ל"ז), והרבה שנים עוד קודם לכן, כבר בשנת שצ"ב, נזכר הג"מ מנחם ציון הנ"ל בשם "ז"ל" (ע' מאמרי "דברים עתיקים" צד 8 סי' ט', שנדפס בהאשכול כרך א' וגם במחברת בפני עצמה). ואולם איפכא מסתברא, כי לפנים שמש ברבנות בוואיידסלב הג"מ מנחם ציון ואחריו מלא מקומו שם הג"מ זאב ב"ר גר. ולא נכון הוא אימרו לפ"מ מה שכתב שם ג"כ, כי בעל נחמות ציון נפטר באלשונא ו"א אייר תל"ט והוא נוסח נוסח המצבה הנמצא מאותה שנה באגודת פרחים עמוד 301. ר' מנחם ציון ב"ר זלמן גבאי מקראקא המוכא שם (באגודת פרחים) אינו בעל נחמות ציון עצמו, אלא בן בנו של זה האחרון (היה נקרא ג"כ מנחם ציון כשמו של אבי אביו), ואביו ר' זלמן גבאי (כ"ר מנחם ציון בעל נחמות ציון), הוא אותו ר' זלמן גבאי, שהיה פו"מ בקראקא ובא פה כבר בשנת שצ"ב חתום ראשון להקצינים האלופים והמנהיגים של העיר קראקא (ע' מאמרי "דברים עתיקים" סי' ט' תל"ז). ופעו בזה ג"כ הרב יחזקאל דוקעס ב, ענף עץ אבות" צד 70 והרב יוסף לעיונישטין מסקראקא בספרו דור ודור ודרושו עמוד 92 סי' תפ"ג. כי, כאמור, היה בעל נחמות ציון כבר בשנת שצ"ב כעלמא דקדוש, ואביו (של זה האחרון) ר' זלמן גבאי הראשון, הלך לעולמו כבר בשנת שצ"ב, כמ"ש בפנקס הת"ק דף מ"ט ע"ב.

ה) כמכתבי בקורת צד 39 הערה 8 מוכיח הרב דמביצר ז"ל, כי הג"מ משה, האב"ד דגליל קראקא, המוכא בן בשו"ת מר"ם מלובלין סי' פ"ח, הוא הג"מ משה בהג"מ מענדל ר' אביגדורש מקראקא, ומכאן שם ראייה להוכחתו זו ממה שכותב עליו תלמידו הג"מ מנחם ציון בספרו "נחמות ציון" (דרוש י"ב דף מ"ב ע"ב): "וזה ששמעתי מפי מורי הרב הגדול מו"ה משה ר' מענדלש ר"ם ואב"ד בק"ק קראקא". ויען שהדבר ידוע, כי הג"מ משה ר' מענדלש לא היה מעולם אב"ד בק"ק קראקא, בע"כ כונתו של תלמידו בעל "נחמות ציון" לומר עליו (על רבו ר' משה ר' מענדלש), שהיה אב"ד "בגליל" קראקא. על דברי הרב דמביצר תאלה יעיר המחבר (צד 7 הערה 7), כי הג"מ משה ר' מענדלש היה באמת ריש מתיבתא בקראקא עצמה וישריה להביא ראייה להערתו זו ע"פ גבית עדות, "ע"פ שנים עדים, כאילו בעל תלמוד אמתה המחוקק האלהי" (עיון שם ותוסף דעת ודעת לנפשך תנעם), כאלו בעל מכתבי בקורת" הוכיח, כי ר' משה ר' מענדלש, לא היה מעולם ראש ישיבה בקראקא. הרב דמביצר הראה רק זאת לדעת, כי הג"מ משה הנזכר סתם בשו"ת מר"ם לובלין הנ"ל בתור "האב"ד דגליל קראקא" הוא ר' משה ר' מענדלש, ומה שמביאו תלמידו בעל "נחמות ציון" בשם "אב"ד בק"ק קראקא" ולא "אב"ד דגליל קראקא", הוא אנכ שטפיה דלישנא, וריש מתיבתא" מאי עבידתיה? לית פאן דפליג עליה! ופרידברג תלא תניא בולא תניא וערבב מרשה בפרשה ונולדו במועו החד דברים בשם הרב דמביצר, שלא עלו על לב האחרון, ולשווא השריח המתבר כ"כ את העדים השנים. הרב דמביצר אומר סול"ת, דברים של פעם, כהוגן וכענין, ופרידברג עושה קטח, ומעקם עלינו את הכתובים בכלבול המושגים ובגלוי פנים בהם שלא כהלכה; הראשון טוען בתמים והאחרון הודה בשעורים!

ו) צד 42-39 מביא המחבר בשם פנקס החברה "תלמוד תורה" את כל נוסח הרכב של החרם, שהוציא הג"מ יצחק הלוי בצרוף כל הדיינים וכל המנהיגים על חסידים בקראקא בשנת תקס"ו. והנה כל אותה נוסח הכתב מתחלתו ועד סופו לקוח מ, "קדמוניות ספנקסאות ישנים" סי' ל"ט (שנדפס ממני ב, אוצר הספרות" כרך ד' וגם במחברת בפני עצמה), מלה במלה ואית באות, ונוסח הכתב נכצא לא בפנקס החברה, תלמוד תורה" (שהסתבר מביא כשמה את כתב

החרם) אלא בפנסק הקהל, שלא היה למראה עיניו מעולם. המחבר זה דרכו מאז לחתנת עם כל חבריו שלא נכנס, לקחת דברים מספרי אותים ולשינם בכליו, כלי הזכרת מקורם, ומביא בהם כמה פעמים העתקת בשם פנסקי הקהל, שהם תחת ידי גזויים בביתי עוד מימי ילדותו של המחבר, והוא לא ראה אותם מימיו.

ויש להוסיף בדבר החסידים, כי אותו ר' יצחק הלוי האב"ד בקראקא בצהף הדיינים דכת: בבוה ופרנסי העדה הוציא ג"כ כרוז בשנת תקצ"ו (בסעות כתב המחבר צד 42, כי ר' יצחק הלוי נפטר בשנת תקצ"ו במקום תקצ"ט), שנכרו בשבת פ' נצבים בב"כ ובכ"ס פה, שחלילה וחתיקא דאסורא לשום אדם לקרות מתוך הביולך המכונים בשם צוואות ריב"ש וליקופי יקרים שנמצאים בהם דברים זרים אשר לא נתנו לכתוב וכ"ש לקרות וכל משמעות דבריהם למעט לימוד הש"ס ופוסקים והביולך הנ"ל בכל מקום שהם טעונים גניזה ולא יראו ולא ימצאו ועי' מאמרי "דברי חפץ" צד 76 סי' ג"ט ב, מאסף הוצאת רבינוביץ שרך "חמליץ" ומ"ל). ואותו הרבר, דבר חשוב כאד לקדות החסידות והתולדות ר' יצחק הלוי הנ"ל, שפרסמתי כבר בשנת תרס"ב מפנסקי הקהל (הפנסקים שגורים בפי המחבר ומבואים ממנו כמעט בכל דף שבחבוריו), לא הזכיר המחבר בל"ל בספרו.

(ז) צד 49 סי' ל' לז:ח נוסח המצבה של מ' לאה ב"ר משה זאקש סמארי, משפחת ז"ק"ב, תרמ"ן צד 89 שנת תרס"ג.

ח' פרטי המאורע ע"ד שבעת ההדונים בשנת שצ"ו, שמביא המחבר (צד 58) ע"פ ספרו זמגנוני של הסופר הפולני Wegierski (במעיות ובשנוי הלשון והענין קצת, כמובן), החי בקראקא במקום ובזמן הקדושים, שאובים כלם מהערותי בסוף הספר, לזכות זכרון הוצאה ראשונה, כבלי הזכיר מזה מאומה.

(ט) בשנת 1900 חפרתי ומצאתי בבית העלמין הישן בקראקא הרבה מצבות האשכות (לערך שמונים), אשר המחבר נפל על המציה ופרסם קצת הכתובות שעל גבי המצבות כל כך בשינואי גסות ובהשמטת כל כך תיבות ושורות רבות במה"ע החדשי של החכם ר"ר בראנן (שנת 1900 צד 366-357) עד כי זה האחרון בקשני שם בסוף המאמר, לחקן ולהשלימו בכל המקומות הצריכים תקן והשלמת. והנת כל אותן הנוסחאות של המצבות עם כל החקונים והמלואים שבאו ממני במה"ע הנ"ל (שנת 1901 עמך 176-165), תוסף המחבר בספרו (צד 47 סי' כ"ו וצד 48 סי' כ"ו וסי' כ"ח, צד 51 סי' ל"ד, צד 52 סי' ל"ז, צד 53 סי' מ"א וסי' מ"ב וצד 54 סי' מ"ג), מבלי הביא אף דבר אחד בשם אומרו. וכפי הנראה, ההוספות הן וההוספות של כתב החרס ונוסח מצבת בתו של ר' משה זאקש ופרטי המאורע ע"ד שכעת ההדונים, הן אותן ההוספות החדשות (נוסחא אחרת: "הדוספות הנגובות") אשר בשבילן יאמר המו"ל (יותר נכון: "המחבר", אשר הוא אחד מאנשי בית מסחר הספרים של בפרס"מ) על הספר "לזכות זכרון" הוצאה שניה, כי הוא "משם חדש". וכן עוסק המחבר כמה פעמים בדברים עדיים ושפלים, שיחות במלות וספורי הכל, הרבה יותר מנגנון של הענין, ומצב מלים ומאריך כאורך הגלות בהגרות שוא, בדרון אנשים משוטים (כנון ר' הירש פימאסק צד 80-79), שאינם ראויים לטפל בהם לגמרי*, ולעוכת זה משמים מכל וכל את ר' שרף, רב העיר קראקא בשנת רע"ו, ואת ר' שלמה ב"ר יהודה הנקרא (ע"ש אביו) ר' שלמה ר'

(* המחבר כותב, כי ר' אליהו בנו של ר' הירש פימאסקר ה' בעל בתו (מ' טויהב) של הג"מ יעקב הלוי אבד"ק וואלבראם וראבד"ק קראקא, ובנו ה'ני ר' משה היה בעל בתו (מ' מאליה) של הג"מ יעקב הכהן אבד"ק פינמשוב, אחיו ורבו של מחבר, כתר כהונה", שהיתה (מ' מאליה) ביוון: שני אשת הג"מ יצחק מייזלש אבד"ק קאמניץ, בעל "תוסן ישועות" ואביו של הגאון הנודע ר' בעריש מייזל: ור' צבי פימאסקר — מוסף ואומר שם פרידברג — קנה לו שם עולם ומזכרת תהלה לעד בתהלוכותיו בקרש, והמלך סטניסלב אויגוסט פוניטובסקי בעצמו כתב לו כתב, כי לא יקרא עוד שמי הכנוי פימאסקר כ"א פימאעצקי, והכתב שמד עוד אצל נכדיו, והמצבה שלו ספרה מקצת שבתו, ובארך ימים נ"הברה המ"בה ובמקומה הוקמה מצבה חדשה, אשר בה נמצאים עליו חרותים רק הדברים: "איש כשר וישר", ותו לא. והגה כל

ליבוש'ם, ראש ישיבה מה, רבם של בעל משאת בנימין ובעל הב"ח ובעל השל"ה ומת"ל רופא האבד"ק וויגא ומקצד במקומות שהיה לו להאריך, ומגמגם בלשונו ומסתפק בציטטים ודבריו, דברים מקומעים, שרבי לזנות, (ולזה אין המח' משים לבו, באש- כן תורה אותנו המתקק האלהי" והנסיים כי „לזנות ושברי לזנות מנחים בארון", ומאי סספד: תימאי!) מרפריס, נוגעים ואינם נוגעים, באנשים חשובים גדולים, מארי ישראל, יחידו סגלה, כר' יעקב פליק (צד ר') שברא תקופה חדשה, רבה הערך, בתיים הרוחניים של היהודים בכל ארץ פולניא, וכדאי הוא, שנחבר לשמו ולזכרו, גם חבור כפני עצמו: אמנם הוסיף המחבר גם איזו הספדת חדשות, מקריות, אולם השבשים בלשון, כסגנון, בהגיון, כגניבות, כדברים כדוים ובמעשה נרות יתרים על השבת, והפרוץ מרובה הרבה הרבה על העומד, ומרוב העצים, הברקנים והסלונים, לא נראה היער, ובהדי הוצא לקי כרבא. נקדה, כי לאט לאט יכיר המחבר את עותתו, את השפחיות, הילדות והבמלנות שבספרו, וכשם שתקן סוף סוף (אם גם בקישי גדול) את השגיאות הגמות ע"ד הרב ר' אשר (בגרון הרבנות שלו עוד בשנת רס"ז וחתון בנו בבת הרב ר' משה ראסקאוויטש מבריסק), ר' משה ר' יעקלש (שבנה בית מקלט בשנת ת"ז, בעוד שהיה בעלמא דקשות כבר בשנת שע"ח), ר' יצחק ר' משה ר' יעקלש (שנפטר בשנת ת"ק במקום תב"ד), ר' מתת' קלזרי (שהיה בן בנו של ר' שמואל קלזרי, כחבר „ישמח ישראל" תחת בן בנו של ר' משה קלזרי) ור' צבי יהודה בהגאון המקובל ר' משה (שלא ידע מי הוא זה), שתקן המחבר ע"פ אותן ההערות, שהבאתי „ב„האשכול" כרך ב' צד 279 ובנוספות למחברתי „דברים עתיקים" צד 33 וב„המגיד" שנת 1897 גליונות 43, 47 וב„מאסף" צד 77 הוצאת מו"ל המליץ) במקומות שונים והמחבר התנפה עלי בגללן כברור (עי' „האשכול" כרך ב' עמ' 279 וב„סריגניתא שפירא" צד 12 הערה 10), כן במשך השנים (בהוצאה השלישית הרביעית וכו') יתקן פעם בפעם, אחד לאחד, את כל הטעויות וימנה את כל התסרוטות, שהעירותיו עליהם גם בספרים הוה,*) וימלא את תפקידו באמת ובאמונה ויעשה את תוכתו כפי הצורך ותמוס, וד' יקבל ברחמים וברצון את תפלתו (תפלת וקו ורגיל) השפוטה לפניו בתחימת הספר מצד 120 ועד צד 122, „ולא יבכל הלילה בלשונו ולא ינקש בשונו".

ב. ה. הועטשמיין.

הדברים האלה יותר דברי הסמור שמביא פרידברג שם (צד 57 סי' פ') על אדות ר' צבי פיאסקר הנ"ל, ככם מתחלתם ועד סופם בדוים הם ואינם אלא דברי הכאי ואחיות עינים. בניו של ר' צבי פיאסקר לא לקחו מיכיהם בנותיהם של הגאונים הנ"ל (וכן יעידו גם כדו בנותיהם, אנשים חכמים, זקנים וחשובים החיים אתנו כהיום) ור' צבי פיאסקר לא קנה לו שום שם ומכ"ש שם עולם ומוכרת תהלה לעד", והטכך לא כתב לו שום דבר, וכדברים כאלה בלבד: „איש כשר וישר", לא היו מסתפקים אפילו בימי קדם, לקבעם לדורות במצבה על נפטר, „זקנה לו שם עולם ומוכרת תהלה לעד", ומה גם בשנות המאה האחרונה, והמצבה היא השניה והחדשה, שהוקמה הרבה שנים אחרי המצבה העתיקה והראשונה, משנת תקנ"ה (כולי האי!) כדברי פרידברג בעצמו, בעת שפוזר התוארים של כבוד וגדולה, שם שנשברה בארך ימים ותהלה, התחיל לעבור כל גבול וכל קצב. והנה מוכן ומזומן אני לקבל נזיפה בריש גלי אם המהבר יזיכה כדבריו הן בענין הזה והן בכל הענינים האחרים שהעירותי עליהם עד כה.

(*) ויש לתקן נ"כ (צד 122), כי ר' ישראל יחיאל הכהן ראפורט, אביו של בעל „איתן האורח" נפטר בשנת שע"ד (יוב א' י"ז סבת) ולא בשנת שע"ו, כמ"ש במנס הח"ק דף ס"ז ע"א ועי' מאברי „לתולדות גדולי ישראל" סי' י"ב, שנרסם בספר היובל לכבוד ר"ג סוקולוב). זכן יש להוסיף כמה וכמה דברים, ומאין מקום פנוי להם במאסף ספרותי „האשכול", אחשכם לעת אחרת.

אגרות בקורת.

מאת

אברהם עפשטיין.

(ד. *)

ר' יצחק הלוי בעל ס' דורות הראשונים.

לריא אמלאם. בנוגע לר"י הלוי יצאתי לחלוק עליו בכמה ענינים והמחלוקת שלי היא בלי שום פנייה רק לשם האמת. בצאת ספרו דורות הראשונים חלק ג' ואח"כ חלק ב' לאור, מצאתי את עצמי מחויב לכתוב נגדו ולערער אחר הקירותיו, לא מסבה שהוא מתרף ומגדף את בחירי חבמינ, כי כווי חכמים יקלו מעצמם. גם לא עשיתי זאת מסבה שמצאתי בספרו מעיות קלות וחמורות, כי כל אדם עלול לשגיאות, ואי אפשר לעמוד על דברי תורה והכמה בלי שגיאות כמו שנאמר והמכשלה הזאת תחת ירך. אבל רעים עלי מעשי הלוי שאינו עובד מאהבה אל האמת, רק משנאה אל החקירה החפשית. השנאה הזאת קלקלה אצלו את השורה, ותהי האמת נעדרת. כל פרק מספרו מהחיל בחירופים וגדופים על רש"י ור"ם וכו', אחר שהרס בלא חמלה והתפאר בקלון חבריו כדין ושלא כדין, הוא כונה חרבות לו ומגדלים הפורחים באוויר. ר"י הלוי לא יצא כלל ידי חובת התוקף אשר נוכח האמת נניו. כל הרוצה ללמד מתויב ללמוד מקודם ולהשתלם בהענינים שהוא רוצה לדבר עליהם. ור"י הלוי כא ללמד אותנו קורות הימים טרם שאסף הידיעות הנחוצות לזה. ידעותיו בהספרות שלטו הן דלות ורוזות. כל חיליה הוא התלמוד הבבלי וגם בו אינו משתמש כשורה. הוא נמיר ולא סביר, ואינו מקפיד אם המאמרים שהוא מביא מן התלמוד הם משוכשים או לא. בכל ספרו לא נמצא זכר ההיכוד הנכבד דקדוקי ספרים שנאספו וכאן בו נוסחאות כתבי-יד שונים וספרים עתיקים. כן כתב כאמר ארוך על ההלכות הגדולות ולא ידע שהספר הזה יצא לאור עוד בשנת תרמ"ה עפ"י כ"י וואטיקאן (ע' הגורן ח"ג 66). הוא בנה שפתו דבר הסבוראים על יסוד אגרת דש"ג בהנוסח המשוכש שבספר יוחסין מבלי לעיין בהתוצאות הרבות מהאגרת הזאת שנדפסו על פי כהבי יד שונים בנוסחאות טובות וישרות (ע' מ"ע 225, Revue des Etudes Juives 86). בהחלק השני מספרו כתב מאמר מעקל דבר שיבת רב לבבל, ע' מ"ע הנ"ל חלק מ"ד צד 46. נוסף על כל זה הוא משבש את הספרים כדי שיסכימו להשערותיו במקום שהיה לו להתאים את השערותיו עם הספרים ההם. בראותי כי רעה נשקפת לקורות ימינו מחקירות כבוהלות כאלה, אכרת עת לעשות לחכמת ישראל, והעיוותי על זה בכמה מקומות. לא הבאתי במשפט את ר"י הלוי על שגיאותיו בדברים פורטיים, כי אם על שגותיו וזדונותיו במקצועות שהן גדולות ועקריות בדברי ימינו. כן הוכחתי שאין כל יסוד למה שחדש בנוגע להסבוראים ולס' הג' ושיבת רב לבבל. המעיין בספרו ימצא עוד תהפוכות כאלה, ד"מ מאמריו דבר סוד העבור ודבר תנא רבי

ר' ישמעאל בלתי יכולים להתקיים בשום אופן. בראותי כל זאת לא יכולתי להתאפק וכתבתי מה שכתבתי. ד' יודע ועד כי לא לכבודי עשיתי זאת, גם לא לקנאת את ר"ה הלוי, כי מה לי ולו, אבל עשיתי זאת לשם האמת החביבה עלי יותר מנופי. ואם עמי הארץ שבאשכנז, משנאתם הכבושה לרשי"ד ורו"ם וכ"ו על אשר תרכיזו בישראל תורה עם חכמה, אם הם מרימים על גס את ספר דורות הראשונים ונומרים את ההלל על ר"ה הלוי — אנו אין לנו אלא לאהוב את האמת ולעבדה בכל נפשנו ובכל מאדנו, ונבטח בר' אלהינו, שהוא אלהים אמת, וְיִצְלַח את דרכנו. אחר ההצעה הזאת אפנה אל הערותיך ואשוב עליהן בַּצְדָה.

א. במאמרי על שיבת רב לבבל לא החלטתי מתי נספר רבי, ועם זה גם מתי שב רב לבבל. בשאני לעצמי ארמח שרבי מת כעשר שנים אחר הזמן שהגביל רשי"ד ושחכים עליו ר"ה הלוי. אבל זה ברור לי שאי אפשר להמכים עם ר"ה הלוי האומר שרב נשאר בא"י כשלושים שנה אחר פטירת רבי. כי הרשות שרבי נתן לרב היתה להורות ולדין בבבל, ובודאי לקח רב את הרשות הזאת בעת שנבחר בדעתו לשוב לארץ מולדתו, ובודאי הלך לשם תיכף אחר זה. אפשר שרב נשאר בא"י איזה זמן קצר אחר שקבל את הרשות, ובתוך הזמן הקצר הורא נספר רבי, ואז בקש רב מר' גמליאל שיתן לו רשות גם להתיר בכורות (ירושלמי נדרים ס"ח). אבל הוא דבר נמנע שרב נשאר בארץ ישראל זמן רב אחר פטירת רבי. בכל מקום שרב מספר מקורותיו בא"י הוא נושא על שפתיו רק את שם רבי ורבי חייא דודו. וכן מספרים אחרים רק ממה שקרה לרב עם רבי ור"ה. כספרי רב וכספרי האחרים אין זכר לשום חכם מהכמי א"י שהיו אחר רבי. ואם נאמר שרב נשאר בא"י כשלושים שנה אחר מות רבי, איך יעלה על הדעת שלא היה לרב שום שינוי ושיח עם החכמים הרבים שהיו בא"י במשך הזמן הרב ההוא? — תיך את הראיה השלילית הזאת רב ראה מהיבת שרבי יוחנן וריש לקיש ידעו את רב רב מוזן היותו תלמיד רבי ור"ה, אבל בהזמן שאחר מות רבי נעלם רב מהם ולא נרע להם בשום פעם. כי יספר ר' יוחנן מגדולת רב: כד היה יתיכנא י"ז שורן אבויה. וריש לקיש דרב קמיה דרבי... (תולין קל"ז ע"ב), מבלי להזכיר דבר ממשעשי רב בא"י אחר מות רבי, ויש ג"ד ע"א יוספר: כי מליק רב חייא בר יוסף אשכחינתו לר' יוחנן וריש לקיש... א"ל ר"ל לר"י מנו רב ומנו רב ולא ידענא ליה? א"ל ר"י ולא נחירא ליה לאותו תלמיד ששימש את רבי רבה ור' חייא... מיד פתח ריש לקיש ואמר ברם זכור אותו האישי לשוב שאמרו שמועה מפיו... הלא נראה שריש לקיש שכה לגמרי את רב, ושר' יוחנן ידע רק להגיד לו שרב הוא הוא התלמיד ששימש את רבי ור"ה בימי נערוּתם של ר"י ור"ל, ע' ירושלמי ביצה ס"ה ה"ב. וריש לקיש ששכח זאת נזכר רק שאמרו הלכה בשם רב, ולא ששמע הוא ממנו איזה דבר, ואם רב נשאר בא"י כשלושים שנה אחר פטירת רבי, איך אפשר שר"י ור"ל לא ראו אותו ולא שמעו ממנו דבר כל משך הזמן הרב ההוא? — עוד יספר ר' יוחנן כירושלמי שבת פ"ו ה"ב שתלכידו רב חייא הראשונים נחלק עם התלמידיו השניים על דבר הלכה אחת שהורה ר' חייא ונשלח הדבר לרב (לבבל ע' קרבן העדה) לשאול אותו איך שמע הוא מר"ה. הלא מוכח מכאן שרב לא נשאר בא"י זמן רב אחר מות ר"ה ושבעת שנחלקו תלמידי ר"ה הוכרחו לשלוח לרב לבבל. היוצא מזה, שהוא דבר בלתי אפשר שרב נשאר בא"י כשלושים שנה אחר פטירת רבי.

ב. קשה בעיני להסכים שרב באמרו „עד דאנא תמן אנא ידע" כונתו לומר „עוד בהיותי שם ידעתי", אחר שאמר ידע כבינוני ולא ידעית בעבר, ומוזן מעצמו שהמזכיר מוזן קדום מתייב להשמש בעבר ולא כבינוני. כנגד זה מוצאים אנחנו שהוראת „עד" עם בינוני היא „קדם" או „טרם" או הוראה דומה לזו, אבל לא „כל זמן שהייתי". הכאתי ראה לזה מאיכ"ר כי שם נאמר: „עד דאת מכבש", ואין הבונה „בעת שכבשת", כ"א כמקום שאתה מכבש, טרם שאתה מכבש. בנוגע לנף הראיה של ר"ה הלוי, הנה יש עליה פרכות גם כשנסכים שכונת רב היא להזמן שעבר, כי אפשר שרב נסע מבבל לא"י בימי ר"ה ונשאה על זמן קצר ואז נודע לו שרבי שמלאי עקר על איסור השבן, ועל הזמן הקצר הזה שהיה רב בא"י הוא רומז באמרו עד דאנא תמן. זאת ועוד אחרת. מירושלמי ע"ז ס"ב ה"ה, וביחוד מבבלי ע"ז ל"ז יוצא כי רב מאן להתיר את שכנן מסכה שלא האמין לר' שמלאי אשר ספר בנצינין כי ר"ה נשאה ובית דינו התירו את שמנן (א"ל שמלאי לודאה קאמרת); ושחסכה למה שרב לא נתן אמון בדרכי ר' שמלאי היא יען שהיה דרומי או לודאה (והוא הוא ע' קאהוט ערך דרום), ויען כי אנשי

לוד היו חשודים בעיני רב לרובי שקר, שאין לסמוך עליהם (שאני לודאי דקא מזלוולו). ובאמת היו יודעים בא"י אנשי דרום או לוד לגבי תרות ומעוטי תורה, ומטעם זה הדלו מימי קדם לעבר בלוד את השנה (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב), ומטעם זה לא רצו ללמד לר' שמלאי שלנו אגדה (ירושלמי פסחים פ"ה ה"ג) או הלכות (בבלי פסחים ס"ב ע"ב) ובירושלמי ברכות פ"א ה"ו נקראו רבנן דדרום, ועירוייא" נבגוד לרבנן דהכא שהם, רבכרייא". והנה את תכונות הלודיים או הדרומיים ידע רב מזמן היותו בא"י, וע"כ אפשר מאד שלזה ירמז באמרו עד דנאמן תמן וכו', היינו עוד מזמן היותי בא"י אני יודע מה טיבו של המערער, הלא ר' שמלאי הוא דרומאה, ואינו בר ססכא. יהיה איך שיהיה אין לסמוך על הראיה הזאת כל עוד שלא נמצא ראיה נוצחת שרב לא הלך סמ"י לבבל עד ימי ר"י נשיאה.

ג. גם הלוי השיב לי ע"י קוסטק שאין ראיתי בחלק ב' 219 מיוסרת על מלת לן (ירושלמי שבת פ"ג ה"א), רק על מה שר"ש בר כרסנא ידע איך היה המעשה. אין אני מאמין לו, וברור לי מטעה וזרא לן בסמך לון, וע"כ הביא כשם ראיה שרב תורה הלכות בא"י. אלמלא קרא כהונן לון לא היה מביא משם ראיה שרב אמר זאת בא"י. כל בר בי רב שעיין לפרקים בתיירושלמי יודע שהתלמוד היו מלא ממאמרי רב שאמרו בשמו אמרואי א"י, ולמה הביא ר"י הלוי ראיה רק מכאן? אלא ודאי שידע כי משאר המקומות אין להביא ראיה, כי האמוראים לא שמעו את מאמרי רב מרב עצמו רק מחכמי בבל שבאו לא"י או מחכמי א"י שהיו בבבל, וע"כ הביא ראיה מר"ש בר כרסנא שאמר כי רב דרש כן לן, היינו להשוואעים בא"י. באמת יש בירושלמי מאמרים רבים מאד כשם שמואל ושאר אמוראי בבל שלא היו יכולים בא"י, גם יש שם ספורים כמה שאירע לרב עם תלמידיו בבבל, ע' ד"ם ירושלמי ברכות פ"ב ה"א: אבא בר רב הונא ורב ורב חסדא הוו יתבני... סלקו לבית רב ושמעון... וע"ש עירובין פ"א ה"א: ר' זעירא בר הונא בשם רב... שמעה שמואל מיניה ולעתה... רבנן דקסרין לא אמרין אלא שמואל שאיל לרב... רבנן דקסרין אברו בשם רב גם בשבת פ"ג ה"א. כל זאת ידעו חכמי א"י מפי השמועה ששמעו מהבאים מבבל לא"י. וכבר הראיתי במאמרי על שיבת רב לבבל שהירושלמי שבת פ"ד ה"ג מפרש דבר אחד שאמר רב בבבל, ושהירושלמי ידע שרב אמר זאת בבבל. בנין אב לכל זה הוא הסופר בירושלמי שבת פ"א ו"ש: אמר ר' זעירא לר' נא בר זבדא חכים רבי לרב דאת אמר שמועתא מן שמה? א"ל ר' אדא בר אהבה אסון משמך. הלא נראה שר' נא בר זבדא לא ראה מימיו את רב, ובכ"ז אמר הלכות משמו, יען ששמע אותן בשם רב מר' אדא בר אהבה. ואחר כל זה מדוע לא נאמר שם ר"ש ב"ר כרסנא שמע מהבאים מבבל איך דרש רב להציבור. מהם שמע ר"ש בר כרסנא גם מה שאמר בשם רב בסקותא אחרים (ע' ירושלמי עירובין פ"א ה"ד). הכלל מי שקורא בירושלמי שבת פ"ג ה"א לון ולא לן לא ימצא שם אף רמז קל שרב הורה הלכות בא"י, וע"כ אין ספק בעיני כי ר"י הלוי טעה בין לן ללון. יהיה איך שיהיה אתר שר"י הלוי הביא בספרו, אמר לן בלא וי"ו, הייתי מוכרח להעיר כי בירושלמי כתוב לון בו"י. כי מן הנוסח שמביא הלוי יוצא באמת שרב דרש בא"י.

בקראי את ראיתך מיוסא כ"ו ע"ב נוכחתי שבאמת שונות מאד דעות בני אדם זו מזו. אנכי בכתבי את מאמרי על שיבת רב לבבל עלתה על מחשבתי להביא מיוסא שם ראיה לסתור דעת ר"י הלוי. כי משם נראה שהסבה ליורדת רב לבבל היתה תרעומת רבי חנינא על רב, ואתר שר"ה התחיל להתרעם על רב עיד בחיי רבי, א"כ רותן מאד שרב נשאר בא"י כשלשים שנה, אחר פטירת רבי. עוד מביא בעל ד"ם נטפאח (דוקפוזו) (לרב) בבבל, אמר (ר"ה) ש"ם בעי למעבר רשותא בבבל, יוא אפיסיס מינה היכי דליגמר (רב) אורייתא מיניה (מר"ח), ומזה מוכח שכבר בימי רבי היה ידוע כי רצה רב ליסד ישיבה בבבל, אך מן הנוסחאות השונות שיש בהסיפור הזה נוכחתי שחלו בו ידים עסקניות ושאלו להציל ממנו דבר אמת, וע"כ משכתי ידי מן הראיה הזאת. ואמנם אתה הפכת את הקערה על פיה ותבאת ראיה מן הסיפור הזה שרב נשאר בא"י אחר מות רבי. אמת שכתבת שנשאר שם זמן מה, והבלעת בניעיסה ערשום שנה וותה, וכן לא יעשה. כי אנו דנין רק על דעת ר"י, שכתב שרב נשאר בא"י כשלשים שנה אחר פטירת רבי. ובאמת אין מן הסיפור הזה שום ראיה גם לזה שרב נשאר בא"י זמן מה אחר מות רבי. כתבת: „שנים אחדות מתנג תליסר מעלי יומי דכפורי היו כבר

אחרי מות רבי, דאם לא כן מה זה חשש רב הנינא אם יהיה רב לראש והוא לא ידע עודנה שרבי יציה לפני מותו הנינא בר חמא יושב כדאש? מריה דאברהם! הלוה תקרא ראייה? — הלא תשובה בצדה, וכשתעיין בה היטב תגיד לנו ממש התייך סמך שרצית להוכיח. ר' הנינא שהיה גדול בדורו היה ראוי להיות ראש ישיבה. הוא ידע שרבי לא מינה אותו בחייו (ירושלמי ביצה פ"ד ה"ב: וידע דלא מתמני ביוסו) מפני שהושיבו טעם ברכים, זקה שאחר מות רבי יתמנה לישב כדאש אם לא יקדמו רב, וע"כ לא איתפייס עם רב כדי שירד לכבל. ואדרבה אין שום טעם להתרעמות רב הנינא על רב אחר מות רבי. ולא היה לו לדיא ממנו כלל וכלל, כי אחר מות רבי נודע לכל שרבי צוה קדם מותו שר' הנינא ישב כדאש. ובאמת רצה אז למנות אותו, ולא את רב. אך הוא מאן להתמנות מסכה שרב אמס היה זקן ממנו. מכל זה היה יכול ר"ח לדאות שאין בחלום ממש ושאינו לו לפחד מרב מאיזה טעם מאן רב הנינא להשלים עם רב אחרי מות רבי? אלא ודאי שלמי הסיגור הוא היתה כל תרעומת ר"ח על רב קדם פטירת רבי.

לא אאריך עתה בזה כי די כמה שכתבתי. בקרב אדפיס במ"ע רעווי הנ"ל תשובה לר"י הלוי דבר מה שכתב במחברתו של קוטטיק כי הדרשות שרבי נתן לרב היתה לדון ולהורות בא"י ולא בכבל.

תשובה מאהבה.

תחת השב, אנרות בקורת" פרסם הר"א עפשטיין נ"י בהאשכול כרך ב' וכרך ד' נ' מכתבים נגרי, אשר על צאתם כבר דברתי בספרי הלקומים ח"ב ורומתי על אויה פרשים בחלקים האחרים אשר ראו אור הדפוס אח"כ. שם צד 16 אמרתי: „אם אמנם כי מעולם לא אמרתי קבלו דעתי" וכו' ובסיום דברי: „זה מה שמצאתי להעיר והבוחר יבחר" ע"ש. והנה מן הראוי היה לשים יד למי פי ולשמוע הכרעת החכמים; ובפרט אחר שראיתי שהתשובה על דבריו מביאו לכלל כעם, א"כ מן הדיון היה שלא להשיב. אבל יען כי חברי הפצירו בי לחות דעתי עכ"פ על השגות הרא"ע נ"י אשר אסף וקבץ על יד זה מתדש, מכרח אני לעבור על מכתביו ולראות היעמדו דברי אם לא.

והנה כמה שטיים הרא"ע נ"י, בו אפתח שפתי. צד 274 כ"ד¹ כת' ח"ל: „ידוע כי בילקט דפוס שאלוניקי שהוא הדפוס הראשון והעיקרי בענינים כאלה לא נמצא" וכו'. על זה יש להעיר, כי הרב בעל מאיר עין הביא בהקדמתו להאכלתא צד י"ב וז"ל: ומצא אני כא מקום להעיר על דבר גדול בענין המדרשים שהודפסו וששמעתיו מפי התייר הגדול מזה"א ועלילונק. והוא שדפטי ודוא קוסטאנטינא וסאלוניקי ובמערב דפוס וויניציא הם הם כשני נדירות המושכות בשרמית הספרים. כי בראשית ההדפסה נרפסו הדבות והילקט באלו המקומות מכתבי יד שונים והם נפרדים זה מזה בנוסחאות". וכו' ומסיים: „ומעלת כבודו הגיד לי שפיר והקיש הדברים ומצאום נכונים ואמתים" ע"כ. לפ"ד לא נופל דפוס וויניציא מדפ"ש² במאומה; שניהם יקראו „הדפוס הראשון" ושניהם „עקרים" בענין זה.

על אמתית הדבר הזה מורים בראשונה השינויים הגראים לעינים אשר נמצאים בין רמיו ד"ו ובין רמיו ד"ש. שנית חסרים בד"ש הרבה הרבה ציונים וישנם בד"ו. ועוד בה שלישיה שבמקום „ילמדנו" בד"ש נמצא כמה וכמה פעמים בד"ו „מדרש ילמדנו". מעתה ברור שד"ו לא נרפס עם ד"ש. ועיין עוד בסמוך. מעתה ללא צדק קובל עלי שם בסוף מכתבו: „כי כל מבקר נאמן אשר האמת נכח פניו עליו להתבונן ביושב הדעת על הנוסחאות העקירות" וכו'. הנה באמת על זה התבוננתי מיום עםרי על דעתי, ותיתי לי שקמתי הרבר הנ"ל עוד במרם ראייתי מובא מבעל מאיר עין בשם יעלילונק ז"ל.

ואלה הם דבריו בפתיחת המכתב הזה: „בסמרי קדמות התנוסחא העיוותי כי לבעל

¹ במשך סמרי זה אשתמש במקום כרך ד' — כרך ב' כר"ת: כ"ד—כ"ב.

² רצונו: דפוס שאלוניקי.

הילקוט לא הגיע המדרש ילמדנו לשמות, כי בילקוט לשמות לא מובא ממנו שום דבר (בית הלמדו ח"ה, הוצאה מיוחדת ע' 19]. כרשיכת רש"ב במבוא שלו לתנחומא צד צ"ז נראה ברור כי הילקוט אינו מביא לשמות שום דרש מן הילמדנו תוץ מזה. הנה כעל חילקוט אסף בקונטרס (1) אחרון שלו (נדפס בילקוט שאלוניקי סוף ח"א ומשם בביה"מ חי"ן) מאמרים מן הילמדנו ואין בהם שום מאמר למ' שמות, כי (2) אחד המאמר על גר נרדד יגודנו ובא דרש על נפש כי תחמא, ולס' שמות אין שום דרש. ובהערה: „בין הדרשות למ' ויקרא יש בסי' ג"א דרש על יציא העם [שמות פ"ו, ד]. בב"ח ח"ה חשכתי כי זה לקוח מן הילמדנו... אך כעת נראה לי כי הילקוט לא ראה את הילמדנו [ר"ל לשמות]... והדרש הזה תובא בילמדנו למ' ויקרא דרך אגב... ע"כ. מאי זה מעם נראה לו עתה והתך ממ"ש בב"ח לא נלה לנו הי"ע ג"י, ובאמת הדעת סברת בספרו בבית הלמדו. כי זה לשון הרמז ג"א שם: ויצא העם ולקחו דבר יום כיומו ארשב"י סוּן אלפים [שנה] היה חמן יורד לחן לישראל בכל יום ויום שני' דבר יום כיומו ואומ' כי אלף שנים כעניין כיום אתמול ע"כ. והמאמר הזה בעצמו תובא בילקוט בשלה רמז רנ"ח בזה הלשון: ויצא העם ולקחו דבר יום כיומו אמ' ר' אלעזר (3) בר' שמעון מוון אלפים שנה היה חמן יורד בכל יום דכתי' דבר יום כיומו ולחלן הוא כי אלף שנים כעניין כיום... ע"כ. את המאמר הזה הביא הרא"ע בב"ח שם אך מ"ש „מאמר דומה לזה“, הוא לאו דוקא, הלא שני המאמרים לפנינו, יאמד נא איפוא הקורא הרומים הם זה לזה? ומ"ש עוד שם כי המאמר מובא בשם מדרש אבכיו, הנה הציון מדרש אבכיו מוסב על הדרש שלפני זה, היינו על הפסוק הנני מסמיר לכם לחם ע"ש. ויען כי כבר הוכחתי ועתיד אני עוד להוכיח [עיון בסמך] כי הילקוט השתמש גם בהילמדנו לספר שמות ע"כ קרוב מאד שהציון ילמדנו שלפני המאמר שאני דן עליו נשטמ מן הכתב בשגגת הסופרים. ועל השגגת המאמר מעמים, היינו בליקוט ובקונטרס אחרון שלו אין להתלמא, כי כזה כבר מצאנו גם במקומות אחרים. לדוגמא: המאמר שבסי' י"א [בקונטרס אחרון] מובא בילקוט ירמ' רמז שכ"א ג"כ בשם הילמדנו, והמאמר שבסי' ג' [שם שם] נמצא בילקוט וזאת הכרחה סוף רמז תהק"א. ועוד המאמר שבילקוט ריש בהעלותך הוא עצם המאמר שבקונטרס אחרון ע"ש, ודרך אגב למדנו גם כאן שמלת ילמדנו נשמטה מן הציון שבילקוט בהעלותך ולא נשאר כי אם מלת מדרש ובאמת צ"ל מדרש ילמדנו. וכן נמצא עוד כמה וכמה מעמים שהילקוט מביא מאמר אחד במקומות שונים.

עוד כת' בהערה שם: „בילקוט ר"ש רמז ק"ע: ולא חלפו לשונם מי שמך לאיש שר ושופט וגו' שני אנשים עברים נצים מכאן שהיו מדברים עברית שנ' כי פי המדבר אליכם. קנודים אחרון (הוורק) ילמדנו רמז מ"א ויאמרו אלהי העברים נקרה אלינו ויגר לאברהם העברי. והן לא יאמינו לי אמ' ריש לקיש... כל זה משובש וצ"ל כמו שהוא במכילתא בא פ"ח ושם. הציון הזורק מוסב על דרש ריש לקיש שהוא בשבת... ובא שלא במקום הראוי לו. סי' מ"א חסר בקונטרס אחרון ולא ארע על איזה דרש ירמזו הציון הלז" ע"כ. לאיזה תכלית שהביא כאן את הילקוט רמז ק"ע [ר"ז: קע"ב] לא נודע לי, אבל אבא אחר שהביאו נעיר עליו דברים אחרים. הנה במכילתא בא מסכתא דפסחא פ"ה נדרש שד' פסות היו בידם של ישראל, וזאת מן שלא שנו את לשונם. גם כאלה: „מנין שלא שנו וכו' מביא את הפסוקים: שני כי פי המדבר אליכם ואומ' ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו ואומ' ויבא הפליט ויגר לאברהם העברי ע"כ. ובילקוט שם באמצע המאמר שהביא מהמכילתא נמצא: „ולא היה בהם זנות שנ' שבטי יה, אמ' הקב"ה שמי מעיד בישראל שלא נטמאו במצרים בנות“. זה ליתא במכילתא, א"כ חסר לפנינו איזה ציון ועי' ביר סוף פ' ע"ט ושיר רבה על הפסוק נן נעול. אח"ז הביא: „ולא חלפו לשונן מי שמך לאיש שר ושופט וגו' שני אנשים עברים נצים מכאן שהיו מדברי' עברית

(1) הקונטרס הזה לא נמצא בד"ו; ולו כדברי הרא"ע שזה האחרון נדפס ע"פ ד"ש קרוב הדבר לדראי שלא היו נמנעים מלהדפיס גם את הקונטרס האחרון. נראה איפוא כרוז כדברי יעללינעק ו"ל שרפ"ו נדפס ע"פ כ"ו אחר ובו היה חסר הקונטרס הזה.
 (2) כל המעיון בקונטרס זה יראה שהילקוט לא שמר את הסדר כראוי.
 (3) נראה שצ"ל אר"א אמ' רשב"י בשניהם. כזה נמצא הרבה בפרש בספר הילקוט ועיון מדרש ילמדנו בהעלותך מסי' ד' והלאה.

שנ' כי פי הסדר אליכם, ויאמרו אלהי העברים נקדה עלינו שנ' ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי'. ראשית המאמר ליתא במכילתא, חסר איפוא ג"כ הציון: מדרש פלוני; ואת דברי המדרש הזה שלא נדענו כהיום הרכיב למאמר אחד עם הדרש של המכילתא. ואח"כ הביא את הדרש של ר"ל על הפסוק והן לא יאמינו לי ע"ש ועל סדר זה הביא את הדרשות בקונטרס האחרון אפס שהציון, הוורק" צריך להיות בסוף וכצ"ל: ילמדנו, ויאמרו אלהי העברים נקדה עלינו ויגד לאברהם העברי. הכונה מבוארת, והיינו: שלא שנו את לשונם וכדרשת המכילתא, כי הרבה מאמרי המכילתא היו נמצאים גם בהילמדנו עיני בית תלמוד שם ועוד בסמוך. מעתה לא חסר בקונטרס אחרון שם הרמו מ"א, כי עצם הדרש הזה הוא הו"א הסי' הזה אך יען שנכתב שלא במקצו ע"כ הציג המדפיס אחר הציון ילמדנו את המלים: רמו מ"א על הכונה כאמור, ואחר זה צ"ל: הוורק והן לא יאמינו לי אמ' ר"ל וכו'. לפ"ז ברור שהילקוט השתמש גם בהילמדנו לשמות כי היו מביאו במי' ב' פעמים בקונטרס שלו. מעתה מה ששואל: ומדוע אין שום דרש מן הילמדנו לשמות בקונטרסים האחרון" (צד 274), לפי האמור אין מקום לשאלה זו. אבל כאמת מביאו גם במקומות אחרים לדוגמא בשופטים רמז ס"ה כמו שהזכרתי במבוא להמכירי משלי צד 16. ועיין עוד שופטים רמז מ"ז: אנכי לה' אשירה זש"ה וכו' המאמר הזה מצוין במלת ילמדנו ואין ספק שמקצו בהילמדנו לשמות. עוד שם רמז קמ"ז: ילמדנו וכו' השהו עם המאמר הזה את התנח" הדרס מכבר פ' יתרו, ועיין עוד ילקוט משלי רמז תתקנ"ז: "ד"א זה פרעה דכת'... וכת' וכאשר יענו אותו כן ירבה". עוד שם רמז תתק"ס: "ערום ראה רעה ונסתר זה משה... ופתאים עברו... שנ' ויחזו את האלהים" וכו' גם אלה המאמרים נובעים כפי הנראה מהילמדנו לשמות, וכן הם מצוינים במלת "ילמדנו". עוד הבאתי [בספר הלקוטים ח"א] כי המאמר אשר הזכר בס' צורר המור לפ' וארא על שם "הילמדנו" נמצא מלה במלה בילקוט וארא רמז קכ"ב ומצוין עליו "מדרש" ודתי שהמלה "ילמדנו" נשמטה מן הציון בשגגת המסופרים ואי המסופרים וצ"ל מדרש ילמדנו כאשר נמצא הרבה פעמים בילקוט גם במקומות אחרים. וראיה הבאתי לדברי מילקוט דברים רמז תתנ"ד: בעת ההוא אמ' ה' אלי פסל לך בשח"ד וכו' והמאמר מצוין¹ "מדרש" סתם, אמנם מכעל הערוך בערך פסמי וערך קום משמע שנובע מהילמדנו. עפ"י שנים עדים הללו אמרתי שיש לציון גם שם בילקוט מדרש ילמדנו. על זה כת' הרא"ע [שם שם]: "כראשית כל אעיר כי הדרש שבעל הערוך מביא בערך פסמי אינו שייך כלל לפה (?) כי אין סמנו זכר בילקוט", הנה הדרש שמך שם שפיר וכן איתא שם בילקוט: "מה אלו ניתנו כפוסמי אף אלו ניתנו כפוסמי, איל לאו אמרת ואיש לא יעלה עמך [הראשונות²] ע"י שניתנו כפוסמי לפי' שלמה בתן עין]. [ד"א ואיש לא יעלה עמך] סמני כבודן של ישראל". מעתה ששאל את פי הרא"ע נ"י היש שייכות שם להדרש הזה או לא? לפ"ד כל קורא ישר יודה שבילקוט נשמט הדרש הזה בשגגת המסופרים כמו שציינו בעני² זה גם במקומות אחרים. חזק סוה עריון לי ב' עדים נאמנים שהמאמר נובע מהילמדנו. כי הנה ז"ל הילקוט שם: "משל לסת"ד לזהבי שאיבד התנו קוזמין של בתו, א"ל אני נתתי קוזמין ואתה איבדת אותה הנה אני ואתה שותמין אתה מביא את המרגליות [ודייקוסנין] וצ"ל: [ודייקוסנין] ואני מביא את הוהב" וכו' ע"ש ח"ל הערוך בערך קום: בילמדנו... בוהיה עקב תשמעון, פסל לך, לזהבי שאיבד התנו קוזמין של בתו א"ל אני נתתי קוזמין ואבדת אותן — וכשד יקנמין: בילמדנו

¹ כבר הבאתי לעיל שהמאמר בהילקוט ריש בחעלותך אשר מצוין במלת מדרש סתם נובע ג"כ מהילמדנו וצריך לציון עליו מדרש ילמדנו עיין בספר הלקוטים ח"ד דף ס"ז ע"א והלאה.

² כן מובא בערוך ערך פסמי ונשמט בילקוט. עיין באות שאתר זה.

³ כן לדוגמא חסר בילקוט ישע"י רמז שמ"ו באמצע המאמר שהביא על שם הילמדנו שהיה שלימה [עיין מדרש ילמדנו דברים סי' ח'] ונמצאת בהערוך וכן חסר מאמר שלם בילקוט פנתס רמז תש"ע בהמאמר המצוין במלת "מדרש ילמדנו" ונמצא בילקוט המכירי משלי לז"ב, ט' ע"ש וכן כו"ב בפ' בחעלותך. עיין מדרש ילמדנו מ"ד דף י"ב והלאה ועוד מובא למפר הלקוטים היה צד 8. על השמטות כאלה הנמצאות הרבה בילקוט הקיורתי על כל אחת ואחת במקצו ועוד אקיר; אני עליתן אי"ה כאשר יוכני השם להוציא לאור את שאר החלקים מספרי זה.

והיה עקב תשמעון פ' פסל לך: אתה מביא את המרגליות ודיקניטין ע"כ הרי עדיין ב' עדים שהמאמר נובע מהלכדנו א"כ יש לציין עליו שם בהילקוט מדרש ילמדנו. ומ"ש עוד: ודע כי בילקוט ד"ש שהוא... העקי... לא נמצא שם כלל הצינן מדרש וכו' הנה כבר הוכחתי שבהילקוט ד"ו לפחות כ"כ עקרי הוא כמו הילקוט ד"ש. ועיין עוד בסמוך מזה.

ומ"ש [שם שם]: „אמת שגם בדיש יש פה [רצוננו בשמות רמז קפ"ב] הצינן, מדרש" אך כבר העירותי לעיל כי אין הילקוט מציון „מדרש ילמדנו" וכו" הנה כבר הבאתי לעיל ראיות ברורות שהילקוט מציון פעמים אין מספר „מדרש ילמדנו". ומה שמוסיף עוד: לצי דעתי לקח זאת בעל הילקוט ממדרש אבכיר (?) כי ראה זה מצאתי שכד"ש יש בכמה מקומות הצינן „מדרש" וכו"ו יש במקומו מדרש אבכיר. כי בעת שנדפס הילקוט בווינ' היה מדרש אבכיר במציאות והוסיף המגיה (?) מלת אבכיר כדי להראות על מקור הילקוט... וע"כ נראה שגם בילקוט שמות קפ"ב לקוח המגיה (?) מלת אבכיר אף שהמגיה בד"ו שכתב (!) לחוסף מלת אבכיר" ע"כ. דברים אלו אינם אלא דברי נביאות כי מאין לו שהמגיה הוסיף על ציוני הילקוט מלת „אבכיר" ? ולמה השמיט את הקונטרס האחרון ? ועוד למה הקדים כפעם בפעם למלת ילמדנו את המלה „מדרש" ? מי היה המגיה הזה ? לפ"ד דבר זה בעצמו מכריע שר"ו הוא לתוד וד"ש לתוד והם באמת שני מעינות הטובעים ממקורות שונים. אך נגיה כל זה ונאמר שהמגיה שלא ידעתי מי ומנו הוא השתמש במדרש אבכיר והוא הוסיף על הציונים כיאות בעיניו ובהמאמר שאנו דנים עליו שכתב להוסיף מלת אבכיר, הנה אחר כל הנחה הזאת עדיין שאול אשאל את פי הרא"ע נ"י ואומר: שהמאמר הזה היה בה"ילמדנו" על זה יש לי עד נאמן, הוא הבעל צרור המור; לעומת זה שהמדרש אבכיר היה ביד המגיה ושהוא הוסיף על הציונים, ושכאן שכתב להוסיף, ועוד שהמאמר בפרט היה גם בהמדרש אבכיר — על כל אלה הפרטים אין להרא"ע אף שמץ ספק ולא ריח ראייה כל דומא. מעתה יאמר נא הר"ר עמשיטין: לדברי מי יש יותר „יסוד" נאמן ? לדברי שהמלה „ילמדנו" תהיה בהילקוט מאחר שיש לי עד נאמן שהיה המאמר שם, או לדברי הפורחים באויר, כמו: שהאבכיר היה לפני עיני המגיה ושהוא הגיה ע"פ המדרש הזה את ציוני הילקוט, ושהוא שכתב נאן להגיה ועוד שהמאמר היה גם בהאבכיר ?! עוד אשאל את סו"י, יאמר נא הר"ר עמשיטין נ"י: הנה על היות הילמדנו לשמות לפני בעל הילקוט, על זה הבאתי לי עדים נאמנים [ועוד עתיד אני אי"ה להוסיף עליהם כהנה וכהנה במבואי לספר הלוקטים ח"ב]; ועיקר ראיתי שלא היה למראה עיני הילקוט היא שהמגיה שכתב להשלים כאן את הצינן „מדרש"; מעתה ראיתו של מי „במל", איזה מהן לא „שרירות" ואיזה מהן „קיימות" ? זהו מה שראיתי להעיר על מכתבו שבכ"ד. יותר מזה יבואר אי"ה במקום אחר. ועתה נפן נא לדבריו שבמכתבו בכ"ב.

דב 254 כת': (ספר הלוקטים), הבאתי כי הירוגנימוס מזכיר שדרשות היתורים שררשו לעתים ידועות" וכי בספרי ח"ב דב 25 הערה 2 כתבתי: מ"ס נפל שם בדברי ותחת לעתים צ"ל „לימים" וכבר תקנתי בן בספר הלוקטים וכו' ע"ל. את התקן הזה כבר ראה הר"ר עמשיטין וסדע איפוא כותב „עתים" במקום „ימים" ?

ובצד 255 בהקרה: „כמה מנונה היא מענת, אני אומר"; באמת אינני רואה מה מן היוני יש במלים כמו: „הוא ממש התייך ממה שכתבתי אני [ספר הלוקטים ח"ב צד 16] יותר מלמלין ואבר אני. שם שם: „אדרבה משני מדרשי גתומא... מאמר תמיד כך שנו רבותינו (ולא שנו חכמים...) רק בד"ו יש ע"פ רוב כך שנו חכמים..." ע"כ הנה בבית תלמוד [הוצאה מיוחדת] דב 14 [אות מ"א] והלאה מוכיח שהר"ר ג"כ רק קצור הילכדנו מעתה נקיש ממנו על הספר כלל ונאמר כי כמו שבאנו למצוא על הרוב הלשון „שנו חכמים" בן השתמש בו הספר הילמדנו בכל הספר כלו אפס שספרי התנומא שלאחריו שנו כפעם בפעם את לשונו כמו שנמצאו שינויים כאלה גם בילקוט למי שרגיל בו. ועוד הכי אמ' הירוגנימוס שתמיד התחילו הדרשנים בלשון „שנו חכמים" ? הלא על ידי שיוזר הלשון הזה בספרי קצור הילמדנו כבר נתאמתה ערות העד הזה. ועוד כבר העירותי כי סגנון דרשות הילמדנו ממש כבר נמצא גם במסילתא, עי' צייטשריפט פ"ו העברעישע ביבליאגראפיע לשנת 1902 דב 77). מפילא איפוא לא דבר הרא"ע נכונה באומרו: „וכשמביא דברי האמוראים יאמר תמיד למדוני רבותינו", כי כמו שאמר לר' מרפן לסדע רבינו" [מסילתא בשלח. מסכתא ב' פ"ה], אין ספק שלדברים יאמר למדוני רבותינו.

כלשון הזה עוד נמצא כשיווי הילמדנו אשר מוכן אני עוד לקבצם אחד לאחד אם יגזור השם בחיים.

עוד בת' [שם צד 256]: „אך הסופר שלא ראה דברי חברו וכתב דברים מתנגדים לו מקצה אל הקצה תוא מתוייב לעיין בדברי חברו...“ [אבל אם לא ראה את דבריו כיצד אפשר לחייבו לעיין בהם מאחר שלא ראה אותם? החתום משה] „אבל“, יאמר הרא"ע, „מכוער הדבר שידרוש ממתנגדו לחות דעתו בכגון זה“ ע"כ. באמת לא זכיתי לירד לסוף דעתו בדבר זה. כי הסופר שלא ראה דברי חברו ודרוש ממתנגדו לפי תוספו לחות דעתו — מה מן המכוער יש בו? ואם כונתו שראיתי רק את סכתכו להר"ש ווערטהיימער ולא את ספרו, הנה בדבר זה היה הצדק עמו, אלמלי היתה דעתו יותר מבוזרת בספרו. אבל אחרי שדבריו כתובים בזה כמו בזה בלתי מגרעת ובלתי תוספת מה מנו יחלוק, ר"ל מן הסופר, אם לא ראה את שניהם? לפע"ד הוציא כאן החכם הנ"ל דבר „מגונה“ מפיו על לא דבר ובלתי שום הכרת.

עוד שם: „המין השני הוא דרשות שאקרא בשם דרשות למדינות הן ערוכות בלה"ק... הדרשנים מעתיקים הסודיות שבהדרשות הקודמות (היינו הפשוטות) ללשון הקדש" ע"כ. אצינה נא איזה לשונות המדרשים ונראה היעמדו דבריו אם לא.

ב"ד ח' ל"ב:	ילקוט המכירי ישע"י נ"ד, י"ב בשם הב"ר
ר' יונתן סליק למצליה בירושלם... נתעלסה	ר' יונתן הזה סליק וכו' איתעלסת מילתא מן.
מעיני ר' יונתן ולא השיבו... מיד ירד לו ר'	בהדיא שעתא ולא אניכיה... בההוא ענתא
יונתן מן החמור והרכיבו ג' מילין וקרא עליו	נתת ליה ר"י וארכיבה תלת מילין וקרא עליה
ג' מקראות...	תלת קראי ו... במדרש איכה ר' הוצאת הח' בובקר פ'
בערך ערך דומיני:	א/ ה': יחי סרי מלכא.
ובמגילת איכה היו צריה לראש, בידי דומיני	ויקרא רבה פ' י"ב: זה שנכנס לבית קפילא
אמפרמד ס"א: יחי אדני [המלך].	קראי ונסיק בתראי. —
ו"ד פ' י"ב מוכא בילקוט המכירי משלי	
[דף מ"ג ע"א]: זה שנכנס לבית קפילא ראשון	

ויצא אחרון.

בשרוך ערך דש ד' בשם הילמדנו חוקת: תנחומא בובקר חקת סי' ג': כשראו אותה כיון דחמא יתהון גברא דאסתכלין ביה ואידשון דאיתיהיב ביה נורא...

על חזונמאות האלה יש להוסיף עוד כהנה וכהנה אך משה שלפנינו כבר אנו למדין למדי, כי [לפי דעת הרא"ע נ"י], תהפך מדרש אחד פעם למדרש למדי ופעם למדרש פשוט, כי לפעמים פיו מדרש אלינו בלה"ק צחה אך תיכף ומיד יפשיט את מעילו וילבוש צורה סודית, כן ראיתי כי הב"ר הנמצא כהיום לפנינו, הוא מדרש למדי, יען כי שפת עבר על לשונו, בעוד שבפי המכירי עדיין מדרש פשוט היה; ולהיפך היה האי"ר כפי בעל הערוך מדרש למדי, וע"י הוצאת הרש"ב נעשה למדרש פשוט. ואת תו"ר, אשר הוא לפנינו מדרש פשוט, הכירו המכירי למדרש למדי. ובמה שנוגע להילמדנו, אשר הוא כעיני הרא"ע מדרש למדי מצינו עתה שהוא מדרש פשוט ואולם התנחומא, אשר יחזרוהו הוא למדרש פשוט נתגלה לנו ע"י תרגומי למדרש למדי!

עוד שם: „גם מלת הקב"ה הם מעתיקים ואומרים במקומה כהרבה מקומות! אלהים". המלה האחרונה הזאת נמצאת גם בהילמדנו המוכא בילקוט תרי עשר רמו תקצ"ט: אמ' האלהים אם עשיתם רצוני כשם וכו' אולם בעצם המאמר הזה המוכא גם בילקוט ירמ'י רמו רע"ט גר' אמ' הקב"ה! ע"ש. ועוד מה יודע משפט המדרשים אשר לא נמצא בהם לא „אלהים“ ולא הכינוי „הקב"ה“ כי אם מלת „המקום“? הנה בילקוט ריש בהעלותך נמצא השם „האלהים“ אך המאמר הנ"ל כציון במלת מדרש סהם. ואם השם הזה מיוחד דוקא להילמדנו א"כ כבר מצינו

(1) כלקטים שלי כבר העירוני שבלה זו נמצאת לפעמים גם בתנחומא.

או שהסרה מן הציון מלת ילמדנו או שגם במלת מדרש פתם כיון בעל הילקוט למעטים על הילמדנו. וכבר העירוני לעיל שהמאמר הזה בעצמו מובא בקצוצים אחרון על שם הילמדנו ועיין עוד בסמוך.

עוד שם: „לשמות הדרשנים יתוספו כגוים... ד"ס... ר' פנחס הכהן בר חמא... ע"כ תנה הפסדר"כ היא לפי דעתי מדרש פשוט עכ"ז נמצא בפי' בחדש השלישי [דף ק"ט ע"א] ר' פנחס הכהן ב"ר חמא — ר' יהוד' הלוי ב"ר שלום, בעוד שבילמדנו חסר על הרוב כשמביא את ר"י זה מלת הלוי. אדמה כי לא למתו יהי' להעיר, כי בהערוך ערך כוית מביא בשם הב"ר פ' כ"ד [כ"ג] ונ"ב [נ"א]: ר' תנתי' בשם ר' שמואל כוית ולפנינו ליתא למלת כוית.

עוד שם [צד 268]: „כי בתנתי' וב"ד לא נמצאת המלה הזאת [ר"ל: אלהים] כלל". ובצד 269: „הסי' הזה הוא סימן מובהק ובכל מדרש שנמצא מלת אלהים נרע מראש כי יש בו... לשמות הדרושים כגוים... ושאלות כלשון יל"ד וכדומה. הרוצה להשיל פסק בחסי' הזה יחפש נא היטב במדרשים הפשוטים, ואם ימצא שם מלת אלהים אוי יבוא ויערער" ע"כ. תנה בב"ר פ' ע"ד סי' ט"ו נמצא: לעדה שהיא משיחה בלשוננו של אלהים! ומה שיש עוד להעיר יבואר או"ה במקום אחר.

אמנם סתדי במדומים ובאלהים אשים דברתי כי לא לעוד נתכונתי כי אם לברר הדבר כי ה' המובהק עלי ואלהים יצילני משגיאות ומדודות ינקני. ירושלם תנ"ב.

אלעזר הלוי ד"ר גרינהוט.

ענה עץ אבות הכולל זכרונות וסדר יוחסין למשפחות תרוסמות בישראל: הדרוויץ, היילפרין, רמפורט, מרגליות, שור, קצנלנברין ועוד. שלשלת יתוסם מימי קדם עד ימינו אלה, בשתי מחלקות: א. חלק השרשים, הכולל סדר יתוס משפחת אדוני אבי זקני... מ"ה אליעזר ליפא הלוי הדרוויץ גר"ז, ויתוס משפחת אשתו אמי זקתי... מרת כילא תחי' שרשם מצד דעריהם או נשותיהם לבית אבותם משפחות הנזכרות, ועל וכו' בו תולדות ערך שלשה (!) מאות אנשי שם דדיקים גאוני עולם אדירי התורה ראשי מתיבתא פריסים ומתנינים אשר אליהם הורי זקני הנ"ל מתיחסים, עם העדות ומאמרי בקרת והתקנות נוסח מצבות ודבת. כ' חלק הענפים, יבוא בו זכרון לאנשי שם אשר יצאו מאילן היתוס התנאונים ונרדלי ארץ הנזכרים בחלק השרשים, בניהם ובנותיהם וצאי הציהם נינם ונכרם דור אחר דור עד ימינו אלה מאת שמואל ויינוויל בתנא. קראקא. תרס"ג, 70, 8 XXXVI עמודים, בנודל 8°.

בעתים הללו. עת רוח ישראל סכא ישב בעים עוו, גם בין אלה אשר מקור מחצבתם היה להם לפנים לזרם, ועתה, תודות לרעיון הציוני אשר קבצם תחת דגל יהודה, וישיבם אל חיק אבותם, נחפך קרנם פניהם מדרום, ולא לבר שבל יבושו עוד במקור מחצבתם, עד יתרה יעשו, במוסבי יקראו בפה מלא דברי בן אמוץ: „לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יתרו, כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקישו שמי, והקדישו את קרשו יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו.. ידרשו ויתקורו בפפרותנו אחרי תולדות דעריהם אנשי השם מעולם, למען דעת המסלה העולה בית אל, ולדרוך כדרכיה ובנתיבותם, ובשביל כך נרמ, כי קמו אנשים שונים מתוך העדה, והעמיסו על שכנם העבודה הזאת, לתור בפפרים ישנים וכתבי יד עתיקים אשר אבר עליהם כלת, לידע ולהודיע ספעלי אנשים רמי המעלה, וכל אשר עבר עליהם. התקיים האלה יפרדו לשלשה ראשים. א), להעמיס חקר במקצוע דברי ימי ישראל, במשך שנות פחודי בכלל. ב) לדרוש זכרונות קהלות ישנות ותלאותיהן במשך מאות בשנים. ג) לכתוב ביוגרפיות פגרולי ישראל והבטיו; ושלש כתות אלו, כלן לדבר אחד יכונו, להביא אחר ולבנים לבנין תולדות עמנו בגולה; פמין הוה הוא גם הספר ענף עץ אבות המונח כעת לפנינו. מסרת המחבר, לערוך

קדות חזיוני נוחי נפש, משנות דור ודור ותולדותיהם עד העת הנוכחי, ולספר לכל המתחיים שערי ספרו מתקמם וגבורתם בספרות התלמודית, ועד כמה העמיקו ביום התלמוד מעינם, ובמה הניחו ליוצאי חלציהם להתגדר. בעזרת ספרים רבים כמין ומקצוע הזה, ערך המחבר את ספרו בשקידה עצומה, ואפיו מילתא וזוטרמא היא להביא במספר שמות, דורות קדומים, בסדר ומשמר נכון, דוד אתר דור, הכמו סופריו ומנהיגיו? על המעריך לדיוק היטב בתר שמא, ואחר הזמן אשר בו חי האיש ההוא, ולתאר בהשכל, ברעת, ובשרד נאמן את מעלליו, למען דעת איך עלינו להוקירו ולכבדו אחרי מותו, — כי רק, לדאבון לבבינו עלינו להודות, אחרי מות — קדושים אמר, — למען יהיה זכרו לדור דורים.

מזכן מנפשיה, כי בכל ההזירות היתרה של הסופר, ובכל יגיעתו הרבה, עוד ישאר עוללות; וכמעט דבר שאי אפשר היא, אשר מלאכה כזאת תהיה בתכלית השלמות, יען הרשימות הרבות הנמצאות בכל פנה ועבר בספרותנו, אינן ביד כל אחד ואחד, ומה שראה זה לא ראה זה, ולכן הוא מן הנמנע שיראה האחד גם מה שרשום בספרים יקרי המציאות, וככה הוא אף עם ה' כהנא, לוא ראה דברי פינגער ברשימתו ע' 199, כי אז ידע שהרב מ' אברהם הורוויץ מה ונקבר כפ"ם דאדרא ולא ספר"ם כמו שכתב בע' 2 (הערה 8). לע' 15 יש לחעיר, כי הר' יחיאל מיכל פרנס ומנהיג בספר"א (פינגער ע' 198), הוא בן הר' מרדכי בן הרב מ' יצחק אבר"ק בערוזאן ובראדי. ע' 18, "הג"מ קלונימוס קלמן (ר"ם בקראקא?)", בלתי נורע בספרי תולדות חבמי העיר קראקא ורבנית, ודברי כרמולי ור"י לעוויגשטיין עולים בד בבד בקנה אחד, או יותר טוב, דבריהם אינם מעלים ומורידים בעינינו כאלה, יען להם מנוטול לברוא גאונים וגאוני גאונים ברוח מיהם, ולזה האחרון מזכרתי אתנו לסלות, כי רב הוא! — ע' 29 (הערה 97) על מצבת מ' גיטל בלא נוכל לקרוא השם אערבך בפירושו, — ע' 29 (הערה 104) על פי העתקת מצבת מ' פויבא בת הש"ך הנעתקת במ' כתר כהנה ע' 27 נפסרה בשנת תנ"ח. — לע' 26 יש להוסיף מה שכתב המנחם הפרוס. קיפסאנן במ' Leopold Zunz על אודות רי"ל צונץ. — בע' 84 (הערה 126) נעלמו מצנו דברי בעל ספלת עיר הצדק הכוכיח בצדק שהרב בעל הב"ח מת בשנת ה' ולא ת"א. —

הנה רשמתי פה איוה דונמאות, להראות עד כמה נאמנו דברי, וכעת קצרה היריעה מהשתרע.

ה. ד. אריעדברג.

דקדוקי סופרים.

קרא כפשמיה.

ב, האשכול" כרך ד' דף רע"ז נסה הר' יצחק יעקב ווייסבערג להוכיח כי ראוי לתקן דגוסתא בישיעה: קול צופיך נשאו קול יתרו ירננו (נ"ב ח') כי נשוא המאמר לא יתאים כלל אל הנשוא, ואיך יתכן לומר קול — נשאו קול? ועוד הגה גם ח"ל הרגישו בזה בדרשום: עתידים כל הנביאים כלן אומרים שירה בקול אחר שנאמר קול צופיך וכו' (כנהרדין צ"א ע"ב) ומוכח מזה כי לפנייהם היתה הנוסחא בתקנה כלומר כל צופיך וכו' עיי"ש.

אבל באמת אין כאן לא דבים ולא יער, הנוסחא היא ישרה יודי המעתיקים לא שלמו בה וגם הם ז"ל ראו הפסוק כצורתו כאשר הוא כעת לפנינו והכל יתבאר היטב בלי שום שנוי. דראב"ע ז"ל הצייר על הפסוק: קול דמי אחיך צועקים בזה"ל צועקים איננו דבק עם קול וכן

קל דודי הנה זה בא אל דודי הוא שב ע"כ ואחריו הרחיב לבאר הח' גרעטץ בפירושו על שה"ש ח"ל על הפסוק קול דודי הנה זה בא : קול הוא מלת הקריאה, כמו : קול ! נגידים נהגו (איוב כ"ט וי"ד), קול ! שמעוה הנה באה (ירמיה וי"ד כ"ב), קול ! צופוך נשאו קול, וראוי לתרגם מה : Horch ! mein Freund kommt schon da והנה כפי הגרעה ככל הסקומות המצוינים הנשוא לא ימשך כלל אל הנשוא המדומה ובע"כ אתה אומר שאיננו הנישא, והך מיסרא דסנהדרין אשר תמך בו יתדותיו הח' ווייסבערג נ"י איננו ראייה, כי גם מלת יחדו מסגלת היא לדרוש ממנה כמו שדרשו — ושלום על ישראל. ⁽¹⁾

איצק שטיינער בלעווא.

בְּשֵׁה אִם מְשׁוּי ?

ב"השלח" כרך ו"ב דף ח' נמצא כתוב במאמר, "הרעיון המשויה בישראל" מאת ד"ר יוסף קלזנר בזה"ל : עם ישראל ננה אחרי פודה ומציל מפגעיו וצרותיו, הוא שואף אל גואל ומושיע. ומושיע כזה מופיע לו בצורתו של משה. השם, "משה" עצמו מורה כבר על מוציא פודה ע"כ, ובגולי הרף בהתערה הוא מוסיף ויאמר : על כן אינו נקרא, "משווי" כמו שהיה מחייב הפסוק, "כי מן המים כשיתיהו" (שמות ב' י"ג) והדברים עתיקים.

כמה וזות ודחוקת יש בדברים האלה, כותב המאמר מצלה טפה ומכסה טפחים, הוא לא רצה להאשים את בת פרעה שלא הבינה היטיב כללי הלשון, כי צחוק היה עושה לנו בזה, לכן שם ערפל התולתו והיה כאוב מארץ קולו, כלומר שמו של מושיען של ישראל משה היה מעקרו. קורות ילדתו דברי אגדה הן וביד כותב התורה לא עלה יפה באור שכו. כך שומע אני את הפרוה, והדברים עתיקים" אשר פה לא יכונה מקומה, וכך ישמחנה כל בר שכל בריא. אולם לו שם המחבר לב, כי לא כפעם בפעם יתאים השם עם היסוד אשר נבנה עליו כמו ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמו (ולא מנחם כמו שמחייבו הפסוק), ותקרא את שמו שמואל כי מה' שאלתי (ולא שאלו כמו שהרשות לנו לקוות), לא היתה קלמסו פלטה דברים מבוהלים כאלה.

ודי היה כזה לבטל החלטתו של הר"ר קלזנר, אולם יש עוד מעם אחר אשר יהרוס את הבנין הרעוע הזה. הפרופסור ברטה העיר על ענין אחד אשר היה נעלם עד כה מעיני בעלי הדקדוק, והוא כי יש לבנין הקל עוד פעול אחד אשר בצורתו שונה הוא מצורת הפעול המורגל כמו : ילוד ילוד. קרא קרוא, שרף שרוף, הורג הרוג וכהנה. עיין במאמרו : Das passive Gal und seine Participien, Hildesheimer-Jubelschrift. תמצא כי מסין זה הוא הקל משיתיהו עם, "משה" הפעול שלו. גם שד"ל גע קצת בענין זה, אך הוא קרא לבנין כזה פעל התום לפי שהוא חסר הפיעל (אגרות שד"ל גר' 26) ויוצא לנו פוה ש"משה" ו"משווי" הדואה אחת להם ושניהם כאחד מובנים וד"ל ⁽²⁾.

איצק שטיינער איש לעווא.

(1) על המאמר השני להחכם הנ"ל יש להוסיף שמות ב' י"א, שמשם נראה נ"כ כי ספיה דקרא ביאור לרישית, חיינו המכשפים הם הם התרוממים.

(2) ואל יפלא בעיניך שהפעלים הנזכרים מנוקדים בחולם ובקמץ, בעוד שהשם משה מנוקד בחולם ובגמול, דע כי ישנם פעלים מופעל יתום אשר מכטאם הוא גם בחולם ובפתח

פירושים.

א. תחכמוני: אשה מבנות ערב סת בנה, וכאשר קברתו, אמרה: בני בני היית הלוואת מלך, ומתנת נתון, ופקדון מסקיד, והיום נסרע המלך מהלוואתו, ולקח הנתון מתנתו" (תחכמוני, שער ארבעים וחמשה). הנה אלתריוו על הערבית תלה בנורו, ולי דבר זה ממדרש משלי יפיץ אורו: "מעשה היה בר' מאיר יהיה יושב ודורש בבית המדרש בשבת במנחה, ומתו שני בניו, מה עשתה אמה, הניחה שניהם על המפה ופרשה סדין עליהם... אמרה לו, רבי שאלה אתה יש לי לשאול לך, אמר לה אמרי שאלתך, אמרה לו רבי קורם היום בא אדם אחד ונתן לי פקדון, ועכשיו בא ליטול אותו, נחזור לו או לא, אמר לה בתי מי שיש פקדון אצלו הוא צריך להתוורו לרכו, אמרה לו רבי חוץ מדעתך לא הייתי נוטת אצלו, מה עשתה תפשתו בידה, והעלה אותו לאותו חדר, והקריבה אותו למפה, ונפלה סדין מעליהם, וראה שניהם מתיב ומגזיזים על המטה, התחיל בוכה ואמר בני בני רבי רבי, בני בדרך ארץ, ורבי שהיו מאזיני פני בתורתך, באותה שעה אמרה לו ר' מאיר רבי לא כך אמרת לי שאני צריך להתוור הפקדון לרבו? אמר, ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" (מדרש משלי פרשה ל"א). הלא בצדק נאמר שיתר שאת לבתרייתא מקמייתא, ומי איכא מידי דלא רמיזא באורייתא? —

ב. מדרש אגדה: "הן האדם היה כאחד מסנו. שלא היה לו אלא לב אחד לשוכה, והוא עשה שיהיה לו ב' יצרים יצר טוב ויצר הרע (*). ואני בראתי אותו לישראל לכד: ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו השבונות רבים (קהלת ז' כ"ט) מהו והמה בקשו השבונות רבים זו תורה ואדם" (מדרש אגדה, בראשית עמוד י'). במקום המצוין בכוכב כתב הרב הגדול מוהר"ש כאבער בהערות ותקנים שלו בזה"ל: "ואני בראתי אותו לישראל לכד בלתי מוכן, ובדאי המאמר נלקח כחסר" עכ"ל. ואומר אני שמעט סופר יש כאן, והיה צריך להציג לפני מלת לכד אותן שתי הנקודות שלאחריה, כי המלה הזאת איננה עולה למעלה רק יורדת למטה, וצ"ל לכד ראה זה מצאתי בכתוב בקהלת י"ו כ"ט, ובמה שדרש, ואני בראתי אותו לישראל כינתו על הכתוב ונתתי להם לב אחד (יחזקאל י"א ב"ל), וזה כוונה. ג. תנא רבי אליהו: "רב ענן היה רגיל אליהו דאתי גביה דהוה מתני ליה סדר דאליהו... כי אתא הוה מבעית ליה בעותי ועבד חובותיו ויתבי קסיה ער דאפיק ליה סרייה, והיינו דאמרי סדר דאליהו רבא סדר אליהו זוטא (כתובות ק"ו ע"א) ופרש"י, "סדר אליהו רבה

כמו: מרוף פורף, ומדק ושפף, אשר לא עבד בה ועוד. ובהעתקת הכבלים (מנחאי) השם שלפנינו מנוקד בתולם ובפתח, וזכרו תורת ס"צה (עיין מבוא אל הנקוד האזורי להח' שמתה פיינסקער בהקסמיליא אחר עמוד 44) והוא הדבר אשר רבתי, השם משה איננו כינוני פועל אלא פועל. וא"ת עד הנה לא מבורר עם מי הדיון עם הנוסחא שלנו או עם אשר להבבלים? בא נא ונראך שני דברים ונכתת לדעת כי הבבלים קלעו יותר אל האמת וטעמם ומוטקם: עמם. א' ה' ימלך לעולם ועד — הבבלים קראו יצד בפתח תחת העי"ן כמשפט הלשון, כי המלה גנורה מן מעולם ועד עולם, כמו שהוכיח הרמב"ע (שמות מ"ו י"ח) אך הוא ז"ל נתחכם בקצץ שרתת הי"ו ועבר בשתיקה על הסגול שבא במקום הפתח. ב) בנקוד שלנו אין הברל בין נסחר יחיד וכין מדברים בעדם של מסנו כי שניהם שוים במבטאם, וזה לא יתכן בשום שפה אשר הורה לא נתפך עליה למשחית, לכן משבח אני את הבבלים אשר הראשון בניהם מסנו בפתח תחת המ"ם השניה. מזה תבין מה שדרשו על "כי חזק הוא ממנו" אפילו בע"ה אינו יוכל להוציא כליו משום (מטבה ל"ה ע"א) כלומר להוציא מאניה כי כלי בלשון ארמית מן. ודרוש זה קרוב היה להם מסני שנוי במבטאם. ויהי להם המ"ם לשלילה כמו וימאסך ממלך (ש"א מ"ז כ"ג), בתיהם שלום מסתד (איוב כ"א ט'), ועיין בהפלאה שבערכיך ערך בעל, אשר התהלך בענין זה לארכו ולרחבו, אבל מסני שהנקוד הבבלי לא נתפרסם בימיו לא נכנס בעיני הקריה ואכמ"ל.

שלמד תוץ לחיבה, וסדר אליהו זוטא שלמד בתוך התיבה". ירד לכבי ורחמי תה"ג רבי מאיר איש שלום הי"ד כתב ע"ז בכבוד לתנא רבי אליהו שלו שדברי רש"י, לא בריווין... גם הלשון עד ראפיק ליה סדריה אינו מובן... נוסחת רש"י שנתגלה לו והיה ספחיו ומתוך כך היה מסמין עצמו כתיבה כדרך חילדים שהוא דבר שאין הרעת סובלתו" (תנא רבי אליהו, מבוא עמוד א'). לע"ד על ידי דברי רש"י נוכל להבין הכונה האמתית של זה המאמר, ומצינו שח"ל כוונת הדיבה פעמים במלת תיבה על קצור והגבלה, בהפך מאורך ומפוזר, כמו ששינוי על דבר לחם הפנים שארבו עשרה ורחבו חמשה והיה מונח על השלחן שרחבו חמשה או ששה שהיה עשוי כמין תיבה פרוצה (מנחת צ"ד) ואלו היה עשוי רק כתיבה לא היה מקום לארכו, מזה אנו רואים כי במלת תיבה כוונתו על דבר קצור ומנובל; ראייה מבוטאת ביותר מהא דתנינן כיצד היו ישראל מהלכין במדבר חד אמר כתיבה והינה אמר כקדה (ירושלמי עירובין פ"ח ה"א) הרי ברור כי בלשנא דתלמודא תורה מלת תיבה על הקצור בהפך ממלת קורה שתורה על האורך. והנה תפאור של רב ענן היה שגם לרב נתמן לעבור על קסמן כגדול תשמעון (ראה מהרש"א) וקסן וגדול שם הוא בעונשו, ועבר תיבותא שאליהו למד אתו סדר אליהו זוטא, וחזר בתשובה עד דאפיק ליה סדריה שלמד אתו סדר אליהו רבא, והיינו דאמר סדר דאליהו רבא וסדר אליהו זוטא, ומה גדולים דברי רש"י שמירש סדר אליהו רבה תוץ לחיבה, וסדר אליהו זוטא שלמד בתוך התיבה.

ד, רבים שאלו למה קרא הכתוב את רות מואייה אחר שנתגיירה? בצדק קראה הכתוב כן! כאמה בתה.

זו לעמת זו

<p>ויאכל בעו וישת ויבא לשכב בקצה הערמה, ותבא כלש ותגל סרגלתי ותשכב, ונז'. ובקע עלה השער, ונז'. ויקח בעו את רות ותתי לו לאשה ויבא אליה ויתן לה ה' הירון ותלד בן.</p>	<p>ותשקין את אביהו יין בלילה הוא ותבא הבכירה ותשכב את אביה, ונז'. ותלד הבכירה בן ותקרא שמו מואב הוא אבי מואב עד היום.</p>
---	---

(בראשית י"ט ל"ג—ל"ז).

(רות ג' ו', ד' א'—י"ג).

על בעו ולזט נוכל לומר ראו מה בין בני לבן המי, ואת רות רשאי הכתוב לקרותה מואייה, והיאל בתר החילא אולא, כשברזי אמה כך עיכדיה ברתא, וזק תופרא לאוריאה ועל עיקריה קאיים.

ברוקלין-ניוארק רבתי. נחמיה שמואל ליבאוויטש.

השערה חדשה בשירה החדשה.

השירה הזאת אשר שר משה ובני ישראל אז בעת נתקו כמות רגליהם אל ההרבה וים הסוף שב לאיתנו אף אם כלה אומרת כבוד ה' ונפלאותיו לכבי אדם וראוים הדברים למי שאמרם, בכל זאת עוד ימצא האיש המשום אשר אין לו עסק בנסתרות מעקשים בדרכו אשר הוא הולך בה לבקש אך דברים כמשמעם, ואעירה מה על אחדים מהם: נחית בחסוך ונז' נהלת בעוך אל ניה קרשך; הן הנזה הקדוש ערן לא היה ולא נברא? שמעו עמים ירנזון חיל אחו יושבי פלשתה, הן העמים עוד לא שמעו ולא רגזו? אז נבהלו אלופי אדום, מה ירסזו הדברים או נמזו כל יושבי כנען, מתי נמוגו? גם התפלה תפול עליהם, על יושבי כנען, אימתת ופתד עד, יעבור ביניהם עב ישראל צורך, להתבונן בה בינה הלא לחשמיד להרוג ולאבר את כל יושבי כנען היתה

מגמת פניהם ואיככה התפללו עד יעבור ביניהם עמך ה' גם בהכתוב כי בא סוס פרעה ונ' התקשו כבר המפרשים מה ענינו פה.

אבל כל בהמעקשים האלה יושמו לשישור אם נחזיק במעוז הרב הגדול ר' עוריה מן האדומים בספרו הנכבד מאור עינים כי התורה המצויה עתה בידינו מגילה מגילה נתנה ועזרא הסופר המהיר ספר דתא די אלה שמיא חבר את אהל התורה והיה אחד¹) והוא עזרא כאשר העלה את אהיו מכבל לירושלים ירא מאד מאויב ואורב על הדרך ככתוב (עזרא ח' כ"א) ואקרא שם צום על הנהר והיה אהיו להענות ונ' ונצומה ונבקשה מאלקינו על שאר, אבל דברי הבקשה הזאת לא נכתבו בספר כהבקשה השניה (שם ט' ח"א) ודבר הבקשה הזאת היא בלי ספק מי כמך במלים ה' מי כמך נאדר בקדש ע"ד לעולם יסדר אדם שבתו של מקום ואחר יתפלל: נחית בתוך או בימי משה עם זו גאלת או בימי משה נבהלו אלופי אדום אילי מואב אהזמו רעד ככתוב ויגר מואב מפני בני ישראל נמונו כל יושבי כנען המה דברי רחב הזונה ואחריה שנו המרגלים השניים וכי נמונו כל יושבי הארץ מפנינו תפל נא גם עתה עליהם אימתה ופחד ירכו כאבן עד יעבור ביניהם עמך ה' ואתה תביאנו ותמטענו נמיעה עולמית כהר נחלתך סבון לשבתך המקדש כוננו ירך וה' ימלוך לעולם ועד ולא יוסף להגזותם וכאשר סיים תפלתו שב לענינו הראשון ואמר כי בא סוס פרעה כלומר כאשר בא סוס פרעה ונ' או לקחה סרים הנצומה התוף ונ'.

מיכל ראזענפעלד.

שני כתובים הבאים כאחד

ושניהם קשי דהבנה הלא חמה משלי י"ד פסוק ל"ד ול"ה צדקה תרוםנו נוי וחסד לאמים חסמת. רצון מלך לעבר משכיל ועברתו תהיה מביש; כל אדם יתזה הזרות בחסד לאמים חסמת גם ועברתו תהיה מביש אין לו מוכן כלל, אשר על כן אחזה אנכי כי בעצם וראשונה היו שני הכתובים האלה כתובים כזה:

לד) צדקה תרוםנו נוי וחסד לאמיב.

לה) רצון מלך לעבר משכיל ועברתו תהיה חסמת² מביש

והכתוב הראשון כאשר שכח לכתוב מלת חסמת במקומה תלה אותה למעלה במקום הרק בשורה הראשונה ואחריו בא המעתיק והעתיק וחסד לאמים חסמת בשורה אחת.

מיכל ראזענפעלד.

¹) והראבע רמז סוד זה בהכתוב והכנעני או בארץ.

²) כמו זאת תהיה חסמת מצרים (זכריה י"ד) כלומר עונש העם דהמביש.

רשימת ספרים חדשים.*

ביבליותיקה עברית. הוצאת "תושיה", ווארשא תרס"ג — תרס"ד. — הספרות, כירוע, היא כבואתה של החיים, ואי אפשר שהיה הספרות קפואת על שמריה בשעה שהחיים מלאים שאון ותנועה, אבל גם אי אפשר שבשעה שהחיים בעצמם אינם הולכים כסדרם, בשעה שהם מלאים הפכים, מעצורים וכסוללים, שבשעה כזו תתפתח בדרך סבעית השפה והסקריות הספרותית. בשעה כזו יש לנו איך אמצעי אחד והוא: לעורר בקרבנו את השאיפה לתחיה, לחזק את הרצון, ומפילא יבוא הכל לידי התגלמות. ואת השאיפה הזאת לתחית ספרותנו — זאת הכל סודים — עוררה בקרבנו חברת תושיה על ידי הוציאה לאור ביבליותיקה עברית: ספרים שונים בכל מקצעות הספרות: ספורים, תמונות וציורים, מחזות ושיירים, ספרי מדע כלליים ובחכמת ישראל, ספרי מסע ותולדות אנשי שם. חברת תושיה היתה הראשונה שתדלה מלהשתמש בעבודת הסיפורים בחנם, אך לשם כבוד בעלמא, כמו שהיו נוהגים עד אז, ובהזוהיעולה הרבה, שכבר יש לנו המון סופרים עכרים החיים על עצמם העברי, הסקדישים לעבודתם הספרותית לא אך שעותיהם הפניות מעבודה אחרת, שעות שאינן לא יום ולא לילה, כי אם את כל זמנם. והסופרים מצדם הרגילו גם הם את הקוראים לדרוש ולחקור בכל שאלות החיים והחברה, בכל מה שנעשה בישראל ומה שנעשה בעולם ואת הפעולה החזרות שביניהם, וכן בסדה ירועה בכל הנוגע להלכה שנתחדשה במקצעות החכמה ובמקפי המעם היוזמי, ועי"ז הרחיבו את חוג קהל קוראינו ויעשו את עצמם היות הספרות למסרה גדולה ונכבדה בפני עצמה, לאחד מקניני הרוח של העם ולתנאי מוכרח בחייו הלאומיים. היא, חברת תושיה, לא חבלה תחבולות כרי למצוא חן בעיני הרוב, אלא שאפה כל ימיה לחעלות את הרוב אליה, לרומם את רוחו של הדור המתחנך על הספרות העברית ולטעת בלבו תביעות מוסיות יותר ורבות זמנסים ספרותיים יותר הגונים. היא שאפה מצד אחד להציה לקהל הקוראים העברים — שהיו רגילים תמיד להביט על הספרות היפה ועד סופריה כמעט מכזה ולא היו יכולים להבין, איך אנשים בני-דעה יטפלו ב"דברים בטלים", בדברי-שחוק וקלות ראש כאלה — שכל היצירות הפיוטיות הן קנינים חשובים של הקלמורה האנושית, ערכים לאומיים גדולים, שבלעדיהם אין אומה ראויה לשם אומה, ועל כן נתנה להם מוטן קובצים של שירים וספורים, מחזות ותמונות, מהם אורניגליים ומהם העתקות מספריות אחרות, דברים שיש בהם יופי אמתי, בלי שום מגמת צדדיות וכלי רנשנות יתרה. ומצד השני השתדלה להקדיש גם חלק גדול של ספריה לקראים מכין אחר, לקראים מעמקים, שדורשים מוון רוחני יותר דק, ענינים מדעיים וספרותיים, ויעות העולם והמבט, במלוא מוכן המלה הזאת. בתלק המדעי השתדלה ביותר לתת ספרים שלמים על הפילוסופים הגדולים (כמו: אריסטו, רמב"ם, שפינוצא, שלמה מימון ועוד) ושטותיהם ועל אנשי שם מעמנו ומתוקרי העמים (כמו: זולא, רוסא, אליוס, נטמן, מאפו, ריסר, קופרניקוס, גלילוי ועוד) ועלעלותיהם הספרותיות והמדעיות וכן גם על עיני מדע כלליים (כמו: על תולדות האמונות והדתות, על תורת ההתפתחות של דרוין, על יסודות הסוציולוגיה,

* בפרק הזה ירשמו כל הספרים החדשים הנוגעים בהיהדות בכלל ובחכמת ישראל כפרס, אשר ישלחו ל בית סערכת "האשכול" מאת מחכריהם או מוציאייהם לאור, למען תביאנה תרשמות האלה תועלת להחכמים המחברים ולדורשי ספרי ישראל. גם נוסף לרוב על תרשמות דברי-בקרת קצרים, כפי אשר ירשנו המקום והזמן, מלבד אשר נדבר בארוכה על כמה ספרים בפרק "בקרת".

העורך.

הֶיְיִוֹלוּגְיָה והאנתרופולוגיה, על תורת הכלכלה המדינית של מרקס וְעַל תורת הרפואה וכלכלת הגוף, ובחלק התיסטריו — מזונגרפיות על התקופות המקוריות של דברי ימינו ועל האנשים העומדים בימיה של ההיסטוריה ואשר היו לפאורות גדולים לעולם כלו. בעלי תושיה שאפו קדם כל שהיצירה העברית המקורית תגדל ותתפתח, ואין דבר עוזר להתפתחותה של יצירה מקורית מהפצת החכמה והפילוסופיה הכללית בקרב הסופרים, מפני שעל ידי זה השכלתם הכללית מתרחבת ומתעמקת, הגיונם נעשה יותר דק ויותר רם ויצירותיהם מתעמקות ומשתלמות מאליון. ככה מלאו מנהלי החברה כמעט את כל הבטותיהם במלואן והשתדלותן לא היתה לשוא. בכרכי "האשכול" הקודמים נקבו בשמות מאת החמישים הספרים שהוציאה החברה בשנים הקודמות, ואלה המה הספרים אשר יצאו לאור מאז ועד היום: ק"א—ד) ליד המתרשה (ספור) תרגום פ. קאלן. קנה) דמיונות ואגדות מאת א. ליבושיצקי. קנז—ז) ר' יוסף איש רוסהיים מאת ש"ר. קנח—ס) היהודים באמריקה מאת מ. ז. ריוויץ. קסא) ספורים וציוורים מאת שופמן. קסב) מפורסם וצללים (ח"ב) מאת ברשדסקי. קסג—ד) ספורים מאת שלום אַש. קסה) משני עולמות (ציוורים) מאת ברדיטשבסקי. קסז) כתבים נבחרים (ח"ג) מאת ד. פרישמן. קסז) שירים מאת י. כהן. קסח) מאמרות מאת ברדיטשבסקי. קסט—ע) הגימות האירופיות העתיקות מאת פיליפסון, תרגום ילון. קעא—ב) כתבי איש צעיר מאת הורגשטיין (קנע) אור וצל (ציוורים) מאת ליון. קעד—ז) כתבים נבחרים מאת נואי די-מסמן, תרגום נ. סלושיץ. קעה) צללי החיים (ספורים) מאת א. ננסון. קעט—ס) יצחק מאיר בילדותו מאת ע. נ. זרנק. קפא) ספורי חסידים מאת יהודה שטיינברג. קפב) שיחות חסידים מאת הנ"ל. קפג—ד) כתבים נבחרים מאת גואי די-מסמן, תרגום ד"ר סלושיץ.

הַרְנָן מאסף לחכמת ישראל נערך וי"ל ע"י שמואל אבא הארדעצקי ספר שלישי וכשר רביעי. ברדיטשוב תרס"ב והרס"ג, 160—225 עמודים. — כשני הספרים הראשונים של המאסף הזה כן גם שני החלקים המונחים לפנינו מלאים וגדושים הם במאמרים מועילים ונכבדים מאד. הספר הראשון של "הגרון" יצא עוד בשנת תרנ"ח, בלי כל הקדמה או פתח דבר מאת המ"ל. השם. מאסף לחכמת ישראל" בלבד נראה להמ"ל דיו בשביל להראות על מטרות המאסף ומגמתו. וכאכת זה השם, תכמת ישראל", שיש בו מעט זרות, כבר היה להסמינוס קבוע וידוע אצלנו ואינו צריך לבזבז פירוש ובאור. היו ימים שקורותיהם אישננו, מצאה לה מקלט רק בנרמניה וגדולי חכמי ישראל כתבו באמריקה ודברי הקורותיהם אישננו, באופן ששפת אשכנז היתה לתל שפנו אליה כל דורשי ספרותה העתיקה והחדשה וסמנה שאבו רוב סופרינו וחכמינו את ידיעותיהם הדרושות. אולם בשנים האחרונות רואים אנו נסיונות להשיב את חכמת ישראל למקורה האמתי — ליצת עבר. ועל נסיונות כאלה בודאי ישמח כל אוהב עמו וספרותו. ברבו הזה בלבד אי אפשר לבל לראות סימן על יח לחכמת ישראל, אשר בכלל גראו בה סימני ירידה. — נסיון סמין הזה הוא גם המאסף "הגרון" אשר לפנינו. במאסף הזה השתתפו אחדים מגדולי חכמי ישראל אשר בארץ ובחול העוסקים במקצוע חכמת ישראל, כמו: מאיר איש שלום, פרופסור באקדמי, פרופסור ברלינער, ד"ר קאיוולוגי, אברהם עפשטיין, ד"ר פונגסקי, אברהם כהנא, ד"ר קרויס, ד"ר הרכבי, פרופ. חיות, אלעזר שלמאן ועוד. גם העורך בעצמו, שכבר איתמחי לכותב תולדות נאוני ישראל בשקידה ובתריעות יתרה, הביא לנו בשני הספרים המונחים לפנינו מאמרים אחדים מפרי תגובתו, כמו תולדות ר' יצחק אבוהב הראשון, ר' גרשון אשכנזי ור' נחמן מברסלב, שמותיהם והלך נפשם. בכלל אפשר להעיר על המאסף הזה, כי אינו נוטל הרבה בערכו מהמאמרים האחרים לחכמת ישראל היוצאים לאור בזמננו בלשונות אחרות וכמה פריטים אפשר שהוא גם עולה עליהם.

לוח ארץ ישראל שמוצי וספרותי לשנת תרס"ה מאת אברהם משה לונץ. שנה עשירית. ירושלים תרס"ה, 10—188 עמודים. — גם כשנה זו נתן לנו פר לונץ את "לוח ארץ ישראל" שהוא מוציא לאור זה עשר שנים. הלוח החדש, ליצת תרס"ה, מצטיין גם הוא, כהקדמים לו, בחלקו השמושי, המלא ידיעות נחוצות ומועילות ובחלק הספרותי יש דברים טובים ונכבדים הנקראים בחפץ לב. ביחוד נמצא בו חומר רבי-ערך כתור רשימות וציונים מספרים, הנוגעים לקורות ארץ ישראל והישוב החדש. מאד נכבד הוא המאמר: דברי ימי היהודים בארץ טורקיה, מאת

ט. פראנקו ומתורגם ע"י יוסף מיוחס, כי הוא מפיץ אור בהיר על קדוה בני עמנו במדינה
היא תחת ממשלת המלכים השונים מהעבר היותר קדום (380 לפני ספ"ג) עד המאה השש
עשרה תחת סלימאן הראשון חיפה (1520 לספ"ג) ויחזים להעמים השונים חזים ממשלת פורקיא
בזמנים שונים. גם המאמרים האחרים לא נופלים הז ממני בערכם, כי ערוכים הם בטוב^למעט
ונקראים בעונג ובהפץ לב.

אנשים חולים, קובץ ספרים, רשימות ואגרות מאת אהרן ליבושיצקי. ווארשא תרס"ג.
48 עמודים. — ספרותנו הספרות, שהיא בזמן האחרון רבת הכמות בערך, איננה, כידוע, רבת
האיכות ביותר, ולא נעים גורלו של המבקר ספרות זו: הוא רואה לפניו מערכת סופרים שקראו
ושנו, כנראה, הרבה בספרות הכלטריסטיות של העמים וסגלו להם כרב או כמעט אותם
הדרכים והאופנים המיוחדים לספרים וציורים, אבל העיקר חסר מן הסדר: אין להם נוצרות
של אותו הכשרון הפכע שאינו נקנה מן התרץ. ולכן משנה שמחה ישמח המבקר בתגלות לפניו
כיצרון אמתי וטבעי, הנותן רשות לרוש ממנו דברים טובים ומתוקנים כל צרכם. כשרון כזה
נראה במר ליבושיצקי, בעל המחברת המונחת לפנינו. במחברת זו באו שבעה ציורים קטנים,
שערכם הספרותי לא מעט הוא, והמה יעידו על מחברם, שאמנם לא תמול היא בספרותנו
הציורית, שיש לו הרבה מרמיה ומקורו ברוך. מר ליבושיצקי, בעל עין סוקרת ותודרת, אוהב
להסתכל ביתר לתוך הוי „אנשים חולים“ ולתאר בבהירות יתרה את „הדרמות הקטנות“ של
החיים דפשוטים, הוא חודר לעמים גם לתוך קסמיה הפנימיים של הנפש ובוזון וכדוק גנוי
נסתרותיה, אף אם יש שיפריז בזה על המדה הדרושה. בכלל ניכר איוה חותם מיוחד על
ה„אגרות“ ו„הרשימות“ שלו, כי ערוכות הן בטוב מעט ורגש ועושות על הקוראים רושם קים.

ספר כסעות ר' בנימין מטורילו, נערך ונסדר על פי שלשה כ"י עתיקי יומין וכו'
ויצא לאור קולם ע"י ר"ר אלעזר הלוי גרינרש. ירושלים תרס"ד. 164 עמודים. — אתמחי
נברא ואיתמחי קיע, החכם הגדול ר"ר גרינרש, אזר כבר העשיר את ספרותנו המדרשית
ב„ספרי הלוקטים“ שלו, וזה אותנו הפעם בספר הנכבד הזה שהו"ל בפעם הראשונה עם
הנוסחאות היותר ישרות ונכוחות עם הערות מעילות ומתוכמות הסמיצות אור בהיר על תכנות
הספר ועל שמות המקומות הנזכרים בה:סעות, שכבר נשכחו מני רגל. לא פה המקום לדבר
בפרטות על ערך ההוצאה הזאת, אך בכלל נובל להניד נפת מלא כי השכיל המחבר לעשות גם
בחקור זה וכי גם הפעם עשה את מלאכתו באמנה ובשלמות רבה ויוציא מתחת ידו דבר
תוקן כל צרכו.

Deutsch-hebräisches Wörterbuch von Dr. M. Margel. Heft 1-10
(„Judendorn“). Pozega 1903-4, 232 S.

היו ימים לישראל, אשר טרבו ספריו להודות, כי שפתנו דלה ועניה, ואם החליט איש
זאת, מיד הקלו על גם את פלוגי ופלוגי הסופר ושא"ל: האם חסרו לאלה מלים? האם לא
כנחל שו"ף שטפו דבריהם? ואם לכם חסר כשרון ספרותי, השפה מה היא כי תלינו עליה?
והשומעים שמעו מענותיהם ולא ענו דבר. לא בן בימינו אלה, כעת כמעט אין איש אשר לא
יודע, לפחות בל"ו, כי באמת שפתנו עניה מאד, כי אי אפשר להביע בה בדיוק אותם הרעיונות,
שאין דוגמתם בספרי הקדש, אם לא שנקח לנו לעזר את שפת המשנת והתלמוד הנפלאה בקצורה
ובדייקנותה ומלאה חיים ופשטות, וגם המשוכחים שבסופרינו אשר התאמצו ושמתאמצים גם
בימינו להנהיג בספרותנו את הסגנון המליצי של ספרי הקדש, לא יכלו ואינם יכריזים להפיק
את עצמם מהשפעת סגנון התלמוד, ובעל כרחם הם כותבים על פי רוב את פרותם הפשוט
כנגנון התלמוד, וגם בשירים או בענינים שיריים של סופרינו הקדוונים והאחרונים נמצא עקבות
סגנון התלמוד. זאת יודה היום גם איש, ועל כן רבתה ונרגשה היום ביותר הנחיצות לאסוף
ולכנס בספר אחד כל עושר השפה וכל חמדת הלשון הגנוזים לא לכד בכתבי הקדש, כי אם

גם כסדה מרובה מזה בספרי המשנה, מדרשי הלכות ומגרות וספרי בעלי האסופות, כל המבטאים והפתגמים, כל השמות המלאכותיים להוראותיהם ונמיותיהם השונות, שנתאורתו כבר בשפתנו ושקבלו מאז תכנית וצורה עברית, למען הורות לבני עמנו דעת דרכי שמוש הלשון העברית על פי התרבות המושגים, המחשים והמדרגים בעת החדשה, בלי להתבחס לדרכי הלשון וסגולותיה מנקודת בהיותה עוד חיה בפי העם הישראלי בשבתו על ארמת ישראל. במאה האחרונה החלו להופיע מלוגים עבריים שונים, רובם ביבליים, אחדים מהם תלמודיים, ושונים שלשה שמו לב גם אל שפת הספרות העברית שאחר התלמוד. גם מלוגים משמות חיות שונות לשפת עברית נתחברו ויצאו לאור ע"י תכמים מומחים לאותו דבר בשביל המתחילים, אולם כל המלוגים אלה כאלו התאמצו בכל כחם לעשות מתיצה עבה בין התקופות השונות שעברו על השפה העברית. ספר „אוצר השרשים“ של בן זאב, המעובד ע"י החכם משה שלבובים, הוא עדות נאמנה על ההתאמצות הזאת, „אוצר השרשים החדש“ מתולק לחמשה חלקים: החלק הראשון כולל רק את שפת המקרא לבד, השני את שפת התרגומים, השלישי את שפת התלמוד והספרות המאוחרת וכו'. מה נקל לראות, עד כמה לא הבינו אפילו טובי תכמינו, כי כל התקופות השונות, שעברו על לשוננו למן התורה עד היום הזה, היא רק התפתחות אתת מרובה, שאי אפשר להפסיקה בשום מקום ואי אפשר לחלקה לחלקים בודדים שונים. בשנה שעברה יצא לאור במעם הראשונה ע"י החכמים גרוזובסקי וקלוזנר מלון עברי, „האוצר בקרבנו כל רכושא של השפה העברית בכל העידנים, סומם המחזיק את המרובה, כי לא יחסר כל בו בשביל תשמוש; אבל מלון אשכנזי עברי עפ"י התכנית הזאת היה חסר לנו עד כה, כי ספרי-המלים שהוציאו הכלשנים הנוצרים הם גדולים יותר מדי והם יותר פילולוגיים מאשר שמושיות. ואת החסרון הזה מלא מחבר ספרי-המלים שלפנינו. המלון שהוא מוציא לאור סביל כל אמצות לשוננו בכל הדורות ובכל הזמנים ומקיף את כל ספרי ספרותנו וחלקיה, ויחד עם זה יהיו כמותו ומחירו מכוונים כדי לעשותו דבר השווה לכל נפש. בספרי-המלים הזה יוכלו להשתמש מלומדים ומתלמדים, מורים ותלמידים, הנבונים והקוראים המשומים וכלי יגיעה יתרה וחפוש רב ימצאו לכל מלה אשכנזית את המלה העברית הדרושה בצדה בלי חקירות פילולוגיות והשערות אטימולוגיות יתרות המבלבלות את הקורא. כי נתיצות ספרי-מלים כזה מורגשת קצת גם מצד סופרים וגילים, אשר ימצאו ידיהם ויגליהם במדרש השפה העברית, וכל שכן למתלמדים. הנה לא יכחיש שום איש, כי רוב סופרינו שואבים ידיעותיהם הכלליות, ולרוב אפילו ידיעת היהדות, מספרים בתוכם בשפות לעזיות. רוב מחשבותיהם והגות רוחם היא בשפה אחרת, וכאשר יבואו לכתוב עברית הם מתרגמים את רעיונותיהם משפה חיה לעברית. ואפילו הסופרים היותר גילים כמלאכתם יודו, כי בצירוף רעיונים ממששים בחניון או באומנות היפה ינקשו כמה פעמים בשנונם, מה שלא יפלא כל עיקר בעינינו. בכל השפות החיות נכתב ונרבר הרבה בכל מקצועות הפילוסופיה, הפיוט, האומנות והחיים הצבוריים והכלכליים, והמושגים נתבררו על פי מיוזמים וביוזמים דקים מן הדקים. ובשפתנו חסרים לרוב המבטאים הנצרכים לנו למושגים כאלה, ואפילו כשיש לנו מלה אחת לאיזה מושג, הנה לא תספיק לנו, אם באים אנו לדייק בו ולברר בירור אחר ביהרה. ועל כן צדקו אלה האומרים, כי טרם שנקום ונחדש לנו יצירות חדשות, „הרחבת“ שפתנו, עלינו לברוק באוצר השפה ונקח מה שיש כבר בידנו. ואת העבודה הזאת קבל עליו הדי"ר מרגל בספר המונח לפנינו ועשר התוכרות שייצאו ממנו עד היום לאור מעיזות כי עלה הדבר בידו באופן היותר נאות. אבל האמת ניתנה להאמר, כי לא נקי הוא גם משגיאות ושבושים יביש בו חסרונות עיקריים אחרים. כן יש להעיר על העדר סדר קבוע בספרנו בנגוע לאיזה דברים, המחבר, למשל, ולפעמים מצוין בשמות-העצם את המסד הדברים ולפעמים ישמע זאת; ובאמת טוב היה לסמן תמיד את הרבים לכת"ם בשמות ל"ו שסופם -ות (למשל בערך „אחיג" קייט" בשרון: כשרונות) ול"ג שסופם יום; שמות הנמצאים במקרא אך במספר רבים יביא המחבר רק במספר זה, אך במקום שנודע היחיד ע"פ לשון המשנה, אך בכל אופן צריך היה לסמן תמיד שהשם הוא במספר רבים, והוא לא יעשה זאת בהרבה שמות מסין זה. עוד חסרון עיקרי אחר נמצא בהתוכרות שלפנינו. כי לרוב מביא המחבר סתם את הערך ומיורשו בצדה, ולפעמים כשיש לערך אחד כמה מובנים, הוא מונה אותם אחד לאחד, מבלי העיר על שני

התראות של המושגים הנזכרים. הנה השפה נקבת רק בידיעה שלמה ומקפת כל הפרטים, ידוע ודאי כי גם כספרי מלים של שפות חיות, אם הם שלמים ומתוקנים, מביא החתבר בכל ערך וערך דוגמאות ממשוש הלשון, באיזה אופן משתמשים במלה מלויית או מלויית, ואצל שכן אם יש למלה אחת מצבנים שונים, צריך להביא דוגמאות לכל מצבן ומצבן. ואם בשפות חיות כן, בשפה זרה כוז של התרגומים ומדרשים עמ"כ. מי שאיננו בקי בשפתנו לכל משייה לא יבין בכמה מקומות פתוך טערו כלום. כן, למשל, מתרגם החתבר את המלה "פטרע" האשכנזית במלות: נחזה, עם, קלסום, מבלי הציב נבולח לשמש כל אחת מהן. המרשנים: "עם וקלסום" מסמנים כנודע רק כלי-כתיבה, בעוד שבחמלה "נחזה" נמללה גם תדאה שניה במצבן נצות של בעלי כנף, והקרא המשוט שאיננו בקי בשפ"ע ימעה על נקלה להשתמש גם במלות עם וקלסום לתדאה השניה. בערך "האמסעד" מביא החתבר את המלות: קרנס, פמיט, מקב ועוד, מבלי העיר על ההבדל חזק שיש בין המושגים השונים, תחת שיש הבדל בתלמוד בין הפמיט ובין הקרנס הקטן מצנו, כן משחמשת המשנה במלת "בן-פמיט" (שמתרגם החתבר במלת "האמסעדקטת") לתדאה פמיט קטן ("יד בן הפמיט חמשה, של הפמיט ששה"). כי לסמן התקשנה הסמך בלשון המשנה מלת "בן" או "בת" אל שם העצם, ובכנוי "פמיט חוק" לתדאה איש חידע לפרעץ את דברי איש ריבז בהלכה (ריספרשאנס). במקומות דרבה היה לו החתבר להשתמש גם במגנת המשנה המדויק לרוב יותר משפת המקרא. ידוע, כי הכטי המשנה, מתקפידים על הדייקנות, משתמשים לרוב במעלים שונים לעולה אחת, לפי הדברי אשר בו חלה הפעולה, תחת אשר החתבר לא שם לב במקומות רבים אל התדאות האמורות והבולדן, אף במקום שהזותן מוכיחה עליהן, כי עבריות הנה זרק במקרה לא באו בתנך. למשל, ללקיטת פרי מעצי פרי שונים ואמר במשנה: "ארה" (לתאנים). "בצר" (ענבים), "גור" (תמרים), "מסק" (ויחים), "חום" (עלי ירק), וכל הבק במשניות יוכח כי הכטי המשנה אינם מהלישים לעולם את ארבעה המושגים האלה, והבשוויים תהלה חמרים לגמרי כספר-המלים שלפנינו (בערך "אויילעווען"). ובערך "אבבלעקען" כסתפק הח' בתדאה אחת, "חום" לכלם. בערך "בלאווע" היה לו להכתי' להביא גם המלה "שלושה" או "שלושה" הסצויה בתלמוד ובערך "אוייגעשאפט" גם את המלה "מדח" הסבונת יותר ומסמנת בדייקנות יתרה את התדאה הכלולה במושג היה ("ארבע מדות באדם"). למלים בלתי רגילות ביותר (כמו לחמלה "חרי" שמביא החתבר לתדאות המלה "אוייגעשאפט") היה צריך להביא למצער דוגמא אחת (כמו "לא הוי השור כחרי הבז") להערך המדובר, למען ידע הקורא איך ומתי להשתמש בהן, וכדי שתהיה התדאה בלתי תרגילה ביותר מוכנת כראוי ע"פ מקומה בקשר המשפטים שבמקרא ושבתלמוד. מפי תרגומא אמר החתבר לקצו בכל האפשר, ואמנם הקיצור הוא טוב ומועיל, אם איננו נדע סן הכיורד כלום, ואולם קיצור באופן כזה מביא אל האריכות, שהרי צריכים אנו לפיורש על ספרו, ומה הירחנו בקיצור? הנה מקיים שהחתבר ישתדל לתקן את החסרונות האלה בהתוכרות הבאות ואז יהיה ספר-המלים הזה כאמת דבר השוה לכל גם ש יוביא ברכה רבה לתוך ספרותנו הענייה במקצוע הזה.

Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Judentums von M. Friedländer. Zürich 1908. 499. S. — כתוב ביר, לפנינו, כחוד ביר, חכם יהודי ולא נצרי. כבר הירגלנו ונעשה לנו לפבע שני, להתבונן איך חכמי אמות העולם מתעסקים ומבינים להאיר לנו חכמת תקפת תולדתנו הקדומה והאפלה הזאת, ואין מאתנו נוקב כמעט אצבע לעזור על ידם, או לתקן את אשר עזי במה שנוגע אלינו במתכוין או שלא במתכוין. מוכן הדבר כי עיקר מסרת עבודתם היא הארת תולדות תנועות הקדומה, ואך ממילא נוגעים הם כלאור יד גם בהסתדיתנו, והם זאת לא בלתי פניו צדדית... וככן שמחה שלמה היה מביא לנו ספרו של א. ללא כתבו החתבר בתור, מביא להתפתחות הנוצרות" אלא בתור מביא להתפתחות היהדות הולטרדית, להתפתחות אותה היהדות שאנו חיים בה עתה. השורה הזה עוד קצקע בתולה הוא, העומד ומצפה ליד אומן מומחה לשרדו ולעבוד, והתועלת שהיה מביא לנו העבור הזה בתור אור מאיר לתולדתנו הכלליה, אי אפשר כמעט להעריך. כי כשם שהתקפת הזאת הביאה שני ערכין לכל עמי אירופה, כן גם הביאה שניים עקרים בהסתדדות חיינו, עד, כי אך עם אבותינו שלאור התקפה הזאת נרגיש יחס שן קרבות והשפעה

לאמית. מחזקן הזה התגלם ספר התלמוד, ומהתלמוד התגלמה היהדות באהנה התמונה שהיא עמדת עוד לפנינו. סוף התור וכו' של הסון הכרות רשברי הכרות, סוף התלמה המפושטת של רעה תללי רעה, התפחדו שני לחמים היחוד קיום היחוד נגדיים, הלא הם התפחדו והיהדות שבלע בתוכם הלוחמים הנבשלים והמפגרים. חכמים רבים מתעמלים לחייד, אך פרצה לה היעה הנצחית את ריכה בין שאר הדעות שהתדמו אליה ברב או כמעט, בעוד אשר יריעת מלחמתו בתקופה הזאת ערזה שרה שסיפת, וכה ענקי דרוש עוד לשכ רוח חיים בחיזון התולדה הזה. אולי נוכל להביט על ספרו של מר S. בעל הדיפה ראשונה, בעל התחלה לשבת, ונקח כי מעתה ימשיך הוא בעצמו או אחרים את העבודה הזאת הלאה. בשעה שאלילי הגולים התחילו להתמסס, רכש התמונה רפתה ורפתה השפס והתהאמכות בצדו להם סקס מלכ הרוסאים הסתונים, באותה שעה היתה גם על אמתת ישראל לעסוד במלחמת סן בעד קיפוח נגד סמקיס וכפריים, וכיחוד נגד לוענים ורוגנים. סקס המלחמה הקטית והא אלכסנדריה של ספרים, תחת השפעה יתיה, כמעט שנחיונו יהיה אלכסנדריה ללא מלחמת תורה שנערכה נגדו, שעוררתם להחיה ולמלחמה. ביהר ששאפו ספריו יון להלשיב בדתו וחוקי ישראל, בן החוקים הפמי ישראל להחזיב כל מסג וכל אבדה ולהענידם ור המפרה. והאם לאם מתגלה לפנינו חיזון הסטרי נפלא. רואים אנתו איך ה"הצטרפות" פושפת מעט מעט את צורתה ולובשת צורה של ופתה רואים אנתו איך הסקס מתחפך לסקס והמלמיקה מתחפכת למלחמה של כבוש. ספרו של S. נתן לפנינו המופת יפה והיה מהתפתחות ההצטרפות הזאת. בשלל צבעים ובבקיאות נפלאה יראה לנו איך בבשר להם הרעות הנאמלות של היהדות לכבות סכרי האילים. הוא ינחג לפנינו סללי הרכיבים, ובכל משל ססללי בן סירא, בכל רעיון סספרי יודיה ויוסף בן מתתיהו ועד ועד חמא מוצא איוו כונה סיחודה מצד מהפיהם להצטרך להתוכה ולכבוש. בכל נמצא כספר הזה הרבה רעיונות חדשים והשפעה נכונות הסקורות את התחשבת. הסגנון היפה מופך את הלב ומעורר את הרעיון. יתרו סמה שכתוב כספר רב הכמות האמיתת הזה, נקרא בו סבן השנים, התקופה שבה עוסק המחבר היא פרשת דרכים. ספס מפעלות דרכי היהדות והנצרות בעוד אשר ברעות חכמי התקופה הזאת ערך מעדבבים סעש ומתחילים הם אך להכביע סוף השפיל. אין חיזון יותר מלבב, בחיזון התפתחות היציאה לפעולה מתחת יד היוצר. כספר הזה אנתו מוצאים החיזון הזה. תנועה הספורית מתגלמת לעינינו אשר ועוריעה ורכוסיה מוצגשים עוד עתה אחרי אלפים שנה. חבל, חבל נקרא כי ציורי המחברים מלוכים אל התגלמות הנצרות ולא אל התגלמות היהדות. המחבר שלנו שאם מעל סקירות התלמוד ולא השתמש בו ברחבה ובאמת היה מוצא בו מקור שאינו פוסק. בין התנאים יש לנו ספורים רבים שחוכמו חלמסו והתצטרך לקח חלק נכבד בחיותם. להרכה מוכתיהם יש גם צורה ססיונית, ביותר אלו שבין התנאים ובין ספרוני הרוסאים, כי סידוע התקרה תצנים אל היהדות יסו מהגברים אשר הרבה מצוות מעשיות שאינן משולות על הנשים, הלא כדום להתמכר אל היהדות וספעו ברועות הנצרות. אין צורך להודיע כי התקירה הזאת, היה מביא התענינות יותר לא רק בין הקוראים היהודים אלא כפרם בין הקוראים שאינם יהודים, ש"ספרי התלמוד לפניהם ספר התתום"... ובכן, היכה הרבה הניה אחריו המחבר להתגד. עוד יש סקס לפעולה ועבודה. יעמוד נא ויפעול מי שהיכולת בידו.

Die Juden als Rasse, eine Analyse aus dem Gebiete der Anthropologie.

Mit 24 Abbildungen. Von Dr. J. M. Judd. Jüdischer Verlag Berlin 1904.

240 S. — ספרו הספר הזה הוא — כאשר יעיד המחבר בהקדמתו — להכיה מהרה תנוע העברי

ומצאו סבני שם הקדמונים. בראיות וסברות מוכרות המוסדות על שפת האנתרופולוגיה

דברי ימי האנושית הכללית הוא משתלל לסתור ולהכחיש את ההשקפות הסקוליות כמעט בין

כל חכמי האנתרופולוגיה ע"ד שרש תנוע העברי ומצאו. כבוד, כבוד, מעשים סאר התכמים,

המחוקים בדתם של סופרי תולדותנו, שהיהודים הם על פי גועם שמים מצויים; ויותר

מקבלת היא רעיו של מרג, שהראה בראשונה על התגדל תנוע שבין הספרדים והאשכנזים

לפי רעה זו, רק הספרדים בני-שם חמה, בעוד שהאשכנזים הם אריים או, כפי שמתקן ברקס,

פרי התערבות היהודים כנרמנים וס"אויים. ואולם יש אנתרופולוגים, שלא רק מברילים הם

הגדל גועי בין האשכנזים והספרדים, אלא שמוצאם כמעטו שלש קבוצות גזעיות שונות. לפי

דעתו של האנתרופולוג אהרן מתחלקים היהודים לשלושה ראשים: א) יהודי המזרח והדרום, שהם שמיים בעקרב ואך מעט מבני גזעים אחרים נתערבו בהם; ב) יהודי המערב, שהם פרי התערבות היהודים ביושבי הארץ; ג) יהודי רוסיה, שאינם שמיים כלל; ולפי השקפתו של הכס אהרן מתחלקים היהודים לשלוש מפלגות אחרות: א) יהודי אפריקה הצפונית, שהם פרי התערבות היהודים ביושבי הארץ השונים, הקרובים בגזעם לבני-שם, ולפיכך נשתמרו בהם סימני הגזע השמי כמעט כמדתם; ב) יהודי רומי ואירופה הדרומית, שהם על פי הרוב בני הגרים היווניים והרומיים; ג) יהודי אירופה התיכונה, שהם פרי התערבות היהודים בגרמנים, סלאוונים וקוזאקים. החקירות החדשות תכיתו, שכל ההשקפות הללו כושפות הן ואין להן יסוד. ובכל זאת לא הביאו גם החקירות החדשות את השאלה האנתרופולוגית שלנו ליד בירור. על יסוד החקירות הללו באו החכמים לירי מסקנא, שלפי סימני גזעם אין היהודים שבימינו שמיים טהורים. היהודים שבימינו הם פרי התערבות היהודים, שכאו מארץ ישראל, בעמי הארצות שבהן התישבו, ואולי גם פרי התערבות שבמי ישראל ביושבי כנען בימי קדם ואחר כך, בגולה, פרי התערבותם של היהודים המסומעים הללו ביושבי ארצות מצריות השונות. כדי לחוק את דעתם זו הראו האנתרופולוגים החדשים על מציאות יהודים שנתרים וצחובים, על הדמיון הרב שבין היהודים בכל ארץ וארץ ובין יושבי הארץ העיקריים ועל עזבות חיסמיות, המצביות למדי, שבתקופות יודעת, לפני התפשטותה של הדת הנוצרית באירופה, גדלה השפעת היהודים על עמי הארצות והיו מרבים להתערב אלה באלה, עד שאספות הכתנים הנוצרים ראו תוכה לעצמן לאסור את ההתקרבות אל היהודים לגמרי. ד"ר יודן, מחבר הספר שלפנינו, מעביר תחת שכם הבקרת את כל ההשקפות הללו. היהודי מתאמץ תוא להתייח ע"י המון מפתים לקבוע מן האנתרופולוגיה ודברי חכמים, שגם ההשקפה האחרונה מושעת היא ואין לה כל יסוד. הוא אף כמעט את כל תוצאות החקירות האנתרופולוגיות הנוגעות ליהודים ובא לירי מסקנא, כי אף על פי שאין היהודים לפי סימני גזעם שמיים גמורים, אבל אינם גם פרי ההתערבות ביושבי כל ארץ וארץ. אילו היתה השקפתם של אותם החכמים אמיתית, או היינו מצאנים הברל עצום בין היהודים ויושבי ארץ אחת ובין יהודי ארץ אחרת, כפי ההברל שיש בין העיקריים" שבארץ אחת ובין העיקריים" שבארץ אחרת. אבל באמת אין הדבר כן. להפך, תוצאות כל החקירות מביחות לנו, שיש טעם יהודי מיוחד במובן האנתרופולוגי. הקרת הסימנים האנתרופולוגיים של היהודים בכל הארצות הביאה את המחבר לירי החלטה שהיהודים שונים הם על פי גזעם גם מן העמים הסובבים אותם בארצות הגולה וגם מבני-שם. אך כיצד באו שניים אלו כגזע שבטי ישראל, שבימי קדם היו שמיים טהורים בלי שום ספק? את התשובה על השאלה זו מוצא הד"ר יודן בתולדות שבטי ישראל. הוא מחליט, כי שבטי ישראל כשנודדו ממאמרי בירד עם שאר בני שם למערבה ודרומה של אסיה, התערבו בבני גזעים שונים וכיודד ביושבי כנען הקרובים, שהיו בני גזעים שונים. החקירות החדשות בקדמוניות כנען וסוריה תכיתו, שבארצות אלו ישבו עמים, אשר לפי סימניהם האנתרופולוגיים אפשר להשכם לבחירי עין ושער, להחבי קרקוד וגם לקרובים במסומם להגרים (הכושיים). כנודע, לא השמידו שבטי ישראל את העמים האלה מפניהם, אלא ישבו בתוכם ובמשך הדבה דורות התערבו בהם העמים הללו, עד שחיו לעם אחד, השונה בסימני גזעם גם מבני שם גם מבני גזעים אחרים. זה הוא פתרון השאלה, מאין באו השנויים שנשתנה הגזע העברי: את הקרקדים הרחבים ואת הספר הרב של בהירי עין ושער קבלו שבטי ישראל השמיים מעמי כנען, וכצאת ישראל מארץ ישראל הלך כנולה היה כבר לעם נבדל, שהודות ללמודי הגביאים התרחק מאד מהתערבות בעמים אחרים. בכל ארצות הגולה, תוך מהי קקו וספרד הערבית, לא התערבו היהודים, לפי דעת המחבר, כלל בעמים הסובבים אותם, בהיות משיך הום, שבו היו היהודים בארצות השונות חיי שלוחה ויכלו להתערב אל התושבים העיקריים, קצו מאד. רק במפרד הערבית התערבו היהודים ביושבי הארץ הערביים, ואולי וזחי סבת החווין, שהיהודים הספרדיים קרובים יותר בסימני גזעם לחרביים. כדי ליסר את השקפתו על בסיס מדעי, מעביר הד"ר יודן לפני הקוראים את קרות היהודים כממלכת הרומיים, כביזומית, במפרד, בצרפת, באשכנז, במלגיה, ליטא, צרפת, הולנד, ברוסיה הקטנה, בקרים ובקוקו. — הספר הזה, שנכתב בתולה בשפת מלגית, הוא היותו נבסרותו, בהיותו מקדש לבירור את השאלות הנוגעות לעצמו,

ולא ימלא איפוא, כי משך עליו את עיני כל ונתן ענין רב לקהל הקדומים המבקרים לענת בו. על כן עלינו להכיר טובה להוצאת-הצעירים היהודית שבברלין על שזכתה אותנו בחקירת הספר הנכבד הזה, וסי יתן ותוסף להוציא עוד ספרים כאלה, להעשיר את ספרותנו עושר רב. **קריית ספר**, קבוצת ספרים עתיקים וחדשים עם מבואים והערות מהכמי ישראל הנודעים עם המונותיהם, יר"ל ע"י נ. ש. ליבאוויטץ וא. ת. ראזענבערג. מחברת ראשונה: דברי אחיקר החכם. ניוארק תרס"ה. 48 ע'. — לא תמול המה הספרים הנזכרים במפורטנו, כי כבר יצאו להם מוניטין וכבר קנו למצו זכות אודה בעולם החקירה הודריושה על ידי ספריהם וחבוריהם הנכבדים שנתפשו בכל תפוצות ישראל ואשר תפסו מקום גדול בהלישעראשורא העברית. שני הספרים האלה התחברו עתה לדבר טוב, להו"ל ספרים עבריים, ישנים גם חדשים, תחת השם הכללי „קריית ספר“, עם הערות מועילות ונחוצות ועם תמונת החכמים אשר עמלו חקרו ודרשו בהם. המחברת הראשונה המנתה לפנינו מכילה ספור קדמון אחד המיוחס ליהודים שחיה סמוך עד כה באזרות הספרים השונים בלשונות סורית, ארמית, יונית וערבית ואשר נתקם כעת לעברית ע"י ה' יוסף מול ונוספו עליו מכוא והערות מאת ה' מאיר איש שלום ומאת החכמים המצוינים לאור נ. ש. ליבאוויטץ וא"ח ראזענברג. בנוגע לסקר הספור הזה, אשר לפי דעת רבים מצאנו מחזמן היותר קדום מהמאה השלישית לפני הספירה הרגיל והיה לעיני בעלי התלמוד ששאבו ממנו הרבה אנרות, משלים וחדות, בנוגע להשאלה באיזו שפה נכתב בתחלה ועל ברכי מי נולד הספר הזה, הנה תלוקים בה הדעות: ה' מאיר איש שלום מחלים כי תורתו וילדתו היו בקדושה וכי סמעי יהודה יצא ואחריו התרו החזיקו גם אחרים מהכמי העמים אשר עסק בהשאלה הזאת ולעומתם תוכיח הסופר הנכבד נ. ש. ליבאוויטץ על פי ראיות וסברות מוכרעות כי לא לנו הוא וכי על ברכי עם זר נולד, אם כי קרוב הדבר שהשתמשו בו בעלי האגדה לצרכיהם, והואה אני את דברי ה' ליבאוויטץ מדבריהם. בואו ונחזיק טובה להספרים הנכבדים הנ"ל, על אשר זכו אותנו בהספר הזה, וסי יתן וירבו להו"ל בקרוב עוד ספרים כאלה להעשיר את ספרותנו עושר רב. **מופת** הדרך הוא תולדות רבנו יחזקאל הלוי לאנדה זל, קרותיו ופסלותיו תבונת נמשו והלך רותו, מאת יקותיאל אריה קאסעלהאר, רישא תרס"ד. 88 עמודים. — בספר הזה השתדל המחבר להאיר את צורתו של ר' יחזקאל לאנדה ולהציג לפני הקורא מכל הצדדים, לערוך בבקרה חפשיה את למדויו של „הארם הגדול מרבבה“ הזה ואפיו, חייו ויתוסו אל תלמידיו ובני דורו, אשר היה להם מצע ומשא אתו, להודיע לבני אדם גבורותיו ונפלאותיו אשר עשה לטובת עמו, דתו וארצו. ואמנם בלי שום משוא פנים נוכל להגיד כי השקפתו על הרב הזה עלתה יפה בכללה וכמה מעלות פורחותנמצאות בספרו זה. אולם בהעבירו לפנינו פרטי קרות חייו לאהשכיל לחסות סקרות חדשים ולרוב נתעה לחשוב „ספורי מעשיות“ מסופקים מאד למעשים נאמנים וקיימים. דבריו נקראים בעונג, כי מסודרים המה יפה והסברתו מובה מאד.

Schloß, ein Beitrag zur Geschichte der Messiaslehre von Dr. Adolf Posnanski, Erster Teil, Leipzig 1904. 512+LXXVI S. — תולדות המשיחיות של הרעיון המשיחי מראשיתו עד היום הזה, לתקור אחריו הרעיון העברי המקורי הזה, אורזי התהוותו, השתלשלותו וצורותיו השונות במשך שלשת אלפי שנות התפתחותו, בתור חזיון טבעי ומיכרה של ההיסטוריה המיוחדת במינה של עמנו, לגלות על ידו הרבה אופקים חדשים בקורות ישראל כלן, ולא פחות מזה בההיסטוריה האנושית הכללית. בתלק הראשון של הספר הנכבד הזה קבץ ואסף המחבר את כל התאוריים והפירושים, הנוסחים על המסוק: עד כי יבא שילת ולו יקתת עמים מוסן היותר קדום עד סוף תקופת ימי הביניים והשתדל לסדר אותם לא רק על פי תוכנם וקשורם ההיגיוני בלבד, כי אם גם לפי סדר הזמנים והתקופות, להראות את התפתחות הרעיון המשיחי באמצעות המאורעות ההיסטוריים ואת: הקשור ההיסטורי שבין האמונות והדעות השונות. בבקאות נפלאות ותריונות יתירה אסף וכדו הסתבר את כל חזמרי הרב והעצום הנוגע לעניני מהסקרות היותר נאמנים לא תיח דבר גדול ודבר קטן בקורות השתלשלות הרעיון הזה, שלא שם אליו לב, להביאו במשפט הבקרת. לא מה המצום לדבר במפורט על ערך הספר הזה, אך בכלל נוכל להגיד כמה מלא, כי השכיל המחבר לעשות בחבורו הזה וכי עשה את מלאכתו באמונה ובשלמות רבת. (יתר הספרים שהגיעו לידנו בשעת ההדפסה ירשמו ויזכרו בכרך הבא).

שטובטק שטובטק

גארנאמירט, פערלאסליך כשר

אויס דען מאריקען

לינג א.ה. פארזוכונג, קאמאטוי, קאשוי, אנראם, אונטער אויפזיכט
 דעם ערווארדיגען השדך אָבער-אבנינער סימאן שרייבער אויס ערלוי.
 שוויצערשטאָטן דעם זעליגען השדך אבנינער סאלאמאן שפיטצער אויס ווינען.

איינעוואַנדונגע אונטערשריפט:

ב' סיון תרמ"ה ופ"א
 Rabbina Simon Schreiber

ערלוי

ספרי הוצאת חברת אחיאסף :

מכרך	מכרך	כלתי	תולדות עמי המזרח הקדמונים. פרופ' ג. ספסיר, תרגום
			א. לנדוויץ. ראשית תולדות העמים, מצרים כשדים, ספר ראשון:
	—80		מצרים ויארד.
			הגיתו החדש. חזיון כן ארבע מערכות מאת ד"ר ת' הירצל תורגם
—60	—40		ברשין המחבר סאת ר. בריינין.
			דרה לעבור גולים. מאת משה לויב ליליענבלום, תולדות
	—75		ישוב ארץ ישראל עד התיסדות חברת התמיכה.
			ר' יהודה אלחריזי תחכמוני. עם מבוא, תולדות המשורר, הערות
1.68	1.88		וישנויי נוסחאות מאת ד"ר א. קאמינקא.
			זדון ומשונה. ספור זמון משיח השקר שבתי צבי. חלק רביעי מס'
	—55		וזכרונות לבית דוד. מאת א. ש. פריעדבערג.
1.40	1.—		לוח "אחיאסף", ספרותי ושמושי עם תמונה, תרס"ה.
1.05	—75		מיכל זקש. מאורעות חייו ומעלתו הספרותית מאת דר. ש. ברנפלד
	—85		חליפות ותמורות. (וזכרונות לבית דוד, חלק רביעי) קורות התקופה
			הרמב"מים והמחפכה הצרפתית מאת א"ש פריעדבערג
	—55		ספרות ישראל. מאת פרופ' שטיינשניידער, תרגום דר. צבי
	—50		מאלטער, ספר רביעי (סוף הספר)
	—50		לקורות היהודים ברוסיה ופולין. מאת בן-ציון כ"ץ
	—60		האביב. אומץ מאמרים, שירים ומספרים למקרא לבני הנעורים, נערך ע"י
—75	—60		י. ת. רבניצקי
			תולדות הריפורמציון הדתית בישראל. מאת דר. ש. ברנפלד
	—50		ספר ראשון: הפולמס הראשון
	—75		ספר שני: הפולמס האחרון
1.55			כל הספר מכרך

Verlag „ACHIASAF“ Warschau.

החתימה לשנת תרס"ה על העתון **עולם קמן** שנה רביעית השבועי המצויר לבני הנעורים

המזל: הוצאת "תושיה" בורשה. א. ל. בן-יאביגנדרו וש. ל. גרדון. העורכים: העתון המצויר האחד במספרותנו בכלל והיחיד ומיוחד לבני הנעורים שלנו בפרט. שפת ה"עולם קמן" קלה ושבועית והסגנון נאה ומלבב. ה"עולם קמן" הוא מנוקד כלו.

כל גליון מלבד שהוא נעים לקריאה ומלבב את נפש הקוראים חקטנים והצעירים, הנה גם מעין תריסוסמסיה ללמוד שפת עבר. העתון נרשם על ניר יפה וברדפס מהודר והתמצנות מצוינות ביפוי וזוכן.

מחירו 4 רובל לשנה
2 רובל לחצי שנה. 1 רובל לרבע שנה.

החותמים בפעם אחת לשנה שלמה מראשית שנת תרס"ה יקבלו בסוף השנה תשורה יס"ה ח.נ.פ. דמי החתימה יוכלו לשלם גם לשעורים: 2 רובל בעת החתימה ושני הרובל הנתרים בראשית הרבע השני.

בתור הוספה מיוחדת ל"עולם קמן" ירחון **"הפרדגוג"** פדגוגי בעד הדורים והמורים בשם:

בו יבואו מאמרים מכל מקצועות התנך והתורה, התורות במקצוע התנך, התנך העברי ביחסו אל התנך הכללי, ברוניקה מעולם התורה העברית והמורים העבריים, בקרת ספרי הלמוד והקריאה לבני הנעורים ועוד. מחיר "הפרדגוג": 8 רובל לשנה, 1.50 רובל לחצי שנה, 75 ק' לרבע שנה. לחותמי ה"עולם קמן" 2 רובל לשנה 1 רובל לחצי שנה 50 קאפ' לרבע שנה.